A. Boldur

ISTORIA BASARABIEI

A. Boldur

ISTORIA BASARABIEI

EDITURA VICTOR FRUNZĂ

BUCUREŞTI 1992

ALEXANDRU V. BOLDUR
ISTORIA BASARABIEI, se publică
în Editura Victor Frunză, Bucureşti
prin colaborare cu editura «Logos»
Ediţia a II-a, 1992

ISBN 5-85886-027-3

NOTĂ LA EDIȚIA A DOUA

Ediția de față a ISTORIEI BASARABIEI *de Alexandru V. Boldur întrunește trei din lucrările de referință ale autorului, astfel:*

— ISTORIA BASARABIEI, CONTRIBUȚII LA STUDIUL ISTORIEI ROMÂNILOR, vol. I, Epocile vechi (pînă la sec. XVII); Chișinău, Tipografia «Dreptatea» (Pasaj), 1937;

— CONTRIBUȚII LA STUDIUL ISTORIEI ROMÂNILOR, ISTORIA BASARABIEI, SUB DOMINAȚIUNEA RUSEASCĂ (1812—1918), Politica, Ideologia, Administrația; Chișinău, Tipografia «Tiparul Moldovenesc», 1940;

— BASARABIA ROMÂNEASCĂ, București, Tipografia «Carpați», Petre Bărbulescu, Str. Academiei 2, tel. 5.89.95., 1943;

Absența sec. XVIII pînă la anexarea de către Rusia a teritoriului dintre Prut, Nistru și Marea Neagră (1812), se datorează faptului că istoricul Alexandru V. Boldur a considerat de primă urgență scrierea «volumului III», despre «dominațiunea rusească» asupra acestei părți a teritoriului național românesc (1812—1918), amînînd sine die scrierea volumul II, care n-a mai apărut astfel niciodată. Perioada respectivă urmează să fie reconstituită cu alt prilej din diferite lucrări rămase în manuscris.

Volumul nostru reproduce prin fotografiere edițiile originale ale lucrărilor menționate mai sus. Aceasta înseamnă că n-am intervenit în înlocuirea vechii ortografii utilizată pînă în 1953, cu cea nouă. N-am intervenit nici în corectarea unor expresii astăzi depășite sau și mai important, în completarea sau aducerea la zi a imaginii unor evenimente sau în argumentarea unor teze, acolo unde știința istoriei, în firească evoluție, a acumulat informații noi, dacă nu a făcut-o ulterior, în deceniile următoare, autorul însuși. De pildă, despre ultimatumul sovietic adresat României în iunie 1940 și despre operațiunea anexării Basarabiei, Bucovinei de Nord, inclusiv a Ținutului Herța, care i-a urmat, istoria dispune astăzi de mult mai multe informații decît ne-a putut pune la dispoziție autorul acestei opere, la scurt timp de la consumarea evenimentului. Este, de pildă, și cazul subcapitolului Țara Brodnicilor, *pe care istoricul l-a rescris integral și publicat în REVISTA ARHIVELOR, vol. XXXVII, Anul LII, nr. 2, București, 1975, pp. 191—196 și pe care îl reproducem cu unele mici prescurtări în locul textului propus în 1937.*

Am procedat la corectarea cîtorva greșeli de tipar supărătoare, precum și a cîtorva formulări asupra cărora însuși autorul a revenit, acolo unde a fost absolut necesar (drujina *în loc de* drugina, Lituania *în loc de* Litvania, decembriști *în loc de* decabriști, «regim autoritar», *în loc de* «regim de mînă tare» *etc.).*

De asemenea, unele «Adăogiri, întregiri și rectificări», la ISTORIA BASARABIEI SUB DOMINAȚIUNEA RUSEASCĂ *(pp. 209—214 ale cărții originale) sunt trecute la notele de subsol, conform redactării ulterioare a autorului.*

La paginația volumului, pe lîngă păstrarea numerotației originale, am socotit

necesar a interveni şi cu o numerotare proprie. Ea se află în josul paginii de la început pînă la sfîrşit, avînd continuitate şi folosind un caracter grafic mai mic.

Mulţumim pe această cale fiicei istoricului, doamnei Nina Boldur, pentru ajutorul acordat în pregătirea acestei ediţii.

Am socotit de datoria noastră a oferi generaţiilor actuale o operă care din august 1944 şi pînă în decembrie 1989 a fost interzisă, prigonită, arestată, arsă, persecutată în tot spaţiul românesc din interiorul graniţelor oficiale şi ale celor etnice. Reapariţia ei arată că sfîntul adevăr poate fi ascuns pentru un timp, dar nu pentru o veşnicie. Fie ca reapariţia ei să slujească setei de adevăr a tinerelor generaţii. Fie ca reapariţia ei să întărească semnele de dreptate pe care evoluţia evenimentelor o va face pînă la sfîrşit mult încercatului nostru popor, dornic de a trăi între frontierele aceleiaşi ţări, aşa cum el însuşi a hotărît în 1918.

Victor Frunză

A. V. BOLDUR
Profesor la Universitatea din Iaşi

ISTORIA BASARABIEI

Contribuţii la studiul istoriei Românilor

Vol. I.

EPOCILE VECHI
(Până la sec. XVII)

CHIŞINĂU
Tipografia «Dreptatea» (Pasaj)
1937

SOȚIEI MELE
ZINAIDA BOLDUR,
TOVARĂȘA DE VIEAȚĂ,
ÎNCHIN ACEASTĂ LUCRARE.

PREFAȚĂ.

Pentru a judeca o carte cred că printre altele e nevoie să fie cunoscute și motivele apariției ei. Lucrarea de față a fost concepută întâiu ca o istorie a provinciei moldovenești răsăritene sub dominațiunea rusă, deoarece în literatura noastră istorică lipsește o expunere complectă de acest fel.

Intre timp însă, a survenit ideea sărbătorirei a 500 de ani dela momentul apariției Chișinăului în documentele istorice. Socoteam că mie, titularul catedrei de Istoria Românilor la Facultatea de Teologie din Chișinău, îmi incumbă datoria morală de a scrie istoria orașului Chișinău, încadrată în istoria provinciei și a neamului întreg. Fără acest cadru istoria orașului ar fi nu numai incomplectă, ci și unilaterală, producând, chiar fără voie, o impresie greșită că orașul acesta n'ar fi avut o altă istorie, decât acea din timpul desvoltării lui sub Ruși.

Astfel s'a ajuns la ideea «Istoriei Basarabiei», unde s'ar oglindi în mod amănunțit și desvoltarea capitalei acestei provincii — orașul Chișinău.

Deci lucrarea mea potrivit scopului ei, ar trebui să fie o lucrare de sintetizare a materialului istoric și totodată una de popularizare a rezultatelor, la cari a ajuns știința noastră istorică. Am putut asigura cărții mele acest caracter numai în ce privește limba, care este simplă și, după cât se pare, destul de populară pentru un om ce s'ar interesa de istoria țării și provinciei. Nu tot așa e în ce privește conținutul.

N'am putut să compilez, repetând uneori păreri cu totul greșite, mai ales acelea ce denaturează sensul procesului de evoluție noastră istorică. Desvoltarea istorică a României n'a fost pusă suficient în legătură cu etapele istorice, prin cari au trecut popoarele europene. Trebuia să găsesc puncte de asemănare, răspunzându-mi la întrebarea pe cât de importantă, pe atât și firească: poporul românesc e un popor de istorie asiatică sau europeană, cu alte cuvinte, în ce măsură a repetat el schema istorică europeană? Se înțelege dela sine că pe această cale trebuiau să fie scoase în evidență și trăsăturile originale ale istoriei noastre naționale.

Am ales pentru comparații criteriul formelor social-politice, preferându-l multor altor principii, nu pentru motivul că, fiind istoric-jurist, aș fi fost dispus mai mult pentru noțiuni juridice, ci pentru acel avantagiu că formele social-politice formează diferite stiluri ale societății *și ne permit relativ mai ușor să tragem concluzii și asupra deosebirilor naționale.*

Am evitat prin urmare să pun la baza desvoltării noastre istorice vr'un principiu abstract și universal, care în majoritatea cazurilor tradează simpatiile autorului și nu corespunde adevărului istoric, suprema lege a oricărei cercetări istorice. Sper că, astfel procedând, am putut, în măsura puterilor mele modeste, să mă apropiu de cunoașterea personalității noastre naționale în comunitatea statelor europene și respectiv să scot în evidență rostul provinciei în formarea acestei personalități.

Urmărind scopul acesta, am căutat să găsesc o explicație adecuată a enigmei persistenței culturii slavone la Români în primele timpuri ale existenței lor politice ca Stat. Am apelat la un material nou. Migrațiunea Slavilor și Românilor, teoriile istoricilor ruși, toponimia istorică, comparații cu diferite fenomene din istoria rusă, Brodnicii, Bolohovenii și Berladnicii, puși într'o lumină nouă, teoria pluralistă a întemeierii Moldovei, prezintă o serie de chestiuni, cari au atras din partea mea o deosebită atenție și cari, sper, vor contribui câtuș de puțin la lămurirea acestei enigme.

Toate acestea mă îndreptățesc să afirm că lucrarea mea nu este o lucrare de simplă sinteză și popularizare, ci o contribuție la studiul istoriei noastre naționale.

Mi s'ar putea reproșa că unele din aceste probleme ar necesita în prealabil monografii. Aș accepta acest reproș, dacă noi am dispune în țară de tot materialul (mai ales rusesc), ce este necesar pentru cercetările acestea speciale, și dacă timpul, în care trăim, n'ar justifica un ritm mai accelerat pentru scoaterea la iveală a studiilor științifice. Mai mult ca oricând, se adeverește principiul filosofiei antice: «Totul curge». Vremea noastră cere ca ideea să nu fie ținută prea mult

subt tăcere, ci dimpotrivă să fie lansată în circulaţie publică cât mai urgent. Dacă unul nu reuşeşte pe deplin, vine altul, care îl complectează sau îl combate, aducând dovezi contrarii. Adevărul în fine se stabileşte, ca un rezultat firesc al muncii spirituale colective.

Iată de ce am preferat să atrag atenţia gândirii noastre istorice asupra unor chestiuni importante din istoria Românilor fără a aştepta timpul, când aş putea să le prezint într'o armătură complectă.

Pentru justificarea titlului lucrării îmi mai rămâne să explic păstrarea numelui «Basarabia». Nu l'am ocolit prin întrebuinţarea altor denumiri, ca de exemplu, «provincia dintre Prut şi Nistru», «provincia de răsărit a Moldovei» etc., cari din punct de vedere istoric sunt mai exacte, dar prezintă inconveniente de lungime şi de... lipsa judecăţii obiective. Ruşii au extins asupra întregei provincii doar numele vechiu al Bugeacului «Basarabia», care are rădăcini adânci în istoria noastră naţională, fără a inventa un termen nou, pe când fraţii noştri de peste munţi îşi numesc provincia cu un nume de provenienţă complect ungurească «Ardeal» şi nimeni nu-l ocoleşte, ca pe un termen străin. E timpul să reabilităm numele «Basarabia», recunoscând că provincia aceasta este a noastră, aşa cum este, şi cu numele ei actual.

In ce priveşte bibliografia, n'am urmărit scopul de a prezenta o bibliografie complectă. Am căutat numai să nu scap din vedere ceva, ce ar fi cu totul indispensabil. Unele lacune provin din cauză că am tipărit lucrarea mea treptat, începând din Noembrie 1935 şi scoţând oproximativ câte o coală pe lună. De aceea n'am putut utiliza unele lucrări, publicate în acest răstimp, ca de exemplu, primele două volume (de fapt trei) din opera monumentală a d-lui N. Iorga «Istoria Românilor», ce au apărut în 1936, dar atunci când părţile respective din lucrarea mea erau tipărite, lucrarea interesantă a d-lui Aurelian Sacerdoţeanu «Consideraţii asupra Istoriei Românilor în evul mediu» şi unele alte lucrări utile.

Incheind prefaţa mea, ţin să exprim pe această cale sentimentele mele de profundă recunoştinţă d-lui Primar al oraşului Chişinău Ion Costin, ce s'a arătat afectat de interesele culturale ale oraşului, pentru sprijinul, pe care a binevoit să-l acorde lucrării mele din partea Primăriei, în schimbul unui număr de 1.000 de exemplare, şi membrilor Delegaţiei Consiliului Municipal.

Totodată mulţumesc şi Consiliului Facultăţii de Teologie din Chişinău pentru bunavoinţa de a-mi fi acordat un împrumut.

Lucrarea a fost plănuită în două volume, în total aproximativ până la 500—600 de pagini. Insă depe acum se vede că ea va depăşi cu mult această limită.

12 Maiu 1937.

Chişinău.

INTRODUCERE

CAPITOLUL I.

Istoriografia română.

Istoriografia românească se împarte în trei perioade: 1. Perioada analiştilor şi cronicarilor, până la a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, 2. Dela această dată şi până la sfârşitul veacului al XIX-lea, perioada primilor istorici şi a adunării materialului istoric şi 3. Perioada contemporană, dela sfârşitul veacului al XIX-lea încoace[1].

După cum se observă, descrierea trecutului nostru se deschide, ca şi la alte popoare, cu analişti şi cronicari, ce sunt caracterizaţi prin povestirea simplă necritică a faptelor văzute sau auzite. Primii noştri analişti au fost călugării din mănăstirile Moldovei. Ei scriau sub influenţa analelor bulgăreşti şi sârbeşti, în limba bulgară (cronica lui Macarie, episcop de Roman, scrisă la 1542, şi a continuatorului său Eftimie, egumenul dela Neamţ). Analele munteneşti sunt mai sărace.

În secolul al XVII-lea prin boieri se introduce la noi influenţa poloneză. Prima cronică a Moldovei, scrisă în limba moldovenească, sub influenţa culturii poloneze, este cronica lui Grigore Ureche, fost mare vornic.

Această cronică s'a păstrat într'o copie adăogită de Simion Dascălul între anii 1648—1660. În ea vedem primele afirmaţiuni ale conştiinţei naţionale.

Mult mai clar însă este exprimată conştiinţa originii comune a tuturor Românilor la Miron Costin, logofăt, în cronica sa «Letopiseţul Moldovei» dela 1594 până la 1662 şi în altă operă a sa «Descălecatul dintâiu», în care el se sileşte să lămurească originea poporului român.

Fiul lui, Nicolae, a continuat «Letopiseţul Moldovei» (1662—1711) şi a scris deasemenea despre originea poporului român.

In sfârşit Ion Neculce a urmat pe Miron Costin, bazându-se

---

1 IOAN BOGDAN în *«Istoriografia română şi problemele ei actuale»*, discurs de recepţie la Academia Română, Buc., 1905, împărţeşte istoriografia română în trei perioade astfel: 1. perioada analiştilor (sec. XV—XVI), 2. perioada cronicarilor (sec. XVII—XVIII) şi 3. perioada istoricilor (XVIII—XIX) (pag. 4).

În lucrarea d-lui N. IORGA: *«Istoria literaturii române în sec. XVIII»*, se tratează foarte amănunţit istoriografia română, dela începutul ei până la secolul al XVIII-lea inclusiv. Vezi deasemenea N. IORGA: *Istoria poporului românesc*, vol.1, Buc., 1922, pag. 11—18.

pe spusele bătrânilor până la Duca Vodă, iar dela acestă epocă a scris ce a văzut, ca un contemporan[1].

Cu Dimitrie Cantemir începe perioada istoriografiei propriu zise. El se ridică cu mult peste nivelul cronicarilor.

Cartea lui «Descrierea Moldovei», publicată de prima dată în traducere germană depe manuscris latin în anul 1769—1770, iar în traducere românească deabia în 1825 la mănăstirea Neamţului, prezintă o adevărată epocă în cunoaşterea trecutului poporului român.

Din felul cum este redactată această operă, cu toate că autorul povesteşte unele lucruri văzute personal, se observă gradul desvoltat al simţului său critic şi o metodă ştiinţifică evidentă în tratarea chestiunilor.

Intr'o formă destul de lapidară, şi într'un volum relativ scurt, Dimitrie Cantemir reuşeşte să ne dea nu numai cele mai generale ştiri despre situaţia geografică a Moldovei, bogăţiile ei şi organizarea administrativă, ci, în mare măsură, şi despre aşezarea social-economică, raporturile dintre clasele sociale, drepturile vechi ale Moldovei, judecata, obiceiurile populaţiei, şi, pe scurt, cultura generală.

Celelalte lucrări ale lui «Hronicul Romano-Moldo-Vlahilor» şi «Vieaţa lui Constantin Cantemir» într'un fel sau altul complectează această principală lucrare.

Cu deplină dreptate, I. Bogdan afirma în 1905, că Dimitrie Cantemir este «primul istoric al Românilor» şi că «*Descrierea Moldovei* pentru noi este ceea ce e *Germania* lui Tacit pentru începuturile istoriei germane»[2].

D. Cantemir consacră un capitol limbii româneşti, unde afirmă

---

1 C. GIURESCU. *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă* (1359—1595), întocmit după Grigore Ureche, Istrate Logofătul şi alţii, de Simion Dascălul, Buc., 1916.

M. KOGĂLNICEANU. *«Cronicele României», I—III*, ed. II, Buc., 1872.

C. GIURESCU. *Miron Costin «De neamul Moldovenilor, din ce ţară au ieşit strămoşii lor»*, Buc. 1914.

EUGEN BARWINSKI. *Mironis Costini. Chronicon Terrae Moldaviae ab Aarone Principe* (ed. Comis. Istorice a României).

C. GIURESCU. Interpolările şi data scrierii lui M. Costin *«De neamul Moldovenilor»* (Buletin. Comis. Istorice a României, vol. III).

IULIAN MARINESCU. *Documente relative la Ion Neculce (Bulet. Com. Istorice a României*, vol. V).

P. P. PANAITESCU. *Influenţa polonă în operele lui Grigore Ureche şi Miron Costin* (Memor. Secţ. Istorice, seria 3, vol. IV, 1924—1925, pag. 149—281).

I. MINEA. *Letopisitele moldoveneşti scrise slavoneşte* («Cercetări Istorice», Iaşi, 1925 No. 1, pag. 190—368.)

I. BOGDAN. *Vechile cronice moldoveneşti până la Ureche*, Buc., 1891.

I. BOGDAN. *Cronice inedite atingătoare de Istoria Românilor*, Buc., 1895.

I. BOGDAN. *Letopiseţul lui Azarie* (Mem. Secţ. Ist. a Ac. R., seria 3, 1909, pag. 57—214).

2 IOAN BOGDAN. *Istoriografia română*, Buc., 1905, p. 8. Despre D. Cantemir avem trei monografii:

Şt. CIOBANU. *Dimitrie Cantemir în Rusia* (Acad. Rom., Mem. Sect. Ist. seria III, t. II, 1925)..

puritatea ei latină, precum şi puritatea sângelui român, şi prin aceasta devine precursor al şcoalei istorice ardelene a lui Samuil Clain, Gheorghe Şincai şi Petru Maior[1].

Aceasta şcoală deşi nu a adus ceva nou în tratarea evoluţiei istorice a poporului român, a contribuit mult la trezirea conştiinţei naţionale a Românilor.

Pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul veacului al XIX-lea încep să apară şi lucrările istoricilor străini despre Români.

In 1781 lucrarea elveţianului Sulzer tratează despre Dacia[2].

Iar la începutul secolului al XIX-lea apare prima lucrare a istoricului austriac Engel despre «Moldova şi Valahia», relativ bună pentru timpul său, în felul scrierilor grele ale învăţaţilor germani. Această carte este considerată ca prima lucrare serioasă, tratând despre provinciile noastre[3].

Mai târziu apare în limba greacă o lucrare în trei volume a lui Dionisie Foteinos sub titlul «Istoria vechei Dacii» (1819).

In 1840 la Petersburg, Iurii Venelin publică «Documente valaho-bulgare sau daco-slavone», cari în cele 400 de pagini au deschis istoricilor noştri o lume cu totul nouă.

Având ca bază lucrarea lui Engel, Mihail Kogălniceanu în 1837 expune istoria Românilor[4]. Tot el începe adunarea documentelor, înfiinţând în 1841 «Arhiva Românească» pentru publicarea acestor documente; tipăreşte la Iaşi între 1845—1852 «Letopiseţe ale Moldovei» în trei volume, ediţie care nu şi-a pierdut insemnătatea nici până azi.

In acelaş timp în revista «Magazinul istoric pentru Dacia», care apărea în 1845—1847, se publicau letopiseţele Ţării Româneşti. Sufletul acestei reviste era N. Bălcescu.

A. Papiu Ilarian la Bucureşti publică între anii 1862—1864 «Tezaurul de monumente istorice pentru România» în trei volume.

B. P. Hasdeu, istoric şi lingvist, înfiinţează în 1865 «Arhiva istorică a României», unde publică foarte îngrijit şi exact cele mai însemnate documente.

La Iaşi în 1852 Codrescu începe să publice «Uricariul».

B. P. Hasdeu nu se mărgineşte numai la adunarea documentelor,

---

I. MINEA. *Despre Dimitrie Cantemir. Omul. Scriitorul. Domnitorul.* Iaşi, 1926.

G. PASCU. *Viaţa şi operele lui D. Cantemir*, Bucureşti, 1924.

Pentru partea geografică a *«Descrierei Moldovei»* avem două lucrări: G. VĂLSAN. *«Harta Moldovei» de Dimitrie Cantemir* (Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist., seria 3, t. VI, 1926) şi P. P. PANAITESCU. *Contribuţii la opera geografică a lui Dimitrie Cantemir* (Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist., seria 3, t. VIII, 1928).

Despre ediţiile «Descrierei Moldovei» vezi în prefaţă la ultima ediţie, traducere a d-lui Gh. ADAMESCU, Buc. 1935.

1 PETRU MAIOR. *Istoria pentru începutul Românilor*, 1812.

2 *Geschichte des transalpinisen Daciens, Wien*, 1781.

3 *Geschichte der Moldau und Walachei. Allgemeine Welthistorie*, 49 Teil, 4 Bd., Halle, 1804.

4 M. KOGALNITSCHAN, *Histoire de la Moldavie, de la Valachie et des Valaques transdanubiens, Berlin*, 1837.

ci desfăşoară o activitate ştiinţifică foarte intensă, publicând în 1865 — «Ioan Vodă cel Cumplit» şi în 1872 — «Istoria critică a Românilor», unde s'a ocupat de cercetarea perioadei geto-dace şi originei principatelor. In acelaş timp, scoate câteva reviste (între anii 1858—1859): «Traian», «Columna lui Traian» şi «Revista Nouă», în cari găsim importante articole semnate propriu, cât şi de alţi istorici (cum ar fi Radu Rosetti etc.).

Insă un adevărat monument istoric ne prezintă colecţia documentelor Academiei Române. Baza acestei colecţii este pusă de Eudoxiu Hurmuzachi, care a adunat multe documente, găsite în arhivele curţii imperiale şi ale ministerului de războiu din Viena. Publicaţia a început în 1876 sub titlu de «Documente privitoare la istoria Românilor», şi până în momentul de faţă este cuprinsă în câteva zeci de volume.

Tot Academia a continuat şi publicarea colecţiei de documente, începută la 1885 de D. Sturdza şi întitulată «Acte şi documente relative la istoria renaşterii României».

Numai, după ce a fost adunat în abundenţă materialul istoric, — izvorul direct al informaţiunilor despre trecut, — au devenit posibile sinteze voluminoase şi bine închegate.

Două lucrări, cari expun sistematic tot trecutul poporului român (una a lui A. D. Xenopol şi cealaltă a d-lui N. Iorga) prezintă un punct de plecare pentru o epocă nouă.

Nu mai este vorbă de primele împrumuturi ale părerilor străine (M. Kogălniceanu) sau de emisiunea unor teorii fanteziste sau arbitrare, de cari ne vom ocupa mai târziu (B. P. Hasdeu). Generalizările se fac strict pe baza documentelor şi de prima dată trecutul nostru se înfăţişează într'o expunere clară în concluzii, bogată în date, şi pe cât era posibil, obiectivă.

A. D. Xenopol publică sinteza sa în anii 1888—1893, apoi o complectează în 1902 prin monografia asupra lui Cuza Vodă[1], iar peste trei ani (1905) apare în limba germană sinteza d-lui N. Iorga[2].

Tot în această vreme s'a distins prin lucrările sale de mare importanţă şi D. Onciul[3].

Cu începutul veacului al XX-lea şi până în momentul de faţă, ştiinţa istoriei naţionale a căpătat o desvoltare foarte puternică.

Activitatea d-lui N. Iorga întrece orice aşteptări. Nu există nici un domeniu, în care d-sa să nu fi lăsat urmele cercetărilor sale. Biserica, şcoala, literatura, vieaţa socială şi economică a poporului român, comerţul, industria, organizarea statului, mişcările

1 *«Istoria Românilor din Dacia Traiană» (vol. I—VI)* şi *«Istoria lui Cuza-Vodă»*, vol. I—II.

2 *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, Bd. I—II, 1905, Gotha.

3 D. ONCIUL: *Teoria lui Roesler* (1885), *Originile principatelor române* (1899), *Românii în Dacia Traiană până la întemeierea principatelor* (chestiunea română) (1902) şi mai târziu, *Din istoria României* (1914).

sociale şi ideile politice, politica externă, armata, toate manifestările vieţii şi toate ramurile ei au atras atenţia acestui ilustru autor atât de fecund. Deci nu e de mirare că e apărut o carte specială de aproximativ 300 de pagini, consacrată numai bibliografiei lucrărilor, publicate de d-sa[1].

In deosebi Basarabia, trebue să-i fie mult recunoscătoare, prin faptul că i-a consacrat o atenţie mai mare ca celorlalte provincii, studiindu-i trecutul şi destinele.

Cetatea Albă şi Chilia, «Basarabia noastră», ca o provincie naţională română răpită dela Români, continuitatea neamului românesc în Basarabia, raporturile ruso-române şi repercusiunile lor asupra Basarabiei — toate acestea subiecte şi multe altele au format obiectul unor minuţioase cercetări.

Nu mai vorbim de adunarea materialului istoric în «Studii şi documente», care prezintă un izvor foarte preţios pentru cercetarea trecutului nostru.

Nu avem posibilitate să caracterizăm chiar şi pe scurt lucrările şi activitatea desfăşurată de un şir de istorici de seamă cari s'au ocupat sau de examinarea unor chestiuni aparte, şi de sintetizarea materialului sau, în 'sfârşit, de adunarea documentelor istorice.

Unii ne-au părăsit, cum sunt Radu Rosetti, Titu Maiorescu, Gr. Tocilescu, V. Pârvan, I. Bogdan, C. Giurescu, alţii lucrează cu mare succes, restabilind tabloul trecutului nostru şi datorită cărora, în timpul din urmă, literatura noastră istorică, s'a îmbogăţit considerabil.

In loc să prezentăm aci o privire generală asupra activităţii acestor istorici, preferăm să facem caracteristici parţiale pe măsura expunerii noastre în legătură cu diferite probleme şi să recomandăm spre consultare lucrarea d-lui C. C. Giurescu: «Con-sideraţii asupra istoriografiei româneşti în ultimii douăzeci de ani»[2].

Recent a apărut primul volum din cele trei anunţate ale lucrării aceluiaşi autor «Istoria Românilor» în editura Fundaţiilor Regale. Această lucrare promite să fie foarte interesantă.

Trebuie deasemenea să notăm şi succesele, obţinute în timpul din urmă, în acele domenii cari de obiceiu se tratează separat de istoria Românilor, spre exemplu: istoria dreptului românesc, istoria artei etc., precum şi în ştiinţele înrudite cu istoria Românilor sau ajutătoare ei (lingvistica, numismatica, arheologia şi vechea geografie istorică).

Involuntar ni se pune întrebarea, dacă printre o seamă de oameni cari lucrează pe tărâmul cercetărilor trecutului poporului românesc, se definesc diferite şcoli.

Nu am putea să facem această afirmaţiune, întrucât suntem, convinşi că cel mult poate fi vorba de nuanţe înclinatorii sau tendinţe şi nu de o sumă de trăsături, care ar fi suficientă pentru a trasa liniile de demarcaţie intre diferiţi autori.

---

1 BARBU TEODORESCU. *Bibliografia istorică şi literară a lui N. Iorga, 1890—1934*, Bucureşti 1935.

2 Extras din «Revista Istorică», anul XII, No, 7—9, 1926. Valenii de Munte, 1926.

Nu numai odată s'a afirmat că lucrările d-lui I. Andrieşescu şi mai ales ale decedatului V. Pârvana întemeiat o nouă şcoală istorică românească: *«istorico-arheologică»*, în locul celei vechi *«romantice»*.

Această nouă şcoală s'ar deosebi de cealaltă prin următoarele: 1) e o şcoală obiectivistă, care nu este pusă în slujba revendicărilor naţionale; nu crează apocrife şi mite, ci ia realitatea aşa cum e, după cea mai atentă examinare a ei; tocmai prin această trăsătură se explică faptul că ea a reevaluat însemnătatea mitului latinităţii noastre pure, reducându-l la justa lui valoare; 2) şcoala nouă a deschis în ştiinţa istoriei naţionale orizonturi noui, alăturându-i capitole despre getodacismul nostru pe baza de «thracizare» a materialului respectiv şi prin aceasta, a întrodus în istorie aşa zisă, preistoria şi protoistoria; 3) şcoala nouă a făcut legătură între istoria naţională şi cultura occidentală, din care prima face parte şi 4) după metodele sale şcoala nouă se bazează numai pe un material istoric real, întrebuinţând mijloacele de lucru ale arheologiei.

Acela, care ar îndrăzni să tăgăduiască succesele obţinute în timpul din urmă de arheologia românească, ar fi ridicol. Atât de evidente sunt ele.

Cu toate acestea credem, că din punct de vedere sistematic nu e posibil să vorbim de o nouă *şcoală* «istorico-arheologică».

Arheologia lucrează asupra trecutului pentru care nu ni s'au păstrat mărturii istorice sau acolo, unde ele sunt insuficiente.

Menirea ei este de a face lumină în acele domenii ale trecutului omenesc unde e încă plin întuneric, mai precis de a *«istoriza»* trecutul, de a trece perioadele de timp, supuse cercetărilor arheologice, din domeniul arheologiei în domeniul ştiinţei istorice.

Şi istoria şi arheologia au competinţa lor proprie, deşi nici limitele între ele nu sunt bine distincte, şi nici din punct de vedere personal nu se poate interzice unui istoric de a se ocupa de arheologie şi unui arheolog de a se ocupa de istorie.

Prin sforţările din timpul din urmă arheologia românească a făcut ceea ce a trebuit să facă: a ieşit din faşe şi s'a arătat puternică. Prin metoda întrebuinţată ea a înfluenţat asupra ştiinţei noastre istorice. Azi, nu mai sunt posibile fantezii cu pretenţiuni de a fi ştiinţifice. Totul se bazează pe materialul strict obiectiv. Ipotezele au domeniul lor redus, modest.

Insă de aici şi până la afirmaţia apariţiei unei şcoli istorice noui este o distanţă foarte mare.

Ştiinţa istoriei naţionale, în starea ei actuală, desigur are neajunsuri. De exemplu, ar fi de dorit ca ea să se ocupe mai mult de problemele sociale şi economice.

Insă toate neajunsurile ştiinţei noastre istorice la un loc nu îndreptăţesc caracterizarea ei ca «romantică».

Prin urmare, constatăm în această ştiinţă diferite nuanţe, diferite preocupări şi diferite probleme, după felul fiecărui istoric de a vedea, însă nu diferite şcoli.

CAPITOLUL 2.

Epocele istoriei române și împărțirea ei în perioade.

Orice periodizare a materialului istoric prezintă ceva relativ și întrucâtva arbitrar.

Vieața concretă se așează în unele rubrici abstracte. Cercetătorul caută involuntar în evoluția istorică ceea ce-l interesează din punct de vedere al schemei stabilite și ușor uită celelalte laturi ale vieții.

Cu toate neajunsurile oricărei periodizări, fără ca aceasta să fie bine distinctă nu se poate face nici o sinteză istorică. Periodizarea este ordine. Pentru ca lipsurile ei să fie pe cât posibil reduse, e nevoie ca la baza ei să fie pus «fundamentum divisionis» cel mai esențial și cel mai cuprinzător.

Care ar fi el pentru istoria națională a Românilor?

Primul care a impărțit istoria română în perioade a fost Engel. El privea principatele române ca țări dependente de regatul ungar[1]. De aceea bătălia dela Mohaci din 1526, după care vechiul regat ungar a fost desființat, devine dată importantă și în istoria principatelor noastre. Această istorie se imparte de Engel în următoarele rubrici: 1) istoria veche a țării până la întemeierea principatelor, 2) perioada dela intemeiere până la 1526, 3) perioada dela 1526 până la Fanarioți și 4) perioada Fanarioților, în care trăia însuși autorul.

Aceasta periodizare e prea învechită pentru ca să ne oprim asupra ei mai mult.

Xenopol pune la baza împărțirii în perioade criteriul influențelor culturale și astfel deosebește patru perioade: 1) istoria veche, în care se cuprinde epoca formării naționalității române din an. 513 i. de H. și până la întemeierea principatelor, 2) istoria medie, adică epoca slavonismului, dela întemeierea principatelor până la Matei Basarab și Vasile Lupul (1290—1633), 3) istoria modernă cu dominațiunea influenței grecești, dela Matei Basarab și Vasile Lupul până la 'revoluția din 1821 și 4) istoria contemporană, dela 1821 încoace, sau epoca romănismului[2].

In «precuvântare» autorul explică punctul său de vedere astfel: *«Elementul osebitor al acestor perioade nu poate fi luat din faptele politice, cari nu cuprind ceva caracteristic dela secol la secol... Dacă căutăm însă la vieața culturală, care tocmai pare a lipsi din țările române, găsim în curând o deosebire radicală între momentele ei, cari constituesc tot atâtea perioade deosebite în istoria acestei vieți»*[3].

Punctul de vedere cultural al lui Xenopol a provocat obiecțiuni serioase din partea lui D. Onciul. El a arătat că «epoca slavonismului

---

1 *Geschichte der Moldau und Walachei, 1804.*

2 XENOPOL. *Istoria Românilor*, 1888—1893 și *Histoire des Roumains*, 1896.

3 *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția an. 1925, vol. 1, pag. 11.

era, în realitate, cu mult mai veche decât principatele, unde ea, sau mai bine zis, limba slavonească, întrebuinţată ca limbă bisericească şi oficială, s'a menţinut câtva timp, ca urmare a acelei influenţe — mai vechi, odinioară — în politică şi cultură»[1].

Apoi se aduc şi unele obiecţiuni de ordin general, căci nu după influenţe culturale străine se pot determina perioadele în istoria unui popor cu civilizaţie proprie.

D.N.Iorga face următoarea împărţire a istoriei române: 1) Românii până la întemeierea principatului Ţării Româneşti, 2) Timpul neatârnării şi al atârnării mai slobode de Imperiul otoman până la moartea lui Ion Vodă cel Cumplit (1574), 3) Apăsătoarea suzeranitate turcească până la Fanarioţi, 4) Timpul Fanarioţilor şi 5) Naşterea şi izbânda simţului naţional şi starea actuală a poporului român[2].

După cum a observat sificient de just Onciul, împărţirea e făcută după gradul de independenţă şi dependenţă politică, obiectându-se că în perioada apăsătoarei suzeranităţi, nu încape bine domnia lui Mihai Viteazul, iar în perioada dela 1821 încoace nu poate să intre istoria României contemporane, a României dinastice şi nici acelei constituţionale sau independente[3].

Insuşi Onciul propune criteriul naţional-politic. El însă îl înţelege foarte îngust, ca: «împărţire după vechile dinastii şi după noua dinastie»[4]. Conform cu această părere istoria Românilor se împarte în următoarele patru perioade: 1) istoria veche până la întemeierea statului român, 2) perioada vechilor dinastii naţionale, care se poate numi istoria medie, 3) perioada domnilor din diferite familii, care se poate numi istoria nouă, şi 4) istoria contemporană dela 1866 încoace[5].

E interesant faptul că, stabilind aceste epoci, autorul a fost preocupat şi de raţionamente abstracte numerice. Un istoric german Ottocar Lorenz în lucrarea sa: Die geschichtswissenschaft în Hauptrichtungen und Aufgaben (Berlin 1886), vorbeşte de secol, ca o măsură de timp naturală a tuturor evenimentelor istorice, măsură a trei generaţiuni omeneşti: tată, fiu şi nepot. Ca unităţi de măsură mai mari, se iau 300 şi 600 de ani.

In 1919 Onciul ilustrează, cum perioadele conţin câte un secol, trei secole şi şase secole[6] şi reduce numărul perioadelor la trei: 1) epoca veche dela secolul I şi până la sfârşitul secolului VIII, când aşezarea Bulgarilor în peninsula balcanică a desăvârşit izolarea elementului român din Dacia Traiană de restul lumei latine, 2) epoca medie (sec. VIII—XIV) cu începuturile de organizare politică

---

1 D. ONCIUL. *Epocele istoriei române şi împărţirea ei*, Buc., 1906, pag. 9.
2 *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, 1905.
3 ONCIUL. Ibidem, pag. 10.
4 Ibidem, pag. 14.
5 Ibidem, pag. 19.
6 *Fazele desvoltării istorice a poporului şi statului român*, Bucureşti, 1920.

sub influenţa bulgară şi cea ungară şi luptă cu ea şi 3) epoca nouă cu dinastiile naţionale.

Constatăm deci că în această nouă încercare de diviziune a istoriei române D. Onciul s'a îndepărtat de principiul dinastic, menţinându-l ca bază numai la a treia perioadă.

Pe ambele încercări ale lui Onciul le considerăm artificiale. Prima, pentrucă este bazată pe principiul dinastic şi nu pe vicisitudinile esenţiale ale vieţii poporului, a doua, pentrucă de fapt, pentru un timp prea lung dela veacul XIV şi până în zilele noastre, foarte bogat în evenimente, formează o singură perioadă.

I. Lupaş într'o lucrare, consacrată în special împărţirii istoriei Românilor în perioade, se bazează pe criteriul organic-naţional (morfologic) şi în acelaş timp «caută concordanţe aproximative nu numai cu epocile istoriei universale, dar şi cu fazele de desvoltare sincronistică a celor trei provincii româneşti». Autorul propune următoarea împărţire: 1) epoca veche sau epoca formaţiunii poporului român (până la 1241); 2) epoca medie sau epoca organizării politice, culturale, sociale şi economice a voevodatelor şi principatelor române (până la 1593); 3) epoca nouă sau epoca tendinţelor de unitate naţională, politică, religioasă şi culturală (până la 1821) şi 4) epoca contemporană sau epoca înfăptuirii succesive a unităţii naţionale[1].

In sfârşit, d. Constantinescu-Iaşi într'o broşură specială insistă asupra necesităţii de a studia istoria Românilor din punct de vedere sociologic, dând preponderenţă factorului economic-social. Din acest punct de vedere d-sa propune de a se divide istoria Românilor în următoarele epoci: 1) până în secolul V după Hristos, istoria veche; 2) dela secolul V şi până la începutul veacului XVI istoria medie, care are următoarele trei subdiviziuni: perioada de formaţiune a poporului român (sec. V—VIII), feudalitatea (sec. IX—XIII) şi decadenţa feudalităţii (secol. XIV — XV); 3) epoca modernă (1500—1821) şi 4) epoca contemporană (dela influenţa revoluţiei franceze sau mai exact dela 1821 şi până azi)[2].

Noi prea puţin cunoaştem despre timpul de mai înainte de intemeierea principatelor pentru ca să-l definim, ca feudalitate, iar timpul care a urmat să-l definim ca decadenţa feudalităţii cu toate că tocmai atunci a început deabia să se clădească feudalismul românesc.

Socotim greşită şi tratarea într'o singură perioadă a zece secole (V—XV), atât de variate în evenimente istorice.

La baza împărţirii istorice naţionale în perioade trebuie să stea două idei călăuzitoare: 1) ideea naţională, adică ideea formării statului românesc, şi 2) ideea socială, adică ideea formelor social-politice, prin cari a trecut societatea românească.

Din primul punct de vedere istoria noastră se împarte în două

---

1 I. LUPAŞ. *Epocele principale în istoria Românilor*, Cluj, 2 ediţie, 1928, pag. 21—22 ş. a.

2 *Caracteristica şi împărţirea istoriei României*. O nouă concepţie. Iaşi, 1926.

perioade mari: 1) perioada înainte de întemeierea principatelor române, sau perioada zămislirii statului român şi a plămădirii omului naţional român, perioada care începe cu dominaţiunea Sciţilor pe teritoriul actual românesc, şi trece prin Dacia independentă, Dacia romană şi prin năvălirile barbare şi se termină cu încercări de organizare politică la Sud (Imperiul bulgaro-român) şi la Nord (Brodnicii, Bolohovenii şi Berladnicii) şi 2) a doua perioadă este perioada statelor române, care începe cu intemeierea principatelor şi se termină cu contopirea lor şi formarea României Mari.

Pentru prima perioadă nu avem suficiente ştiri pentru ca să putem restabili în întregime procesele sociale şi politice, prin cari au trecut Românii.

Altfel se prezinta chestiunea cu a doua perioadă. Aici avem adunate mii de documente, ceeace ne permite nu numai să redăm în general mersul evenimentelor, ci şi să arătăm transformările sociale şi politice ale principatelor.

Ce criteriu trebuie să se mânuiască pentru a concepe evoluţia acestor transformări?

Voi fi, mi se pare, în cadrul unei bune tradiţii a istoriografiei noastre, dacă voi repeta ceea ce a scris odată I. Bogdan:

«A studia populaţia ţărilor române, din punct de vedere etnografic şi statistic, a studia originea şi organizarea satelor, originea şi organizarea oraşelor, a studia sîstemul de apărare al ţărilor prin cetăţi şi prin organizarea lor militară, a studia originea şi transformările marei proprietăţi teritoriale sau a nobilimii, a studia natura puterii domneşti, a studia condiţiile economice ale diferitelor clase sociale şi raporturile ce s'au stabilit între ele în cursul secolelor pe baza acestor condiţii, a studia formele dreptului vechiu sau obiceiul pământului, desvoltarea artei şi literaturii, a căuta să pătrundem în sufletul strămoşilor... este, credem, cu mult mai interesant decât cunoaşterea războaielor, a intrigilor de curte, a rivalităţilor de partide, a intervenţiilor străine, de cari sunt prea pline expunerile istoriei române»[1].

Prin urmare centrul gravităţii în toată expunerea noastră a istoriei, ne obligăm să trecem asupra elementelor ei sociale în sensul general al cuvântului.

Insă facem parte din lumea apuseană a Europei şi am trecut, ca şi ea, prin formele ei social-politice. Acum s'a evidenţiat că şi branşa cea mai avansată spre Orient a lumii slave: Ruşii, au trecut prin schema desvoltării statelor europene.

Deci, să vedem, cari sunt aceste forme şi, cum şi când am trecut noi prin ele?

Statul feudal, monarhia de stări sociale, monarhia absolutistă şi statul constituţional burghez — iată calea pe care au străbătut-o europenii în mod general: unii tot şirul acestor forme, alţii cu excepţia monarhiei absolutiste (Anglia, Ungaria).

---

1 I. BOGDAN, *Istoriografia română*, pag. 20.

Dar prima chestiune a feudalismului în principatele române provoacă îndoieli şi obiecţiuni, ceea ce ne sileşte să facem o scurtă excursiune în istoria morfologică a Statelor europene pentru a scoate material de comparaţii.

CAPITOLUL 3.

Succesiunea istorică a formelor social-politice în statele europene.

Afirmarea existenţei în trecutul românesc a feudalismului, nu se bucură la noi de prea mare popularitate.

Ştefan Zeletin cu dreptate a remarcat[1] că în această chestiune există o deosebire de vederi între istoricii noştri, de exemplu N. Iorga şi Radu Rosetti, şi economiştii sociologi, ca C. Dobrogeanu-Gherea, d. C. Garoflid şi d. I. N. Anghelescu.

In timp ce primii tăgăduesc feudalismul românesc, cei din urmă dimpotrivă, vorbesc de un regim feudal român, ca de un lucru dela sine înţeles.

Zeletin explică această deosebire de vederi astfel: «Când prin feudalism se înţelege regimul agrar, în care monarhul are dreptul de stăpânire asupra întregului pământ al ţării, trecând dreptul de folosinţă vremelnică asupra unor anumiţi indivizi-feudali sub anumite obligaţii, atunci se va tăgădui existenţa unui feudalism român cu bun temeiu: Domnii principatelor române nu au avut acest drept[2]. Dr. Gr. Maior, care înclină a crede contrariul, se înşală de sigur[3].

Această chestiune însă e fără însemnătate pentru economişti sau sociologi: ce-i priveşte pe aceşti cercetători în regimul feudal, e structura sa economică şi raporturile între clasele sociale, altoite pe această structură. Acestea au ajuns, însă, în cursul evoluţiei, să ia acelaş caracter la noi, ca în Apus. Atât modul de producţie a vechiului nostru regim agrar, cât şi raporturile între proprietari şi muncitori au avut un caracter feudal».

La aceasta autorul mai adaogă şi o caracteristică generală a feudalismului, definindu-l astfel:

«Ţăranii erau aşezaţi pe moşiile boiereşti şi aveau îndătorirea

---

1 *Burghezia română*, Bucureşti, 1925, pag. 172, nota 2.

2 Autorul se referă la N. Iorga. *Constatări istorice cu privire la vieaţa agrară a Românilor*, Bucur., 1908. p. 45 nota.

In altă parte a acestei lucrări găsim şi o caracteristică generală, care sună astfel: «Vieaţa agrară a Românilor se poate rezuma în această formulă: ţări de «drept românesc», aşezate între regiuni semi-feudale în sens apusean şi între o lume răsăriteană cu caracterul romano-bisantin... Un «Drept românesc» deosebit de principiile romane şi de obiceiurile feudale a fost recunoscut de toţi aceia cari au avut Români, de dincoace sau de dincolo de Dunăre, în stăpânirea lor. Acest drept... (are) îndoite rădăcini tracice — cele mai puternice şi mai adânci — şi slave». Ibidem, pag. 5.

3 *Politica agrară la Români*, pag. 452.

ca în schimbul pământului primit pentru cultivare să dea boierului o dare în natură — dijmă — şi un număr de zile de muncă pe an-clacă. — Acelaş raport domneşte între proprietarul de pământ, şi muncitorul său, peste tot, în vechiul regim al statelor europene. Istoria dă acestui regim numele special de feudalism»[1].

Intr'o asemenea formulare a noţiunii feudalismului e prea multă simplificare, care de fapt poate să ducă la denaturarea sensului fenomenelor istorice, cari ne interesează.

Numai sub un raport autorul are deplină dreptate. Inainte de a denumi o serie de fenomene prin noţiunea de feudalism, trebuie să fie stabilit absolut precis cuprinsul acestei idei.

Acest cuvânt serveşte pentru denumirea unui fenomen din cele mai însemnate în istoria omenirii, defineşte acel regim, care s'a instalat în toate statele Occidentului european în evul mediu şi care purta denumirea de *régim féodal, Lehnswesen, feudal system, feodalisto.*

Cu timpul, însă, s'a observat că multe din trăsăturile feudalismului medieval european se află şi în istoria vechiului Orient, a Greciei şi Romei («Griechische Mittelalter») şi chiar în istoria societăţii patriarhale.

Treptat aplicarea termenului de feudalism a început să fie prea lărgită.

Deci noi putem întrebuinţa acest cuvânt numai în sensul lui restrictiv, în sensul feudalismului medieval.

Cea mai populară difiniţie a feudalismului printre istorici, este cea a lui Guizot, pe care acest autor a dat-o în cartea sa *«Histoire de la civilisation en France»*, şi care constă în trei trăsături esenţiale: 1) însemnătatea specială a proprietăţii fonciare, care deşi este plină şi ereditară, dar în acelaş timp este şi condiţională, însoţită de unele obligaţiuni faţă de cei mai mari, dela cari aceasta proprietate se dădea; 2) confundarea noţiunii proprietăţii cu noţiunea puterii de stat, imperiumul, adică însuşirea de către moşieri mari a drepturilor puterii publice, 3) o subordonare a tuturor proprietarilor de moşii, unor altora, în aşa fel, încât să se înfăptuiască din ei o societate organică.

Totuşi autorul face şi o rezervă, cum că în ceea ce priveşte această ultimă trăsătură, organicitatea nu trebue să fie exagerată. Integritatea şi unitatea societăţii feudale era o clădire mai mult închipuită, creată mai târziu în capetele savanţilor[2].

După această definiţie a feudalismului, care în ordine cronologică, a fost prima definiţie generală a deosebirilor medievale a vieţii franceze, s'au făcut mai multe încercări de a o complecta şi

---

1 *Burghezia română*, pag. 171.

2 GUIZOT. *Histoire generale de la civilisation en France*, I—IV, 1845 ş.a.

a o modifica, de către Fustel de Coulanges, Flach, P. Roth, G. Waitz, Vinogradov ş. a.[1].

Cea mai esenţială trăsătură a feudalismului constă în faptul că el este un regim social politic, bazat pe agricultură, că moşia mare se bucură în el de drepturi, pe cari în timpurile noastre le are numai puterea statului (judecata, administraţia) şi, în sfârşit, că proprietatea mare fonciară este legată de gospodăria măruntă a oamenilor, cari din munca pământului îşi procură mijloacele de existenţă.

Pământul, care este fundamentul societăţii medievale, nu este proprietatea fonciară contemporană. El este *feud*, adică o posesiune, primită din partea unei persoane mai mari (suzeranul), condiţionată de îndeplinirea unor servicii.

De aci decurge institutul vassalităţii şi patronatului. Oamenii din punct de vedere social slabi, cereau şi căpătau apărarea celor mari şi tari *(commendare)* şi pe această cale se crea o ierarhie de dependenţă, a cărei piramidă se termină cu cel mai mare proprietar moşier, senior, suzeran al vasalilor mari.

Posesiunea pământului era delimitată nu numai din sus, ci şi din jos. Acei cari nu se socoteau ca făcând parte din societatea medievală, muncitorii pământului de o parte, şi moşierii de altă parte erau legaţi reciproc. Moşierii nu puteau lucra pământul fără ei, iar aceşti din urmă nu puteau trăi fără ingrijirea pământului străin.

De aceea faţă de unul şi acelaşi lot existau două feluri de proprietăţi, o proprietate a acelei persoane care avea unele drepturi asupra pământului, mai ales dreptul la servicii sau dări *(dominium directum* sau *eminens)* şi o altă proprietate a acelui care deţinea efectiv pământul în exploatare şi scotea din el venituri *(dominium utile)*.

Altă specie a proprietăţii medievale condiţionale erau aşa zisele beneficii *(benificium)*. Principii şi regii pentru a, răsplăti serviciile slugilor le donau pământ în posesiune condiţională, temporară. Treptat însă această posesiune se transforma în posesiune ereditară. Tot aşa şi posturile în slujba regilor se transformau în posturi, succedate din tată în fiu.

Moşiile căpătau drepturile de putere publică şi prin aşa zise imunităţi *(immunitas)*. Unele moşii, prin graţia regelui se exceptau din regula generală de supunere în ce priveşte judecata şi percepere a veniturilor. Prin institutul imunităţii populaţia moşiei era

---

1 FUSTEL DE COULANGES. *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France*, vol. I, 1874.

JACQUES PLACII. *Les origines de l'ancienne France*, Paris, vol. I—III, 1886, 1893, 1904.

P. ROTH. *Geschichte des Beneficialwesens von der altesten Zeiten bis ins Zehnte Jahrhundert*, 1850; Feudalitat und Unterthanenverband, 1863.

G. WAITZ. *Deutsche Verfassungsgeschichte*, 1844 şi urm.

VINOGRADOV. Mai multe lucrări în domeniul feudalismului englez, prelucrate în lucrarea în limba rusă: *«Moşia medievală în Anglia»*, 1911.

scoasă de sub judecata regească şi de sub birul regesc. Drepturile acestea de a judeca şi de a percepe biruri treceau pe seama proprietarilor moşieri, cari concurau cu agenţii locali ai puterii publice.

Ceea ce la început era numai o simplă excepţie, mai târziu devine un fenomen obişnuit.

Definiţia foarte scurtă şi sumară a feudalismului, pe care am schiţat-o, este bazată mai mult pe practica Franţei medievale. In celelalte ţări europene se observau abateri dela ea. In conformitate cu condiţiunile sale istorice, feudalismul lor în mai multe privinţi se deosebea de acest sistem tipic.

Aşa de exemplu, în Franţa regimul feudal a dus în secolul al XII-lea la concentrarea ierarhiei şi la strângerea relaţiilor feudale. Din această cauză a apărut monarhia regelui feudal, ca senior general.

In Italia acest proces nu a avut loc, pentrucă în partea ei, care intra în monarhia lui Carol cel Mare, tronul a devenit eligibil, servind astfel naşterea tulburărilor, în care permanent se amestecau seniorii.

Când însă, Italia a început să se reintegreze, bazele acestui proces nu erau nicidecum feudale, ci municipale, comunale, adică Italia a fost reîntegrată graţie târgurilor, comerţului şi breslelor de meserii.

In Germania medievală dezintegrarea feudală, fărămiţarea puterii publice, care a ajuns în mai multe mâini ale principilor mărunţi, nu duce la concentrarea puterii publice în felul francez, ci se permanentizează. Aceşti principi capătă suveranitatea teritorială (Landeshoheit) şi ei devin stăpâni (Landesherren), persoane «imediate» (imediati), adică stăpâni direcţi fără intermediul cuiva, în dependenţa vassală directă de Impărat, care era ales.

In Anglia feudalismul niciodată nu a călcat unitatea statului. Normanii cari, în calitate de cuceritori ai Angliei, trebuiau să se simtă mai strâns legaţi reciproc în mijlocul populaţiei cucerite, au dat ţării un sistem feudal, în care regele păstra dominaţiunea.

In dependenţa directă de rege se afla un număr însemnat de feudali; după Domesday book — 1400 de feudali (barones majores, barones minores), dela cari ţinea pământul alt număr de 7.900 persoane (milites).

In Anglia contrar practicei din Franţa existau şi relaţiile directe între seniori şi vasalii vasalilor (milites). Şi baronii şi milites depuneau în mod egal jurământul de credinţă regelui.

Prin urmare *în fiecare ţară feudalismul avea trăsături specifice naţionale,* deşi, pretutindeni în linii generale se repetau aceleaşi fenomene, pe cari le denumim feudalism.

In secolele XIV — XV şi prima jumătate a secolului al XVI-lea regimul feudal capătă o nouă înfăţişare, transformându-se în monarhia de stări sociale.

Baza economică şi socială, sau mai precis raporturile sociale dintre clasele sociale rămân aproape aceleaşi cu deosebire că apar

târgurile, cari se adaptează sistemului politic şi social existent. Cu timpul însă, ele pretind în a influenţa vieaţa statului.

Raporturile dintre clasele sociale se reglementează, transformând clasele în stări sociale, definite şi delimitate juridiceşte prin însuşirea unor obligaţiuni şi drepturi.

Treptat pe măsură ce creşte însemnătatea stărilor sociale, regele crede de cuviinţă, sau este nevoit să se sfătuiască cu reprezentanţii lor (clerul, boierimea şi burghezia). Apare reprezentanţa stărilor sociale, aşa zise *«Etats généraux»*, assambleele reprezentative, *Reichstag*.

Reprezentanţa aceasta era în diferite ţări forte variată.

Dela tipul francez de trei stări sociale existau multe abateri. De exemplu, în Aragonia exista reprezentanţa separată a boierimii mari (nobles) şi mici (caballeros).

In Suedia luau parte în reprezentanţa parlamentului medieval şi ţăranii liberi, cari formau o categorie a parte.

Pe de altă parte în Polonia în aşa zisă «izba poselska» luau parte exclusiv nobilii, iar târgoveţii nu erau consultaţi.

In marele Ducat litvanian oraşele nu erau desvoltate, deaceea târgoveţii nu făceau parte din seimul lituan medieval.

În Cehia reprezentanţa oraşelor era foarte slabă, aproape inexistentă şi nobilimea era împărţită în două «ordine», camere.

In sfârşit în Anglia burghezimea lua parte în camera de jos împreună cu nobilimea mică.

Ceea ce rămânea pretutindeni ca o trăsătură comună era împărţirea populaţiei în stări sociale şi consultarea lor de către rege[1].

In fine monarhia de stări sociale se transformă în monarhia absolutistă.

Regele domină asupra tuturor stărilor sociale, desfiinţează orice reprezentanţă a lor, fiindcă nu mai are nevoie de ele. El organizează funcţionărimea, care stă în deplină dependenţa de el, adună şi întreţine o armată regulată care îi stă la dispoziţie şi întroduce principiul satisfacerii nevoilor materiale publice printr'un buget al statului pe baza perceperii impozitelor directe în folosul statului.

După aceste scurte lămuriri din evoluţia generală a popoarelor europene, putem trece la chestiunea, dacă în istoria noastră naţională a existat feudalismul apusean.

---

1 Din imensa bibliografie în chestiunea parlamentului monarhiei de stări sociale notăm cîteva mai importante:

Fr. TEZNER. *Technik und Geist des standisch-monarhischen Staatsrechts* (vol. XIX, Die Staats und Socialwissenschaftlichen Forschungen, Schmoller).

R. GNEIST. *Englische Verfassangsgeschichte*.

PICOT. Histoire des Etats generaux, 1876, ş. a.

CAPITOLUL 4.

Feudalismul și stările sociale în principatele române.

S'ar părea că noi suntem mai apropiaţi de Apus, decât Rusia, şi că prin urmare mai degrabă, decât Ruşii, am fi îndreptăţiţi să aşteptăm o constatare a identităţii evoluţiei noastre istorice cu cea a ţărilor apusene.

De fapt, nu este aşa. Pe când la Ruşi s'au înmulţit părerile în favoarea existenţei în trecutul Rusiei a feudalismului, cei mai de seamă istorici ai noştri tăgăduesc existenţa feudalismului în trecutul românesc.

Fără îndoială, aceasta provine din cauză că pentru comparaţii se ia ordinea medievală franceză. Şi întrucât noi nu corespundem cu tipul francez, răspunsul negativ al istoricilor noştri este cu totul firesc.

Totuşi ceva în felul feudalismului medieval, principatele române au trăit. De aceea chestiunea ar trebui să fie pusă altfel. Ar trebui ca noi să ne întrebăm, în ce sens s'ar putea vorbi de existenţa în trecutul nostru a regimului feudal, şi dacă asemănarea care există e importantă sau neînsemnată.

Mai întâiu de toate, până la întemeierea principatelor, după cum se ştie, existau numai statuleţe mici. «*Oriunde dăm, la început, de Români,* — scrie Radu Rosetti, — *îi găsim trăind în sate ocârmuite de cneji.* Această alcătuire este în fiinţă la Slavii ce se aşezase în ţările noastre şi a fost moştenită de Români. Asemănarea era desăvârşită, căci vedem pe Românii dela Nordul Dunării, deşi ei alcătuiau o naţiune numeroasă, răspândită dela Tisa până la Marea Neagră şi dela Bug până la Turnul-Severin, despărţiţi în statuleţe mici şi fără nici o coeziune»[1].

Fără nici o îndoială şi principatele la început aveau în vieaţa lor internă o coeziune prea uşoară şi artificială.

Numai foarte treptat s'a întărit puterea centralizatoare a principelui, înconjurat de sfetnicii săi.

Statuleţe mici, deşi pierdeau însemnătatea lor politică, fiind puşi în dependenţă de principe, totuşi nu se topeau cu desăvârşire, ca fenomenele sociale.

Imediat ce pământurile libere au dispărut, oameni energici şi lacomi, au început acea acaparare răpitoare, care este caracteristică pentru aceste timpuri în toate ţările europene. Terenurile încetul cu încetul se concentrau în mâinile acestor oameni, cari se poreclleau boieri şi fără de cari acei cari munceau pământul nu puteau să se întreţină.

Centralizarea nu trebue să fie înţeleasă în sensul actual al cuvântului. Proprietatea mare şi latifundiară din acel timp era legată de gospodăria măruntă.

---

1 RADU ROSETTI. *Despre originea şi transformările clasei stăpânitoare din Moldova,* Buc., 1906, p. 26.

Numai o parte relativ mică din moşie se lucra de moşier, cealaltă parte se dădea de el cu chirie.

Bogăţia proprietarului consta nu în mărimea rentei agricole, ci în cantitatea mare a supuşilor lui, agricultori mici, cari arendau pământul, luându-şi obligaţia de a da dijmă şi a face clacă.

Şi din punct de vedere politic intern şi din punct de vedere economic principatele la început prezentau un tablou de desintegrare şi desagregare.

Domnitorul adică şi el în majoritatea cazurilor un boier cel mai mare şi tare, şi-a însuşit dreptul de a lua în folosul său orice moşie, devenită vacantă în urma lipsei de moştenitori. Graţie acestui drept avuţiile domneşti se rotungeau.

Apoi aceasta a dat naştere la părerea că întregul pământ al statului aparţine domnitorului, că el este proprietarul superior al ţării, deci fiecare mutaţie a dreptului de proprietate trebuie să fie recunoscută de el şi consfinţită.

Pentru orice abateri dela dreptul comun de proprietate se cerea consimţământul Domnului.

Daniile particularilor către mănăstiri trebuiau să fie neapărat aprobate de Domn.

Daniile domneşti către mănăstiri puteau fi temporare sau definitive. In cazul din urmă Domnul trebuia să confirme irevocabilitatea daniei.

Mircea cel Bătrân anunţa prin ordin domnesc în privinţa daniei mănăstirei Tismana: «Să ştiţi că nici un cneaz sau boer al domniei mele nu aveţi să fiţi ocina, ohabă şi că astăzi sau mâine iarăşi să vă iau să vă dau altuia, ci veţi fi sub stăpânirea mănăstirii Tismana»[1].

Aceste fenomene ne mărturisesc că în trecutul nostru existau două noţiuni de proprietate, caracteristice pentru feudalismul medieval: *dominium eminens* şi *dominium utile.*

Spre aceste interesante noţiuni, şi-au îndreptat deja atenţia cercetătorii noştri[2].

Proprietatea nu era absolută, necondiţionată, ca acum.

Cunoaştem în trecutul românesc şi altă noţiune feudală care stă în strânsă legătură cu drepturile Domnitorului, ca proprietar superior. El delega proprietarilor dreptul de judecată asupra populaţiei. In cazul acesta dregătorii domneşti nu puteau să se amestece

---

1 I. MINEA şi L. T. BOGA. *Cum se moşteneau moşiile in Ţara Românească până la sfârşitul secolului al XVI-lea,* vol I, Iaşi, 1933, pag. 19 Autorii se referă la Al. Ştefulescu. Documentele slavo-române, relative la Gorj Tg. Jiul, 1908, pag. 13—14.

2 A. V. GÂDEI. *Contribuţiuni pentru istoria socială a ţărănimii noastre,* Buc., 1904, pag. 23.

DINU C. ARION. *Incercare asupra dominiului eminent din principatele Munteniei şi Moldovei în secolele XIV şi XV în «Inchinarea lui N. Iorga».* Cluj, 1931, pag. 12—23. IOAN C. FILITTI. Proprietatea solului în principatele române, până la 1864, Buc., 1935, pag. 80—109.

în exercitarea acestei funcţiuni pe moşia privilegiată de către proprietarul ei.

Domnitorii nu numai odată au recunoscut boierilor dreptul de a judeca populaţia, care locuia pe pământurile lor, fără nici un amestec din partea instanţelor judecătoreşti obişnuite.

Iată, de exemplu, în 1434 Oct. 8 Ştefan Voevod dărueşte lui Giurgiu Atoc un sat la obârşia Săratei.

In uric se scrie: *«I-am dat un sat la obârşia Săratei, unde este jude Tatu şi Ilie, să le fie lor judecie, uric, şi sub uric să nu se dea nimănui. Şi alt judeţ să nu aibă, cî să fie numai de curtea noastră din Iaşi»* («инъ соудецъ да не имаютъ развъ да доъжатъ отъ нашего двора отъ Ясъ»)[1].

Un alt caz: în 1437 Iunie 30, Ilie Voevod, dărueşte lui Toader Pobrăteanu satul Ciuleşti în jos de Hârlău — «şi sub uric — se scrie în acest document — să nu-l dăm nimănui, niciodată, pe alt judecător să nu-l aibă, afară pe Domnia mea şi către oraşul nostru, către Suceava» («иного судца да не имаетъ»)[2].

Cazurile ar putea fi înmulţite.

Cu toată dreptatea I. Bogdan generalizează, spunând:

«Cuvântul «ohabnic» avea înţelesul de scutit şi prin urmare «ohaba» (slav. охаба) *era la noi ceea ce în Apus se chema «executio», «immunitas».* Moşie ohabnică era aşa dar o proprietate, scutită de anumite dări şi slujbe domneşti, în deobşte de toate afară de cea militară».

In Moldova, deşi acest termen se întrebuinţa rar, fenomenul identic exista.

Şi apoi autorul conchide:

«Explicările acestea, scoase din textele unor documente neutilizate încă sau nebăgate în seamă, aruncă o lumină nouă asupra donaţiunilor perpetue şi asupra îmunităţii, două instituţii comune ţărilor noastre şi celor apusene, în cari feudalismul era cu mult mai vechiu»[3].

Deci era la noi în aceasta privinţă exact ca în Franţa, unde proprietarul privilegiat avea dreptul să judece pe toţi cari «se culcă şi se scoală *(couchans et levans)* pe terenul său».

Existenţa în obiceiurile vechi domneşti a beneficiilor este recunoscută şi de Radu Rosetti, care scrie următoarele:

«Spre a răsplăti credinţa şi slujbele către dânşii şi către ţară, a unora din supuşii lor, Domnii făcură dintr'înşii noi stăpâni de sate, dăruindu-le *din aşezările săteşti cari slujiau ocoalelor târgurilor, din cele confiscate dela duşmani sau dela trădători, din*

1 M. COSTACHESCU. *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1931, vol. I. p. 398—399.

2 Ibidem, pag. 520—521.

3 *Istoriografia română*, Buc., 1905, pag. 25. Deasemenea despre moşiile ohabnice vechi:

I. BOGDAN. *Documentul Răzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în secolul XV*, Memoriile Secţiei Istorice, seria III, 1908, vol. XXX, pag. 363—364.

locurile pustii și din braniștele domnești, cari alcătuiau rezervele Domnului»[1].

Intr'adevăr s'au păstrat până la noi o mulțime de documente cu danii («beneficii») boierilor și mănăstirilor. Din ele se vede, că recompensarea muncii și meritelor slujilor domnești nu era ocazională, ci forma o practică obișnuită.

Dat fiind caracterul condițional al proprietății funciare, nu putea să nu existe, cu siguranță, și obiceiul de «închinare», adică de căutare a sprijinului din partea celor tari, și patronajul, adică proteguirea lor oferită celor slabi.

Domnitorul închina țara regelui Poloniei sau principelui Lituaniei sau regelui Ungariei sau, în sfârșit, sultanului Turciei, iar boierii, la rândul lor, închinau pământurile lor Domnitorului.

Comparația trecutului nostru medieval cu timpul feudal francez ne arată unele deosebiri importante.

In Occident *feudalism* nu este numai fărămițarea puterii, ci și acăpararea ei, de proprietari-moșieri mari. Imunitățile, de cari ei se bucurau, în majoritatea lor, le serveau pentru lărgirea sferei lor de influență și pentru uzurparea unor drepturi, deși limitate, ale suveranității politice.

Această uzurpare lipsea în istoria noastră. Drumul la domnie era determinat în cele mai dese cazuri de factorul politicei externe. Principatele române erau înconjurate de statele dușmane. Pretendenții la scaun domnesc trebuiau să posede în primul rând o adevărată artă de a cunoaște și de a folosi la timp util spre binele lor conjunctura externă, raporturile diferitelor state între ele și cu principatele române. In asemenea cazuri imunitatea nu putea să fie o bază spre ascendență. Bani, dibăcia, îndrăzneala — iată ce crea pretendenților situația. Și iată de ce principiul ereditar la succesiunea puterii în statele române avea o sferă restrânsă de aplicare, iar boierii, alegând pe Domn, trebuiau să țină cont de situația externă a țării.

Mai târziu, când feudalismul era deja în funcțiune, tot factorul extern a împiedicat pe principi să-și întărească puterea și să devină atotputernici. Boierii se transformau în principi pur și simplu din cauza agreării lor de curtea turcească suverană. Postul de Domnitor se vindea de Turci nu numai boierilor indigeni, ci chiar persoanelor străine de neam și țară.

Prin urmare în aceste timpuri dependența politică de Turcia denatura procesul de creștere și desvoltare a forței proprietarilor «vasali».

Domnitorul nu era cu drepturi nelimitate, ci în cele mai dese cazuri funcționar superior al Porții Otomane.

Ideea puterii basilevsului autocrat din Bizanț influența asupra mentalității guvernanților țărilor române, chiar dela începutul apariției lor pe scena istorică. Insă modelele bizantine nu puteau să fie urmate pe solul românesc întocmai. Conjunctura externă nu

1 RADU ROSETTI. Ibidem, pag. 31.

permitea principilor să devină atotputernici. Ei aveau nevoie de sprijinul boierilor, de serviciul şi fidelitatea lor.

E interesant să menţionăm aci părerea d-lui Ioan Filitti, care, deşi recunoaşte existenţa «dominiului eminent» al Suveranului, cu toate acestea afirmă că nici acest drept, nici darurile de pământ pe care el le face, nici dependenţa personală în care unii oameni de rând se pot afla faţă de nişte stăpâni, nici raporturile dintre proprietari şi coloni, nu constitue *«feudalitatea»*.

Din cele ce urmează se vede, de unde provine această afirmaţie prea categorică. Autorul crede, că despre feudalitate poate fi vorba numai acolo, unde s'a produs *«anarhizare». «Feudalitatea* — continuă autorul, — *a derivat dintr'o slăbire a puterii centrale. Când Suveranul n'a mai fost în stare să-şi impue autoritatea pe întreg teritoriul, a delegat de nevoie unor particulari puternici, cari şi-au împărţit, odată cu teritoriul şi suveranitatea. Proprietatea feudală apare astfel ca o concesie silită a Suveranului, care caută prilej de a relua ce a dat, după cum feudalul stă mereu pregătit pentru a apăra şi partea ce a dobândit»*[1].

Această interpretare a fenomenelor feudalismului nu corespunde cu feodalismul din mai multe ţări sau, poate, răspunde întocmai numai evoluţiei sistemului feudal din Franţa, tipul clasic al feudalismului. In celelalte el se răspândea deseori fără «anarhizare» şi fără răpirea drepturilor domnitorului, având în fiecare ţară trăsături speciale.

Mai ales frapantă este lipsa de «uzurpare naturală» în istoria rusă.

Pavlov-Silvanschi, care este iniţiatorul părerii că în trecutul Rusiei a existat feudalismul, constatând acesta lipsă, a explicat-o prin faptul că familia domnească se înmulţea mereu şi fiecare membru îşi lua partea sa de moştenire, ceea ce ducea la fărămiţarea principatelor. Aceasta ar fi prevenit ridicarea boierilor şi cucerirea puterii de către ei[2].

Autorul nu-şi pune întrebarea, de unde provine această deosebire interesantă.

Credem, însă, că ea se datoreşte concepţiei puterii suveranului, moştenite de Ruşi dela Bizanţ.

---

1 *Proprietatea solului în principatele române până la 1864*. Bucureşti, 1935, pag. 108—109.

2 In cartea sa *«Feudalismul în Rusia veche»*, S.-Pet. 1907, autorul precizează asupra acestei chestiuni astfel:

«Unele şi aceleaşi forţe îşi manifestă acţiunea lor în Occident şi la noi; din cauza hazardului, bine cunoscut istoricilor, ele pe diferite căi îşi găsesc ieşire, însă în rezultat dau aceeaşi fărămiţare a puterii statului printr'o sumedenie de proprietari mari şi mărunţi, cu drepturi suverane sau semi-suverane. La noi, ca şi în Occident pământul trebuia să se dividă în mod inevitabil, împărţindu-se în mici lumi independente. In momentul diviziunii coapte la noi s'a aflat o mulţime de principi pretendenţi cu drepturi ereditare. Ei au înlocuit la noi pe feudalii occidentali, cari au acaparat drepturile suverane. Impărţirile au prevenit uzurpare. Impărţirea «din sus» a prevenit împărţirea din jos. «Principizarea» pământului a prevenit «boierizarea» lui» (pag. 92 ş. a.).

Principii ruşi, cu toată dominanţa în stătuleţele lor a spiritului particular, au împrumutat ceva din complexul ideilor bizantine despre puterea statului.

Aceeaşi lipsă de uzurpare se poate constata şi la noi. «Feudalizarea» se face în mod paşnic, cu voia principelui, fără uzurpări şi cu deplină păstrare a prestigiului puterii Domnitorului.

Am avut în istoria feudalismului nostru un proces analog celui rusesc şi derivat deasemenea, cel puţin în ce priveşte puterea Domnitorului, din mentalităţile Bizanţului.

Ne deosebeşte de feudalismul rusesc o trăsătură importantă: pe când la Ruşi o «casă princiară» se înmulţea şi fărămiţea puterea, înfiinţând pentru fiecare principe «udeluri», adică teritorii mai mici de stăpânire, la noi luptau pentru putere câteva familii, câteva curţi. Pretendenţii nu puteau să-şi asigure o stăpânire mai durabilă, conjunctura nu le permitea să devină puternici, autocraţi. Prin forţa lucrurilor, graţie luptei pentru tron şi obstacolelor pe cari trebuiau să treacă, până ce ajungeau la domnie, ei erau nevoiţi să aibă în vedere interesele boierilor.

A doua deosebire care stă în strânsă legătură cu cea dintâiu este următoarea: practica imunităţilor era mai slab desvoltată, decât în Franţa.

A treia: ierarhia vasală la noi nu avea trăsături bine pronunţate.

Nu ar fi exclus, mărturiseşte d. I. Filitti, ca «curtenii» în Moldova şi «roşii» în Muntenia să fi fost subvasali[1], însă ei aveau şi îndatoriri directe faţă de Domn.

In sfârşit ultima deosebire: în Occident, ţărănimea se află într'o stare de dependenţa juridică bine pronunţată. In Franţa domina şerbia. Iar precursorii şerbilor erau robii, aşezaţi pe pământurile moşierilor.

In principatele române, ţăranii erau atât arendaşi liberi, deşi despre libertatea lor deplină, de fapt, nu poate fi vorba, cât şi cei lipsiţi de libertate.

Cu toate aceste deosebiri se poate afirma că în trecutul principatelor a existat feudalismul medieval.

Prin multele lor trăsături vieaţa lor a fost inrudită cu vieaţa epocii feudale din ţările europene occidentale. Numai treptat dela spiritul feudal particular, statele române treceau la spiritul public al statelor noui.

In secolul al XVII-lea a început desvoltarea târgoveţilor, nu şi a târgurilor, ca unităţi comunale bine distincte, şi organizarea breslelor profesionale.

Principatele treceau prin perioada regimului de stări sociale.

S'a schimbat în conformitate cu aceasta şi Sfatul extraordinar al Domnului.

---

1 I. FILITTI. *Proprietarii solului în trecutul principatelor române*, Buc. 1934, pag. 19 şi urm.

Iată câteva exemple:

In a doua domnie în Moldova a lui Constantin Vodă Racoviță Cehan, feciorul lui Mihai Vodă, după cum ne povestește Enaki Kogălniceanu,[1] pentru desființarea văcăritului a fost convocat la Iași un sfat al boierilor țării, la care au luat parte câte șapte locuitori din toate ținuturile: mazăli și ruptași.

S'a strâns «toată boierimea și mazilii, și neguțitorii, și toată țara ce se adunase».

S'a făcut un mare sfat cu toată boierimea fără, însă, precizare a celorlalți participanți și în prima domnie a lui Constantin Vodă Racoviță, pentru a lua hotărâre în chestiuni financiare și de impozite[2].

In a treia domnie a lui Constantin Vodă Mavrocordat s'a făcut «un sobor mare» pentru desființarea stării de vecin, la care au fost invitați la Iași nu numai boierii, ci și vecinii din toate ținuturile[3].

In domnia lui Ion Vodă Mavrocordat, feciorul lui Neculai Vodă, la curtea domnească s'a ținut un sfat pentru judecarea unui evreu, care a calomniat pe Domnitor, unde au luat parte «boierii cei mari cu *boierii* și fără de *boierii*», toți «neguțitorii țărei» din Iași și toți musafirii Turci, ce se aflau la Iași, și cadiul[4].

Dar mai ales este interesant Sfatul din timpul lui Leon Vodă Tomșa.

Cunoaștem un hrisov care a fost dat după consultarea unei adunări, compuse «din toată țara, boierii mari și mici și roșii și măzăli și toți slujitorii».

Acest Sfat mare de obște, care se convoca în cazuri extraordinare, a funcționat până la sfârșitul epocii fanariote. El cuprindea, după cum afirmă d. Filitti, pe lângă sfetnicii mari în funcție și ieșiți din slujbă, pe boierii mai mărunți în activitate sau măzăli și pe căpitanii de slujitori.

Era *«Țara legală»*[5].

E interesant că, după cum se constată dintr'un răvaș al lui Nacul, vornic de Câmpulung, rebelul boier Mihalcea Hâncu, ajungâng la Iași, convoacă, după obiceiul timpului, *«ca în alte manifestații ale țării»*, «pe măzali și curteani și dela târguri târgoveți și dela toate mănăstirile câte doi călugări alcși». Scopul acestei adunări a fost trimiterea soliei la Poartă[6].

«Sfatul mare de obște» era o «reprezentanță a stărilor sociale»,

---

1 *Letopisețul Țării Moldovei*, M. KOGĂLNICEANU, *Cronicele*, vol. III, pag. 230.

2 Ibidem, Cap. VII, pag. 219.

3 Ibidem, Cap. VI, pag. 214.

4 Ibidem, Cap. IV, pag. 209—210.

5 IOAN C. FILITTI. *Despre vechea organizare administrativă a principatelor române*, Buc., 1929, p. 22—23.

6 N. IORGA. *Istoria țării prin cei mici*. Revista istorică, 1921, No, 1—3: pag. 26.

asemănătoare cu alte instituţii de acest gen din epoca monarhiei de stări sociale din Apus.
Sfatul se convoca numai după voia şi bunul plac al Domnitorului, în împrejurări mai importante.
După caracterul său Sfatul era mai degrabă o consfătuire a Domnitorului cu funcţionarii săi, decât o adevărată reprezentanţă a ţării, compusă din stările sociale.
Insă, e curios de notat, că Sfatul mare de obşte, avea multă asemănare cu *«Zemschii Sobor»* rus care, ca şi Sfat mare la Români, se convoca când se simţea vr'o nevoie acută a consfătuirii.
Există o asemănare şi în ce priveşte caracterul, compunerea şi însemnătatea lor.
Latchin, care a studiat «Zemschii Sobor» din Rusia, a constatat că în Rusia, unde stările sociale au fost create mai mult artificial de însuşi statul, mai ales în interesele fiscului, şi deci nu puteau prinde rădăcini adânci în societate, Soborul, deşi avea un caracter medieval de stări sociale, însă nu în aşa măsură, cât adunările analoage din Apus. Impărţirea în camere corporative în Rusia era imposibilă. Nu putea fi vorbă nici de spiritul corporativ al Soborului. El nu avea şi vr'o competinţă proprie[1].
Cliucevschi a adăugat la aceasta că «Soboarele ruse» din veacul al XVI-lea se compuneau din funcţionari, nu erau de fapt, decât unele *«consfătuiri extraordinare ale guvernului cu proprii lui agenţi»*. Soborul rus a fost provocat la vieaţă de necesităţile administrative şi nu de luptă politică. Numai în secolul al XVII-lea Soborul se desvoltă, transformându-se într'o «adunare reprezentativă»[2].
Această desvoltare cu totul slabă a Soborului nu i-a împiedicat pe istoricii ruşi să-l califice ca reprezentanţă rusă a stărilor sociale, a cărei adunare este asemănătoare cu adunările reprezentative din epoca monarhiei de stări sociale din Apus.
Credem că şi noi dispunem de acest drept de comparare a sfaturilor noastre mari de obşte pentru cazuri extraordinare cu adunările de mai sus.
Spre deosebire de Rusia şi alte ţări, în principatele române nu s'a putut desvolta absolutismul. E lesne de înţeles, ce anume a impiedicat instalarea la noi a acestui regim.
Principatele erau subjugate Turcilor. Domnitorii, fiind temporari, nu se puteau gândi la reorganizarea statului şi intărirea puterii domneşti. Ei nu puteau face nici măcar un buget stabil, întrucât exigenţele turceşti deseori se schimbau, deasemenea nu puteau organiza o armată.
Ei au reuşit să înfăptuiască un singur corelat al monarhiei absolutiste: pentru nevoile fiscale au creat începutul funcţionărimii.

---

1 V. LATCHIN. *Zemskie Soboră drevnei Rusi*, S. Pet., 1885, pag. 25-63, 291—400 şi. a.
2 CLIUCEVSCHI. *Istoria rusă*, vol. II, Moscova, 1906, pag. 475—504, şi vol. III.

Generalul Kiselev cu Regulamentul lui organic a pus temelii serioase pentru reorganizarea statului.

«Obşteasca Adunare» era un parlament, care cu rădăcina sa era încă în epoca regimului de stări sociale.

Cu toate acestea, ocupându-se foarte serios de organizarea armatei naţionale şi finanţelor, Regulamentul organic în condiţiuni prielnice ar putea duce la crearea absolutismului, deoarece se ştie că absolutismul s'a bazat pe armată, finanţe, independente de stările sociale, şi pe funcţionărime.

Insă păstrarea suzeranităţii turceşti asupra principatelor continua să împiedice transformarea respectivă.

Din cauza imposibilităţii monarhiei absolutiste, pe căi laturalnice şi deghizate, s'a pregătit terenul pentru naşterea oligarhiei române.

Aceasta — pe planul social. In ce priveşte planul politic, principatele române din monarhia de stări sociale au trecut direct la un regim constituţional reprezentativ. Incercările timide în stil absolutist ale domnitorilor noştri principele Bibescu şi Cuza-Vodă, bine inţeles nu pot fi socotite suficiente pentru a da denumire unei epoci a parte.

Prin urmare din punct de vedere al regimurilor social-politice, Românii au trecut prin următoarele perioade: 1. Dela intemeierea principatelor şi până la începutul secolului al XVII-lea epoca feudalismului medieval, 2. Dela secolul al XVII-lea şi până la prima jumătate a secolului al XIX-lea (1821 sau 1866) epoca monarhiei de stări sociale şi 3. Epoca contemporană a monarhiei constituţionale burgheze.

In conformitate cu principiile de mai sus, materialul istoric va fi împărţit în următoarele rubrici:

Partea I. Inceputurile neamului românesc.
Partea II. Năvălirile bărbare.
Partea III. Incercări de organizare politică. Epoca primitivă.
Partea IV. Intemeierea principatelor române. Feudalismul românesc.
Partea V. Regimul stărilor sociale.
Partea VI. Epoca contemporană a monarhiei constituţionale burgheze. Basarabia înstrăinată. Unirea tuturor Românilor.

PARTEA I.

INCEPUTURILE NEAMULUI ROMÂNESC.

CAPITOLUL 5.

Geţii şi Dacii sub dominaţiunea Scitică. Ţărmul Mării Negre.

Geţii, Dacii şi Sciţii.

Primele începuturi ale istoriei noastre naţionale se pierd în negura trecutului. Arheologia se sileşte să ni le restabilească. Se fac săpături în diferite locuri ale ţării. Obiectele găsite treptat imbogăţesc cunoştinţele noastre despre omul primitiv, care a trăit pe pământul românesc. Printr'altele s'au făcut săpături şi în Basarabia, unde avem acum două staţiuni paleolitice, satele Chişla-Nedjimova (12 km. de Hotin) şi Corman (deasemenea în judeţul Hotin), precum şi o staţiune neolitică la Petreni (judeţul Soroca)[1].

Nu ne vom ocupa de acest timp preistoric prea îndepărtat. Il lăsăm arheologiei. Incepem dela dată, de când ni s'au păstrat mărturii istorice.

Abia din secolul al VI i. d. H. ne vin primele ştiri despre strămoşii noştri. Părintele istoriei Herodot ne povesteşte despre pământul, astăzi ocupat de Români, în legătură cu campania lui Darius, regele Perşilor, împotriva Sciţilor în anul 513 i. d. H. Acest teritoriu era populat de Daci şi Geţi.

Unii, băzându-se pe mărturia lui Strabon, care afirmă că Dacii şi Geţii vorbesc una şi aceeaşi limbă, sunt de părere că Dacii şi Geţii nu sunt două triburi înrudite, ci unul, care a fost denumit de Romani — Daci, iar de Greci — Geţi.

Mai vine în sprijinul acestei preconizări şi mărturia lui Iustin, ce arată că «Dacii sunt din sămânţia Geţilor».

Alţii iau în consideraţie ceea ce scrie Strabon despre aşezarea Dacilor şi Geţilor: «Geţii sunt aşezaţi spre Pont (Marea Neagră), iar Dacii în spre Germania şi izvoarele fluviului; partea superioară a râului până la cataracta (Porţile de fier) se numeşte Danubius şi trece mai ales pe lângă Daci; partea inferioară până la Pont, de care Geţii se învecinează, se numeşte Istros»[2].

---

1 N. M. MOROŞAN. *Noui contribuţiuni preistorice asupra Basarabiei de Nord.* Mem. Secţ. Ştiinţ. ale Acad. Rom. t. VI (1929) p. 1—17.

L. CICALENCO. *Etudes sur l'evolution de la ceramique neolithique* peinte akrainjenne. *I. Petreny en Bessarabie.* Obzor Praehistoricky, V—VI, (1926—27). Praha.

2 STRABON. *Geographică,* VII, 3, § 13.

Deasemenea şi Plinius ne spune că «câmpia şi şesurile sunt ocupate de Iazigii Sarmaţi, munţii şi pădurile, până la râul Patissus, de Dacii cei alungaţi de Iazigi din câmpie»[1].

Interpretând aceasta mărturie, Xenopol stabileşte următoarele migraţii ale Dacilor: «Mai întâiu respinşi de Macedoneni, ei trec Dunărea împreuna cu Geţii şi se opresc în câmpia munteană. Vin aici peste Daci Iazigii (cari la început locuiau de cealaltă parte a Boristenului, apoi se strămută către Nistru şi Pont şi mai târziu tocmai pe timpul împăraţilor români trec o parte din ei peste Carpaţii moldoveneşti în Dacia şi se aşează acolo sub numele de Iazigii Metanaşti). Dacii trec în Transilvania şi sub presiunea Iazigilor sunt împinşi tot mai spre Apusul acestei ţări şi în Banatul Timişoarei»[2].

Prin urmare Geţii şi Dacii se deosebesc şi prin locurile pe cari le ocupau.

După provenienţa lor etnică Geţii şi Dacii sunt Traci, formând cea mai numeroasă şi cea mai însemnată ramură a lor[3]. Herodot denumeşte pe Geţi «cei mai vrednici şi mai drepţi dintre Traci»[4]. In afară de ei printre Traci erau cunoscuţi: Odrizi (la sud de munţii Balcani), Besii (între munţii Balcani şi Rodope, cu centru Bessapara, Crobyzii (între Callatis, Mangalia de azi, şi Odessos, azi Varna), Moesii (între Dunăre şi munţii Balcani; după numele lor a fost numită mai târziu această regiune «Moesia»).

Se afirmă că şi Agatirşii ar fi făcând parte din marea familie a Tracilor. Agatirşii locuiau în Transilvania şi se ocupau atât de agricultură, cât şi de exploatarea minelor de aur. Despre ei se povesteşte că aveau legi în versuri[5].

Cu Tracii erau vecini: la Nord — Germanii, la Nord-Est — Slavii, la Apus — Germanii şi Celţii, la Est — Cimerianii şi Sciţii şi la Sud de Dunăre — Ilirii şi Grecii.

---

1 PLINIUS. *Historia Naturalis*, IV, 12.

2 A. D. XENOPOL. *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. I Dacia anteromană şi Dacia romană, Buc., 1925, pag. 46 şi 45.

3 STRABON, VII, 3 § 2; «Grecii considerau pe Geţi ca Thraci».
W. TOMASCHEK. *Die alten Thraker.* Eine ethnologische Untersuchung, I—II, Wien, 1893—1894. Sitzungsberichte der Wiener Academie, philos.-histor. Kl, t. 128, 130, 131.

4 HERODOT. *Historiae*, IV. 93—96.
STRABON. VII, 3 § 10. DIO CASSIUS, LI, 22.

5 HERODOT, IV, 49, 104 ş. a.
NIEBUHR, *Kl. histor. Schriften*, 1928, vol I, pag. 377, merge şi mai departe, identificând pe Agatirşi cu Geţi. Sunt contraverse şi în ce priveşte locul, unde erau stabiliţi Agatirşii. Aşa de exemplu, B. P. Hasdeu în *«Istoria critică»*, pag. 189, scrie că Agatirşii locuiau în «zona submunteană a Ţării Româneşti», iar LEONIDA MĂLINESCU se sileşte, să ne convingă că cele două regate ale Agatirşilor, pecari îi identifică cu Alazonii şi-i consideră Traci scitizaţi, erau situate aproximativ pe Nistru în judeţele de mai târziu Tighina şi Balta, care regiune cuprinde azi tipul specific de populaţie: Moldoveni deosebiţi de restul locuitorilor Moldovei».(!) Râul Maris în cazul acesta nu ar fi Mureşul, ci vre un râu din Sudul Basarabiei, spre exemplu, Ialpugul sau Cogâlnicul. *Scurt compendiu de noi contribuţii la Istoria Părţilor Dunărene*, Făgăraş, 1930, pag. 80—81.

Pe la anul 1000 î. d. H. începe marea migraţiune a popoarelor barbare din Est spre Vest. Intâiu se produce invaziunea cimeriană şi apoi în urma ei cea a Sciţilor. V. Pârvan emite ipoteze în privinţa direcţiilor, în cari s'a produs invazia Sciţilor. Autorul stabileşte că Sciţii au mers: 1) prin Nordul Moldovei şi Bucovina spre Silezia, Brandenburg şi Transilvania, adică la Nord-Vest şi Vest, 2) prin Moldova de mijloc şi de Sud spre munţii Ardealului, 3) prin câmpia Munteniei, Oltenia, Banat şi peste Dunăre spre marea Adriatică şi, în sfârşit, 4) pe malul drept al Dunării şi prin Dobrogea spre Marea Marmara[1]. Fireşte unele elemente autohtone, cari locuiau pe teritoriul Moldovei şi Munteniei, de mai târziu, au fost forţate de aceste năvăliri să se mute mai la Nord sau mai la Sud, erau deci împinse şi silite să-şi caute alte aşezări.

Astfel se explică migraţiunea Dacilor până la Vistula spre Nord şi până la Marea Adriatică, Marea Egee şi Marea Marmara la Sud.

Despre pământul românesc şi popoarele, cari îl stăpâneau, precum şi despre Geţi şi Daci, — strămoşii noştri, — Herodot povesteşte următoarele.

Fiind supărat de invaziunile scitice perpetui pe teritoriul Persiei, regele Darius se hotărăşte a intreprinde o expediţie specială împotriva lor prin Europa. El trece Bosforul tracic pe un pod de vase, iar Elenii din Asia minoră, sunt trimişi înainte pe Mare. Sosind la Dunăre, ei îi construesc un pod acolo, unde fluviul începe a se împărţi în braţe, probabil undeva în apropiere de Tulcea sau Isaccea. In drum spre Dunăre multe neamuri tracice i se închinau fără luptă, înspăimântate de numărul mare al oştirii. Geţii «cari se cred nemuritori», s'au hotărât să reziste îndărătnic. Insă ei au fost supuşi îndată, «cu toate că sunt cei mai viteji şi cei mai cinstiţi dintre Traci».

Pe podul construit de Greci, Darius trece Dunărea şi întră în Sciţia (în actuala Basarabie). Trecând podul, el dă ordin să-l distrugă, însă, sfătuit de oameni prudenţi, revine asupra hotărârii, încredinţând paza podului Grecilor ionieni. In timp de 60 zile el crede să isprăvească cu Sciţii. Aflând despre campania lui Darius, Sciţii trimit soli la diferite popoare vecine: Agatirşi, Neuri (la Nord de Basarabia), Androfagi, Melanhleni, Geloni, Budini ş. a., în scop de a intreprinde o acţiune comună de împotrivire. Unii făgăduesc ajutorul cerut, cei mai mulţi însă refuză. Sciţii sunt nevoiţi să urmeze o tactică pasivă de retragere sistematică, pentru a-l atrage pe Darius în fundul stepei.

Calculul s'a dovedit a fi bun. Darius se cufundă în stepă, iar când ajunge dincolo de râul Tanais, Sciţii din rea credinţă îl atrag în teritoriile, stăpânite de acele popoare barbare vecine, cari le-au refuzat ajutor (Melanhlenii, Androfagii, Neurii). Iar o parte din Sciţi, sub conducerea lui Scopasis, se îndreaptă spre Dunăre şi, intrând în contact cu Grecii, ce păzeau podul, se sileşte să-i con-

[1] V. PÂRVAN. *Getica.* O protoistorie a Daciei. Mem. Sect. Ist. Acad Rom., Seria 3, Vol. III, pag. 6—8.

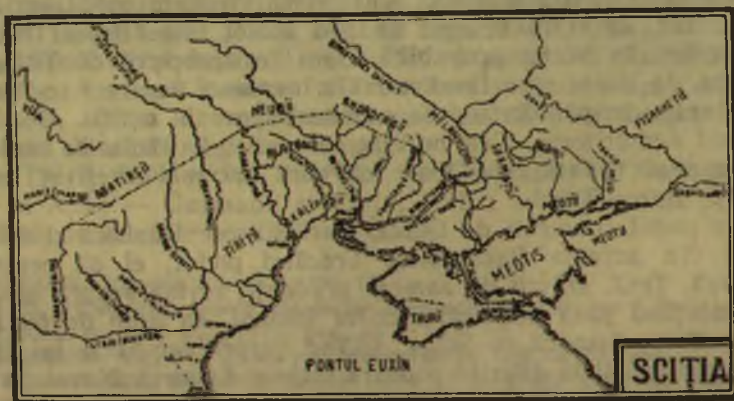
vingă să distrugă podul, însă nu reuşeşte, intrucât pieirea lui Darius nu corespundea cu interesele Grecilor. Dându-şi seama de pericolul, în care se află, Darius, pe neaşteptate pentru Sciţi, lasă câmpurile de luptă. Intorcându-se cu mare iuţeală, el reuşeşte să treacă podul indărăt.

Herodot ne dă şi multe alte informaţii despre Sciţi.

Denumirea Sciţilor este după numele ţarului lor — «Scoloti», iar Grecii i-au numit «Sciţi».

Sciţii se ocupau cu agricultura, mai ales în vederea comerţului extern. O parte din ei erau nomazi. Calipizii (Eleno-Sciţi), semănau grâu pentru consumul intern[1]. Sciţii-Basilei, locuitorii Crimeei, erau socotiţi ca cea mai privilegiată ramură a acestui popor[2].

Herodot afirmă că ţara Sciţilor seamănă cu un drept-unghiu. Partea ei de Sud se întinde spre ţărmul Mării Negre dela gurile Dunării, dincolo de Geros, până la lacul Meotis[3]. Pământul, unde erau aşezaţi, Sciţii, era udat de râurile: Istros (Dunărea), Tiras (Nistru), Porata sau greceşte Pyretus (Prutul), Araros (Siretul), Naparis (Ialomiţa), Ordessos (Argeş), Tiarantos (Oltul) şi Maris (Mureşul). De cealaltă parte a Nistrului erau: Hypanis (Bugul),

1 În privinţa Kalipizilor (Kallipidai), pe cari Herodot îi pomeneşte între Bug şi Nistru, TOMASCHEK şi MÜLLER, după ei şi V. PÂRVAN, cred că sunt Karpidae, pe cari scriitorul Skymnos îi pomeneşte între gurile Dunării şi Scyţii plugari. Ptolemaeus, cât şi celelalte izvoare, localizează pe Karpioi, Harpioi, Karpii, Karpianii, Karpo-Dakai, Carpi, în Moldova şi Basarabia până la Nistru şi Dunăre. Munţii Moldovei, «Karpates oros» (Ptolemaeus), probabil, că se trag dela ei. SCHÜTTE dimpotrivă crede că Carpii locuiau numai în Galiţia Vestică, V. PÂRVAN. *Getica*, pag. 239—240.

2 HERODOT, IV, 17—20

3 HERODOT, IV, 101.

Boristhenes (Nipru), Gerrhus (Conca lângă Nipru, paralelă lui), Tanais (Mius)[1].

Sciţii ocupau şi Dobrogea, care se numea atunci Scyţia Mică (Scythia Minor). Callatis (Mangalia de astăzi) în secolul al III-lea î. d. H. era un stat scitic. Erau acolo şi alţi regi sciţi.

Despre Sciţi s'a scris foarte mult, existând o literatură foarte abundentă.

S'au născut mari contraverse în privinţa drumului, pe care l'a făcut Darius. Pe istorici i-a preocupat, până unde a ajuns el?

Unii, bazându-se pe faptul că Herodot nu spune nimic despre trecerea trupelor persane peste râurile Sciţiei, consideră că de fapt Darius nu a mers prea departe, dacă nu s'a chinuit chiar numai în «pusta Geţilor», adică în Bugeacul Basarabiei, şi s'a întors[2].

Alţii lasă chestiunea fără precizare, constatând că toate sforţările de a găsi adevărul rămân infructuoase[3].

Cei mai mulţi cred, că Darius a mers la Est până la râul Don, sau cel puţin a trecut Nistru[4].

Există şi o părere ciudată, cum că ţarul Perşilor a ajuns cu oştirea sa până în Asia şi China[5].

In sfârşit, un autor cu totul altfel interpretează povestirea lui Herodot, care din cauza unor confuziuni nu ar fi redat exact itinerariul campaniei lui Darius. Darius ar fi mers nu la Est, ci la Nord, până la vestitele bălţi din Sud de oraşul Pinsk[6].

Originea etnică a Sciţilor se discută: unii îi socotesc Turci (C. F. Neumann), alţii Mongoli (Niebuhr, Schafarik), sau Arieni (Grimm, Müllenhoff) şi, în sfârşit, unii autori ruşi cred că ei sunt Slavi (P. Polevoi, Samocvasov ş. a.). Polevoi se bazează pe asemănarea Sciţilor cu Slavii în moravuri[7], iar Samocvasov pune părerea sa în legătură cu teoria leagănului naţional al Slavilor (Sciţia) şi al Ruşilor (Sarmaţia)[8].

Dominaţiunea scitică asupra Dacilor, între an. 700 şi 300 i. d. H., se socoteşte de istoricii noştri o epocă de decadenţă a

---

1 HERODOT, IV, 4, 51—57. Identificarea râurilor prezintă dificultăţi, deoarece Herodot nu avea idei geografice clare. Informaţiunile lui nu coincid cu realitatea de azi. Am preferat interpretarea lui F. BRUN, unul din cei mai competinţi cunoscători ai geografiei istorice vechi a litoralului Mării Negre, dela care am împrumutat şi harta Sciţiei cu unele schimbări. *Cernomorie.* Colecţia cercetărilor în domeniul geografiei istorice a Rusiei de Sud (1852—1877), Odessa — I—II, 1879—1880.

2 NADEJDIN. *Scyţia lui Herodot*, Memoriile Societăţii de istorie şi antichităţi din Odessa, vol. 1, pag. 3—114.

3 SCHAFARIK. *Slavische Alterthumer*, 1843, 1, după traducere rusă a lui Bodianschi, Moscova, 1837, vol. I, cartea 2, pag. 170.

4 F. BRUN. Op. citat.

5 DE GUINES. *Memoire* dans lequel on entreprend de fixer la situation de quelques peuples scythes dont il est parle dans Herodot (Mem. de l'Acad des Inscr., XXXV, p. 539—572). Citaţie după Brun.

6 *EICHVALD. Dorpater Iarbucher*, 1834. Citez după Brun.

7 *Schiţe de istoria rusă în monumentele vieţii*, vol. I, perioada veche, S.-Pet., 1879, pag. 64.

8 *Istoria dreptului rusesc*, 1884, vol. II

Daciei, diametral opusă epocii posterioare celtice, deoarece Celţii au adus cu ei întrebuinţarea fierului şi prin aceasta au contribuit la *renaşterea şi intărirea* a neamurilor getice[1].

Grecii pe ţărmul Mării Negre.

Colonizarea ţărmului Mării Negre de Greci începe încă din secolul al VIII-lea i. d. H.[2]. Marea Neagră în loc de *Axinos Pontos*, adică neospitalieră, treptat devine *Euxinos*, primitoare de străini. Malul ei e acoperit cu diferite şi numeroase colonii. Cei mai activi colonizatori erau Milezieni, Grecìi din Milet. In secolele VII şi VI i. d. H. pe malul nordic al Mării Negre apar coloniile lor: Panticapeea, Nimfeea, Teodosia, Olbia. Se înfiinţează deasemenea coloniile dorice: Heraclia şi Hersonesul. Iar Ionenii au ridicat pe peninsula Taman în faţa Panticapeei, marea colonie Fanagoria.

Panticapeea în an. 438 i. d. H. a devenit capitala unui nou stat *«Imperiul Pontic al Bosforului»*, situat pe mare parte a Crimeei, al cărui trecut a fost reconstituit cu multe amănunte în lucrările lui M. Rostovtzeff. Panticapeea domina asupra strâmtoarei: Bosforul Kimerian, care despărţea Pontul Euxin de lacul Meotis (Marea Azov), şi asupra ţărmului Mării Negre din partea Caucazului până la munţii caucazieni. Statul acesta întreţinea legături comerciale cu Athena, — aprovizionându-l cu cereale, — cu Tazos, Rodos, Milet etc.

---

1 V. PÂRVAN. *Getica*, pag. 296. Din imensa literatură despre Scyţi la cele câteva lucrări, indicate mai sus, adaogăm următoarele:

ROB. MÜLLER. *Die geografische Tafel nach den Angaben Herodots*. 1881 (Reichenberg, Jahrbericht).

MAIR. *Das Land der Skythen bei Herodot*, 1885.

REICHARDT. *Die Landeskunde von Skythien nach Herodot*, Halle, 1889.

LAPPO-DANILEVSCHI. *Antichităţile scytice*, 1887. Memoriile Societăţii Arheologice din Petersburg, vol. IV (în limba rusă).

CONT. TOLSTOI şi KONDACOV. *Antichităţile ruse în monumentele de artă*, vol. II. Antichităţile Scyto-sarmatice, S.-Pet. 1889, (în limba rusă).

Vezi deasemenea mai jos lucrările, arătate la chestiunea colonizării greceşti a malului Mării Negre.

2 V. PÂRVAN. *La penetration helenique et hellenistique dans la vallee du Danube*. Bulet. Sect. Ist. Acad. Rom. vol. X, 1923, pag. 23—47.

NEUMANN. *Die Hellenen im Skythenlande*, 1855.

MINNS. *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913.

M. ROSTOVTZEFF. *Iranians and Greeks în South Russia*. Otford 1922.

BEKKER. *Malul Pontului Euxin dela Istros şi până la Boristhenes*. Memoriile Societăţii de istorie şi antichităţi din Odessa, vol. III (în limba rusă).

CONT. UVAROV. *Cercetări asupra antichităţilor Rusiei Sudice*, vol. I.—II. 1851—1853, (în limba rusă).

MOMMSEN. *Romiche Geschichte*, vol. V. cap. III.

E. MEYER. *Geschichte des Alterthums*, vol. II, §§ 286—289.

V. LATÂŞEV *Cercetare despre istoria şi organizarea politică a oraşului Olbia*, S.-Pet, 1887 (în limba rusă).

M. ROSTOVTZEFF. *The Bosporan Kingdom*, (Cambridge Ancient History, vol. III, Cambridge, 1930, pag. 561—589).

M. ROSTOVTZEFF. *Skythien und der Bosforus*. Bd. 1. Kritsche Uebersicht der schriftlichen und arheologischen Quellen, Berlin, 1931.

Mai aproape de noi era situată mare colonie a Olbiei, oraşul Boristeneiţilor, un centru pentru comerţ de cereale cu popoarele barbare: Alazonii, Kalipizii şi Sciţii. In secolul III i. d. H. Olbia începe să decadă. Faţă, de Sciţi îşi păstra autonomia. Insă o lovitură puternică i-a fost dată de Geţi între an. 50-60 i. d. H. Dion Chrysostomos scrie despre aceasta astfel: «Ultima şi cea mai straşnică pustiire i s'a întâmplat nu mai târziu, decât cu 150 ani mai înainte; Geţii l-au ocupat, precum şi celelalte oraşe pe partea stângă a Pontului până la Apolonia. Din aceasta cauză, afacerile Elenilor au căzut în mare desordine, deoarece unele oraşe n'au fost restabilite de loc, altele prost, şi încă au năvălit asupra lor barbarii». Olbia a fost restabilită în urma dorinţei Sciţilor, cari simţeau nevoie de comerţ, însă nu posedau îndeletniciri comerciale. Această perioadă durează până în timpurile lui Alexandru Sever, când oraşul Olbia dispare cu desăvârşire depe faţa pământului, sub presiunea barbarilor. Cu secolul III d. H. istoria Olbiei se termină.

In cuprinsul Basarabiei actuale exista atunci la limanul Nistrului, o colonie greacă foarte bogată, — Tyras. Acest oraş juca un rol foarte însemnat în comerţul extern al populaţiei din acele locuri. Se exportau prin el: cereale, vite, peşte, miere, ceară, sare, blăni, lemne de construcţie, sclavi etc., şi se importau: uleiu, vin, postavuri de lână, vase de lut şi obiecte de lux. Mai ales în mod intensiv se făcea negoţul cu sclavi. Sclavii, proveniţi din Geţi şi Daci, erau la Athena aşa de numeroşi, încât numele de *Daos* a devenit general pentru sclavi.

La Sud de Dunăre au fost întemeiate: pe o insulă a Mării aproape de ţărm — Histria; colonia Ionienilor — Tomi, actuala Constanţa, vestită prin şederea în ea a poetului Ovidiu; colonia Dorienilor — Callatis (actuala Mangalia); Bizone (actuala Cavarna), Grunoi, numit mai târziu Dionysopolis (Balcic), Odessus (Varna) ş. a.

Sciţii nu numai că tolerau pe Greci, ci deseori întrau cu ei în relaţii de bună vecinătate, jucând un rol de mijlocitori între ei şi ceilalţi barbari mai îndepărtaţi de Mare, profitând astfel depe urma acestor negocieri.

Fiecare colonie prezenta o republică în miniatură, având în fruntea sa un arhont, ajutat de sfatul oamenilor mai înstăriţi («vuli»). Hotărârile sfatului se aprobau de adunarea generală a tuturor cetăţenilor, iar hotărârile aprobate căpătau o putere obligatorie pentru toţi. In unele cazuri arhont se transforma în tiran, un şef cu puteri nelimitate, sau basilevs, care activa în limitele legilor. Coloniştii au împrumutat acest sistem de administrare din Athena.

Emigranţii greci au adus cu ei în mijlocul barbarilor credinţa creştină, limba şi civilizaţia. Ei au contribuit la umanizarea moravurilor. In templele ce le construiau pe cele mai frumoase locuri, nu se aduceau lui Dumnezeu jertve şi ei n'aveau obiceiul Sciţilor, ca în timpul jurământului să bea vin, amestecat cu sânge. Limba

elenă a devenit dominantă pe ţărmul Mării Negre. Toate oraşele erau construite după planul oraşelor elene, cu acropole, agora, teatre etc.

După negustori şi arhitecţi au venit să se stabilească şi maiştrii artei. Tocmai prin aceasta se explică faptul că săpăturile în Rusia de Sud, au descoperit în movile funerare scitice multe obiecte de artă, frumos făcute şi perfect ornate, cari toate poartă pecetea artei greceşti, sau sunt cel puţin sub influenţa ei. Deosebit de importante sunt obiectele, găsite în movila de pe lângă Kerci sub denumirea «Kuli-Oba», adică în limba Tătarilor «pământul cenuşei». Pe un vas găsit acolo avem diferite scene pitoreşti din vieaţa Sciţilor[1].

CAPITOLUL 6.

Dacia.

Lupta Dacilor cu Macedoneni. Celţii.

După ce Darius a suferit un eşec în campania sa împotriva Sciţilor, timp mai mult de un secol şi jumătate Sciţii dominau asupra pământului, populat de Daci şi Geţi fără nici o piedică[2].

Intre anii 342 şi 338 i. d. H. aflăm despre activitatea la gurile Dunării în actuala Basarabie de Sud a regelui get Atheas. Când însă acesta îşi întinde puterea peste Dobrogea, regele Macedoniei Filip al II-lea în anul 341 i. d. H. întreprinde o campanie împotriva lui şi împotriva Sciţilor. Trecând Dunărea, Filip pe neaşteptate atacă pe regele get şi îi distruge armata.

Războiul Sciţilor cu Macedonenii a avut un rol fatal pentru dominaţiunea politică a Sciţilor. Ei se retrag peste Nistru la Nord de Marea Neagră. Geţii trec în masse mari pe malul stâng al Dunării până la Nistru. Centrul puterii lor se mută din Sudul Dunării la Nord de el. Ei se întăresc acolo în aşa măsură, încât îndrăznesc să se războiască cu Alexandru cel Mare, făcând expediţii în Macedonia. Incep nenumăratele conflicte între Macedoneni şi Geţi.

In anul 335 Alexandru atacă pe Tribali. Ei se refugiază pe insula Peuce dintre gurile Dunării. Ne putând lua insula, Alexandru trece Dunărea într'o noapte şi atacă pe Geţi. Trecerea lui se efectuiază pe bărci primitive ale populaţiei locale făcute din copaci

---

1 CONTELE I. TOLSTOI şi N. CONDACOV. *Antichităţile ruse*, vol. II. S.-Pet., 1889, pag. 141 ş. a.

2 V. PÂRVAN. *Getica*. O protoistorie a Daciei, 1926.

H. HUBERT. *Les Celtes et l'expansion celtique jusqu'a l'epoque de la Tene*, I—II, Paris, 1932.

V. PÂRVAN. *La Dacie a l'epoque celtique*. Compte-Rendus des Seances de l'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris 1926 (Avril-Mai).

I. ANDRIEŞESCU. *Contribuţiuni la Dacia înainte de Romani*, Iaşi, 1912.

I. ANDRIEŞESCU. *Dela preistorie la evul mediu*, 1924.

GR. TOCILESCU. *Dacia înainte de Romani*, 1880.

şi scobite (monoxile). Alexandru găseşte pe malul stâng al Dunării un lan intins de grâu, bate pe Geţi, îi urmăreşte până la un oraş getic, construit de lemn, îl ia şi îl arde. Apoi se întoarce cu o pradă însemnată[1].

De aci rezultă că Geţii erau bine stabiliţi pe malul stâng al Dunării, se ocupau de agricultură, încetând vieaţa de nomazi, şi erau destul de înstăriţi.

In anul 327—326 i. d. H. un general macedonean al lui Alexandru cel Mare Zopyrion întreprinde o expediţie împotriva Geţilor. In Moldova de Sud şi probabil în Bugeacul Basarabiei se dă lupta, în care generalul este ucis, iar armata lui distrusă.

Urmează apoi un conflict şi mai însemnat între Lysimach, urmaşul lui Alexandru cel Mare, şi regele Geţilor Dromihaetes. In acest războiu pe la anul 300 i. d. H., nefericit pentru regele macedonean, a fost luat ca prizonier fiul lui Lysimach Agathocles. Deşi prins, Geţii nu se poartă cu el după regulele barbare obişnuite, ci îl trimit acasă şi încă cu daruri.

Totuşi Lysimach nu simte nici o recunoştinţă. Tocmeşte o armată mai puternică şi în anul 292 i. d. H. începe o nouă campanie împotriva lui Dromihaetes. Dn cauza lipsei de aprovizionare, armata sa se descompune, este înconjurată de Geţi şi cade prizonieră, împreună cu conducătorul ei Lysimach. Şi de data aceasta Dromichaetes nu-i face lui Lysimach nici un rău, ci dimpotrivă îl numeşte «tata», îl duce în oraşul Helis (poate piscul Crăsanilor din Baragan)[2] şi îi oferă o masă, unde se serveşte pentru Macedoneni mâncări fine şi bune în vase de argint, în timp ce Geţii serveau mâncări simple, pe mese de lemn şi în vase de lemn. In timpul mesei Dromihaetes, oferindu-i lui Lysimach băutură, îl întreabă, ce masă o socoate mai bună: macedoneană, sau cea a Geţilor. Lysimach răspunde că prima. Atunci Dromihaetes din nou îi pune întrebarea, de ce, având atâta strălucire şi bogăţie în Macedonia, vine să facă cuceriri în sărăcia Geţilor. Lysimach ruşinat recunoaşte greşeala şi promite, să nu mai facă în viitor războiu împotriva Geţilor şi cedează toate cetăţile, ocupate de el mai înainte[3]. Ce fel de cetăţi erau, nu se ştie.

Dela începutul veacului al IV-lea i. d. H. începe invaziunea Celţilor, cari din Occidentul îndepărtat al Europei năvălesc mai ales spre ţările, situate în partea mijlocie a Europei, mergând de-a-lungul Dunării şi de-a-lungul Carpaţilor, până la Boristhenes. Nimic nu-i împiedică în aceasta mişcare spre locuri noui: nici

---

1 STRABON. VII, 3 § 8; ARRIANUS. *Anabasis*, 1, 1—4.

2 D. GH. NASTASE afirmă, fără a aduce dovezi, că pe braţul Chiliei, pe locul actualei Chilii basarabene, se afla Helis — centrul puterii Geţilor depe timpul regelui Dromihaetes. In sec. XII tot aci pe braţul Chiliei vechea Helis reapare sub numele bizantinului «Chele». *«Gurile Dunării şi Basarabia»*, («Viaţa Basarabiei», 1932, Martie, pag. 26). Comp. cu N. IORGA, care scrie, că numai de Chilia insulară (actuală Eschi—Chilia) poate fi vorba până târziu. *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe* pag. 31.

3 DIODORUS SICULUS, XXI, 12, § 8.

munţii, nici râurile, cari în cea mai mare parte stăteau de-a-curmezişul acestei mişcări. Unele neamuri celtice se aşează mai temeinic în interiorul teritoriului geto-dac. Anarţii se stabilesc între Tisa şi Someş, Britolagii (sau Britogalii) pătrund în Sudul Moldovei şi actuala Basarabie, având aici ca centru Aliobrix, iar dincolo de Dunăre în Dobrogea Noviodunum (Isaccea de azi). La Sud de Dunăre Scordiscii intemeiază Singidunum (Belgradul de azi).

Se afirmă că şi Tevriscii sunt de origină celtă. Ei erau stabiliţi în Moldova de Nord şi în Galiţia. Pe malul stâng şi drept al Nistrului ei întemeiază oraşele Carrodunum, Maetonium, Vibantavarium şi Eractum. Numai denumirea unuia din aceste oraşe conţine terminaţia *dunum*, caracteristică pentru Celţi.

E interesant că Celţii în mişcarea lor spre ţările noastre au atras cu ei şi alte neamuri, anume poporul german Bastarnii, care se aşează în Galiţia, Podolia şi partea nordică a Basarabiei. Impotriva acestor Bastarni la începutul secolului al II-lea i. d. H. Geţii au dus un războiu, însă n'au putut repurta vr'un succes, lipsindu-le curajul. De aceea regele lor Oroles le-a aplicat o pedeapsă infamantă: le-a poruncit să se culce cu capul în partea de jos a patului în locul picioarelor şi să îndeplinească toate serviciile feminine.

Mai mult de o sută de ani Geţii depe malul stâng al Dunării au suferit dominaţiunea celtică, până când marele lor rege Buerebista, creând un mare stat, compus din toate triburile dace şi gete, reuseşte să-i elibereze.

Dacia independentă.

Pe la anul 50 î. d. H. Buerebista întinde puterea sa la Sud până la munţii Haemus în Balcani, la Est până la gurile Bugului, unde era situat oraşul Olbia, având frontieră la Nord - Carpaţii şi Nistru, iar la Vest — locurile unde trăiau Boii. După mărturia lui Strabon, Buerebista a creat aceasta împărăţie mare, impunând Geţilor «abstinenţă, sobrietate şi ascultare de porunci». El era socotit primejdios şi pentru Romani, fiindcă, trecând Dunărea, prada Thracia, Illyria, şi pe Celţii din regiunile Thracilor, iar pe Boi şi Teurisci «i-a şters de pe faţa pământului»[1].

Dimpotrivă faţă de coloniile greceşti el aplica o politică de prietenie.

Câţiva nobili nemulţumiţi pun capăt zilelor lui Buerebista, omorându-l în oraşul principal al Daciei — Sarmisegethuza (azi Grădiştea din Transilvania).

Regatul lui se împarte între câţiva pretendenţi. Către timpul expediţiei, pe care o face imparatul August, domniau următorii regi geţi: Comosicus, Coryllus, Dicomes, Cotiso. In Dobrogea erau: Roles, Dapyx şi Zyraxes. Acest din urmă, al cărui regat era situat lângă gurile Dunării, fiind atacat şi învins de generalul roman

1 STRABON, VII, 3, § 11.

Crassus, fuge împreună cu tezaurul său la «Sciţi», sau de fapt la Geţi şi Bastarni din Basarabia şi Moldova de Sud.

Primele cuceriri romane în mijlocul Dacilor au avut loc în Dobrogea (din Moesia şi Scyţia Mică). Statele dacice aici au fost repede distruse. După ele cad sub dominaţiunea romană şi coloniile greceşti. Guvernatorul Moesiei Tiberius Plautius Silvanus Aelianus în anii 52 şi 53 d. H., făcând o expediţie împotriva Sarmaţilor, trece pe malul Mării Negre în Basarabia şi cucereşte colonia grecească Tyras dela gurile Nistrului, apoi merge peste Nistru, ocupă Olbia la gura Bugului şi mai departe Hersonesul. Semnul exterior al supunerii acestor localităţi Romei era schimbarea numărărei anilor: dela an. 57 d. H., anul cuceririi, a început o eră nouă.

Se crede că Aelianus a ridicat al doilea val dela Vest spre Est în Ţara Românească mai la Nord de primul val al lui Cato, şi valul moldovenesc, care începe dela Poiana pe Siret în judeţul Tecuci şi se termină la Cetatea Albă, în scop de a apăra teritoriile de lângă Marea Neagră, recent cucerite.

Intre Romani, cuceritorii lumii antice, şi Daci continuau neînţelegeri şi ciocniri, ca un preludiu pentru lupta cea mare, care se întrevedea între ei în viitor.

Simţind apropierea pericolului, Dacii îşi manifestă tendinţa de reorganizare a statului lor. In fruntea lui se pune graţie abdicării generale a regelui Daras energicul Decebal, care reuşeşte să unească pe toţi Dacii şi Geţii într'un singur stat unitar, întinzându-i hotarele până la Tisa şi Nistru, având la Sud ca frontieră Dunărea.

In scop de a avea mână liberă împotriva Romanilor, Decebal stabileşte raporturi bune cu Sarmaţii, Bastarnii şi Roxolanii.

In anul 96 d. H. el trece în Moesia şi, luând pradă, triumfează. Domiţian, pe atunci împăratul Romanilor, trimite în contra lui pe un general viteaz Cornelius Fuscus, care însă a suferit cea mai

mare înfrângere şi în toiul luptei a fost ucis. După el urmează generalul Tertius Iulianus, care a fost mai fericit. In faţa lui Decebal a fost nevoit să se retragă. Dar din diferite împrejurări guvernul roman n'a putut utiliza succesele militare ale generalului său.

Lui Decebal i se propune pace, foarte avantajoasă, care a şi fost încheiată. I s'au pus la dispoziţie ingineri militari şi specialişti pentru construirea podurilor şi instrumentelor de război şi, în afară de aceasta, Roma a consimţit să plătească Daciei un tribut anual, fapt unic în istoria raporturilor Romanilor cu barbarii şi grav pentru prestigiul Romei[1].

In ce priveşte organizarea socială a regatului geto-dac, societatea se împărţea în trei clase: 1) nobilii sau «tarabostes», 2) oamenii simpli liberi şi 3) sclavii sau robii. Primii purtau o căciulă specială şi se numeau *pileati*. Oamenii simpli nu aveau pe cap pălării şi căciuli, însă în schimb purtau părul lung şi se numiau *comati*[2]. Unii din nobili funcţionau ca sfetnici pe lângă rege, luând parte la «Sfatul regelui». Nobilii alegeau pe regi şi marii preoţi.

Marele preot se bucura în stat de un deosebit prestigiu, fiind al doilea om după rege. El trăia într'o peşteră depe muntele Kogheonon. La locuinţa sa venea uneori regele, pentru a-i cere părerea în cazuri mai importante. Pe timpul lui Buerebista marele preot era Deceneus[3]. Religia Geţilor era cu mult superioară religiilor barbare. Principiul ei de bază era nemurirea continuarea vieţii în alt plan al existenţei, alături de zeul lor Zalmoxis[4]. La ei exista, însă, un obiceiu, care apropia religia lor de celelalte religii barbare. Din patru în patru ani Geţii alegeau prin sorţ un sol, care trebuia să comunice zeităţii toate nevoile şi doleanţele poporului. Pentru a cunoaşte, dacă stăruinţele solului au avut succes, Geţii asvârleau pe solul ales în sus şi el cădea deasupra a trei lănci. Moartea solului însemna răspunsul favorabil al zeului. Dacă dimpotrivă solul scăpa cu vieaţă, aceasta se înterpreta în sensul, că el n'a fost bun şi în locul lui se trimetea altul[5].

Religia înfluenţa asupra virtuţilor militare ale Geţilor crezând că moartea atrage după sine numai strămutarea în altă lume, ei luptau fără frică şi inspirau duşmanilor oroare.

Drapelul Dacilor avea o formă de balaur, cu cap de lup cu gura deschisă, făcută din metal, şi cu un corp, care se aseamăna cu trupul şarpelui.

Cea mai principală ocupaţie a Dacilor era agricultura. Insă ei se indeletniceau şi cu creşterea vitelor şi pescăria, exploatau sarea şi, dacă vom socoti că Agatirşii sunt Geţi sau Daci, trebuie să le atribuim Geţilor şi Dacilor şi exploatarea aurului. Geţii ştiau să

1 DIO CASSIUS, LXVII, 7
2 IORDANES X; DIO CASSIUS, LXVIII, 8.
3 STRABON, VII, 3, § 5.
4 HERODOT, IV, 95 s. a.
5 HERODOT, IV, 94

lucreze fierul şi obiectele casnice. Săpăturile au descoperit obiecte de artă dacică, lucrate foarte frumos.

Cine au fos Geţii după provenienţa lor etnică[1].

Am afirmat mai sus că sunt Thraci. Cea mai mare parte din istoricii noştri, precum şi Schafarik, susţin această părere.

Alţii afirmă că ei sunt Germani. Aşa, de exemplu, Iacob Grimm în «Geschichte des deuts. Sprache», crede greşit că patria de origine a Geţilor a fost Germania şi se sprijină pe scrierea istoricului got Jordanes, care şi cartea sa despre Goţi a intitulat-o «De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis». Această părere o împărtăşeşte şi istoricul ungăr Bonfini.

Unii autori se silesc să dovedească originea slavă a Geţilor, bazându-se, într'altele, pe faptul că o localitate dacică, purta denumirea de Cerna (slovoneşte înseamnă «negru»). Xenopol a arătat că de fapt această denumire sună altfel: la Ptolemaeus — Tsierna (Dierna), iar în tabula Peutingeriana Tierna[2]. Prin urmare cuvântul acesta nu se pronunţa cu sunetul slav «ci». Părerea despre originea slavă este împărtăşită în cea mai mare parte de autorii slavi, ca de exemplu de Samocvasov, Brun ş. a. Iar Maciejowski merge în exagerările sale până acolo, încât îi consideră pe Geţi drept urmaşi ai tribului slav Poliane.

A patra părere este în favoarea Celţilor. Daco-Geţii ar fi Celţi (Fr. Muller, Rosny, Ioan Maiorescu, Obedeanu). Celţii au făcut mai multe drumuri prin Orientul Europei. Au ajuns până în Asia, unde au format poporul Galaţilor.

In fine mai sunt şi teorii mixte, ca spre exemplu: afirmaţiunea lui B. P. Hasdeu, că Dacii ar fi fost un popor celto-trac, sau cea a unui arhimandrit Ioan Raici, după care Slavii, Goţii şi Geţii sunt unul şi acelaş popor, cel puţin la început nu se distingeau prin nimic, sau în sfârşit părerea lui A. Nacco cum că Dacii erau compuşi din trei elemente: Thraci, Celţi şi Slavi.

Din teoriile de mai sus numai cea tracă se bazează pe mărturiile scriitorilor vechi. Herodot, Strabon, Dio Cassius ş. a., ne mărtu-

---

1 A. XENOPOL. *Istoria Românilor*, 1925, vol. I, p. 48—54.

SCHAFARIK. *Slavische Alterthumer*, I, pag. 243 şi 714.

I. RAICI. *Istoria diferitelor popoare slave*, mai ales a Bulgarilor, Croaţilor şi Sîrbilor, Viena, 1794, pag. 13—14.

F. BRUN. *Despre rudenia Geţilor şi Dacilor şi a acestora din urmă cu Slavii, precum şi a Românilor cu Romani*, Colecţia articolelor «Cernomorie» (în. l. rusa), vol. I, Odessa, 1879, pag. 241—277 şi în special pag. 265 ş. a.

SAMOCVASOV. *Istoria dreptului rusesc*, 1884, vol. II.

B. P. HASDEU. *Originile păstoriei la Români* («Columna lui Traian». 1874) p. 102).

A. NACCO. *Istoria Basarabiei din timpurile cele mai vechi*, Odessa, vol. I, pag. 240 ş. a.

2 Tabula Peutingeriana, descoperită de invăţatul german Peutinger, este un fel de plan de distanţe, o copie depe un exemplar, compus în 276—289 d. H. (după părerea altora, în 193-211 sau în 161—180) şi în tot cazul corectat ultima dată în timpul împăratului Teodosie II în an. 423 d. H. Tabula se păstrează la biblioteca statului din Viena.

risesc că Dacii şi Geţii sunt din neamul Tracilor sau vorbesc limba tracă. Celorlalte teorii, lipseşte o bază solidă. Uneori ele sunt influenţate de interese politice rău înţelese a naţiunilor, din cari fac parte autorii.

Dacia Romană şi Moesia Inferioară.

Odată cu venirea lui Traian la cârma Romei, un împărat cu mari insuşiri militare şi administrative, poreclit «optimus princeps», situaţia se schimbă considerabil[1]. El se războieşte împotriva Dacilor în an. 101—102 d. H. şi-i birue la Tapae. Pe la începutul iernii războiul încetează, spre a reîncepe în primăvara an. 102.

De două ori Dacii propun pace, însă fără succes. Când Romanii erau aproape de capitala Daciei Sarmisegethuza, Decebal se hotărăşte să se ducă personal la Traian. Fiind primit de împărat, el îngenunche la picioarele lui. Traian consimte să închee pace. Decebal se obligă să înapoieze toate armele, maşinele şi meşterii primiţi dela Romani, să extrădeze pe dezertori, să distrugă toate cetăţile, să renunţe la toate cuceririle făcute în afară de propria sa ţară, să aibă pe prietenii Romei de prietenii săi şi pe duşmanii ei de duşmanii săi şi, în sfârşit, să nu primească nici un Roman civil sau militar în slujba sa. Statul dac mai cedează în favoarea Romei, Oltenia sau o parte însemnată din ea. Garnizoana romană rămâne în Sarmisegethuza.

Decebal, însă, nu a respectat condiţiunile păcii. Erau, dealtfel, şi foarte grele. Dându-şi seama că un nou războiu este inevitabil, Traian întăreşte malul Dunării şi porunceşte arhitectului Apolodor din Damasc să construiască un pod de piatră peste Dunăre, lângă oraşul Drobetis (azi Turnu-Severin).

In primăvara anului 105, podul fiind terminat, Traian începe o nou campanie. Incercarea de atentat pus la cale împotriva lui, de Decebal, nu reuşeşte. Deasemenea ultimatumul adresat lui Traian de regele dac de a se retrage sub ameninţarea asasinării generalului roman Longinus, arestat de Daci, nu produce nici un efect: Longinus

---

1 V. VASCHIDE. *Histoire de la conquete de la Dacie et des corps d'armee qui y ont pris part*, Paris, 1903.

ASCHBACH. *Ueber Trajans steinerne Donaubrucke*, Wien, 1858.

K. GOOS. *Untersuchungen uber die Innerverhaltnisse des Trajanischen Daciens*. Archiv Seibenburg. Landesk, XII, 1877.

C. DE LA BERGE. *Essai sur le regne de Trajan*, Paris 1877.

J. JUNG. *Romer und Romanen in den Donaulandern*, Historischetnographische Studien, Innesbruck, 1887.

J. JUNG. *Fasten der Provinz Dazien* mit Beitragen zur romischen Verwaltungsgeschichte, Innsbruck, 1894.

A. DOMASZEWSKI. *Zur Geschichte der romischen Provinzialverwaltung IV. Dacia*. Rhein. Muzeum fur Phil, 48, 1893.

V. PÂRVAN. *Câteva cuvinte cu privire la organizaţia provinciei Dacia Traiana*, Buc., 1906.

F. HOROVITZ. *Despre organizaţia administrativă a Daciei Traiane până la Marcu Aureliu*, «Cercetări Istorice», Iaşi, V—VII, 1929—1931.

primeşte în închisoare otravă. Traian înaintează, cucereşte oraşul Sarmisegethuza şi-l distruge. In urma acestei înfrângeri cumplite, Decebal se sinucide, junghiindu-se cu sabia. Capul lui tăiat, i se aduce lui Traian.

Impăratul se întoarce la Roma, jubilând victoria. In semnul izbânzii el fondează oraşul Nicopolis, adică cetatea victoriei (azi ruinele «Stari Nikiup»). Iar in 113 d. H. poporul roman în amintirea faptelor glorioase din luptele lui Traian împotriva Dacilor ridică «Columna lui Traian». In brâul, care o ornează, în cele 124 tablouri basoreliefuri sunt înşirate diferite scene din istoria războiului. Ele sunt foarte instructive din punct de vedere al cunoaşterii vieţii Dacilor[1]. In afară de aceasta, lângă satul Adam-Clissi[2], se ridică două monumente: primul pentru cinstirea eroilor romani, căzuţi pe câmpul bătăliilor, şi al doilea dedicat zeului «Marte Răzbunătorul» pentru izbânda asupra barbarilor.

Dacia a fost supusă Romanilor şi a suferit o înrâurire profundă din partea culturii romane. Această înrâurire a fost atât de puternică, încât Geţii şi Dacii romanizaţi au păstrat cu sfinţenie darurile acestei culturi şi după ce Roma a lăsat Dacia în voia soartei, în jocul orb al conjuncturii internaţionale de atunci. Nu e de mirare. In istoria popoarelor cultura superioară nu numai odată s'a arătat biruitoare, pusă în faţa culturilor mai slabe.

Despre organizarea socială a Daciei aflăm de la vestitul geograf al lumii vechi Ptolemaeus, care ne povesteşte despre triburile dacice din cuprinsul Daciei Traiane, oraşele lor şi ocupaţiile populaţiei.

Hotarele Daciei erau: linia Carpaţilor nordici, la Vest — Tisa, la Sud — Dunărea, la Est — râul Hierasos (Siret)[3].

In Dacia curgeau următoarele râuri: Argeşul (Argessos), Bârzava (oraşul dac Berzobis), Someşul (Samus), Oltul (Aluta), Tisa, Mureşul (Maris), Motrul (Amutrion) şi Cerna. Capitala Daciei era «Ulpia Trajană», oraş, construit pe locul capitalei dace, distruse de Romani, — Sarmisegethuza.

In Dacia locuiau nu mai puţin de 15 triburi dacice. Printre oraşele dacice unele erau cunoscute mai înainte, ca: Porolissum (astăzi — Moigrad), Apullum (astăzi — Alba Iulia), Potaisa (astăzi — Turda), Germisara, Azizis, Berzobis, Acidava, Napoca (astăzi — Cluj), Drobeta (astăzi — Turnul Severin), Dierna (Orşova),

---

1 W. FROEHNER. *La colonne trajane* d'apres le surmoulage execute a Rome en 1861—1862 reproduite en phototypographie par Gustave Arosa, 1 vol. text + 4 vol. planşe, Paris, 1872—1874.

T. ANTONESCU. *Columna lui Traian*, 1910.

2 Gr. TOCILESCU. *Monumentul dela Adam-Klissi*, Viena, 1895.

T. ANTONESCU. *Le trophee d'Adam-Klissi*, Etude archeologique, Iaşi, 1905.

V. PÂRVAN. *Cetatea Tropăeum*. Consideraţii istorice, Buc., 1912.

3 A. XENOPOL afirmă că Ptolemaeus în arătarea hotarelor nu este exact şi că stăpânirea romană nu s'a intins nici măcar până la Siret: ar fi fost absurd, ca Romanii să fi depăşit hotarul firesc al munţilor moldoveneşti, pentru a-şi intinde stăpânirea pe o şuviţă ingustă de pământ, aşezătă dincolo de acei munţi, în lumea barbară. *Istoria Românilor*, Vol. I, pag. 155.

Sucidava, Amutrium. Altele se pomenesc pentru prima dată, anume: în Moldova — Docidava, Arcobadara, Trifulon, Patridava, Carsidava, Petrodava, Utidava şi la Răsărit de Siret — Zargidava, Tamasidava, Piroboridava; în Ardeal — Marcodava; în Muntenia — Zusidava, Netidava, Sornon; în Banat — Zurobara, în Oltenia — Arcina etc.

Terminaţia oraşelor în *dava* este specifică dacă, după cum specifică tracă este *para* (Bessapara) şi specifică celtică — *dunum*. Basarabia, o parte din Moldova şi o făşie de pământ la Dunăre prin Muntenia erau în afară de hotarele Daciei. Aceste teritorii, excluzând partea nordică a Basarabiei, făceau parte din Moesia Inferioară, o altă provincie a Imperiului roman. Moesia Inferioară era supusă influenţei culturii romane în aceeaşi măsură, ca şi Dacia. Deci faptul că populaţia Basarabiei se afla în alt «compartiment» administrativ roman, decât populaţia Daciei, nu avea însemnătate. Ambele provincii au fost romanizate.

Mutarea în această colonie romană a multor familii ale funcţionarilor şi militarilor din interiorul Imperiului, organizarea provinciei după tipul lui, superioritatea evidentă a culturii romane, împrumutarea de către Geţi a limbii romane, cu mult mai desvoltate, decât limba dacică etc., — toate acestea au contribuit la romanizare.

Prin urmare elementul geto-dac a format baza etnică a românismului, peste care s'a adăogat influenţa puternică romană. Istoricii români vechi din Ardeal Gheorghe Şincai şi Petru Maior[1] în aprecierea elementului roman în civilizaţia română merg şi mai departe, afirmând că Românii sunt descendenţi direcţi ai coloniştilor romani din Dacia şi că Geţii şi Dacii n'ar fi jucat nici un rol în formarea

1 GH. ŞINCAI. *Cronica Românilor*, Iaşi, 1853, pag. 7 s. a.
P. MAIOR. *Istoria pentru începutul Românilor*, Buda-Pesta, 1813, pag. 5.

naţionalităţii române. Aceste afirmaţiuni exagerate se socotesc azi arbitrare şi nefondate. In timpul de faţă nimeni nu poate tăgădui importanţa Geţilor şi Dacilor în procesul de plămădire a omului naţional român.

Din punct de vedere administrativ Dacia, în anul 119—120 (timpul împăratului Hadrian) a fost împărţită în două: «Dacia superior (la Nord) şi «Dacia inferior» (la Sud). In anii 158—159 sub dominaţiunea lui Antoninus Pius, Dacia a fost împărţită în trei: «Dacia Porolissensis», «Dacia Apulensis» şi «Dacia Malvensis». Prima cuprindea partea de Nord a Ardealului, şi avea capitala Porolissum (astăzi Moigrad), a doua — restul Ardealului şi Banatul cu capitala Apullum (Alba-Iulia) şi a treia — Oltenia, Muntenia şi partea sudică a Moldovei, capitala ei a fost Malva, care însă nu se ştie, unde se afla.

Dacia era socotită provincie împărătească şi nu senatorială. In fruntea Daciei stătea un reprezentant al împăratului, care avea denumirea de «Legatus Augusti pro praetore», iar apoi i s'a dat un grad mai mare «pro consule». El a fost ajutat de un consiliu — «Consilium Provinciarum Daciarum trium», un organ superior local, cu reşedinţa la Sarmisegethuza. In competinţa lui întrau afacerile de încetăţenire, eliberarea sclavilor, jurisdicţia etc.

Ca şi în timpul Daciei îndependente, alături de persoana superioară civilă, stătea marele preot «încoronat»: «Sacerdos arae Augusti nostri coronatus Daciarum III».

Romanii au adus cu ei în Dacia cultele zeilor italo-greceşti: Jupiter, Junona, Martie ş. a. Alături de aceştia se tolerau şi câţiva zei orientali, ca de exemplu Jupiter Dolichenus şi Mithras. Tot graţie toleranţei religioase romane a pătruns în Dacia şi creştinismul.

D. N. Iorga crede că ideile creştine s'au răspândit în Dacia în urma comerţului prin porturile dobrogene. Răspândirea mergea uşor, întrucât religia Geţilor şi Dacilor cuprindea multe elemente asemănătoare învăţăturii creştine: credinţa într'un singur Dumnezeu, dispreţ pentru vieaţa pământească, frăţie. «In veacul III poate, în veacul IV de sigur, creştinii din Sciţia Mică îşi avură alcătuirile şi bisericile lor»[1]. De aceeaşi părere sunt d. Popescu-Spineni şi Const. C. Giurescu, cari susţin că ideile creştine s'au răspândit înainte de sfârşitul veacului III d. H.[2].

Ceilalţi istorici leagă răspândirea creştinismului la Daci cu datele de mai târziu: Pârvan — veacul al V-lea (predica misionară a Sf. Nicetas, episcopul Remesianei din Sudul Dunării), Onciul ş. a. — veacul al VII-lea[3].

---

1 N. IORGA. *Istoria bisericii româneşti*, vol. I, 1929, p. 13., şi *Istoria poporului românesc*, Buc., vol. I, 1922, pag. 66—68.

2 I. POPESCU—SPINENI, *Vechimea creştinismului la Români*, Buc., 1934, pag. 41 ş. a.

CONST. C. GIURESCU, *Istoria Românilor, Buc., 1935, vol. I, pag. 193 ş. a.*

3 V. PÂRVAN. *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, 1911, pag. 197.

D. ONCIUL. *Originile principatelor române*, 1899.

E foarte greu de precizat momentul, când majoritatea Geţilor şi Dacilor au trecut la creştinism, însă răspândirea ideilor creştine printre ei a trebuit să se înceapă din veacul al III-lea, dacă nu chiar mai înainte. In tot cazul creştinismul român are un caracter pronunţat latin, intrucât cuvintile, întrebuinţate în religie, sunt de origine latină, spre exemplu: biserică (basilica), Dumnezeu (Domine Deus), a boteza (baptizare), cruce (crux), păcat (peccatum) etc.

In provincie erau stabiliţi diferiţi funcţionari, după modelul administraţiei provinciale romane din alte locuri, şi unităţi de trupe militare. Ar fi greşit să credem, că în cohortele romane erau numai Romani curaţi. Traian a adus în Dacia pe Greci, Thraco-Illyri, Celţi etc. Cu toate acestea coloniştii romani, indeferent de provenienţa lor etnică, contribuiau la răspândirea culturii romane printre Geţi şi Daci, fiindcă singuri erau educaţi în aceasta cultură, deci erau purtătorii ei.

Pentru apărarea provinciei, în diferite locuri s'au construit cetăţi (castre), s'au făcut întărituri (castele) şi s'au ridicat valuri de pământ.

Din punct de vedere al drepturilor populaţia se împărţea în trei categorii: 1) coloniştii, cari se bucurau de toate drepturile cetăţeniei romane, 2) locuitorii municipiilor, cari aveau numai o parte din aceste drepturi şi 3) peregrinii, ceilalţi locuitori ai provinciei, de fapt locuitorii satelor (vicus), Dacii. Coloniştii, în cea mai mare parte, erau cetăţeni ai Imperiului. In categoria lor intrau şi veteranii. După un serviciu, depus statului timp de 25 ani, ei obţineau dreptul la cetăţenia romană, un lot de pământ, ca răsplata muncii, şi ajutor bănesc. Numai după edictul lui Caracala din 212 d. H. dreptul cetăţeniei romane a fost extins asupra tuturor locuitorilor Imperiului roman.

In afară de aceste categorii mai erau: 1) sclavii sau robii, cari erau lipsiţi de drepturi personale (oameni cumpăraţi sau prizonieri) şi 2) după cum cred unii, au existat în Dacia şi «colonii», adică ţărani, legaţi de pământ («adscripti glebae»).

Vieaţa economică prezenta o continuare a vieţii economice din timpul Daciei independente, deoarece principalele ocupaţii ale grosului populaţiei erau dictate de varietatea producţiei solului.

Agricultura şi creşterea vitelor, ca şi înainte, forma cea mai însemnată ocupaţie a locuitorilor Daciei. Insă nu sunt neglijate şi meseriile. Dacia are un număr mare de specialişti mineri, fierari, luntraşi, negustori etc. Dacia a ajuns să devină un «sprijin puternic la refacerea finanţelor romane... Minele de aur, trecute în patrimoniul imperial, erau un mare izvor ce alimenta visteria»[1].

In vieaţa economică a Daciei romane se poate deosebi două perioade distincte: prima sub Traian, care îşi îndreaptă toată atenţia în direcţia exploatării minelor, şi a două către sfârşitul veacului al II-lea d.H. şi începutul veacului al III-lea, epoca lui Septimiu

1 V. CRISTESCU. *Vieaţa economică a Daciei romane.* Contribuţiuni la o reconstituire istorică. Piteşti, 1929, pag. 131.

Sever. Inscripţiile descoperite ne-au arătat existenţa în oraşul Apullum a colegiilor de meseriaşi, ceea ce dovedeşte înflorirea economică a Daciei. Această epocă «se bazează aproape exclusiv pe exploatarea agriculturii, creşterea vitelor şi exploatarea lemnelor»[1].

Părăsirea Daciei.

Atâta timp, cât trăia împăratul Traian, barbarii nu îndrăzneau să tulbure pacea Daciei. Situaţia s'a schimbat după moartea lui (an. 117 d. H.). Împăratul Hadrian (117—138 d. H.) se gândea să părăsească Dacia, însă a fost reţinut dela aceasta de prietenii săi.

Sub Marcus Aurelius (161—180 d. H.) încep năvălirile barbare. Pentru apărarea Daciei împăraţii romani sunt nevoiţi să lupte împotriva diferiţilor vrăjmaşi: Marcomanii, Costobocii, Dacii liberi[2], Goţii împreună cu Dacii liberi, Carpii, Dacii liberi şi Sarmaţii, Carpii, dar mai ales împotriva Goţilor. In an 248 Goţii, deşi sunt respinşi de împăratul Traian Decius, care în amintirea victoriei bate moneda cu legenda «Dacia felix», nu se descurajează de loc, aparând din nou la 250. In timpul împăraţilor Gallus (252—254), Valerianus (254—260) şi Gallienus (260—268) Goţii pradă Dacia, Moesia inferioară şi ţărmul Mării Negre.

Aceste năvăliri pun Roma pe gânduri, dovedind că apărarea provinciilor transdanubiene cere multe eforturi şi sacrificii. Totodată interesele Imperiului sunt primejduite. In timpul împăratului Aurelian (271—274 d.H.) Goţii în frunte cu generalul lor Canabaudes apar din nou în Dacia. Impăratul Aurelian, deşi obţine o izbândă, totuşi crede că păstrarea mai departe a Daciei, nu este utilă şi foloseşte prilejul victoriei pentru încheierea unei păci durabile. El convine cu Goţii să le cedeze Dacia şi o parte însemnată din Moesia Inferioară.

Dunărea devine graniţa Imperiului. Aurelian înfiinţează Dacia pe malul drept al Dunării, între Moesia superioară şi cea inferioară.

Prin urmare Dacia s'a găsit subt stăpânirea romană 165 de ani (106—271 d. H.).

Unii istorici străini interpretează părăsirea Daciei în sensul că Aurelian a mutat pe malul drept al Dunării împreună cu funcţionarii romani şi populaţia Daciei. S'a învocat autoritatea biografului lui Aurelian, Flavius Vopiscus, care scria despre părăsirea Daciei, că Aurelian, văzând Iliricul devastat şi Moesia pierdută, a părăsit Dacia, ne mai având speranţă a o menţine, şi «a retras din ea

---

1 Ibidem, pag. 132.

2 Imp. Comodus (180—192 d. H.) după o expediţie împotriva Dacilor liberi a mutat în Dacia 12.000 de familii ale lor.
DIO CASSIUS, LXXI, 11, 12.

armata şi pe provinciali; oamenii luaţi de acolo i-a aşezat în Moesia» şi a numit nouă provincie între două Moesii «Dacia aureliană»[1].

Istoricii noştri resping aceasta interpretare, ca tendenţioasă, socotind-o inspirată din dorinţa de a dovedi că strămoşii noştri au părăsit pământul, pe care îl ocupă astăzi Românii.

A. Xenopol arată că singurul izvor de informaţie despre părăsirea Daciei, Flavius Vopiscus avea misiune de istoriograf oficial, şi fireşte dorea să îndulcească abandonarea Daciei, acest eveniment regretabil pentru Romani. Goţii au început să prade Dacia cu mult înainte de an. 270; pe timpul lui Gallien ea era aproape pierdută, iar Aurelian n'a făcut, decât să recunoască o stare de fapt. Cu toate acestea încă cu 10 ani înainte de părăsirea Daciei oficial, găsim în ea populaţie getă şi dacă. Aveau posibilitate să se mute numai puţinii bogaţi. Grosul populaţiei nu putea să fugă[2].

Despre aceeaşi chestiune d. N. Iorga scrie: «Ţăranilor de pe câmpia întinsă, păstorilor de pe înălţimile munţilor acestor tovarăşi sau rude ai noilor barbari, toate acestea (adică părăsirea Daciei de Romani) le erau absolut indiferente, şi continuitatea elementului roman pe amândouă malurile Dunării nu fu stânjenită prin măsura lui Aurelian»[3].

La întrebarea, cine au fost acei mutaţi pe malul drept al Dunării, d. C. C. Giurescu răspunde: «Nu sunt decât trupele, funcţionarii şi bogataşii... In toate timpurile şi la toate popoarele, mulţimea, acea legată prin îndeletnicirile ei de pământul care o hrăneşte, mulţimea nu fuge. N'au fugit nici Galoromanii în faţa Francilor, n'au fugit nici Italienii în faţa Goţilor şi apoi a Langobarzilor, n'au fugit nici mai târziu Sârbii, Grecii şi Bulgarii în faţa Turcilor. N'am fugit nici noi în faţa Tătarilor, aşa dar nici strămoşii noştri, Dacoromanii, în faţa, Goţilor»[4]. In afară de aceasta cea mai bună dovadă a continuităţii prezintă limba poporului român, care pentru toate categoriile esenţiale ale vieţii omeneşti întrebuinţează termeni latini. «Şi tot Romanii au dat şi numele poporului nostru»[5].

Dacă în chestiunea aceasta n'ar fi fost la mijloc interesele politice ale unor autori cari caută să dovedească drepturile vecinilor noştri asupra teritoriului românesc în detrimentul statului român, ea probabil nici n'ar fi existat. Sau, în momentul apariţiei ar fi fost socotită ridicolă.

Oricât ar fi stăruit Aurelian să strămute populaţia, puterea lui era mărginită. Şeful unei provincii cedate, nu mai e în stare să

---

1 *Aureliano, XXXIX:* «Quum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam viderit, provinciam trans Danubium, Daciam a Traiano constitutam, sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesiam collocavit, appelavitque suam Daciam quae nunc duas Moesias dividit». Aproape aceleaşi afirmaţiuni găsim şi la EUTROPIUS în *Breviarium*, IX, 15,care într'altele scrie: «Abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, în Media Moesia collocavit».

2 A. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. I, pag. 216—222.

3 N. IORGA. *Istoria poporului românesc*, vol. I, pag. 80.

4 CONST. C. GIURESCU. *Istoria Românilor*, vol. I, Bucureşti, pag. 165—166.

5 Ibidem, pag. 168—172

ia cu el întreaga ei populaţie. Massele imense ale poporului nu mai puteau fi mutate cu sila. Ce motive existau pentru a le determina la mutare benevolă? Teama de Goţi? Insă populaţia de atunci era oarecum deprinsă cu asemenea năvăliri. Insuşi faptul cedării provinciei n'o dispunea la mutare. Cine putea să-i asigure că Goţii nu vor înainta mai departe pe malul drept al Dunării în Dacia nouă aureliană? Abandonarea provinciei era semnul slăbiciunii Romei şi în mod firesc psihologic trebuia să reţină populaţia provinciei la asociere cu Romanii, oricât de bune ar fi amintirile dominaţiunii romane în Dacia.

Dar ceea ce este şi mai important: e suficient să comparăm întinderea Daciei Traiane şi părţii de Nord a Moesiei Inferioare cu întinderea «Daciei aureliane», a unui uriaş cu un pitic, pentru ca să fie clar că strămutarea întregei populaţii, era contrazisă de legile naturii. Iar dacă s'a mutat de fapt numai o parte din populaţia provinciei, continuitatea elementului roman şi dacic în Dacia părăsită a fost asigurată.

CAPITOLUL 7.

Basarabia în timpul Daciei şi Moesiei Inferioare.

Provincia dintre Prut şi Nistru, azi Basarabia, în trecutul său a fost strâns legată de destinele întregului pământ românesc. Cu mici excepţii, cari mai mult se referă la timpul iniţial al existenţei sale istorice, ea a jucat un rol de margine pentru acest pământ, rolul de a primi asupra sa în primul rând atacuri din partea numeroşilor şi diferiţilor barbari năvălitori.

Basarabia este delimitată de fluviile Dunărea, Nistru, Prut şi Marea Neagră. Denumirea acestor râuri se trage din timpuri foarte vechi.

Despre Dunăre Strabon scrie, că deşi Dacii şi Geţii vorbesc aceeaşi limbă, primii îl numesc Danuios, cei din urmă Istros[1]. Grecii îl numeau Istron, Romanii — Danuvion, Goţii — Dunavis, Slavii — Dunav, Ungurii — Duna[2].

In privinţa originii acestor denumiri s'au emis diferite păreri.

Pentru originea tracică a cuvântului Dunăre pledează B. P. Hasdeu, după care Dunărea ar fi un thracic «donare», dătător de nouri. Albanescul «re» înseamnă nouri, iar radicalul «da» în toate limbile europene exprimă ideea de «a da», «a purta»[3].

---

1 STRABON, VII, 3, 13.
PTOLEMAEUS, III, 8, 3.
2 NIC. DRĂGANU: *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi onomasticei*, Buc., 1933, pag. 566—567.
3 *Istoria critică a Românilor*, vol. I, pag. 293—294.

Alţii sunt de părere că denumirea Dunării provine din limba celtică, unde «dānu» înseamnă «fortis», tare (Mullenhoff)[1].

După Diculescu Dunărea este dacul «Danaris», prefăcut în «Donaris» şi «Dunaris» sub influenţa Goţilor şi Gepizilor, la cari era «Donavis» şi «Dunavis». Sufixul «aris» este dacic (se aude în «Naparis») şi provine dela vechiul cuvânt persan «napas» — izvor. Iar radicalul «dan» în vechea limbă persană («danu») însemna râu. La Goţi şi Gepizi «dan» s'a prefăcut în «dun»[2].

In sfârşit ultima părere, cea mai întemeiată din toate, este că Dunărea provine din limbile scită şi sarmatică. Bazându-se pe cercetările lui Minns, Tomaschek şi Sobolevscky, Pârvan crede că denumirea Dunării are provenienţa scito-sarmatică. «Danu» (în limba osetină «don») înseamnă fluviu şi «istru» în limbile indoeuropene are aceeaşi însemnătate de «râu», «curent»[3].

Fiind în general de aceeaşi părere, Victor Motogna face următoarea precizare: «Ister» derivă din tulpina indoeuropeană «stru» a curge, deci «ister» este fluviu. Iar «dan» sau «don» în limba osetină înseamnă fluviu. Osetinii sunt urmaşii direcţi ai vechilor Alani, o seminţie a neamului sarmatic. Denumirea veche a fluviului Volga «Ra» provine din aceeaşi tulpina «sru», care ne-a dat în greceşte «reo» şi are acelaşi înţeles de fluviu. Prin urmare Dunărea se compune din «Don + ra»[4].

Nistru se numea în vechime Tyras (la Strabon şi Ptolemaeus) şi mai târziu — Danastris (la Constantin Porphyrogenetul)[5]. Vasmer trimite pentru radicalul primului nume la cuvântul iranic «tura», ce înseamnă furtunos, rapid, şi la cuvântul curdic «tur», ce înseamnă sălbatic[6]. In ce priveşte «Danastris», cuvântul acesta are aceeaşi origine ca şi Dunărea şi Nipru (Danapris), derivând din iranicul «don» (apa, râu) şi «ra» (sau «sru») — tot râu[7].

Denumirea râului Prut provine dela un radical scitic. La Sciţi Prutul se numea Porata, la Greci — Pyretos. Constantin Porphyro-

---

1 MULLENHOFF. *Donau, Dunav, Dunaj.* Archiv fur slavische Philologie, I, 1875, pag. 290.

2 C. DICULESCU. *Die Ghepiden*, 1922, I, pag. 99—100.

3 V. PÂRVAN. *Consideraţiuni asupra unor nume de râuri daco-scytice.* Mem. Sect. Ist. Ac. Rom., seria III, vol. I.

I. MINNS. Ibidem, pag. 38.

TOMASCHEK, Ibidem, II, CXXXI, pag. 98.

SOBOLEVSCKIJ. Arhiv für Slavische Philologie, XXVII, 1905, pag. 243, 244.

4 V. MOTOGNA. *Etimologia «Dunării» ca dovada pentru continuitatea poporului român în Dacia Traiană.* «Revista istorică», 1921, No. 7—9, pag. 167, 169—170.

5 STRABON, I, 2, 1; II, 4, 6; VII, 1, 13, ş. a.

PTOLEMAEUS, III, 5, 7, ş. a.

CONSTANTIN PORPHYROGENNETOS. *De administrando imperio,* C. 42.

6 Citez după N. DRĂGANU. Ibidem, pag. 575.

7 VICTOR MOTOGNA. Ibidem.

VON BERNHARD MUNKACSI. *Ueber die Nahmen der Flusse Don, Volga und Ob.* «Körösi — Csoma — Arhivum». 1924, Pebr. 25, pag. 301—302.

BASARABIA VECHE
(ANTEROMANĂ ŞI ROMANĂ)

gennetos cunoaşte pentru acest râu forma aproape actuala «Brutos» şi cea peceneagă — «Burat»[1].

Primele ştiri istorice în privinţa populaţiei provinciei ne vorbesc despre Sciţi şi Greci. Cei dintâiu, cărora le apărţinea dominaţiunea politică, trebuie să fi locuit pretutindeni, iar Grecii, cari au venit să facă la noi colonii, şi purtau denumirea de Tiriţi, erau aşezaţi

1 HERODOT, IV, 48.
CONSTANTIN PORPHYROGENNETOS, Ibidem, C. 38

în sudul Basarabiei în apropiere de coloniile, infiinţate de ei pe ţărmul Mării Negre şi la gurile fluviului Nistru[1].

Herodot, care a trăit în secolul al V-lea i. d. H., nu ne spune nimic, dacă prin părţile acestei provincii locuiau Geţii. Răspunsul afirmativ la această întrebare reiese, însă, din faptul că Alexandru cel Mare în expediţia sa peste Dunăre în anul 335 i. d. H. a găsit deja pe Geţi pe malul stâng al acestui fluviu. E imposibil să nu fi fost ei atunci şi la gurile Dunării în Basarabia, întrucât noi ştim că puţin mai târziu cele mai vii relaţii între ambele maluri ale râului se întreţineau tocmai la această porţiune inferioară a fluviului şi anume de Geţi. La începutul secolului I d. H. Strabon pomeneşte despre «pusta Getica» în sudul Basarabiei, întrebuinţând, fireşte, o denumire care exista mai de mult[2].

Din secolul al II-lea i. d. H. Romanii intră în concurenţă cu Grecii, iar în secolul I-iu aşezarea Romanilor în aceste părţi este un fenomen general. «O fâşie largă în stânga Dunării pare — scrie V. Pârvan — să fi fost anexată încă dinainte de Domiţian (an. 51—96 d. H.), dela Severin şi până la Cetatea-Albă»[3]. In timpul când Dacia a fost anexată de Romani şi transformată în provincie, partea de Sud a Basarabiei era cuprinsă în «Moesia Inferior». Această provincie romană cuprindea partea nordică a actualei Bulgarii, Dobrogea, Muntenia lângă Dunăre dela Olt spre răsărit, Moldova dela Siret spre răsărit, Basarabia până la Tiras (Nistru) inclusiv[4]. Popoarele care locuiau pe acest teritoriu erau Geţii şi Bastarnii, Britolagii (în sudul Moldoviei dela Siret până la Prut şi în sudul Basarabiei) şi Grecii (de pe lângă oraşul Tiras)[5].

Impăratul Traian a organizat nu numai Dacia, ci şi Moesia Inferior. Oraşele greceşti erau ocupate cu garnizoanele romane. Sarmaţilor, cari stăteau peste Nistru, el le plătea stipendii dela stat, însărcinându-i cu poliţia împotriva celorlalţi barbari, mai îndepărtaţi[6].

Tot în partea de Sud a Basarabiei, mai târziu, în secolul al II-lea d. H., Ptolemaeus aşează pe Carpii, despre cari am vorbit mai sus.

In ce priveşte Nordul Basarabiei, care înainte de cucerirea Daciei de Romani, intra în compunerea Daciei Independente, el

---

1 BEKKER. *Tiras şi Tiriţii.* Memoriile Societăţii de Istorie şi Antichităţi din Odessa, vol. II, 1849.

2 STRABON, VII, 3, 14. Iată cum descrie el pustia Geţilor: «Intre Geţi şi Mare, care se intinde dela Istru şi până la Tyras, este pustiul Geţilor, tot şes şi fără apă. In acel pustiu s'a incurcat Darius al lui Hystaspes în timpul când trecuse Istrul împotriva Sciţilor şi a fost în primejdie să piară de sete cu toată oştirea până ce târziu a înţeles situaţia sa şi s'a intors. Tot acolo mai târziu după aceea Lysimachos, care a pornit contra Geţilor şi regelui lor Dromichaetes, nu numai că a pierdut bătalia, dar a fost şi prins de viu, scăpând numai prin graţia barbarului».

3 V. PÂRVAN. *Getica*, pag. 655—656.

4 ALEXANDRU PHILIPPIDE. *Originea Românilor*, Iaşi, vol. I, 1925, pag. 41.

5 Ibidem, pag. 284.

6 V. PÂRVAN. Ibidem.

era populat de Geţi, cari purtau denumirea, împrumutată dela fluviu Tiras, de «Tirageţi», adică Geţi dela Tiras. La Strabon ei sunt numiţi «Tyregetii»[1], iar la Ptolemaeus «Tyrangeti»[2].

Ce fel de oraşe existau pe atunci în Basarabia?

Centrul civilizaţiei veche se afla în partea de Sud a Basarabiei. Acolo la gurile marilor fluvii Dunăre şi Nistru se creau aşezările omeneşti. Periplul lui Skylax de Karyanda (probabil din secolul al IV-lea i. d. H.) vorbeşte de două oraşe: Niconion şi Ofiusa. Scymnos din Chios (sec. I) ştie deja oraşul Tiras. Iar geograful Ştefan din Bizanţ (din secolul al V-lea d. H.) mărturiseşte că oraşul Tyras se numea şi Ofiusa[3].

Deşi existenţa oraşului Tyras în cele mai vechi timpuri nu provoacă indoieli, totuşi Strabon nu ne vorbeşte de el. «La gura râului Tyras — scrie el — este un turn numit al lui Neoptolemos şi un sat numit al lui Hermonax. Dacă te ridici în susul râului până la o sută patruzeci de stadii, găseşti de o parte şi de alta câte un oraş, unul Niconia şi altul la stânga Ophiussa. Locuitorii depe lângă râu spun că mai este un oraş, dacă mai mergi în sus încă douăzeci de stadii»[4].

S'ar părea la prima vedere că tăcerea această în privinţa oraşului Tyras, trebuie să fie interpretată în favoarea identificării oraşului Tyras cu oraşul Ophiussa, pe care Strabon îl cunoaşte. Dar cu aceasta nu se potriveşte, ceea ce aflăm la Ptolemaeus (sec. II d. H.). Intre Prut şi Dunăre el arată următoarele localităţi: Niconion, Ophiusa, Tyras, iar la Vest de vărsarea Nistrului satul («komi») Ermonactos şi oraşul Arpis[5]. Prin urmare, după mărturia acestui geograf, care întotdeauna ne dă informaţiuni mai exacte, decât ceilalţi geografi vechi, Tyras nu coincidea cu Ofiusa.

In afară de aceste oraşe trebuia să mai fie în Basarabia şi următoarele: 1) Pyroboridava, al cărui nume este compus din Pyr — Pyretus (Prut), Bor — Boreion sau Boreostoma, una din gurile Dunării, şi terminaţia tipică dacă — Dava, ceea ce ar însemna că acest oraş a fost situat între Prut şi gurile Dunării în Basarabia[6], 2) Tamasidava în care se aude denumirea de mai târziu a oraşului Reni Tomarova; radicalul Toma este cuvântul grecesc prescurtat «stoma» — gura; tot undeva pe la gurile Dunării şi Prutului trebuie să fi fost acest oraş Tamasidava, dacă nu chiar în locul actualului

---

1 STRABON, VII, 3, § 17.

2 PTOLEMAUS, *Geographia*, III, 10, 13.

3 N. IORGA. *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe*. Buc., 1900, pag. 15—16.

4 STRABON. VII, 3, 16.

5 PTOLEMAEUS. III, X, 16.

6 Socotim greşită părerea lui M. HRUSEVSKYJ despre originea «coistoboceană» a denumirii acestui oraş. La Coistoboci a fost un rege cu numele Pieporus, ce aminteşte «Petoporiani» din Tabula Peutingeriană, iar această din urmă denumire se apropie de «Pyroboridava». Interpretarea mea mi se pare cu mult mai naturală. *Geschichte des ucrainischen (ruthenischen) Volkes*, I Bd. Urgeschichte des Landes und des Volkes. Anfange des Kijever Staates, Leipzig, 1906, pag. 122.

oraş Reni. Nu este exclus, ca să mai fie în Basarabia: 1) Dociporata (Porata-Prutul; «Doci» probabil înseamnă «Daci»); 2) Carsidava (poate Carpsidava, dela numele poporului Carpi) şi 3) Carrodunum.O precizare este imposibilă. Afirmaţia unor autori, cum că în Basarabia se aflau şi alte oraşe din cele pomenite de autorii vechi, ne fiind bine întemeiată, provoacă îndoieli[1].

Basarabia în timpul dominaţiunii ruseşti a atras atenţia amatorilor ruşi de antichităţi. Cu întemeierea Societăţii Imperiale de istorie şi antichităţi în oraşul Odessa Basarabenii de o parte (Constantin Stamati, Ion Suruceanu ş. a.) şi profesorii Universităţii din Odessa (Murzachevici, Brun, Kociubinschi, von Stern ş. a.) au cercetat unele localităţi din Basarabia, din punct de vedere arheologic şi istoric, şi, după cum se exprimă, decedatul P. Gore, «au adunat şi *au cărat din Basarabia*, mai ales din Cetatea-Albă, o mulţime de obiecte antice şi vechi de un mare interes»[2]. Muzeul acestei societăţi posedă, o cantitate considerabilă de obiecte vechi, găsite în Basarabia, iar biblioteca societăţii un număr de documente vechi.

Rezultatele studierii unora din aceste obiecte istorice au fost apoi publicate în «Memoriile Societăţii din Odessa» şi în lucrări aparte. Printre descoperirile arheologice cea mai însemnată trebue să fie socotită inscripţia greco-latină din timpul Tirageţilor, găsită pe o piatră în satul Corotnoe, la o depărtare de 33 kilometri dela Tiraspol spre Sud[3].

E o comunicare a lui Ovinios Tertullos, legatul împăratului roman, pentru Moesia Inferioară, sub dominaţia lui Sever şi Caracala, prin care locuitorilor regiunii Tiranilor li se anunţă un decret din partea impăratului. Conform decretului locuitorii Tiranei erau scutiţi de plata vămii nu numai pentru mărfuri, cari vin pentru nevoile lor proprii, ci şi pentru negoţ. Privilegiu se acordă numai acelora, cari sunt demni de a fi cetăţeni.

Când anume aceasta regiune a fost transformată în provincie, se vede din decret: anul 201 d. H. corespunde cu an. 145 al erei Tiranilor. Prin urmare era Tiranilor s'a început în anul 56 sau 57 d. H. în timpul impăratului Nerone. Calendarul Tiranilor era încă în uz şi în veacul al III-lea d. H.

Au fost găsite multe monede, referitoare la istoria oraşului Tyras şi Tiranilor, atât din timpul existenţei autonome a acestui oraş, cât şi imperiale romane. Aceste monede au pe avers chipul divinităţii principale a oraşului Demetra, uneori-al lui Apolon Delfi-

---

1 ALEXEI NACCO caută în Basarabia Suzidava, Ziridava, Ruzidava, Clepidava, Patridava, Sergidava, Setidava ş. a. *Istoria Basarabiei din timpurile cele mai vechi*, Odessa, 1874, vol. I, pag. 325. Nu este convingătoare nici părerea unora că actualul Ismail ar proveni din vechiul oraş «Smornes». Denumirea populară a oraşului Ismail «Smil» nu are nimic comun cu «Smornes», fiind o simplă prescurtare din «Ismail».

2 Anuarul Comisiunei Monumentelor Istorice, secţia din Basarabia, Chişinău, 1924, PAUL GORE. *Cuvânt înainte*, pag. III-IV.

3 F. BRUN. *Insula Tirageţilor şi inscripţia greco-latină, găsită în satul Corotnoe.* («Cernomorie», vol. I, pag. 3—13).

nius, mai rar alte divinităţi, iar pe revers taurul sau fortuna cu atributele belşugului etc.[1].

E interesant că în viile Navrodschi din Cetatea-Albă a fost descoperită o statuie de marmoră, reprezentând un taur, al cărei infăţişarea coincide cu aceea a taurului depe monede[2]. D. P. Nicorescu crede că statuia aceasta, e o copie făcută pe la sfârşitul secolului al IV-lea sau inceputul celui de al III-lea i. d. H. depe o statuie votivă în vr'un sanctuar al Demetrei.

Un cap al taurului de piatră a fost găsit printre ruinele Olbiei încă sub dominaţiunea rusă[3]. Astfel de tauri au fost găsiţi şi în alte părţi ale coloniilor vechi greceşti.

Au mai fost găsite vase, ştampile şi grafite cu inscripţii[4].

In anul 1918 din iniţiativa Muzeului Militar Naţional din Bucureşti la Cetatea-Albă au fost făcute de d. P. Nicorescu, asistat de d. Gr. Avakian, săpături. Au fost găsite diferite obiecte vechi: tipare de gloanţe, vârfuri de săgeţi, plăci de fier, cuie, fragmente de teracotă, de sfeşnice, de lulele etc. In afară de cetate au fost găsite de d. Avakian un număr de toarte, cărămizi, ţigle cu ştampile şi grafite. Pe aceste din urmă sunt gravate nume ale diferitelor zeităţi. Obiectele găsite se referă la timpul dela secolul V i. d. H. şi până la secolul I d. H.[5].

Din timpul roman în Basarabia s'au păstrat două valuri de pământ, construite în scop de apărare a teritoriului împotriva barbarilor. Primul, inferior, începe la Prut şi satul Vadul lui Isac, având direcţia spre părţile superioare ale lacurilor Ialpuh, Cotlabug

---

1 I. V. IURGHEVICI. *Monedele oraşului Tyras*. Memoriile Societăţii de istorie şi antichităţi din Odessa, vol. XV, (1889), p. 1—12.

P. O. BURACICOV. *Catalogul general al monedelor din coloniile elene depe malul nordic al Pontului Euxin*, Odessa, 1884.

A. A. KOCIUBINSCHII. *Tura (Tyras) — Belgorod-Akkerman*, Odessa, 1901 pag. 5 ş. a.

E. H. MINNS. Op. cit.

2 P. NICORESCU. *Taurul pe monedele dela Tyras*. Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secţia Basarabia, 1928, pag. 81—88.

3 A. NACCO. Ibidem, vol. I, pag. 96. Autoral se întreabă, dacă nu cumva taurul are legătură cu stema Basarabiei.

4 BEKKER. *Despre inscripţii pe amforele greceşti* (Mem. Soc. de Ist. şi Ant. din Odesa, vol. V) *şi Noua colecţie a inscripţiilor pe vasele vechi din Rusia de Sud* (Ibidem, vol. VII).

B. LATYSCHEV. *Inscriptiones antiquae* orae septentrionalis Ponti Euxini grecae et latinae. Petropoli. vol. I, 1885, *Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae*, aliorum locorum a Danubio usque ad Regnum Bosporanum.

5 Articole din «Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secţia Basarabia», 1931:

P. NICORESCU. *Lucrările de consolidare şi de restaurare la Cetatea-Albă*, pag. 115—128.

Gr. AVAKIAN. *Săpăturile dela Cetatea-Albă*, pag. 47—104.

Gr. AVAKIAN. *Ştiri nouă din Tyras*, pag. 105—114. In afară de aceasta:

P. NICORESCU. *Scavi e scoperte a Typas* («Ephemeris dacoromana», II, Roma, 1924).

Gr. AVAKIAN. «Cronica Numismatica şi Arheologică», 1924, IV—V; 1925 VI; 1927, VII.

şi Chitai şi se opreşte la lacul Cunducului. Al doilea val, valul superior, începe dela Prut mai jos de oraşul Leova şi merge spre Nord-Est mai sus de Cauşeni până la satul Chircaeşti, judeţul Tighina, apoi ia direcţia râului Botna şi se termină la Nistru. In popor s'a păstrat denumirea lor de «valurile lui Traian».

In literatura istorică există diferite păreri în privinţa originii lor[1].

Un autor rus vechiu, Veltman este de părere că valurile de pământ în Basarabia de Sud au fost ridicate de Bastarni pentru apărare în contra Romanilor.

Un alt autor Nacco, cu dreptate, obiectează că Bastarnii n'au locuit în Sudul Basarabiei şi emite din partea sa părerea că valurile sunt construite de Geţi împotriva Bastarnilor în veacul al III-lea i. d. H. şi nici decum împotriva lui Traian, care ducea războaie nu în Basarabia, ci în Muntenia şi Transilvania.

Există şi părerea cum că valurile sunt ridicate în anul 376 d. H. de Goţi împotriva Hunilor. In sprijinul acestei teorii se aduce mărturia, dealtfel prea vagă, a lui Amian Marcelin (an. 390), care scrie că Athanaric şi Fridighern, regii Vizigoţilor, au construit pentru apărarea împotriva regelui Hunilor Valamir «un părete între Nistru şi Dunăre».

D. I. Nistor nu crede în vechimea prea mare a valurilor. Bazându-se pe faptul coincidenţei acestor valuri cu hotarele Tătarlâcului, d-sa crede că valul de jos a fost construit de Tătari (sec. XIII—XIV) pentru a se apăra împotriva raialelor turceşti Chilia şi Ismail, iar valul de sus — pentru apărarea în contra Moldovei libere[2].

In sfârşit majoritatea istoricilor noştri cred că valurile sunt de provenienţă romană, fiind ridicate de guvernatorul Moesiei Inferioare Tiberius Silvanus Aelianus. Printre ei se numără şi Xenopol, care scrie: «Romanii au tras spre apărarea Dobrogei, acele valuri întinse de pământ întărite cu lagăre de soldaţi prin Basarabia actuală şi Moldova sudică. Cu aceste valuri, cunoscute şi astăzi sub numele de valul lui Traian, nu erau menite a apăra Dacia, ci Dobrogea, se vede de pe îndreptarea lor transversală faţă cu râurile ce se varsă în Dunăre din Moldova şi Basarabia şi nu longitudinală, precum ar fi cerut-o apărarea Daciei»[3].

Cea mai întemeiată trebue să fie socotită această din urmă teorie. Romanii posedau o tehnică a apărării militare, foarte avansătă în comparaţie cu popoarele barbare. Ei aveau nevoie de apărare a Sudului Basarabiei, în care atunci se concentra toată chitesenţa culturii romane pentru Basarabia şi popoarele din apropiere, pe când barbarii nu ştiau tehnica apărării şi erau mai mult o populaţie nomadă, curgătoare, decât stabilă.

---

1 A. NACCO. *Istoria Basarabiei din timpurile cele mai vechi*, vol. I, Odessa, 1874, pag. 376—378.
VELTMAN. *Schiţa vechei istorii a Basarabiei*, Moscova, 1828.
2 I. NISTOR. *Istoria Basarabiei*, Cernăuţi, 1923. pag. 140—142.
3 A. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. I, pag. 155.

Coincidenţa hotarelor Tătarlăcului cu întinderea teritoriului, cuprinsă între ambele valuri, nu formează dovadă pentru provenienţa tatarească a acestor valuri. Tătarii pur şi simplu au putut să se folosească de valuri, pe cari ei le au găsit. Cu Turcii ei nu se războiau, fiind un instrument docil al politicii externe turceşti, şi n'aveau nevoie să construiască valuri împotriva lor.

Din toată expunerea de mai sus reiese că baza principală a neamului românesc o formează triburile tracice — Geţii şi Dacii, — cari, căzând sub dominaţiunea romană, au împrumutat limba şi cultura romană. Pe vremurile acelea ea juca un rol de cultură mondială şi un mijloc puternic de luminare a popoarelor barbare.

Deşi numai partea meridională a Basarabiei făcea parte din Moesia Inferioară, supusă romanizării împreună cu Dacia, cealaltă parte nordică rămânând independentă, totuşi se poate afirma, că a fost romanizată întreaga Basarabie. In timpul roman existau legături între Sudul şi Nordul Basarabiei. Partea superioară a Basarabiei intra în raza de influenţă comercială şi culturală a gurilor Dunării şi oraşului Tyras. Comerţul dus de Greci şi apoi de Romani, nu putea să existe, decât în condiţiuni de cele mai strânse legături cu Tirageţii liberi (din Hinterland) şi chiar cu barbarii.

In afară de aceasta se ştie că Geţii şi Dacii liberi, deşi nu intrau în compunerea Daciei şi Moesiei Inferioare, totuşi plăteau Romanilor un tribut anual, semnul raporturilor de o oarecare dependenţă politică a acestor popoare, de Romani.

Iar după părăsirea Daciei de către Romani, au venit Goţii cari au înfăptuit din nou comunitatea strânsă a tuturor Geţilor şi Dacilor, deschizând posibilitatea răspândirii culturii romane în măsură egală printre ei, influenţa lor proprie culturală ne fiind adâncă şi serioasă.

PARTEA II.

NĂVĂLIRILE BARBARE.

CAPITOLUL 8.

Năvălirile barbare şi influenţa lor asupra poporului românesc.

Goţii, Sarmaţii, Hunii, Gepizii, Longobarzii, Avarii.

Goţii au deschis o serie întreagă de năvăliri barbare, cari au durat până la veacul al XIII-lea[1]. Pe pământul românesc s'au perindat diferite neamuri primitive. Unele din ele exercitau numai dominaţiunea politică şi nu se amestecau în mersul vieţii interne a poporului românesc. Altele dimpotrivă, au lăsat urme foarte adânci în psihologia lui, limba şi organizarea socială. Le vom lua pe rând.

Goţii, un popor de neam germanic, erau împărţiţi în două triburi mari: 1) Ostrogoţii sau Greuthungii (dela cuvântul — griut-nisip), cari trăiau dincolo de Nistru, în stepele ruse până la râul Don, şi 2) Vizigoţii sau Tervingii (dela cuvântul — triu-arbore), cari ocupau Dacia Traiană (Transilvania, Muntenia) şi Moesia Inferioară (Moldova şi Basarabia) şi erau conduşi de regii din neamul Balţilor (Balth-viteaz). Prin urmare Nistrul forma graniţa între aceste două ramuri ale poporului got[2].

In timpul Goţilor răspândirea creştinismului pe pământul românesc, ia proporţii însemnate. Episcopul Ulfila între an. 364—375 d. H. a creştinat pe Goţi, iar episcopul oraşului Remesiana din Dacia Mediteranea, Nicetas, la sfârşitul veacului al IV-lea şi începutul veacului al V-lea d. H., a adus la creştinism pe Dacii de pe ambele maluri ale Dunării precum şi pe Goţi şi Besi. El predica în limba latina. Pe timpul lui, creştinismul s'a transformat la Daci într'un curent religios puternic.

Concomitent cu Goţii şi parţial mai inainte de ei, încă din veacul I î. d. H., s'au înstalat pe pământul românesc *Sarmaţii* (Iazigii şi Roxolanii, aceşti din urmă între Prut şi Nistru). Sarmaţii erau Iranieni.

Conlocuirea Goţilor şi Sarmaţilor a durat până la năvălirea *Hunilor* din an. 375 d. H., un trib din rasa Mongolilor, pornit

---

1 C. DICULESCU. *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, Leipzig 1923.

F. BRUN. *Goţii Mării Negre şi urmele aflării lor continue în Rusia de Sud.* Colecţia articolelor «Cernomorie», vol. II, 1880, pag. 189—241.

2 In timpul năvălirilor gotice pe teritoriul românesc se mai aflau triburile germanice: Bastarnii, Quazii, Marcomanii, Vandalii, Taifalii şi Gepizii.

spre Vest din Nordul Chinei[1]. Intre munţii Caucaz, Ural şi râul Don, locuiau pe atunci Alanii, un neam înrudit cu Sciţii şi Sarmaţii. Alanii nu au putut rezista invaziei hunice, după cum nu erau în stare să se împotrivească năvălitorilor mongoli şi Ostrogoţii, locuitori ai ţărmului Mării Negre. Ostrogoţii se mişcă în direcţia spre Vest, împingând pe Vizigoţi. Aceştia dn urmă la rândul lor, înaintează spre Vest şi Sud. O mare parte din ei trece Dunărea şi încearcă să se aşeze în peninsula balcanică, însă nu rămâne acolo pentru totdeauna, ci năvăleşte în Italia, Gallia şi Spania.

Hunii ocupă tot teritoriul din stânga Dunării până la Nistru, fără excepţia pustei panonice. In anul 433 sau 434 d. H., conducerea Hunilor revine lui Attila, pe care tradiţia poporană l'a poreclit «ciocanul lumii» şi «biciul lui Dumnezeu».

După câteva expediţii la Sudul Europei, în an 454, se produce un războiu între Hunii şi *Gepizii*, neam germanic[2]. Hunii se împrăştie, iar Gepizii devin stăpâni ai fostului imperiu hunic. Dacia a fost stăpânită de Gepizi până la an. 566, când ei au fost bătuţi de *Longobarzi şi Avari* (slavoneşte «Obri»).

E foarte probabil ca în tot timpul dominaţiunii gepide asupra teritoriului românesc, Hunii să fi păstrat Sudul Basarabiei. Istoricul Goţilor Iornand, povesteşte că fiii lui Attila după înfrângerea suferită din partea Gepizilor, s'au menţinut în stepele dintre Marea Neagră şi Dunăre, denumite «Hunivar». Cuvântul «var» înseamnă în limba hunică — cetate. «Hunivar» se afla, după cât se pare, în Basarabia. Deci Basarabia a fost părăsită de Huni numai în urma ivirii Avarilor la Dunăre în anul 562 şi a distrugerii ulterioare a dominaţiunii hunice în anul 566.

Avarii însă nu rămân mult timp în Basarabia şi fosta Dacie, ci trec în Panonia, unde ei intervin în mod permanent în raporturile dintre popoarele occidentale. Pierzând răbdarea, Impăratul Carol Cel Mare, le declară în 791 războiu şi după 8 ani de luptă îi distruge complect.

Prin urmare neamurile germanice (Goţii şi Gepizii), după părăsirea Daciei Traiane de Romani, politiceşte stăpânesc teritoriul Daciei de două ori, între an. 271—375 şi 454—566. Neamurile germanice nu au avut o înrâurire prea simţitoare asupra populaţiei autohtone din fosta Dacie şi Moesia Inferioară[3]. Din limba gotică ne-a râmas cuvântul «hoţ» şi, poate, denumirea râului Moldova, care ar conţine în radicalul său, goticul «mulde», praf[4]. Aceeaşi afirmaţie despre o influenţă cu totul neînsemnată, o putem face şi în privinţa Avarilor.

---

1 AMEDEE TIERRY. *Histoire d'Attila et de ses successeurs*, Paris, 1856.

2 C. DICULESCU. *Die Gepiden*. Forschungen zur Geschichte Daziens im fruhen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumanischen Volkes, Leipzig, 1922.

3 D. DICULESCU afirmă contrariul, crezând că Românii faţa de Gepizi, erau în stare de supunere şi că de atunci îşi trage originea înţelesul de «halb-freier Bauer» al cuvântului «rumân». *Die Gepiden*, I, pag. 171—173, 496 şi a. Ceilalţi istorici, însă, atribue originea sensului specific al cuvântului «rumân» timpului Slavilor.

4 A. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. II, pag. 17.

Slavii.

Dimpotrivă, o însemnătate mare în vieaţa poporului român au avut Slavii, pe cari îi vedem stabiliţi pe teritoriul românesc în veacul V şi VI d. H.[1]. Dela scriitorii bizantini din secolul al VI-lea, aflăm că Avarii, Sclavinii şi Anţii, locuiau dincolo de Dunăre în apropiere de malul ei. Avarii erau aşezaţi în câmpia Tisei, Sclavinii în câmpia munteană şi Anţii în Moldova şi Basarabia de Sud, pe ţărmul Mării Negre.

Inmulţindu-se pe pământul românesc, Slavii întreprind nenumărate expediţii în peninsula balcanică, uneori o invadează în sensul adevărat al cuvântului. Instigaţi de Bizantini, Avarii luptă în an. 581 cu Slavii, însă fără succes. Bizantinii sunt nevoiţi a stavili ei invaziunea slavă, organizând câteva expediţii pe malul stâng al Dunării. In una din ele în an. 602 d. H. alături de Bizantini au luat parte în războiul împotriva Sclavinilor şi Anţii.

Slavii din ţinuturile noastre aparţineau ramurii lor sudice, adică se asemănau cu Slavii amestecaţi şi asimilaţi de Bulgari, cu Serbii şi cu Croaţii. Această presupunere se trage din caracterul cuvintelor slave, adoptate de limba română, şi din toponimia românească[2].

Râurile din România de azi, poartă denumiri slave, ca de exemplu: Bistriţa («râul repede»), Putna («puti», drum), Râmnicul («râba», peşte), Prahova («prah», praf, pulbere), Dâmboviţa («dâmb, bub», stejar)[3] etc. Multe oraşe au deasemenea nume slavoneşti: Craiova (oraşul craiului), Târgovişte («târg», oraş, aşezare de comerţ), Zimnicea («zemnic», bordeiu), Zlatna («zlat»; aur), Soroca («coţofana») etc.[4].

Românii au împrumutat dela Slavi numeroase prefixe («raz», «prea», etc.), sufixe («ici», «ac», «niţa», «işte», «eţ» etc.), şi chiar cuvinte întregi, ca: drag, dârz, straşnic, obraz, nădejdea, precupeţ, coşniţa, brazda, snop, smântâna, deal, podgorie, boier, cneaz, voevod, stăpân, jupân, rob, ş. a. m. d., astfel încât se afirmă de lingviştii noştri că două cincimi din întreg patrimoniul limbii române, sunt de provenienţă slavă.

Convieţuirea comună cu Slavi, a înfluenţat şi asupra primelor forme de organizare socială a Românilor.

Toate acestea îi îndreptăţesc pe istoricii noştri să afirme că influenţa elementului slav la formarea naţionalităţii noastre, este aşa de evidentă, încât putem zice, fără exagerare, că «nici nu poate fi vorba de popor român înainte de absorbirea elementelor

1 L. NIEDERLE. *Manuel de l'antiquite slave*, vol. I—II, Paris, 1923—1926. P. SCHAFARIK. *Slavische Alterthumer*, trad. rusă, Moscova, 1847.
CONT. I. TOLSTOI şi N. CONDACOV. *Antichităţile ruse*, St.-Pet., 1889, vol. II.

2 CONST. C. GIURESCU. *Istoria Românilor*, pag. 212.

3 A. D. XENOPOL demonstrează că din afluenţii Prutului de stânga şi de dreapta mai mult de jumătate au numiri slavoneşti, ca de exemplu: Cerneava, Suhăul, Camianca, Corovia, Volovăţul, etc. *Istoria Românilor*, vol. II, 1925, pag. 56.

4 După DIMITRIE CANTEMIR, *Descrierea Moldovei*, pag. 17, Soroca înainte de a purta acest nume slav, se numea «Alchionia».

slave de către populaţia băştinaşă romană, în cursul sec. VI—X»[1], şi că «suntem un popor romanic de coloratură slavă, după cum Francezii, Italienii, Spaniolii sunt popoare romanice de coloratură germană»[2]. Influenţa Slavilor asupra Românilor este arătată şi de A. D. Xenopol, care scrie că «era un timp când se privea ca un păcat în contra naţionalităţii române, de a susţinea înrâurirea slavă asupra Românilor, căutând prin toate mijloacele la o înconjura în expunerile istorice... Acuma însă, când naţionalitatea noastră latină este recunoscută de toţi, nu mai avem nevoie de asemenea meşteşuguri pentru a dovedi»[3].

Tocmai din cauza influenţei prea mari a Slavilor asupra culturii române, e foarte important să insistăm mai mult asupra chestiunilor, care este vechimea Slavilor pe teritoriul românesc şi în peninsula balcanică, când şi de unde au apărut ei, când şi pe ce căi s'au retras.

Autorii slavi din dorinţa de a dovedi extensiunea Slavilor, se silesc să probeze că patria lor primitivă a fost teritoriul românesc. La început aceşti autori au mers până acolo, încât au declarat pur şi simplu că Thracii sunt Slavi[4]. Teoria tracă a originii Slavilor e reprezentată prin Polonezii Lelewel şi Belowski. Nu era străin acestor exagerări până la un punct însă şi vestitul Schafarik în lucrarea sa «Ueber die Abkunft der Slawen» (1828), unde el afirmă că Slavii locuiau amestecaţi cu Traci şi Epiroţi împreună, încă din vechime. Numai în cealaltă lucrare despre «Antichităţile Slave» el a admis că apariţia Slavilor în Tracia se datoreşte şi izgonirii Slavilor din Carpaţi.

A două teorie îndrăzneaţă este teoria scito-sarmatico-dacă. Ea a fost desvoltată de istoricul dreptului rusesc Samocvasov[5]. Patria primitivă a Slavilor, scrie el, a fost regiunea Sciţiei vechi, între Dunăre şi Nipru; iar patria primitivă a Slavilor ruşi, a fost regiunea Vechei Sarmaţii, care era situată deasupra cataractelor Niprului în guberniile de mai târziu Kievscaia, Poltavscaia, judeţele sudice ale guberniei Cernigovscaia şi Curscaia, precum şi judeţele vestice ale guberniei Harcovscaia. Sarmaţia s'a format graţie emigrării Slavilor din patria patriarhală, Sciţia, sau împărăţia Dacilor. Procesul de colonizare a Slavilor a pus bază şi altor ramificaţiuni ale Slavilor. De exemplu, mutarea Slavilor în bazinul râului Morava, a avut ca urmare organizarea a două state gentilice, a Moravilor şi a Cehilor. Cucerirea Daciei de Traian, a provocat printre Daci procesul de migraţiune spre regiunile pustii ale râului Vistula. Astfel s'a format statul Polonezilor. S'a îndreptat procesul de colonizare şi în direcţia

1 I. BOGDAN. *Istoriografia română*, pag. 21.

2 CONST. C. GIURESCU. *Istoria Românilor*, pag. 210.

3 A. XENOPOL. *Istoria Românilor din Dacia Traiana*, vol. I, 1925, pag. 65. Comp. şi ceea ce scrie d. N. IORGA despre formarea poporului românesc sub influenţa slavonă, *Istoria poporului românesc*, vol. I. pag. 153—166.

4 C. JIRECEK. *Istoria Bulgarilor*, traducere rusă, cap. II, pag. 88—89.

5 SAMOCVASOV. *Istoria dreptului rusesc*, Varşovia, 1888, vol. I—II, vol. I, pag. 231—238 ş. a. (ed. 1884, vol. II)

Niprului. «Dacii, cari s'au aşezat în bazinul Niprului, au înfiinţat statul «Arsi», statul Rosilor, în care s'a desvoltat etniceşte naţionalitatea slavo-rusă, împărţită apoi în diferite neamuri: Poliani, Drevleani, Dregovici, Severiani», etc.

Pentru a motiva teza sa, Samocvasov se referă la următoarele fenomene: 1) In regiunea Niprului se află diferite denumiri de localităţi de provenienţă romană, de exemplu: Romen, Romnî, Volhovţi, etc., cari se trag din Roma, Romanii, în forma slavă — Vlahi, Volohi; 2) în urma săpăturilor, au fost descoperite monede cu efigii imperiale romane şi 3) în movilele săpate, au fost găsite monumente de artă romană din perioada Imperiului roman.

Samocvasov respinge teoria lui Bayer, Mommsen, Hildebrandt ş. a., cari explică prezenţa aceasta a monedelor romane în Europa Centrală, prin raporturile comerciale ale Romanilor cu ţărmul Mării Baltice, şi mai ales prin comerţul de chilimbar. Autorul arată că această teorie se bazează pe mărturia lui Plinius cel tânăr (v. I d. H.), care scrie că împăratul Nerone a trimis pe un ostaş roman pentru a afla, unde este ţara posesoare de chilimbar. Chilimbarul venea la Romani prin intermediul Venezilor. Din acest fapt, după părerea autorului, se poate trage concluzia că ţara chilimbarului a fost vizitată de Romani o singură dată. Tacit, Iulius Cezar, Strabon, ne mărturisesc că ţările spre Est de râul Elba şi spre Nord de Carpaţi, nu sunt cunoscute Romanilor.

Prin săpături au fost găsite monedele exclusiv a împăraţilor romani din veacul I, II şi III d. H., ceeace înseamnă că ele nu sunt de provenienţă comercială: în comori rezultate din comerţ se găsesc de obiceiu monedele diferitelor state şi nu ale unui singur, cum e cazul de faţă. Autorul bănuieşte că ele formează averea, luată de emigranţii-colonişti, la părăsirea patriei, la fel cu coloniştii spanioli şi englezi, cari luau cu ei argintul european la mutarea lor în America. Săpăturile au dat comori numai din timpul până la Septimiu Sever (193—200 d. H.). De aceea se poate crede, că după această dată, emigrările au încetat.

La teoria lui Samocvasov au aderat istoricii ruşi: Antonovici şi Bagalei. Un alt istoric rus, Zagoschin, socoate această teorie ca ingenioasă şi cu toate acestea crede că problema rudeniei Sciţilor cu Slavii încă nu este întemeiată pozitiv.

Ambele aceste teorii sunt pe atât false, pe cât de pretenţioase. După apariţia monografiei Tracilor a lui Tomaschek şi a lucrării «Getică» a lui Pârvan, au dvenit imposibile improvizaţii istorice şi încercări de mistificare etnologică. Tracii nu sunt Slavi, după cum nu sunt Slavi nici Dacii şi Geţii, deoarece prezintă două ginţi apropiate ale neamului trac. Aceste concluzii ferme, bazate pe mărturiile istoricilor şi autorilor vechi, au săpat la temelie teoria tracă a Slavilor.

A doua teorie e greşită şi din alt punct de vedere. Ea stă în contrazicere cu argumentele sale proprii, pe cari le invocă. In regiunea Niprului puteau să se mute Dacii neromanizaţi sau roma-

nizaţi. Acceptând prima ipoteză, rămâne inexplicabilă toponimia romană şi română a regiunii Niprului. In al doilea caz, mutarea elementelor dacice romanizate, nu ar fi putut să se producă înainte de sfârşitul veacului II d. H., căci abia în anul 106 d. H. a avut loc cucerirea Daciei de Romani. Având în vedere posibilitatea relativ târzie a mutării, cum ne putem explica prezenţa în comori a monedelor din veacul I şi prima jumătate a veacului II d. H.? Probabil aceste monede, găsite în Rusia, necesită o altă explicaţie. Oare nu înseamnă aceasta că tot Bayer, Mommsen ş. a. au avut dreptate, afirmând provenienţa comercială a comoarelor? Se ştie că comerţul de chilimbar pe atunci se făcea de preferinţă cu Romani. El a continuat până la sfârşitul secolului IV. Existau câteva drumuri pentru acest comerţ, dintre cari unul trecea prin Europa centrală direct până în Italia, altul mai vechiu, trecea prin Vistula, Bugul Vestic, Pripeati, Nipru până la Marea Neagră şi la colonia grecească Olbia.

In ce priveşte movilele cu obiecte de artă romană, ele dovedesc însemnătatea culturii romane, faima ei chiar printre popoarele barbare. Deci nu e de mirare că unele obiecte de artă romană pătrundeau până la Nipru, după cum în timpurile şi mai vechi, Sciţii apreciau obiectele de artă greacă.

In afară de aceasta, provoacă îndoieli şi teza principală despre slavismul Sarmaţilor. Schafarik combate energic părerea despre caracterul slav al Sarmaţilor. El scrie că Sarmaţii erau de neam midean, locuiau între Don, Volga şi Caucaz, aproximativ pe la an. 633—605 î. d. H. şi apar în Europa pe la an. 94 î. d. H. sub nume de Roxolani, Iazigi şi Alani[1]. In alt loc al lucrării sale, el se împotriveşte oricăror încercări de comparaţie şi identificare a Slavilor cu Sciţi, Sarmaţi, Huni, Avari etc.

In sfârşit, Samocvasov nu vorbeşte nimic despre toponimia cu caracter românesc din regiunile Volâniei, Podoliei şi Galiţiei, cu toate că toponimia din regiunea Niprului stă cu ea în strânsă legătură, fiind numai o verigă din lanţul întreg al fenomenelor toponimice româneşti din Rusia. Pentru a nu anticipa, notăm aci, că denumirile româneşti din toate aceste regiuni, au o altă origine şi o altă însemnătate, decât o presupune autorul.

Insuccesul teoriilor de mai sus, a silit pe cercetători, să renunţe la ideea de a susţine temeinic aşezările slave pe pământul românesc şi în peninsula balcanică, î. de H. Istoricii slavi au fost nevoiţi să facă concesiuni. După concepţii mai noui, Slavii s'au aşezat la Dunăre în secolele IV şi V d. H.

Istoricul polon Surowiecki, este de părere că Slavii s'au apropiat de Dunăre numai după căderea Hunilor, iar trecerea lor peste Dunăre, pe malul ei drept, ar fi avut loc numai către sfârşitul

---

1 *Slavische Alterthümer*, § 16 (12) şi § 23 (2). După traducerea rusă din limba cehă a lui BODIANSCIII, Moscova, 1837, vol. I, cartea II, pag. 323, şi cartea III, pag. 263.

veacului V[1]. Un alt autor, istoricul rus Hilferding, crede că această mutare a Slavilor, a fost determinată de succesele războinice a lui Attila şi urmându-i pilda ei trec Dunărea în secolul V d. H. Trecerea aceasta durează până la jumătatea secolului VII[2].

In sfârşit şi Schafarik este aproape de aceleaşi păreri, doar cu unele variaţiuni[3]. Slavii, scrie el, apar pe scena istorică generală, la începutul secolului VI d. H. Insă e cert că ei nu puteau să vină din Asia, deoarece nici un popor indo-european n'a venit să se stabilească în Europa aşa de târziu. Deci ei erau în Europa aborigeni.

Procopius (552 d. H.) mărturiseşte: «In vechime («to palaion») Slavii (Sclavinis) şi Anţii (Antes) aveau un singur nume: Sporii («Sporoi»)... Cea mai mare parte din teritoriile de dincolo de Istru, aparţine lor»[4]. Un alt autor, scriitorul got Iornand (a. 552) scrie: «Peste Dunăre se află Dacia, delimitată ca de o coroană de munţii înalţi, pe a căror parte stângă, nordică, începând dela poalele Vistulei, trăeşte pe un spaţiu imens, un popor numeros, Vinidi... De preferinţă ei se numesc Sclavii şi Anţii. Sclavinii locuiesc pe teritoriul dela oraşul Nouietunense şi lacul Musianus, până la Nipru, iar la Nord până la Vistula; la ei bălţile şi pădurile înlocuiesc oraşele. Anţii, cei mai viteji dintre ei, locuiesc în împrejurimile Pontului dela Nistru până la Nipru»[5].

Primii Slavi au fost Neurii şi Budinii lui Herodot. Slavii sub nume de Venezii, locuiau în Illyria şi Panonia înainte de Hristos. Insă Celţii i-au silit să se mute peste Carpaţi la Venezii dela Nord. In acelaş timp, Goţii au acaparat ţărmul Mării Baltice, oprind comerţul de chilimbar, pe care îl făceau Slavii, în calitate de intermediari, şi silindu-i să se mute mai departe de mare. Cucerirea Daciei de către Traian a deschis Romanilor drumul în ţara Venezilor, situată între partea superioară a Nistrului şi Nipru. Când la sfârşitul secolului II d. H. a început mişcarea Goţilor dela Marea Baltică spre sud, Slavii au ocupat locurile lor.

Schafarik, totuşi, recunoaşte că această primă perioadă în vieaţa Slavilor este «sombră şi îndoielnică».

M. Drinov a încercat să dovedească că colonizarea părţilor dunărene de Slavi, a început în secolul III d. H. şi a durat până la secolul VII. La părerea lui Drinov se asociază şi Jirecec, deşi adaogă că «chestiunea aceasta nu poate fi socotită rezolvată definitiv»[6].

Cei mai mulţi dintre autori, cari s'au ocupat de problema vechi-

---

1 V. la JIRECEK. *Istoria Bulgarilor*, trad. rusă, pag. 91.

2 A. HILFERDING. *Istoria Sârbilor şi Bulgarilor*, Moscova, 1855, pag. 2, 7 ş. a.

3 SCHAFARIK. *Slavische Alterthümer*, trad. rusă, vol. I, §§ 6, 7, 10, 23 ş. a.

4 PROCOPII CAESARIENSIS. *De Bello Gothico*, libri IV, III, c. 14.

5 JORNANDIS (s. JORDANIS). *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*, c. 5.

6 M. DRINOV. *Colonizarea prin Slavi a peninsulei balcanice*, Moscova, 1873, pag. 176. Citez după JIRECEC, ibidem, pag. 91—92.

mii Slavilor pe pământul românesc şi în peninsula balcanică, invocă următoarele motive ale acestei vechimi: 1) Denumirile slave, ca de exemplu «Cerna» etc., despre cari a fost vorba mai sus. 2) Mărturia lui Priscos, care povesteşte că autohtonii din ţara, care se întindea între Dunăre şi capitala ei Axila, beau o băutură, numită «medos». Al. Philippide a remarcat în privinţa valoarei acestui argument că, cuvântul «medos» a putut să fie german, slav, sau român, deci nu este o dovadă suficientă a existenţei vechi a Slavilor în Dacia. 3) Prezenţa poporului «Venedi» (o denumire germană a poporului slav) pe tabula Peutingeriană. La Nord de «Alpes Bastarnae» (Carpaţi) sunt arătaţi în ea dela Vest spre Est: Venedi, Sarmatae, Bastarni, Daci, Petoporiani. In afară de aceasta, între cursul de jos al Dunării şi primul râu spre Est, care se varsă în Mare (probabil Nistru), aproape paralel cu Dunărea, sunt însemnate dela Vest spre Est: Piti, Gaete, Vagae, Venedi. Aceasta nu înseamnă, după cum a observat foarte just Al. Philippide, că Venedii locuiau la gura Dunării, ci pur şi simplu că locuiau undeva între Dunăre şi Nistru. Pe de altă parte, oricare ar fi data scrierii tabulei, este incontestabil că ea a fost corectată în secolul V d. H. şi ar fi foarte greu să afirmăm cu toată hotărîrea noastră că aceste ştiri despre Venedi nu sunt redactate în timpul corectării tabulei, ci datează din chiar momentul compunerii ei, din secolul III, după cum ar dori autorii slavi.

Se poate admite cel mult că primele aşezări slave încep din secolul IV, conform cu mărturia lui Caesarius de Nazianz, care scria despre Slavii, aşezaţi la Dunăre: «Sclavinii, aşa numiţi Danuvii, unii mănâncă până şi ţîţele femeilor pentru că sunt pline de lapte; pe sugaci îi omoară cu pietre, ca pe şoareci, — iar alţii din contra, nu vor să mănânce nici mâncările obişnuite de carne; unii trăesc din capul lor, în anarhie, şi pe şefii lor vremelnici îi omoară într'una... Atât în timpul mesei, cât şi fiind în drum, mănâncă vulpi, mâţe sălbatice şi alte fiare şi urlă, ca lupii, când se strigă unii pe alţii. Iar alţii din contra, sunt cumpătaţi în mâncare şi sunt supuşi şi plecaţi oricui»[1].

Insă Slavii se răspândesc şi devin un factor important în raporturile cu alte popoare din timpul năvălirilor barbare, numai în secolul V şi VI d. H.

Cari sunt raporturile lor cu Daco-Romanii? In această privinţă, după cât se pare, nu avem date, în afară de ceeace ne povesteşte foarte scurt cronica rusească a lui Nestor, care conţine trei locuri interesante.

Povestind despre împărţirea diferitelor regiuni între fiii lui Noe, între Sim, Ham şi Jafet, cronica înşiră popoarele de seminţia lui Jafet. In rândul lor găsim pe «Ruşii, Anglii, Galiţienii, Volohii, Romanii, Nemţii, Carolingii, Veneţienii, Francii»[2].

Apoi, terminând cu enumerarea diferitelor popoare şi seminţii,

---

1 V. la AL. PHILIPPIDE, ibidem, vol. I, pag. 333.
2 *Cronica Lavrentievscaia*, ed. Comisiunii Arheografice, S.-Pet., 1897, pag. 4.

cronicarul atinge chestiunea Slavilor şi Valahilor: «După scurgerea multor timpuri («по мнозѣхъ же времянѣхъ») s'au aşezat Slavii la Dunăre, unde este acum ţara Ungurească şi Bulgărească («Угорьска Земля и Болгарьска»)... Iar când au venit peste Slavii dela Dunăre Valahii, («Волохомъ бо нашедшемъ на Словхни на Дунайския») şi s'au aşezat printre ei şi i-au constrâns pe ei («и сѣдшемъ въ нихъ и насилящемъ имъ»), aceşti Slavi s'au dus şi s'au aşezat pe Vistula»[1].

In sfârşit, sub anul 898 (6406), povestind despre năvălirea Ungurilor, cronicarul rus scrie: «(Ungurii) au venit din Răsărit şi s'au îndreptat grăbit prin munţii cei înalţi, cari s'au numit ungureşti şi au început să se lupte cu Volohii şi cu Slavii cari trăiau acolo. Căci erau aşezaţi acolo mai înainte Slavii, şi Volohii au ocupat («прияша») ţara Slavilor; însă după aceasta Ungurii au gonit pe Volohii («Волъхи») şi au moştenit ţara aceasta şi s'au aşezat cu Slavii împreună pe cari şi i-au supus, şi de atunci ţara se chiamă Ungurească»[2].

Din cetirea acestor pasagii tragem următoarele concluzii: 1) Cronicarul rus cunoaşte pe Volohi şi-i deosebeşte de Romani («Râmleani»). Prin urmare interpretarea unora, cum că cronicarul prin «Volohi» înţelege pe «Romani»[3], stă în contrazicere cu textul. Deasemenea este greşită şi părerea lui Schafarik[4], care stărue să dovedească că prin Volohi, cronicarul înţelege pe Celţi deoarece această ipoteză nu are la baza ei nici o dovadă serioasă. Mai mult decât aceasta, autorul cade într'o situaţie foarte grea, tălmăcind textul cronicei lui Nestor despre Unguri, Slavi şi Volohi. Aici el e nevoit să declare că Nestor (?) face confuziune din cauza asemănării numelui Vlahilor-Celţi cu numele Vlahilor-Daci[5]. 2) In cronică nu se precizează, cărei date se atribue venirea Volohilor peste Slavi. Probabil e vorba numai de unele epizoade ale ocupării teritoriului astăzi unguresc şi bulgăresc, despre cari cronicarul a auzit. Orice altă interpretare ar fi într'o vădită contrazicere cu tot ce ştim noi despre Volohi (Daco-Romani) şi Slavi şi ordinea lor de apariţie pe teritoriul românesc şi teritoriile vecine. 3) Povestirea despre Unguri nu adaogă nimic nou în ceea ce priveşte Slavii, însă e foarte preţioasă din punct de vedere al raporturilor între Unguri şi Vlahi. La năvălirea Ungurilor în Transilvania, Valahii erau deja stabiliţi acolo. Fiind alungaţi de Unguri, Românii şi-au îndreptat exodul lor silit, probabil în direcţia Nord-Estului, deoa-

---

1 Ibidem, pag. 5. La G. POPA-LISSEANU — *«Isvoarele Istoriei Românilor»*, vol. VII. Cronica lui Nestor, Buc., 1935, pag. 34, pasagiul acesta e tradus greşit: în loc de «timpuri» se traduce «ani», în loc de «au venit peste Slavi Valahii» cetim «Valahii au atacat pe Slavi» şi în loc de «i-au constrâns» «i asupriră». Povestirea cronicei nu are aici «sens războinic», ci mai degrabă sens de colonizare, însoţită de presiune.

2 *Cronica Lavrentievscaia*, pag. 24—25.

3 JIRECEK. Ibidem, cap. III, pag. 97.

4 SCHAFARIK. Ibidem vol. I, cartea I § 5, pag. 394.

5 Ibidem, vol. I, cartea II, § 11, pag. 86.

rece curând după aceasta (considerând timpul în sens istoric cu secole, nu cu anii), apar la Nord-Est încercări de organizare politică românească, chestiune, de care ne vom ocupa în alt loc al lucrării noastre.

Expunerea precedentă ne arată că problema originii Slavilor, una din cele mai dificile chestiuni istorice, nu şi-a căpătat până acum o rezolvare definitivă. Se trag ei oare din Sciţii, Sarmaţii, Neurii, Budinii, Venezii Mării Baltice, etc. — cine ştie?!

Stă, însă, în afară de îndoială, faptul că ei erau răspândiţi pe teritoriul românesc prin veacurile V—VI d. H. şi o parte din ei a trecut Dunărea, unde s'a aşezat printre Bulgari. Dar cealaltă parte? Care a fost soarta ei istorică? Istoricii noştri cred că ceilalţi Slavi au rămas pe teritoriul românesc şi s'au topit în mijlocul populaţiei daco-romane, desnaţionalizându-se.

Cum s'a întâmplat aceasta? Populaţia slavă era foarte numeroasă şi ar fi riscant să credem că superioritatea culturii romane a fost suficientă pentru ca massele largi ale populaţiei slave, să fie cucerite de această cultură. Trebuia neapărat să contribue la acest proces de desnaţionalizare şi o cauză reală, obiectivă. Socotim că a intervenit şi faptul răririi densităţii populaţiei slave, datorită emigraţiei Slavilor de pe teritoriul românesc spre Nord-Est.

Tocmai acest fapt afirmă istoricul rus V. Kliucevschi, care, fără să vrea, vine să ne înlesnească cunoaşterea procesului de desvoltare a poporului românesc[1]. El se bazează pe scrierile arabului Masudi, din deceniu al cincilea al veacului X, care afirmă că o gintă principală slavă, cu nume «Valinana», avea în fruntea sa pe un rege, căruia i se supuneau ceilalţi regi slavi. Insă cu timpul au început între ei diferite neînţelegeri şi certuri, asociaţia lor s'a descompus şi fiecare gintă şi-a ales pe un rege independent. «Valinana» sunt «Volânianii», sau «Dulebii» din cronica lui Nestor, cari trăiau lângă Carpaţi, pe Bugul Vestic. Dulebii la început dominau asupra tuturor Slavilor şi duceau lupte cu Bizantini. Scriitorii bizantini din veacul VI şi începutul veacului VII, constată o mişcare neobişnuită printre Slavi. Impăratul Mauriciu, care a luptat mult cu Slavi, scrie, că ei trăesc ca şi tâlhari, întotdeauna gata să se ridice pentru a se muta. Despre aceeaşi pasiune a Slavilor pentru mutări scrie şi Procopius.

Această mobilitate se explică prin urmările ei. Bizantinii, vorbesc despre năvălirile şi expediţiile Slavilor în interiorul imperiului, până la al doilea sfert al secolului VII. Aproximativ din acest timp, încetează atât aceste năvăliri, cât şi informaţiile bizantine despre Slavii din stânga Dunării. Slavii dispar şi din nou apar în scrierile bizantine mai târziu în secolul al IX-lea, când din nou încep atacurile lor împotriva Bizanţului, însă de astădată din altă parte, prin calea Mării Negre şi sub un nume nou «Rusi». Incetarea năvălirilor slave pe teritoriul Imperiului, a fost o urmare a refluxului slav din Carpaţi, prin jumătatea secolului VII d. H.

1 *Istoria rusă*, Moscova, 1904, vol. I, pag. 123—129.

La această părere interesantă putem adăoga, că înainte de a se forma lângă Carpaţi o mare forţă, care să supună pe ceilalţi Slavi, trebuiau să se ralieze la Dulebii din Carpaţi şi elementele slave din locurile apropiate. Acceptând părerea lui Kliucevschi, trebuie să admitem că o parte însemnată de Slavi s'a retras de pe teritoriul românesc în direcţia de Nord-Est, înainte de al doilea sfert al secolului VII d. H. şi prin aceasta a înlesnit procesul de asimilare la cultura daco-romană a celorlalte elemente slave, rămase pe acest teritoriu. Prin urmare, Slavii s'au împărţit în trei grupuri mari: o parte a trecut Dunărea, cealaltă s'a retras spre Nord-Est în regiunea Bugului superior şi restul a rămas în mijlocul Daco-romanilor pentru a fi ulterior complect asimilaţi de ei.

Bulgarii.

După Slavi vin în atingere cu poporul românesc *Bulgarii*[1]. Ei pornesc din regiunile centrale ale Asiei, se stabilesc între Don şi Volga şi formează sub regele lor Kubrat (585—643) hanatul bulgar la Nordul Mării Negre. Kubrat moare (în an. 643) şi regatul se împarte între cei cinci fii ai lui. Insă năvălesc asupra Bulgarilor Chazarii, cari îi împing mai departe spre Vest. Unul din fiii lui Kubrat, Isperih (Asparuh), trece Nistrul prin partea lui mijlocie, se îndreaptă spre Sud, trece Dunărea şi se stabileşte în regiunea deltei «Peuce». Apoi îşi lărgeşte hotarele şi se stabileşte definitiv între Dunăre, Balcani şi Marea Neagră. Isperih moare în anul 702. Succesorii lui, fie în mod paşnic, fie prin lupte cu Bizantinii, îşi păstrează hotarele intacte, uneori reuşind să le lărgească.

In timpul regelui Pressian şi fiul lui Boris, în anul 864, Bulgarii au fost convertiţi la creştinism, după o revoltă boierească, înecată în sânge. Se întemeiază arhiepiscopia bulgară, pusă în dependenţă jurisdicţională de Patriarhia din Bizanţ. Sub Simeon, se introduce la Bulgari alfabetul chirilic, care a fost adaptat de Sârbi, Ruşi şi Români.

Regatul bulgar a respins cu succes năvălirea Ungurilor, cari căutau să se stabilească în Basarabia la Atelcuz, însă a suferit lovituri puternice din partea altor inamici. Principele rus Sviatoslav, în an. 969, cucereşte Pereiaslaveţul la Dunăre. Mărindu-şi, însă, pretenţiile sale faţă de Bizanţ, el este bătut de Bizantini, cari, alungându-l, ocupă partea răsăriteană a Bulgariei. Sub împăratul bizantin Vasilie al II-lea, poreclit Bulgaroctonul, adică ucigătorul de Bulgari, cade şi partea apuseană a Bulgariei. In anul 1018, statul bulgar este distrus şi dispare.

Bulgarii au lăsat urme în vieaţa religioasă a Românilor. După

---

1 C. I. JIRECEC. *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, traducere rusă de, F. Brun şi V. Palauzov. Odessa, 1878. Traducerea germană a apărut în acelaşi an cu publicarea lucrării în limba cehă, a cărei titlu este «Dejiny naroda bulharskcho», v Praze, 1876.

A. L. POGODIN. *Istoria Bulgariei*. S.-Pet., 1910.

A. HILFERDING. *Istoria Sârbilor şi Bulgarilor*, Moscova, 1855.

cum am văzut din cele de mai sus, Daco-romanii au început să fie creştinaţi încă în veacul al III-lea şi începutul veacului al IV-lea. Creştinismul introdus la ei, avea un caracter latin. Dela sfârşitul veacului al IX-lea, creştinismul acesta se înlocueşte cu cel slavon, primit de Bulgari. Râvnind la căştigarea nouilor adepţi, pătrunşi de un sentiment de fanatism religios, Bulgarii au impus Românilor creştinismul lor. Inlocuirea creştinismului roman cu cel bulgar (sau slavon), «a fost datorită unei apăsări exterioare», supunerii canonice a Românilor (Valahilor) unui scaun bulgăresc[1].

Ungurii.

La sfârşitul secolului al IX-lea şi la începutul veacului al X-lea, în partea răsăriteană a Europei se produc serioase schimbări. Apar câteva state şi dominaţiuni politice noui: Rusia, Polonia, Pecenegii şi Cumanii şi Chazaria lângă râul rusesc Don.

Chazarilor au fost supuşi Ungurii, cari locuiau între fluviul Volga şi munţii Ural. Ţara Ungurilor se numea «Lebedia», după numele celui dintâiu voevod ungur, Lebedias[2]. Constantin Porphyrogennetul ne povesteşte că, Ungurii au fost nevoiţi să părăsească ţara lor Lebedia, fiindcă au năvălit asupra lor, precum şi asupra Chazarilor, în an. 834, Pecenegii, numiţi Kangar. O parte din Unguri s'au îndreptat în Persia prin Caucaz, cealaltă parte a mers în ţara Atelkuz (în limba ungară Etelcoz)[3], unde curg râurile Baruh, Kuvu, Trul, Vrut şi Seret. Aceste râuri, după cum se pare, pot fi indentificate: Vrut, Trul şi Seret cu Prut, Nistru (Tura şi

---

1 A. XENOPOL. Ibidem, vol. II, 1925, pag. 115, 119 ş. a.

2 N. IORGA. *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, vol. I—II, Buc. 1915—1916.

N. IORGA. *Les plus anciennes chroniques hongroises et le passe des Roumains*. Bull. Sect. Hist. Acad. Roum. IX, 1921, p. 193—223.

D. ONCIUL. *Românii şi Ungurii în trecut*, scriere postumă. Mem. Secţ. Ist. Ac. Rom., Seria III, vol. IX, 1928—1929, pag. 29—64.

3 CONSTANTIN PORPHYROGENNETUL. *De administrando imperio*, C. 40 («O potamos Etel»).

«Atelkoz» înseamnă ungureşte «Locul la Atel». «Atel» e denumirea fluviului Volga la popoare de stepă. Istoricul ungar Fessler («Geschichte von Ungarn») a emis ipoteza cum că Ungurii apropiindu-se de Dunăre, un fluviu, necunoscut lor, i-au dat numele fluviului Volga, pe care l'au părăsit. A. HILFERDING. *Istoria Serbilor şi Bulgarilor*, Moscova, 1855, pag. 110, nota. Dimpotrivă. A. COCIUBINSCHI crede că acest râu, despre care vorbeşte Constantin Porphyrogennetul, este afluentul Nistrului, Ikel. El formează hotarul între judeţele Orhei şi Lăpuşna şi se varsă în Nistru la Coşerniţa. Aici în Basarabia şi-au făcut locuinţe întâiu Ungurii şi apoi Pecenegii. *Tura (Tyras) — Belgorod — Akkerman şi inscripţia lui nouă lapidară din 1454*, Odessa, 1901, pag. 15, nota. D. N. IORGA. *Istoria poporului românesc*, vol. I, pag. 107, traduce «Atelcuz»: cu «insula într'un fluviu mare», referindu-se la Zeuss, p. 751, şi trimiţând pentru comp. la Rosier, Rom, Studien, p. 155.

Sunt de părere că Dunărea mai degrabă se aseamăna cu Volga, decât un afluent al Nistrului. Totuşi aceasta nu exclude derivaţia numelui acestui afluent «Ichel» din «Etel», deoarece în toponimia istorică, repetarea denumirilor este un fenomen obişnuit.

Tiras, turceşte Turla)[1] şi Siret, iar Baruh şi Kuvu, cu Bugul şi Ingul. Centrul acestei regiuni era în Bugeac. Aici Ungurii îşi aleg ca conducător pe Arpad. In urma propunerii ademenitoare a Bizantinilor, la sfârşitul secolului al IX-lea, Ungurii năvălesc în Bulgaria şi o pustiesc. La rândul lor Bulgarii, aliaţi cu Pecenegii, răspund prin o expediţie neaşteptată peste Dunăre în Atelcuz, pe care o distrug complectamente. Locul Ungurilor îl ocupă Pecenegii.

Iar Ungurii, conform cronicei anonime a secretarului regelui Bela, se îndreaptă spre Miază-Noapte, trec prin Carpaţii nordici şi se coboară la Tisa[2].

Istoricii unguri afirmă că Ungurii din Atelcuz s'ar fi îndreptat direct spre Apus prin Carpaţii Moldoveneşti şi au ocupat Ardealul încă în anul 884. Din aceşti primi aborigeni s'ar fi tras Secuii de astăzi. Mărturia cronicei anonime a notarului regelui Bela se contestă de ei, întrucât ea conţine dovada prezenţei Românilor (Vlahilor) în Ardeal, înainte de venirea Ungurilor în acele locuri. Conform acestei cronici, Ungurii la venirea şi aşezarea lor în Carpaţi au găsit trei ducate străine neungureşti, a lui Menumort între Someş şi Mureş, al lui Glad în Banat şi al lui Gelu în Ardeal. Glad a fost ajutat de Bulgari şi Români (Blaci). Gelu se întitula «dux Blacorum». Toţi trei au fost învinşi»[3].

Despre prezenţa Românilor în Ardeal, după cum am arătat mai sus ne vorbeşte şi cronica rusă a lui Nestor. Din ea aflăm că Ungurii, trecând munţii, «au început să lupte cu Valahii şi Slavii cari locuiau acolo».

Intinderea stăpânirii ungureşti durează dela veacul al XI-lea şi până la secolul al XIII-lea, înfăptuindu-se în câteva etape, din cari cele mai importante sunt: colonizarea Ardealului cu Germani — Saşi (prin veacul al XII-lea), aşezarea Secuilor (secol. XI—XIII) şi chemarea Cavalerilor Teutoni (secol. XIII).

In anul 1001 regele ungar Ştefan, a fost încoronat. In timpul lui, Ungurii trec la creştinism.

Ungurii au influenţat asupra limbii româneşti, însă în schimb şi ei au suferit influenţa românească. Din limba ungară sunt împrumutate cuvintele: belşug, chin, gazda, gingaş, hotar, neam, oraş, pilda, tăgăduire, talpa, pârcălab (porkolab), etc[4]. Denumirea unor oraşe este ungară, ca de exemplu: Bacău, Hârlău, etc.

1 Nistru — Turla: D. CANTEMIR. *Descrierea Moldovei*, pag. 5.

2 După cronica anonimă a regelui Bela, ducele Arpad a ocupat tot pământul dintre Tisa şi Budrug, până la Ugosa în anul 903. G.POPA-LISSEANU. *Izvoarele Istoriei Românilor*, Buc. 1934, vol. I. *Faptele Ungurilor de secretarul anonim* al regelui Bela, cap. XIV. Caracteristica scurtă a acestei cronici, vezi la N. IORGA *Istoria poporului românesc*, trad., vol. I, pag. 109.

3 POPA-LISSEANU. Ibidem, cap. XI, XXVI, XXVII, XXVIII ş. a.

4 Dealtfel în privinţa cuvântului «pârcălab» există mai multe păreri. A. KOCIUBINSCHI îl derivă din cuvântul german «Burgraf», pătruns prin intermediul Cehilor, la cari a luat forma de «purkrabi». *Contele Osterman şi împărţirea Turciei şi Tura (Tyras) — Belgorod — Akkerman*, pag. 63, nota, pag. 33, nota. GRIGOROVICI îl derivă din «purki», cuvântul bizantin (mijloace, avere, venit). De aci ar fi şi «Purcarii» din Basarabia. *«Memoriile anticarului asupra călătoriei la Calca şi Calmius»*, Odessa, 1874, p. 45 (citaţie după Kociubinschi).

Pecenegii şi Cumanii.

După Unguri năvălesc pe teritoriul românesc *Pecenegii* şi Cumanii, două ginţi de neam turc, înrudiţi cu Bulgarii[1]. In izvoare istorice li se dau diferite denumiri. Bizantinii îi numesc «Paţinaki» şi «Kangar», Ungurii — Bisseni şi Bessi. Vechea lor patrie era regiunea dintre Ural şi Volga, unde au locuit mai înainte Ungurii. Pecenegii se împărţeau în 13 triburi, din cari cele mai însemnate erau Uzii, dela cuvântul «uz» liber (ruseşte «Torki» sau Turci) şi Berindeii.

Pecenegii apar la noi pe la an. 890, ocupând regiunea dela Nipru până în Panonia. Kedrenos scrie: «Pacinaţii ocupă şesurile de dincolo de Istru, dela fluviul Boristenes până la Panonia şi, fiind nomazi, îşi duc vieaţa veşnic sub corturi»[2]. La sfârşitul veacului al X-lea ei fac expediţii în peninsula balcanică. In anii 1036—1038 ei sufer o mare înfrângere din partea principelui rus Iaroslav din Chiev. Pe la an. 1055 ei sunt bătuţi de Cumani şi sub presiunea acestora, se mută peste Dunăre, cedându-şi locurile Cumanilor. Acolo, în noua lor aşezare, Pecenegii nu numai odată atacă pe Bizantini. O parte din aceşti barbari au colonizat regiunea Moglenei.

In anul 1123 a avut loc aşa zisul «sfârşit al Pecenegilor», ei fiind zdrobiţi de împăratul Ioan Comnenul. După cumplita lor înfrângere, ei, câţi au mai rămas, se împrăştie prin peninsula balcanică.

Locul Pecenegilor îl ocupă *Cumanii*, cari vorbeau aceeaşi limbă cu Pecenegii şi se numeau pe ei înşişi «Hun» sau «Kun», dela cuvântul «Kom» sau «Kum», ce înseamnă nisip, pustie, stepă, şes. Deci Cumanii sunt locuitorii stepei. Ruşii i-au numit Polovţi, derivat dela «pole», câmp, şes. Cronica rusă a lui Nestor se exprimă astfel despre ei: «Polovţii, cari vin din stepe». Uneori Cumanii sunt numiţi «Kipciaki». Ei se împărţeau în 8 triburi, ale căror denumiri erau împrumutate, 7 dela culoarea cailor: albastră, gris, neagră, întunecată, etc. şi la unul «Iazi Capan», dela demnitatea socială deosebită. Cronicele ruse, dau numele conducătorilor lor, vorbind despre

---

1 N. IORGA. *Imperiul Cumanilor şi domnia lui Băsărabă.* Un capitol din colaboraţia româno-barbară în Evul Mediu. Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom., seria 3, t. VIII, 1927—1928, p. 97—103.

D-r IOAN FERENŢ. *Cumanii şi episcopia lor.* Blaj, 1931.

J. MEMETH. *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklos.* Mit zwei Anhängen: I. *Die Sprache der Petschenegen und Komanen.* II. Die Ungarische Kerbschrift, Budapest — Leipzig, 1932.

COMES GEZA KUUN. *Codex Cumanicus bibliothecae ad templum divi Marci Venetiarum.* Budapestini, 1880.

P. V. GOLUBOVSCHI. *Pecenegii, Torcii şi Polovţii până la năvălirea Tătarilor, Kiev, 1884* (în l. rusă).

ARISTOV. *Despre ţara Polovţilor* (Memor. Institutului Istorico-Filologic din Nejin) (în l. rusă).

K. Fr. NEUMANN. *Die Volker des sudlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwikelung,* Leipzig, 1855.

2 KEDRENOS. *Compendium Historiarum* (Migne, Patrol. ser. II, t. 122, 1889, p.313). Comp. şi CONSTANTIN PORPHYROGENNETUL. *De adm. imperio,* c. 37.

Boniac, Tugor-Khan, Tmuto, Itlar, Kytan, Curia, Şaru cel Bătrân, Conceac, Baciman, etc. Cumanii se ocupau cu păstoritul şi erau nomazi.

Imperiul Cumanilor se împărţea în două regiuni mari: Cumania Albă, în partea răsăriteană între Nipru şi Ural, şi Cumania Neagră, la partea apuseană, către Nipru, Dunăre şi Carpaţi. Negru înseamnă tributar, birnic, iar alb om liber[1]. Cumania Albă era condusă de horda principală, iar Cumania Neagră de horda cu o mai mică însemnătate. Din prima izvora toată forţa politică a Cumanilor, în a doua locuiau multe popoare subjugate[2].

In anul 1237, năvălesc în Cumania Albă *Mongolii — Tătari*. Puţin mai târziu, în an. 1239, ei învinġ pe Cumani în stepa Astrahanului şi Mării Negre.

Vine apoi rândul Alanilor, cari cu toată împotrivirea lor, sub conducerea lui Caciar — Ogala, sunt înfrânţi. O parte din ei (vre-o 10.000) fuge din Cumania Albă în Moldova (în cuprinsul Cumaniei Negre), însă din cauza apăsării continue ulterioare din partea aceloraşi inamici, trece pe la an. 1300 în Imperiul bizantin[3]. După Alani sunt bătuţi de Tătari şi Ruşii. Incepe marea invazie mongolă în Europa.

Cumanii fug în diferite direcţii. Hanul lor Iona, se îndreaptă spre Dunăre, iar Cothen (Cuthen), socrul principelui galiţian Daniil Romanovici, cu 40.000 corturi caută adăpost în Ungaria. Regele ei Bela al IV-lea, îl primeşte şi îi pune la dispoziţie câmpia Tisei şi a Dunării. Insă după ce şi Ungaria sufere năvălirea Tătarilor, Ungurii bănuesc pe Cumani de înţelegere cu Tătarii şi din cauza acestor suspiciuni, îl ucid pe Cothen. Se produce o revoltă a Cuma-

---

1 K. FR. NEUMANN. Ibidem, pag. 98, ş. a.

2 Regiunea răsăriteană a Ţării Româneşti şi Moldova, după desfiinţarea stăpânirii cumane, şi-au păstrat în denumire epitetul «negru», numindu-se Ţara Românească: turceşte Kara-Iflak, bulgăreşte şi sârbeşte — Kara-Vlasia, greceşte — Mauro-Vlachia; Moldova — turceşte Kara-Bogdan. Moldovenii din timpul neatârnării, se numeau Ak-Ulakh, ceea ce înseamnă Valahi-Albi.

3 Se crede de unii, că acest popor, care se mai numea şi «Aşi», a dat numele său oraşului Iaşi. Gh. GHIBĂNESCU. *Originile Iaşilor.* «Arhiva», Iaşi, 1904, şi D-r I. FERENŢ. *Cumanii şi episcopia lor.* Blaj, 1931, pag. 79. Dimpotrivă N. IORGA în *«Istoria poporului românesc,* 1922, vol. I, pag. 239, critică cam tare încercările de a dovedi vechimea prea mare a acestui oraş, afirmând, totodată ca Iaşul a fost «numai un sat, care s'a numit astfel după un ţăran cu numele de Iaş, şi localităţi cu acelaşi nume se găsesc în ţările româneşti, până departe în munţii Olteniei; astfel avem Valea Iaşului şi Gura Iaşului, în diferite ţinuturi din Muntenia, ba chiar poezia populară povesteşte la zidirea vestitei mănăstiri a Argeşului de un «Iaş purcăraş». Aceasta se potriveşte cu mărturia lui D. CANTEMIR, care în *«Descrierea Moldovei»*, pag. 11—12, scrie: «Inainte de aceasta (oraşul Iaşi) era un sat prost, locuit de vre-o trei, patru ţărani , întemeiat pentru o moară, pe care o stăpânea un bătrân numit Ioan, zis la diminutiv şi Iaşi». Avem aci o legendă populară, pe care Cantemir a împrumutat-o fără nici o critică. In afară de aceasta, din toponimia istorică ştim, că nu ţăranii dădeau numele satelor, ci boierii, iar în epoca primitivă, capii neamurilor. De aceea aşi socoti perfect justificate atât scepticismul unor autori faţă de povestirea lui Cantemir, cât şi silinţa lor de a lega destinele Iaşilor de un trecut mai îndepărtat.

nilor, după care o parte din ei pleacă peste Dunăre în Dobrogea, şi mai departe până la Egypt, alţii rămân, însă înţeleşi cu Tatarii.

Cumanii se adaptau relativ uşor civilizaţiei acelor popoare, cu cari în cursul istoriei lor veneau în atingere. Prin aceasta se explică faptul că în Bulgaria a putut să fie întemeiată o dinastie cumană a Terterizilor, şi femeile cumane deveneau soţii ale regilor străini, cum era, de exemplu: regina Elisabeta, soţia lui Ştefan al V-lea (1270—1272), fiica regelui Cothen, soţia lui Ioniţa, regele Românilor şi Bulgarilor şi soţiile diferiţilor principi ruşi.

Cumanii au început să treacă la creştinism. In 1228 a fost numit de Papa episcop Teodoric pentru predicarea creştinismului la Cumani. Au trecut la creştinism conducătorii lor Basti şi Bortz (Borz). Năvălirea Tătarilor a oprit acest proces de luminare şi convertire religioasă a Cumanilor.

Dela Cumani ni s'a păstrat un manuscris din an. 1301 şi un dicţionar cuman, ceeace ne permite să stabilim atât caracterul turc (în parte persan) al limbii cumane, cât şi influenţa ei asupra limbii şi toponimiei româneşti.

Pecenegii şi Cumanii au influenţat asupra vieţii Românilor. Un număr de râuri poartă numele de Peceneagă, Pecenega, Pecenişca, etc. In judeţul Alba există un sat Beşinău. Găsim şi în alte părţi denumiri asemănătoare. Deasemenea există şi câteva sate cu denumirea de Comani; într'un document din 1385 (în timpul lui Dan Voevod), se vorbeşte despre satul «Vadul Cumanilor». O serie întreagă de denumiri ale oraşelor, este de provenienţă cumană, ca de exemplu: Bârlad, Tecuciu, Vaslui, Covurlui, Galaţi, Fălciu, ş. a.[1]. Turtucaia, Tutracanul cuman dela Dunăre, se trage dela Tmutaracanul, pe care Cumanii îl aveau la malul Mării Negre, pe peninsula caucaziană, în faţă Crimeei.

Din limba cumană, au fost împrumutate de Români cuvintele: beciu, olat, toiu, chibrit, habar (înseamnă lucruri noui — res novae), maidan (înseamnă «locus planus»), murdar (înseamnă «meretrix», femee prostituată), taman (înseamnă «perfectum») ş. a.[2].

In timpul din urmă se evidenţiază tot mai mult că Cumanii (sau «Chipciacii») au jucat în soarta poporului românesc, precum şi a altor popoare, un rol mult mai considerabil, decât se credea până acum. A. Bruce Boswell arată[3] că ei au precedat şi au pregătit pe Tătari, au mutat spre Nord centrul de greutate al Ruşilor Chievului, pe care-l priviau ca «marea lor cetate», au dat nume de ale lor atâtor popoare vecine, între alţii Bulgarilor (Osen-Asan, Terterii), primind şi ei pentru hanii lor nume ruseşti ca: Gleb, Iurii, şi au ajutat apariţia statului bulgar dela Târnova, de dincolo de Dunăre. «Ei au prevenit pe Maghiari de a coloniza şesul muntean, care astfel a fost ţinut *deschis pentru ridicarea următoare a principatelor româneşti»*. Şeful cuman Borz, avea principatul său la

---

1 A. PHILIPPIDE. *Originea Românilor*, vol. II, pag. 364—378.
2 GEZA KUUN, Ibidem, pag. 272, 274, 304, 305, 285.
3 The Slavonic Review, 1927, p. 68—85. Nu am avut la îndemână acest studiu. Redau conţinutul lui în transpunerea d-lui N. IORGA. *Imperiul Cumanilor*, pag.3—5.

Câmpulung, dela el puterea putea să treacă prin Seneslau la Basaraba. Prin urmare, nu ar fi exclus ca *«Hanatul Cumanilor să se continue în domnia a toată Țara Românească»*.

Chiar și numele de Basarabi și Basarabia, stă în directă legătură cu dominațiunea Cumanilor. In cronicele anonime poloneze, găsim numele «Bessarabi» în mai multe variante: Bersabeni, Bersabensi, Bersabeis, Bersabis, Sarsabis, Bessarabis[1]. Istoricii și geografii streini i-au identificat cu Cumanii. Cuvântul «Bersabeni», nu este decât o modificare neînsemnată a numelui popular la Poloni al popoarelor mahometane în forma de «Bezermen» și în special al Cumanilor (în pronunțarea lor «Bäsärbän»). La Ruși exista respectiv numele de «Basurman». Cu dreptate d. T. Hotnog afirmă că numai așa s'ar putea explica numele «Bazarabski Brod» (Vadum Bessarabicum) al localității Ostrocol de pe malul râului Strucz, aproape de Ostrog, despre care vorbește Sarnicius în «Descriptio veteris et novae Poloniae» și afirmația acestuia (c. a. 1600) că «Besarabes» locuesc între Nistru și Dunăre.

Această denumire a Cumanilor, dată lor de popoare, cu cari convietuiau ei, a fost împrumutată și de necumani. Pe teritoriul românesc ea a devenit «un nume vechiu și cu o răspândire foarte mare», ajungând câteodată a fi chiar nume de țigan, prin urmare s'a coborît până la cele mai inferioare trepte sociale[2].

Sudul Basarabiei capătă denumirea de «Basarabia», concomitent cu numele cuman de «Bugeac» sau puțin mai târziu.

Propunerea d-lui G. Brătianu de a vedea în numele «Basarab» un derivat din «Bazar» — târg, ne pare mai puțin verosimilă[3], ca și celelalte păreri de ex.: părerea lui B. P. Hasdeu, care considera cuvântul «Basarabia» o compozițiune din titlul ban și din numele de familie «Saraba»[4] și părerea lui D. Onciul, despre «Basaraba» ca metateză din «Bessapara»[5].

CAPITOLUL 9.

Basarabia în timpul năvălirilor barbare.

După cum am văzut, Basarabia în timpul năvălirilor barbare forma un fel de coridor de trecere a lor. Venind sau din partea nordica a Europei (Goții și Gepizii), sau din imensele stepe asiatice

1 T. HOTNOG. *«Bersabenii» din cronicele vechi poloneze.* «Arhiva», XXXIV, 1927, No. 29, p. 69—77.

N. DRAGANU. *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticei,* Buc. 1933, pag. 520—527.

«Vadul Basarabiei», notița din «Note și interpretări mărunte», «Cercetări Istorice», Iași, 1925, No. 1, p. 408.

2 ION CONEA. *Basarabii din Argeș.* Despre originea lor teritorială și etnică, Buc., 1935. (Extras din «Rânduiala», an. I. No. 2), pag. 10—11.

3 «Revista istorică Română», I, 1931, p. 238.

4 B. P. HASDEU. *Etimologicum Magnum Romaniae.* Dicționarul limbii istorice și poporane, Buc. 1893, t. III, pag. 2550.

5 D. ONCIUL. *Originile principatelor,* pag. 115.

şi cea rusă (ceilalţi barbari), toate popoarele barbare, cu excepţia Gepizilor, puneau primul picior pe pământul românesc, trecând Nistru prin diferitele lui puncte. După o şedere, lungă sau vremelnică, ele porneau mai departe spre Sud dealungul Dunării (Goţii, Hunii, Pecenegii, Cumanii), ori peste Dunăre (Bulgarii), sau, în sfârşit, spre Nord-Vest (Avarii, o parte din Huni, Ungurii, Tătarii).

In diferite măsure ele au influenţat asupra Basarabiei. Insă cea mai mare influenţă se datoreşte desigur Slavilor şi Cumanilor.

Slavii au lăsat urmele lor în organizarea socială, ca şi la ceilalţi aborigeni — Români, din alte părţi ale teritoriului românesc, şi în denumirea unor localităţi basarabene (Soroca, Târnova, lângă târgul Edineţ) şi a râurilor (Lopatineţ, Racoveţ din jud. Hotin ş. a. m. d.).

In privinţa numelui râului (şi judeţului) Lăpuşna, există o divergenţă de păreri. A. Xenopol socoate că Lăpuşna, alături de Sărata şi Tigheciul, este o numire românească, fără a arăta componenţa lexică a cuvântului[1]. Th. Holban derivă aceasta denumire din verbul românesc «a lopăi»[2]. Dimpotrivă, d. N. Iorga afirmă că Lăpuşna este un cuvânt împrumutat de Români de la Slavi[3]. In cazul acesta, rădăcina lui ar fi «lopuh» (lăptuc, brustur), sau «lăpuş», cuvânt împrumutat dela Bulgari, lăptucul.

Colaţionând ambele păreri cu documentele istorice, facem următoarele constatări. Acest nume apare: în documentul din 31 Iulie 1431, ca «Lopaşna»[4], în documentul din 25 August 1454 ca «Lopuşna»[5] şi în sfârşit, în documentul din 1 Aprilie 1470 ca «Lăpuşna»[6].

Care din aceste trei denumiri trebue să fie socotită mai veche, mai apropiată de numele iniţial de botez? Dacă prima cu sunetul «a» în radical («paş»), s'ar părea că e de ales prima părere, însă ea nu ne explică apariţia sunetului «ş». In istoria Rusiei din veacul al XIII există o denumire asemănătoare. Un afluent al râului Oca, paralel cu râul Moscva, în ţara «Vladimiro-Suzdalscaia», se numea «Lopasna». Nu cred, însă, ca să fie vr'o legătură între aceste două râuri (al nostru şi cel rusesc), atât de îndepărtate unul de altul, şi cu lipsă complectă de raporturi reciproce.

Dacă numele iniţial al Lăpuşnei ar conţine sunetul «u», atunci ar fi de preferat a doua părere. In limbile slave sunetul «h» în mod firesc la modificări, trece în sunetul «ş».

Insă în ipoteza sunetului «u», ar fi posibilă şi o interpretare, în sensul provenienţei neslave a acestui cuvânt. Nu ar fi, de exemplu, exclus, ca el să fie o simplă modificare a numelui «Ialpuh», pe care îl poartă un râu mare din Basarabia de Sud. Acest râu începe mai sus de gurile râului Lăpuşna, şi traversează toată întin-

---

1 A. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. II, pag. 56.

2 Th. HOLBAN. *Românii pe teritoriul polonez până'n secolul XVI.* Rezumat al tezei de doctorat. «Arhiva», Iaşi, 1930, No. 3—4, pag. 241.

3 N. IORGA. *Istoria poporului românesc*, vol. I, pag. 159.

4 M. COSTACHESCU. Ibidem, vol. I, pag. 325—326.

5 Ibidem, vol. II, pag. 511.

6 I. BOGDAN. *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I, pag. 144.

derea Bugeacului pentru a se vărsa în lacul cu acelaş nume în apropierea gurilor Dunării. E oare acest nume tătăresc sau, poate, tot cumanic? E greu de spus. O modificare a acestui nume o avem în numele afluentului lui — Ialpugeţ. Finala «eţ», e slavonă şi, fără îndoială, posterioară formării cuvântului. Mai avem şi satul Ialpugeni, cu o terminaţie, după cum se vede, românească.

Deci pe un teritoriu relativ mic, ca întindere, denumirea «Ialpuhul» se repetă des în diferite forme. Nu ar fi firesc să mai admitem şi un alt caz de asemenea fel?! Modificările succesive prin cari a putut trece denumirea Lăpuşnei în decursul unui timp mai mult sau mai puţin îndelungat, ar fi următoarele: *Ialpuh + na, Ialpuş + na, Lapuş + na, Lăpuş + na.*

Se înţelege că spicuirile de mai sus nu sunt decât ipotetice. Ele nu închid chestiunea, după cum nu o rezolvă nici părerile emise de până acum.

Deosebit de mare a fost înrâurirea Cumanilor. In timpul stăpânirei lor, se cristalizau aşezările Românilor. Ele luau forme mai precise, mai trainice.

Toponimia Basarabiei păstrează numeroase urme ale aflării lor prin părţile ei. La Sud avem câteva sate cu denumiri pronunţat cumane. Satul *Copciac* din jud. Tighina poartă numele Cumanilor: Kipciak şi Cuman, sunt sinonime[1].

Târgul *Tobac* de lângă oraşul Bolgrad, în limba cumană înseamnă discul, cercul[2]. Satul *Borceac* provine dela numele cuman Borz, româneşte Borci şi Borcea. Satul *Tuzla* pe malul Mării, provine dela «tuz», pustă şi praf (desertum, pulvis)[3]. Târgul *Atachi* în faţa oraşului Movilău de cealaltă parte a Nistrului, se trage dela «Ottac», ce înseamnă insulă şi nu este exclus ca Atachi să fi fost în vechime situat lângă o insulă a Nistrului, astăzi dispărută. Două sate cu aceeaşi denumire, *Otaki* (Otacile) sau Ataki, există şi în judeţul Hotin. O asemenea repetare a denumirii principale, prezintă un fenomen bine cunoscut în toponimia istorică[4]. *Taxabiani* lângă Sculeni pe Prut, conţine în terminaţie sufixul «aba», caracteristic numelor de persoane în limba cumană. «Taxaba» este un nume cuman, după cum tot cuman este numele Talaba, Tâncaba, Caraba, etc.

Satele *Chisilia* Mare şi Mică lângă Baimaclia, jud. Ismail, precum şi satul *Chisioglo,* tot din acelaş judeţ, au în radicalul lor, cuvântul cuman: «Kisi», ce înseamnă «om»[5]. Un nume de sat cu

---

1 Din raportul misionarului catolic Vilhelm de Ruysbrock (Bubruquis) din an. 1254 se vede că Cumanii se numeau «Capchat» (Kipceaki). HURMUZAKI. *Documente.* I, 1, Buc. 1887, pag. 268. După Cumani şi Tătarii se numiau Kipceaki. O urmă a întrebuinţării acestui cuvânt de Tătari este satul Tătar-Copciac.

2 GEZA KUUN. Ibidem, pag. 124 şi 285.

D. CANTEMIR. *Descrierea Moldovei,* pag. 25, târgul Tobac este ridicat din ruinele vechiului oraş Tint, în ţinutul lui, poate pe locul, unde era vechiul Aepolium.

3 GEZA KUUN. Ibidem, pag. 290.

4 Ibidem, pag. 257. In recensământul rusesc din 1817 în Basarabia se întrebuinţează când Otaki, când Otaci. Memoriile Comisiunii Arhivelor basarabene, vol. III, Chişinău, 1907.

5 GEZA KUUN. Ibidem, 263 şi 173.

«Kisi» ar avea sensul de selişte. Satul Chisioglo uneşte în numele sau în afară de influenţa cumană, şi cea bulgară. «Oglo» (sau «Onglo») înseamnă în limba bulgară «unghiu».

O serie de sate poartă denumiri cu terminaţia specific cumană — «ui»: *Acui* lângă Căinari, jud. Tighina, *Acui de jos* şi *Acui de sus* lângă Baimaclia, jud. Ismail, *Calmaţui*, lângă Cărpineni, jud. Ismail, *Caracui* lângă Gura-Galbenă jud. Tighina («cară» cumăneşte înseamnă, negru), *Cupcui* lângă târgul Leova, *Cugurlui* lângă oraşul Ismail şi lângă Cărpineni, jud. Ismail. Un lac la gurile Dunării are deasemenea numele de *Cugurlui*.

Se pare că şi lacul *Kunduc* conţine în radicalul său numele Cumanilor «Kun».

O rămăşiţă a Pecenegilor este satul *Beseni*, lângă târgul Teleneşti, jud. Bălţi.

Numele afluentului râului Nistru, din stânga lui, *Iagorlâc*, care se varsă în Nistru mai sus de Criuleni şi Malovata, provine dela cuvântul cuman «Igarlic» — invidia[1].

Tot în această vreme, probabil, Sudul Basarabiei capătă denumirea de Bugeac, sau cumăneşte *«Bucgac»* («bucigac»), ce înseamnă unghiu («angulus»)[2]. Odată cu aceasta sau puţin mai târziu, el se mai numeşte cumăneşte *«Basarabia»*.

Dar ceea ce este şi mai interesant, e că pe timpul Cumanilor trebuie să fi apărut denumirile oraşelor basarabene: Tighina, Hotin şi Chişinău.

Asupra asemănării denumirii oraşului *Tighina* cu cuvântul cuman «Tegana», ce înseamnă «labrum» buză, «cymbium» şi «pelvis», vase, lighean, a atras de mult atenţia ştiinţei, istoricul Kuun, care în prefaţa la codul Cumanilor, scrie: «Nu numai oraşul şi cetatea Tighinei, ci şi valea întreagă din cele mai vechi timpuri a fost numită Tighina, din cauza figurii ei topogprafice, care foarte mult se aseamănă cu o buză»[3].

Intr'o monografie asupra Cetăţii Tighina, d. Şt. Ciobanu s'a ocupat de etimologia cuvântului Tighina, stabilind că în primele documente istorice, Tighina apare sub forma de «Tiaghiania» şi «Teghini», iar în documente posterioare, sub forma de «Teghini», «Tiaghini» şi «Teaghinea»[4]. D-sa e de părere că denumirea acestei localităţi este tătărească, aducând în sprijinul acestei păreri următoarele argumente: In limba turcă există cuvântul «teghine», ceea ce înseamnă «galeată», «balie», «covată». Aceeaşi însemnătate are cuvântul şi în limba tătărească. In dialectul cumanic, găsim cuvântul «tägäna», ceeace înseamnă ceaşcă mare, blid, taler, iar în dialectul

---

1 Ibidem, pag. 255.

2 Ibidem, pag. 302 şi 215. La Bulgari Sudul Basarabiei purta denumirea de «Onglu», adică «unghiu», iar la Unguri «Atelcuz».

3 Ibidem, introducere, pag. XXXV şi pag. 124, 97, 285.

4 *Cetatea Tighina*, Chişinău, 1928, (extras din Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, secţia din Basarabia), pag. 7—8.

kirghiz cuvântul «Tegana», ceaşcă mare de lemn, covată[1]. Apoi autorul se referă la faptul că denumirile toponimice turceşti dela noi, din epoca dinaintea venirii Turcilor, sunt de origine tătară. Şi în sfârşit, sensului cuvântului corespunde şi forma «covăţită» a localităţii, înconjurată de dealuri. Denumiri după forma terenului sunt foarte practicate în toponimie (ca de exemplu: Căuşeni, dela forma căuşului, Găureni şi Copanca dela groapa cu apă, etc).

Ne pronunţăm în favoarea originii cumane a cuvântului Tighina. Dominaţiunea cumană este anterioară venirii Tătarilor prin părţile teritoriului românesc. In afară de aceasta Cumanii au produs o înrâurire însemnată asupra destinelor poporului român. Altfel se prezintă chestiunea influenţei Tătarilor. Cu ei obştea românească a venit în contact puţin înainte de întemeierea principatelor, adică atunci când conştiinţa de sine a populaţiei româneşti era desvoltată deja într'o măsură oarecare. In ce priveşte Basarabia, contactul ei cu Tătarii a avut loc şi mai târziu. Din această cauză, influenţa Tătarilor, acestor năvălitori, deveniţi în sfârşit subsidiarii Turcilor, a fost modestă, rămânând cu mult în urmă, în comparaţie cu cea cumană, exercitată încă în timpul anterior al primelor încercări de organizare politică românească. Atât din punct de vedere al priorităţii cumane ca timp, cât şi din punct de vedere al proporţiei de influenţă asupra vieţii Românilor, trebuie să dăm preferinţă părerii despre originea cumană a localităţii Tighina.

In special în Basarabia, după cum am demonstrat mai sus, s'au păstrat în toponimia râurilor şi aşezărilor omeneşti, numeroase urme ale dominaţiunii Cumanilor. Cuvântul cuman «Tegana» după sensul său, foarte bine se potriveşte cu forma localităţii Tighina. Tocmai pe această coincidenţa admirabilă, s'a bazat autorul lucrării asupra codului limbii cumane Kuun, emiţând părerea despre originea cumană a cuvântului Tighina.

De aceea în căutarea originii numelui Tighina, nu putem să ne oprim la dominaţiunea Tătarilor, ci trebue să mergem mai departe, mai în fundul timpurilor vechi, până la Imperiul Cumanilor.

Oraşul *Hotin* poartă numele regelui Cothen, (sau Cuthen), faimosul conducător al Cumanilor, primiţi de Unguri. Părerea unora, cari derivă denumirea acestui oraş dela numele regelui Geţilor Cotizon (sau Cotizo), este artificială şi arbitrară, lăsând fără explicaţie dispariţia sunetului «z». Nu putea proveni denumirea Hotin nici dela numele poporului de neam celt, Kothinii, cari n'au trăit în Basarabia, ci undeva la Nord-Estul Ungariei[2]. E interesant că în lista oraşelor ruse din cronica rusească, oraşul «Hotin» e numit «Hoten» («Хотънъ»)[3].

In sfârşit şi capitala Basarabiei *«Chişinău»* tot din limba cumană

---

1 Autorul citează în note pe W. RADLOFF. *Versuch eines Worterbuches der Türk — Dialekte,* vol. III, S.-Pet., 1905.

2 DIO CASSIUS, LXXI, c. 12.

3 *Cronica Voscresenscaia.* Colecţia complectă a cronicelor, vol. VII, S.-Pet., 1856, pag. 240.

îşi trage originea numelui. Dar chestiunea cere în prealabil o lămurire. S'au emis diferite păreri în privinţa originii acestei denumiri. Iată-le:

Denumirea Chişinăului ar proveni dela cuvintele: *«chişla-nouă»*. E o părere, pe care nu se ştie cine primul a lansat-o, însă ea a intrat foarte uşor în circulaţie, devenind banală[1]. Ea este prea puţin serioasă pentru ca să o discutăm. In documentele din veacul al XV-lea Chişinăul se numeşte «Keşenev», ceea ce nu are nimic comun cu «chişla-nouă».

Alţii atribue geneza acestei localităţi cuvântului ucrainean *«keşeni»*, buzunar[2], care ar fi fost dat Chişinăului în secolul al XVII-lea, deoarece el prezinta pe atunci un punct de comerţ internaţional, unde se adunau negustorii din toate părţile: Turci, Tătari, Moldoveni, Armeni, etc. Din motive de nepotrivire cronologică (Chişinăul este cunoscut din veacul al XV-lea), trebue să respingem şi această părere.

D. Ion Halippa socoate că originea numelui capitalei Basarabiei e tătărească. Autorul se bazează pe nume tătăreşti, cari se întâlnesc în partea de jos a oraşului. Biserica «Naşterii Maicei Domnului» poartă numele de «Mazarachi», un nume tătăresc care înseamnă cimitir, schit. Deasemenea un izvor, tot prin părţile acelea, se numeşte până acum «Burcut» (tătăreşte «spirit rău»). Chişinău ar fi provenit dela două cuvinte tătăreşti *«keşen»* şi *«aul»*[3]. Primul înseamnă capelă, schit, mânăstire, iar «aul» înseamnă cătun, selişte îngrădită. Prin urmare «Keşenaul» ar însemna cătun mânăstiresc. Deci bazându-se pe aceasta, autorul a putut admite că Chişinăul îşi trage originea dinainte de anul 1420, când a fost luat dela mânăstirea Chişno-varzareşti şi dat boierului Vena. E posibil ca oraşul să fi fost înfiinţat şi înainte de anul 1352, întrucât în anul acesta Basarabia a fost complect curăţită de Tătari graţie stăruinţei lui Andrei Laţcovici, un conducător-ostaş al lui Ludovic, regele Ungariei.

Deşi primele documente istorice despre Chişinău formează obiectul cercetărilor ulterioare, e nevoie să stabilim aci, anticipând, care este actul iniţial, dela care porneşte istoria oraşului, şi care, deci, este prima lui denumire.

Românul după origine, Iurii (Guţă) Venelin, a emis părărea că istoria oraşului Chişinău începe dela documentul din 25 Aprilie 1420, cu privire la mânăstirea Chişno-Varzar[4]. Prin acest document se dăruiau boierului Vena unele moşii. La delimitarea hotarelor se spunea: «Hotarele acelui sat, ce este al mânăstirei Kişnovarzareşti pe Bucovăţ, în sus de prisaca lui Acibcov, în sus de Gradiştea, mai sus de Lozova, prin podul Grlanici dela Kriniţa mică la Kriniţa

1 A. KOCIUBINSCHI. *Contele Andrei Ivanovici Osterman şi împărţirea Turciei*, Odessa, 1899. Citaţie după «Lucrarea jubiliară a oraşului Chişinău», 1812—1912, Chişinău, 1912, p. 1—3.

2 Memoriile Comisiunei Arhivelor basarabene, vol. I, Chişinău, pag. 398.

3 Ibidem, pag. 399.

4 *Gramotele Vlaho-bulgare sau daco-slavone*, S.-Pet., 1840, pag. 60, No. 10.

mare, iar dela Krinița mare prin susul spre Ternovsca poiana». Din textul acesta Venelin a conchis că Bucovățul este Bâcul și mănăstirea este numită a Chișinăului («Kișno»), iar hotarele i-ar fi amintit împrejurimile orașului Chișinău. Prin urmare a trebuit să fie undeva lângă Chișinău mănăstirea lui Varzar, distrusă cu timpul.

A. Kociubinschi pentru începutul Chișinăului, s'a referit la un alt document, anume la documentul din 17 Iulie 1436, prin care «Ilie și Ștefan Voevod, întăresc lui Vanea logofătul, satele pe Răut, Procopinții, Macicăuții, Cozarouții, Fântâna-Albă și la gura Volcinții și la Itchil; între Crotolci și aproape de Bâc, împotriva Chișinăului *(«Keșenev») lui Akbaș*, la fântâna, unde este seliștea tătărească»[1]. Pe baza acestui document, autorul credea că întemeietorul Chișinăului, a fost un oarecare tătar Akbaș, că Chișinău era o «chișlă nouă», adică o seliște din multe alte chișle tătărești pe Bâc. Prin Krinița se înțelegea fântâna în partea de jos a orașului[2].

D. St. Ciobanu a supus criticii documentul din 1420, arătând că în el e vorba de mănăstirea Vărzărești la o depărtare de vre-o șasezeci de kilometri dela Chișinău, așezată nu departe de începutul râulețului Bâcovăț, afluentul Bâcului. Cuvântul «Chișno» probabil că «a fost rău citit de către romanticul slavist, care în actele publicate de el face o mulțime de greșeli de așa natură, și acest cuvânt probabil sună altfel»[3]. Autorul socoate că primul document istoric referitor la Chișinău, este cel dela 1436 și «că istoria acestui oraș se începe cu mult mai înainte de această dată, poate că chiar la începutul așezării Moldovenilor în regiunea Nistrului». In ce privește denumirea orașului, autorul crede că este de proveniență ungurească, derivând dintr'un cuvânt maghiar, poate dela *Kisjeno* (Jeno cel mic), de unde provine și denumirea orașului Chișinău din Ardeal, sau dela cuvintele Készenlévo, Készen, Kiszinel»[4].

In sprijinul teoriei sale, d. Șt. Ciobanu invocă faptul existenței în Basarabia a unor denumiri ungurești: Ghidighiși, dela Hedegeș (locul rece), Miclăușeni (satul lui Nicolae), Orhei de la Orhely, cetate de pază, Micăuți, Teleșău, Văscăuți, precum și izvorul de lângă Chișinău Burcut, de la Borcut — «fântâna de vin». In afară de aceasta se cunosc colonizările maghiare din Moldova, cum este regiunea Bacăului. Și în Basarabia «satul Ciubârciu, situat pe Nistru la o distanță de vre-o 30 de kilometri mai jos de Tighina, pe vremuri a fost un orășel locuit de unguri husiți, emigrați pe timpurile lui Alexandru cel Bun și ceva mai târziu».

Suntem și noi de părere că primul document, dela care începe istoria orașului Chișinău, este cel dela 1436 și socotim perfect

1 M. COSTACHESCU. *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, vol. I, 1931, pag. 459—467.

2 A. KOCIUBINSCHI. Ibidem.

3 ȘT. CIOBANU. *Chișinăul*, ed. Comis. Monum. Istorice, secția Basarabiei, 1925, pag. 17.

4 Ibidem, pag. 13.

întemeiată critica de mai sus a însemnătăţii documentului dela 1420. Cu toate acestea, nu putem adera la teoriile existente asupra originii denumirii oraşului Chişinău, nici la cele vechi, nici la cea nouă («ungurească»), pe care ne o prezintă d. Şt. Ciobanu. Din denumirile de mai sus, numai una, cel mult două, par a fi cu adevărat ungureşti: ele sunt Ghidighici şi Orhei. Aproape sigur slavone sunt Văscăuţii şi Micăuţii şi tătărească este Burcut. In ce priveşte colonizările ungureşti, ele sunt sau contemporane primelor documente istorice despre Chişinău, sau mai târzii, ceea ce înseamnă că Chişinăul a existat înainte de venirea Ungurilor prin părţile Moldovei.

Socotim că denumirea oraşului Chişinău trebue să fie pusă în legătură cu cea mai apropiată de figurarea Chişinăului în documente şi cea mai lungă stăpânire barbară în Basarabia, pecenego-cumană dela sfârşitul secolului al IX-lea şi până la a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Această dominaţiune barbară a produs multe repercusiuni asupra soartei istorice a Românilor şi a lăsat urmele sale şi în cuprinsul actualei Basarabii.

Dacă vom examina codul Cumanilor, vom găsi acolo un cuvânt, care perfect de bine se potriveşte cu denumirea Chişinăului: «Kesenă». Sensul cuvântului este redat în cuvintele latineşti: «fossa» şi «bustum», adică ghindichiu sau locul unde se înmormântează morţii, cimitir. Subliniez că în primul document istoric, Chişinăul apare ca *«Keşenev»*, adică «Kesene» cu sufixul slav «v», conform cu limba oficială de atunci. Constat că din toate identificările anterioare, acea pe care o propun, este cea mai apropiată de text, s'ar putea spune e singura adecuată lui[1].

E interesant că şi numele proprietarului localităţii are temeiu în limba cumană; «Akbaş» este compus din «ac», ce înseamnă «alb» şi «bas», latineşte «caput» şi «principium», ce în limba română ar putea fi redat prin «căpetenie». Deci «Albul şef» sau «şeful alb» — iată sensul numelui, poate porecla proprietarului acestei localităţi[2].

In documentele istorice posterioare, în loc de «Acbaş» găsim «Albaş», ce putea să fie o modificare a numelui, adaptată limbii româneşti, în felul «Alb + baş», prescurtat «Albaş»[3]

Se înţelege că aceeaşi origine are şi «Cheşenăul Mare sau Roşu», despre care vom vorbi în altă parte a lucrării, un nume însuşit acestui oraş important spre deosebire de satul sau seliştea Chişinău al lui Acbaş, localitate relativ puţin însemnată.

«Chişinăul» din Transilvania putea să nu aibă nici o legătură

1 GEZA KUUN. Ibidem, pag. 262 şi 222. Radicalul denumirii «Kes» înseamnă redat în latineste «vicis», româneşte «locul» sau «postul». Ibidem pag. 262 şi 175.

2 Ibidem, pag. 248 şi 108; 299, 109 şi 31.

3 Nu ar fi oare acest Albaş un strămoş al lui Albul, cu care începe neamul lui Giurgiu dela Frătăuţi şi al lui Stanciul pârcălabul dela Cetatea-Albă? Genealogia la M. CONSTĂCHESCU. *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1931, vol. I, pag. 431—437.

cu localităţile acestea din Basarabia, întrucât morminte şi cimitire existau oriunde pe teritoriul dominaţiunii cumane şi «Kesena» nu prezinta nimic particular, osebitor.

Din expunerea de mai sus, se vede clar, cât de mare, cu totul nebănuită, a fost influenţa cumană asupra Basarabiei, ceea ce ne dovedeşte că această provincie în perioada cumanică împărtăşea soarta întregului pământ românesc.

Comerţul cu Ţărmul Mării Negre pe care în timpul Sciţilor îl făceau Grecii, acum în timpul năvălirilor barbare îl fac *Bizantinii*. Ei servesc de legătură între lumea civilizată a Mediteranei şi diferiţi barbari, cari ştiau să preţuiască avantagiile acestui comerţ. Bizantinii însă, nu recurg la colonizare, ca mijloc mai serios şi temeinic de legături comerciale, ci se mărginesc la simplul schimb al mărfurilor, pe care îl asigură numai prin ridicarea castelelor.

In felul acesta pentru nevoile lor, ei în înţelegere cu barbari, au construit, poate prin secolul al VI-lea sau al VII-lea, la limanul Nistrului o cetate, care e posibil să fi fost pe locul actualei Cetăţii-Albe. In izvoarele istorice din veacul al X-lea, găsim două denumiri ale acestei cetăţi, diametral opuse: *«Maurocastron»* (Cetatea-Neagră) şi *«Aspron»* sau «Asprocastron» (Castelul Alb sau Cetatea-Albă). Această din urmă denumire, a fost întrebuinţată de Pecenegi (şi eventual de Români). Genovezilor de mai târziu li s'a transmis prima denumire.

Prin ce se explică faptul că una şi aceeaşi cetate părea unora neagră (Grecilor şi Genovezilor) şi altora albă (Pecenegilor)?

D. N. Iorga explică acest fapt astfel: «Pentru Pecenegi puteau să fie albe zidurile de piatră ale castelului», iar pentru Greci «castelul ca o *ruină* putea să fie negru»[1].

Poate ar fi de preferat o altă interpretare. Cetatea la ridicarea ei putea să fie numită Maurocastron.

Mai târziu Pecenegii sau Cumanii, sub influenţă slavonă, o numesc Cetatea-Albă. Era un obiceiu foarte răspândit la Ruşi, de a boteza cu acest nume de Cetate-Albă, sau «Belgorod», cetăţi de piatră, atât la râuri, cât şi în câmpie. Aproape fiecare cetate mai mare şi mai importantă, dacă nu purta numele simplu de «gorodisce», «gorodca», «gorodoc», etc., adică loc îngrădit şi întărit, purta numele de Belgorod. Deci denumirea «Albă» putea să fie pur şi simplu un împrumut dela Slavii din Rusia veche, făcut de Pecenegi sau Cumani.

Dece Genovezii de mai târziu din aceste două denumiri au preferat tocmai pe «Neagră», nu se ştie. Poate din cauza că Cetatea se afla în «Cumania Neagră», tributară, şi denumirea de «Neagră» li se părea mai potrivită.

După cuceririle tătareşti, «Maurocastron», ca nume, dispare, dar nu cu desăvârşire. Francezul Lannoy, care la 1421 vizitase

---

1 *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe*, pag. 27.

Cetatea-Albă şi a lăsat o descriere a călătoriei sale[1], o numeşte «Maucastre ou Bellegard», adică şi italieneşte, cum o numeau în străinătate, şi după obiceiul local «Belgorod» (Cetatea-Albă).

Tot în timpul, despre care tratăm, a fost întemeiată şi Chilia insulară, Eski-Kilia de azi, denumită mai târziu de Genovezi *Licostomo.* Numele acesta provine dela Lico-Stoma, ce în limba greacă înseamnă «gura lupului». Probabil acest nume grecesc a fost dat cetăţii de către ziditorii ei Greci. In secolele XII—XIV o stăpâneau Bizantinii. In izvoare istorice găsim pentru ea diferite denumiri greceşti, cari sună: «Kili, Kelion, Kellion, Kellia şi Lykostomon».

Imperiul bizantin, mai mult teoretic, avea ambele cetăţi în posesiunea sa. In secolul al XIII-lea Cetatea-Albă cade sub Tătari, iar Kilia devine un loc de exil pentru unele persoane înalte (ca patriarhul din Constantinopole Iosif, silit să abdice de împăratul Mihail Paleologul). În secolul al XIV-lea Cetatea Chilia e în atârnare economică patriarhală.

Incheind expunerea de faţă semnalez şi o înfluenţa barbară asupra unor râuri basarabene, a cărei originea nu este tocmai clară. E vorba de râurile Cahul, Kogâlnicul şi afluentul Reutului — Kula. In unele limbi asiatice cuvântul «gul», «kula», pe care îl auzim în aceste denumiri, înseamnă izvor, râu. Tot acest cuvânt stă la baza numelor râurilor ruseşti, cari curg spre Marea Neagră: Tiligul, Ingul, Inguleţ[2].

Harta pe care o prezint aci este bazată în parte pe mărturii istorice şi în parte pe concluzii şi presupuneri, sugerate de toponimia istorica a Basarabiei, şi prin urmare cuprinde pe lângă date pozitive, ferme, şi un element ipotetic.

Am trecut în scurtă revistă toate peripeţiile soartei istorice a pământului românesc şi mai cu seamă a unei părţi din el, Basarabia, sub năvălirile barbare. Care este sensul acestei perioade în destinele neamului?

Această epocă foarte dinamică, uneori învăluită de mister, ne arată vieaţa Românilor, veşnic sub apăsarea hoardelor sălbatice, pe cari le trimiteau una după alta stepele Asiei şi stepa rusească. In desfăşurarea evenimentelor din acest timp, observăm prezenţa unui adevărat dramatism istoric. Poporului românesc, daco-roman de odinioară, i-se punea problema de o importanţă capitală: a birui sau a fi învins, a câştiga preponderenţa etnică şi culturală, sau a fi strivit de roţile trenului nebun, care, aducând mereu năvălitori noui, împrospăta lupta şi o îndârjea.

A recunoaşte odată pentru totdeauna inferioritatea sa ca număr, ori a găsi în lupta de fiecare zi, metode noui de rezistenţă şi

1 Traducere românească reprodusă de B. P. HASDEU în «Arhiva Istorică», I, 1, p. 130. Traducere rusă de F. BRUN în «Memoriile Societăţii de Istorie şi Antichităţi din Odessa», vol. III, pag. 443 ş. u. Scurtă privire la N. IORGA. *Istoria Românilor prin călători,* Buc., 1928, vol, I, pag. 56 ş. u.

2 SCHAFARIK. Ibidem, § 22. In traducere rusă vol. I, cartea II, pag. 225. Autorul se referă la Köppen. Ueb. Alterth. u. Kunst., p. 29. Cu Kogâlnicul se aseamănă denumirea Agalingus din Tabula Peutingeriană.

biruinţă, — iata dilema, pe care o simţeau viu strămoşii noştri. Odată cu dârzenie, altădată cu umilinţă şi abilitate, odată cu arma, altădată cu uneltele agricole în mână, trecea poporul românesc prin toate obstacolele şi prin toate primejdiile, pe cari i-le aşternea vieaţa. El a ieşit victorios din momente foarte critice, unice în vieaţa lui, pline de ameninţare de pieire. Câte şi câte morminte ale diferitelor ginţi ştie bătrâna istorie?! Multe din ele au căzut

pe cămpul luptelor politice, economice, sociale şi culturale. Foarte multe au dispărut complect, lăsănd numai urme slabe ale influenţei lor.

Poporul romănesc şi-a menţinut poziţiile căştigate, înmulţind şi întărind patrimoniul sufletesc şi material, cu care a pornit pe scena istorică. La baza sa etnică şi culturală, daco-romană, el a adăogat diferite alte elemente, devenind puţin got, puţin gepid, puţin bulgar şi mai mult decăt puţin slav, cuman, etc. etc. Cu toate acestea, dintr'un astfel de amalgam, el a ştiut să creeze ceva unitar şi individual. Bazăndu-se pe aceasta, el a căpătat cu deplin drept un loc de cinste în comunitatea popoarelor lumii.

Epoca năvălirilor barbare nu merită nici într'un caz dispreţul, fiind parte componentă a istoriei naţionale, inerentă ei.

PARTEA III

INCERCĂRI DE ORGANIZARE POLITICĂ. EPOCA PRIMITIVĂ

CAPITOLUL 10.

Chestiunea Romănilor.

Perioada năvălirilor barbare durează, de fapt, până la veacul al XIII-lea inclusiv, cuprinzând şi năvălirea ultimilor năvălitori — Tătari. Insă am socotit de cuviinţă să separ într'o expunere aparte veacurile XII şi XIII, pentru a le trata sub un aspect special. Acesta este timpul primelor încercări de organizare politică. Acum se manifestă spiritul naţional de adunare la un loc a tuturor branşelor răsleţite şi disparate a poporului român, care caută să iasă din regimul social primitiv, gentilic, şi să promoveze un regim nou, bazat pe principiul teritorial. In aceste timpuri se naşte statul românesc. Dar înainte de a trece la primele încercări de organizare politică, e nevoe în prealabil să răspundem la o întrebare, pe care am atins-o într'o măsură oarecare: dacă barbarii au stăpânit pământul românesc un timp foarte îndelungat, unde au fost atunci Dacoromanii?

Românii apar sub numele lor pe acest pământ, abia în veacul al XI-lea şi al XII-lea şi e firescă întrebarea, unde locuiau ei secole întregi dela retragerea legiunilor aureliane?

Această întrebare, pe care istoricii o numesc «chestiunea Românilor», a provocat diferite răspunsuri. Lipsa de material pozitiv a ajutat naşterea teoriilor, diametral opuse. Pe când unii afirmă continuitatea elementului daco-român de-a stânga Dunării, alţii o contestă.

Primul care a formulat obiecţiuni împotriva continuităţii a fost Sulzer[1]. La el găsim într'o formă iniţială toate elementele teoriei posterioare, desvoltate de Roesler. El scrie că actualii Valahi nu sunt aborigeni ai pământului lor, ci un popor venit mai târziu, din Illyria, Macedonia sau munţii Haemus, deci din Sudul Dunării. Dacă, se întreabă el, Valahii au trăit întotdeauna în Dacia, dece nu şi-au păstrat acest nume? De ce Românii din Transilvania nu-şi numesc ţara, în care trăiesc, cu un nume românesc, ci Ardeal, nume unguresc Erdeli, ceea ce înseamnă regiunea pădurilor?

Incă nu se poate spune precis, dacă trebue să socotim pe Valahi ca trăgându-se din Romani sau din Slavi, cu cari au atâta asemănare în obiceiuri.

La această teză Robert Roesler a adăogat că elementul dac supus, care nutrea ură în contra Romei, nu a intrat în contact

1 FR. JOS. SULZER. *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien, 1781—1782, vol. II, pag. 12—20, 52—60 ş. a.

cu cultura romană[1]. Dacia era o provincie pur colonială. Romanismul nu avea în ea rădăcini serioase. După părăsirea Daciei de Aurelian, au început invaziile barbare, din cari cea slavă a contribuit foarte mult la schimbarea desăvârşită a caracterului etnic al Dacilor. Aceasta s'a produs pe la mijlocul secolului al VI-lea d. H. Românii erau concentraţi în Tessalia, Illyria, Moesia şi Sciţia. Numai pe la sfârşitul veacului al XII, ei din nou au trecut pe partea stângă a Dunării.

Aceeaşi teză a fost susţinută şi de istoricul ungar P. Hunfalvy, care afirmă că Românii sunt Moesi şi Bessi romanizaţi, veniţi să se stabilească de-a stânga Dunării prin secolul al X-lea. Această teorie a atras de partea sa şi pe alţi istorici străini, ca spre exemplu pe C. de la Berge[2].

Am dat mai sus răspuns la obiecţiunile, făcute de teoria discontinuităţii, prin afirmarea şederii continue a Dacoromanilor în fostele provincii romane: Dacia şi Moesia Inferior. In felul acesta se distruge baza principală a acestei teorii.

In ce priveşte întrebarea, de ce nu s'a păstrat numele Dacia şi de ce Transilvania se numeşte la Români Ardeal şi nu altfel, e suficient să remarcăm că autorul nu vrea să ţină socoteală de presiunea năvălitorilor. Dacă s'ar fi păstrat denumirea Dacia, apoi probabil nu am fi discutat noi acuma această chestiune, chestiunea aşa zisă a Românilor.

Pe de altă parte, afirmaţia lui Roesler, cum că Dacii nu au intrat în contact cu cultura romană, este neserioasă, întrucât se izbeşte de persistenţa acestei culturi pe pământul actual românesc. Unde găsim explicaţia ei, dacă nu în romanizarea Dacilor?

Cealaltă teorie este teoria continuităţii, pe care o susţin istoricii români A. Xenopol, B. P. Hasdeu, N. Iorga, D. Onciul C. C. Giurescu ş. a., iar din străinii, mai ales Jung, Pic, Boreţki — Bergfeld în cartea sa de popularizare a istoriei Românilor în limba rusă, ş. a.[3].

Am arătat mai sus motivele, pentru cari se afirmă că Românii sau Daco-romanii sunt descendenţi ai populaţiei romanizate din Dacia, care a continuat să locuiască în această provincie şi după

---

1 R. ROESLER. *Romänische Studien*, Leipzig, pag. 45, 75, 116—136 ş. a.

2 P. HUNFALVY. *Die Rumänen und ihre Anspruche*. Wien und Teschen, 1883. C. de la BERGE. Op. cit.

3 A. XENOPOL. *Istoria Românilor şi teoria lui Roesler*, Iaşi, 1884.
B. P. HASDEU. *Istoria critică a Românilor*, Buc., 1875, vol. I, p. 305—307.
N. IORGA. *Istoria poporului românesc*, vol. I.
D. ONCIUL. *Originile principatelor române, 1899, Teoria lui Roesler* («Convorbiri literare» XIX, 1885), şi *Românii în Dacia Traiană până la întemeierea principatelor*, Buc., 1902.
C. C. GIURESCU. *Istoria Românilor*, vol. I.
JULIUS JUNG. *Roemer und Romanen în den Donautändern*. Innsbrukk, 1877 (2 ed. 1887).
JOS. LAD. PIC. *Ueber die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880.
BOREŢKI — BERGFELD. *Istoria României*, S.-Pet., 1909. (în l. rusă), pag. 16.

părăsirea ei de către Aurelian. E locul să adaogăm aci, că teoria discontinuităţii a avut darul să producă o impresie profundă asupra celeilalte teorii, în urma cărui fapt partizanii continuităţii pe lângă recunoaşterea locuirii permanente a Daco-romanilor de-a-stânga Dunării, au mai admis şi mutarea în aceste părţi a elementelor române din dreapta acestui fluviu. In procesul de formare a naţionalităţii române, unii dau mai multă însemnătate elementelor rămase, alţii trec centrul gravităţii asupra elementelor române, venite din dreapta Dunării.

Se pare că cea mai pronunţată poziţie în această din urmă direcţie, o ocupă Alexandru Philippide, care aduce în discuţie următoarele considerente[1]:

Din timpul când Pannonia Inferior a fost ocupată de Huni în anul 377, «romanismul s'a desvoltat numai în peninsula balcanică». «Populaţia romană rară din Moesia Inferior transdanubiană, cât nu va fi fugit de-a dreapta Dunării, a dispărut în mijlocul barbarilor, iar populaţia mult mai deasă romană din Dacia, din partea transdanubiană a Moesiei Superior şi din Sud-Estul Pannoniei Inferior, a fost strămutată în mare parte de-a-dreapta fluviului, iar câtă a mai rămas pe loc, ori s'a contopit cu năvălitori, ori s'a păstrat până la venirea Românilor de peste Dunăre, cu cari s'a asimilat complect din punct de vedere al limbii». Până în secolul VI licăriau încă cele din urmă forţe de romanizare. Dacii romanizaţi în însăşi Dacia, au fost puţini la număr.

De aceea la formarea naţiunii române au contribuit Dacii de-a dreapta Dunării, din Moesia Superior şi Moesia Inferior. La elementele romanizate s'au mai adăogat: Alanii, Astingii (Vandalii), Avarii, Bastarnii, Bessii, Carpii, Gemandrii, Gepizii, Germanii de neam nehotărît, Goţii, Herulii, Hunii, Marcomanii, Sadagarii, Sarmaţii, Scyrii, Slavii, Taifalii, Vandalii. Au năvălit fără însă a se stabili: Boranii, Bulgarii, Costabocii, Peucii sau Peucinii, Roxolanii, Urugundii. Din conglomeratul acesta s'a născut limba românească în urma «preponderenţei pe care a avut-o unul din neamuri, cel thrac». Când s'au scurs Românii pe partea stângă a Dunării, nu se ştie precis. Se poate presupune numai, că aceasta s'a înfăptuit treptat dela începutul secolului al VII-lea şi s'a terminat pe la întâia jumătate a secolului al XIII-lea, inclusiv. Se poate observa uşor că acestă părere e aproape în favoarea discontinuităţii.

O părere asemănătoare însă fără precizări şi amănunte, susţinea înainte de A. Philippide, Eudoxiu Hurmuzaki. El afirma că poporul mixt al Vlahilor (Românilor) s'a născut graţie contopirii în una a elementelor autohtone din Moesia, a locuitorilor romani de odinioară din oraşele dunărene şi a celor strămutaţi pe malul drept al Dunării de împăratul Aurelian. Plămădirea naţionalităţii române s'a făcut în muntele Haemus. In al nouălea secol d. H., în timpul Imperiului Valaho-bulgar, stăpânirea lui fiind întinsă şi peste malul

1 *Originea Românilor*, Iaşi, 1925, pag. 854—858 ş. a.

stâng al Dunării, aceste elemente au trecut în Valahia şi au populat-o[1].

La cellalt pol extrem se află A. Xenopol şi B. P. Hasdeu. Primul afirmă că Românii nu au putut veni din Moesia, deoarece în ea era puţină populaţie romanizată. Naţionalitatea română a fost formată exclusiv din Daco-romanii, coborîţi din munţii Ardealului[2]. B. P. Hasdeu arată că elementele romanizate s'au retras după părăsirea Daciei de Romani, în Oltenia până la Valea Haţegului. Acolo s'a născut şi s'a desvoltat naţionalitatea română. Dela secolul VI şi până la XIV, «Oltenii s'au lăţit peste Ardeal, Temişana, Muntenia, etc.»[3].

Ceilalţi autori presupun că naţionalitatea română s'a desvoltat atât datorită elementelor rămase în fosta Dacie, cât şi celor venite din dreapta Dunării. Cei mai mulţi afirmă că Daco-romanii s'au retras în munţi, ocupându-se cu păstoritul, şi au fost apoi ajutaţi de elementele din partea dreaptă a Dunării, cari au trecut pe malul stâng al acestui fluviu, în timpul Imperiului bulgar şi mai înainte chiar. Pic precizează că Dacii s'au retras în munţii Apusului, începând dela Marmaroş până în Sud-Vestul Transilvaniei[4].

D. Onciul împărtăşeşte părerea lui B. P. Hasdeu că Românii au trăit după părăsirea Daciei în Oltenia şi Sud-Vestul Transilvaniei şi totodată regretă că Xenopol n'a admis existenţa populaţiei romanizate în Moesia. Admiţând această din urmă posibilitate, s'ar uşura sarcina de a explica unitatea dialectelor române şi nu ar fi fost pentu A. Xenopol nevoie de a tăgădui rudenia Macedo-românilor cu Daco-romani[5].

Un loc cu totul aparte îl ocupă G. Şincai şi P. Maior, după a căror părere, menţionată de mine mai sus, Românii nu ar fi fost elementele romanizate din Dacia, ci descendenţii coloniştilor din această provincie, neamestecaţi cu Daci.

Acest punct de vedere le este sugerat de aşa zisă «veche tradiţiune istorică», despre care vorbeşte D. Onciul în mica sa monografie şi pe care o caracterizează astfel: vechea tradiţie istorică este precizată de Bonfini prin mărturiile scriitorilor antici. Bonfini (+ 1502), un umanist italian din epoca renaşterii şi istoriograf al Ungariei la curtea regelui Matias Corvin, a dat cea dintâi expunere istorică despre începutul Românilor («Rerum Hungaricarum Decades», 1771). Tratând în scrierea sa asupra istoriei Ungariei, despre Dacia şi chestiuni legate cu istoria ei, el socotea pe Români ca urmaşi ai coloniştilor romani. In timpul năvălirii, Romanii rămaşi

---

1 EUDOXIU HURMUZAKI. *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, Buc.,1878, vol. I, pag. 11.

2 *Istoria Românilor*, vol. I, p. 233.

3 *Istoria critică a Românilor*, vol. I, Buc., 1875, pag. 305—307.

4 J. L. PIC. Ibidem.

5 *Teoria lui Roesler*, pag. 180—181. Comp. deasemenea: *Originile principatelor române*, pag. 12, *Românii în Dacia Traiană până la întemeierea principatelor*, pag. 16, şi *Tradiţia istorică în chestiunea originilor române*, Anal. Ac. Rom., Memor. Secţ. Ist., seria II, vol. XXIX, pag. 565—585 (o bibliografie abundentă).

în Dacia, s'au refugiat în munţi. Urmaşii lor s'au coborît în văi la descălecarea Ţării Româneşti şi a Moldovei[1].

D. Onciul, deşi pretinde că este şi el de acord cu tradiţiunea istorică, se îndepărtează de ea, făcând concesiune «curentului autohtoniei», întemeiat cel dintâiu de Thunmann (Untersuchungen über die Geschichte des östlichen europäischen Völker, 1774), care la baza istoriei Românilor pune pe Daci şi urmaşii lor. Această concesiune se învederează prin următoarea afirmaţiune: «Tradiţia istorică nu exclude că la formarea naţionalităţii române în Dacia au contribuit bine înţeles şi elementul autohton romanizat, ca şi cel român transdanubian. Dar aceste elemente mai mult sau mai puţin accesorii, nu puteau să aibă însemnătatea ce le dau teoriile contrare»[2].

In starea actuală a istoriografiei române, «vechea tradiţie» atât în forma ei curată, cât şi în cea slăbită prin concesiuni, nu mai joacă nici un rol. Ca punct de plecare pentru istoria Românilor serveşte nu «coloniştii romani», ci Dacii şi Geţii romanizaţi.

Prin urmare teoria continuităţii daco-romane pe pământul românesc a luat două forme: 1) *forma monistă,* dacă în aprecierea rolului elementelor în procesul de formare a naţionalităţii române se pune accentul pe un singur element, fie el autohton stabil şi permanent pe malul stâng al Dunării, fie venit aci din partea dreaptă a acestui fluviu, sau 2) *forma dualistă,* dacă se dă însemnătate în măsură egală, sau aproape egală, ambelor elemente.

Care din ele corespunde cu realitatea istorică?

Pentru a răspunde la această întrebare trebue întâiu să ne dăm bine seama, dacă elementele rămase în fosta Dacie după părăsirea ei de Romani, erau în stare singure, fără nici un ajutor din afară, după atâtea năvăliri barbare, sa înjghebe «Ţara românească». Se pare că răspunsul negativ nu provoacă nici o îndoială. Românii nu erau nimiciţi, însă nu se simţeau în stare să întemeieze statul românesc, fără un aflux de populaţie în împrejurări favorabile, din dreapta Dunării. Prin urmare teoria monistă cade dela sine.

Inseamnă oare aceasta că ne poate satisface teoria dualistă? Noi ştim că statele române Muntenia şi Moldova s'au întemeiat pe două căi diferite. Moldova nu este un produs al întinderii munteneşti, ci un rezultat al descălecării din Maramureş, cel puţin după concepţia cronicarilor, deci începutul ţării moldoveneşti are un caracter pronunţat nordic. Având aceasta în vedere, teoria continuităţii daco-romane pe pământul românesc, ar trebui să ia o formă a unei teorii trialiste.

De fapt, însă, nici în felul acesta adevărul istoric nu ar fi complect descoperit. Ar mai rămâne întrebarea, ce anume elemente au descălecat din Maramureş şi dacă ele au fost suficiente ca număr, şi tari ca forţă, pentru întemeierea unui stat nou. Credem

1 *Tradiţiunea istorică,* ibidem, pag. 578 şi 573.
2 Ibidem, pag. 584

că nu, şi că era necesar un surplus de forţe româneşti din afară, pentru ca să apară pe scena istorică statul moldovenesc. De unde puteau veni ele? Dela Nord de Nistru, din acele locuri, unde răsar într'o formă nehotărâtă şi oarecum misterioasă, primele încercări de organizare politică românească.

Afirmaţia noastră pare a fi prea apodictică şi, poate, îndoielnică. Deocamdată punem numai această problemă pentru a aduce mai târziu argumente în sprijinul tezei noastre. In cazul dacă o admitem, înseamnă că procesul de organizare politică a Românilor nu a fost unitar, ci multilateral, şi teoria continuităţii *ipso fapto* se transformă într'o *teorie pluralistă.* Pentru Muntenia — din Sud de Dunăre şi pentru Moldova — din Nord de Nistru, s'au scurs elementele româneşti spre a pune baza formaţiunilor politice. *Numai cu ajutorul românimii din toate părţile, a devenit posibilă crearea statelor române.*

Pentru a proba această teză e nevoie să arătăm întâiu, cum a devenit posibilă scurgerea pe pământul românesc a elementelor române din Sud de Dunăre şi apoi să trecem la cealaltă chestiune a imigrării Românilor în Moldova dela Nord.

CAPITOLUL 11.

Primele începuturi ale organizaţiei politice.

Imperiul valaho-bulgar.

Cu totul pe neaşteptate, dintr'o mişcare populară în contra oprimării bizantine apare în an. 1185 Imperiul valaho-bulgar[1]. Cu intenţia de a aduna bani pentru celebrarea fastuoasă a nunţii sale cu fiica regelui ungar Bela a III-lea, împăratul Isac al II-lea Anghelos a decretat dări noui în natură, cari trebuiau să fie luate depe vite. Aceste dări au lovit greu mai ales în păstorii români din munţii Haemus. Ei trimit pe doi fraţi Petru şi Asan în solie la împărat. Fraţii însă se întorc fără nici un rezultat. Ba Asan a mai fost şi pălmuit. Petru şi Asan se hotărăsc a îndemna poporul român la răsculare şi reuşesc să provoace revolta. Impreună cu Românii se răscoală şi Bulgarii. Asan este proclamat rege.

Românii şi Bulgarii au dus cu succes multe lupte împotriva Bizantinilor. După o înfrângere Petru şi Asan fug peste Dunăre

---

1 C. JIRECEK. Ibidem, cap. XIV, după trad. rusă, pag. 295 ş. u.
A. POGODIN. Ibidem, pag. 67 ş. u.
V. VASILEVSCHI. *Vizantia i peceneghi* (Bizanţul şi Pecenegii). Revista Ministerului Instrucţiunii Publice, S.-Pet., 1871, No. 11 şi 12.
A. D. XENOPOL. *L'empire valacho-bulgare.* «Rev. Histor.» t. 47, 1891. pag. 277—308.
A. D. XENOPOL. *Istoria Românilor,* vol. II, pag. 223—256.
N. IORGA. *Istoria Românilor din Peninsula Balcanică,* Buc., 1919,
CONST. C. GIURESCU. *Despre Vlahia Asaneştilor,* Cluj, 1931.

la Cumani, cari stăpâneau atunci pământul Munteniei. Obţinând ajutorul lor, fraţii din nou apar la Sudul Dunării şi pradă Tracia[1].

Isac Anghelos întreprinde o expediţie, dar este înfrânt şi in 1195 e detronat. Urmaşul lui, Alexie al III-lea Anghelos (1195—1203), în ceea ce priveşte luptele cu Valahii şi Bulgarii, nu este nici el mai fericit. In 1196 moare Asan, asasinat de un boier Ivanco, care pune mâna şi pe capitala Imperiului valaho-bulgar Târnovo, o cetate din Haemus. Fiind urmărit de Petru, el fuge la Constantinopole. In anul următor (1197) aceeaşi soartă tragică o are şi Petru, fiind ucis de boierii nemulţumiţi.

Scaunul vacant îl ocupă al treilea frate Ioniţă, care în scurt timp reuşeşte nu numai să lărgească hotarele Imperiului valaho-bulgar, ci să fie recunoscut de Bizantini şi de Papă ca rege. In 1204 cardinalul Leo unge pe arhiepiscopul Vasilie din Târnovo ca primat al Bulgarilor şi Vlahilor, iar pe Ioniţă ca rege. In schimb Ioniţă îi trimite papei o scrisoare de supunere Romei a bisericei valaho-bulgare.

In acelaşi an în Imperiul bizantin are loc un eveniment foarte important: cavalerii, porniţi în cruciata a IV, ocupă Constantinopole şi întemeiază «Imperiul latin», sub conducerea lui Balduin de Flandra. Ioniţă cere să fie recunoscut de ei, însă primeşte un răspuns negativ, în urma căruia se nasc lupte între el şi Latinii. In 1205 se produce o luptă la Adrianopole, între Ioniţă, ajutat de Cumani, de o parte şi armata lui Balduin de altă parte. «Latinenii» au fost zdrobiţi. Balduin cade prizonier, este dus la Târnovo şi moare în chinuri. Fratele lui Balduin Henric, ia acum frânele Imperiului latin. Ioniţă continuă lupta, însă în timpul asediului oraşului Salonik, este omorît de comandantul cuman, aliatul său, Manaster.

Lui Ioniţă îi urmează întâiu Borilă (1207—1218) şi apoi Ioan Asan al II-lea, fiul lui Asan (1218—1241), care se lăuda că «a cucerit toate ţările dela Adrianopole până la Durazzo, ţara grecească, cea albaneză şi cea sârbească». Pe la mijlocul secolului al XIII dinastia Asăneştilor se stinge.

Asan, Petru şi Ioniţă au fost, după arătările izvoarelor istorice, Vlahi sau Români, deşi însuşi numele de Asan este cuman[2].

După moartea lui Ioniţă, elementul român în Imperiul valaho-bulgar slăbeşte şi dispare. Imperiul se transformă într'un stat exclusiv bulgar.

Cu existenţa istorică a acestui Imperiu este legată o controversă printre istoricii români. Unii, ca D. Onciul, afirmă că el s'ar fi întins pe partea stângă a Dunării, şi după desfacerea sa, a dat

1 La Niketas Choniates găsim povestirea epopeei valaho-bulgare. NIKETAS CHONIATES. *De Isaacio Angelo*, lib. I, 5. Traducerea parţială de G. Murnu. Anal. Acad. Rom. Memor. Secţ. Istor. seria II, vol. XXVIII, Buc., 1906, pag. 377—462. Despre acest istoric interesant: K. KRUMBACHER *Geschichte der byzantinischen Literatur*, 2 Aufl., Munchen, 1897, şi F. USPENSCHI. *Autorul bizantin Niketas Choniates*, S.-Pet., 1874. (în limba rusă).

2 In cronica rusă a lui Nestor întâlnim numele Osen sau Asen, ca nume de principe cuman.

naştere Munteniei. Alţii referindu-se la tăcerea izvoarelor în această privinţă, refuză să admită o astfel de lăţire a Imperiului, şi explică dispariţia populaţiei romăne din cuprinsul lui, atăt prin desnaţionalizarea ei în mijlocul Slavilor, căt şi prin emigrările pe partea stănga a Dunării. A. Xenopol combate ambele păreri pe motivul că între Romănii din Nord şi cei din Sud «ca un cuiu despărţitor s'a introdus năvălirea Slavilor», cari ocupau Moesia. «Fiecare din aceste popoare (romăne) — scrie A. Xenopol — îşi urmă calea sa deosebită, şi ei nu mai veniră în nici o atingere unul cu altul, decăt doar în chip individual şi întămplător. Romănii din Impărăţia Asanilor nu au trecut nici cănd în Dacia Traiană, nici aceştia nu au venit aici din statul Romăno-Bulgar»[1].

Argumentul principal, pe care îl invoacă autorul, nu este convingător. Populaţia slavă nu a putut opri legăturile între ambele maluri ale Dunării, după cum de fapt ea nu a oprit nici înţelegerea între Asan şi Cumanii şi ajutorul lor peste Dunăre.

Răvna autorului de a nu recunoaşte nici o posibilitate, căt de mică, a trecerii elementului romăn din partea dreaptă a Dunării pe cea din stănga, îşi are explicaţia în spiritul lui rectiliniar şi combativ, provocat de teoria lui Roesler. I se pare, că admiţănd posibilitatea trecerii Romănilor la Nord, în mod indirect se dă sprijin teoriei lui Roesler, care afirmă că Romănii au emigrat pe pămăntul lor, tărziu, din dreapta Dunării. In realitate, nu această parte a teoriei lui Roesler este esenţială. După cum am văzut, miezul acestei teorii îl formează afirmaţia că Daco-romanii n'au rămas în fosta Dacie Romană, după părăsirea ei de Aurelian. Celelalte păreri ale lui, nu sunt legate în mod absolut şi irevocabil cu teza de bază, deci acceptarea lor nu ar însemna încă raliere la teoria lui Roesler în general.

Pe de altă parte, ar fi prea artificial să explicăm dispariţia, oarecum bruscă, din compunerea Imperiului valaho-bulgar, a Romănilor, prin emigrarea lor la Sudul Balcanilor sau prin desnaţionalizare. Unii din ei şi-au pierdut obărşia, alţii au emigrat, poate la Sud, însă cea mai mare parte, partea covărşitoare a acestei populaţii, neapărat, trebuia să fi trecut Dunărea, ajutănd astfel cristalizarea naţională a romănimii la Nordul Dunării.

Voevodate şi cnezate romăneşti.

Aşezările Romănilor pe pămăntul romănesc devin din ce în ce mai compacte. La venirea Ungurilor în Transilvania, existau dincolo de munţii Carpaţi, trei voevodate: a lui Menumorut, a lui Gelu şi a lui Glad, toate trei populate de Romăni. Pe la începutul secolului al XIII-lea există ţara Făgăraşului, care se numeşte «terra Blacorum». In jurul oraşului Turnu-Severin apare Banatul Severinului, întemeiat de Unguri, care avea o populaţie romănă, condusă de ban, guvernator unguresc.

---

1 A. XENOPOL. *Istoria Romănilor*, vol. II, pag. 253—254.

In 1247 regele Ungariei Bela IV, a dăruit Ioaniţilor, cavaleri ai ordinului Sfântului Ioan din Ierusalim, «ţara Severinului» cu munţii ce ţin de dânsa şi cu toate celelalte dependinţe, de asemenea cu cnezatele lui Ioan şi Farcaş, până la râul Olt, afară de ţara cnezatului lui Litovoi Voevod, pe care o lăsăm Românilor precum au ţinut-o ei până acum». S'a cedat o jumătate din toate foloasele şi veniturile. In afară de aceasta se mai dă ordinului «întreaga Cumanie dela râul Olt şi dela Alpii Transilvani, în aceleaşi condiţiuni, ca şi ţara Severinului, afară de ţara lui Seneslau, voevodul Românilor, pe care o lăsăm acestora ca să o ţie ca şi până acum, în aceleaşi condiţiuni, ca şi cele amintite mai sus pentru ţara Litua». Avem aci o dovadă a existenţei a două voevodate independente sau cel mult tributare regilor unguri, pe malul drept al Oltului în Oltenia a lui Litovoiu, celălalt la răsărit de acest râu, a lui Seneslau, precum şi a voevodatelor, din punct de vedere politic mai inferioare, decât acestea, conduse de Ioan şi Farcaş.

Poate nu este lipsită de temeiu şi ipoteza d-lui N. Iorga şi Bănescu, cum că cnezatele lui Tatos (zis şi Halis), Sestlav şi Saţa sau Sacea, cari se întindeau încă la sfârşitul veacului al XI-lea la Dunărea de jos în Dobrogea, dela Silistra şi până dincolo de Vicina, erau româneşti[1].

Prin urmare toate acestea ne servesc de dovadă că în ciuda năvălirilor barbare Românii continuau să existe pe pământul românesc şi aveau aşezări sociale rudimentare, pentru ca fiind ajutaţi de scurgerea românimii din alte părţi, să întemeieze statele româneşti. Din Sudul Dunării au venit Valahii, părăsind Imperiul valahobulgar. Cine a venit din Nord şi Est? La această întrebare ne va răspunde examinarea datelor despre Brodnici, Bolohoveni şi Berladnici.

Ţara Brodnicilor.

Izvoarele istorice ne vorbesc de existenţa unei ţări a «brodnicilor», la sud-est de Carpaţi, la poalele acestor munţi. Sub acest nume nou apar urmaşii tracilor la rîul Siret.

Neobositul adunător al izvoarelor istoriei românilor, G. Popa-Lisseanu a publicat o lucrare specială asupra brodnicilor, în care a expus toate părerile emise cu privire la brodnici şi a editat izvoarele, în original şi în traduceri, referitoare la această prob-

---

1 N. IORGA. *Cele dintâiu cristalizări de Stat ale Românilor.* «Revista Ist.», 1919, pag. 103—113.

N. BĂNESCU. *Cele mai vechi ştiri bizantine asupra Românilor dela Dunărea de jos.* Anuarul Ist. Naţionale, Cluj, I, 1921—1922, pag. 138—160.

N. IORGA. *Istoria Românilor şi a civilizaţiei lor,* Buc., 1930, pag. 50.

Critica acestei păreri vezi la: CONSTANTIN C. GIURESCU. *O nouă sinteză a trecutului nostru,* Buc. 1932, pag. 48 şi 116, şi *Istoria Românilor,* vol. I, pag. 311—312. V. BOGREA în «Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj», I, 1921—1922, pag. 380, II, 1923, p. 353, III, 1924—1925, p. 509—511. I. FERENŢ, Ibidem pag. 17.

lemă: mărturiile cronicilor ruse, diplomele regilor Ungariei, bulele papale etc[1].

Să vedem ce ne spun izvoarele istorice.

Cronicile ruse din *Colecţia completă a cronicilor ruse* vorbesc deseori la diferite intervale de timp de brodnici, care iau parte la lupte între principii ruşi, de partea unora sau altora din ei. Aşa a fost în 1146 şi în 1223 la lupta de la Kalca, ultima informaţie despre brodnici din cronici. Cronicile ruse conţin ştiri numai despre brodnici, şi nu despre Ţara Brodnic.

Despre aceasta din urmă se vorbeşte în diplomele regilor unguri şi în bulele papale. Ne vom opri asupra principalelor din ele.

În diploma regelui Andrei al II-lea din 1222 (înainte de 7 mai) se pomeneşte dania, făcută cavalerilor teutoni şi cu această ocazie se vorbeşte de «castrum quod Kruceburg nominatur» şi de la marginea acestei fortăreţe dania se întinde «usque ad terminos Prodnicorum et ab indaginibus Almaye, in parte altera vadit ad ortum aquae quae votarur Burza, et inde progeditur usque ad Danubium».

În bula papei Honoriu al III-lea din 1222 se confirma donaţiunea regală şi se repetă hotarele ei «ad terminos Prodnicorum».

În diploma regelui Andrei din 1223 (după 30 noiembrie) se precizează că aşezările brodnicilor prezintă o ţară — «terra Borothnic».

În diploma papei Grigorie al IX-lea din 1227 se exprimă mari speranţe de convertire în creştinism (desigur — catolic) a poporului brodnic, deoarece prestigiul «nostru», adică «catolic», se bucură de mare trecere «în Cumania şi în Brodnic, ţara vecină».

Deosebit de importantă este scrisoarea regelui Ungariei, Bela al IV-lea către Papa Inocenţiu al IV-lea, din 1254 în care îi comunica că Ungaria în cea mai mare parte este înconjurată de diferite popoare necredincioase («infidelium»): la răsărit — de rutheni, cumani, brodnici şi la sud — de bulgari şi bosmeci şi este ameninţată din partea tătarilor. Tătarii au de gînd să invadeze din nou Ungaria, dorind să o supună, în vreme ce alte popoare, împotriva cărora şi-au arătat puterea lor, li s-au constituit ca tributare şi în special regiunile, care se mărginesc cu regatul nostru (ungar) dinspre răsărit, ca Rusia, Cumania, Brodnicii şi Bulgaria.

Din aceste izvoare rezultă că în vecinătatea Ungariei şi Transilvaniei se afla un popor cu numele Brodnic, că el îşi avea ţara în vecinătatea Cumaniei, că acest popor era socotit, ca şi rutenii şi bulgarii, «infidel», adică nu era de credinţă catolică, că dania cavalerilor teutoni se întindea pînă la Dunăre şi, în sfârşit, că

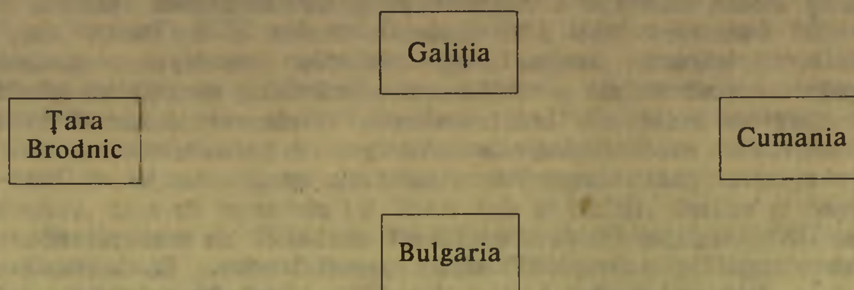
---

1 G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. XII: Brodnicii, Bucureşti, 1938, p. 1—33 şi textele izvoarelor p. 33—78; V. de acelaşi autor, *Românii în izvoarele istorice medievale*, Bucureşti, 1933, p. 143—174. Toate documentele ungureşti sînt scoase din colecţiile de documente: Teutsch-Firnhaber. Urkundenbuch, v. I. Zimmermann-Codex Dipl., v. III şi Theiner-Vetera Monumenta historica Hungarian sacram illustrata, v. I.

țările vecine cu Ungaria s-au declarat tributare tătarilor, toate cele din răsăritul și sudul Ungariei și anume: Ruscia (nume pe care-l purta atunci Galiția), Cumania, Brodnicii și Bulgaria. Enumerarea acestor popoare merge de la nord spre sud.

Din coroborarea documentului din 1254 cu cel din 1227, unde se spune că țara Brodnic este vecină cu Cumania, și cunoscînd din istorie că Cumanii ocupau teritoriul între Nistru și Siret, ne putem face o idee mai apropiată de adevăr despre poziția țărilor pomenite în primul din aceste două documente.

Poziția lor poate fi exprimată grafic în felul următor:

De hotarele acestei țări s-a ocupat Ioan Ferenț care, pe cale de interpretare, a ajuns la trasarea lor aproximativă. Pentru identificarea lor a luat de bază întinderea ținutului Kreuzburg[1]. Acest ținut ardelenesc se afla la răsărit de țara Bîrsei, între Tarlunga și Carpații Moldovei cu cotitură spre Muntenia. Țara donată teutonilor se întindea spre răsărit pînă la hotarele Brodnicilor. Între hotarul Kreuzburgului și țara Brodnicilor se afla la mijloc teritoriul moldovenesc al teutonilor. Autorul ajunge la concluzia că «terra Prodnicorum» trebuie căutată în Moldova. Se știe că teritoriul cavalerilor teutoni în Moldova se afla între Carpați și Siret. Țara brodnicilor avea la hotarul de răsărit — Siretul și la apus — Carpații și era așezată mai mult în sudul Moldovei.

Această localizare a țării Brodnic e verosimilă.

Un loc aparte ocupă mărturia lui Nicetas Choniates, care vorbește că *bordonii* i-au ajutat pe asanești. Desigur, aici e vorba de brodnici, cei mai apropiați vecini și nu de ruși, care pe timpul acela (sfîrșitul secolului al XII-lea) erau departe, iar pe litoralul Mării Negre se aflau polovții (cumanii) și tirageții.

Izvoarele de mai sus au fost interpretate de istorici în modul cel mai variat.

Bazîndu-se pe sensul cuvîntului rus *brodvad*, mulți istorici și-au închipuit că brodnicii sunt vădeni, adică oameni care au meseria de a trece prin vad. Aceasta a fost părerea lui N. Iorga (vădenii

---

1 Ioan Ferenț, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, 1931, p. 125—126.

basarabeni şi dobrogeni), a lui A. Sacerdoţeanu[1] şi a noastră (din 1937). Credeam că brodnicii erau traci, aşezaţi în jurul oraşului Brody din Volînia.

Alţi istorici au pus sub îndoială termenul *«brod»*. Într-adevăr împreunarea cuvintelor *«ţara»* şi *«brodnic»* produce o impresie bizară. Cum s-ar fi putut ca o ţară întreagă să fie numită după o meserie atît de neînsemnată ca a vădenilor? Pare a fi un «nonsens».

Sub această impresie alţi istorici au căutat cuvinte care se aseamănă ca sunet cu brod. Îi putem împărţi în patru grupuri:

1. Unii au înlocuit cuvîntul brod (vad) cu cuvîntul slav *brdo* (munte), anume Augustin Bunea şi V. Matogna. Ultimul din ei a şi precizat că aceşti munteni sînt din Vrancea.

2. Bazîndu-se pe cuvîntul «infideles» din izvoarele istorice, I. Ferenţ a crezut că brodnicii sînt *berendei*, o rămăşiţă a pecenegilor.

3. Alţii au pus la etimologia cuvîntului brodnic verbul rusesc *«broditi»* (a fi nomad, a vagabonda). Acestui curent aparţin istoricul rus din secolul trecut N. M. Karamzin, Radu Rosetti şi recent C. Cihodaru[2] şi, în sfîrşit,

4. Brodnicii ar fi *«pruteni»* (locuitori ai Prutului). Aşa credeau G. Brătianu, A. Decei şi G. Popa-Lisseanu.

Constatăm o mare varietate de păreri în căutarea adevărului.

Fireşte, concomitent cu căutarea sensului cuvîntului «brodnic» s-a pus şi întrebarea: ce etnicitate au avut aceşti oameni? Întrucît ţara brodnicilor se afla la poalele Carpaţilor, majoritatea istoricilor romîni au considerat pe aborigenii acestei ţări, pe bună dreptate, romîni. Această părere o împărtăşeau Radu Rosetti, A. Bunea, Romulus Cîndea şi N. Iorga. D. Onciul, ţinînd seama că «brodnici» este un cuvînt slav (rus), a admis un oarecare amestec slav în majoritatea romînilor.

Părerea că brodnicii au *fost berendei* este complet eronată. Brodnicii n-au fost nici nomazi, nici păgîni. Termenul «infideles» înseamnă «necatolici», deoarece se aplică ţărilor vădit creştine necatolice, ca Bulgaria şi Galiţia.

În afară de aceasta brodnicii nu puteau fi berendei şi din alt punct de vedere. Ţara brodnicilor, după cum se vede din documente, era vecină cu Cumania. Cumanii erau adversari hotărîţi ai pecenegilor, şi desigur, şi ai berendeilor, care prezentau o ramură a pecenegilor. Cumanii nu i-ar fi tolerat ca vecini.

Autorii ruşi (începînd cu N. M. Karamzin) îi socoteau pe brodnici — ruşi. Însă ei nu se interesau deloc de «ţara brodnicilor». Această chestiune rămînea în afara sferei lor de cercetare, deşi pentru ambele probleme nu poate fi decît o singură soluţie ştiinţifică.

---

1 Aurelian Sacerdoţeanu. *Chestia brodnicilor*, în «Revista Istorică», an XXIV, nr. 7—9, p. 10.

2 C. Cihodaru, Despre *populaţia Moldovei înainte de invazia tătarilor*, în «Studii şi cercetări ştiinţifice», istorie, an XIV, Iaşi, fasc. 2, 1963, p. 220—231.

Brodnicii nu puteau fi *munteni*, deoarece această calificare, potrivindu-se pentru Ţara brodnicilor, la poalele munţilor Carpaţi, înglobînd Vrancea muntoasă, nu s-ar potrivi brodnicilor, care se aflau pe teritoriul rusesc.

Că brodnicii n-au fost nomazi am arătat mai sus. Ei nu puteau fi *pruteni*, deoarece ţara brodnicilor nu se afla la Prut, ci între Carpaţi şi Siret.

Toate ipotezele emise pînă în prezent nu sînt valabile. Vom încerca să dăm un răspuns cu totul de altă natură.

În primul rînd subliniem o trăsătură caracteristică a brodnicilor, că ei prezentau *un element militar şi foarte activ*. În toate cronicile ruse, vorbindu-se de brodnici, niciodată nu se pomeneşte de meseria lor presupusă de vădeni. Nu există nici cea mai mică aluzie la această meserie de trecerea prin Vad ci dimpotrivă, ori de cîte ori se vorbeşte de ei, sînt prezentaţi ca *ostaşi războinici*, care servesc pe principii ruşi ba pe unul, ba pe altul.

Totodată din mărturiile cronicilor ruse rezultă că ei nu aveau o legătură permanentă cu aceşti principi şi îi serveau numai un oarecare timp, deci prin angajament. Aceasta înseamnă că ei au fost *mercenari*.

Din istoria timpurie a romănilor se cunoaşte mercenarismul valahilor (romănilor). Mercenarii brodnici au fost predecesori ai mercenarilor valahi.

În legătură cu aceasta menţionăm că atunci nu existau hotare «impermeabile» între ţări, păzite cu forţa de grăniceri, ca astăzi. Nistru nu prezenta nici o piedică. Din nordul lui uşor se putea trece la sud şi invers.

Teritoriul galicio-volînean şi Podolia prezentau *un rezervor*, din care se scurgea lumea spre sud. Ţara brodnicilor s-a format datorită faptului că brodnicii existau la nord de Nistru. Nu întreaga masă a brodnicilor a părăsit regiunile galicio-volîneană şi podoleană. Au mai rămas acolo unele elemente din ei.

Desigur, pentru elementele mercenare, războinice cuvîntul «brodnic» nu este deloc potrivit. Dar observăm deseori în cronicile ruse că în afară de brodnic se vorbeşte de *«bronnici»*, adică de purtători de chiurasă, de zale. Apare ideea firească că tocmai bronicilor se potriveşte denumirea mercenarilor şi că cronicarii ruşi au deformat cuvîntul bronic transformîndu-l în «brodnic».

Nu dăm aici decît un singur exemplu grăitor. Numele unui popor, pe care cronicarii îl cunoşteau foarte bine, ulicii figurează în cronici ca ulicii, uglițîi, luticii, sulicii etc.

«Bronnic» putea uşor să treacă în «brodnic»[1].

1 Denumirea de «brodnic» o găsim în:

Colecţia completă a cronicilor ruse, vol. II, *Cronica Ipatievscaia*, «brenni...ţi» (care după N. M. Karamzin sînt bronnici, Istoria gosudarstva rossiiscago, nota 299).

Ibidem, vol. III, *Cronica Novgorodscaia* prima, p. 61.

Ibidem, vol. III. *Cronica Novgorodiona* a doua, p. 174.

Ibidem, vol. VII. *Cronica Voscresenskaia*, p. 37 aminteşte o mie de bronnici, drugina Belezerscaia.

În afară de aceasta avem cîteva cazuri de denumiri de sate. Dincolo de Pripet, la est de Novgorod, pe rîul Msta se afla un sat cu numele Bronnice[1] altă dată e denumit Bronniţi[2] şi Bronniki[3]. În alte cronici avem denumiri de localităţi: Bronnici[4] şi Bronniki[5].

Am găsit în cronici de nouă ori denumirea de «brodnic» şi toate se referă numai la ostaşi şi *nu la localităţi.*

Cronicarul n-are o atitudine fermă faţă de aceşti oameni, întrebuințînd pentru ei cînd un termen, cînd celălalt. Constatăm această oscilaţie în vol. II, III, VII, XV şi XXIII.

Lipsa de stabilitate a terminologiei o observăm de asemenea în vol. XXVI, unde alături de bronniki găsim şi *borojniţi* (p. 61, 63, 69).

Bronnicii prezentau un fenomen special în viaţa principatelor ruse.

Din faptul că am întîlnit de două ori menţiunea de 1.000 de bronnici putem presupune că bronnicii au fost organizaţi în unităţi de 1.000 de oameni. Odată «mia» a fost calificată ca «drugină».

În izvoarele istorice amintite găsim pentru aceşti ostaşi denumiri foarte variate, în afară de brodnic: bronniţi, bronnici, bronniki, borojniţi, borothnic, prodnic şi bordoni, care indică o instabilitate a terminologiei.

Bronnicii erau numeroşi, fiind aşezaţi în sate întregi, purtînd numele lor. Este absolut exclus ca vădenii să fi putut forma sate întregi.

Numele «bronnic» derivă de la cuvîntul rus «bronea» platoşă, chiurasă, zale. Bronnic este purtătorul acestor obiecte de apărare a corpului în timpul luptei cu adversarii.

Bronnicii (respectiv brodnicii) n-au fost ruşi. Această părere este susţinută de faptul că «ţara Brodnic» din izvoarele ungureşti se afla cu siguranţă în vestul Moldovei, unde, după cît se ştie, se aflau geţii şi carpii, populaţii străine ruşilor.

Că bronicii n-au fost ruşi reiese mai ales din povestirea cronicarului rus despre lupta de la Kalca din 1223[6].

Această luptă s-a dat între două tabere adverse. Toţi principii ruşi s-au coalizat pentru a ajuta pe polovţi împotriva tătarilor.

Ibidem, vol. IX, Cronica Niconovscaia, p. 91—92, 170—171, vorbeşte de 14.000 de bronnici.

Ibidem, vol. XV, Cronica Tverscaia, p. 207, o mie de bronnici.

Ibidem, vol. XXI, Cartea de trepte genealogice, p. 546, bronnicii sub conducerea voievozilor, trimişi la Novgorodul Mare.

Ibidem, vol. XXIII Cronica Ermolinscaia, p. 33; o mie de bronnici.

Ibidem, vol. XXV, Letopiseţul moscovit prescurtat p. 39.

1 *Colecţia completă a cronicilor ruse*, vol. XXVI. p. 92, vol. XXVII. p. 51.
2 *Ibidem*, vol. XXV, p. 148, 313, 314.
3 *Ibidem*, vol. XXVIII, p. 60, 219.
4 *Ibidem*, vol. III, p. 162.
5 *Ibidem*, vol. XII, p. 174—176, vol. XXI, p. 546.
6 *Ibidem*, vol. VII, *Cronica Voscresenskaia*, p. 131.

împotriva tătarilor au venit să lupte chiar și ostașii din Galiția, pornind de la o distanță apreciabilă pînă la Marea de Azov (Kalca este afluent al rîului Kalmius, care se varsă în Marea de Azov).

Din cauza polovților nestatornici principii ruși au fost înfrînți. Au rămas neclintiți pe pozițiile lor împotriva tătarilor numai trei principi ruși. Cu ei au fost și brodnicii cu voievodul lor Ploskînea. El trebuia să fie în favoarea rușilor cărora le-a săruta crucea că nu-i va ucide, ci-i va lăsa la răscumpărare. Însă el (Ploskînea) «afurisitul» a mințit i-a legat pe toți trei principii ruși și i-a predat tătarilor.

Din povestirea cronicarului rezultă că în lupta împotriva tătarilor au luat parte toți principii ruși fără excepție, avînd ca asociați pe polovți. Ar fi cu totul exclus ca un principe rus să facă un act de trădare față de toată obștea rusească. Numai un străin putea să facă așa ceva. Dealtfel și din titlul lui Ploskînea «voievod» se vede că el nu era rus, deoarece rușii erau conduși în această luptă de principi și nu de voievozi. În general titlul de voievod a intrat în uz la ruși mult mai tîrziu, prin secolul al XV-lea.

Faptul că «brodnicii» erau conduși în război de un voievod presupune că organizarea brodnicilor (bronnicilor) era cu totul diferită de cea a rușilor. Voievodatul din acel timp presupune o organizare cnezială, asemănătoare celei de mai tîrziu a românilor conform cu «Ius Valahicum».

Ploskînea n-a fost nici rus, nici cuman și nici tătar, altfel n-ar fi fost angajat pentru a lupta contra tătarilor. Probabil era voievod mercenar, dispunînd de o drugină de mercenari. Ne întrebăm: de unde a venit, unde își avea o așezare permanentă?

Între Pripet și Nistru (la cursul lui superior) se află cinci sate cu denumiri de la *«bronnic»*: primul în nordul regiunii sub numele de *«Bronnița»;* al doilea este situat în unghiul format de Goryn și Sluci, cu numele *«Bronnoe»*; al treilea sat este la cotul mare al rîului Goryn pe partea lui stîngă sub numele de *«Bronnic»;* al patrulea se află între cursurile medii ale rîurilor Goryn și Sluci cu numele *«Bronniki»;* în sfîrșit, la Nistru, pe partea lui stîngă, ceva mai jos de Moghilev este un sat cu o denumire aidoma cu cea din nord — *Bronnița.*

Cinci nume topice din regiunea Pripeto-Nistriană pe linia descendentă de la nord spre sud, ne deschid posibiltatea de a cunoaște adevărul.

Astfel, toponimia arată calea justă spre deslegarea problemei. În consecință, trebuie să renunțăm definitiv la denumirea deformată de «Brodnici», pusă în circulație de cronicarul rus din greșeală. Firește trebuie să cadă toate speculațiile cu privire la «Brodic», atît de variate și ingenioase, precum și ale mele proprii din 1937.

Socotim util să punem țara brodnicilor în lumina însemnătății ei istorice sub dublul ei aspect: român și rus.

Această țară aflîndu-se în secolele XII—XIII între Carpați și Siret, conviețuind în mod pașnic cu vecinii ei cumanii, a căpătat

numele de la îndeletnicirea unor elemente ale populaţiei de a fi mercenari îmbrăcaţi în zale.

Populaţia acestei ţări se compunea din autohtoni, sedentari, valahi (geto-daco-traci), predecesori ai moldovenilor[1].

Perioada de la jumătatea secolului al XII-lea şi pînă la invazia mongolilor este cunoscută în istoria Rusiei ca timpul descompunerii principatului Kiev şi a formării în jurul lui a multor ţări independente.

La jumătatea secolului al XII-lea ordinea de succesiune a scaunelor princiare a intrat în declin şi nu mai putea să asigure o repartizare justă între diferiţi principi Riuricovici a spaţiului mare de la Nipru pînă la lacurile de nord şi de la acest rîu pînă la confluenţa Kamei cu Volga.

Ţările care s-au format pe acest teritoriu în condiţiuni geografice diferite datorită cristalizării demografice, se simţeau perfect, separate. În acest timp exista o serie întreagă de principate ca Turov, Galiţia, Muromo-Reazan, Rostovo-Suzdal. Rivalitatea între ele, dorinţa de acaparare a teritoriului vecin, certurile între principi, duceau la conflicte armate. Cînd principii simţeau că formele proprii sînt insuficiente, pentru reuşita în conflict, recurgeau la ostaşi plătiţi.

Prin urmare, *fenomenul mercenarismului stă în strînsă legătură cu starea politică şi economică în care se aflau principatele ruse din acest timp*, e o creaţiune a raporturilor dintre diferite centre ruse-ţări[2].

Principii ruşi din acest timp aveau nevoie de *bronnici*, însă nu de «brodnici».

Ultimul mercenar a fost voievodul Ploskînea din 1223 la lupta de la Kalca.

Atitudinea trădătoare a voievodului Ploskînea şi brodnicilor conduşi de el, a dat prilej cronicarilor ruşi să-i considere legaţi de tătari. Astfel *Cronica Ermolinski*[3] vorbeşte de «brodniţi cu tătarii». *Cronica Nicanorovski*[4] merge şi mai departe, în povestirea despre lupta de la Kalca citim: «Tătarii aveau un voievod cu numele Ploskînea».

Nu este nici o îndoială că «brodnicii» n-au fost tătari, doarece ştirile despre ei apar în cronicile ruse cu un secol şi ceva înainte

---

1 G. Popa-Lisseanu, *Continuitatea românilor în Dacia*, Bucureşti, 1941, p. 58 (202). Autorul pe bună dreptate, îi socoteşte pe brodnici români. Expunind mărturia lui Nicetas Choniates despre «bordoni» (brodnici) arată că atunci cînd Nicetas ne vorbeşte despre Bordoni, alături de cumani, nu ne pomeneşte nici un cuvînt despre valahii de la nordul Dunării. Aceasta ar putea să ne servească drept dovadă că în mintea sa identificarea între Vlahi şi Bordoni era un lucru de la sine înţeles.

2 A. Efimenco. *Ucebnic russcoi istorii*, S.-Petersburg, 1909, p. 48—65. Evoluţia principatelor ruse din sec. XII—XIII poate fi urmărită după *Istoria Rossii s drevneisih vremion* a lui S. M. Soloviev V.; de asemenea P. Milioukov, Ch. Seignobos, L. Eisenmann, *Histoire de Russie*, vol. I, 1935, p. 109—124.

3 *Colecţia completă a cronicilor ruse*, vol. XXIII, p. 69—71.

4 *Ibidem*, vol. XXVII, p. 156—157.

de invazia tătarilor în stepele pontice şi în Rusia. Nu puteau fi ei nici cumani, doarece cumanii nu erau conduşi de voievozi. În cronicile ruse nu găsim cea mai mică aluzie la obîrşia lor etnică cumană, ci dimpotrivă deseori brodnicii sînt pomeniţi alături de cumani[1]. În afară de aceasta, brodnicii erau creştini: voievodul lor Ploskînea a sărutat crucea.

E interesant că în timpul decăderii Hoardei de aur şi al rivalităţii tătaro-lituaniene, mercenarismul a început să apară din nou în condiţiuni cu totul noi. Un caz interesant s-a petrecut în 1426 (6934). Principele lituanian Vitort a pornit război împotriva Pscovului. A luat cu el pentru luptă nu numai pe lituanieni şi polonezi, ci şi pe cehi, tătari (curtea lui Mahmet) şi «volohii tocmiţi».

Lîngă oraşul «Opacica», suburbia Pscovului, a suferit o înfrîngere cruntă[2]. Aici în loc de bronnici figurează volohi.

În rîndurile de mai sus am încercat să stabilim următoarele:
1. Termenul «brodnic» este o deformare a cuvîntului «bronnic» care nu are nici o legătură cu «vad» ci înseamnă ostaşi mercenari.

2. Fenomenul «bronnicilor» are loc într-o epocă din istoria rusă, cînd principii ruşi, în certurile lor, recurgeau la mercenari şi dispare o dată cu stabilirea dominaţiei tătarilor.

3. Bronnicii mercenari au fost în majoritatea lor covîrşitoare valahi şi formau sate întregi. Prin toponimie am constatat că aşezările lor încep de lîngă rîul Pripet şi se întind pînă la Nistru.

4. Ţara brodnicilor este o ţară a bronnicilor valahi, care se trag de la daco-geto-traci şi ajung să fie moldoveni.

Ţara Bolohovenilor («Zemlea Bolohovscaia»).

Despre Bolohoveni şi ţara lor avem puţine ştiri istorice. Ele ne permit totuşi să tragem câteva concluzii importante asupra acestei ţări[3].

---

1 *Ibidem*, vol. II, *Cronica Ipatievskaia*, p. 27.

2 Încercarea a fost plătită scump. Prizonierii luaţi de biruitorii din Opocica au fost împărţiţi în două: tătarii de o parte şi lituanii de alta şi erau pedepsiţi în mod diferit.

3 *Cronica rusă Ipatievscaia*. Colecţia complectă a cronicilor ruse, vol. II.

N. P. DAŞCHEVICI. *Ţara Bolohovsca şi însemnătatea sa în istoria rusă*. Operele congresului arheologie (al III-lea) din Chiev, 1874, vol. II.

A. S. PETRUŞEVICI. *Cine au fost cnejii Bolohoveni?* 1877.

MIKLOSICH-KALUZNIACKI. *Wanderung der Rumunen*, Wien, 1879. pag. 40 ş.u.

N. MOLCEANOVSCHI. *Schiţa ştirilor despre Ţara Podoliei până la 1434*. Memoriile Universităţii din Chiev, 1883.

N. P. DAŞCHEVICI. *Ipotezele («domâsli») cele mai noui despre Bolohov şi Bolohoveni*. Memoriile Universităţii din Chiev, 1884, No. 6.

N. P. BARSOV. *Geografia istorică rusă*. Geografia cronicei lui Nestor. Varşovia. 1885.

FILEVICI. *Lupta Poloniei şi Litvei-Rusi, pentru succesiunea Halicio-Vladimireană. Revista Ministerului Instrucţiunii Publice, S.-Pet., 1889, Noembrie şi Decembrie.*

P. N. BATIUŞCOV. *Podolia*. Descriere istorică, S.-Pet., 1891, pag. 18—25.

D. ONCIUL. *Dragoş şi Bogdan*. «Convorbiri Literare», 1885, vol. XVIII.

Prima menţiune asupra lor a cronicei ruse se referă la anul 1150. Principele Vladimirco din Halici merge spre Chiev prin oraşul Bolohov: «Şi îi vine lui Iziaslav (marele principe al Chievului) vestea că Volodimirco a trecut Bolohovo, merge alăturea de oraşul Munarev la Volodarev»[1].

A doua menţiune se referă la anul 1172. Principele Mstislav Iziaslavici, din oraşul Vladimir-Volânschi, având ca aliaţi pe Haliceni şi câţiva principi ruşi, a reuşit să ocupe Chievul, însă nu a putut ocupa cetatea vecină Vâşgorod şi a fost nevoit să se retragă. Oştirea adversă ieşind din cetate, l'a urmărit pe principele Mstislav, ajungându-l la Borohov (Bolohov), şi s'a întors[2].

Prin urmare în ambele aceste cazuri oraşul Bolohov, care probabil era centrul ţării Bolohovenilor, se prezintă ca ceva neutru, prin care trec oştirile principilor ruşi şi atâta. Altfel vedem lucrurile în ştirile posterioare.

In 1231 principii Bolohoveni («инiи князи Болоховьсцiи») cu trupele lor, iau parte la războiul regelui Ungariei Andrei II pentru Halici cu principele halicio-volânian Daniil, fiind aliaţii Ungurilor[3].

In 1235 principii bolohoveni împreună cu Halicienii răsculaţi, apar ca asediatori ai oraşului Kameneţ. Acest oraş era apărat de un grup de boieri al lui Daniil din Halici, care în urma răscoalei Halicienilor a fugit la regele ungur. Boierii lui Daniil ieşind din Kameneţ, au ajuns pe Halicienii «infideli», cari au început să fugă, şi toţi principii bolohoveni au fost luaţi prizonieri[4].

Intre anii 1235—1240, Bolohovenii întreprind o campanie împotriva principelui polonez Boleslavli al Mazoviei. Despre rezultatele dezastruoase pentru ei ale acestui războiu, se povesteşte în cronicele

---

D. ONCIUL. *Dragoş şi Bogdan.* «Convorbiri Literare», 1885, vol. XVIII.

TH. HOLBAN. *Românii pe teritoriul polonez, până la secolul XVI.* Arhiva, 1930, XXXVII, (No. 3—4), pag. 238—243 (rezumat al tezei de doctorat).

DUMITRU MOTOTOLESCU. *Ius Valachicum în Polonia,* Buc. 1916.

1 *Cronica Ipatievscaia.* Ibidem, pag. 50.

2 Ibidem, pag. 101.

3 Ibidem, pag. 172.

4 Ibidem, pag. 174. Socotim neîntemeiată părerea lui Barsov, cum că acest oraş Kameneţ nu este acel din Podolia, ci era situat undeva la Nord de râul Homor, afluent al Sluciului. BARSOV. Ibidem, pag. 287—289. Textul cronicei sună astfel: «Поидоша Галичане на Каменецъ, и вси Болоховьсцiи князи съ ними, и повоеваша по Хомору и поидоша ко Каменцю, вземше полонъ великъ поидоша». Interpretând corect textul, trebue să-l înţelegem astfel: «Au venit Halicienii la Kameneţ, şi toţi principii bolohoveneni cu ei au mers după ce au luptat la Homor şi au luat (acolo) mulţi prizonieri». Probabil e vorba de unele oraşe, situate la Nord de râul Homor din cuprinsul principatului volânean (sau mai precis halicio-volânean). In ce priveşte Kameneţul, e foarte probabil ca el să fi fost întâiu sub oblăduirea Bolohovenilor şi să fi trecut apoi în mâinile lui Daniil, principele din Haliciu, fapt în urma căruia Bolohovenii în 1235 se şi socoteau în drept să-l reocupe. Această concluzie se confirmă indirect prin ceea ce se spune în cronica rusă sub an. 1228 despre calea principelui cuman Kotian. El a trecut toată ţara Haliciului şi luând direcţia înspre ţara Polovţilor, nu s'a îndreptat la asediatorii oraşului Kameneţ. *Cronica Ipatievscaia,* pag. 167. Rezultă că Kameneţul nu intră în componenţa principatului halician.

ruse sub o dată posterioară, an. 1241. In acest an principele rus Rostislav, a adunat pe principii bolohoveni şi un grup de Halicieni şi a atacat oraşul Bacota[1]. Un oarecare Kuril, probabil voevoda acestui oraş, a reuşit să-l apere şi asediatorii s'au retras. Insă principele Haliciului Daniil, aflând despre vizita neaşteptată a principilor bolohoveni, s'a hotărît să meargă împotriva lor. Intrând în ţara lor, el a dat foc oraşelor şi i-a prădat. Daniil, luând mulţi prizonieri, s'a întors. Au fost ocupate de el oraşele bolohovene: Derevici, Gubin şi Cobud, Cudin, Gorodeţ, Bojskăi, Diadicov. Daniil a ocupat ţara Bolohovenilor şi a ars-o («оттуда же плънивъ землю Болоховьскую и пошедъ»), deoarece i-au lăsat Tătarii pentru ca să le dea grâu şi mălai (meiul). Daniil avea o mare ciudă împotriva lor, văzând că ei pun mari speranţe în Tătari.

Povestind despre aceasta, cronicarul îşi aduce aminte că Daniil le-a făcut Bolohovenilor un mare bine, oprind pe Boleslavli, principele Mazoviei, de a prăda ţara Bolohovsca. Daniil l'a întrebat: «De ce ai venit în ţara mea, pe care nu am dat-o lor?» Acela a răspuns: «Nu sunt ostaşii tăi, ci *principii osebiţi*» («не суть вои твои, но суть особнии князи») şi vroia să-i prade. Bolohovenii i-au promis lui Daniil că-i vor fi supuşi («они же объщашася работъ быти») şi în urma rugăciunilor lor («онъмъ же молящимся») Daniil şi Vasilco aveau de gând să pornească împotriva lui Boleslavli un războiu. Insă Vasilco l'a convins să se retragă şi i-a dat multe daruri pentru mântuirea Bolohovenilor.

Cronicarul mai adaogă din partea sa şi o morală: «Deoarece nu au ţinut minte pentu bunătate, Dumnezeu le a dat răsplata, ne rămânând în oraşul lor nimic, ce nu ar fi fost luat ca priză». Probabil prin oraş se înţelege Bolohov, fiind vorba de oraş (la singular).

In sfârşit, ultima menţiune se referă la an. 1257[2]. Daniil Romanovici, principele Haliciului, a luptat cu Tătari. Omul lui Daniil, Dionisie Pavlovici a ocupat Mejibojie. Oamenii lui, precum şi oamenii lui Vasilco, fratele său, au atacat Bolohov şi oamenii lui Lev, fiul lui Daniil, au luptat împotriva oraşului Pobojie şi Tătarilor. Primăvara Daniil a trimis pe fiul său Şvarna să continue lupta mai departe; el a reuşit să ocupe Gorodoc şi Semoţi, toate oraşele, supuse Tătarilor, Gorodesc şi pe râul Teterev, până la Gidicev, şi în sfârşit, Vozviagl (Novograd-Volânsc de mai târziu). După ocuparea oraşelor au venit la Daniil Beloberejţii, Ciarniatinţii şi toţi Bolohovţii («и по немъ придоша Бълобережцъ, и Чарнятинци, и вси Болоховци ко Данилу»).

In literatura istorică s'au emis câteva păreri despre ţara Bolohovenilor şi principii bolohoveni. Examinând ştirile cronicei ruse, Daşchevici a ajuns la concluzia, că această ţară se întindea prin părţile superioare ale Bugului sudic şi ale râului Sluci, până la vărsarea în el a afluentului Homor, precum şi prin părţile superioare

---

1 *Cronica Ipatievscaia*, ibidem, pag. 179—180.
2 Ibidem, pag. 194—195.

ale râului Teterev. Ţara Bolohovenilor era situată între principatele Halici, Volâni şi Chiev şi ocupa partea de Sud a judeţului Novograd — Volânschii, partea răsăriteană a judeţelor Staroconstantinovschii şi Proscurovschii, întreg judeţul Leticevschi şi probabil partea sud-vestică a judeţului Jitomirschi, şi partea vestică a judeţului Berdicevschii. Autorul îi consideră pe Bolohoveni un trib rus a parte, bazându-se pe vecinătatea lor cu principatele ruse, independenţa lor, vieaţa lor statornică, principala lor ocupaţie fiind agricultura, şi pe denumirile slave ale oraşelor bolohovene. Aproape toţi autorii ruşi, cu câteva excepţii, împărtăşesc această părere.

Barsov, urmând părerea istoricilor ţării Haliciului Şaranevici şi Zibriţki, crede că Bolohovenii sunt o gintă poloveţă (cumană) pacificată, la fel cu Clobucii negri (Torkii Berendeii, Kouii).

Un alt autor rus Petruşevici şi Miklosich — Kaluzniacki întemeiază teoria românească a originii Bolohovenilor. Ambii cred că Bolohovenii sunt Români, cari au venit în bazinul Nistrului şi Bugului sudic la începutul secolului al XIII-lea, fiind chemaţi de principele Haliciului Roman Mstislavici, pentru a-l ajuta împotriva atacului, pe care el îl aştepta din partea Vlahilor şi Cumanilor.

Netemeinicia părerii lui Daşchevici e evidentă. Vecinătatea nu poate servi ca dovadă a caracterului etnic rusesc al Bolohovenilor. Vecini cu Ruşii erau şi Cumanii şi Polonezii ş. a. popoare. Nimănui nu i-ar fi dat prin gând ca pe această bază să facă concluzii despre originea rusă a Cumanilor sau a Polonezilor. Nu sunt mai convingătoare şi celelalte argumente, privitoare la Bolohoveni şi vieaţa lor. Iar denumirile slave ale oraşelor bolohovene cel mult ar putea să ne dovedească prezenţa influenţei ruse la Bolohoveni, după cum, de exemplu, denumirea capitalei Imperiului rusesc Petersburg, nu înseamnă că acest oraş era locuit de Nemţi sau Olandezi.

Cu totul arbitrară este a doua părere despre caracterul etnic cuman al Bolohovenilor, ne având la baza sa un alt argument, decât cel negativ că Bolohovenii nu sunt Ruşi.

Rămâne în putere a treia părere despre provenienţa românească a Bolohovenilor, care în afară de indicaţia denumirii (Slavii numeau pe Români «Vlahi» sau «Valahi») mai are la bază şi toponimia românească a regiunii Bolohovenilor şi caracterul special al istoriei lor.

Rezumând datele cronicei ruse, putem face următoarele constatări:

Centrul Bolohovenilor, oraşul Bolohov, era situat undeva pe drumul direct între oraşul Halici şi Chiev. In acelaş timp, probabil, el era şi un punct apropiat de drumul direct între Vladimir-Volânschii şi Chiev. Prin urmare Bolohov nu poate fi oraşul halician Bolehov, care în izvoarele istorice este numit «villa Valahorum»[1]. Ţara Bolohovenilor este independentă, însă pusă veşnic sub ameninţarea pierderii acestei independenţe în urma pretenţiilor principatului Halicio-Volânean. Chiar şi apărând odată ţara Bolohovenilor,

1 MIKLOSICH-KALUZNIACKI. Ibidem pag. 44.

principele halician nu face aceasta, decât din motive egoiste de a-şi păstra această ţară pentru sine.

Cu năvălirea Tătarilor situaţia se schimbă brusc. Bolohovenii se supun lor, obligându-se să plătească un tribut anual în natură şi câştigând prin aceasta o neatârnare în administraţia lor internă. Punând speranţe în ocrotirea Tătarilor, ei atacă principatul Halicio-Volânean, dar sunt înfrânţi. Daniil arde oraşele bolohovene, cari sunt identificate de autorii ruşi cu următoarele localităţi: Derevici, cu Derevici din judeţul Novograd-Volânschii, Gubin cu Gubin din judeţul Staroconstantinovschii, Kobud cu Butovţi din judeţul Novograd-Volânschii, Kudin cu Kudinca şi Bojscăi cu Bojicovţi din judeţul Leticevschii şi Didiacov cu Diacovţi din judeţul Litinschii. Lângă trei din aceste oraşe: Derevici, Gubin şi Cudinca, se găsesc până acuma unele rămăşiţe aple întăriturilor şi valurilor de pământ.

Probabil ţara Bolohovenilor şi după aceasta îşi mai păstrează libertatea faţă de Daniil, care se temea de mânia Tătarilor. Insă în 1257 o serie întreagă de oraşe cade sub puterea lui. I se supun şi Bolohovenii, ţara lor fiind încorporată de principatul galiţian. Lupta halicio-bolohoveană în tot cursul ei plină de momente foarte dramatice, are loc în perioada existenţei contopite a două principate: Halici şi Vladimir-Volânschii. In asemenea împrejurări securitatea Bolohovenilor trebuia să se simtă periclitată. Indârjirea lor e foarte explicabilă.

Sunt însă clare cauzele înfrângerii lor. Bolohovenii trăiesc într'un regim pur gentilic. Cronica nu ne dă nici un nume al cnejilor bolohoveni, probabil din cauză că aceşti cneji erau inferiori principilor ruşi. In acelaşi regim social se aflau şi Brodnicii, ceeace se adevereşte prin epitetul întrebuinţat de cronicarul rus «Brodnicii bătrâni». Principatele ruse, deşi îşi mai păstrau unele rămăşiţe din trecutul lor gentilic, totuşi erau clădite pe principiul teritorial.

Din ciocnirea a două regimuri, unul conservator şi inflexibil şi altul progresiv, primul, fireşte, trebuia să cedeze.

Prin urmare înfrângerea Bolohovenilor este o consecinţă logică a luptei dintre două structuri sociale, una mai înaintată şi altă înapoiată.

Deşi atât ţara Bolohovenilor, cât şi ţara Brodnicilor, erau compuse, după cum vom vedea mai jos, din unul şi acelaşi substrat omenesc — Românii, şi au avut una şi aceeaşi soartă istorică, ele au o existenţă distinctă, sunt ţări diferite. Prima are grijă numai de ceea ce se petrece la graniţele ei vestice şi mai ales în principatul galiţian şi este amicală Tătarilor, a două se amestecă foarte intens în luptele interne ale principilor ruşi şi la început luptă alături de Ruşi împotriva Tătarilor. Numai din momentul înfrângerii Ruşilor, ea îşi schimbă politica faţă de Mongolii-biruitori.

Toponimia regiunilor Volânia, Podolia, Chiev şi Galiţia.

Toponimia ne confirmă aceste concluzii. In regiunile Volânia, Podolia, Chiev şi Galiţia, ea ne arată o concentrare a elementului

romănesc, pe care Slavii îl numeau «Volohi, Bolohi, Vlahi, Vlasi, etc».

Prin părţile superioare ale răurilor: Bugul sudic, Teterev, Sluci, Gorăni, Stări, Seretul, Nistrul şi Sbruci găsim multe localităţi, cari poartă denumirea «volohă», în forma curată sau schimbată.

Ceea ce în primul rănd bate la ochi, sunt trei denumiri originale, pe cari nu le întălnim aiurea: «Voscodavie» şi «Voscodavţi» pe răul Gorăni şi «Voscodavinţi» în regiunea Chievului. Toate fără îndoială, derivă din cuvăntul model «Volosco-dava». In cel mai perfect mod se redă aci caracterul acestor localităţi: ele sunt populate de Romăni (Volohi), cari se trag din neamul dac (localităţile dacice au terminaţie specifică «dava»).

In afară de aceasta, găsim aici o mulţime de nume, cari păstrează amintirea aşezărilor romăneşti, ca de exemplu: Voloscovţi, Volcovciki, Volcovţi (între părţile superioare ale răurilor Sluci şi Gorăni), Volcovţi (la începuturile Bugului sudic), Volosovţi, Volosovca, Volcinţi, Voloşcov, Volcovţe, Volocisc, Vilhoveţi, Volcovciki, Volcovoe, Volcovţivăş, Vidava şi Mlodava, Satanov (Satu nou), Şatava (probabil Şadava) şi Liatava (probabil Liadava), Olceadaev de sus şi Olceadaev de jos (probabil Olcea-dava), precum şi trei denumiri: Golovciţi (lăngă Dubno) Golovcinţi şi Goloscov (la începuturile Bugului sudic), sensul cărora se descopere prin comparaţie cu o localitate din Basarabia, judeţul Soroca, care poartă două denumiri: Golovcinţi şi Voloşniţa (volostea rusă Badicani, lăngă tărgul Edineţ[1].

Apoi găsim trei denumiri, derivate din Brodî şi Brodniki: Bronniki, Bronic şi Broniţa la Nistru (lăngă Moghilev sau Movilău), şi o serie întreagă de numiri, asemănătoare cu denumirile oraşelor şi răurilor romăneşti din Moldova şi Basarabia: de două ori Hotin şi odată Hotinca, Tulcea, de două ori Tulcin, Brailov, Brailovca, Kotiujani, Dunaevţi, Dunaev, Lopuşanie, Birleadca şi Berlavca, şi o denumire romănească elocventă: Singură (lăngă oraşul Jitomir), asemănătoare cu denumirea com. Singureni din jud. Bălţi.

Tot prin părţile acestea găsim toate oraşele bolohovene, pomenite în cronică: Derevici, Gubin, Butovţi şi derivate din aceasta din urmă, Butki (de 2 ori) şi Budki, Bozikovţi, Kudinca, Diacovţi.

Intre Rovno şi Dubno găsim *Plosca*, dela care probabil provine numele voevodului Brodnicilor — Ploscănea. Această denumire se repetă de două ori în părţile sudice ale Bugului inferior.

Nu departe de Jitomir găsim Troianov, care apoi se repetă în formă de Troianca la Sudul Bugului inferior. Intre Nipru şi acest Bug vedem o serie de denumiri, cari au aceeaşi provenienţă dela «Volohi»: Vilşaniţa, Olşaniţa, Olşanî, Olşanca (de trei ori), Olhoveţ (de două ori).

Pe Bugul superior şi Stări vedem: Voloşchi, Volostoc, Gnidava,

---

1 В. Т. ЛЕВИТСКИЙ. Списокъ населенныхъ мѣстъ Бессарабской губернии, Chişinău, 1913, pag. 105 (lista locurilor populate din Basarabia).

Troianovca, Vlodava, Olhoveţ. La Sud-Vest găsim Voloscov, Golosco, Olhoveţ, Voloscizna, Bolehov, Voloveţ, Volovoe.

Denumiri asemănătoare găsim şi în Nordul Basarabiei, unde avem un Voloşcov pe Nistru, Golovcinţi (Voloşniţa), despre care am vorbit mai sus, şi Bolohovca lângă Hotin. Nu am găsit această din urmă localitate pe hartă, însă despre existenţa acestui sat aflăm dela călătorul polonez Erasm Otwinowski, care călătorind în an. 1557 prin ţările noastre a dormit în câmp la Bolochowca, sat lângă Hotin[1].

Moşia Lungeni, pe râul Reut, lângă satul Lunga, se numea în 1807 «Vadul Ţării». Tot în acest an moşia lângă satul Pravila sau Pragila, pe partea dreaptă a Reutului, se numea Borodniceni[2].

In Moldova există o localitate, care în trecut purta numele de Brodî sau Brudi. E vorba de satul Ţuţora din judeţul Iaşi, aşezat pe malul drep al Prutului, la vărsarea în el a râului Bahlui. In 1471 i se zicea: la Ţuţora «na brodu»[3].

Ceea ce ne surprinde şi mai mult, este faptul identităţii depline a două denumiri de râuri: 1. Homor, afluent al râului Sluci, la graniţa de Nord a ţarii Bolohovenilor, şi Homor, afluent al râului Moldova, râul descălecării moldoveneşti, şi 2. Seret, afluent al Nistrului şi Seret, afluent al Dunării. Numele de Seret este de origine slavonă, fiind format din «Sered», adică «mijloc», după cum de exemplu, «Sreda» sau «Sereda» înseamnă mijlocul săptămânii[4].

In sfârşit o coincidenţa semnificativă prezintă şi denumirea Plosca din Bucovina, identică cu Plosca din ţara Brodnicilor. Plosca bucovineană se află pe râul Putila, afluent al Ceremuşului, la Nord-Vest de râurile Moldova şi Homor. Iar pe Nistru găsim Brodoc[5].

La aceasta trebue să adăogăm că în Polonia se află sate cu drept valah sau numai locuite de Români aproape 500, cea mai mare parte (118) în districtul Sanoc, şi restul în districtele Sambor, Przemysl, Belz, Lwow şi Halicz[6]. Am arătat pe harta noastră numai cele mai importante din aceste localităţi în partea răsăriteană a acestei regiuni.

Toate acestea ne dovedesc că la Nord de pământul, astăzi ocupat de Români, se aflau, şi în parte se mai află în momentul de faţă, aşezări întinse româneşti. Mai ales au fost îndesate aceşte

---

1 P. P. PANAITESCU. *Călători poloni în ţările române*, Buc., 1930. pag. 6.

2 Memoriile Comisiunii arhivelor basarabene,vol. I, pag 396.

3 *Geografia Blaviana* 1662, vol. II, lib. VI, pag. 9—10, citată după BATIUŞCOV. *Basarabia*, pag. 36.

M. COSTACHESCU. *Documentele moldoveneşti î. de Şt. cel Mare*, vol. II, pag. 511.

4 Explicaţia acestui nume de către cronica noastră prin cuvântul unguresc «Siretem» («îmi place»), pe care Laslău Craiu l-ar fi rostit pe ţărmul Siretului, după ce Tătarii, bătuţi de el, au trecut acest râu, nu este decât o simplă legendă. M. KOGĂLNICEANU, vol. I, pag. 377 (apendics I).

5 Dr. I. NISTOR. *Der Nationale Kampf in der Bucovina*, Buc., 1919, v. harta geografică a Bucovinei în anexă.

6 Th. HOLBAN. Ibidem, pag. 242 ş. a.

aşezări în regiunea, de care ne ocupăm. Erau adevărate roiri de elemente româneşti şi stă în afară de îndoială faptul că în urma slavizării acestei regiuni, multe denumiri din acele, cari erau înainte româneşti, cu timpul au fost prefăcute în slave.

Dacă ne vom limita numai la acele localităţi, unde denumirile cu caracter «valah» se repetă mai des, şi vom crede că numai pe această întindere erau situate ambele ţări româneşti, ţara Brodnicilor şi ţara Bolohovenilor, hotarele lor va trebui să le determinăm în felul următor: dela gura Siretului la Nistru în sus pe linia Siretului până la începutul râului Bug vestic, de acolo în sus prin părţile superioare ale râului Stări şi apoi spre râul Gorâni la punctul Hotinca, care poate fi socotit aproximativ ca jumătate a cursului acestui râu, de aci linia coboară până la gura Homorului la vărsarea lui în Sluci, şi trecând peste Sluci, merge până la Jitomir, coborînd la Sud-Est, trece printr'o parte a regiunii Chievului spre Bugul sudic nu departe de Braţlav, de acolo se coboară spre Nistru, mai jos de Brodniţa, şi merge peste Nistru, înglobând actualele judeţe Hotin, Soroca, o parte din Bălţi şi o parte din Moldova nordică şi din Bucovina.

Pentru partea nordică a Moldovei, dispunem şi de o mărturie istorică a lui Niketas Choniates dela sfârşitul veacului al XII-lea, care ne povesteşte privitor la an. 1164 că în Moldova lângă hotarele principatului Halici, locuiau Vlahii. Nepotul împăratului Manuil, Andronic Komnenos, scăpând din închisoare şi fiind urmărit, fuge peste Dunăre spre Galiţia şi fiind aproape de ţinta sa: hotarele acestei ţări, este prins de Valahi şi predat împăratului[1].

Această mărturie se întăreşte şi prin inscripţia, găsită pe o piatră dela Sjouhem în Gotland, pe care e scris că un tânăr Vareg Rosfos a fost ucis în drum spre străinătate de «Blacumen», cari au fost identificaţi de R. Ekblom cu «Walachen». Itinerariul celui ucis a fost Vistula-Bug, spre Bizanţ. Inscripţia datează mai devreme de sfârşitul secolului al XI-lea[2].

Dacă din teritoriul, fixat mai sus, am exclude partea, pe care autorii ruşi au rezervat-o pentru Bolohoveni, restul ar rămânea pentru Brodnici.

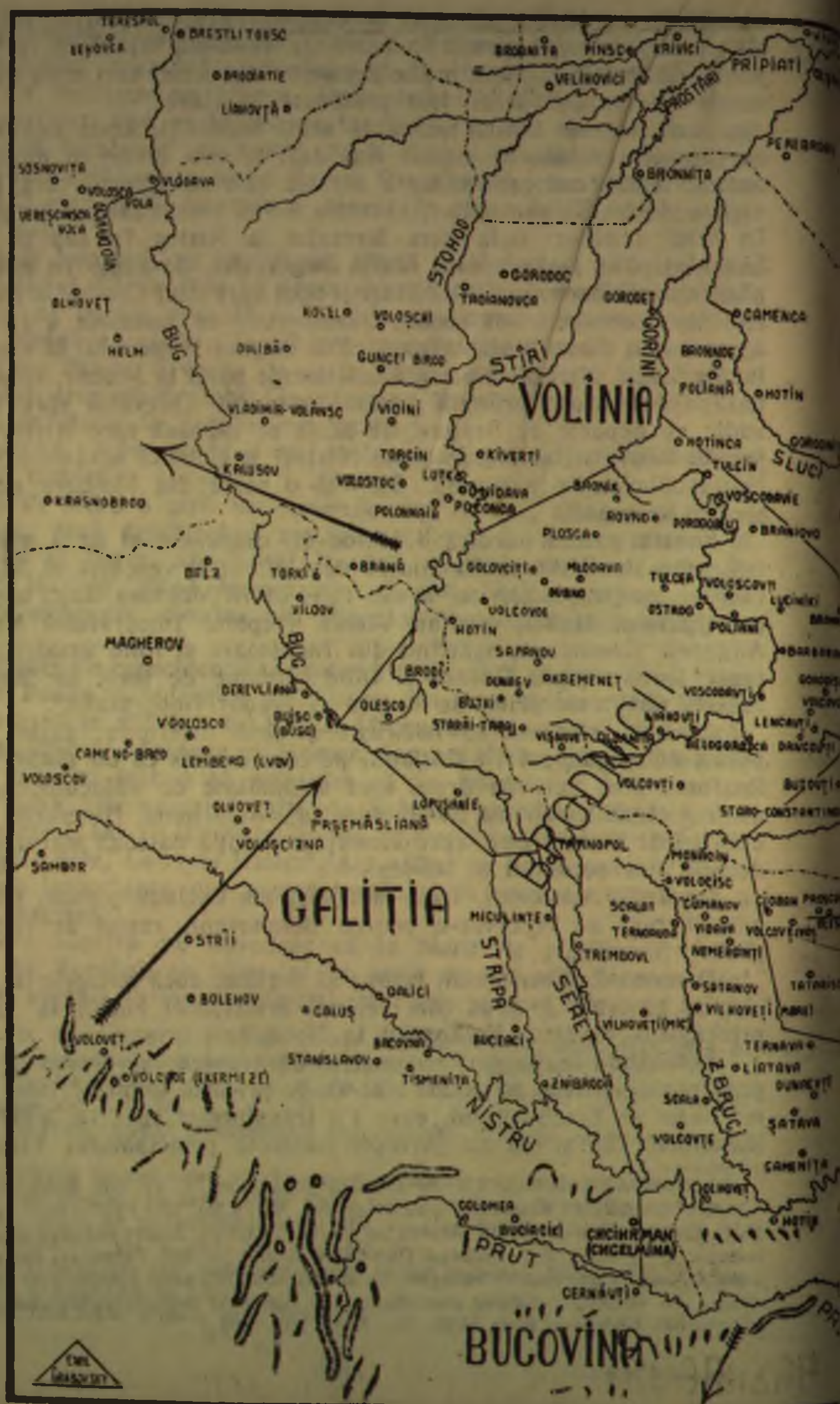
Determinând teritoriul, trebue să arătăm, dacă hotarele lui coincid cu hotarele a două ţări vecine, principatul Halici la Vest şi principatul Vladimir-Volânschii la Nord-Vest.

Definându-le Barsov recunoaşte că cronica lui Nestor conţine prea puţine ştiri şi precizări atât în ce priveşte hotarele ţării Peremâşliului şi Terebovliului, care s'a transformat apoi în principatul Haliciului, cât şi în ce priveşte hotarele principatului Vladimir-

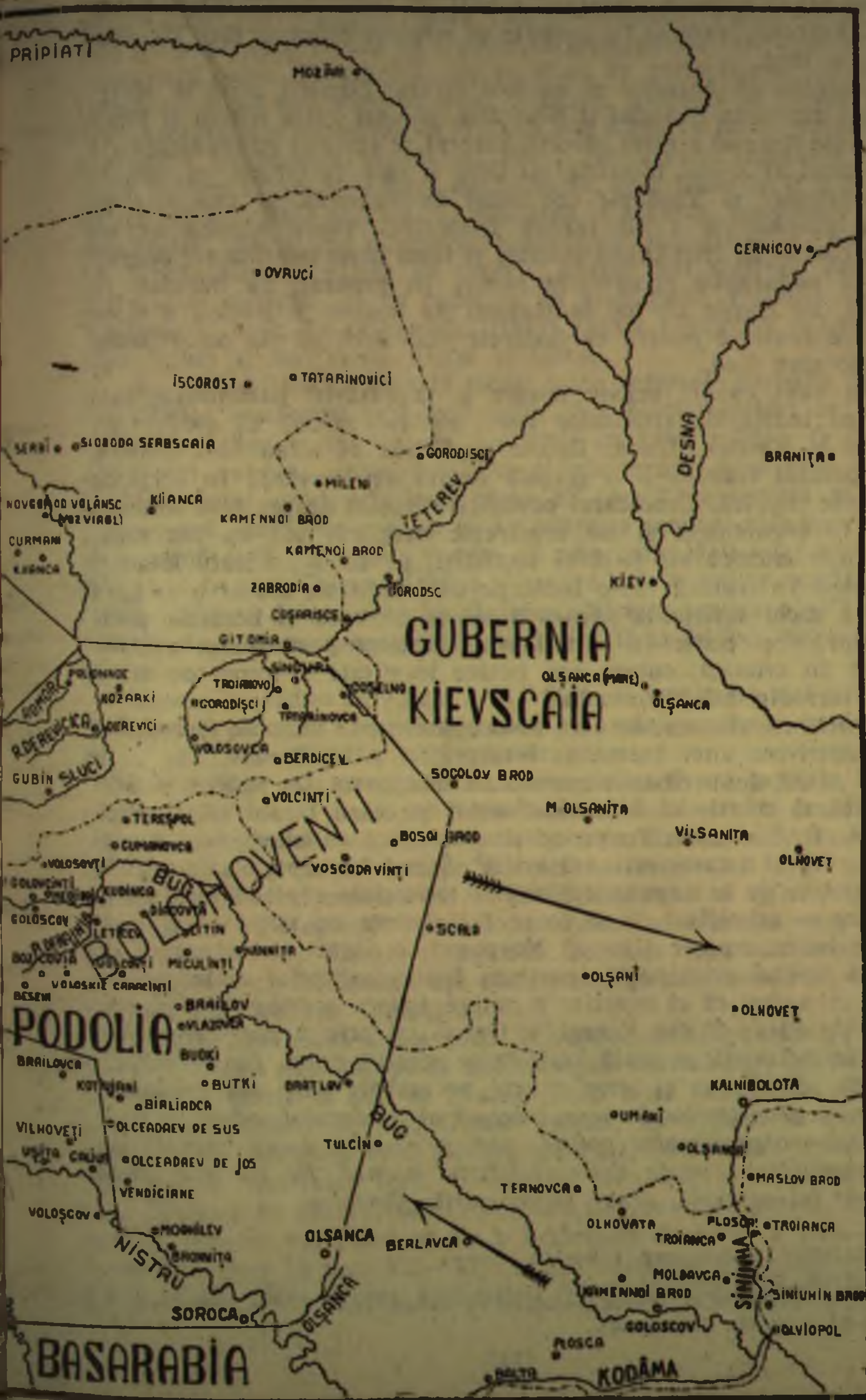
---

1 NIKETAS CHONIATES. *De Manuele imperatore*, 1. IV (ed. Bonn. p. 171).

2 V. BOGREA. *Blacumen*. Anuar. de Ist. Naţ. Cluj, III, 1924—1925, p. 526. Nu putem să trecem cu vederea părerea lui Dr. GHERGHEL despre noţiunea cuvântului «vlach». El se trage dela cuvântul Cumanilor «ulah», — cal. Forma lui mongolă cu aceeaşi însemnătate este — «Ulagh». Cu acelaşi sens Normanii întrebuinţau cuvântul «Blak» sau «Blakki». *«Câteva contribuţiuni la cuprinsul noţiunii cuvântului Vlach»*. «Convorbiri Literare», Buc., 1920, No. 5—6, pag. 345.

BRESTLITOVSC
VLODAVA
SOSNOVIȚA
OLHOVEȚ
HELM
BUG
KOVEL
VOLOSCHI
STOHOD
GORODOC
STÎRI
GORÎNI
PRIPIATI
PINSC
BRONIȚA
VELIKOVICI
CAMENCA
POLIANĂ
HOTIN
VOLÎNIA
VLADIMIR-VOLÎNSC
VOLOSTOC
KIVERȚI
TORCIN
SLUCI
ROVNO
PLOSCA
KRASNOBROD
BRANĂ
MAGHEROV
VILODV
HOTIN
KREMENEȚ
OLESCO
BRODNICII
VOLOSCO
CAMENO-BROD
LEMBERG (LVOV)
VOLOSCOV
OLHOVEȚ
PREMÂSLIANĂ
TARNOPOL
SAMBOR
GALIȚIA
STRÎI
BOLEHOV
GALICI
STANISLAVOV
TISMENIȚA
NISTRU
STRIPA
SERET
ZBRUCI
TREMBOVL
SATANOV
ȘATAVA
COLOMEA
PRUT
CERNĂUȚI
BUCOVINA

PRIPIATI
OVRUCI
ISCOROST
TATARINOVICI
SLOBODA SERBSCAIA
GORODISCI
KIIANCA
KAMENNOI BROD
TETEREV
DESNA
CERNICOV
BRANIȚA
KIEV
ZABRODIA
GORODSC
GUBERNIA
KIEVSCAIA
OLȘANCA
SOCOLOV BROD
M OLSANITA
VILSANITA
OLHOVET
BERDICEV
VOLCINTI
BOSOI BROD
VOSCODAVINTI
BOLOHOVENII
SCALA
OLȘANI
OLHOVEȚ
PODOLIA
BRAILOV
BUTKI
BIRLIADCA
OLCEADRAEV DE SUS
OLCEADRAEV DE JOS
VENDICIANE
VILHOVEȚI
VOLOȘCOV
GOLOSCOV
GUBIN
SLUCI
BUG
TULCIN
KALNIBOLOTA
UMANI
MASLOV BROD
TERNOVCA
OLHOVATA
TROIANCA
OLSANCA
BERLAVCA
MOLDAVCA
KAMENNOI BROD
SINIUHIN BROD
SINIUHA
OLVIOPOL
GOLOSCOV
ROSCA
KODÂMA
NISTRU
SOROCA
BASARABIA

Volănschii. Cu toate acestea, numai pe baza unor informaţiuni foarte sgârcite, autorul îşi permite să schiţeze hotarele ţării Haliciului prea larg.

El crede că hotarele ei au fost Siretul Dunării până la Mare, inclusiv regiunea Prutului şi Nistrului, şi linia între Nistru şi Bug[1]. Care este temeiul acestei păreri? Autorul se sprijină pe evenimentele din veacul al X-lea: tratatele lui Oleg şi Igor cu Grecii, expediţiile lui Sviatoslav şi Vladimir cel Sfânt în Bulgaria, şi mai ales pe vieaţa sbuciumată a lui Ivanco Berladnic. Toate acestea nu au nimic comun cu chestiunea noastră şi fiind nişte evenimente ocazionale şi nedurabile, cu caracter rusesc în general, nu halician în special, nu conţin de loc indicaţiuni de hotare. A trebuit o mare doză de fantezie pentru ca hotarele Haliciului să fie determinate departe spre Sud.

Nu sunt exacte aceste hotare şi la răsărit. Bazându-se mai mult pe indicaţiile cronicelor ruse, autorul afirmă că oraşele pe Nistru — Vasilev, Usiţa, Bacota şi Calius se aflau în cuprinsul principatului Halici[2]. E o greşală destul de frecventă în cărţi de geografie istorică. Cronicarul povesteşte numai despre cele mai importante evenimente şi nu urmăreşte neapărat pas cu pas toate peripeţiile istorice ale fiecărei localităţi, pe când geografii istorici, întâlnind în cronică vre-o indicaţie de localitate, măcar o singură dată, o socot suficientă pentru a schiţa pe baza ei hotarele principatelor, deşi poate în cursul evenimentelor posterioare, nemenţionate în cronică, cutare sau cutare localitate a trecut de vre-o câteva ori din mână în mână.

Pentru chestiunea, de care ne ocupăm, toate indiciile toponimice se împotrivesc unei asemenea interpretări a lui Barsov.

In afară de aceasta e nevoie să mai avem în vedere şi acel sens foarte relativ al hotarelor vechi, pe care îl subliniază bine d-na A. E. Efimenco. Povestind despre epoca «udelurilor» a Rusiei vechi, autorul o caracterizează astfel[3]. Statul în treptele sale iniţiale de evoluţie, nu se supune definiţiilor teritoriale exacte. Dacă statul lui Oleg — admiţând că se poate întrebuinţa aci noţiunea statului — cuprindea oraşele Kiev şi Novgorod, aceasta nu înseamnă de loc, că acestui principe îi aparţinea întreg teritoriul dintre aceste oraşe, ci numai că el exercita o putere asupra acestor două puncte finale pe «drumul din Varegi la Greci», şi prin urmare avea şi o oarecare influenţă pe toată întinderea acestui drum, poate însoţită încă de acapararea şi altor puncte pe ambele părţi ale drumului. *«Definirea frontierelor în sensul actual al cuvântului, adică pe linia periferiilor organismului politic, pentru această epocă iniţială nu este posibilă: se poate defini teritoriul numai, fie zis aşa, după punctele lui centrale, oraşe şi drumurile fluviale».*

---

1 BARSOV. Ibidem, pag. 110—116.

2 Ibidem, pag. 116—117

3 A. E. EFIMENCO. *Istoria poporului ucrainean*, I, II, S.-Pet., 1906, vol. I, pag. 33-35 ş. a. (în limba rusă).

După această premisă generală autorul, caracterizănd în scurt principatele ruse, situate între răurile Vistula, Pripiati, Nipru şi Bug, adaugă: «Nu trebue să credem că principatele ruse erau unităţi neschimbătoare. Dimpotrivă, ele se aflau în permanentă acţiune şi odată se aliau sub puterea unui principe, altădată se despărţeau. Unele bucăţi din teritoriul lor treceau din mănă în mănă. Inlăuntrul regiunilor se formau «udeluri», adică împărţituri regionale noui. Bine înţeles exista şi o forţă centripetală, care făcea ca o populaţie să devină o unitate politică. Contribuiau la aceasta, conştiinţa rudeniei etnice, identitatea intereselor comerciale, industriale şi celelalte. In fiecare regiune exista un centru, uneori mai mult de unul, al intereselor obşteşti, ca de exemplu în principatul Volăniei oraşele Vladimir şi Luţk, în principatul Halici întăiu Peremăsli şi Cerveni, apoi Halici şi mai tărziu Holm şi Liov».

In conformitate cu aceasta facem toate rezervele cuvenite. Hotarele ţărilor româneşti (a Borodnicilor şi a Bolohovenilor) au, ca şi hotarele ţărilor vecine cu ele, un sens cu totul relativ. Graniţele de atunci nu erau «impermeabile» şi păzite aşa, cum sunt păzite ele azi. Şeful unui principat putea să treacă cu oştirea sa prin ţara vecină, dacă era cert că el nu nutreşte scopuri războinice faţă de această ţară. De aceea vedem că principele Haliciului pentru a pătrunde în ţara Chievului trece prin ţara Bolohovenilor nestănjenit, chiar alăturea de capitala lor Bolohov. Nici nu exista o altă posibilitate de trecere, ţara aceasta fiind situată la mijloc, între Halici şi Chiev.

Numai începănd cu veacul al XIV-lea, se stabileşte mai temeinic în această parte a Europei noţiunea hotarului, ca linie de demarcaţie, păzită de stat în mod organizat.

Am stabilit mai sus ipoteza că oraşul Brodî era capitala Brodnicilor. Bolohovenii aveau de capitală oraşul Bolohov. Azi pe teritoriul fost al Bolohovenilor nu există localitate, purtănd acest nume. Unde era situat el şi cu ce aşezare din cele existente azi poate să fie identificat? Textul cronicei ne dă să înţelegem că el se afla undeva nu departe de Megibojie şi Pobojie. Primul din aceste oraşe este actualul Medjiboj. Lăngă el se află Goloscov care are o situaţie centrală faţă de celelalte oraşe bolohovene şi care trebue să fi fost mai înainte Bolohov (Voloşcov).

S'au păstrat pănă acum două linii de valuri de pămănt. Primul aşa zis «Zmiev val» începe la Ecaterinopol (Kalnibolot) la o depărtare de 15 verste la Sud de Zvenigorodca şi se întinde în direcţia sud-vestică alături de răul Gniloi Tichici, un afluent al Bugului, şi de satele Latăşcovo (jud. Zvenigorodschi), Sverdlicov, Nerubaico, Podvăsocoe, Nalivaico (jud. Umanskii) spre Bug şi se termină la răul Codăma în judeţul Balta. Vorbind despre valul acesta, Barsov notează: «Acest val putea să fie o întăritură de hotar a ţării Bolohovenilor, care în sec. XII—XIII ocupa regiunea superioară a Bugului şi ale cărei hotare sud-estice trebuiau să treacă tocmai pe

aci»[1], cel puţin, adaug, în perioada iniţială a existenţei acestei ţări.

Cellalt val de pământ, numit de popor «Troianov val», se întinde, după Plater, în gubernia Podolscaia dela Nistru spre Sbruci, în judeţele Uşiţa, Kameneţ şi Proscurov, iar, după Marczinski, începe în judeţul Uşiţa, trece prin judeţul Kameneţului şi continuă până la târgul Satanov (Satu Nou) pe Sbruci şi de aci se întinde în Galiţia până la târgul Magherov. In unele locuri valul acesta are înălţimea de 3,5 până la 5,5 metri. In privinţa însemnătăţii acestui val, Schafarik scrie: «Mărimea lui şi o mulţime de monede romane, cari au fost găsite lângă el, mărturisesc clar că el a fost ridicat de împăraţii romani. Marczinski deasemenea crede că el a fost construit pentru delimitarea graniţelor Daciei din porunca împăratului Traian, în preajma an. 106, şi aceasta e foarte verosimil»[2].

Din cele ce preced ştim că hotarele Daciei nu se întindeau aşa de departe. De aceea siguranţa cu care se afirmă provenienţa romană a acestui val, cunoscut sub nume de Troian, nu are nici un temeiu. Dimpotrivă, avem motive să credem că acest val a fost făcut de Brodnici pentru apărarea ţării lor împotriva ofensivei haliciene, întrucât graniţele acestei ţări coincid cu linia valului în marea parte a întinderii lui, iar pe cât nu coincid, valul arată, probabil, hotarele iniţiale ale acestei ţări. Era firesc ca Brodnicii să-l numească acest val cu numele de Traian, despre care trebuiau să aibă amintiri, emigrând, după cum vom vedea de pe teritoriul fostei Dacii.

Berladnicii.

Ne mai rămâne să explicăm, unde locuiau şi ce însemnătate aveau Berladnicii. Chestiunea Berladnicilor s'a discutat în literatura istorică românească, pe larg în legătură cu chestiunea principelui Ivan Berladnic şi a «principatului Bârlad»[3]. Sunt, la dreptul vorbind, două chestiuni: una a principatului Bârladului şi alta a Berladnicilor. Le vom examina pe rând.

B. P, Hasdeu a publicat o diplomă a lui Ivanco Berladnic din an. 1134, întâiu în «Instrucţiunea Publică» No. 1, 1, 1860, p. 8,

---

1 BARSOV. Ibidem, pag. 299.

2 SCHAFARIK. Ibidem. Trad. rusă, vol. I, cartea II, § 22, pag. 247—250 (Autorul se referă la Plater, Geografia Europei, şi Marczinski, Opis. Podola).

3 I. BOGDAN. *Diploma bârladeană din 1134 şi principatul Bârladului.* An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist., seria 2, t. XI, 1888—1889, p. 65—112.

TEODOR BĂLAN. *Berladnicii*, Cernăuţi, 1928.

P. P. PANAITESCU. *Diploma bârladeană din 1134 şi hrisovul lui Jurg Koriatovici din 1374.* «Revista Istorica Română», II, fasc. I, 1932, p. 46—58.

R. ROSETTI. *Statul bârladean.* «Revista Nouă», an. II, 1889, Buc., p. 464 ş.u.

N. IORGA. *Brodnicii şi Românii.* Ibidem, p. 149.

A. I. SOBOLEVSCHI. *Diploma principelui Ivanco Berladnic din anul 1134.* Memoriile congresului (al VIII-lea) arheologic din Moscova, 1890, II.

N. P. BARSOV. Ibidem, pag. 113—116, 285.

fără comentarii şi apoi în ziarul «Traian», I, 1869, p. 199, într'un articol întitulat: «Limba slavă la Români până la anul 1400». Diploma în traducere sună astfel: «In numele Tatălui şi al Fiului (şi al Sf. Duh amin). Eu Ivanco Rostislavici din scaunul galiţian, principe de Bârlad, mărturisesc (sc. fac cunoscut) negustorilor din Mesembria, să nu plătească vamă în oraşul nostru în Galiciul mic la descărcare, afară de Bârlad şi Tecuciu şi de oraşele noastre (sc. celelalte), iar la exportul feluritelor mărfuri locale, ungureşti, ruseşti şi bohemieşti, să nu plătească nicăeri, afară de Galiciul mic, şi voevodul va pedepsi (sc. pe neascultători); şi la această făgăduinţa (sc. mea). Dela naşterea lui Christos 1134 ani, luna Maiu 20 zile»[1].

Din această diplomă ar reieşi că în secolul al XII-lea a existat principatul Bârladului şi Ivanco a fost principele conducător al lui. Examinarea acestei diplome din punct de vedere fonetic, ortografic şi diplomatic, făcută de I. Bogdan, a dovedit că diploma e falsă[2].

D. N. Iorga a mai arătat că Haliciul mic, adică Galaţul, nu apare în documentele istorice mai de vreme de veacul al XVI-lea[3].

Iar d. P. P. Panaitescu a mers şi mai departe, aruncând vina falsului asupra lui B. P. Hasdeu. Articolul d-sale poartă subtitlu: «Falsurile patriotice ale lui B. P. Hasdeu». Insistând asupra deosebirilor în text, dat de Hasdeu de două ori, şi negăsind altă explicaţie a variantelor, decât dorinţa de a susţine un lucru neadevărat, autorul afirmă că documentul e fals[4].

Ne împotrivim cu toată convpingerea unei asemenea interpretări, pe care o socotim ofensătoare memoriei lui B. P. Hasdeu. Nu ne îndoim că documentul e fals, însă argumentele de învinuire sunt vădit insuficiente. Cel mult poate fi vorba de utilizarea prea liberă, poate arbitrară, a materialului istoric. Dar în loc să formulăm învinuiri, ar fi de preferat să căutăm o altă explicaţie a deosebirilor între două texte ale diplomei. A putut să se întâmple ceva mai simplu: autorul a copiat textul diplomei, care apoi i s'a părut în unele părţi îndoielnic şi, ne având posibilitate de a-l compara cu originalul, şi-a permis să facă corectări doar în baza memoriei sale. B. P. Hasdeu a fost convins, după ce s'a făcut critica diplomei, că «rămâne nesguduită în picioare autenticitatea ei»[5].

Recunoaştem că sub raportul technicei ştiinţifice documentare, acest procedeu este inadmisibil, dar nu formează încă un corpus delicti pentru o învinuire gravă de fals, fie el şi patriotic[6].

---

1 I. BOGDAN, Ibidem, pag. 71, notă.

2 D. ILIE BĂRBULESCU crede totuşi că diploma e autentică, producându-se în mediu bulgaro-rutenesc. *Curentele literare la Români în perioada slavonismului cultural*, 1928, pag. 11 şi 19.

3 N. IORGA. *Studii şi documente*, V, 1903, pag. 596—597.

4 P. P. PANAITESCU. Ibidem, pag. 6.

5 *Negru-Vodă*, pag. XCVI.

6 Spre deosebire de P. P. Panaitescu T. BĂLAN crede că «diploma bârladeană este un falsificat constituit în secolul al XV-lea de un Malorus din regiunea Haliciului». Ibidem, pag. 17.

Dar închiderea chestiunii principatului nu înseamnă încă rezolvirea chestiunii Berladnicilor în general, deoarece despre Ivanco Berladnic şi Berladnici se vorbeşte în cronicele ruse de mai multe ori. Cine au fost ei?

Principele Ivanco Rostislavici Berladnic apare în cronica Ipatievscaia de prima dată sub anul 1144, ca pretendent la scaunul Haliciului, şi rămâne însufleţit de aceste pretenţii cât trăieşte, până la 1162.

In 1144, în timpul când Volodimir din Halici era la vânat la Tismianici, Halicienii l'au rugat pe Ivanco din Zvenigorod să vină să ocupe scaunul Haliciului. Volodimir aflând, s'a grăbit să se întoarcă şi a început lupta cu Ivanco, care a durat 3 săptămâni. Pierzând războiul, Ivanco fuge la Dunăre, şi apoi prin câmpii, la Vsevolod, principele de Chiev[1].

In 1146 are loc lupta între Iziaslav, principele Chievului şi Sviatoslav Olgovici din Novgorod. Am văzut că printre aliaţii acestuia din urmă se aflau Ivanco Berladnic cu drugina lui şi Polovţi. Sviatoslav o ia la fugă. Ivanco îl părăseşte, luând dela el 200 grivne de argint şi 12 grivne de aur[2].

In an. 1157 Ivanco se află la Iurii Vladimirovici din Suzdali, care la cererea lui Iaroslav din Halici, avea intenţia să-i predea pe Ivanco, însă a fost reţinut dela această faptă de mitropolit şi egumeni[3].

In 1159 cererea se repetă, fiind făcută acum lui Iziaslav Davădovici din Chiev, unde se afla atunci Ivanco. Iziaslav refuză, însă Ivanco, temându-se, probabil, că Iziaslav se va răsgândi, fuge la Polovţi şi împreună cu ei, pradă oraşele depe malul Dunării şi pe pescari. Adunând o mulţime de Polovţi şi 6.000 de Berladnici, el se duce la Cucelmina la o depărtare de 35—40 km. de Hotin şi la Uşiţa (peste Nistru, aproape de Kameneţ), unde începe lupta cu Iaroslav. 300 de smerdi galiţieni (pătură socială inferioară) trec de partea lui, însă din cauza neînţelegerilor cu Polovţi, aceşti din urmă se retrag şi Ivanco, suferind înfrângerea, fuge tot la Iziaslav Davădovici din Chiev[4].

La 1162 Ivanco moare la Solum fiind otrăvit[5].

Despre Berladnici (fără Ivanco), se vorbeşte separat sub anul 1160, când Rostislav Mstislavici, aşezându-se pe scaunul Chievului şi aflând vestea că Berladnicii au ocupat «Oleşie», a trimis pe oamenii săi să lupte împotriva lor. Ajungându-i la «Dţini», Ruşii i-au bătut şi i-au captivat[6].

Iar despre Bârlad se vorbeşte separat sub an. 1174. Principele Andrei din Suzdali spune fraţilor Rostislavici: «De nu voiţi să faceţi

1 *Cronica Ipatievscaia.* Ibidem, vol. II, 1843, pag. 20.
2 Ibidem, pag. 27—28.
3 Ibidem, pag. 80—81.
4 Ibidem, pag. 83—84.
5 Ibidem, pag. 91.
6 Ibidem, pag. 86.

pe voia mea, tu, Riurice, du-te la Smolensc la fratele tău în oţcina ta, iar tu, Davide, du-te la Berlad, căci în ţara rusească nu-ţi îngădui să stai»[1].

In vechime termenul «rusesc» se aplica exclusiv principatului Chievului şi tocmai în sensul acesta se vorbeşte în pasagiul citat. Prin urmare Berlad nu făcea parte din acest principat, totuşi nu era prea departe de comunitatea principatelor din vechea Rusie. Această concluzie se desprinde din faptul că un principe rus nu putea să fie trimis, decât undeva aproape şi, fireşte, la un oraş care se afla într'o oarecare dependenţă de această comunitate a oraşelor ruse. Despre vre-o legătură a Ruşilor cu Bârladul Moldovei, nu avem nici o mărturie istorică, nici o dovadă. Trebuia deci să fie un alt Berlad, mai apropiat de Ruşi. Cari anume şi unde ar fi fost el?

Cred că deslegarea enigmei ne-o dă tot toponimia regiunilor, de care am vorbit mai sus. In colţul sudic al ţării Bolohovenilor, nu departe de Nistru, se află «Birleadca», care ne aminteşte numele vechiului «Berlad» al cronicei. Din localitatea aceasta Ivanco Berladnic putea să supravegheze uşor tot ce se petrece în ţara Haliciului, din sânul căreia a fost rupt, iar în momentele critice să fuga la Dunăre, coborînd pe Nistru pe plute cu Berladnicii săi. Ştim că el aspira să ocupe scaunul acestui principat, în care avea înainte şi un oraş în posesiune, un «udel», anume Zvenigorod. Fiind un om foarte consecvent şi energic, vieaţa sa întreagă el a consacrat-o luptei pentru dobândirea scaunului galiţian. Nu exista pentru principele Daniil un alt adversar mai primejdios. Insă aceleaşi sentimente de ură faţă de principatul Haliciului, nutreau şi Bolohovenii, cari vedeau existenţa lor proprie ameninţată din partea acestui principat. Rivalitatea la ei nu era un fenomen ocazional, ci un principiu de vieaţă sau moarte.

In asemenea împrejurări nu ar fi straniu, dacă Bolohovenii i-ar fi dat inamicului lui Daniil Ivanco un oraş dintr'ale lor în «udel», în administrare provizorie sau definitivă, anume oraşul Berlad (Berlad-ca), pentru ca satisfăcându-l întrucâtva, să-l aibă ca prieten politic, gata de ajutor împotriva Galiţienilor.

Insă, Ivanco Berladnic era un principe din arborele genealogic al principilor ruşi. Un «udel» obţinut odată de un principe rus în ţara Bolohovenilor, deşi străină, totuşi într'o măsură rusificată, putea să mai fie dat în administrarea şi altor principi ruşi. Precedentul era creat. Acesta e motivul adevărat, pentru care principele Andrei din Suzdali a socotit de cuviinţă să-l trimită pe David în Berlad, care cu moartea lui Ivanco Berladnic a devenit vacant sau cel puţin exigibil în caz de nevoe.

In baza celor de mai sus, e clar că părerea despre Berladnici, ca fugari, pribegi, vagabonzi şi aventurieri, lansată de prima dată de istoricul rus Karamzin şi împărtăşită de Pic, nu are temeiu[2].

---

1 Ibidem, pag. 109.
2 PIC. Ibidem, pag. 109.

Deasemenea nu poate fi acceptată nici argumentarea acestei păreri, pe care o găsim la T. Bălan. D-sa afirmă că Berladnicii n'au fost un popor, ci un element social; că berladnic înseamnă contrabandist, tâlhar, hoţ, franctiror, condotier, pribeag, vagabond şi că exista în Moldova de sus «drumul bârladului», care începe la hotarul ţării Moldovei la pârâul Colacin, se termină la satul Sepenic şi are sensul de «drumul hoţului»[1]. Autorul insistă asupra faptului că acest drum nu se afla în nici o legătură cu oraşul Bârlad. E firească aceasta lipsă de legătură. «Drumul bârladului» marchează probabil calea, prin care se scurgeau în Moldova de Nord-Est Berladnicii, împreună cu Brodnicii şi Bolohovenii, şi atâta tot.

Am arătat mai sus, că Berladnicii nu sunt identici cu Brodnicii, după cum credea R. Rosetti[2]. Deci avea dreptate D. Onciul, care tăgăduia această identitate şi în acelaşi timp admitea că Berladnicii erau vecini şi aveau o organizaţie politică asemănătoare[3].

In ce priveşte spiritul războinic şi aventuros, îl posedau în suficientă măsură nu numai Berladnicii, ci şi toţi principii ruşi din acea vreme şi mai cu seamă popoarele năvălitoare.

Cuvântul Berlad nu provine dela slavul «berlo», pădure uscată, cum cred unii, ci dela cumanicul sau arabul «bilad», ce înseamnă oraş, ţară, târg[4]. Prin urmare Berladnic ar însemna locuitor al târgului. Berladnic în sensul stabilit de mine înseamnă locuitor al oraşului Berlad (Birleadca), care trebue să fi fost «udelul» principelui Ivanco.

Migraţiunea Românilor şi năvălirea Tătarilor.

După ce am expus datele pozitive, privitoare la aşezarea Românilor în regiunea Volâniei, Podoliei, Chievului şi Galiţiei, îmi rămâne să explic apariţia lor în această regiune, cât şi dispariţia posterioară.

Imigrarea Românilor în această regiune, trebue să fi avut loc foarte de vreme. Credem că apariţia lor se atribue veacului al VII-lea, acel timp, când Slavii, despărţindu-se de Carpaţi, se ridică spre Nord. Din practica migraţiunii popoarelor din epoca năvălirilor barbare, se ştie că aproape fiecare migraţiune pornită de un popor cu iniţiativă, îşi găsea sau însoţitori sau urmaşi. Deseori se întâmpla ca un popor, mutându-se cu domiciliu, să atragă cu sine în nouile locuri şi pe alte popoare vecine, cari îl urmau din sentimentul de imitaţie sau din dorinţă de a se îmbogăţi. Celţii au adus în ţările româneşti pe Bastarnii. Goţii au fost însoţiţi de Taifalii şi Victoalii. Românii erau însoţitorii Slavilor. Că tocmai atât de timpuriu s'au mutat aci Românii, reiesă din faptul ca ei în locurile de aşezări noui, aveau în spatele lor pe Galiţieni, cari s'au mutat

---

1 T. BĂLAN. Ibidem, pag. 9—10, 13 ş. a.
2 R. ROSETTI. *Brodnicii.* Ibidem, pag. 56-61.
3 D. ONCIUL. *Originile principatelor române*, pag. 239.
4 AL. PHILIPPIDE. Ibidem, vol. II, pag. 366.

aici în veacul al VII-lea. Galiţienii aparţineau familiei slave a Volânenilor (Dulebilor).

Indicaţiuni indirecte despre vechimea Românilor ne prezintă şi denumirile «Voscodavinţi», despre cari am vorbit mai sus.

Nu ar fi exclus ca o parte de Români să se fi mutat din părţile superioare ale Moldovei şi Basarabiei la Nord, direct prin Nistru, care nici odată n'a jucat un rol de stavilă serioasă în migraţiunea popoarelor. Insă şi aceasta putea să aibă loc foarte de vreme, concomitent sau în curând după emigrarea Slavilor la Nord de pe pământul românesc. Brodnicii şi Bolohovenii, pe cari îi vedem în acţiune în secolele XI—XIII în comunitatea principatelor slave, au suferit o înrâurire foarte adâncă din partea Slavilor ruşi, încât oraşele lor cele mai importante, aveau denumiri pronunţat slave, ca de exemplu: Derevici, Diadicov, etc. Această înrâurire nu putea să fie, decât un produs al îndelungatei convieţuiri româno-slave.

Probabil la început extensiunea românească la Nord de pământul românesc, a fost cu mult mai mare, decât o arată hotarele, pe cari le-am schiţat mai sus, expunând toponimia regiunii Volâniei, Podoliei, Chievului şi Galiţiei. Brodnicii ocupau o bună parte din Galiţia de mai târziu şi numai treptat au cedat-o Ruşilor galiţieni, iar Bolohovenii îşi aveau aşezările până la râul Codâma şi valul, care trece prin acele locuri. Ei, însă s'au retras puţin mai la Nord, în urma înaintărilor prin aceste părţi a chievenilor.

Către jumătatea secolului al XIII-lea, se produce în vieaţa Europei Orientale un mare eveniment: *năvălirea tatarilor* sub conducerea hanului Batu, nepotul lui Cinghis-han[1]. Trecând munţii Ural în 1236, ei pornesc spre râul Volga şi în drum spre Vest şterg depe faţa pământului ţaratul Bulgarilor Camei. Aceeaşi soartă o au principatele ruse Riazan şi Vladimir. După diferite alte devastări, Batu coboară în stepele Mării Negre, unde bate pe Cumani. In 1240 el apare în regiunea Chievului şi, după o scurtă asediere a acestuia, îl ocupă. Sgomotul, produs de scârţâitul carelor tătăreşti, urletul cămilelor şi nechezul cailor, înăbuşea vocea omenească în acest oraş.

Din Chiev Tătarii au pornit în trei direcţii: la Vest prin Volânia spre Polonia, la Sud-Vest prin ţara Haliciului în Ungaria şi la Sud prin Podolia, Nistru şi Cernăuţi spre pământul românesc (părţile Moldovei şi Munteniei). Regele ungar Bela al IV-lea, s'a împotrivit Tătarilor, însă a suferit cea mai cumplită înfrângere.

In primăvara an. 1242, Tătarii s'au retras. Batu s'a întors în stepele râului Volga, unde a întemeiat hanatul său, sub denumirea

---

1 A. SACERDOŢEANU. *Marea invazie tătărească şi Sud-Estul european*, Buc., 1933.

A. SACERDOŢEANU. *Guillaume de Rubrouk et les Roumains au milieu du XIII siecle*, Paris, 1930.

V. ŞOTROPA. *Tătarii în valea Rodnei*. Anuarul de Istorie Naţională, Cluj, 1924—1925, p. 255—274.

GEN. T. NICOLAU. *Invazia Tătarilor şi prima ocupare a Buda-Pestei*. Buc., 1930.

de «Horda de Aur» sau «a Chipciacilor», cu capitala Sarai. Dela ţările subjugate el cerea tribut fără a se amesteca prea mult în treburile lor interne[1].

Năvălind pe pământul românesc, Tătarii «au măturat» pe ceilalţi barbari, iar prin retragerea din şesurile Moldovei, ei au lăsat locul liber pentru Românii coborîtori din munţi[2] şi pentru acei cari vor fi venit aci din Nord-Est.

Invaziunea tătărească a avut cea mai mare însemnătate pentru istoria Românilor din Rusia vestică. Ţara Brodnicilor, probabil, a fost devastată de Tătari. Bolohovenii s'au supus deîndată şi au scăpat de ororile devastării. Insă şi unora şi altora Tătarii au deschis calea migraţiunii noui, calea revenirii, întoarcerii la pământul natal, la leagănul naţional. Pe căile invaziunii tătăreşti pe pământul românesc, Românii din Rusia vestică au început să se coboare la Sud. Dela sfârşitul secolului al XIII-lea şi mai ales dela începutul secolului al XIV-lea, Brodnicii şi Bolohovenii au început să părăsească ţările lor în mase pentru a se concentra în părţile superioare şi mijlocii ale Moldovei. Nu toţi au apucat această cale. O parte s'a îndreptat spre Polonia, altă parte — spre văile Ucrainei şi Niprului şi unii au rămas pe loc pentru ca în scurt timp să fie desnaţionalizaţi complect, lăsând după sine numai o amintire slabă a şederii lor aici în toponimia regiunilor ruse.

Emigrarea a avut ca urmare pe pământul Moldovei descălecarea moldovenească şi întemeierea principatului Moldovei, iar în celelalte ţări, cari au fost atinse de migraţiunea Românilor, fenomenul dreptului deosebit, asigurat pentru Români, aşa zis «Jus Valachicum». «Jus Valachicum» a fost utilizat de Brodnicii şi Bolohovenii, cari au părăsit ţările lor spre a se stabili în ţările străine. Acest «Jus Valachicum», care era cunoscut Românilor din Ungaria, a fost împrumutat de ei, deoarece el corespundea foarte bine cu nevoile lor sociale şi etnice în ţările străine, unde s'au stabilit.

In lucrarea sa interesantă despre «Jus Valachicum» în Polonia, d. Dumitru Mototolescu supune studierii atente acest fenomen juridic din vieaţa poporului românesc înstrăinat. D-sa arată că «imigrările populaţiei române în această ţară sunt cunoscute cam dela

---

1 In literatura istorică rusă dominaţiunea Tătarilor se apreciază în mod diferit. KOZTOMAROV crede că Rusia după năvălirea Tătarilor a devenit prada militară a hanilor, iar populaţia s'a transformat în robi. LEONTOVICI merge şi mai departe, adăugând că Ruşii au împrumutat dela Tătari şi concepţiile juridice: ţarul, ca proprietarul suprem al teritoriului statului, şerbia ţăranilor, serviciul militar obligatoriu, etc. VLADIMIRSCHI — BUDANOV, dimpotrivă, afirmă ca legile mongolice nu au fost cunoscute în Rusia de loc. Impreună cu el, S. SOLOVIOV crede că Tătarii nu se amestecau în administraţia internă a ţărilor supuse, mulţumindu-se numai cu tributul. Adevărul îl găsim la mijloc, între aceste două teorii. In realitate Tătarii nu se amestecau în treburile interne ale principatelor ruse, însă influenţau asupra lor în mod indirect, susţinând pe unele în dauna altora, de exemplu susţinând pe principatul Moscovei în lupta lui cu principatul Tveri. Deci amestecul lor a fost de natura externă, nu internă.

2 I. BOGDAN. *Diploma bârlădeana şi principatul Bârladului.* An. Ac. Rom. seria II, tom. XI, 1888—1889 pag. 111—112.

începutul secolului al XIV-lea, iar imigrări neînsemnate sunt pomenite şi în secolele al XII-lea şi XIII-lea»[1] şi că aceste imigrări au continuat şi mai târziu în veacul XIV şi mai ales XV, atât din Transilvania, cât şi din Moldova.

Fireşte «jus Valachicum» nu era creat în special pentru emigranţii din ţara Brodnicilor şi ţara Bolohovenilor, ci pentru toţi emigranţii Români. Şi autorul nu putea să urmărească problema sub acest aspect, care ne interesează. Dacă s'ar putea stabili provenienţa imigrărilor după ţări pe baza documentelor istorice poloneze, aceasta ne-ar lămuri volumul emigrării în Polonia a Brodnicilor şi a Bolohovenilor.

Drepturile, cuprinse în «Jus Valachicum», erau destul de însemnate, întrucât populaţia românească se bucura de următoarele favoruri: 1) grivnele de amendă rămâneau în sat, 2) exista pentru judecăţi un tribunal electiv de bătrâni, 3)se recunoaştea libertatea întrunirilor în scop gospodăresc, 4) munca câmpului pentru proprietarul pământului era înlocuită prin zeciuelile din vite, grâne, legume[2]. Cu generalizarea dreptului polonez şi extinderea jurisdicţiei starostiilor «jus Valachicum» a fost restrâns şi desfiinţat[3].

Tiverţii şi Ulicii.

Unii autori slavi afirmă că în cuprinsul actualei Basarabie trăiau în veacurile XI—XII Tiverţii şi Ulicii, cari ar fi fost Slavi[4].

In această afirmare ei se bazau pe un pasagiu din cronica lui Nestor, pe care îl ceteau astfel: «Iar Ulucii şi Tiverţii şedeau pe Nistru, se apropiau de Dunăre («prisedeahu»). Erau mulţi; şedeau pe Nistru sau până la Mare şi sunt oraşele lor şi până azi, se numeau de Greci Sciţia Mare («Velicaia Scufi»)[5].

In privinţa acestui text s'au emis diferite păreri.

Unii, ca de ex. Tatiscev, făcând apropiere între râul Uglu, afluent al Niprului, şi Ulicii (sau, cum uneori se pomeneşte în cronice, Uglicii), erau de părere că ei locuiau de partea stângă a Niprului[6]. Nadejdin îi plasa în actuala Basarabie, susţinând că satul Peresecina din jud Orheiu ar fi fost vechiul lor oraş Peresecen şi că denumirea lor Uglici ar fi provenit dela cuvântul «unghiu», slavoneşte «ugol» sau «uglu», tătăreşte «Budjeac», nume pe care îl purta partea sudică a Basarabiei[7].

Această părere nu s'a bucurat de prea mare succes, deoarece Lambin şi Bâcicov au dovedit că poporul acesta trebue să se fi

1 DUMITRU MOTOTOLESCU. *Jus Valachicum în Polonia*, Buc., 1916, pag. 9. Despre «Jus Val.» în Galiţia v. R. ROSETTI. *Pământul*, pag. 52—77.

2 In aceste patru puncte a fost formulat «Jus Valachicum» de B. P. HASDEU. *Arhiva Istorică*, I, 1, pag. 153.

3 D. MOTOTOLESCU. Ibidem, pag. 128—129.

4 P. N. BATIUŞCOV. *Basarabia*, S.-Pet., 1892, pag. 24 ş. u.

5 *Cronica Lavrentievscaia*, ed. III, S.-Pet., 1897, pag. 12.

6 BARSOV. Ibidem, pag. 96.

7 NADEJDIN. *Despre situaţia oraşului Peresecina*. Memoriile Societăţii de Istorie şi Antichităţi din Odessa, vol. I.

numit Ulici şi nu Uglici. Locuinţa lor probabilă ar fi fost regiunea Bugului şi Nistrului, unde locuiau şi Tiverţii, până la limanul Nistrului[1]. Această părere a fost sprijinită şi de Şahmatov, care a propus să fie cetit textul cronicei: «съдяху по Бох Днъстру», şedeau pe Bug Nistru, cu alte cuvinte între Bug şi Nistru[2].

Tiverţilor şi Ulicilor se atribue de autorii ruşi şi oraşele pustii pe Nistru, despre cari vorbeşte Constantin Porphyrogennetul (De administrando Imperio, c. 37): Tuggati, Krakicati, Salmacati, etc.[3].

Din această regiune, după părerea lui Barsov, Tiverţii şi Ulicii s'ar fi mutat treptat la Vest în Basarabia, Moldova, Muntenia, în regiunea Prutului, Culmuţuilui şi Ialomiţei, unde se păstrează denumirile Zaluci pe Prut, în judeţul Hotin, Sulici la Sud-Est de Botoşani, Luciu pe râul Culmuţui la Sud-Est de Brăila şi Uluiţe pe râul Ialomiţa. Aproape de aceste selişti găsim satele Preziceni şi Presăcina, care ne amintesc «Peresecen» al cronicei. E probabil că sub presiunea Ungurilor aceste popoare au mers spre Nord, în sus pe Nistru, mai aproape de Carpaţi, în actuala Galiţie şi Ungaria nord-estică[4].

In ce priveşte naţionalitatea acestor două popoare toţi autorii ruşi cred că ei sunt Slavi, în afară de Ilovaischi, care se sileşte să dovedească că ei sunt Bulgari ai Mării Negre: Tiverţi ar fi Târici şi locuiau pe malul Mării Negre între Nipru şi Marea Azov[5]. Unde e adevărul?

In privinţa Ulicilor nu găsim în cronică ceva pozitiv. Stă în afară de îndoială însă, că ei locuiau în basinul părţilor inferioare ale Bugului sudic, lângă Mare, şi atingeau locuinţele Tiverţilor, cari erau aşezaţi între Bug şi Nistru. Cine au fost ei, nu se ştie, numai Slavi nu. In cronica rusă cetim: «Iată care este limba slavă în Rusia: Poliane, Derevliane, Novgorodţi, Polociane, Dregovici, Sever, Bujane, fiindcă şedeau pe Bug, apoi Velăniani»[6]. E posibil oare ca, făcând această enumerare, cronicarul să uite că fac parte din neamul slav şi Tiverţii şi Ulicii, deşi vorbeşte despre ei abia peste două pagini. Indicaţiunea cronicarului rus este atât de categorică, încât orice încercare de a afirma caracterul slav al acestor popoare va rămâne întotdeauna zădarnică.

E' mai greu însă să treci dela această definiţiune negativă la cea pozitivă: care anume este provenienţa etnică a acestor popoare?

Pentru Ulicii e imposibil să găseşti vre'o altă indicaţiune, decât tratarea lor în repetate rânduri, cu foarte rare excepţii, împreună cu Tiverţi, de unde putem deduce că ei sunt un popor, înrudit cu Tiverţii.

---

1 BARSOV. Ibidem, pag. 97—98.

2 M. HRUSEVSKYJ. Ibidem, vol. I, pag. 590—591.

3 BARSOV. Ibidem, pag. 112—113.

4 Ibidem, pag. 99—100.

5 Ibidem. pag. 276 şi 273. Autorul citează lucrarea lui ILOVAISCHI: *Cercetări asupra originilor Rusiei. ("Изыскания о началъ Руси", 2 ed.).*

6 *Cronica Lavrentievscaia.* Ibidem, pag. 10. Aceasta se repetă şi în alte cronice ruse.

In ce priveşte aceştia din urmă, cronica conţine un pasagiu, care în ordinea firească a interpretării contextului, ar trebui să fie luat în sensul provenienţei lor etnice. Mergând împotriva Grecilor, scrie cronicarul, principele rus Oleg a luat cu sine pentru războiu «o mulţime de Varegi, şi Sloveni, şi Ciudi, şi Crivici, şi Merea, şi Derevliane, şi Radimici, şi Poliane, şi Severo, şi Viatici, şi Horvaţi, şi Dulebi şi Tiverţi, *cari sunt tolcovinî*, aceştia toţi se numeau de Greci Sciţia Mare»[1]. Cuvântul «tolcovinî» rămâne până acum o enigmă. Incercarea lui Partăţki, bazându-se pe sensul pejorativ al cuvântului «tluc» la Guţuli («canalie», «golan» etc.), de a vedea în cuvântul acesta un cuvânt de ocară[2], nu poate să fie luat în consideraţie. In alte diferite cazuri cronicarul întrebuinţează expresiuni de blam, ca de exemplu «blestematul» etc., însă numai dacă după mersul povestirii personagiul, despre care e vorba, merită aceasta pentru anumite fapte rele şi, în tot cazul, cronicarul nici odată nu se coboară până la vulgarisme. Iar aci la o simplă enumerare a popoarelor ar fi imposibil să fie întrebuinţat un cuvânt de ocară, ci dimpotrivă ne-am putea aştepta la o indicaţie a provenienţei lor etnice.

Cea mai firească interpretare a cuvântului «tolcovinî» ar fi sensul «Bolhovinî», adică Blahii sau Volohii, Românii. S'ar putea să existe în limba poporană rusă-galiţiană pentru Români acest cuvânt stricat, având la baza sa «Boloh», cu terminaţia «în». In cântecele Ruşilor galiţieni de mai târziu, era întrebuinţat cuvântul «Volohin» cu înţelesul de Român[3]. In expediţia lui Oleg nu au luat parte Ulicii; altfel poate s'ar fi spus şi despre ei că sunt «tolcovinî». Desigur că numai singura această asemănare dintre două cuvinte nu ar fi suficientă pentru afirmaţiunea mea, dacă nu ar veni în sprijinul ei şi alte considerente.

Ştim că Teuriscii locuiau în părţile superioare ale Nistrului şi aveau oraşele lor pe acest fluviu. Unde sunt ei în timpul istoric de care vorbeşte cronicarul rus? Se poate oare tăgădui o asemănare surprinzătoare, bătătoare la ochi între denumirea lor şi slavicul Tiverţi? In limba slavă a cronicarului, Teuriscii tocmai aşa trebuiau să sune: «Tiverţi»!

După cum am arătat mai sus, unii cred că Teuriscii sunt Celţi. Sunt de părere, băzându-mă pe Ptolemaeus, care pune pe Teuriscii în rândul popoarelor dacice, că ei au fost Daci[4].

In afară de această mărturie istorică, trebuie să ne gândim şi la explicaţia celor scrise de Anna Comnena, fiica împăratului bizantin Alexie Comnenul (1081—1118), cum că Pacinaţii erau apăsaţi de poporul «Geţilor»[5]. Pecenegii stăteau atunci între Nipru şi Du-

1 Ibidem, pag. 29.
2 BARSOV. Ibidem, pag. 273—274.
3 GR. NANDRIS. *Les rapports entre la Moldavie et l'Ukraine d'apres le folclore ukrainien.* Melanges de l'ecole roumaine en France, 1924, prem. partie, pag. 34 (în notă: Holovatski. Narodnyia pesni Halitscoi i Ongorscoi Roussi, IV, p. 364).
4 Invoc şi autoritatea lui A. XENOPOL, *Istoria Românilor,* vol. I, pag. 139.
5 *«Alexias VII»*, ed. Migne din «Patrol.», s. II, t. 131, 1864, p. 561.

nāre. Cuvântul «Geţi» nu mai întâlnim în alte scrieri bizantine din acest timp. Prin urmare trebuia să existe un popor, care avea cel puţin aceeaşi obârşie, ca şi Geţii. Care poate să fie acest popor, dacă nu Tiverţii (Teuriscii), despre cari ştim precis că trăiau tot în aceste locuri şi aveau numeroase aşezări, oraşe.

Cu totul arbitrară e părerea lui F. Brun, care afirmă că «Anţii, amestecându-se cu Tervingii (Goţii), au început să fie numiţi Tiverţi, în analogie cu poporul Rosi, care slavizându-se a transmis numele său Polianilor, sau cu Slavii de Sud, cari amestecându-se cu Bulgari, au început să fie numiţi cu numele lor»[1]. Intre cuvintele «Tervingii» şi «Tiverţii» nu este nici o asemănare, pe când sunetele «eu» şi «sci» din cuvântul «Teuriscii» în limbile slave în mod natural se transformă în «ev» (sau iv) şi «ţi». Pe de altă parte această ipoteză a fost emisă de autor, fără ca în sprijinul ei să fie adus măcar un singur argument serios. Nimic, în afară de simplă analogie de mai sus.

Oricare ar fi originea etnică a Tiverţilor şi Ulicilor, fie ei Daco-romani, fie Celţi, se pare însă neîndoielnic că ei în marea lor massă, s'au vărsat în lumea românească, bolohoveană şi brodnicească din Sud-Vestul Rusiei, şi, fireşte, o parte din ei a trecut Nistru pentru a se aşeza în părţile nordice ale Basarabiei, unde îşi aveau dominaţiunea Brodnicii şi, probabil Bolohovenii.

In afară de argumentele, aduse de Barsov şi de faptul că «Peresecina» din judeţul Orheiu e probabil o repetare a denumirii acelui oraş al Ulicilor pe Nipru «Peresecen», pe care Ruşii l'au putut lua numai după o asediere de trei ani[2], în harta toponimică a regiunilor Volâniei, Podoliei, Chievului şi Galiţiei, găsim cu totul la Nord, nu departe de oraşul Luţk, satul «Kiverţi» (Tiverţi), ceea ce e un semn că Tiverţii s'au ridicat în sus, aşezându-se atât pe toată întinderea drumului până la acest punct, în ţara Bolohovenilor, şi la Brodnici, cât şi pe teritoriul principatului Volâniei.

Basarabia în timpul primelor încercări de organizare politică.

Din expunerea de mai sus se conturează rolul, pe care l'a jucat Nordul Basarabiei în procesul de organizare politică a Românilor. Această bucată de pământ făcea parte din ţările române ale Brodnicilor şi Bolohovenilor şi prin urmare realiza de fapt legătura dintre pământul moldovenesc şi pământul vremelnic al Românilor dincolo de Nistru, la Nord.

Altfel se prezintă chestiunea cu Sudul Basarabiei[3]. Ambele porturi importante basarabene, Chilia-Veche şi Cetatea-Albă, se aflau, din punct de vedere economic, dela veacul al XII-lea şi până la

1 F. BRUN. *Goţii Mării Negre,* colecţia de articole «Cernomorie», vol. II, pag. 206—207.
2 An. 914. *Cronica Niconova,* pag. 41.
3 N. IORGA. *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-albe,* cap. III, pag. 39—59. MURZACHEVICI. *Istoria coloniilor genoveze,* Odessa, 1847.

sfârşitul veacului al XIII-lea şi chiar începutul veacului al XIV-lea, sub influenţa directă a comerţului genovez.

Trecerea aproape a întregului comerţ pe Marea Neagră în mâinile Genovezilor datează dela tratatul dela Nymphaion din 13 Martie 1261 între împăratul Mihail Paleologul şi Genovezii. Coloniile lor se înmulţesc. Se creează în Crimeia în locul actualei Feodosii o colonie mare Caffa. Se înfiinţează în an. 1314 un oficiu comun genovez pentru toate coloniile lor depe malul Mării Negre. Rivalii lor, Veneţieni, pierd însemnătatea şi în 1360 au nevoie de o intervenţie pe lângă guvernul genovez pentru ca să se admită şi lor să facă comerţ, alături de Genovezi, mai dârji şi mai fericiţi.

Genovezii se aflau, ca negustori, la Chilia-Veche (Licostomo) şi la Cetatea-Albă (Maurocastron), unde îşi aveau castele, exportând din aceste locuri, precum şi în general depe malul Mării Negre, peşte, piei lucrate, sclavi, carne sărată şi grâu, de care Genua avea mare nevoie.

In mod teoretic ambele aceste localităţi se aflau sub dominaţiunea politică a Imperiului bizantin. Cui însă aparţineau ele în realitate?

D. N. Iorga crede că soarta acestor oraşe n'a fost identică. «În ce priveşte Chilia-Veche», scrie d-sa, «e de admis că acest oraş aparţinea Bulgarilor, cari stăpâniau Dobrogea». Războiul dintre Genovezi şi Dobrotici începe în 1370, iar în 1381 îl vedem Licostomo genovez. De aci autorul conchide: «Il vor fi cucerit (Genovezii) dela Dobrotici»[1].

Cellalt oraş, Cetatea-Albă, a fost probabil întâiu în mâinile Tătarilor, deoarece un act al regelui Ungariei din 1368 pomeneşte pe «Dimitrie domnul Tătarilor» (Demetrius princeps Tartarorum), care avea legături cu Braşovul şi le promitea braşovenilor trecerea prin vamă în tranzit, fără plata taxelor. «Nicăeri aiurea, decât în Cetatea-albă, nu putem aşeza pe acest prinţ tătăresc, poate — judecând după nume — creştinat, care va fi avut sub stăpânirea sa părţile de jos ale Moldovei, dincolo şi dincoace de Prut». In 1410 Cetatea-Albă apare într'un document istoric, ca localitate genoveză[2]. S'ar putea totuşi crede că «Tătarii» acestui principe tătăresc n'ar fi decât numai locuitori români din Ţara de jos[3]. La Cetatea-Albă mai era un număr de Evrei, aşezaţi în cartier special, şi o colonie genoveză. O colonie genoveză era şi la Chilia-Veche[4].

Ambele păreri sunt, după cum am văzut, ipotetice, bazate pe interpretarea unor fapte istorice; petrecute după întemeierea statului moldovenesc. La început teritoriul Moldovei era mărginit din toate părţile şi primii principi moldoveni nu erau în stare să cucerească şi să apere întreaga întindere a teritoriului, pe care era aşezată

---

1 N. IORGA. Ibidem, pag. 50 şi 52.
2 N. IORGA. Ibidem, pag. 57—59.
3 N. IORGA. *Istoria comerţului românesc*. Epoca veche, Buc., 1925, pag. 49.
4 Ibidem, pag. 35.

populaţia românească. Ne pare însă dubioasă stăpânirea bulgărească a Chiliei, având în vedere posesiunile imediate ale Tătarilor[1].

Pe de altă parte, având în vedere, că populaţia oraşelor Cetatea-Albă şa Chilia era românească, nu credem ca dominaţiunea genoveză să fi fost prea eficace, depăşind drepturile obişnuite de autonomie a coloniilor propriu zise. Dominaţiunea genoveză trebue să fi fost limitată numai la exercitarea dreptului de administrare a populaţiei genoveze.

«Coloniile genoveze, scrie d. G. Brătianu, aveau la început o importanţă exclusiv comercială», şi capătă o însemnătate politică şi comercială numai în secolul al XIV-lea. Această transformare se poate constata în Crimeia, Pera şi Trepizond, unde Genovezii îşi construiau fortificaţii defensive. Cetatea-Albă nu şi-a păstrat construcţii genoveze. Probabil însă că şi-a schimbat înfăţişarea şi cartierul ei genovez[2].

In sprijinul rolului politic limitat al Genovezilor în Sudul Basarabiei, ne mai referim şi la aşa zisă «lista oraşelor ruse» din cronica rusă, unde sunt pomenite Cetatea-Albă şi Chilia. Sensul acestei liste este că pe malul stâng al Dunării oraşele, populate în majoritatea lor de Români, aveau ca limbă oficială limba rusă[3].

Numai astfel putem explica şi faptul dependenţei bisericeşti a unui punct aşa de îndepărtat de pământul rusesc, al Cetăţii-Albe, de mitropolia Chievului, asemănător cu influenţa bisericească rusă, exercitată din Galiţia asupra părţilor nordice ale Basarabiei, împreună cu Nordul Moldovei[4].

Câtva timp după întemeierea Moldovei, în 1374, Gheorghe Koriatovici, lărgind hotarele Moldovei, ia în stăpânirea sa Cetatea-Albă şi prin aceasta statul moldovenesc din punct de vedere bisericesc, este divizat în două: Nordul cu învoirea patriarhului din Ohrida, formează o unitate bisericească independentă, după ce a rupt legătura cu eparhia Haliciului, iar Sudul mai ţine la eparhia Chievului.

Dependenţa bisericească de principatele ruse în timpul acesta iniţial al existenţei statului moldovenesc, serveşte de dovadă a influenţei culturale ruse asupra Românilor şi face să admitem, ca firească, întrebuinţarea limbii ruse, ca limbă oficială, şi în oraşele basarabene moldoveneşti de Sud, ca Cetatea-Albă şi Chilia.

---

1 G. I. BRĂTIANU. *Recherches sur Vicina et Cetatea-Albă*, Buc., 1935, pag. 119 ş. a.

2 Ibidem, pag. 103.

3 Vezi capitolul 13.

4 G. POPOVICI. *Anul dela Martie în Moldova*, Buc., 1905, pag. 17 nota.

CAPITOLUL 12.

Regimul gentilico-familial.

Cu mult înainte de întemeierea principatelor, Românii trăiau într'un regim patriarhal, primitiv, care se asemăna cu regimul gentilic colectivist, răspândit printre Slavi.

Prin regimul gentilic colectivist înțelegem un regim, bazat pe legătură de sânge. Toți cari se trag dela un strămoș, formează o unitate de neam, un gen aparte, care se folosește de pământ în comun. La înstrăinări de pământ, membrii comunității familiale aveau față de străini preferință de cumpărare («dreptul de preemțiune gentilică») și dreptul de răscumpărare a pământului înstrăinat. Membrii familiei ajută unul pe altul la urmărirea infractorilor legii din alt gen («răsbunare gentilică»), ajută unul pe altul la judecăți, ca martori, și răspund în mod colectiv pentru crimele, săvârșite de membrii unității («răspundere penală gentilică»). Comunitatea este condusă de un șef comun, în persoana întemeietorului genului și de o adunare gentilică consultativă, compusă din reprezentanții familiilor. Seliștea, unde se afla stabilit neamul, purta nume patronimic.

Cu timpul, acest regim degenerează în regim familial. Genul se descompune, divizându-se în familii. Capii lor conduc vieața familiilor. Insă familiile din acel timp nu se aseamănă cu familia de azi. In componența lor intrau nu numai bunicul, bunica, tatăl, mama, fiii și fiicele, nepoți, frați și surori, ci și nevestele, ginerii, persoanele înfiate, copiii văduvei, căsătorite cu un membru din unitatea familială, etc. Numărul membrilor unei asemenea familii se ridică dela 10 până la 40 sau 50. Persoanele străine deveneau membre prin faptul muncii comune cu ceilalți membri ai familiei.

Aceste unități familiale purtau diferite denumiri: la Sârbi — «zadruga?», la Ruși — «verv», «pecișce», «ognișce», la Ucraineni și la Slavii sudici — «siabri»[1]. Exista comunitatea familială și în dreptul polonez, unde ea forma o bază a vieții sociale, încă în secolul XIV.

Mai multe comunități familiale formau un neam, un gen (slavonește «pleme»), iar teritoriul ocupat de el se numea «jupă».

Către timpul organizării statelor slave, regimul gentilic nu mai exista la Slavi în forma sa pură, fiind transformat în regimul comunităților familiale. Românii au împrumutat acest regim familial dela Slavi. «Siabrii» au devenit la Români «jabri», iar partea ideală a fiecărui din patrimoniul asociației familiale «jirabie».

---

1 M. KOVALEVSCHI. *Regimul gentilic ("Родовой бытъ")*, S.-Pet., 1905, pag. 82.

LEONTOVICI. *Despre însemnătatea «vervei» în comparație cu «zagruga» Slavilor de Vest.* «Revista Ministerului de Instrucție Publică». S.-Pet., 1876.

D-r I. N. ANGELESCO. *Histoire economique des Roumains*, Geneve-Paris, 1919, pag. 66—92 (bibliografie pe pag. 66.).

O serie de fenomene din epoca posterioară a feudalismului românesc, păstrând în realitate rămăşiţele unui regim în descompunere, prezintă o dovadă vie a existenţei regimului familial la Români.

Obştiile moşnenilor şi răzeşilor cu dreptul lor de preemţiune, dreptul de preferinţă a rudelor lor şi a vecinilor la vânzarea pământului obştei (aşa zisul «protimisis»), se trag din comunităţile familiale şi regimul lor agrar.

Răspunderea colectivă în vechiul drept penal românesc a înlocuit răspunderea genului şi a familiei, care se exercită după principiul răsbunării gentilice sau familiale, conform «vendettei». In vechime exista îndatorirea familiei, comunei şi comunelor vecine, de a preda pe vinovatul. In caz dacă se refuza predarea lui, familia sau comuna era obligată de a plăti o compensaţie[1].

O rămăşiţă a vechiului drept gentilic de răzbunare, notează şi D. Cantemir, care scrie: «Pentru asemenea crime (hoţia, sacrilegiu, omor) mai că nu se poate cere clemenţa domnitorului, afară numai dacă se împacă vinovatul cu familia celui ucis şi rudele acestuia declară public faţă de domn, că-l iartă de vină şi pedeapsă, că nu vor să răzbune sângele prin sânge şi moartea prin moarte»[2].

Cnejii şi juzii erau la început şefii «zadrugelor», comunităţi familiale, în cari intrau membrii familiei, rudele lor şi supuşii. Mai târziu, în timpul lui Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare, regimul familial era în deplină decădere. Ca o amintire a lui, în documentele istorice la descrierea localităţilor şi delimitarea hotarelor, se întrebuinţa formula: «unde a fost cneaz» şi mai rar: «unde este cneaz»[3]. Această formulă sună ca «vae victis» unui institut în proces de pieire. Din cnejii şi juzii au coborât primii reprezentanţi ai boierimii române, proprietară de pământ. Iar din membrii de rând ai «zadrugelor» româneşti au ieşit răzeşii şi moşnenii.

Urmele influenţei regimului familial se văd şi în diplomatica românească veche, în urice, unde în formula «credinţei boierilor noştri» se înşiră nu numai boierii propriu zişi, ci şi fraţii şi fiii lor.

Unele regiuni prin situaţia lor geografică, mai puţin accesibilă năvălirilor barbare, şi-au păstrat multe trăsături din regimul agrar vechiu. Dimitrie Cantemir pune în rândul acestor regiuni Vrancea, Câmpulungul moldovenesc şi Tigheciu, şi le numeşte «un soi de republică», fiindcă «ţin cu pravilele sau obiceiurile lor, iar porunci

---

1 IOAN FILITTI. *Vechiul drept penal român.* Extras din «Revista de drept penal şi ştiinţa penitenciară», No. 1—3, 1934, pag. 34—36.

2 D. CANTEMIR. *Descrierea Moldovei,* pag. 103—104.

3 M. COSTĂCHESCU. Ibidem, vol. I, pag. 233: «unde a fost cneaz Stan» (an. 1428, Decembrie 28), pag. 225: «unde este cneazul Ciorsac» (1428, Iulie 24). pag. 108—110: «unde este cniazu Litu şi Şărban» (an. 1414, August 2) ş. a.

I. BOGDAN. *Documentele lui Ştefan cel Mare,* vol. I, pag. 355: «unde au fost cnejii Beloş şi Danciul» (an. 1488, 15 oct.); vol. II, pag. 194: «unde a fost cneaz Ivan» (an. 1502, 17 Febr.) ş. a.

şi judecători dela Domnie nu primesc»[1]. Ne am putea aştepta ca aceste regiuni răzeşeşti autonome să-şi fi păstrat un regim agrar, moştenit încă din epoca patriarhală, primitivă.

Intr'adevăr cel puţin pentru una din ele, pentru Vrancea, unde ordinea patriarhală a fost mai rezistentă, socotim dovedită existenţa a unui regim de proprietate colectivă[2]. D. Aurel Sava ne-a demonstrat că Vrancea, în deosebire de proprietatea individuală a răzeşilor, stăpânită în indiviziune, a avut şi are o proprietate răzeşească colectivă[3], că Vrancea întreagă era o unitate («Vrancea o moşie este»), care avea judecători proprii, un vornic ca conducător, şi o obştească adunare a tuturor vrâncenilor, se trăgea dintr'un număr determinat de bătrâni, cari la rândul lor probabil aveau un moş sau un bătrân mare al Vrancei şi că, în sfârşit, urmaşii fiecăruia dintre bătrânii originari ai Vrancei, constituiau un neam, o ceată[4]. Toate acestea se ridică până la timpul înainte de descălecarea lui Dragoş.

Regimul gentilico-familial n'a dispărut brusc, prin trecerea Românilor la un regim teritorial, feudal, bazat pe proprietate, ci treptat şi urmele lui găsim şi în timpul de după întemeierea principatelor române. Convieţuirea diferitelor regimuri sociale este un fenomen obişnuit în istoria tuturor popoarelor europene şi în toate timpurile.

In toponimia Basarabiei s'a păstrat o urmă a acestui regim primitiv: în judeţul Orhei, în partea lui nordică, există satul «Pecişti».

---

1 *Descrierea Moldovei*, pag. 125—126.

2 AUREL SAVA. *Documentele putnene*, vol. I, Vrancea Odobeşti — Câmpuri, prefaţă de d. N. Iorga, Focşani, 1929. Vol. II, Vrancea. Ireşti — Câmpuri, Chişinău, 1931.

3 Ibidem, vol. II, pag. VI, XI ş. a.

4 Ibidem, vol. I, pag. XX—XXI.

PARTEA IV.

INTEMEIEREA PRINCIPATELOR ROMÂNE. FEUDALISMUL ROMÂNESC.

CAPITOLUL 13.

Intemeierea Ţării Româneşti şi a Moldovei[1].

Pentru fiecare stat naşterea lui prezintă, fireşte, cea mai mare importanţă. Şi totodată acest moment interesant, actul iniţial al existenţii politice a unui popor, aproape întotdeauna este învăluit de mister. Misterul este rezultatul mitelor, cari se substitue mărturiilor istorice clare. Cronicarii ne păstrează aceste mite în lipsa materialului pozitiv. Asupra istoricilor cade sarcina de a desluşi în aceste mite, ceea ce este adevărat şi ceea ce este complect fabulos, de a găsi în ele un pic de adevăr, care ar servi ca punct de plecare pentru restabilirea întregului tablou de creaţiune politică naţională.

Intemeierea principatelor române, a Munteniei şi Moldovei, a fost în literatura istorică română discutată pe larg, şi cu toate acestea rămâne până acum contraversătă.

In primul rând a fost supus criticii timpul descălecării muntene, care este după un cronicar vechiu «Anonymus Valachicus» an. 1215, iar după Cronica anonimă din veacul al XVII-lea, an. 1290. Ambele aceste date au fost respinse de B.P. Hasdeu, care a stabilit că statul Ţării Româneşti n'a fost întemeiat de un singur principe,

---

1 B. P. HASDEU. *Istoria critică a Românilor*, Buc., 1874.

B. P. HASDEU. *Negru-Vodă*, Un secol şi jumătate din începuturile statului Ţării Româneşti, Buc. 1898.

ALEX. LAPEDATU. *Cum s'a alcătuit tradiţia naţională despre originile Ţării Româneşti.* Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj. II, 1923, Buc., 1924, pag. 289—314.

D-r. ATAN. M. MARIENESCU. *Negru-Vodă şi epoca lui.* An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist., t. XXXI, 1909, p. 529 ş. u.

IOAN C. FILITTI. *Despre Negru-Vodă.* Mem. Secţ. Ist., seria III, t. IV. 1924—1926.

ION CONEA. *Basarabii din Argeş.* Despre originea lor teritorială şi etnică. Extras din rev. «Rânduiala», Buc., 1935.

D. ONCIUL. *Radu-Negru şi originile principatului Ţării Româneşti.* «Convorbiri Liter.», an. XXIV, 1890 şi an. XXVI, 1892.

D. ONCIUL. *Dragoş şi Bogdan, fundatorii principatului moldovenesc.* «Convorbiri Liter.», an. XVIII, 1884—1885, Iaşi.

D. ONCIUL. *Originile principatelor române*, Buc., 1899.

ROMUL VUIA. *Legenda lui Dragoş.* Contribuţiuni pentru explicarea originii şi formării legendei, privitoare la întemeierea Moldovei. Anuarul Inst. de Ist. Naţ. I, 1921—1922, Cluj, 1922, pag. 300—309.

ION NISTOR. *Emigrările de peste munţi.* An. Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist., seria II, t. XXXVII, 1914—1915, pag. 816—865.

N. IORGA. *Istoria poporului românesc*, vol. II, p. 5, 25 ş. a.

ci treptat după o perioadă de voevozi olteni, şi mai ales după o sforţare din partea celui mai însemnat principe Basaraba, care a domnit între an. 1310—1364 şi care este adevăratul şi marele întemeietor al Ţării Româneşti şi, în fine, că Radu Negru, pretinsul organizator al acestui principat, ca personalitate concretă, n'a existat.

Această părere a fost formulată de B.P. Hasdeu în urma provocării din partea teoriei lui Roesler, care în chestiunea Ţării Româneşti, a lăsat în rezultat «o foaie albă». Hasdeu s'a considerat, «ca cel dintâiu pornit în cruciata pentru redobândirea Sfântului Mormânt»[1]. Concluziile lui au fost acceptate de istoricii români şi mai ales de D. Onciul. Totuşi A. Xenopol s'a pronunţat pentru data de 1290 şi printre altele, în afară de studierea cronologiei, a mai adus în discuţie şi persecuţiile religioase ale Românilor din Ungaria din porunca papei, ca o cauză reală pentru fuga lor din această ţară şi pentru coborîre din munţi. Aceste evenimente au avut loc în veacul al XIII-lea şi se crede că ar fi produs efectul lor atât asupra descălecării munteneşti, cât şi celei moldoveneşti de mai târziu.

A provocat discuţii şi chestiunea locului, de unde a pornit descălecarea. După unii (B. P. Hasdeu, D. Onciul ş. a.) ea a pornit din Oltenia, din dreapta Oltului. D. Const. C. Giurescu dimpotrivă, afirmă că Ţara Românească a luat fiinţă la stânga Oltului, deoarece au întemeiat-o voevozii din stânga acestui râu şi nu cei din dreapta[2]. In sfârşit, A. Xenopol crede că descălecarea a fost un produs al acţiunii Românilor, coborîţi din Făgăraş[3].

Pentru ipoteza, pe care o susţinem noi, această chestiune nu prezintă prea mare însemnătate, deoarece este neîndoelnic faptul că întemeierea Ţării Româneşti s'a produs după ce elementele româneşti din dreapta Dunării au trecut de partea lui stângă şi împreunându-se cu poporul român, aflat acolo, au făcut să apară statul românesc. Rolul principal îl joacă massa populară, iar nu voevozii, cari în momentele de nevoie se găsesc. Statul Ţării Româneşti a fost întemeiat graţie stăruinţei Românilor din toate părţile: şi a celor ce se aflau pe pământul Olteniei şi Munteniei şi a celor coborîţi din munţii Ardealului şi, în sfârşit, a celor cari au trecut din dreapta Dunării. S'ar ridica poate obiecţiuni numai în chestiunea de proporţii. Insă pentru descălecatul muntenesc împărţirea proporţiilor prezintă dificultăţi de neînlăturat. Ne mulţumim numai cu stabilirea ipotezei că toate elementele au fost necesare pentru a da naştere statului muntenesc.

Altfel se prezintă chestiunea întemeierii Moldovei, unde evaluarea rolului diferitelor elemente mai poate avea rost.

Tradiţia, care s'a creat în această chestiune, ne spune că des-

---

1 B. P. HASDEU. *Negru-Vodă*, pag. 25.
2 CONST. C. GIURESCU. Ibidem, vol. I, pag. 344 ş. u.
3 A. XENOPOL. Ibidem, vol. III, pag. 11—58.

călecarea moldovenească a pornit din Maramureş. Cronicarii o descriu astfel:

Ureche povesteşte că «după multă vreme, când feciorii cei de domn din munţii ungureşti, pogorând după vânat, au nimerit la apa Moldovei, văzând locuri desfătate, cu câmpii deschise, cu păduri dese şi cu ape curgătoare, îndrăgind locul, au tras pe ai săi dela Maramureş şi pe alţii au îndemnat de au venit. Şi au descălecat întâiu sub munte, apoi mai înmulţindu-se şi crescând înnainte, nu numai apa Moldovei sau Siretul le-au fost hotar, ci până la Nistru şi până la Mare s'au lăţit»[1].

La Nicolae Costin povestea descălecării este împodobită[2] de basm. El scrie: «S'a îndemnat Dragoş, cu oare câţiva din ai săi din Maramureş şi au venit peste munţi în chip de vânătoare şi au găsit o hiară şi gonind-o cu dulăi până la apa Moldova şi obosită fiind hiara, au prins'o în apa Moldovei, la locul unde se cheamă Boureni. Pus-au şi în pecetia ţării cap de bour, ce se vede până astăzi. Ieşit-au mai la câmp acei vânători şi au nimerit la locul, unde este acum mânăstirea Eţcani şi acolo era prisaca cu stupi, un Rusneac, anume Eţco şi întrebându-l ce este de trăeşte în loc pustiu şi cine stăpâneşte locurile acelea, el a răspuns că este Rusneac din ţara leşească şi cum a auzit din bătrâni, că ajunge locul până la Dunăre şi până la Mare şi pe Nistru în sus, până unde se începe ţara leşească. Şi pre numele lui Eaţko se cheamă Eţcanii, iar apei Moldovei, unde a ucis hiara, pre numele unei ţinci ce o cheamă Molda, care de multă goană ajungând la apă, au crăpat de apă, limbind multă, şi s'au numit Moldova, după apa Moldovei, pe numele Moldei».

Aceeaşi povestire cu unele deosebiri o găsim şi la Miron Costin, în poema lui polonă.

Timpul descălecării provoacă îndoieli. Cronica anonimă a Moldovei ne dă anul 1290 în domnia regelui unguresc Laslău (Vladislav Cumanul). Ureche pune anul 6807, adică 1299, iar povestirea domniilor Moldovei începe cu anul 6867, ceea ce dela naşterea lui Hristos face 1359. Miron Costin în poema polonă pune an. 1304. Analele putnene — 1342. Nicolae Costin — 1352. Cronicarul ungar Küküllö — 1342—1382. Cronica moldo-slavă — 1359. Letopiseţul dela Bistriţa — 1359.

Există o divergenţă de păreri şi în ce priveşte rolul persoanelor, cari au jucat primul rol în descălecare. După unii Moldova este întemeiată de Dragoş, după alţii de Bogdan. După unii Dragoş este fiul lui Bogdan, iar după alţii Bogdan este unul din urmaşii lui Dragoş.

Luăm ca bune toate rezultatele, obţinute de majoritatea istoricilor români în chestia originii principatelor şi, prin urmare, acceptăm începutul veacului al XIV-lea, sau dacă e nevoie de o dată mai precisă an. 1330, pentru întemeierea Munteniei de Basarab

1 M. KOGĂLNICEANU. *Letopiseţele*, ed. 2, vol. I, pag. 132.
2 Ibidem, pag. 83—84.

I, cel Bătrân, şi jumătatea veacului al XIV-lea, mai precis an. 1359, pentru întemeierea Moldovei de Bogdan I.

In ambele state înainte de întemeiere, a avut loc o perioadă iniţială de pregătire: în Muntenia perioada voevozilor, iar în Moldova perioada principelui Dragoş-Vodă, supus regelui unguresc.

Insă în ce priveşte procesul de naştere a Moldovei, credem că în concepţia lui trebuiesc să fie introduse unele note noui.

Sunt de acord cu teza principală a lui D. Onciul că «raslăţirea elementului român în Moldova a început de fapt cu vr'o 200 ani mai înainte de descălecare, însă cu greu înainte de secolul al XII-lea, şi că abia după risipirea puterii Pecenegilor, în urma cărora Cumanii înaintau numai sporadic şi din când în când în Apus pe Prut, elementul român a putut să se întindă în părţile Moldovei»[1]. Nu mă pot învoi, însă, cu celelalte lui păreri şi anume: că «partea cea mai mare a locuitorilor săi Români, Moldova a primit-o dintru început din Apus, din părţile Ungariei», şi că Moldova născândă se afla «în oarecare dependenţă de Imperiul Valaho-bulgar»[2].

Legenda înfiinţării statului moldovenesc poartă *pecetea creaţiunii ungureşti* sau cel puţin a influenţei concepţionale ungureşti[3]. Ce de fapt înseamnă ea? Oare nu aceea că Moldova este o donaţie indirectă a Ungariei? Tot ce poate caracteriza un stat: puterea, populaţia şi teritoriul, totul a ieşit din patrimoniul vechiu al statului unguresc. Această poveste a fost creată de istoricii maghiari. O găsim la cronicarul unguresc, contemporanul întemeierii Moldovei, Ioan Küküllö, notarul regelui Ludovic I al Ungariei (1342—1382).

Iată ce scrie el: «In timpul lui Ludovic a trecut Bogdan, voevodul Românilor din Maramureş, întrunind Românii acestui district, pe taină în ţara Moldovei, care era supusă coroanei Ungariei, dar din cauza vecinătăţii Tătarilor de mult timp părăsită de locuitori; şi deşi el a fost adeseori împresurat de oştile acestui rege, totuşi crescând numărul Românilor locuitori în acea ţară, ea s'a lăţit constituindu-se în principat (in regnum dilatata est)[4].

E suficient numai să ne punem întrebarea, cum s'a întâmplat că Bogdan a întrunit pe Românii din Maramureş în Moldova *în taină,* pentru ca să fie clar că *nu poate fi vorba de massele populare,* pe cari nu le poţi îndemna la mutare în taină, ci numai de curteni, de acea «drujină», oameni de încredere, cu cari principii din timpul acela administrau şi judecau ţara. Din practica principatelor ruse ştim că atât principii, cât şi curtea lor, se deplasau relativ uşor

---

1 *Dragoş şi Bogdan*, pag. 258—259.

2 Ibidem, pag. 262 şi 260.

3 Chiar şi legenda vânatului lui Dragoş e de provenienţă ungurească. ROMUL VUIA, care studiind această legendă, a ajuns la concluzie, că avem de a face cu o legendă eraldică, asemănătoare cu multe legende din Europa medievală, a adăugat: «Nu este exclusă posibilitatea împrumutării legendei dela Unguri, sau mai exact prin mijlocirea lor». Ibidem, pag. 309.

4 Ibidem, pag. 254. In notă: Schwandtner. Scriptores rerum Hungaricum I, 196, şi Thurocz. Chronica Hungarorum, pars III, cap. 49.

din principat în principat, dacă erau doriţi şi invitaţi de populaţie. Desigur că şi în cazul de faţă s'a întâmplat ceva asemănător. Au ieşit din Maramureş curtenii voevodului Bogdan şi elementele legate de curtea lui, nu însă şi massele populare. Dacă nu ar fi această caracteristică «în taină», ne-am mai putea gândi la un exod silit al Românilor din Ungaria în Moldova; ea însă ne opreşte să admitem aşa ceva.

Cronicarii români au scris despre întemeierea Moldovei sub influenţa izvoarelor ungureşti, iar dela cronicari concepţia aceasta a trecut la istoricii români. Afirmaţiunea că totul se datoreşte Ungariei, face parte integrantă din legendă şi e timpul s'o revizuim.

De aceea în ce priveşte Moldova, respingem caracteristica descălecării, dată de A. Xenopol, care scrie: «De peste munţi veniră nu numai intemeietorii dinastiilor muntene şi moldovene, ci şi «o mulţime de noroade», cum spun cronicele muntene» şi cronica ungurească, care relatează descălecarea Moldovei[1]. De fapt cronica ungurească e învocată pe nedrept, întrucât din expresiunea cronicarului «crescente magna numerositate Olachorum inhabitantium illam terram» (e vorba de Moldova), nu reiesă că această mulţime a ieşit din ţara ungurească din Maramureş.

Cu toată dreptatea «anaforaua Obşteştei Adunări a Moldovei pentru feliul proprietăţii în ţară din învechime» din an. 1817, afirmă că pe pământul Moldovei era «un număr nu puţin de lăcuitori» şi că «Dragoş Vvod. n'au descălecat pământul Moldaviei pustiu»[2].

Nu tăgăduim că ţăranii Români au început să emigreze pe pământul Moldovei din Ungaria de timpuriu[3]. Ii silea la aceasta desmoştenirea lor de proprietate. Fugăria ţărănească din motive de ordin social, era un fenomen obişnuit şi în alte ţări, de exemplu în principatele ruse. Toţi obidiţii îşi căutau scăparea de robie şi biruri în fuga peste graniţele ţării sau în alte locuri din cuprinsul ei. Insă nu se poate afirma că la descălecare s'a produs un asemenea proces de emigrare în masse din Maramureş. Avem motive serioase să ne îndoim că a avut loc o adevărată descălecare *poporană* în Moldova din Maramureş.

Această îndoială se întăreşte, până a se transforma în siguranţă, că nu elementele poporane maramureşene au format masivul noului stat, imediat ce ne gândim la soarta Brodnicilor şi Bolohovenilor. Două ţări, formate din elementele române, cuprind în hotarele lor şi o bucată din actualul teritoriu românesc din părţile nordice ale Basarabiei, ale Bucovinei şi ale Moldoviei, şi cu toate acestea dispar cu desăvârşire, fără a lăsa vr'o urmă a existenţei sale şi încă cu puţin înainte de întemeierea statului moldovenesc, — oare acest punct de vedere nu pare a fi prea superficial, naiv, în zădar creator de enigme? E firesc să credem că cea mai mare

1 A. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. III, pag. 47.
2 T. CODRESCU. *Uricariu*, vol. IV, pag. 325—343.
3 I. NISTOR. *Emigrările de peste munţi*, pag. 818—819.

parte din populaţia noului stat moldovenesc a fost formată din elementele române, scurse din Nord de Nistru, adăugându-se la acele mai puţin numeroase, care se aflau atunci pe pământul românesc şi cari au mai venit, scoborându-se din munţii ungureşti.

Vin să ne întărească în această presupunere şi alte argumente.

1. Noul stat dela întemeierea sa şi-a ales *ca limbă oficială limba slavă*, galiţiană. De ce nu românească sau nu ungurească? Oare aceasta nu este un semn hotărît că grosul populaţiei, românesc în esenţa lui, era deprins cu limba oficială rusă-galiţiană încă de atunci, de când întreţinea legături cu principatele ruse, în special cu principatele Volâniei şi Galiţiei, şi mai ales de atunci, de când Brodnicii şi Bolohovenii se aflau sub dominaţiunea galiţiană?! Această influenţă slavă nu putea să fie decât un produs *al îndelungatei vecinătăţi* moldo-slave şi al raporturilor lor politice şi culturale.

Dar ştim că limba slavă era în uz oficial nu numai în Moldova, ci şi în Ţara Românească. Cărei influenţe se datoreşte introducerea ei acolo? E oare la mijloc o simplă lărgire a razei de influenţă culturală a aceleiaşi limbi ruso-galiţiene prin intermediul Moldovenilor, ceea ce putea să aibă loc cu mult înainte de întemeierea principatelor române, sau acest fenomen îşi are explicaţia sa proprie? Avem în faţa noastră o problemă, care n'a fost studiată încă în deajuns. In lipsa unui răspuns definitiv, ne mărginim la acea constatare, pe care o face d. Gh. Ghibănescu, afirmând: «Cancelaria munteană stătea subt o mai vădită influenţă bulgaro-sârbească, pe când cancelaria moldovenească stătea direct subt o şi mai mare influenţa ruteano-polonă»[1]. Deşi constatarea aceasta se referă la timpul istoric, dela care s'au păstrat mărturii scrise, el nu este decât o continuare a timpului premergător descălecării. Deci limba oficială în principatele române se împrumuta pe două căi diferite.

2. George Popovici a adus un şir de argumente, cari ne dovedesc *întrebuinţarea în Moldova a anului dela Martie*[2]. Acest stil nu era cunoscut Bizantinilor şi nici marelui ducat lituanian, fapt în urma cărui d. Damian P. Bogdan studiind diplomatica veche moldovenească, a tras concluzia că «în cancelaria moldovenească nu are ce căuta un comput, necunoscut cancelariei — de unde acesta se putea împrumuta»[3]. Îl admit d. N. Iorga, I. Bogdan, A. D. Xenopol ş. a.[4].

Anul dela Martie se întrebuinţa de cancelariile principatelor

---

1 GH. GHIBĂNESCU. *«Permanenţa limbei slavone în ţările române ca raţiune juridică de stat»*. Exstras din «Anuarul şcoalei normale Vasile Lupu», No. 3, Iaşi, 1828, pag. 3.

2 GEORGE POPOVICI. *Anul dela Martie în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, Buc., 1905, pag. 29 ş. a.

3 DAMIAN P BOGDAN. *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*. Extras din «Revista Ist. Română», t. IV, 1934, fasc. 1—4. Buc., 1935, pag. 36.

4 Bibliografia v. la d. M. COSTACHESCU. *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. I, pag. 333, nota 2, şi la DAMIAN BOGDAN. Ibidem, pag. 36.

ruse[1], dela ele putea să fie împrumutat uşor de Brodnicii şi Bolohovenii, iar de aceştia să fie adus în Moldova.

3. Moldova dela data naşterii ei şi până la 1374 se afla *în dependenţă bisericească de Halici*, «care atârnare, precizează D. Onciul, seamănă să dateze, macar în parte, încă din timpurile acelea», adică din veacul al XII-lea, pe care îl socoate ca începutul aşezărilor Românilor în Moldova[2]. Cum ne putem explica această dependenţă, dacă nu prin legături anterioare ale populaţiei din Moldova cu principatul Haliciului prin intermediul ţării Brodnicilor şi ţării Bolohovenilor?

4. Numai în lumina raporturilor bisericeşti romăno-galiţiene poate fi înţeleasă şi explicată *cronica mică moldo-slavă*, acest fragment interesant, pe care îl găsim intercalat în cronica rusă Voscresenscaia, şi care poartă denumirea: *«Povestirea scurtă despre gospodarii moldoveneşti, de unde s'a început ţara moldovenească»*[3].

Conţinutul acestei cronici este următor[4]. In anul 6867 din oraşul Viniţei (Veneţia) au venit doi fraţi creştini Roman şi Vlahata, fugind de persecuţiile religioase, întreprinse împotriva lor de eretici. Ei au sosit la locul, care se numea Rimul Vechiu (Roma Veche), au pus temelie unui oraş nou cu nume de Roman şi au trăit acolo, până ce papa Formos a căzut din ortodoxie în latinism. Renunţând la credinţa creştinească, Latinii şi-au înfiinţat un nou oraş şi l'au numit «Rimul nou» (Roma nouă). A început o luptă mare între adepţii credinţei noui şi cei cari ţineau la credinţa veche. Lupta a durat până la înscăunarea regelui unguresc Vladislav, care respecta credinţa dreaptă creştinească, deşi în aparenţă era Latin. In timpul domniei lui, Tătarii au început un războiu împotriva Ungurilor. Regele Vladislav a trimis după ajutor la Roma, către împărat şi papa. A apelat şi la Rimlenii, vechi şi noui. Ei au consimţit să-l ajute. Insă Rimlenii noui «din viclenie», au propus regelui ca el să trimită pentru lupta cu Tătarii în primele rânduri pe Rimlenii vechi, sperând că aceşti din urmă vor cădea morţi, ceea ce le va da posibilitate să ia pe femeile şi pe copiii lor şi să le convertească la credinţa nouă. Iar dacă Rimlenii vechi ar repurta succes în luptă cu Tătarii, regele a fost rugat să le dea locuri în ţara sa, numai ca ei să nu se întoarcă acasă. Regele a consimţit la propunere. Insă în loc de a cădea pe câmpul luptei, Rimlenii vechi au învins pe Tătari şi i-au alungat. Deşi Regele, cuprins de bucurie, le-a destăinuit Rimlenilor vechi planurile răutăcioase ale Rimlenilor

---

1 D. ILOVAISCHI. *Istoria Rusiei*, vol. I, Moscova, 1876, pag. 262. Vezi bibliografia la G. POPOVICI. Ibidem, pag. 8, nota.

2 *Dragoş* şi *Bogdan*, ibidem, pag. 259.

3 *Colecţia complectă a cronicelor ruse*, vol. VII, S.-Pet., 1856, pag. 256—259. Despre cronica moldo-slavă, v. IOAN MIHALYI. *Diplome maramureşene din secolul XIV şi XV*. Maramureş-Sziget, 1900, pag. 18—19 (bibliografie). D. ONCIUL, ibidem, pag. 306—307, o utilizează mai mult pentru polemica cu Engel.

4 Informaţii despre timpul alcătuirii şi conţinutul acestei cronice găsim la I. MINEA. *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*. «Cercetări istorice», 1925, No. 1, pag. 205—208.

noui, a fost prea târziu: aceşti din urmă au reuşit mai înainte să ia femeile şi copiii Rimlenilor vechi şi le-au convertit la credinţa latinească. Rimlenii vechi disperaţi, au cerut Regelui să le dea pământ în ţara sa, şi să le permită totodată a se ţine de legea creştinească veche, adică cea greacă. Cererea a fost încuviinţată. Li s'a pus la dispoziţie regiunea dintre «Moreş şi Tia», locul «Crigi». Ei s'au aşezat acolo.

Printre ei era un bărbat viteaz Dragoş. Urmează povestea descălecării, însă, fără căţea Molda. E interesant că şi în această cronică nu găsim nimic despre mutarea masselor populare, ci numai despre drujina voevodului, curtenii lui. Fiind obsedaţi de frumuseţea locurilor văzute, ei după întoarcere au comunicat tuturor ai lor despre cele văzute şi *«drujina lor»*, apropiaţii curtenilor, au aprobat intenţia de mutare. A consimţit la mutare şi regele Vladislav. «Şi au mers ei cu toată drujina cu soţii şi copii» peste munţi, pădure ş. a. m. d., şi au venit la locul, unde Dragoş a ucis taurul şi «au ales din drujina lor» pe un bărbat Dragoş, şi l'au numit «gosudari şi voevoda». «Şi aşa a început după voinţa lui Dumnezeu ţara Moldovei». Urmează ştiri, căţi ani şi în ce ordine au domnit în Moldova diferiţi principi.

Din însuşi caracterul povestirii se vede că cronica reprezintă o legendă, care a combinat diferite elemente din diferite epoci, anterioare întemeierii statului moldovenesc.

Intrucât Moldovenii erau de neam daco-roman, trebuia neapărat să se facă vr'o legătură între ei şi Roma. De aceea se vorbeşte de doi fraţi Roman şi Vlahata, cari ne reamintesc pe Romul şi Rem.

Deoarece către timpul scrierii acestei cronici (veacul al XVI-lea) exista o oarecare tradiţie despre statul moldovenesc, în concepţia ei ungurească, cronica trebuia s'o împrumute şi a împrumutat-o cu unele modificări. Fireşte ea se face şi un ecou al pretinsei colonizări relativ târzie a Maramureşului prin Români, o idee inspirată tot de Unguri, deşi, după cum cu dreptate afirmă Onciul, «îndată ce documentele medievale, privitoare la ţara Maramureşului ne dau ştire despre starea ei etnografică, apar Românii, ca mulţime a populaţiunii»[1].

Miezul cronicei însă, partea cea mai caracteristică, rămâne lupta religioasă dintre Români: desbinarea dintre catolici şi ortodocşi. Imediat îţi dai seama că cronicarul povesteşte aci despre lucruri pe cari nu le-a scos din fantezia sa, ci le ştie bine, şi cari în tot cazul nu puteau să se petreacă în Ungaria, unde ştim că mai târziu au avut loc persecuţiile religioase ale Românilor, nu însă şi desbinarea dintre ei[2].

Ce alt loc ar putea să aibă în vedere cronicarul? Desigur acela, unde se făcea propaganda catolică, în ţările despre cari se vorbeşte

---

1 *Dragoş şi Bogdan*, pag. 305.

2 ŞTEFAN LUPŞA. *Catolicismul şi Românii din Ardeal şi Ungaria până la anul 1556*. Cernăuţi, 1929, pag. 32 ş. u.

în bulele papale, în «Ruscia» şi «terra Brodnicorum». Era firesc ca şi Bolohovenii, după ce au căzut, sub măna lui Daniil din Halici, să simtă lupta curentelor bisericeşti din acest principat. Galiţia catolicizată mai mult ca orice alt principat rusesc, transmitea şi popoarelor subjugate certurile ei religioase. Aceste certuri au luat o formă foarte acută, mai ales în timpul domniei în Galiţia a principelui polonez Boleslav, care în 1340 din cauza lor a-şi fost otrăvit de boieri, precum şi în domnia următoare a principelui lituan Liubart. In a doua jumătate a secolului al XIV-lea această luptă în principatul Lituaniei s'a terminat cu înfiinţarea oficială a Uniei (1386).

Era natural ca *cearta bisericească să fie transplantată din Nordul Nistrului pe partea lui dreaptă, pe pământul Moldovei,* şi aici în condiţiunile noui de vieaţă să învingă «Rimlenii vechi» de rit ortodox. Numai după ce ea s'a stins, a devenit posibilă înfiinţarea politică a noului stat. Naşterea lui a fost ajutată de ea, provocând nevoia organizării ordinei şi asigurării păcii obşteşti. Cronica leagă apariţia statului cu momentul izbânzii asupra Tătarilor[1]. E foarte probabil că tocmai *îndoita încordare a sufletului românesc, ca rezultat firesc al luptelor religioase interne şi al războiului cu Tătari, a dat naştere Moldovei şi a pus primele baze ascensiunii politice a neamului românesc.* Religia apare aci ca o piatră de temelie a statului român, ca un fenomen primordial, dela care a pornit creaţiunea politico-naţională.

5. Numai admiţând interpretarea, pe care am desvoltat-o mai sus, asupra caracterului întemeierei Moldovei, poate fi înţeleasă şi *«lista oraşelor ruse»* din cronica rusă a lui Nestor[2]. Cetim acolo: «Iată numele tuturor oraşelor ruse, îndepărtate şi apropiate: la Dunăre Vidiţov din şapte păreţi de piatră, Mdin, de cealaltă parte a Dunării Târnov («Търновъ»), acolo se afla sfânta Vineri; iar de-a-lungul Dunării: Drestvin, Dicin, Kilia la gura Dunării, Novoe Selo (Satul Nou), Acoliatra, la mare Karna, Kavarva. Iar pe această parte a Dunării: la gura Nistrului deasupra mării Belgorod, Cern, Askăi Torg, pe râul Prut Romanov Torg, pe Moldova Nemeci, în munţi Korociunov Cameni, Sociava, Seret, Bania, Neciun, Colomăia, pe Ceremoş Gorodoc, pe Nistru Hoten, însă acesta e un orăşel bulgăresc şi valah».

Analizând această listă, observăm că nu poate fi vorba de oraşele ruse în sensul propriu al cuvântului. Întrebuinţând epitetul «rusesc», lista avea în vedere, probabil, alte criterii, decât pământul rusesc şi populaţia etnică rusă.

Dar explicaţia se găseşte, imediat ce în loc de aceste criterii punem: limba rusă oficială, prezenţa Slavilor, amintirea cuceririlor principelui rus Sviatoslav din veacul al X-lea. După listă, sunt ruse acele oraşe de-a-stânga Dunării, unde limba oficială este rusă,

---

1 Expediţia în contra Tătarilor a avut loc în anul 1343, sau cu doi ani mai târziu. G. BRĂTIANU. Ibidem, pag. 117—118.

2 *Cronica Voscresenscaia,* ibidem, pag. 240.

deşi populaţia lor este «vlahă»; este vorba de actualele Moldova, Bucovina şi Basarabia; sunt ruse deasemenea şi oraşele valaho-bulgare, întrucât în ele sunt Slavii şi Valahii, ca şi pe partea stângă a Dunării, şi în afară de aceasta ele în trecut au fost cucerite de principele rus Sviatoslav. Cronica Lavrentievscaia spune că acest principe a cucerit 80 oraşe[1], din cari unul este Derester (Drestvin), altul Pereiaslaveţ (Preslava) şi al treilea Kieveţ. Probabil au fost cucerite şi Vidiţov, Mdin (Medin), Ternov ş. a., însă nu 80, o cifră vădit exagerată.

Lista această poartă pecetea grandomaniei ruse, acel sentiment, de care era obsedat şi principele rus Sviatoslav. In an. 969 el zicea mamei sale şi boierilor săi: «Nu-mi place să fiu la Chiev, vreau să trăiesc la Pereiaslaveţ pe Dunăre, deoarece acolo este *punctul central («sereda») al pământului meu,* deoarece acolo se adună toate bunătăţile lumii»[2]. A-şi făcut, cum a vrut. In an. 971 el a ocupat Pereiaslaveţul şi a învins pe Bulgari. Insă foarte repede revine la simţul realităţii. Sviatoslav se teme să continue războaiele şi spune curtenilor săi (drujinei): «Ţarul poate să afle că suntem puţini, *iar pământul rus este departe»* şi a fost nevoit să se retragă, încheind pace[3]. Credem că orice comentarii, pentru explicarea schimbării mentalităţii principelui rus, sunt de prisos, atât de evidentă este antiteza, care stă la baza ei: grandomania şi realitatea.

Ceva asemănător cu aceasta se află şi în lista oraşelor ruse, considerată de ştiinţa istorică rusă ca un material, neexplicat încă[4]. Timpul alcătuirei ei se atribue veacului al XV-lea. A o respinge numai din cauză că ea nu se potriveşte cu concepţiile istorice existente, după cum face I. Bogdan, nu este admisibil[5]. Orice document istoric, dacă nu este fals, trebuie să-şi capete o explicaţie respectivă, chiar cu riscul unor schimbări în expunerea manualelor de istorie.

Socotim că lista oraşelor ruse este un izvor preţios pentru timpul înainte de întemeierea statului moldovenesc, probabil cu câteva decenii. Cu toate că multe din oraşele pomenite în listă, nu se supun identificării, sunt foarte importante celelalte indicaţiuni în privinţa oraşelor identificate. Graţie acestui document ştim că înainte de întemeierea Moldovei existau oraşele: Iaşi (Ascăi Torg), Piatra Neamţ (Nemeci), Suceava, Baia, ş. a. Aceste ştiri sunt suficiente pentru ca povestea despre «pustietatea» Moldovei, în partea ei de sus, să devină cu totul fantastică, o născocire ungurească sau o greşeală a acelor scriitori vechi, cari cunoşteau numai părţile, apropiate de Dunăre, iar în privinţa celorlalte părţi nu-şi manifestau un interes mai aprofundat, poate din cauză că în ele domina regimul gentilico-familial, un regim care nu putea să se bucure de

1 *Cronica Lavrentievscaia*, ibidem, pag. 27.
2 *Cronica Lavrentievscaia*, ediţia, 1897, pag. 66.
3 *Cronica Lavrentievscaia*, S.-Pet., ed. 1897, pag. 70.
4 BARSOV. Ibidem, pag. 283, 111 şi 114.
5 I. BOGDAN. *Diploma bârlădeană*, ibidem, pag. 101: «un izvor aşa de târziu şi aşa de obscur».

o faimă la celelalte popoare, mai ales îndepărtate, regim de muncă liniştită şi patriarhală. Abia către timpul întemeierii Moldovei, această linişte a fost părăsită prin trecere la un regim teritorial politic, trezindu-se geniul politic românesc.

Prin urmare din sentimentul de grandomanie rusă, cronicarul a extins noţiunea de «rus» şi asupra acelor elemente, cari de obiceiu nu se numesc aşa, având la baza afirmaţiunii sale diferite criterii pentru părţile de-a-stânga şi de-a-dreapta Dunării.

Procedeul cronicarului nu trebue socotit nici bizar, nici lipsit de sens. Patriarhia dela Constantinopole, într'un document din 1395, numeşte statul moldovenesc *«Rosovlahia»*[1]. Iar mai târziu poporul galiţian şi ucrainean în cântecele sale numea pământul Moldovei, populat de Români, *«Moldo-Slavia»*[2] şi, desigur, nu avea pentru aceasta un alt motiv, decât influenţa slavă asupra Românilor din Moldova şi, mai ales, semnul ei exterior: limba oficială. Cântecele poporane nu mint. Ele nu se creează pentru ca să inducă în eroare pe un strein. Fiind un produs al creaţiunii obşteşti, şi nu individuale, ele redau sufletul poporului, gândurile şi credinţele lui.

In ce priveşte Hotinul, probabil locuiau în el în afară de Valahi, cari erau populaţie aborigenă a Basarabiei, şi Bulgari şi din această cauză limba oficială aici nu era cea rusă, ci valahă (sau bulgară). Având în faţa sa o excepţie din criteriu valabil pentru toată Moldova şi Basarabia, cronicarul o semnalează: «Hoten, însă acesta e un orăşel bulgăresc şi valah».

6. In sfârşit, bate la ochi şi *identitatea denumirilor de râuri şi de localităţi din Moldova cu cele din ţara Brodnicilor şi ţara Bolohovenilor*, un fenomen despre care am vorbit mai sus (Homor, Sereţ, Plosca, Brodî, ş. a.) şi care nu poate fi un simplu rezultat al hazardului istoric. Una din două: sau ele au fost create pe pământul Moldovei şi duse la Brodnici şi Bolohoveni, sau dimpotrivă, au fost create de aceştia şi duse în Moldova. Inclinăm spre această din urmă ipoteză, întrucât cele mai multe din ele au un caracter pronunţat slav, ceea ce putea să se producă în mod firesc în urma raporturilor politice şi culturale ale Brodnicilor şi Bolohovenilor cu principatele ruse.

Ne mai rămâne să arătăm că pământul Moldovei *nu se afla în dependenţă de Imperiul valaho-bulgar.* In sprijinul atârnării D. Onciul aduce două argumente: 1) regele valaho-bulgar Caliman Asan (1241—1245) poartă în titulatura sa şi numele de Domnitor al Moldo-Vlahiei şi 2) Hotinul e numit în cronica rusă «oraşul valaho-bulgar»[3].

Ambele argumente nu sunt suficiente pentru a ne convinge că Moldova înainte de întemeiere se afla în oarecare atârnare de Imperiul valaho-bulgar. Cu bună seamă, Caliman Asan putea să

---

1 E. HURMUZAKI. *Documente*, vol. XIV, pag. 19.
2 GR. NANDRIS, Ibidem, pag. 25.
3 *Dragoş şi Bogdan*, pag. 260—261.

se numească «Domnitor al Moldo-Vlahiei» din motivul că, fiind regele unei părţi din poporul valah (român), este în principiu şi rege al tuturor Românilor. Deci titulatura e mai degrabă pretenţiune, decât realitate.

Mult mai eficace erau pretenţiile Ungariei asupa pământului moldovenesc, pe care regii Ungariei îl socoteau tot în principiu aparţinând Ungariei. Acest teritoriu era în vecinătate cu Ungaria. La întemeierea statului moldovenesc, Ungurii nutreau pretenţiuni de a avea Moldova în atârnare. Bogdan însă le-a respins.

Iar în ce priveşte cellalt argument, am explicat mai sus, în ce sens putea să fie întrebuinţată calificarea Hotinului, ca oraş valaho-bulgar.

Rezumând cele de mai sus, putem încheia cu afirmaţiunea că naşterea principatului Moldovei se datoreşte scurgerii de populaţie de dincolo de Nistru. Elementele nou venite s'au adăugat la acelea, cari se aflau pe pământul românesc în permanenţă şi cari au coborît din munţi. Fenomenul fericit al întemeierii acestui principat a fost provocat de doi factori mai principali: de luptele religioase interne, cari cereau pace şi ordine, şi de războiul extern împotriva Tătarilor, care impunea consolidare. Realizând statul românesc, Românii treceau dela un regim gentilico-familial la un regim teritorial politic. Originea Moldovei are un caracter pronunţat nordic, şi nici de cum vestic, purtând pecetea influenţei politice şi culturale ruso-galiţiene. Cu atât mai mare este meritul naţiunii române, cu cât ea a ştiut să învingă această influenţă puternică şi în locul ei să creeze o cultură proprie, răsărind ca o floare, a cărei frumuseţe e cu totul originală şi specifică.

CAPITOLUL 14.

Regimul feudal.

Instituţiile feudale.

In introducere am schiţat în general evoluţia vieţii româneşti, arătând esenţa rapotrurilor sociale in timpul feudalismului nostru. Aici e locul să aprofundăm cele afirmate mai sus.

In perioada pe care o tratăm, puterea publică în principat aparţine domnitorului, care este cel mai mare moşier.

In virtutea uricului, primit dela el, unii moşieri mari aveau drepturi publice şi anume: dreptul de a judeca populaţia aşezată pe pământurile lor şi de a aduna taxe, cu excluderea oricărui amestec din partea funcţionarilor domneşti (imunitatea)[1]. Drepturile acestea aparţineau numai moşierilor mari, realizând astfel, după

1 In uricul lui Ştefan Voevod din 29 Noembrie 1443 cetim: «toate aceste mai sus scrise să fie mănăstirii (Moldaviţa) *în uric şi în ohabă*, nestricate nici odată, în veci, şi cu tot venitul». M. COSTACHESCU. *Documentele înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, pag. 187—188.

expresiunea reuşită a lui Guizot, «fuziunea»; puterii cu posesiunea funciară. Noţiunea de moşieri mari şi proprietari mari nu trebuie să fie înţeleasă în sensul actual al cuvântului, ca gospodari ai unei gospodării centralizate. Relativ numai o mică parte din întreaga moşie a proprietarului se lucra prin stăruinţele şi mijloacele lui proprii (arătura boierească). Cea mai mare parte a pământului se dădea în arendă. Bogăţia proprietarului feudal nu consta în mărimea rentei, ci în marea mulţime a supuşilor lui, arendaşi ai pământului, obligaţi să-i dea dijmă şi să-i facă «boierescul».

Deoarece în timpul acela puterea publică e pătrunsă de trăsături ale dreptului privat şi în mare parte se află în exerciţiul moşierilor, nu există noţiunea bine distinctă şi obligatorie a supuşeniei statului. In loc de aceasta fiecare socoate necesar a se pune sub apărarea unui om mai puternic. In loc de ascultare faţă de stat, se creează ascultarea de persoane particulare, capabile să apere pe supuşi de ofense şi supărări eventuale.

Se fac înţelegeri de ocrotire, patronat. Oamenii, cari au nevoie de protecţie, dorind a-şi asigura independenţa faţă de stat, neplata impozitelor în întregime sau în parte, sau apărare împotriva abuzurilor, «se închină» oamenilor puternici. In documentele vechi româneşti întâlnim «închinări» faţă de mânăstiri şi moşieri ale oamenilor de rând din straturile sociale inferioare. Atare închinări, desigur, nu sunt excepţii. Ele se trag din firescul lucrurilor: cei slabi sub raportul social se închină celor tari. «Inchinarea» este o instituţie feudală românească, care corespunde cu «comendaţia» sau «patronatul» evului mediu european.

Comendaţia putea să aibă nu numai un caracter pur personal, ci şi cel funciar. Acel care căuta ocrotire, putea să închine protectorului, în afară de persoana sa, şi pământul, de care dispunea. Punându-l sub paza unei persoane puternice, el îl primea apoi pentru muncă, însă nu ca proprietate, ci ca posesiune condiţională. Asupra cultivatorului pământului cădeau unele obligaţii faţă de protector. Inchinarea aceasta, la început puţin simţită, cu timpul trebuia să ducă la o stare de dependenţă, la «posluşnicia» mânăstirilor şi la «vecinătate» sau «rumânie»[1].

Pentru Ţara Rămânească d-nii I. Minea şi L. T. Boga arată cazuri, când «închinarea se prezintă ca o formulă omagială pentru dania către cineva cu rang social superior». Oamenii săraci făceau închinarea cu pământ, renunţând totodată la starea lor liberă şi devenind «vecini» sau «rumâni»[2].

Din cauza fărâmiţării puterii şi mulţimii de persoane, împuternicite parţial cu drepturile publice, oamenii în stat nu au însemnătate egală. Cine este mai slab se pune în raporturi de dependenţă faţă de cel mai tare, acesta din urmă se pune în raporturi de supuşenie faţă de unul şi mai puternic ş. a. m. d. Se creează o

---

1 IOAN FILITTI. *Proprietatea solului în principatele române până la 1864*, pag. 134 şi 147, şi R. ROSETTI. *Pământul*, pag. 296 ş. u.

2 *Cum se moşteneau moşiile*, vol. I, pag. 89 ş. a.

ierarhie a moşierilor, pe cari îi leagă legătura de vasalitate. Esenţa ei constă în obligaţie benevol contractată de a păstra fidelitatea şi a face serviciul cerut.

Ierarhia, în vârful ei, are pe domnitorul ţării, care se proclamă proprietarul suprem al întregului pământ al ţării[1]. Pământurile rămase fără moştenitori, precum şi acelea ale persoanelor, cari au greşit faţă de domn, devenind «vicleni», trec în proprietatea domnului[2]. Din fondul său de terenuri el donează moşii boierilor săi de curte, pentru slujba lor credincioasă, făcându-le «miluire», iar mânăstirilor, pentru mântuirea sufletului[3].

Toţi proprietarii pământului, la orice schimbare concretă de titlu, la schimb de terenuri, la vânzări-cumpărări, la donaţii, trebuiau să vină înaintea sfatului domnesc şi să capete aprobarea domnului prin uric.

Ca semn exterior al «dominiului eminent» al domnitorului, servea darea calului[4]. Dinu Arion afirmă că darea calului «pare să aibă un efect eliberatoriu al posesiunii, cu titlul pentru beneficiar, de proprietar liber asupra bunului respectiv»[5].

Altă instituţie, care vine să ne confirme existenţa «dominiului eminent» al domnului, este formula întrebuinţată în uricele munteneşti: «Predalica să nu fie». Ea stabileşte o excepţie dela regula generală de moştenire a domnului după un proprietar, care n'a lăsat moştenitori legali. «Predalica să nu fie» înseamnă ca averea să nu revină domnului, să nu-i fie predată, ci să rămână altor rude[6].

Ierarhia nu se termină cu domnitorul respectiv, care şi el se închină regelui Poloniei, regelui Ungariei sau sultanului, adică unui suzeran suprem, faţă de care el se obligă să păstreze fidelitate şi să-i vină în ajutor cu oastea sa, fiind asigurat la rândul său că, în caz de nevoie, va fi apărat de suzeran.

Bineînţeles, cu acest regim social-politic, care se distinge atât de mult de regimul, bazat pe autoritatea statului impersonal, pe egalitatea tuturor în faţa legii, pe raporturile de supuşenie şi nu de contract, corespunde şi realitatea economică şi geografică din acel timp. Populaţia trăia în oazele, aflate în mijlocul pădurilor

---

1 D. CANTEMIR. Ibidem, pag. 107.

2 I. FILITTI. Ibidem, pag. 81—82.

3 R. ROSETTI. Ibidem, pag. 137 ş. u.

M. COSTACHESCU. *Documentele*, vol. I, pag. 8(1392), pag. 108 (1414) ş. a., I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 287 (1484, boierului Gangur, pârcălabul de Orheiu), pag. 490 (1491), 501 (1492), vol. II, pag. 5 (1493), pag. 21 (1493) ş. a. vol. I, pag. 69 (1462), pag. 149 (1470) ş. a.

4 Pentru existenţa în trecutul românesc a «dominiului eminent» s'au pronunţat d. N. Iorga, I. Peretz, A. D. Xenopol, I. Bogdan, Paul Negulescu, Dinu Arion, Ioan C. Filitti. In sens negativ — C. Giurescu şi Longinescu. Vezi bibliografia la: DINU ARION. *Incercări asupra dominiului eminent în «Inchinare lui Nicolae Iorga»*, Cluj, 1931, p. 20, şi la IOAN C. FILITTI. *Proprietatea solului în principatele române până la 1864*, pag. 107 ş. a.

5 DINU ARION. Ibidem.

6 Mai amănunţit în capitolul «Normalizarea juridică a vieţii».

şi bălţilor. Pentru a se aşeza undeva, era necesară întâiu o «lăzuire». Domina atunci gospodăria naturală, cu un schimb foarte rudimentar, redus.

Primele noastre oraşe sunt mai curând nişte întărituri îngrădite şi centre administrative. Ele nu stau în legătură economică cu statele sau această legătură este prea primitivă şi şubredă. Fac excepţie numai cetăţile mărginaşe, cari mai au nu numai însemnătatea militară, ci şi cea comercială, în ce priveşte comerţul extern.

Prin urmare, în trecutul românesc vedem numeroase instituţii juridice feudale, ca de exemplu: 1) dominiul eminent al domnitorului asupra pământului ţării, 2) donaţii, beneficii, făcute slugilor lui, 3) imunităţi judiciare şi financiare, ca concesiuni din drepturile publice ale domnitorului, 4) închinarea sau patronatul şi 5) ierarhia vasală.

Deşi extensiunea acestor instituţii feudale n'a fost aceeaşi, ca şi în occidentul Europei, totuşi se poate afirma că înfăţişarea socială-politică a principatelor româneşti, în această primă perioadă a existenţei lor, în linii generale a fost feudală.

Din punct de vedere economic, domneşte economia descentralizată, cu închirieri (arende) de loturi mici la cultivatori ai pământului, precum şi gospodăria naturală, cu un schimb bănesc rudimentar.

Unele comparaţiuni.

Dela aceste consideraţiuni generale trecem la chestiunea de dinamică istorică. Ne punem întrebarea, cum s'a născut regimul feudal şi ce cale anume a parcurs regimul gentilico-familial până a se transforma în feudalism.

Dată fiind posibilitatea influenţei sociale ruse asupra Românilor, în urma convieţuirii îndelungate ruso-române înainte de întemeierea principatului Moldovei, îmi permit să fac câteva comparaţii între ordinea socială românească şi unele fenomene din evoluţia istorică rusă, pentru a scoate mai bine în evidenţă toate trăsăturile caracteristice ale evoluţiei istorice româneşti.

Istoria veche rusă începe cu aşa zisa chemare paşnică a principilor străini, Varegi. Ruşii i-au chemat, întrucât «pământul, ocupat de ei, avea întindere mare şi era fertil, însă nu se bucura de ordine şi pace». Trei Varegi, fraţii Riuric, Sineus şi Truvor, venind cu druginicii (curtenii) lor, au început să facă imediat împăciuire şi orânduială. Bine înţeles această povestire a cronicei ruse are un caracter cu totul legendar, ca şi povestirile analoage din istoria altor ţări, de exemplu despre înfiinţarea dominaţiunii anglo-saxone în Britania de către doi fraţi Gengist şi Gorz, chemaţi de populaţie în acelaşi scop, invitaţia fiind făcută aproape în aceleaşi expresiuni: «Terram latam et spatiosam et omnium rerum copia refertam vestrae mandant ditione parere»[1].

---

1 BESTUJEV—RIUMIN. *Istoria rusă*, pag. 97 ş. u.

Puterea princiară se suprapune societății, nefiind organică ei[1], treptat se întărește, însă în primele timpuri trebuie să recunoască superioritatea structurii sociale vechi și a elementelor ei a parte. Organizația gentilico-familială la început se respectă. Clasa socială dominantă se compune din două elemente: 1) reprezentanții familiilor gentilice, «zadrugelor» ruse, cari în cronicele ruse se numesc «cei mai buni oameni» (lucișie») în sensul celor mai înstăriți, oameni «bătrâni» («starți» «stareișini»), prin urmare «optimes» și «seniores terrae», sau «maiores terrae», boierii locali, pământeni, și 2) curtenii, drujinicii, boierii străini, veniți împreună cu principe sau atrași de el la curte din elementele locale. In curtea primilor principi ruși erau foarte mulți străini, Varegi, Unguri, Torci (Pecenegi) etc. Drujinicii se mai numeau și «bărbații princiari» («kniajii muji»). Ei se recurtau adesea și dintre slugile principelui, libere sau semi-libere și robi. Serviciul la curte pregătea pentru activitate politică; era un fel de școală.

In secolul XI ambele aceste elemente se contopesc, formând o singură clasă socială superioară, boierimea. S'a ajuns la aceasta prin așezarea druginicilor pe pământ cu transformarea lor în moșieri locali și prin trecerea boierilor locali pământeni, la curte, în clasa «oamenilor princiari». In conformitate cu aceasta, în documente dispare cuvântul «bătrânii țării» («stareișini»)[2].

Structurii societății corespundea și administrația statului. Principele administra țara cu consimțământul adunării generale a tuturor gospodarilor, care purta denumirea de «vece». Socotind că întregul principat formează o mie, «tâsiacia», adunarea alegea pe un reprezentant, numindu-l «tâseațkii», care pondera puterea principelui și era privit, ca reprezentant al populației. Treptat însemnătatea lui se reduce. In loc de a fi un post electiv, acest «tâseațki» a început să fie numit de principe. Mult timp există el apoi, ca o reminiscență a trecutului. Ultimul «tâseațki» a fost decapitat de principele Moscovei în an. 1374[3]. Istoricii dreptului rus cred că această funcțiune a înlocuit puterea principilor gentilici, avându-și originea în vechea organizare gentilică a Rușilor.

Pe lângă principe funcționa un «sfat» al boierilor, sub numele de «duma cneajescaia» sau «boiarscaia», care participa la toate momentele mai însemnate în administrarea țării[4]. Acest organ a devenit cu timpul un organ de delimitare a puterii principelui. Principii duc o luptă crâncenă împotriva boierilor. Mai pronunțat se manifestă acest caracter de apărare a intereselor tagmei boierilor, la funcționarea dumei în principatul Halicio-Volânean, unde sfatul boierilor pe lângă principe, se numea «rada». Boierii se considerau în drept nu numai să ia parte la administrarea princiară, ci și să cunoască planurile și intențiile principelui. Dacă principele nu satis-

1 M. GRUȘEVSCHI. *Istoria poporului ucrainean*, S.-Pet., 1913, pag. 83.
2 M. F. VLADIMIRSCHII—BUDANOV. *Istoria dreptului rusesc*, Chiev, 1900, pap. 28—33.
3 Ibidem, pag. 82—84.
4 Ibidem, pag. 48 ș. u.

făcea această dorință boierii îl părăseau, uneori chiar se revoltau[1]. In Galiția rada și-a însușit chiar dreptul de a dispune de scaunul domnesc[2].

Să vedem acum, în ce puncte cardinale putem constata asemănare și deosebire dintre ordinea social-politică rusă și cea moldovenească.

Intemeierea principatului Moldovei s'a făcut într'un mod cu totul pașnic. Insă nu principii străini au venit să facă ordine și să scape țara de luptele interne religioase, precum și a-i apăra granițele, ci principii Români din Maramureș. E o deosebire destul de importantă.

Iată însă și a doua. O bună parte din curtenii principelui erau, probabil, Români. Alături de ei se aflau la curtea moldovenească și mulți străini. Din documentele istorice vedem că un număr mare de dregători și boieri meritoși din veacurile XIV și XV, sunt de proveniență străină, mai ales rusă[3]. Judecând după nume, se poate să fi fost Ruși: logofătul Ivan Cupcici, logofătul Ion Dobrul, vornicul Duma Braevici, vornicul Dragomir, vistiernicul Ivan, vornicul Fedor, boierii Ivan Dedca[4], Grinca, Bratul (Bratu), Bratul Straovici, Sin (sân) Bârlici, Petre Hudici, Iațco Hudici, pârcălabul Dajbog[5], Branici, Petru Ponici, Costea Danovici, Stoica Rusul. Trebuie să fi fost Polonezi: Stanislav Elovschi, Stanislav Rotompan, Vârlin Hrolovschi, Vlad Tuceaischi, Ciortorovschi. Erau boieri și de alte neamuri, ca de exemplu: ungurul Știbor, pecenegul Berendei, cumanii Borcea și Tocsaba, comisul Sas, comisul Simion Turcul, vistiernicul Sârbul, Stanciul Sârbul, Tatul Sârbul, după cum arată însuși numele lor. Probabil erau Tătari sau de proveniență tătărească, Cârstea Tătarul, pârcălabul Brudur și vornicul Boldur. In limba Tătarilor din Crimeia «boldur» înseamnă obosit, iar «boldurmah» a fi obosit[6].

Puterea principelui moldovean era la început suprapusă societății. Din legenda întemeierii Moldovei vedem că organizatorii ei

---

1 M. GRUȘEVSCHII. Ibidem, pag. 85.

2 VLADIMIRSCHII—BUDANOV. Ibidem, pag. 66 ș. u.

3 D. N. IORGA socoate ca Ruși pe Stețco, Stanislav, Ioan Stravici (Stroici), Dajbog, Iațco Hudici, vistiernicul Iuga, ca Ungur pe comisul Șandru, ca German pe Herman, Hrăman. *Istoria poporului românesc*, vol. II, pag. 51 și 107.

4 Putea să fie o rudă a marelui boier galițian Dmitro Dedco, care pe la an 1340 guverna Galiția în numele principelui litvan Liubart și care printr'o politică externă dibace, a silit pe regele polonez Cazimir să renunțe la pretențiile sale față de Galiția. M. GRUȘEVSCHII. *Istoria poporului ucrainean*, S.-Pet., 1913, pag. 98—99.

5 Dajbog e numele zeului slav al soarelui.

6 In pronunțarea numelui vornicului *Boldur* cancelaria domnească șovăe, scriindu-l când Boldur, când Boldor. I. BOGDAN. *Documente*, vol. II, pag. 509, indexul și textul. In limba tătărească sunetul «u» are uneori nuanțe de «â». De aceea în limba rusă numele hanului tătăresc «Batu» se pronunță întotdeauna «Batâi» și numele unui alt han «Buri» se redă în *cronica rusă Niconova* «Biriu». Se vede că din același motiv cronicarul nostru îl numește pe «Batu», «Bati». M. KOGĂLNICEANU. Ibidem, vol. I, pag. 407. In Basarabia se află o familie foarte numeroasă cu un nume schimbat de «Boldâr». Fără îndoială, această denumire se trage din același cuvânt tătăresc «boldur».

au venit de aiurea, şi nu au răsărit din sânul societăţii însăşi. Principele, deci, trebuia să respecte clasa dominantă, pe care a găsit-o la venirea şi instalarea sa la guvernare şi care era compusă în cea mai mare parte din Români. Printre cneji şi juzi nume străine se întâlnesc numai ca excepţie[1]. El trebuia să dea acestei clase sociale locul de cinste şi în sfatul domnesc, care funcţiona pe lângă persoana sa şi amintea rada galiţiană. Într'adevăr, vedem că în acest sfat elementele locale au la început o însemnătate mai mare, decât cele ale principelui In primele urice numele boierilor fără funcţiuni la curte este trecut înaintea numelui celor cu funcţiuni. Dela sfârşitul secolului al XVI-lea boierii fără funcţiuni dispar din urice.

Totuşi din rândul boierilor noştri pământeni n'a ieşit nici un «tâsiaţchi», care ar fi fost pus alături de domn pentru a contrabalansa puterea lui[2].

Fenomenul acesta se explică prin deosebirea ce există între evoluţia istorică a Ruşilor şi cea a Românilor. Ruşii au apărut pe scena istorică încă în veacul al IX-lea şi la început trăiau într'un regim al democraţiei primitive, cu adunarea populară a tuturor gospodarilor («vece»), ca organ superior al statului, alături de principe. Toată perioada aşa zisă chieveană a istoriei ruse (sec. IX—XI) stă sub semnul acestui organ. El se tocmeşte cu principii ruşi, îi pune pe scaun şi, schimbându-i-se dispoziţia, îi alungă. Către secolul al XII-lea, acest organ era în decădere, deoarece intrau în vigoare legile economice despre inegalitatea avuţiei. Omogeneitatea relativă a gospodarilor acestei adunări dispare, se naşte feudalismul rus, un regim al moşierilor mari, bine înstăriţi, conducători ai societăţii.

Postul de «tâseaţki» n'a fost, decât un reflex al acestui timp şi al regimului anterior gentilic.

Convieţuirea ruso-română la Nord de Nistru (Brodnicii şi Bolohovenii) a continuat până la veacul XIII—XIV, adică o bucată de vreme Românii s'au aflat în raporturi cu principatele feudale: galiţian, volânean, chievean.

Câteva indicaţiuni sgârcite ale cronicelor ruse («Brodnicii bătrâni», «cnejii osebiţi Bolohoveni») ne îndrituesc să credem că regimul românesc la Nord de Nistru era gentilic sau gentilico-familial. Dar au trecut oare Românii printr'un regim al democraţiei primitive sau nu, iată o enigmă istorică, la care nu avem nici un răspuns. In mod ipotetic, în lipsa oricăror indicaţiuni, ar trebui să-l negăm şi să admitem că s'a trecut direct dela un regim gentilico-familial la regimul feudal.

Dealtfel deosebirea între regimul gentilic şi regimul democraţiei primitive, e numai în principiul arhitectonicei teritoriale a statului, în loc de cea gentilică, de sânge. Dar ambele regimuri, sub raportul

---

1 M. COSTĂCHESCU. Ibidem, vol. II, pag. 947 şi 949.

2 I. BOGDAN. *Documentul Răzenilor şi organizarea armatei moldovene în sec. XV.* An. Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist., tom. XXX, 1908, pag. 17.

politic, se bazează pe democraţie. Conducătorul genului sau familiei este alesul populaţiei, ca şi principele unui stat teritorial primitiv.

Prin urmare un voevodat românesc, bazat pe cnezate, trebuia să aibă şi el un sistem democratic primitiv de alegeri, deşi alegerile se efectuau de gen sau familie şi nu de oraş sau sat, ca unităţi teritoriale.

Brodnicii şi Bolohovenii, cari au venit în atingere cu orânduiala nouă agricolă rusă şi cunoşteau feudalismul rusesc, au trecut uşor la acest regim pe pământul românesc, în cuprinsul principatului Moldovei. Acomodarea la condiţiunile noui de existenţă la Români s'a făcut mai lesne, decât la Ruşi, fără prea multe tradiţii şi fără contrabalansarea puterii principelui, printr'un organ, care ar fi o reminiscenţă a trecutului gentilico-familial, ci dincontra cu adoptarea rapidă a metodelor boiereşti de conducere a principatului galiţian. A fost abandonată şi practica adunărilor gentilico-familiale, dată fiind puterea mare a boerimii.

Rânduiala agricolă.

Din lipsa indicaţiunilor precise în documentele istorice, nu se poate stabili momentul trecerii Românilor dela regimul agrar colectivist la regimul individualist al devălmăşiei. In afară de Vrancea, nicăeri nu s'a păstrat proprietatea colectivă; documentele istorice nu o cunosc.

Prima «zadruga», care a realizat devălmăşia, înlocuind prin ea munca colectivă, a produs o adevărată revoluţie socială şi economică. S'a deschis calea spre individualism şi proprietate indivduală deplină. Devălmăşia făcea posibilă împărţirea inegală a avuţiei. Gospodarii mai nevoiaşi vindeau loturile lor (jiriabii) semenilor lor din familie. Unii adunau în mâinile lor mai multe loturi şi se îmbogăţeau, alţii dimpotrivă sărăceau şi se proletarizau.

Dacă vom avea în vedere că întemeierea Moldovei a fost după caracterul ei o revoluţie religioasă şi politică profundă, care a săpat din temelie vechile aşezări ale Românilor, nu ar fi prea mare îndrăzneală să admitem că această revoluţie a fost în acelaşi timp şi una agrară, că cel puţin în Moldova, tocmai către timpul acesta sau puţin înainte, procesul de descompunere a regimului colectivist al zadrugei a luat proporţii mari, schimbând înfăţişarea socială a noului stat şi transformând vechea «zadrugă» colectivistă în comunitatea devălmaşilor.

Întemeierea principatului şi apariţia curţii princiare de o parte şi devălmăşia, care semnalează moartea proprietăţii colective, de altă parte, produc schimbări radicale în structura şi situaţia socială a clasei nobilimii pământene a cnejilor şi juzilor[1]. O mare parte

[1] Menţionăm că existenţa separată a nobilimii pământene se manifestă nu numai la Români şi Ruşi, ci la mai multe popoare, la începutul istoriei lor. De pildă la Germani boierii pământeni purtau denumirea de «optimates», iar cei ai principelui, curteni, «antrustiones». Dintre primii se alegeau principii gentilici «Kuning». Despre procesul de formare a nobilimii germane multe informaţii interesante conţine R. SCHRÖDER. *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte.* Leipzig, 1898, pag. 25, 51 ş. a.

din elementele pământene se apropie de curte, trecând în rândul boierilor curteni, ceilalţi cneji şi juzi şi marea masă a populaţiei libere a zadrugelor se transformă în răzeşi şi moşneni, populaţie liberă, un fel de boierime mică, sau o ţărănime mare, care se deosebeşte de boierii mari prin păstrarea vechei orândueli agricole. La rândul lor şi curtenii, căpătând prin donaţiile domneşti şi cumpărări, moşii, îşi organizează gospodăriile la ţară, trecând în rândul boierilor pământeni.

Boierii mari, în ambele lor categorii (pământeni şi curteni), jucau rolul de spărgători ai regimului agrar din perioada gentilico-familială, afirmând în agricultură ideea proprietăţii individuale. Oamenii mari şi tari răpiau pământul pe unde puteau, îşi asumau deseori o bună parte din patrimoniul comunităţii agrare, cumpărau robi (Tătari, Ţigani, etc.), exploatau populaţia, aşezată pe pământurile lor în calitate de arendaşi, în cea mai mare parte iobagi, şi organizau gospodăria pe baze noui.

Boierii mari se ocupau şi de comerţul cu negustorii străini. Afacerile de felul acesta îi îmbogăţeau şi mai mult. Nu erau străini de negoţ nici mânăstirile noastre. Cel mai mare comerciant însă era domnul, care, pe lângă produsele gospodăriei sale, mai vindea în străinătate peştele dunărean şi ceara. Ştefan cel Mare făcea comerţ cu morun la Liov[1].

Principele, purtătorul principiului teritorial, a venit să întărească, să lărgească şi să aprofundeze descompunerea regimului agrar vechiu. In calitatea sa de proprietar suprem al întregului pământ al statului, el normalizează şi grăbeşte evoluţia agrară a ţării spre un individualism medieval feudal.

Descompunerea regimului agrar vechiu a durat atâta timp, cât se mai aflau în circulaţie pământuri libere; când locurile pustii au dispărut (aproximativ pe timpul lui Ştefan cel Mare) regimul nou agrar era definitiv stabilit. Fireşte, cu cât se micşora fondul disponibil de terenuri, goana după pământ devenea mai acută. Cu dispariţia fondului, nu rămânea decât acapararea prin răpire, cu forţă, care uneori lua cele mai sălbatece forme. Silnicia şi arbitrariul erau arme obişnuite şi respectate din arsenalul mijloacelor de achiziţionarea moşiilor.

Cât de reuşită era uneori această luptă pentru pământ, se poate vedea din faptul că graţie diferitelor mijloace, atât legale, cât şi mai ales ilegale, a devenit posibilă apariţia latifundiilor.

Un latifundiar din veacul al XV-lea Mihail Gramaticul[2], fiul lui popa Iuga, avea în proprietatea sa 50 sate în afară de mori, prisaci etc. Moşiile lui erau situate în diferite părţi ale ţării: pe Siret, la Tutova, la Prut şi la Nistru. El făcea negoţ extern mai ales cu oraşul Liov, şi era considerat, ca cel mai însemnat «om de afaceri». Pentru a-şi asigura existenţa pentru zile negre, Mihail

---

1 N. IORGA. *Istoria comerţului românesc*, vol. I, pag. 135.

2 N. IORGA. *Istoria comerţului românesc*. Epoca veche. Buc., 1925, pag 138—140.

Gramaticul întreţinea legături de prietenie cu nobilii mărginaşi din Polonia. Uneori din cauza neînţelegerilor, provenite din afaceri, el se duşmănea cu aceştia. Apoi certele se terminau cu «tratate» formale, în cari se prevedeau, în afară de clauzele «păcii» şi pedepse de gloabă în boi. Nobilii polonezi îi puneau la dispoziţie adăpost la Sniatin sau Colomeia. Însuşi regele Poloniei îi acordă o pensie de 100 mărci anual. După ce a stat refugiat în această ţară, a fost rechemat de Ştefan cel Mare cu promisiunea de a-i restitui «moşiile părinteşti».

Un alt latifundiar Mihai dela Dorohoi, avea 52 sate. După acesta veneau şi alţi moşieri mari, de exemplu vornicul Ivan Cupcici, şi o serie întreagă de latifundiari mai mici[1]. Fiind oameni foarte bogaţi, era firesc ca ei să tindă la exercitarea influenţei lor în stat.

Cu boerii mari latifundiari concurau instituţiile bisericei, mănăstirile şi episcopiile. In 1490 episcopiei de Rădăuţi se confirmă stăpânirea peste 44 de sate din ţinutul Sucevei, cari i-au fost atribuite încă de Alexandru cel Bun[2].

Drumurile comerciale şi comerţul exterior moldovenesc.

Toate documentele istorice ne desemnează direct sau indirect vieaţa economică a principatelor române ca o vieaţă agrară cu un schimb rudimentar. Moşia este celula de bază a economiei poporane. Comerţul înlăuntrul statului are o sferă de aplicaţie restrânsă,

---

1 M. COSTĂCHESCU. *Mihail dela Dorohoi şi satele lui.* Buletinul Ion Neculce, Iaşi, fasc. 6, 1927. *Boierii moldoveni Cupcici şi satele lor.* Bulet. Ion Neculce, Iaşi, fasc. 7, 1929. *Neamul lui Oana, dvornic de Suceava şi satele lui,* Iaşi, 1927. V. DIMITRIU. *Un mare boier moldovean din prima jumătate a secolului XV-lea logofătul Mihai Mihu,* 1932.

2 I. BOGDAN. Ibidem, vol. I, pag. 407 şi 416. Îmi permit o abatere dela firul expunerii mele spre a întări cele spuse pe pag. 126. In uricul din an. 1490 se pomeneşte printr'altele şi satul «Vlăhoveţ» (Влъховецъ), care astăzi se chiamă «Volovăţ», ceea ce este un rezultat al modificării celei dintâi denumiri. Se vede, cât de greşită era părerea lui A. D. XENOPOL, care deriva numele «Volovăţul» din «vol», bou. *Istoria Românilor,* vol. II, pag. 55. In alte documente din acelaşi secol acest sat figurează sub forma de «Volhoveţ» (an. 1421) şi «Olhoveţ» (an. 1455). M. COSTĂCHESCU se întreabă, dacă acest nume nu se trage dela radicalul «volk», lup (*Documentele* vol. I, pag. 141—146).

Răspundem negativ, întrucât sunetul «o», stând la baza acestui cuvânt, nu putea să dispară la modificare. Respingem şi altă ipoteză posibilă cum că «Vlăhoveţul» ar putea proveni dela «volha» sau «olha», arin. E de apreciat (faptul că în Rusia denumirile «Olhoveţ» se întâlnesc des nu în regiunea păduroasă a «Drevlianilor» la Nord-Vest de oraşul Chiev, ci dimpotrivă la Sud de acest oraş în regiunea, unde erau aşezaţi «Polianii», oamenii de câmp.

Transformarea posterioară a «Vlăhoveţului» în «Voloveţ» (cu două «o») trebuie să ne servească de indicaţiune. Denumirea acestui sat se trage dela «Volohi» sau «Volohove», Români; la aceasta s'a adăugat terminăţia «veţ», ca şi la cuvântul «târgoveţ».

fiind la început un reflex al căilor comerciale externe şi al comerţului extern[1].

Nevoia de a lămuri apariţia vechiului comerţ moldovenesc ne duce obligatoriu la o examinare a procesului istoric in Rusia orientală în acele veacuri (XII—XIII) când Brodnicii şi Bolohovenii convieţuiau încă cu Ruşii.

Dela sfârşitul veacului al XII-lea, principii ruşi cu druginicii lor, nu mai erau în stare să oprească presiunea barbarilor stepei[2]. Incepe exodul populaţiei ruse din bazinul Niprului, care se măreşte mai ales după pogromul tătăresc din 1239—1240. Devastările tătăreşti din 1289 şi 1294 în principatele ruseşti contribuie la acelaşi proces al migraţiei ruse.

Populaţia părăseşte teritoriul Niprului, îndreptându-se în două direcţii: la Vest în bazinul Bugului de Vest, în regiunea superioară a Vistulei şi a Nistrului, şi la Nord în regiunea părţilor superioare ale fluviului Volga. Despre prima direcţie, istoricul rus Cliucevschi scrie: «Astfel populaţia sud-rusă din bazinul Niprului se întorcea în locurile de mult uitate, părăsite de strămoşii lor încă în veacul al VII-lea»[3]. Sub apăsarea acestei mişcări, provocată de barbarii stepei şi mai ales de Tătari, populaţia românească a Brodnicilor şi Bolohovenilor se coboară spre Sud şi Sud-Vest de părţile superioare ale Nistrului, dând naştere unui principat nou, principatul moldovenesc.

Teritoriul Niprului devine pustiu şi primejdios. Drumul comercial mare, aşa zis «grecesc», dela Nord, dela părţile Mării Baltice şi Scandinavia, prin Chiev şi Marea Neagră spre Bizanţ, se întrerupe. Comerţul internaţional îşi caută drumuri noui.

Aproape concomitent cu fondarea principatului moldovenesc sau poate puţin mai înainte, se ridică însemnătatea comercială a oraşului Lemberg (Liov)[4].

---

1 N. IORGA. *Istoria comerţului românesc.* Epoca Veche, Buc., 1925.
N. IORGA. *Istoria Românilor în chipuri şi icoane,* Craiova, 1921. Bani şi măsuri. Negoţul şi meşteşugul în trecutul românesc.
I. NISTOR. *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau in XV u. XVI Jahrhundert,* Gotha, 1911.
I. NISTOR. *Das moldauische Zollwesen in XV u. XVI Jahrhundert.* «Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft», XXXVI, 1912.
I. NISTOR *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des XVI Jahrhunderts,* Cernăuţi, 1912.
N. IORGA. *Rolul monetei în trecutul nostru.* «Bul. Inst. Econ.» II, 1923.
C. MOISIL. *Contribuţii la istoria monetăriei vechi româneşti.* «Bul. Soc. num. rom.». X, Buc.
N. IORGA. *Braşovul şi Românii.* Buc., 1905.
I. BOGDAN. *Documente moldoveneşti din sec. al XV-lea şi al XVI-lea în Arhivul Braşovului.* «Convorbiri Literare», vol. XXXIX, 1905.
I. BOGDAN. *Documentele privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească în secol. XV şi XVI,* Buc., 1905.
ŞT. METEŞ. *Relaţiile comerciale ale Ţării Româneşti cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea.* Sighişoara, 1921.
2 V. CLUICEVSCHI. *Istoria rusă.* Moscova, vol. I, 1904, pag. 346—347.
3 Ibidem.
4 N. IORGA. *Istoria comerţului românesc.* Epoca veche, Buc., 1925, pag.75 ş.u.

«Axa principală a comerţului moldovenesc, scrie d. Gh. Brătianu, a fost trasată dela Nord la Sud; el era chiar anterior existenţei principatelor, deoarece harta lui Dulcert, în 1339, notează deja trecerea la Liov a negustorilor cari se întorceau la porturile Balticei şi de-acolo la Bruges. Hansa a atins apogeul expansiunii sale comerciale pe malurile Mării Baltice şi negustorii ei se aflau în relaţii comerciale cu Polonia foarte avansate. Această desvoltare a comerţului baltic a exercitat indirect o influenţă considerabilă asupra oraşelor Galiţiei şi relaţiunilor lor cu porturile Mării Negre»[1].

Două drumuri comerciale poloneze, primul din Vroţlav şi Cracovia şi altul din Gdansc (Danzig) şi Ploţc, adunându-se la Liov, duceau dela acest oraş la posesiunile genoveze pe malul Mării Negre. Regele Poloniei Cazimir cel Mare (1333—1370) a ştiut să protejeze pe coloniştii nemţi în Polonia, cari obţinuseră privilegiul de a se judeca după dreptul din Magdeburg. Aceste privilegii au apărut cel dintâiu la sfârşitul secolului al XII-lea în Silezia, şi răspândindu-se au pătruns pe timpul lui Cazimir cel Mare şi în Galiţia.

Liovenii pentru a face comerţul cu Genovezii dela Marea Neagră, aveau nevoie de trecere prin teritoriul moldovenesc. Coloniştii germani pătrund şi pe teritoriul moldovenesc, aşezându-se în oraşele Siret şi Suceava. Deasemenea primele colonii la Suceava şi Iaşi se datoresc tot Liovului[2]. Apoi s'au desvoltat şi celelalte drumuri, mai puţin importante, dela Liov spre Turcia, unul prin Bacău, Putna, Silistra şi altul prin Bârlad, Galaţi, Isaccea şi ţărmul Mării.

Primul tratat comercial cu Liovenii a fost încheiat de Alexandru cel Bun la 8 Octombrie 1408[3]. In acest tratat se stabilesc vămi mari şi mici, vămi la fiecare oraş, vămi de hotar şi vămi de strajă. Vama de hotar se plăteşte la Cernăuţi pe car nemţesc sau armenesc, sau pe capete de vită, şi la punctele de destinaţie: 1) pentru Tătari la Cetatea-Albă sau la Tighina; 2) pentru Munteni la Bacău şi Bârlad; 3) pentru Bistriţieni la Baia şi Moldoviţa; 4) pentru Braşoveni la Bacău şi Trotuş şi 5) pentru Podolia la Hotin. Vama mare se percepea la Suceava. Vămile locale erau la Iaşi, Siretiu, Cernăuţi, Dorohoiu, Roman şi Neamţ. Se importau postavuri, nădragi, coarde de arc, săbii. Se exportau în schimb mărfurile tătăreşti: mătasa, piperul, camha, tebenca (tot mătasă), tămâia, vinul grecesc dulce. Ca monopol domnesc au fost socotiţi jderii, caii moldoveneşti buni, argintul şi ceara. In privinţa lor domnul avea dreptul preemţiunii.

D. N. Iorga caracterizează acest sistem vamal (teoria vamală), ca sistem tătăresc[4].

După această primă încercare urmează celelalte: în 1433 domnul Iliaş dă privilegiul de comerţ Saşilor şi Secuilor din Sibiu şi alte

1 GH. I. BRĂTIANU. *Recherches sur Vicina et Cetatea-Albă*, Buc., 1935, pag. 122—123.

2 N. IORGA. Ibidem, pag. 77.

3 M. COSTĂCHESCU. *Documentele*, vol. II, pag. 630—637.

4 N. IORGA. Ibidem, pag. 86, pe când vama muntenească era cea ungurească. N. IORGA. *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, pag. 79.

orașe din Transilvania[1]; în 1434 Ștefan Voevod întărește privilegiul comercial negustorilor din Liov[2]; în 1435 Ștefan Voevod întărește Brașovenilor privilegiul vamal, pe care l'au avut în timpul lui Alexandru cel Bun[3]; în 1437 și 1455 se repetă actul de întărire a acestui privilegiu[4]; în sfârșit în 1456, Petru Aron dă Liovenilor «privilegiul cel mare». Printre inovațiile acestui tratat menționăm înființarea vămii noui la Lăpușna. In schimb nu se plătea vamă la Tighina pentru acei ce treceau la Tătari[5].

Negoțul extern cu Liovenii și Brașovenii se făcea pe o scară întinsă și în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Bine înțeles, nenumăratele războaie, pe cari le-a dus acest domn, influențau în rău asupra acestui comerț.

Drumul moldovenesc era de folos mai ales Polonezilor. Incercarea lor din 1415 de a-și crea pentru exportul cerealelor un drum aparte, prin prefacerea în port la Marea Neagră a localității zisă Cociubei sau Hagi-beiu (viitoarea Odessă), n'a avut succes. Drumurile moldovenești rămâneau singurele lor artere comerciale de legătură cu comerțul bizantin[6].

Este interesant că de drumul moldovenesc se foloseau și Rușii. In 1421 venind dela Camenița, călătorul francez Guillebert de Lannoy, vroia să treacă la Turci prin Chilia și a văzut la cetatea de hotar pe solii din Pscov și Novgorod, orașe de mare însemnătate comercială pentru Ruși. Avem aci dovadă că și Rușii preferau drumurile comerciale noui și sigure moldovenești.

In Muntenia negoțul extern se făcea cu Brașovenii, mărfurile cărora mergeau prin Brăila până la Chilia. In 1413 Mircea cel Bătrân dă Brașovenilor privilegiul vamal. O linie nouă, favorizată de domn, era acea dela Rucăr până la Giurgiu și Rusciuc. Se afirmă că tocmai înființării acestei linii noui se datorește ridicarea «cetății dâmbovițene a Bucureștilor»[7].

La începutul secolului al XVI-lea în documentele istorice apar semnele unei legături a comerțului extern cu cel intern moldovenesc. In 1519 se produce o înțelegere polono-moldovenească comercială, prin care se ocrotește comerțul la hotare, înființându-se bâlciurile anuale de hotar la Hotin și Colacin și unul la Bratlav[8].

In timpul lui Petru Rareș și a urmașilor lui, după căderea Tighinei, prefăcută în raia turcească, și după ocupația cam pe același timp a Brăilei muntene tot de Turci, comerțul extern românesc intră treptat în sfera de influență a comerțului levantin, exploatat de Turci, ca mijlocitori.

Comerțul extern moldovenesc se făcea de negustorii străini: de

1 M. COSTĂCHESCU. Ibidem, pag. 646—648.
2 Ibidem, pag. 667—674.
3 Ibidem, pag. 676—677.
4 Ibidem, pag. 709—712 și 771—773.
5 Ibidem, pag. 788—796
6 N. IORGA. Ibidem, pag. 103 și 118 (după cronicarul polonez Dlegosz).
7 N. IORGA. Ibidem, pag. 61.
8 E. HURMUZAKI. *Documente*, vol. II, 2 și 3.

Greci, Genovezi, Turci, Armeni, Evrei, Germani. La început aceştia erau numai în trecere prin principatul moldovenesc, apoi se aşează treptat la punctele mărginaşe de comerţ, ca de exemplu la Cetatea-Albă, sau în centrul vamal la Suceava. Numai pe la sfârşitul veacului al XV-lea şi începutul veacului al XVI-lea întâlnim menţiuni despre negustorii moldoveni, cari trimiteau care de marfă la Liov şi la Braşov, sau chiar îi însoţeau personal. Totuşi şi în vremea aceasta ei sunt numai o excepţie, iar negustorii străini de regulă.

Schimbul intern.

Imediat ce treci dela tratate comerciale, cari ne caracterizează comerţul exterior, la cercetarea comerţului intern, eşti nevoit să constaţi lipsa totală de date în documente. Numai pe baza concluziilor indirecte, trebuie să admiţi că a existat un schimb comercial incipient, atât natural, cât şi bănesc, acesta din urmă ca un reflex al comerţului exterior şi foarte redus.

La 1502 nişte ţigani au fost cumpăraţi cu un cal, doi boi şi 70 de oi[1]. Chiar şi mult mai târziu schimbul avea încă un caracter natural. In 1657 un sat de pe Prut se cumpără cu 50 de boi, 50 vaci cu viţei şi 17 vaci grase[2]. Gloabele şi duşegubinele se plăteau deasemenea în boi şi vite. Vitele serveau şi la plăţi externe. Domnitorii uneori îşi plăteau datoriile în boi.

Pentru formarea preţului se întrebuinţează uneori şi alte produse ale gospodăriei săteşti, ca miere sau stupi, grâne şi alte bunuri.

Evoluţia economică românească în această privinţă se aseamănă cu evoluţia generală a popoarelor. La multe popoare la începutul istoriei, ca instrument de schimb servesc vitele, cari cu timpul se înlocuesc cu piei şi numai relativ târziu apare argintul şi ca echivalentul lui moneta-hârtie. Chiar şi pe primele monete metalice la multe popoare erau bătute efigii de animale, cari mai înainte figurau în calitate de bani.

Cu toată dreptatea, d. N. Iorga afirmă că «domnia se hrănea în adevăr de negoţ, pe care-l lăsa să se întindă şi-l îndemnă în marginile nevoilor ei fiscale, dar ţara se ţinea tot din plugăria îndătinată şi din creşterea vitelor»[3]. La începutul istoriei româneşti nu exista, decât un schimb în natură[4]. Banul la noi a început să fie cerut mai insistent pe la anul 1570—1580, când tributul urma să-l plătim în monetă[5].

De aceeaşi părere este şi d. I. Vlădescu, susţinând că banul «se pare, nu era mijlocul de schimb între locuitori, schimbul făcându-se în natură»[6].

---

1 GH. GRIBĂNESCU. *Surete şi isvoade*, vol. I, Iaşi, 1906, pag. 310.
2 Ibidem, vol. IV, 1907, pag. 212.
3 N. IORGA. Ibidem, pag. 165.
4 N. IORGA. *Istoria industriilor la Români*, Buc., 1927, pag. 47.
5 N. IORGA. *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, pag. 219.
6 I. VLADESCU. *Despre dări sau impozite. Birul.* Buc., 1925, pag. 32.

D. G. Zane în lucrarea sa despre schimb în principatele române caută să dovedească existenţa unui schimb intern pe bani în veacul al XIV-lea, deşi însuşi recunoaşte că «nu s'au găsit încă acte în care să fie vorba de vre-o vinderecumpărare»[1]. Autorul se bazează pe trei fenomene principale: 1) baterea de monete naţionale încă dela a doua jumătate a secolului al XIV-lea în Muntenia şi dela sfârşitul acestui secol în Moldova, 2) organizarea monetară a regimului vamal şi 3) acumulările considerabile de monete (plata tributului în bani, împrumutul făcut de Petre Muşat lui Vladislav Iagello în suma de 3.000 mărci de argint, etc.). Toate acestea, după părerea autorului, vorbesc în favoarea existenţei în trecutul nostru îndepărtat din veacul al XIV-lea a economiei specific monetare.

Această afirmaţie este diminuată printr'o retractare oarecare. «Că această economie, scrie d-sa, nu era o economie monetară complectă, este neîndoielnic; ea nu era în fază, când banul poate exprima totalitatea valorilor existente, şi trebue să fi fost încă numeroase cantităţi şi specii, cari să-şi fixeze existenţa şi să-şi determine măsura independent de bani. Aceasta o afirmă în special numeroasele donaţiuni ale voevozilor, făcute în natură. Cu atât mai puţin credem că s'ar putea vorbi de o generalizare a perceperii veniturilor particulare în bani. Totuşi până la economia naturală este o mare depărtare»[2].

Argumentele indirecte, pe cari le-a invocat autorul, nu justifică de loc aceste concluzii. Insuşi faptul baterii de monete naţionale încă nu este suficient pentru ipoteza economiei băneşti, întrucât nu se cunoaşte nici cantitatea monetei bătute, nici răspândirea şi rolul ei în circulaţia schimbului.

Organizarea monetară a regimului vamal era impusă de nevoile comerţului extern, care la început avea un caracter pur şi simplu «tranzitar». Mărfurile din Liov şi Braşov treceau prin ţările noastre spre Crimeia şi Marea Neagră şi invers. Relativ o mică parte din ele rămânea în ţară pentru satisfacerea dorinţelor de lux şi trufie ale domnului şi ale boierilor.

Acumulările de monete se datorau politicei vamale ale domnilor, care la început avea scopuri pur fiscale, precum şi răsboaielor şi prăzii militare.

Prin urmare nu se poate afirma că în secolul al XIV-lea Românii cunoşteau regimul economiei monetare. Cel mult s'ar putea admite o economie naturală impură, incomplectă, cu un schimb bănesc incipient, numai pentru o mică parte din totalitatea schimbului în general. Fireşte acest schimb bănesc cu timpul avansa şi treptat cucerea poziţii noui.

D. Zane, cercetând materialul documentar, observă că în timpul lui Ştefan cel Mare schimbul bănesc era mai desvoltat, decât în veacurile posterioare, al XVI-lea şi chiar al XVII-lea. Se pare că această observaţie este justă pentru veacul al XVI-lea, în tot cazul

1 *Economia de schimb în principatele române*, Buc., 1930, pag. 45 ş. u.
2 Ibidem, pag. 55.

nu şi pentru veacul al XVII-lea, ceeace se explică prin mai multe fenomene sociale şi politice ale timpului.

In primul rând comerţul extern, primind o nouă direcţie pe la mijlocul secolului al XVI-lea spre Levant şi Orient, ne-a transformat în mijlocitori de tranzit de rangul al doilea. Turcii au devenit primii mijlocitori şi dictau atât preţurile mărfurilor, cât şi nivelul taxelor noastre vamale, pe când înainte, în comerţul cu Genovezi şi Tătari, noi eram singura ţară intermediară. Taxele nu mai puteau să fie în mâinile domnului un instrument fiscal puternic de îmbogăţire. Prin urmare şi stocul de metal, care se introducea la noi pe această cale, trebuia să fie mai mic.

In al doilea rând, aproximativ pe la sfârşitul secolului al XV-lea, au dispărut pământurile libere şi a luat proporţii mari practica boierească de aservire în masse a cultivatorilor liberi. Această aservire reducea numărul gospodăriilor libere şi influenţa asupra schimbului bănesc, micşorându-i câmpul de aplicaţie. Fiscalitatea excesivă, care a fost un produs al apăsătoarei suzeranităţi turceşti şi care trebuia să dea economiei monetare un imbold nou spre desvoltare, a început numai pe la a doua jumătate a secolului al XVI-lea, crescând vertiginos către sfârşitul lui[1].

In fine cu moartea lui Ştefan cel Mare a trecut epoca războaielor fericite, norocul devenind rar la urmaşii lui. S'a redus deci şi prada, care înainte juca un rol destul de important în desvoltarea schimbului bănesc. In concluzie se poate spune că: în timpul feudalismului românesc domina la început gospodăria naturală cu un germen de economie monetară, care se desvoltă treptat, pentru a lua proporţii considerabile numai în perioada următoare a stărilor sociale.

CAPITOLUL 15.

Domnitorii şi evenimentele principale.

Până la Ştefan cel Mare, inclusiv.

Primele domnii în Moldova erau legate spiritual de luptele religioase ale Moldovenilor, luptele cari au premers întemeierii principatului. In timpul lui *Laţcu* (1365—1374), s'a înfiinţat la Siret un episcopat catolic şi însuşi domnul a trecut la catolicism. Soţia lui rămăsese totuşi credincioasă ortodoxiei, ceea ce îl facea pe papa să-l previe pe domnitor ca să fie cu băgare de seamă, ca nu cumva din vieţuire cu soţia, să se lase ademenit de ea şi să se lepede de credinţa catolică.

Cu moartea lui Laţcu, dinastia lui Bogdan stingându-se, Mol-

1 Pe timpul lui Ştefan cel Mare tributul era de 4.000 galbeni ungureşti, pe când pe timpul lui Despot Vodă el atingea suma de 50.000, iar sub Iancu Sasul suma de 80.000. GH. ZANE. Ibidem, pag. 67.

dovenii au aşezat pe scaunul domnesc pe principele litvan *Iuga Coriatovici* (1374—1375)[1], care s'a distins prin întărirea creştinismului ortodox. Se întemeiază o mitropolie moldovenească, independentă de Halici.

Pentru timpul acesta avem o dovadă a dominaţiunii politice moldoveneşti asupra Cetăţii-Albe. Principele Iuga dărueşte în 1374 credinciosului său pan Iacşa Litavor, locţiitorul său dela Cetatea-Albă, pentru vitejia sa în luptă cu Tătarii la locul Vlădicii pe Nistru, satul Zăbrăuţii[2].

Iuga fiind ucis de boieri, i-a succedat *Petru Muşat* (1375—1391), muntean de origină, care întemeiază o nouă dinastie a Muşatinilor[3]. După câţiva reprezentanţi ai acestei dinastii, mai mult sau mai puţin mediocri, scaunul principatului moldovenesc îl ocupă *Alexandru cel Bun*, care domneşte mai mult de 30 ani (1400—1433)[4].

Printre primii domni el este cea mai interesantă figură, un tip de gospodar, după a cărui concepţie statul e o moşie, de care el e obligat să aibă grijă. Considerându-se proprietarul suprem al întregului pământ moldovenesc, el dispune de fondul teritorial al statului, făcând donaţiuni. In acelaşi timp recunoaşte puterea suze-

---

1 In literatura istorică română se discută chestiunea, dacă au existat doi domni cu numele de Iuga, sau unul.

D. ONCIUL. *Iuga Vodă, domn al Moldovei.* «Convorbiri Literare», vol. 18.

D. ONCIUL. *Chestiunea lui Iuga Vodă.* «Convorbiri Literare». vol. 20.

M. COSTĂCHESCU. *Observări cu privire la uricele lui Iuga-Vodă.* Bulet. Ion Neculce, fasc. 5, 1925.

A. D. XENOPOL. *Istoria Românilor.* vol. III, pag. 114—117 şi 122—125.

N. IORGA. *Istoria poporului român.* vol. II, pag. 51.

P. P. PANAITESCU. *Diploma bârlădeană din 1134 şi hrisovul lui Iuga Coriatovici din 1374.* Rev. Ist. Română, II, 1932, pag. 46—58.

2 Contra autenticităţii acestui document sunt: N. Iorga, I. Minea, Radu Rosetti şi P. P. Panaitescu. Pentru autenticitate: B. P. Hasdeu, A. Xenopol, D. Onciul şi G. Popovici. V. M. COSTĂCHESCU. *Documentele*, vol. I, pag. 1—4, şi CONST. C. GIURESCU. *Contribuţiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV şi XV*, Vălenii-de-Munte, 1926, pag. 33, nota 1.

3 I. MINEA. *Principatele române şi politica orientală a împăratului Sigismund.* Note istorice, Buc., 1919.

RADU ROSETTI. *Despre succesiunea domnilor Moldovei dintre Laţcu şi Alexandru cel Bun*, Iaşi, 1923.

4 PICOT E. şi BENGESCU G. *Alexandre le Bon*, Vienne, 1882.

D. ONCIUL. *Datele cronicelor moldoveneşti asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun.* An. Acad. Rom., t. XXVII.

BOGREA D. *Numele lui Alexandru cel Bun şi al lui Petru Rareş.* Rev. Ist., an. VI, No. 10—12.

N. IORGA. *Observaţii de cronologie cu privire la Moldova în epoca lui Alexandru cel Bun.* «Convorbiri Literare», vol. 39, 1905.

N. IORGA. *Patrahirul lui Alexandru cel Bun.* Anal. Ac. Rom, secţia ist., seria 2, tom. 35, 1913, p. 343—346.

N. IORGA. *Un act inconnu d'Alexandre le-Bon, prince de Moldavie.* Bulletin de la section historique, I, 1914.

N. IORGA. *Ostaşii dela Prut*, cu un nou act dela Alexandru cel Bun, An. Ac. Rom., secţ. ist., seria 2, t. 36, 1913.

11 Comanda № 20929

rană a regelui polon[1]. Este drept că în această privință el urmează pilda predecesorilor săi. Au jurat credința regelui polon Petru Mușcat în 1387, Roman în 1393 și Ștefan Mușat în 1395.

Polonezii încep să privească Moldova, ca parte componentă a regatului polon, și curând după suirea pe tron a lui Alexandru cel Bun, regele Vladislav dăruiește fratelui său Swidrighel, duce de Lituania, moșii nu numai în Polonia, ci și în Moldova.

Alexandru a jurat credință regelui polon în repetate rânduri: în 1402, 1404, 1407, 1415 și 1419.

Alexandru respectă strict obligațiile sale de vasalitate, deși nu tot așa se poartă superiorul său. In anul 1412 între regele Vladislav și împăratul Sigismund, la Lublau, se încheie un tratat secret, prin care se prevede împărțirea Moldovei între Polonia și Ungaria în cazul când Moldova s'ar abține de a da ajutor împăratului într'un eventual războiu în contra Turcilor. Linia de împărțire trecea dela munții unguresti lângă Siret, apoi între Iași și Bârlad și se termina la Mare între Cetatea-Albă și Chilia. Partea de Nord trebuia să aparțină Poloniei, iar cea de Sud Ungariei. După moartea unuia din acești regi, o comisiune mixtă trebuia să hotărască, cui să rămână vasală Moldova: Poloniei sau Ungariei. De fapt această amenințare, pentru însăși existența principatului moldovenesc, n'a durat prea mult. Polonia și-a schimbat atitudinea față de Ungaria. In an. 1419, Alexandru cel Bun, depunând jurământul de credință fața de regele polon, la cererea acestuia s'a obligat a-i da ajutor într'un eventual războiu cu regele unguresc.

Alexandru l'a ajutat în an. 1422 pe regele polon Vladislav și pe marele principe lituan Witold, în lupta lor contra cavalerilor Teutoni. Călăreții moldoveni sub comanda spătarului Coman, au obținut la Marienbad, după mărturisirea cronicarilor poloni Dlugosz și Cromer, o victorie deplină asupra cavalerilor Teutoni. Regele s'a simțit obligat să mulțumească pe Moldoveni pentru acest ajutor prețios.

Totuși către sfârșitul domniei sale, după un timp îndelungat de fidelitate exemplară față de regele polon, Alexandru, s'a lăsat atras într'o combinație adversară suzeranului său. Sub sugestiile regelui ungar Sigismund, Alexandru ia parte în anul 1431 la războiul împotriva Poloniei împreună cu Litvani și Teutoni. Alexandru ocupă Pocuția și o pradă. Cronicarul polon Dlugosz afirmă tendențios că el a fost bătut, ceea ce nu corespunde cu realitatea că Pocuția a rămas sub oblăduirea lui Alexandru până la moartea lui.

Cu Muntenii Alexandru a avut tot timpul relațiuni de prietenie. Urcarea pe tron a lui Alexandru a fost sprijinită de Mircea cel Bătrân, care printr'o politică dibace externă a știut să exercite o influență considerabilă în tot Sud-Estul Europei de atunci[2]. Alexan-

---

1 I. URSU. *Relațiile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ștefan cel Mare, 1504.* Piatra-Neamț, 1900.

2 D. ONCIUL. *Mircea cel Bătrân,* Buc., 1918.

V. MOTOGNA. *Politica externă a lui Mircea cel Bătrân,* 1924.

dru i-a păstrat recunoştinţă. Acest sentiment se întărea şi prin aceea că Muntenia juca un rol de piedică pentru năvala Turcilor la Nord de Dunăre şi astfel apăra Moldova.

Alexandru cel Bun a avut mai multe soţii, printre cari şi neligitime, ceea ce a făcut să apară după moartea lui mai mulţi pretendenţi la scaun. Lupta între ei lua uneori forme foarte dramatice. Aşa de exemplu, fiul Anei (Neacşăi), Iliaş a înnecat pe o ţiitoare a tatălui, Stanca, şi la rândul său a fost orbit de fiul ei Ştefan[1].

Nu vom urmări pas cu pas luptele interne între diferiţi pretendenţi. E important numai să arătăm urmările lor succesive[2]: 1) divizarea Moldovei în două părţi pentru a forma un fel de coproprietate sau o tovărăşie pentru împărţirea veniturilor, ca de exemplu în anii 1435—1444, când în capitala ţării Suceava se aflau doi codomnitori, Ilie şi Ştefan, primul guvernând în partea de sus a Moldovei, iar cel de al doilea strângând veniturile din partea ei sudică (ţinuturile Covurlui, Tecuciu, Oltenii, Vaslui) cu cetăţile Chilia şi Cetatea-Albă; 2) mărirea dependenţei vasale a Moldovei faţă de Polonia, cărei ea a trebuit să plătească sub Ilie un tribut în natură (cai, boi etc.)[3], 3) cedarea Chiliei Ungurilor de către Petru (1448—1449) în semn de recunoştinţă pentru ajutor; 4) apariţia unei noui suzeranităţi protectoare, celei ungureşti. Bogdan (1449—1451) se închină regelui ungar Ioan Corvin de Huniade, acelaşi lucru îl face şi Alexandru al II-lea în 1453; iar Petru al III-lea (1455—1457) combină această suzeranitate cu cea a Polonilor, cărora se închină în 1456; 5) în sfârşit, apar şi primele semne ale supunerii ţării Turcilor: Petru Aron în 1456, trimite la Constantinopole pe Mihail Logofătul cu o dare în suma de 2.000 de zloţi ungureşti.

Incă dela jumătatea secolului al XIV-lea, Turcii au început să treacă în Europa[4]. Instalarea lor aci cu caracter hotărât şi permanent, s'a produs în 1453. In anul acesta sultanul Turcilor Mahomed al II-lea, a asediat Constantinopolul şi l'a acăparat cu toată rezistenţa disperată şi straşnică a împăratului Constantin Paleologul, neajutat de creştini. Căderea acestui oraş, centrul civilizaţiei vechi bizantine, a avut ca urmare pretenţiile Turcilor asupra ţărilor vecine, atât apropiate, cât şi mai îndepărtate. Sârbia şi Bulgaria

1 Grigore Ureche. M. KOGĂLNICEANU, Vol. I, pag. 141 (nota) şi 145.

2 I. BOGDAN. *Contribuţii la istoria Moldovei între anii 1448—1458*. An. Ac. Rom., Secţia istorică, seria 2, tom. 29, 1907.

V. PÂRVAN. *Alexandrel Vodă şi Bogdan Vodă*. Buc., 1904.

3 M. KOGĂLNICEANU. Ibidem, pag. 144 (nota). *Cronica moldo-slavă* din cronica rusă *Voscresenscaia*, pag. 258.

4 HAMMER. *Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'a nos jours*, trad. Dochez, Paris, 1840, vol. I.

VIC. DE LA JONQUIERE. *Histoire de l'Empire Ottoman depuis les origines jusqu'a nos jours*, Paris, 1814, vol.

ZINKEIZEN. *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. I.

N. IORGA. *Geschichte des osmanischen Reiches*, Gotha, 1911, Bd. I (bis 1451), vol. II (bis 1538) ş. a.

MIGNOT. *Histoire de l'Empire Ottoman*. Paris, 1773, vol. I.

au căzut primele lor victime. Ţările române au luptat cu mare înverşunare şi cu eroism împotriva Turcilor, salvând prin aceasta nu numai situaţia lor proprie, ci şi interesele întregei creştinătăţi. Dar şi ele, în sfârşit, au trebuit să recunoască suzeranitatea turcească cu obligaţia de a plăti un tribut anual.

Chiar şi Ungaria, care era mai departe de Turci, decât ţările române, după multe lupte duse cu succes împotriva Turcilor de către Iancu Huniade Corvinul, voevod ardelean, de origine român muntean, şi după o guvernare a lui Matia Huniade Corvinul, care a căutat să înalţe statul unguresc, aducându-l la o stare mai înfloritoare, mai apt pentru rezistenţă şi luptă, după lupta dela Mohaci din an. 1526 a căzut sub dominaţiunea turcească şi apoi regatul a fost desmembrat.

Cel mai aprig apărător al creştinismului, în vremurile de cari vorbim, a fost alături de Vlad Ţepeş din Muntenia (1456—1462 şi 1476), *Ştefan cel Mare*, principele moldovean (1457—1504), fiul lui Bogdan II (1449—1451) şi al doamnei Oltea[1]. Tatăl lui, Bogdan a fost ucis de Petru Aron. Pentru a-l alunga dela domnie, Ştefan cel Mare, refugiindu-se la Vlad Ţepeş, a obţinut ajutor din partea principatului muntenesc. Această ţară, după moartea lui Mircea cel Bătrân, a devenit câmpul de luptă între diferiţi pretendenţi la domnie, Dăneşti şi Drăculeşti, care a durat dela 1418 şi până la 1455. Vlad Ţepeş a pus capăt acestor frământări şi totodată a ajutat consolidarea statului vecin moldovenesc[2].

---

1 I. URSU. *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei*, Buc., 1925.
I. URSU. *Ştefan cel Mare şi Turcii*, Buc., 1914.
I. URSU. *Relaţiile Moldovei cu Polonia până la 1504*. Piatra-Neamţ, 1900.
N. IORGA. *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Buc., 1904.
N. IORGA. *Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul şi Mitropolia Ardealului*, 1904.
N. IORGA. *Ştefan cel Mare şi mân. Neamţului*. Bul. Com. Mon. Ist., 1910,III.
V. PÂRVAN. *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Ungurii*. «Convorbiri Literare», vol. XXXIX, 1905.
D. ONCIUL. *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul*, 1904.
P. P. PANAITESCU. *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*. An. Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist., seria 3, tom. XV, 1934.
G. GHIBĂNESCU. *Personalitatea relig. a lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1904.
G. GHIBĂNESCU. *Ştefan cel Mare*, Stud. şi doc., Iaşi, «Arhiva», 1901.
I. BOGDAN. *Documentele lui Ştefan cel Mare*, Buc., 1913, I—II.
I. BOGDAN. *Doc. false, atribuite lui Ştefan cel Mare*, Bulet. Com. Ist. I,1915.
M COSTĂCHESCU. *Observări istorice cu privire la neamul lui Ştefan cel Mare*, Iaşi.
EDUARD FISCHER. *Războiul din 1497 dintre Ştefan cel Mare şi regele Poloniei Ioan Albrecht*, bătălia din codrul Cosminului, 1904.
I. LUPAŞ. *«Chronicon Dubnicense» despre Ştefan cel Mare*. An. Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist., ser. 3, tom. X, 1929.
I. BOGDAN. *Luptele Românilor cu Turcii până la Mihai Viteazul*. Buc., 1898.
Pentru istoria militară din timpul lui Ştefan cel Mare, v. lucrările: R. ROSETTI, general, An. Ac. Rom., Mem. Secţ., Ist., seria III, vol. XI (1930), XII (1931—1932), XIV (1933).

2 I. BOGDAN. *Vlad Ţepeş şi naraţiunile germane şi ruseşti asupra lui*, Buc., 1896.
N. IORGA. *Lucruri nouă despre Vlad Ţepeş*. «Convorbiri literare», 1900.

Ştefan cel Mare ocupă un loc de cinste printre principii medievali. Toată vieaţa sa el şi-a petrecut-o în nenumărate lupte. Sensul lor istoric este de a pune stavilă invaziunei musulmane în Europa şi pe de altă parte de a transforma Moldova dintr'un stat vasal, într'un stat de sine stătător, al cărui domnitor ar fi însuşi suzeran. Cine ştie ce gânduri nutrea Ştefan cel Mare, luând de soţie pe Maria, fiica principelui de Mangop, din neamul Paleologilor şi Comnenilor? Intrucât organizarea principatului Mangop era ajutată de Tătarii din Crimeia, el devenea prieten al hanilor tătăreşti, iar înrudirea cu familia Paleologilor şi Comnenilor îl făcea un eventual pretendent la tronul bizantin.

Din 36 războaie, pe cari le-a dus cu mare vitejie, Ştefan a pierdut numai două. Aceste succese se explică prin personalitatea acestui domnitor.

Grigorie Ureche ne povesteşte că Ştefan era un «om războinic, şi de-apururea trăgându-l inima spre vărsare de sânge», «om nu mare la statură, mânios şi degrabă vărsa sânge nevinovatu». El «de multe ori la ospeţe omora fără judeţu. Era întregu la minte, nelenevosu, şi lucrul său scia să-lu acopere, şi unde nu cugetai, acolo îlu aflai. La lucruri de războie meşteru; unde era nevoie, însuşi se vâra, ca văzundu-lu ai săi să nu îndărăpteze. Şi pentru aceea, raru războiu de nu biruia. Aşijderea şi unde-lu biruiau alţii, nu pierdea nădejdea; că sciindu-se căzutu josu se rădica deasupra biruitorului»[1].

Cronicarul polon Dlugosz îl numeşte «bărbat minunat, cu nimic mai prejos, decât comandanţii eroici, de cari atât ne mirăm»[2].

Faima lui mergea prin toată Europa. Insuşi papa dela Roma îl lăuda pentru înţelepciune şi vitejie.

Cu vecinul său din Nord-Vest, regele unguresc Matia Corvinul, Ştefan cel Mare a avut neînţelegeri din cauza lui Petru Aron, care după ce a părăsit adăpostul din Polonia a pribegit în Ungaria şi l'a convins pe Matia să se ridice împotriva lui Ştefan. Lupta dela Baia (1467) a pus capăt acestor pofte, iar după doi ani, intrând în ţara Secuilor, Ştefan l'a prins pe duşmanul său Petru Aron şi l'a omorît. In 1475, 12 Iulie, Ştefan încheie cu Matia un tratat de alianţă, prin care Ştefan declară că rămâne credincios regelui unguresc. In cazul unui războí cu Turci, dacă regele va merge în persoană sau va trimite un căpitan împotriva Turcilor, prin Ţara Românească, va merge şi Ştefan în persoană sau va trimite oştile sale. Şi în general principele moldovean se obligă a-l ajuta pe rege cu oşti împotriva tuturor duşmanilor, cu excepţia regelui Poloniei, cu care predecesorii săi au avut pace şi alianţă. El se mai obligă a nu ocroti în ţară pe nobilii unguri răsculaţi şi a pedepsi pe răufăcători cari s'ar refugia în ţara lui după prădăciuni, săvâr-

---

1 M. KOGĂLNICEANU. Ibidem, vol. I, pag. 178 şi 152.

2 N. ORGHIDAN. *Ce spun cronicarii streini despre Ştefan cel Mare.* Craiova, 1915, p. 18.

şite pe teritoriul regatului, etc.[1]. Din partea sa, Matia promitea lui Ştefan sprijinul său, dacă nu va fi reţinut de nevoile regatului său. Apoi pentru a întări raporturile de bună prietenie, Matia îi dă în stăpânire Cetatea Ciceiului, unde Ştefan pune pe pârcălabii săi, iar mai târziu şi Cetatea de Baltă.

Cu Muntenia Ştefan cel Mare a dus câteva războaie. In 1462 luptă cu Vlad Ţepeş pentru a lua cetatea Chilia, cedată principelui muntean de Unguri, şi capătă o rană la picior. In 1465 recucereşte această cetate definitiv, aşează în ea ca pârcălabi pe Isaia şi pe Buftea, şi de bucurie clădeşte mănăstirea Putna. In 1473, luptă cu Radu cel Frumos, pentru a aşeza în locul lui pe Laiotă Basarab. Radu s'a refugiat la Turci şi de acolo a căutat să-i ridice pe aceştia împotriva lui.

Cu Ardelenii Ştefan cel Mare întreţinea cele mai bune raporturi. El scria Braşovenilor scrisori cu rugămintea de a-l informa despre mişcările Turcilor[2], iar ei îl considerau ca pe un trimis al lui Dumnezeu, pentru apărarea Ardealului.

Ştefan simţea apropierea primejdiei turceşti, întrucât Turcii înainte de a veni împotriva lui, s'au ridicat împotriva Crimeei tătăreşti, au distrus portul Caffa şi au desfiinţat principatul din Mangop. Ştefan ceru ajutor dela Unguri şi dela Poloni, dar în zadar.

In 1475, Soliman Paşa a intrat în Moldova cu o oaste mare turcească, care întrecea cu mult forţele moldoveneşti. Cu toate acestea la Podul Inalt pe Racovăţ, la Vaslui, Ştefan a obţinut cea mai strălucită biruinţă asupra Turcilor. In anul următor, fiind în aşteptarea unei incursiuni din partea lor, Ştefan a trimis solii la diferiţi principi creştini, cerând ajutor împotriva păgânilor şi arătând că Moldova e «poarta creştinătăţii» şi că dacă ea ar fi pierdută, ar fi ameninţată toată lumea creştinească[3].

Intr'adevăr în vara anului 1476 a venit împotriva Moldovenilor însuşi Mohamed cu o oaste şi mai mare, şi cu Tătari. De frica Tătarilor, ţăranii au părăsit armata şi au mers la vetrele lor ca să le apere, Ştefan rămânând numai cu boeri. La Valea-Albă (Războieni), Ştefan neprimind nici un ajutor din afară, a suferit cea mai cumplită înfrângere şi s'a ascuns în munţi. Insă chiar în toamna aceluiaşi an, după retragerea Turcilor, el stă din nou în fruntea armatei sale gata de luptă.

In privinţa acestui războiu, poporul a creat următoarea legendă. Retrăgându-se, Ştefan a ajuns la mănăstirea Neamţu, unde se adăpostea familia lui. Era timpul nopţii şi el intenţiona să rămână acolo. In momentul când se apropia de poarta mănăstirei, din unul din turnuri s'a auzit vocea mamei sale Oltea, care poruncea portarului: «Nu deschide, acesta nu este fiul meu». Adânc impresionat, Ştefan s'ar fi întors din nou pe câmpul de luptă, a pornit în atac

1 I. BOGDAN. *Documentele*, vol. II, pag. 330 ş. u.
2 De exemplu în 1476, 1477, 1479 şi 1480, Ibidem, pag. 338—342 şi 353—357.
3 BOGDAN. Ibidem, vol. II, pag. 319—322.

cu riscul vieţii sale şi ar fi biruit. In realitate, doamna Oltea atunci nu mai era în vieaţă, murind cu 11 ani înainte de acest războiu.

In 1478 aşteptând din partea Turcilor un atac împotriva Chiliei şi Cetăţii-Albe, Ştefan cel Mare trimite solie la Veneţieni şi la Papa, cerând ajutor. In fruntea soliei a mers Ioan Ţamblac, unchiul domnului, «orator ilustru». Solia explică înfrângerea dela Războieni prin totală lipsă de ajutor din partea principilor creştini şi o înţelege ca o pedeapsă, trimisă de Dumnezeu pentru păcate. Ţamblac făcea cunoscut Veneţienilor că Turcii vor veni asupra Moldovei în vara anului 1878, pentru cele două ţinuturi, Chilia şi Cetatea-Albă, cari «sunt Moldova toată, şi Moldova cu aceste două ţinuturi este un zid pentru Ungaria şi pentru Polonia». Ba şi mai mult: «Dacă aceste două cetăţi vor fi păstrate, va fi cu putinţă ca Turcii să piarză şi Caffa şi Chersonesul. Şi lucrul ar fi uşor». Senatul veneţian dă la aceasta un răspuns cu totul vag «de bunele sale intenţiuni»[1].

Mai târziu în an. 1484, sultanul Baiazid, urmaşul lui Mahomed II, atacă pe Moldoveni din nou şi reuşeşte în câteva zile să ocupe Cetatea-Chilia (la 14 Iulie) şi Cetatea-Albă (probabil la 28 Iulie).

Pierderea acestor cetăţi, prin cari turcii căutau să pună mâna pe tot comerţul dunărean şi maritim, a inspirat lui Ştefan cel Mare ideea necesităţii de a se împăca cu Turcii. Fiind însă preocupat de gândul de a-şi asigura autonomia în treburile interne ale statului, Ştefan, trimiţând pe la 1490 în solie la Poarta Otomană pe marele logofăt Ioan Tăutu, îi porunceşte să obţină dela sultan toate garanţiile autonomiei. Solul reuşeşte în însărcinarea sa. Sultanul recunoaşte dreptul Moldovei de a-şi păstra credinţa, legile şi datinele, şi dreptul de a-şi alege domn. Sultanul întăreşte numai alegerea domnului. Turcii îşi luaseră obligaţia de a nu construi case, nici moschee, pe pământul moldovenesc. Moldovenii în schimb trebuiau să plătească anual un tribut de 4.000 galbeni şi să ajute cu oastea pe sultan în cazuri, când el ar porni într'o expediţie.

Prin urmare Ştefan a trebuit să treacă în politica sa externă la principiul păcii cu Turci.

In ce priveşte pe Polonezi, Ştefan a avut la început neînţelegeri în legătură cu şederea în Polonia a adversarului lui pribeag, Petru Aron. Prin tratatul moldo-polonez, încheiat la lagărul dela Nistru la 4 Aprilie 1459, Ştefan lasă în stăpânirea regelui cetatea Hotinului, împreună cu vama, ce ţine de ea, şi cu dreptul de pescuit la Nistru. Reprezentanţii regelui polon se obligă a nu îngădui lui Petru Aron să se apropie de hotarele Moldovei mai mult ca până la Smotrycz. Ştefan declară că nu va recunoaşte şi nu va sluji nici unui alt suzeran, afară de regele Poloniei, şi la nevoie îi va da ajutor împotriva păgânilor[2]. Văzându-se strâmtorat în activitatea sa, Petru Aron şi-a mutat domiciliul în Ungaria, unde survine sfârşitul său tragic.

In 1468, printr'un tratat special, Ştefan repetă din nou făgă-

---

1 I. BOGDAN. Idem, pag. 342—351.
2 I. BOGDAN. Ibidem, vol. II, pag. 266—269.

duiala sa de a fi credincios şi să fie prieten prietenilor coroanei poloneze şi duşman duşmanilor ei, fără excepţie, fie păgân, fie creştin, şi că la cea dintâi ocazie, la venirea regelui în părţile ruseşti la Cameniţa, Colomeia sau Sneatinul, îi va ieşi înainte şi-i va preda omagiul de fidelitate. Regele polon îi promite ocrotire şi ajutor armat[1].

Obligaţia de fidelitate o repetă Ştefan, «domn al Moldovei din mila lui Dumnezeu», şi în 1485[2].

După moartea lui Matia Corvinul, încingându-se luptă între fiii lui Cazimir Vladislav şi Ioan Albert, ambii pretendenţi la tronul Ungariei, Ştefan se foloseşte de împrejurări favorabile şi ocupă Pocuţia (1490). Mai târziu această ocupaţie serveşte de cauză pentru un război polono-moldovenesc, care se termină însă în folosul lui Ştefan. La Codrul Cosminului (1497) el îi biruie pe Poloni, răsturnând asupra lor copacii tăiaţi, cari se ţineau numai în coaje. La 12 Iulie 1499 între Ioan Albert, regele Poloniei, şi cu fraţii săi Alexandru, marele duce al Litvaniei, şi Sigismund, prin mijlocirea fratelui său Vladislav, regele Ungariei, de o parte, şi Ştefan de altă parte se încheie o pace perpetuă. Totodată Ştefan, cu fiul său Bogdan, arhiepiscopii şi episcopii, boierii sfetnici şi supuşii săi, jură regelui că vor fi prieteni prietenilor şi duşmani duşmanilor comuni[3]. Despre vasalitate de data aceasta nu se vorbeşte nimic. Părţile vorbesc ca dela egal la egal.

Tot în anul acesta, Ştefan mai plănuia să compună o coaliţie antimusulmană în fruntea căreia ar fi Rusia. El a trimis solie la marele principe Ivan al III-lea la Moscova, cu invitaţia de a adera la ideea războiului tuturor creştinilor împotriva Porţii Otomane. Insă marele principe a respins propunerea, deoarece era pornit împotriva Poloniei şi prefera să aibă în Moldova o aliată pentru cazul de luptă cu Polonezii.

In sfârşit, cu Tătarii Ştefan întreţinea legături de prietenie, în afară de cazul când Tatarii împreună cu Turcii, au năvălit în Moldova pentru a susţine pe tronul Ţării Româneşti pe Radu cel Frumos. Aproape de Nistru, la Lipnic, Ştefan a înfrânt pe Tătari şi a luat dela ei multă pradă şi robi (1470).

In ultimii ani ai domniei sale, Ştefan, care a depus atâtea sforţări pentru a-şi înălţa statul şi a-l vedea independent, a trebuit să constate forţa crescândă a Porţii şi să simtă momente de mare decepţie. Nici măcar în ce priveşte administraţia ţării, slabită prin nenumărate războaie, unde domina clasa boierescă cu interesele ei egoiste, el nu putea fi liniştit, nu putea să prevadă armonie şi prosperitate. Dovada i-a fost dată cu câteva ceasuri înainte de moarte. Scaunul domnesc trebuia să-l ocupe fiul lui, Bogdan cel Chior. Boierii însă doreau să-l vadă pe scaun pe fiul lui neligitim Petru şi cu această intenţie au complotat. Ştefan, bolnav, a cerut

1 Ibidem, pag. 300—304.
2 Ibidem, pag. 370—378.
3 Ibidem, pag. 417—441.

să fie dus în mijlocul boierilor răsvrătiţi şi acolo, pe câmp, în văzul întregei oştiri, a ordonat să li se taie capetele.

Dându-şi seama că urmaşii lui nu vor fi în stare să reziste primejdiei turceşti, el pe patul de moarte a dat fiului său Bogdan sfatul de a se închina Turcilor.

A fost înmormântat la mânăstirea Putna.

Dela moartea lui Ştefan cel Mare.

In timpul domniei fiului lui Ştefan — *Bogdan* (1504—1517)[1] Moldova s'a închinat Porţii Otomane, urmând atât pilda, cât şi sfatul principelui viteaz decedat[2]. Pe această cale s'au normalizat şi raporturile cu Tătari. Cu Polonia a avut neînţelegeri mari, provocate de dorinţa nesatisfăcută a principelui de a se căsători cu sora regelui polon Elisabeta. Prin tratatul din 1510, el a trebuit să renunţe la orice pretenţiuni în această direcţie.

Lui Bogdan i-a urmat fiul său *Ştefăniţă* (1517—1527), care avea pe atunci numai 11 ani şi era cârmuit de boierul Luca Arbore. Implinind vârsta de 17 ani şi ne fiind de acord cu sfetnicul său, care era pentru înţelegerea cu Polonii şi împotriva Turcilor, el a început să guverneze singur. Partidul polonez al boierilor a fost distrus de dânsul. N'a avut însuşiri politice şi, în sfârşit, a fost otrăvit la Hotin de soţia sa, îndemnată de boieri la această crimă.

In timpurile acestea, *în Muntenia* au domnit întâi *Radu IV* cel Mare (1495—1508) şi *Neagoe Basarab* (1512—1521). Acesta din urmă a fost unul din cei mai distinşi principi munteni, om evlavios, care s'a consacrat ridicării culturale a ţării sale. Ne-a lăsat un preţios monument istoric: catedrala din Curtea de Argeş, clădită de el.

După cum am pomenit mai sus, *Ungaria*, pierzând lupta din 1526, a trebuit să recunoască supremaţia Turcilor. Ca rege a fost ales voevodul ardelean Ion Zapolia (1526—1540). Alegerea a fost confirmată de Soliman, căruia Ungaria s'a obligat să-i plătească un tribut anual de 10.000 galbeni. Din cauza unui conflict izbucnit între Ion Zapolia şi Ferdinand de Habsburg, care pretindea şi el la conducerea statului ungar, Ungaria a fost împărţită în două; prima parte, apuseană, era dată în stăpânirea lui Ferdinand, iar cealaltă lui Ion Zapolia (1538). In 1541, după moartea lui Ion Zapolia, din teritoriul stăpânit de el, se separă Transilvania, ca principat independent, de fapt supus Turcilor, sub conducerea micului fiu al lui Zapolia Ion Sigismund şi sub regenţa reginei văduve

---

1 IULIAN MARINESCU. *Bogdan III cel Orb.* Buc., 1910.

2 C. GIURESCU. *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, 1908.

N. A. CONSTANTINESCU. *Inceputurile şi stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova*, 1914.

GH. ZAGORITZ. *Stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova.* «Convorbiri Literare», XLVIII, 1914.

V. şi observaţiile critice asupra acestor lucrări la: A. D. XENOPOL. *Istoria Rom.* vol. IV, pag. 212—213, nota.

Isabela. Restul formează un paşalâc turcesc. Prin urmare Ungaria este divizată în trei bucăţi. Când însă Ferdinand voi să ocupe şi partea lui Ion Sigismund, Isabela chemă (1556) în ajutor pe domnii români Pătraşcu cel Bun al Ţării Româneşti (1553—1557) şi Alexandru Lăpuşneanu al Moldovei (1552—1561), cari, răspunzând la chemare, străbat tot Ardealul cu armatele lor şi o ajută pe regină să-şi recucerească principatul. După moartea Isabelei, Ioan Sigismund domneşte singur (1559—1571), ascultând sfaturile românului înţelept Mihail Valahul. Ungaria este dată în conducere unui alt român: Nicolae Olahus, care trecând la catolicism, a fost numit regent.

Cu moartea lui Ioan Sigismund, stingându-se dinastia Zapoleştilor, scaunul Transilvaniei îl ocupă Ştefan Bathory, însă, după ce ajunge rege al Poloniei (1576), el lasă Transilvania fratelui său Cristofor. Ii urmează Sigismund Bathory.

In Moldova după Ştefaniţă domneşte *Petru Rareş*, cel mai însemnat dintre domnitorii Moldovei în veacul al XVI-lea (1526—1538, a două oară 1541—1546)[1]. Petru Rareş, poreclit Maja dela cuvântul măjerie — pescărie, era fiul nelegitim al lui Ştefan cel Mare şi al unei pescăriţe. A fost ales la domnie de boieri, partizanii lui. Petru Rareş a dus câteva războaie, unele cu succes. Aşa de exemplu, a biruit în Ungaria oastea lui Ferdinand Habsburg la Feldioara în 1529. Dimpotrivă a pierdut lupta cu Polonia pentru Pocuţia. In urma unei instigaţiuni din partea curţii poloneze, sultanul Soliman vine în Moldova să-l pedepsească pe domn, pretextând că nu i-se plăteşte tributul anual. Impreună cu Turcii vin din Est Tătarii şi dinspre Nord Polonezii, cari ocupă Hotinul, iar Turcii Tighina. Această din urmă cetate a fost transformată în raia. I s'a schimbat şi numele în «Bender», ce înseamnă «poarta». Sudul Basarabiei se preface în sandjacul turcesc. Fiind părăsit de boieri, Petru Rareş fuge în Transilvania.

Soliman pune în fruntea statului moldovenesc pe *Ştefan Lăcustă* (1538—1540), care s'a obligat a plăti bir şi la fiecare doi ani să se prezinte în persoană la Constantinopole. El a reuşit să ia dela Poloni Hotinul. Domnia lui însă n'a fost fericită. Recolta a fost mâncată de lăcustă. Fiind ucis de boieri, în locul lui vine *Alexandru Cornea*, fiul lui Bogdan cel Chior (1540—1541). In acest timp *Petru Rareş*, care s'a adăpostit la Ciceiu, ducându-se la Constantinopole, a reuşit să-şi recapete simpatiile curţii turceşti. Sprijinit de Turci, el s'a întors în Moldova şi, prinzându-l pe Cornea, i-a tăiat capul.

---

1 I. URSU. *Petru Rareş*, 1923.

I. URSU. *Die ausswärtige Politik der Woywoden Moldau, Peter Rareş*, 1527—1538, 1907.

D. CORIOLAN. *Petru Rareş, înainte de urcarea sa pe tron şi Petru Pribeagul*, Buc., 1909.

P. P. PANAITESCU. *Petru Rareş şi Moscova*, 1934.

I. NISTOR. *Die Moldauischen Ausspruche auf Pokutien*, 1910.

CODRESCU. *Uricariul, III.*

In ciocnirea dintre Ioachim de Brandenburg şi Turci, Petru Rareş a jucat un rol dublu, care însă n'a fost scos la iveală. El şi-a recăpătat cetăţile Ciceiul, Cetatea de Baltă şi Bistriţa (1544), pe care le luase Zapolia. Petru Rareş a fost înmormântat în mânăstirea Pobrata sau Probata, zidită de el.

D. N. Iorga e de părere că Petru Rareş merită să fie aşezat în rândul Suveranilor din epoca Renaşterii. El avea de gând să dea Moldovei Ardealul şi Ţara Românească, şi pentru reuşita planurilor lui mergea pe căile bune şi rele[1].

După moartea lui Petru Rareş decăderea politică a Moldovei înaintează cu paşi repezi. Scaunul ei devine o jucărie în mâna boierilor, Turcilor şi a aventurierilor străini. Poporul gemea sub povara sistemului politic, haotic şi anarhic. Iar fiscalitatea întrecea orice margine, transformându-se într'o pompare permanentă de vlagă a poporului. Curtea turcească înghiţea dările, aurul strâns din sudoarea ţăranului român. Fiecare pretendent la tron vroia să-şi întemeieze dinastie, de fapt însă nu stătea mult şi era înlocuit, dacă nu chiar ucis. Omorurile de domni nu mai mirau pe nimeni.

Iliaş II (1546—1551), a fost un desfrânat, despre care cronicarul Ureche scrie că din afară «se vedea pomu înfloritu, iar dinlăuntru lacu împuţitu» şi că «având lângă sine sfetnici tineri Turci, cu care ziua petrecea şi se desmierda, iar noaptea cu Turcoaice umblând, de obiceele creştineşti s'a depărtat»[2]. El trece la islam şi este numit guvernator al Silistrei sub numele de Mehmet-Paşa. Moare în închisoare.

Fratele său *Ştefan VI Rareş* (1551—1552) concurează cu el în ceeace priveşte depravarea şi tirania. Umbla întotdeauna cu două concubine turce şi este omorît într'o călătorie, la Prut, în timpul nopţii, de boieri conspiratori.

Tronul ocupă comisul *Ion Joldea* (1552), care se logodise cu o fată de sânge domnesc, Ruxandra, fiica lui Petru Rareş.

Dar Polonezii proclamă ca domn pe Petru Stolnicul, care îşi schimbă numele în *Alexandru* şi este poreclit Lăpuşneanu[3], deoarece mama lui era o femeie din Lăpuşna. El este fiul (probabil natural) al lui Bogdan Orbul. Joldea este prins, i se taie nasul, iar cu logodnica lui Ruxandra se căsătoreşte Alexandru Lăpuşneanu. El jură împreună cu boierii credinţă regelui polon Sigismund, pe care-l numeşte «domnul meu prea milostiv».

Boierii peste puţin timp îl răstoarnă din domnie şi-l pun pe *Ioan Heraclide Despotul* (1561—1563), grecul Iacob Basilicos, fiul

---

1 *Istoria Rom. prin călători*, vol. I, pag. 139 şi 144.

2 M. KOGĂLNICEANU. Ibidem, vol. I, pag. 206.

3 I. MINEA. *Inceputul domniei lui Alexandru Lăpuşneanu*. «Cercetări Istorice», 1925, No. 1, pag. 100—113.

adoptiv al unui căpitan din oştirea lui Carol al V-lea[1]. Ion Heraclide capătă tronul numai graţie ajutorului dat de Poloni, mai ales de un polonez Lasky, şi de Cazaci.

Cronicarii noştri îl zugrăvesc în culori foarte întunecate. Nicolae Costin întrebuinţează pentru el cele mai urâte epitete şi expresiuni: «Nespusă trufie grecească, multu de sine «socotindu», «mincinos», «firea cea nestătoare grecească care-i totu a supunere pre alţii şi a rămânerea numai ei nesupuşi», «pedepsitu pământul pre care punu peciorul Grecii», «cumplitu, tiranu şi neînblânzitu»[2]. Grigorie Ureche e ceva mai tolerant faţă de Despot-Vodă, însă şi el îl socoteşte «la taină ereticu» şi spune despre el că «multe lucruri fără de cale făcea, care nici auzise că le va vedea»[3]. Explicaţia acestei judecăţi severe o găsim în lupta înverşunată, pe care o ducea Despot-Vodă cu boierii, deprinşi să-şi dicteze voinţa în stat pentru interesele lor corporatiste şi personale. Fireşte că cronicarii noştri, aparţinând boierimii, clasei dominante,îl priveau cu o vădită antipatie.

Despot-Vodă, deşi la suirea pe tron a procedat ca un adevărat aventurier, totuşi nu făcea prea mare disonanţă cu spiritul vremii de atunci. Scaunele ţărilor române se obţineau cu bani, trădări, şiretenie, omoruri, etc. Despot-Vodă era un om învăţat, ştia patru limbi: săsească, nemţească, latinească şi românească şi avea în caracterul său trăsături de reformator. Dar avea şi neajunsuri, cari l'au dus în curând la pieire.

Primul defect e acela că era un om sărac şi la suire pe tron a trebuit să se împrumute la un polonez Lasky. Visteria ţării fiind golită complect de Lăpuşneanu, nu avea bani să plătească măcar lefile oştirii. Pe de altă parte trebuiau să fie plătite datoriile contractate la suire pe tron la polonezul Lasky. La rândul lor şi Turcii aşteptau tributul. Numai situaţia materială extrem de grea l'a îndemnat să se atingă de credinţa poporului, poruncind să fie topite un policandru şi sfeşnice din biserică, în scop de a transforma argintul în bani pentru plata armatei, şi să înfiinţeze o nouă dare de câte un galben de casă.

Al doilea cusur al lui Despot Vodă constă în raţionalismul lui protestantist. Intr'o ţară ortodoxă, în care ortodoxia era cea mai de seamă temelie spirituală a existenţei poporului, baza întărită şi oţelită în luptele religioase încă înainte de înfiinţarea principate-

---

1 BURGHELEA. *Despot Vodă Eraclide.* «Convorbiri Literare», XXXI. 1897, pag. 471 s. u.

PETRI HANS. *Relaţiunile lui Iacobus Basilicus Heraclides cu capii Reformaţiunii.* Mem. Secţ. Ist. Seria 3, tom. VIII, 1927—1928.

EMIL LEGRAND. *Deux vies de Jacyues Basilicos.*

Principalele izvoare, în afară de cronicele noastre, colecţia lui E. HURMUZAKI. *Documente* şi N. IORGA. *Acte şi fragmente,* vol. I: IOH. SOMMER. *Vita Iacobi Despotae Moldavorum.* Witebergae, şi GRAZIANI. *De Ioanne Heraclide Despota Vallachorum principe libri tres,* 1759.

2 M. KOGĂLNICEANU. Ibidem, vol. I, apendice X, pag. 432.

3 Ibidem, pag. 212.

lor, nu putea să stea la domnie şi să guverneze cu succes un reformator în stil protestant. Iar Despot-Vodă nu prea ţinea cont de convingerile şi credinţele religioase ale poporului român, înfiinţând şi o şcoală protestantă la Cotnari. Totodată el a atins în activitatea sa pe acest tărâm şi interesele boierilor. Infiinţarea impozitelor speciale la desfacerea căsătoriei (pentru acei ce «nu s'a îndestulatu cu o femeie») lovea mai mult în interesele boierimii, decât în cele ale claselor sociale inferioare.

Un foarte însemnat neajuns era şi baza socială şubredă a domniei lui. Cu puţin mai târziu Ion Vodă cel Cumplit a ştiut să se rezeme pe ţărănime, care i-a răspuns la chemare şi l'a susţinut cu un adevărat avânt eroic. Pe aceeaşi cale probabil, vroia să meargă şi Despot Vodă. Fiind la Hotin l'a întâmpinat mulţimea, strigând să ridice grelele dări câte 1 galben de casă. Vodă a răspuns că face greutăţi din sfatul boierilor Bârnov, al lui Moţoc şi a doi Vlădici. Atunci mulţimea a cerut «de este cu voie, să le dea pre aceia pe mânele lor, să-i omoare», zicând că «totu aceşti patru au fostu pricina şi la Alexandru-Vodă de l'au îndemnat la toate tiraniile; şi nu se vor părăsi de răutăţile lor aceşti patru, de nu va grăbi Despot Vodă să le facă sfârşitu vieţei lor». Cu greu mulţimea de ţărani s'a liniştit, fiind asigurată că «le se vor ridica acele nevoi»[1].

Ne aşteptând ca să se facă realmente alianţă între Vodă şi ţărănime, boierii au complotat şi în primul rând au otrăvit pe omul cel mai apropiat de Vodă, episcopul Luscenie, deoarece «acela ştia toate planurile lui Despot-Vodă».

In sfârşit, Despot Vodă nu poseda acea tărie de caracter, voinţă fermă, pe care o vedem mai târziu întruchipată în persoana lui Ion Vodă cel Cumplit şi care a făcut pe Turci şi pe Tătari să tremure de frică în faţa sa.

Boierii în frunte cu Ştefan Tomşa, provoacă o răscoală. Despot-Vodă se închide în cetatea Sucevei, care însă este predată lui Ştefan prin trădare. Lovit de buzduganul lui Ştefan, Despot-Vodă cade şi este omorît de oaste. Ii succede *Ştefan Tomşa* (1563), însă Turcii nu-l recunosc. El e nevoit să fugă la Poloni, unde, fiind cerut de sultan, din porunca regelui i se taie capul.

Il înlocueşte *Alexandru Lăpuşneanu* (1563—1568), care vine la domnie pentru a doua oară. In timpul domniei lui joacă un rol foarte important cumnata sa Kiajna, fiica lui Petru Rareş şi soţia lui Petru Ciobanul, devenită văduvă în 1559. Cu o rară iscusinţă diplomatică, cu insistenţă şi bani, ea izbuteşte să dispună de scaunul muntenesc, exercitând totodată şi oarecare influenţă asupra numirilor de domni în Moldova. Cruzimea ei nu ştia margini. Lăpuşneanu pune mâna pe fratele mortului domn Despot-Vodă şi-i taie capul. Din porunca Kiajnei capul tăiat i se aduce la ospăţ şi «este aruncat sângerând pe masă între tăcâmuri şi pahare. Kiajna, sculându-se

---

1 NECOLAI COSTIN. KOGĂLNICEANU. Ibidem, vol. I, apendice X. pag. 440—441.

Alexandru Lăpuşneanu (după tresca din Athos)

în picioare, scuipă în faţa acelui cap rostogolit». In cruzime concurează cu ea Lăpuşneanu, care, deşi la suire pe tron jură că nu se va răzbuna, îi terorizează pe toţi boierii şi la un prânz poruncește să fie omorîţi deodată 47 boieri invitaţi.

Pentru a plăcea Turcilor el distruge cetăţile, în afară de Hotin, de care Turcii aveau nevoie, pentru ca ei să-l prefacă mai târziu în raiaua lor.

Totodată Alexandru Lăpuşneanu ştie să-şi caute profitul. El vinde în Ardeal porci şi este pentru timpul său un negustor mare[1].

Lăpuşneanu moare otrăvit de boieri. Fiul lui, *Bogdan al IV-lea* (1568—1572), un tânăr de 15 ani, devine un mare prieten al Polonilor, până la umilinţă. Prin tratatul din 1569 de închinare Polonilor, el promite regelui polon a sări în ajutor Poloniei nu numai la chemarea regelui, dar şi la prima chemare a hatmanilor lui. Incapabil să conducă statul, el a fost înlăturat din domnie de Turci după cererea boierilor, în timp ce după trecerea Nistrului pentru a vizita pe logodnica sa în Polonia, stătea arestat de nobilul Zborovschi în scop de şantaj.

Il înlocuieşte *Ioan Vodă cel Cumplit*, poreclit *Armeanul* (1572—1574), fiindcă se trăgea din mamă armeană, soţia unui Serpega. După părerea lui Lasicki, el era fiul natural al lui Ştefan al V-lea cel Tânăr şi strănepotul lui Ştefan cel Mare[2].

---

1 N. IORGA. *Istoria Rom. prin călători*, vol. I, pag. 144.

2 B. P. HASDEU. *Ioan Vodă cel Cumplit*, Buc. 1865.

GORECKI. *Descriptio belli Yvoniae voivodae Valachiae*. In Papiu Ilarian. «Tezaur de monumente istorice», III.

LASICKI. *Historia de ingressu Polonorum in Valahiam cum Bogdano voivoda cui succesit Ivonia*. 1572. In Papiu Ilarian. «Tezaur», III.

E. HURMUZAKI. *Documente, I, Suplim. I şi 2, şi II.*

N. IORGA. Acte şi Fragmente, vol. I.

Asupra originii lui Ion Vodă există şi alte păreri. Gorecki afirmă că Ion Vodă numai se dădea drept urmaş al voevozilor moldoveni, pe când alţii îl considerau Polonez din Mazovia. Fredro («Dzieje norodu Polskiego pod Henrykiem Walezenszem») spune că lumea îl socotea Rutean. Kostomarov în scurta monografie despre «*Ivan Svirgorschi, hetmanul căzăcesc al secolului al XVI-lea*», susţine că originea lui Ion Vodă «rămâne necunoscută» (pag. 7—9).

Istoricii polonezi mărturisesc unanim că Ion Vodă înainte de a se face domn al Moldovei, fiind în Turcia, a trecut în credinţa musulmană, s'a ocupat cu negoţul şi şi-a făcut o avere foarte frumoasă. Trecerea la turcism, însă, n'a fost sinceră şi, devenind domn, el a început să apere credinţa ortodoxă.

Ioan Vodă cel Cumplit

Din primul moment, după o ciocnire cu armata nobililor polonezi, el întoarce Moldovei Hotinul şi reuşeşte ca Bogdan să fie alungat din Polonia. Bogdan se mută din ţară în ţară până ce ajunge la Moscova, unde stă mai mult timp.

In Polonia, în timpul acesta se stinge dinastia Iaghelonilor şi cu sprijinul turcesc scaunul polon îl ocupă fratele regelui francez Carol al IX-lea — Henric de Anjou. Se urmărea ca Polonia să aibă dreptul de a numi pe domnii din Moldova. Lasky, despre care am mai vorbit, primeşte din partea candidatului francez promisiunea de a fi numit domn al Moldovei. Insă Henric de Anjou domneşte abia trei luni, deoarece fratele lui murind, îi lasă moştenire tronul francez. Promisiunea dată lui Lasky rămâne neîndeplinită.

Ion Vodă duce o mare luptă cu boierii moldoveni, mai ales cu acei cari îl susţineau pe Bogdan, şi arată o cruzime fără margini. In această luptă, el avea de partea sa ţărănimea, care îi păstra o deosebită dragoste şi credinţă. In domnia lui, din nou întră în joc Kiajna, demonul rău al poporului romănesc. Fiul ei Petru stătea în aşteptarea tronului Moldovei. Ea propune Turcilor dublarea tributului. Ion Vodă refuză, să ofere aceeaşi mărire şi Turcii îl mazilesc, numind în locul lui pe fiul Kiajnei, Petru Şchiopul, domn al Moldovei.

Insă Ion Vodă lansează ţării o chemare la luptă, pentru ca să-şi scape ţara de jugul turcesc odată pentru totdeauna. Inspirând mulţimii entusiasm, poporul jură să lupte pe moarte. Ion Vodă obţine ajutor din partea unor nobili poloni şi a Cazacilor, cari vin în Moldova în frunte cu Svirgovschi[1]. Impotriva lui Ion Vodă por-

1 N. KOSTOMAROV. *Monografii şi cercetări istorice*, S.-Pet., 1872. vol. 2, pag. 1 ş. u.

D. BANTĂŞ-CAMENSKI. *Istoria Rusiei Mici (Ucrainei)*. Chiev, 1903, pag. 78. ş. u.

In «lista hetmanilor ucraineni» se afirmă că Svirgovschi a dus în Moldova 14 războie fericite şi a fost ucis de Turci în 1574. N. BELOZERSCHII. *Cronicele Sudruse*, vol. I, Chiev, 1856, pag. 130.

nesc Turcii, Tătarii şi Muntenii. Cu oastea sa el trece prin Muntenia, bate pe Turci la Brăila. Svirgovschi bate armata turcească, care venea în ajutorul Brăilei, ieşind din Chilia şi Cetatea-Albă, apoi Ion Vodă împreună cu Svirgorschi ia Tighina şi o arde.

Sultanul, foarte îngrijorat, trimite în Moldova o nouă armată şi mai mare, având ca aliaţi pe Tătari. După planul principelui moldovean, lupta cu duşmanii trebuia să fie dusă consecutiv, pe rând. Cel mai de încredere, cel mai protejat şi iubit boier, Ieremia Golia, a primit din partea domnului însărcinarea să reţină pe Turci la Dunăre, până ce el va reuşi să bată pe Tătari. Golia însă, îl trădează, fiind cumpărat de Turci cu 30.000 de galbeni. Lăsând pe Turci să treacă Dunărea, el se întoarce la domn şi, după ce reuşeşte să se desvinovăţească, obţine comanda cavaleriei. De teama primejdiei pentru domn, pedestrimea nu-l lasă pe domn să iasă din rândurile lor. Atunci boierii, în frunte cu Golia îşi dau arama pe faţă şi toată cavaleria trece la Turci.

Incepe cea mai înverşunată luptă. «S'a întunecat soarele de pulberea şi fumul tunurilor». Insă nenorocul îi urmăreşte pe Moldoveni şi mai departe. Pulberea e muiată de ploaie, ceea ce face ca Moldovenii să nu aibă nici artilerie. Turcii şi Tătarii avansează, Vodă se retrage la Roşcani, lângă Cahul, şi intră în şanţuri. Insă în satul acesta lipsea apa. Armata din cauza setei era nevoită să întindă pânzele pe ierburi pentru a strânge rouă şi a o suge.

Turcii îi propun lui Ion Vodă să se predea. El, după un sfat cu oştirea, consimte, cu condiţiunea însă ca nimeni să nu fie pedepsit şi Cazacii să plece neatinşi în ţara lor. Turcii de şapte ori jură pe coran că vor respecta aceste condiţii. Insă imediat după predare, Ion Vodă a fost omorît. I-a fost tăiat capul şi înfipt într'o suliţă, iar corpul, fiind legat de cozile a două cămile, gonite în direcţii opuse, a fost rupt în bucăţi. Apoi Turcii şi Tătarii se năpustesc asupra armatei moldoveneşti şi a Cazacilor, măcelărindu-i aproape până la unul. Au rămas numai 16 oameni, luaţi ca prizonieri.

Desigur, această cruzime inutilă îşi avea explicaţia nu numai în sălbătăcia turcească, ci şi în motivul de ordin social al urei nesfârşite a boierilor faţă de armata ţărănească.

Războiul acesta, în care ţărănimea îşi punea ultimele speranţe de îmbunătăţire a soartei sale, a golit ţara de locuitori. Din cauza lipsei de braţe, nu s'a lucrat la timp pământul şi Moldova a fost bântuită în an. 1574 şi 1575 de secetă şi foamete cumplită.

In această vreme tulbure şi plină de lipsuri, începe să domnească *Petru al V-lea Şchiopul* (1574—1579)[1]. El se poartă pe

---

1 N. IORGA. *Documente nouă relative la Petru Şchiopul*. An. Ac. Rom., Ser. 2, tom. XVIII, 1898.

N. IORGA. *Ştiri nouă privitoare la familia lui Petru Şchiopul*. An. Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist., Seria 3, tom. XII, 1931—1932.

N. IORGA. *Nichifor Dascălul*. An. Ac. Rom., Ser. 2, tom. XXVII, 1905.

Pentru domnitorii dela Petru Şchiopul şi până la Mihai Viteazul, v. în afară de cronicele noastre, L. HURMUZAKI. *Documente*, vol. III şi IV.

placul boierilor şi cronicarul semnalează că el «era boierilor ca un părinte şi la mare cinste îi ţinea şi din sfatul lor nu ieşea». Petru Şchiopul nu putea domni liniştit[1], întrucât apăreau unul după altul pretendenţii la scaunul domnesc: fraţii după mamă cu Ion Vodă cel Cumplit Nicoară, Alexandru şi Constantin *Potcoavă* (Serpega), susţinuţi de ţărănime şi Cazaci. Se ridică şi Petru, un fiu al lui Lăpuşneanu.

Văzând că Petre Şchiopul nu poate fi menţinut la putere, Kiajna se hotărăşte a-l ajuta pe fratele său natural, *Iancu (Ioan al II-lea) Sasul* (1579—1582), fiul natural al lui Petru Rareş şi al unei săsoaice din Braşov (femeia unui Weiss Iörg). Banii fac totul. Cu daruri însemnate de 80.000 de galbeni, daţi sultanului, 20.000 de galbeni daţi sultanei mame şi 50.000 marelui vizir Sinan-Paşa, Iancu obţine domnia. Toate aceste sume mari fură împrumutate de Iancu prin ajutorul unui oarecare Bartolomeu Brutti, un albanez catolic, pe care Iancu e nevoit să-l pună general al armatei; îl numeşte apoi mare postelnic şi se conduce în mare parte după sfaturile lui. Iancu nu numai că scoate toate aceste cheltuieli din ţară, dar îşi mai adună o avere fabuloasă, plecând dela domnie cu cele o sută de care încărcate, dintre cari patruzeci erau cu bani.

Impotriva lui se ridică boierii lăpuşneni, cari şi-au ales ca domn pe Ioan Lungul. Revolta a fost însă potolită la Balota. Boierii fug în străinătate, mai ales Movileştii, cine în Polonia, cine în Muntenia. Pierzând sprijinul Kiajnei, Iancu Sasul este detronat. El fuge în Polonia, însă este prins şi decapitat la Lemberg.

Pentru a doua oară vine la domnie *Petru Şchiopul* (1582—1591), obţinând scaunul prin donaţiuni noui la curtea turcească şi prin promisiunea de o nouă mărire a tributului anual. Brutti trece în graţia noului domn, care îl numeşte în 1587 «mare clucer al Moldovei şi căpitan de Lăpuşna»[2]. Acest boier stăruie la propagarea catolicismului în Moldova. Papa începe să se intereseze de această ţară, sperând că o va aduce la credinţa catolică. Catolicismul face progrese mari. Insuşi mitropolitul Moldovei Gh. Movilă se închină Papei Sixt al V-lea, poate nu tocmai sincer. De sigur că această trădare a intereselor ortodoxiei, în desacord cu însuşi spiritul poporului, provenea din dorinţa boierilor de a fi pe placul lui Petru Şchiopul, care într'o vreme ţinea mult la catolicism şi la rândul său se purta pe placul boierilor. Probabil această înclinare spre catolicism era dictată de aspiraţiile îndrăzneţe, dar cu totul irealizabile ale domnului. El spera cu ajutorul Turciei să ocupe scaunul polonez, eliberat prin moartea lui Ştefan Bathory la sfârşitul an. 1586. Neizbutind, zelul lui se reduce şi el intră în realitate.

1 In «lista hetmanilor ucraineni», pe care am citat-o, se afirmă că în 1577 a devenit hetman Sah, care *după dorinţa Moldovenilor* a pus pe scaunul Moldovei pe Cazacul său distins Podcova. N. BELOZERSCIII. Ibidem, pag. 130.

2 HURMUZAKI. *Documente*, vol. III, pag. 96.

La sfârşitul domniei se ivesc candidaţii la tron, unul după altul, cari promit curţii turceşti mărirea tributului. Domnul este în goană după bani, se împrumută la evreul Celibi şi evreul David, fiul lui Rabi Abraam şi la alte persoane, cu sume mari, pentru a satisface pretenţiile nesăţioşilor Turci. Plătind, el înlătură de vr'o patru ori candidaturile aspiranţilor şi la urma urmei, disperat, temându-se de soarta sa, leapădă totul şi luându-şi familia, fuge în Germania.

Tronul vacant îl cumpără un evreu botezat Aron, sau *Emanoil Aron Vodă Tiranul* (1591—1593), care promite Turciei tribut anual de 400.000 de galbeni, precum şi donaţii marelui vizir şi multor altor persoane, inclusiv ambasadorul englez. Aron s'a împrumutat la diferite persoane din Constantinopole cu suma enormă de un milion de galbeni, pe care trebuia s'o scoată din ţară. El vine cu creditorii săi şi începe jefuiala. A fost pusă o nouă dare pe ţară «de totu omulu câţi şi suntu în toată ţara, câte un ban».

Domnia devine intolerabilă, absolut despotică. Aron s'a inconjurat la palat cu o oaste ungurească din călări şi pedeştri. «Nu se sătura de curvăritu, de giucatu», «fetele ţăranilor le ruşina şi ce vrea să facă, făcea», «pre boieri pentru averi îi omora; giupânesele loru le silea» etc.

Răbdarea ajungând la sfârşit, boierii Orheieni şi Soroceni s'au răsculat în frunte cu Ionaşcu, care a fost ales principe şi numit Bogdan. Aron-Vodă a strâns oastea şi înainte de plecare pentru luptă a tăiat pe trei boieri din curtea sa: pe marele vornic Bucium, pe logofătul Bârlădeanu şi pe vornicul Paos, afirmând că ei erau în înţelegere cu răsculaţii. La Reut s'a produs lupta, Aron biruie pe «domnitor», îi taie nasul şi-l călugăreşte. A început după aceasta cea mai crudă răsbunare. A căzut victima lui şi Brutti, domnul având de scop a confisca în folosul său averea acestuia.

Răscoala îşi produce efectul la Constantinopole. Aron este mazilit. Merge în unie 1593 la Constantinopole, împreună cu toţi creditorii, cari intervin în favoarea lui la sultan pentru reîntronare, ceeace după două luni se-şi produce.

In aceste două luni a isbutit să ocupe scaunul Moldovei şi să domnească *Petre Cazacul*, care a venit din ţara căzăcească cu puţini Cazaci şi cu pribegi. Aron-Vodă întorcându-se, l'a prins şi l'a trimis sultanului.

In vremea această se produce un războiu între Austria şi Turcia. Austriacii căutau cât mai mulţi aliaţi. Aron-Vodă stătea la gânduri, însă năvala Cazacilor l'a silit să fugă în Muntenia, unde domnea atunci Mihai Viteazul. După îndemnul acestuia din urmă, se încheie o înţelegere între el, Aron-Vodă şi Sigismund Bathory, împotriva Turcilor. Aliaţii obţin în lupte cu Turcii succese considerabile. Insă Aron-Vodă a fost trădat de hatmanul său Ştefan Răzvan. Sigismund Bathory îi închide pe Aron într'un castel din Transilvania, unde Aron moare.

Ii succede *Ştefan Răzvan*, de neam ţigan (1595)[1]. Intrucât însă el se uneşte cu Mihai Viteazul în lupta cu Turcii, Polonii din prietenie faţă de Turci, îl ucid, punând în locul lui pe *Ieremia Movilă* (1595—1606), adversarul lui Mihai.

In Muntenia după Neagoe Basarab s'au perindat la scaunul domnesc mai mulţi domni, după acelaşi sistem, ca şi în Moldova, dintre cari cel mai de seamă a fost Radu dela Afumaţi (1522—1529). El a avut multe lupte cu Turci, dar apoi s'a împăcat cu ei.

Expunerea de mai sus ne arată ce distanţă enormă a străbătut poporul românesc în evoluţia lui istorică, dela primii domni până la Mihai Viteazul. Cu toate faptele vitejeşti şi eroice ale unor domni mari, el îşi pierde neatârnarea. Vasalitatea pură se transformă într'un nesecat izvor de exploatare materială de către Turci. Cu mici excepţii, domnitorii par a fi simpli aventurieri, mânaţi de pofta de îmbogăţire. Dela domn nu se mai cere nici gradul obişnuit de moralitate, nici obârşia curată românească. Postul de domn este ocupat de Grec, de Armean, de Albanez, de Evreu, de Ţigan şi de Cazac-Rus. Mulţi din ei se întrec, în ceeace priveşte jefuirea populaţiei şi tirania.

Dar această lăcomie din partea Turcilor provoacă schimbări importante în starea internă a principatelor, contribuind la fiscalitate excesivă şi la desvoltarea schimbului. Se înviorează negoţul. Se nasc breslele. Se poate afirma că din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, un nou regim social-economic este aproape constituit. In veacurile posterioare el înfloreşte. Il putem denumi regimul de stări sociale.

CAPITOLUL 16.

Clasele sociale.

Privire generală.

In trecutul românesc vechiu, venitul naţional în cea mai mare parte era produsul agriculturii. Din munca pământului se alimenta populaţia. Fireşte, că şi divizarea populaţiei în clasele sociale depindea de locul fiecărui în procesul de muncă a pământului. In jurul lui se creeau raporturile sociale. Unii stăpâneau pământul, aveau rolul dirigent şi formau clasa privilegiată, superioară. Alţii, fără a-l stăpâni, îl lucrau, îl cultivau, formând clasele inferioare[2].

Primii erau boieri Ceilalţi oameni liberi sau dependenţi.

---

1 N. IORGA. *Originea lui Ştefan Răzvan*. Petrecerea lui Vasile Lupu în exilul la Constantinopole. An. Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist., Seria 3, vol. XI, 1930.

2 O sinteză a claselor sociale din trecutul românesc găsim, în afară de lucrări generale asupra istoriei Românilor, la IOAN C. FILITTI. *Evoluţia claselor sociale în trecutul principatelor române*. «Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială», an. V, 1924, No. 1—2, 3—4, an. VI, 1925, No. 3—4. Conţinutul acestei monografii a fost rezumat în *Clasele sociale în trecutul românesc*, Buc., 1925.

Boierimea în sensul generic al cuvântului, purta diferite denumiri, cari îşi aveau explicaţia în evoluţia istorică a acestei clase, anume: 1) cnejii şi juzii, 2) boierii, 3) moşnenii şi răzeşii, 4) curtenii. Clasele sociale inferioare se împărţeau în: 1) oamenii liberi, în cea mai mare parte săteni cultivatori, 2) vecinii şi rumânii şi 3) robii.

Trecem acum la examinarea fiecărei clase sociale aparte.

Cnejii şi juzii.

Discuţiile asupra instituţiei cnezatului şi judeciei au început nu de mult[1].

Primul care a supus examinării atente şi amănunţite cnezatul a fost I. Bogdan. In monografia sa interesantă, din 1903, autorul face distincţie între cnejii români din Ungaria şi Transilvania şi cnejii din Moldova şi Muntenia.

Cei dintâiu erau administratorii satelor, în numele proprietarilor, judecătorii locuitorilor şi supraveghetorii îndeplinirii serviciului militar de către locuitori în timpul războiului. Regii Ungariei au întrebuinţat pe cneji în scopuri de colonizare; iar pentru a-i interesa, au concediat în favoarea lor o parte din veniturile acestor colonii. Dreptul de cnezat (jus kenezatus) se acorda pe un timp nedeterminat, sau pe vieaţă, ori chiar cu posibiltatea de a-l transmite moştenitorilor direcţi. Cnejii posedau o porţiune de pământ, erau liberi de taxe şi contribuţii, puteau să aibă o moară, etc.

Pilda regilor a fost adoptată şi de proprietarii mari de pământ, cari şi ei la rândul lor acordau cnejilor dreptul de cnezat. Insă cnejii ce se aflau pe proprietăţile nobililor, clerului sau a comunelor, aşa zişi «cnejii comuni», nu aveau drept ereditar asupra cnezatului şi nu erau scutiţi de dări, spre deosebire de cnejii regali, cari se asimilau în totul cu nobilii unguri.

Cnezatul din Ungaria şi Transilvania nu e, decât o utilizare a vechei organizaţii cneziale a satelor române. In aceste ţări cnezatul a avut ca urmare transformarea cnejilor în nobili, prin veacurile XIV şi XV. Mulţi din ei trecând în tagma nobililor, primesc catolicismul şi încetează de a mai fi Români.

Cu totul alt aspect are cnezatul în ţările române. Aici cneazul nu e, decât un judecător în satele domneşti, pe cari domnul le dărueşte boierilor sau mânăstirilor, sau «în satele libere, nestăpâ-

---

1 I. BOGDAN. *Despre cnejii români.* An. Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist., Seria 2, tom. XXVI, Buc., 1903.

RADU ROSETTI. *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova,* Buc., 1907.

N. IORGA. *Constatări istorice cu privire la vieaţa agrară a Românilor.* Buc., 190.

C. GIURESCU. *Despre boieri.* Buc., 1920.

DR. I. N. ANGELESCU. *Histoire economique des Roumains,* Geneve — Paris, 1919.

IOAN C. FILITTI. *Proprietatea solului în principatele române până la 1864,* Buc., 1935.

E. CONDURACHI. *Juzii şi judeciile moldoveneşti.* «Cercetări istorice», V—VII.

nite de mănăstiri ori de boieri». Proprietatea cnezească, ca şi cea boierească, era considerată în atârnare de domn. Darea calului la moartea stăpânului era un «signum dominii». I. Bogdan se sprijină în teoria sa: 1. pe numele «jude» în Moldova şi «judec» în Muntenia, sinonimul numelui «cneaz», 2. pe termenul «judecie» din Moldova, ca circumscripţie judecătorească şi administrativă şi, în sfârşit, 3. pe termenul «vataman», care se întrebuinţează în acelaşi înţeles, ca cneaz şi judec, şi care, după cum cunoaştem din documente istorice, era judecătorul şi administratorul satului[1].

In documente din secolele XIV şi XV, se întrebuinţează foarte des în privinţa proprietăţilor domneşti donative expresiuni: «unde au fost cneaz, jude, vataman» sau «unde este», «unde a trăit» etc.

Termenul «judecie», în locul cărui uneori apare cuvântul «parte» («ciasti») sau «cut», corespunde cu «sudstvo» din diploma lui Ştefan Nemanja, cu «kenezatus» din documentele ungureşti, cu «kneazstvo» din Galiţia şi înseamna funcţiunea de judecată[2]. Cuvântul «cut» s'a păstrat în unele locuri în Bucovina[3].

In veacurile XV—XVI cnejii şi judecii se ocupau încă de judecata satelor, cisluirea lor, poliţia şi, poate, alegeau pe ţărani pentru oaste, fiind asistaţi în funcţiunile lor de bătrânii satelor, numiţi şi juraţi. Dela sfârşitul veacului al XVI-lea se semnalează o transformare importantă a acestei pături sociale.

Cuvântul cnez sau judec se întrebuinţează în documente în înţelesul de ţăran liber sau ţăran cu moşie, în opoziţie cu ţăranul neliber, care era aşezat pe pământul altora: al domnului, al boierilor, al mănăstirilor, al orăşenilor sau al ţăranilor liberi. Aceasta s'a întîmplat în urma crizei, prin care a trecut proprietatea sătească în a doua jumătate a secolului XVI. Vechii proprietari liberi ai satelor au început să se vândă în massă.

In ce priveşte originea cnejilor şi juzilor, I. Bogdan crede că în epoca cea mai veche ei erau întemeietori de sate sau şefi aleşi dintre fruntaşii satelor, pe vieaţă ca să judece pe săteni după vechiul lor obiceiu, împreună cu bătrânii satului, cu juraţii de mai târziu. Cuvântul «cneaz» a fost împrumutat dela Slavi, însă cnezatul a devenit o instituţie românească cu trăsături originale[4].

Radu Rosetti introduce în această părere o schimbare importantă, afirmând că cnejii şi juzii din veacul al XV-lea erau stăpânii satelor şi în asemenea calitate erau şi judecători, «judeţi» ai Românilor aşezaţi în acele sate[5].

La început peste tot locul găsim sate, ocârmuite de cneji. Aceastǎ ordine a fost împrumutată de Români dela Slavii, ce erau aşezaţi în ţările noastre. Intrucât toţi Slavii erau liberi, fără îndoială că şi Românii erau liberi. Stăpânirea cneazului trebuia să fi avut

1 I. BOGDAN. Ibidem, pag. 21—22, 34, 34—35.
2 Ibidem, pag. 30—31.
3 Precum şi în Rusia până azi, vom adăuga noi.
4 Ibidem, pag. 43—44.
5 RADU ROSETTI, Ibidem, pag. 31 ş. u.

la început o întindere uriaşă. Insurând un fiu, el îl trimitea să aşeze un sat pe un loc pustiu, ceea ce era un lucru uşor, având în vedere înmulţirea populaţiei din satele cneazului.

Cu toate că şi cnejii şi juzii erau magistraţi rurali, judecători, între ei exista o mare deosebire. Cnejii ocârmuiau satul din tată în fiu, având «un drept de moştenire strămoşesc», şi formau «o castă stăpânitoare ereditară», pe când juzii nu aveau această trasatură: ei erau simpli dregători, numiţi sau aleşi[1].

D. N. Iorga crede că prin cneji în Ţara Românească şi Moldova se înţeleg «magistraţii satelor, aleşi dintre bătrâni, de bună seamă în biserică şi printr'o procedare electorală, pe care o întâlnim mai târziu la ţarani din Săliştea Sibiului de pildă»[2].

In Moldova după întemeierea ei, principele dând vitejilor săi danii (imunităţi), lăsa pe judele sau cneaz în exercitarea funcţiunilor lui, care însă în mod firesc «se coboară tot mai mult până la starea unui dregător, unui ureadnic al stăpânului, viteazul de odinioară, ajuns boier».

Cuvântul, pe care îl întâlnim în acte de danii, «judecie» sau «amândouă judeciile», înseamnă că scutirea (imunitatea) «se întinde asupra unui întreg teritoriu de un astfel de jude, sau asupra amândoror părţilor dintr'un sat, care având, în ceea ce priveşte locuitorii, altă spiţă a neamului, sau şi juzi deosebiţi, reprezentând fiecare alt moş şi începător al seminţiei».

«Juzii moldoveni dispărură şi pe la 1550 nu mai era urmă de dânşii, pretutindeni omul boieresc li luase locul».

C. Giurescu supune criticei toate aceste păreri, afirmând că: 1) «o proprietate cnezială atârnătoare de domn nu se adevereşte în principate»; iar dacă proprietatea cnezească a existat, ea, ca şi cea boierească, nu atârna de domn, 2) juzii nu erau judecătorii satelor, deoarece «judec» este un termen muntenesc şi în ţara sa de origine, în Muntenia, însemna om liber şi nu judecător. Din partea sa autorul crede că prin numele de cnezi se înţeleg «toţi acei locuitori, cari nu erau slujbaşi sau rumâni». Ei se împărţeau în două categorii: stăpâni de sate şi moşneni sau oameni liberi, proprietari mici. Deci cneazul este boier, de preferinţă cel fără dregătorie[3].

Jude înseamnă stăpânul rumânului şi nu judecător. Până la începutul secolului XVII proprietarul pământului era şi stăpânul ţăranilor. Nu existau ţărani liberi fără pământ, ci numai iobagi. Judec este un om liber, domn. Până la sfârşitul secolului XVI-lea el avea şi pământ, după această dată el putea să nu mai posede proprietăţi de teren, confundându-se cu megiaşi, proprietari mici, devălmaşi.

I. N. Angelescu pune termenii de cneaz şi jude, judec, în legătură cu forma slavă a vieţei agrare «zadruga». Şefii acestor

1 Ibidem, pag. 40—44.
2 N. IORGA. Ibidem, pag. 16, 18—19 ş. u.
3 C. GIURESCU. Ibidem, pag. 84—85, 88—89, 98, 109—110.

comunităţi erau sau cnejii din satele slavo-române sau juzii din satele curat române[1]. Judecia înseamnă economiceşte un teren cultivabil, atribuit judecilor, şi mai abstract totalitatea venitului, care se încasa de pe acest pământ[2]. Domnul acorda judeciile slugilor săi[3]. Descendenţii cnejilor şi judecilor au apărut mai târziu sub numele de moşneni şi răzeşi:[4].

In sfârşit această chestiune o atacă într'o recentă lucrare a sa d. I. Filitti[5], care, stabilind sensul termenilor de mai sus, face deosebire între Muntenia şi Moldova. In prima, cneaz şi jude au înţelesul de proprietar, în a doua acela de dregător sătesc, ca şi vataman. După cum jude şi judec nu însemnează judecător, tot aşa şi judecia nu este funcţiunea de a judeca. Judecia este proprietate şi dacă se vorbeşte uneori de două judecii într'un sat, e probabil vorba «de sate mari, roite unul din altul». D-sa crede că proprietatea nu mai era colectivă nici la mijlocul secolului XIII. Cnezii, voevozii, «maiores terrae», înainte de întemeierea statului muntean nu erau numai cârmuitori, ci şi proprietari în indiviziune, însă după formarea lui ei au încetat să fie cârmuitori. Judeciile au trecut la dispoziţia domnului şi funcţionarilor săi.

Toate părerile de mai sus le putem rezuma pe scurt astfel: 1) cnejii şi juzii sunt judecători în satele domneşti sau în satele libere (I. Bogdan); 2) sunt şi judecătorii şi stăpânii satelor, însă cnejii sunt judecători şi proprietari ereditari, pe când juzii sunt numai judecători aleşi (R. Rosetti); 3) şi cnejii şi juzii sunt magistraţii aleşi ai satelor, lăsaţi de principe să-şi exercite funcţiunea lor (N. Iorga); 4) sunt proprietarii mici şi boieri, de preferinţă fără dregătorie (C. Giurescu), 5) sunt şefii «zadrugelor» (I. N. Angelescu) şi în sfârşit, 6) cnejii şi juzii au diferite roluri în Muntenia şi Moldova: în cea dintâiu ei erau simpli proprietari, în a doua erau dregători săteşti (I. Filitti).

Cred că dintre toţi autorii cari au studiat această problemă, d. N. Iorga şi d. I. N. Angelescu au mai multă dreptate.

Instituirea cnezatului trebuie să fie pusă în legătură cu starea social-politică a Românilor, anterioară întemeierii principatelor. Cnejii şi juzii sunt o moştenire a regimului gentilico-familial, sunt şefii conducători, desigur aleşi, ai zadrugelor, şi ca atari erau şi administratori şi judecători totodată. Moşia «zadrugei» forma ocolul până unde se întindea puterea lor, adică «judecie». Fireşte judecia a devenit aducătoare de venituri. Populaţia judeciei înmulţindu-se şi legăturile familiale slăbind, judecia a început să fie oarecum exploatată de şeful ei, care strângea unele «dări», «mulţumiri», remunerându-şi munca de administrare şi judecare.

---

1 Dr. I. N. ANGELESCU. Ibidem, pag. 157 ş. u.
2 Ibidem, pag. 168.
3 Ibidem, pag. 174.
4 Ibidem, pag. 175.
5 IOAN C. FILITTI. *Proprietatea solului*, pag. 64—75.

Nu este exclus ca pe alocuri în urma repetării alegerii şefului zadrugei, totdeauna din sânul unei şi aceleaşi familii, funcţiunea de cneaz să fi devenit ereditară.

Teritoriul ocupat de câteva zadruge, aparţinând toate unui neam, unei jupe, era administrat de «jupân». Din şefii jupei au ieşit *voevozii*, conducătorii militari ai unei sau mai multor jupe.

Originea voevodatului a fost studiată de I. Bogdan[1], care a ajuns la concluzia «că voevodatul, ca şi chinezatul, este una din acele vechi instituţii slave, cari împrumutate de timpuriu de Români, au primit la ei o desvoltare cu totul particulară, rezultată din împrejurările osebite ale vieţii lor politice».

Cnejii, fiind ajutori ai voevozilor, trebuiau să aibă unele funcţiuni militare în districtele comunităţilor familiale, conduse de ei. Se pare că juzii nu aveau nici un rost militar şi în aceasta constă deosebirea între cneji şi juzi, iar nu în caracterul etnic al judeciilor, cum crede d. Angelescu.

Cnejii şi juzii făceau parte din clasa socială superioară, fiind elementul ei pământean şi stând alături de druginicii (curtenii) principelui. Cu timpul ambele elemente s'au contopit. A apărut pe scena istorică românească boierimea unitară.

Boierii

Părerile istoricilor despre rolul în vieaţa socială a acestei clase şi transformările ei în decursul acestei perioade, variază[2].

A. Xenopol afirmă că în ţările române a existat o nobilime ereditară, care se trage încă din timpul încetării stăpânirii avare şi se explică prin influenţa slavonă. Cuvântul «boljar» derivă dela slavicul «boi», luptă, războiu, deoarece boierii aveau datoria de a merge la războiu. Chiar şi cuvântul «pan», care se întrebuinţa mai târziu, era de provenienţă slavo-bulgară[3].

---

1 *Originea voevodatului la Români*. An. Ac. Rom., vol. XXIV, Buc., 1902, pag. 204.

2 RADU ROSETTI. *Despre originea şi transformările clasei stăpânitoare în Moldova*. An. Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist., Seria 2, tom. XXIX. Buc., 1906.

N. IORGA. *Istoria Românilor în chipuri şi icoane*, 1921, pag. 154—163.

N. IORGA. *Constatări cu privire la vieaţa agrară a Românilor*. Buc., 1908.

N. IORGA. *Scrisori de boieri*, 1912.

C. GIURESCU. *Despre boieri*, Buc., 1920.

I. BOGDAN. *Cultura veche română*. Buc., 1898.

IOAN C. FILITTI. *Proprietatea solului*, 1935.

ŞT. D. GRECIANU. *Genealogiile documentale ale familiilor boiereşti*. I—II. Buc., 1913, 1916.

O. G. LECCA. *Familiile boiereşti române*. Buc., 1889.

3 A. D. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. III, pag. 171.

Unii autori ruşi (de ex. *Sreznevschi)* socotesc posibil să derive cuvântul «boliarin» în măsură egală şi din «boi» (războiu, luptă) şi din «bolii» (mai mare, în sensul avuţiei şi influenţei). In realitate războiul şi avuţia se combinau pe atunci reciproc. Războiul aducea cu sine înstărire şi ostaşul devenea avut, bun şi mare. Pe de altă parte, cei înstăriţi aveau posibilitate să întreţină pe ostaşi şi împreună cu ei să ia parte la războiu.

Radu Rosetti face o deosebire între boierimea din timpul descălecării şi cea de mai târziu. Prima era formată din cnejii şi urmaşii lor, iar a doua e rezultatul transformării lor în clasă stăpânitoare de pământ, un fenomen ce s'a petrecut în secolele XV—XVII. După cum ţările vecine slave: Polonia, Boemia, Serbia şi Rusia, la începutul istoriei lor au avut «casta nobiliară», tot aşa a fost şi în ţările române. Cnejii erau stăpânii satelor. «Urmaşii lor se foloseau în chip ereditar de drepturile lor de stăpânire». Fiii cnejilor deseori începeau o gospodărie proprie în locuri noui. Spre deosebire de ei juzii şi vatamanii, erau numai magistraţi rurali, aleşi sau numiţi[1]. Urmaşii cnejilor făceau totodată slujbă domnului. Pentru a răsplăti credinţa şi serviciile faţă de persoana sa, domnul dăruia urmaşilor cnejilor «sate din aşezările săteşti, cari slujiau ocoalelor târgurilor, din cele confiscate dela duşmani sau dela trădători, din locurile pustii şi din braniştele domneşti, cari alcătuiau rezerva domnului». Ţărănimea era liberă, asculta şi se supunea[2].

Dela întâia jumătate a secolului XVII, soarta boierimii române se schimbă radical. Boierimea se transformă în aristocraţie. In Moldova se aşează familiile străine greceşti: Cantacuzino, Ghica, Hrisoverghi şi Rosetti, din aşa zisă «aristocraţia Fanarului». După ele mai vin şi altele, cari stabilindu-se aci, ajung la slujbe mari şi fac averi. Dela începutul epocii fanariote şi până la 1858 un număr mic de familii bogate începe să joace în stat rolul cel mai important. Se creează oligarhia. După 1858 ea dispare, dând locul unei plutocraţii[3].

Prin urmare, după părerea lui R. Rosetti, vechea boierime se compunea din dregători domneşti, stăpâni mari de sate.

D. N. Iorga e de părere că baza boierimei vechi e slujba domnului, deoarece la început numai dregătorii se numeau boieri, titlu împrumutat dela Sârbi şi Bulgari[4]. In ce priveşte însăşi instituţia, ea putea să pătrundă la noi din Bizanţ pe căi lăturalnice prin Chiev şi Ruşii din Galiţia statului ruso-lituanian[5].

Dregătorii erau puţini la număr. La început exista numai ţărănimea pe deplin liberă şi stăpână, iar dregătorii nu primeau încă bani pentru a putea agonisi averi. Primii boieri erau dintre foşti ţărani sau străini. Colonizările şi confiscările au îmbogăţit pe dregătorii domneşti. Pe această cale apare aristocraţia românească.

I. Bogdan scrie că calitatea de boier depindea în timpurile vechi de stăpânirea moşiei. Insă toţi proprietarii de pământ l'au căpătat ca danie dela domn. Tot pământul se socotea domnesc şi ţăranii numai se foloseau de pământ, cu drept de uzufruct[6].

---

1 RADU ROSETTI. *Despre originea*, pag. 29.
2 Ibidem, pag. 31, 34—35.
3 Ibidem, pag. 39—40, 68 ş. a.
4 N. IORGA. *Scrisori de boieri*, 1912, pag. II—IV, şi *Constatări*, pag. 16—17 ş. u.
5 N. IORGA. *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, ed. 2. pag. 118.
6 I. BOGDAN. Ibidem, pag. 44 ş. u.

Intrucât, însă, în cele mai dese cazuri daniile se făceau pentru răsplata muncii, pentru slujbă, reiesă că la baza boierimii stătea nu numai stăpânirea pământului, ci şi serviciul prestat domnului.

In sfârşit, C. Giurescu, supunând această chestiune unei examinări atente, trage concluzia că la noi «exista o boierime ereditară independentă de funcţiuni şi mai veche ca ele. Ea se compunea din proprietarii mai mari, adică din stăpânii de sate şi moşii». Insă proprietatea în sine nu se diviza în cea nobiliară şi cea de rând. «Petecul moşneanului se afla în aceeaşi situaţie ca şi domeniul dregătorului. Drepturile lor de stăpânire, ca şi sarcinele, erau la fel».

Având în vedere că proprietatea era uniformă şi proprietarii mari se numeau boieri, după părerea autorului trebuie să admitem că «toţi proprietarii, oricare ar fi fost întinderea moşiei, făceau parte din boierime». Cel puţin până la sfârşitul secolului XV nu se poate stabili nici o distincţiune între proprietarul mare şi proprietarul mic. Boierul este moşier, oricare ar fi întinderea moşiei lui[1]. Proprietarii mici, însă, nu întotdeauna se numeau boieri, ci mai mult megiaşi, cneji, judeci şi moşneni. La început orice proprietar este megiaş. Denumirea aceasta provine dela «medja», hotar, şi în limba slavă înseamnă vecin de hotar sau de moşie[2].

Dela a doua jumătate a secolului XVI sau începutul secolului XVII, cuvântul megiaş se aplică numai micilor proprietari, deoarece megiaşii îmbogăţiţi prin slujbe şi cumpărări de loturi de pământ ale copartaşilor lor, îşi hotărniceau moşia, adică o scoteau din devalmăşie, ieşeau din rândul megiaşilor mici, deci deveneau boieri mari prin excelenţă[3]. De acum înainte boierii sunt proprietari mari, iar megiaşii, cei mici. In conformitate cu aceasta şi proprietatea mare, scoasă din devălmăşie şi stăpânită individual, se numeşte boierească, iar cea mică nehotărnicită, rămasă în devălmăşie, megieşească[4]. Megiaşul este totuşi nobil, deoarece este nu numai om cu moşie, — ştim că unii dintre rumâni aveau şi ei pământ — ci şi om liber, stăpân pe persoana şi libertatea sa. In acest sens în documentele dela sfârşitul veacului al XV-lea, întâlnim uneori date că proprietarii mici se vând în rumânie, adică îşi pierd libertatea, de care dispuneau[5].

Prin urmare diferitele denumiri ale boierimii se explică prin feluritele ei aspecte în vieaţa socială. «Ca vecini de moşie în acelaşi hotar sau în hotare apropiate, boierii sunt megiaşi. Ca proprietari prin moştenire ai ocinelor lor, sunt dedi, dedini naslednici, moşteni sau moşneni. Sunt cnezi şi juzi ca stăpâni ai iobagilor lor, iar ca oameni liberi, cnezi şi judeci». Titlul de boier se subînțelege pe lângă fiecare din aceste denumiri.

---

1 C. GIURESCU. Ibidem, pag. 30—33 ş. a.
2 Ibidem, pag. 34.
3 Ibidem, pag. 64—65.
4 Ibidem, pag. 67.
5 Ibidem, 68—69.

Când sub apăsarea fiscală marea majoritate a vechei boerimi cade în starea de pauperitate, denumirea de boier începe să fie aplicată numai «păturei bogate şi privilegiate a populaţiei»[1].

Din expunerea teoriilor despre boieri, s'ar părea că cheia de boltă pentru deslegarea problemei ar fi un răspuns la întrebarea, dacă calitatea de boier se datoreşte moşiei sau slujbei la curte. In vieaţa reală veche nu găsim acest contrast, această alternativă. La început coexistau ambele elemente ale boierimii: 1) boierimea pământeană, organică, conducătoarea satelor, proprietară de pământ în indivizie, cnejii şi juzii şi 2) curtenii principelui, slugile lui la curte, veniţi cu el, ori primiţi după instalarea lui la cârma ţării. Primii dregători cari s'au ridicat din sânul curtenilor, erau modeşti şi cuminţi. Ţara se conducea după voinţa boierilor pământeni.

Prin urmare chiar dela însuşi începutul istoriei politice a Românilor, dela întemeierea principatelor, existau două criterii pentru calitatea de nobil: moşia şi slujba.

Endosmoza acestor elemente sociale, adică, căpătarea moşiilor de către dregători graţie favorurilor din partea domnului de o parte, şi ocuparea posturilor la curte de boierii pământeni de alta, a contribuit la amestecarea acestor elemente şi la formarea unei clase sociale unitare, însă cu un alt caracter, decât îl avea fiecare parte componentă.

Pe când la început diferenţa între boier mare şi mic nu era prea însemnată, cu timpul gradul acesta nivelat al boierimii a încetat să existe. Distanţa între ei creştea tot mai mult, până ce s'a transformat în adevărată prăpastie. Boierul mare a devenit un latifundiar, care lucrează pământul cu braţele vecinilor şi sătenilor liberi. El se bucură deseori de unele elemente de putere publică, cari emană dela principe prin danii şi imunităţi. Boierul mare este sfetnic al tronului şi, luând parte la sfatul domnesc, cârmuieşte statul şi conduce oastea. Boierii mici, adică dregătorii mici de curte[2], nu jucau acest rol.

De obiceiu ei nu erau consultaţi de domn şi în documentele cancelariei domneşti nu erau pomeniţi pe nume[3].

Tot în categoria boierilor mici intră şi devălmaşul, proprietar al lotului unei moşii parcelate, care în cele mai dese cazuri lucrează pământul singur cu membrii familiei sale, fără braţe străine, nu se bucură nici de imunităţi, nici de un rost la sfatul domnesc şi îşi face datoria militară.

Rolul social şi politic, foarte diferit, al boierului mare şi mic, îi desparte constituindu-i în două categorii sociale separate, încât unii autori nu vor să recunoască calitatea de boieri pentru micii proprietari de pământ, preferând să-i considere ţărani.

Boierimea mare avea obligaţie să apere hotarele ţării şi să vină

---

1 Ibidem, pag. 127—128.

2 In principatele ruse boierii mici dela curte se numiau: «drugina mladşaia» (drugina mică), «otrochi» (pruncii), «detschie» (copiii).

3 C. C. GIURESCU. *Contribuţii la studiul marilor dregători*, pag. 36—37.

la chemarea domnului la războiu călare şi înarmată, împreună cu ostaşii din gospodăria boierească. Prin urmare «pe cal, cu oameni şi arme» iată formula datoriei militare a boierilor, care corespunde cu formulele respective din alte ţări, inclusiv Rusia veche.

Pe de altă parte, boierul mare putea să pretindă la slujbe la curte, cari purtau denumirea de «boierii».

Boierii mari (şi nu mici) în general erau scutiţi de dare către stat, care purta denumirea de bir, latineşte tributum (la Ruşi «tiaglo»). Cât priveşte celelalte dări şi în ce măsură erau scutiţi de ele boierii, e greu de stabilit în lipsa datelor precise în documentele istorice. Se ştie însă, că boierii nu plăteau «goştină de oi». Probabil erau în uz şi alte scutiri din ceeace «plăteau» sau dădeau statului clasele sociale inferioare.

Moşnenii şi răzeşii.

Moşnenii şi răzeşii sunt proprietari mici şi boieri mici. Denumirea de moşnean provine dela moş şi înseamna un proprietar cu moştenire dela moşi. De aci şi moşie. Moşnenii se numeau uneori şi megiaşi (dela slavicul «meja», hotar). La început denumirea de moşnean avea un înţeles general, fiind întrebuinţată pentru toţi proprietari funciari, însă cu timpul începe să se aplice numai proprietarilor mici, devălmaşi[1].

In Moldova pentru aceşti mici proprietari şi boieri era în uz denumirea de «răzeşi». In chestiunea originii acestui cuvânt s'au emis mai multe propuneri. Diferiţi autori îl derivă: din cuvintele latineşti «haeres» (moştenitor), «radix» (rădăcina), «radius»; din cuvântul român «rază» (N. Iorga), din cuvântul rusesc «rezati» a tăia (Nacco); din polonezul «rycerz» luptător călare (Nandris); din ungurescul «reszes», coproprietar (R. Rosetti, P. Gore şi I. Filitti); şi în sfârşit din cuvântul turco-arab împrumutat prin Cumani «erzeşi», tovarăşi de pământ (Al. Philippide)[2].

In privinţa ipotezei despre provenienţa ungurească, Al. Philippide scrie: «Inţelesul s'ar potrivi, dar nu se potriveşte sunetul s, care în asemenea împrejurări nu putea să devină în româneşte z, apoi nu se potriveşte faptul ca numele unei instituţii atât de intime a societăţii române din Moldova, să fi provenit din limba Ungurilor, cari nu au avut nici odată atâta influenţă şi importanţă asupra organizaţiei societăţii româneşti de dincoace de munţi». Din partea sa, autorul propune să tragem numele de «răzăş», după cum am

1 In afară de lucrările citate mai sus la chestiunea boierilor: I. N. ANGELESCU. *Originea răzeşilor şi moşnenilor, caracterul codevălmăşiei lor.* Piteşti, 1909. SEBASTIAN RADOVICI. *Moşnenii şi răzeşii, origina şi caracterele juridice ale proprietăţii lor.* Buc., 1909, deasemenea şi lucrări parţiale pentru moşneni şi răzeşi din diferite părţi ale ţării.

2 P.GORE. *Răzăşii.* «Vieaţa Românească», 1920, 3, pag. 406. I. C. FILITTI. *Proprietatea solului,* pag. 122 nota. AL. PHILIPPIDE. *Originea Românilor,* voi. II, pag. 378—379. N. IORGA. *Istoria poporului românesc,* vol. III, pag. 110.

arătat, dela cumanicul «erzeşi», părtaş de pământ, tovarăş de pământ.

Cred că noi trebuie să ţinem seamă de sugestiile marelui lingvist român, întrucât într'adevăr influenţa cumană asupra Moldovenilor a fost incomparabil mai mare, decât cea ungurească, şi instituţia răzăşiei este o emanaţie a comunităţii gentilico-familiale, care în timpul convieţuirii moldo-cumane trebuie să fi fost în floare. Deci trebuie să fie socotită ca cea mai firească, tocmai derivaţia din limba cumană.

Răzeşii sunt boieri, însă se deosebesc de boierii mari prin două trăsături: 1) sunt moşieri mici şi 2) devălmaşi. Deşi după starea socială, după traiul lor şi stindardul de vieaţă, ei se aseamănă foarte mult cu ţăranii, totuşi nu trebuiesc să fie confundaţi cu aceştia. Răzeşii sunt stăpânitorii pământului, oricât de mic ar fi lotul lor. Ţăranii din sate dimpotrivă sunt numai nişte arendaşi şi cultivatori de pământ, care aparţine clasei sociale dominante. Răzeşii nu dau nimănui dijmă şi nu prestează muncă. Ei sunt liberi, pe când ţărănimea în cea mai mare parte, e pe jumătate şerbită, aflându-se în stare de dependenţă.

Curtenii.

Prin numele de curteni[1] înţelegem pe boieri mici, proprietari de curţi la sate, cari sau au sărăcit, fiind înainte avuţi, sau, fiind săraci înainte, s'au ridicat din sărăcie, ajungând dela starea simplă de oameni liberi, la treptele boieriei.

Ei nu trebuie să fie confundaţi cu răzăşi, deoarece nu erau devălmaşi, ci proprietari individualişti, fără restricţiuni.

Dar ei se deosebesc foarte mult şi de boierii mari, întrucât erau boieri de clasă mai inferioară, şedeau de obiceiu la sate («boierimea teritorială») şi probabil se aflau în raporturi de vasalitate faţă de boierii mari, deci erau de fapt subvasali. In Muntenia din sec. al XVI-lea în situaţie analoagă se aflau «roşii».

Prin urmare, denumirea de curtean nu trebuie să fie înţeleasă în sensul de «om de curte domnească», ci în sensul de «proprietar de curte». Curtenii încep să joace un rol mai important în secolul al XVII-lea, când sunt organizaţi în bresle.

Oamenii liberi, cultivatori ai pământului.

Mult timp existenţa în trecutul românesc vechiu a cultivatorilor liberi nu se punea la îndoială, deoarece în chestiunea evoluţiei sociale româneşti «comunis opinio» a istoricilor români, se pronunţa în favoarea tezei «dela libertate la dependenţă». Se credea că constrângerea libertăţii cultivatorilor liberi avansa numai treptat.

---

1 Bibliografia v. la chestiunea boierilor.

In această armonie a fost însă întrodusă de C. Giurescu o notă disonantă. Acest autor a susţinut că la început nu exista libertate, decât numai dacă omul avea proprietate, cu alte cuvinte era boier. Cealaltă masă omenească se afla în dependenţă personală de moşieri. Ei răspundeau înaintea domniei pentru plata birului de către toţi oamenii, aşezaţi pe pământurile lor. Situaţia de om liber fără moşie a devenit posibilă numai dela Mihai Viteazul încoace, întrucât dela această vreme răspunderea colectivă a satelor de vecini a fost înlocuită cu răspunderea individuală a fiecărui om în parte şi proprietarul nu mai avea motiv ca omul liber fără pământ să rămână al lui[1].

In altă parte a lucrării arăt că sistemul financiar vechiu este imaginat de autor greşit. Apoi mai sunt şi motive speciale, pentru cari trebuie să respingem această teorie. D. Filitti a adunat diferite argumente pentru a dovedi existenţa în trecutul romănesc vechiu, a cultivatorilor liberi fără pământ[2]. Iată câteva din ele mai însemnate.

Dacă într'adevăr evoluţia romănească ar fi avut acea direcţie, pe care o afirmă C. Giurescu, fenomenul acesta ar fi contrar evoluţiei ţărilor vecine cu noi: Polonia, Ungaria, Rusia, în cari au existat oameni liberi încă până la veacul al XVI-lea.

Braţele de muncă la începutul istoriei noastre politice erau rare şi se preţuiau mult, ceea ce se dovedeşte prin acordarea avantagiilor fiscale pentru colonizatori în ambele principate, încă din secolul al XV-lea. Voiu adăuga, că nici statul, nici proprietarii nu posedau suficientă forţă pentru ca să impună dependenţa personală atâta timp, cât existau pământuri libere în ţară.

In documentele istorice găsim diferiţi termeni cu privire la pătura socială inferioară, cari totuşi nu se referă la oameni în dependenţă personală, spre exemplu: 1) *«sărac»* (în Moldova şi Muntenia), 2) *«siromah»* (în Muntenia), 3) *«liude»*, adică oameni, termen slavon, care în Rusia însemna «ţărani liberi», alături de alt termen cu acelaşi sens: «smerd», 4) *«zemleni»*, adică pământeni, dela cuvântul slav «zemlea», pământ, şi 5) *«mişei»*. Termenii aceştia se referă la oameni liberi şi neproprietari.

Aşezându-se pe moşiile proprietarilor, oamenii liberi datorau numai dijma, iar dela secolul al XVII-lea li se impunea şi lucru[3].

Vecinii.

Ţăranii, cari se aflau în dependenţă de moşieri, purtau denu-

---

1 *Vechimea rumâniei*, pag. 13, 78.
2 *Proprietatea solului*, pag. 160 ş. u.
3 Ibidem, pag. 168—171.

mirea de *«vecini»*[1]. Cuvântul acesta este românesc şi se potriveşte cu sensul cuvântului grecesc «paroikoi»[2]. In Moldova în câteva acte slavoneşti din secolul al XVI-lea apare cuvântul *«susedi»*[3], adică cuvântul «vecini», tradus slavoneşte, ceea ce prezintă o dovadă a provenienţei româneşti a acestui din urmă cuvânt.

In documentele munteneşti, scrise româneşte, cuvântul «vecin» este înlocuit prin cel de «rumân», de prima dată la 1598, şi de atunci el intră în uz în Muntenia[4].

In Ardeal în loc de «vecini» şi «rumâni» se întrebuinţa cuvântul *«iobagi»*.

Deşi cuvântul «rumâni» se aplica numai ţăranilor, cari se aflau în dependenţă de moşieri, deci unei clase inferioare, d. N. Iorga susţine cu dreptate că numele acesta însemna «cel ce nu e altceva decât român, omul obişnuit, omul de rând, fără ca aceasta să însemneze şi o inferioritate socială, o scădere a întregimii drepturilor umane»[5]. Cuvântul nu conţinea în sine nici un sens de înjosire. El putea să între în uz pentru motivul că rumânii formau marea majoritate a poporului românesc, după cum şi în timpul de faţă cultivatorii de pământ, formează partea covârşitoare a populaţiei şi numele său derivă din denumirea întregei obşti româneşti, dela «ţară» («ţărani»), asemenea Franţei care îşi numeşte ţăranii «paysans» dela «pays», ţară.

In Rusia pentru denumirea ţăranilor s'a mers mai departe, adoptându-se un sens şi mai general: ţăranii dela finele secolului al XIV-lea au început să fie numiţi «hristianî» sau «crestianî», adică «creştini».

In cazuri mai rare se întrebuinţa la Români pentru ţărani dependenţi şi alte denumiri, de exemplu: *«podan»*, probabil cu sensul de oameni supuşi sau oameni în general, dela cuvântul slavon «podannâi».

Starea de dependenţă poartă numele de «vecinie» sau «rumânie»

---

1 N. IORGA. *Constatări istorice cu privire la vieaţa agrară a Românilor*, Buc., 1908.
C. GIURESCU. *Vechimea rumâniei şi legătura lui Mihai Viteazul.* An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist., seria 2, tom. XXXVII. *Despre rumâni.* An. Ac. Rom., Mem. Secţ. Ist., seria 2, tom. XXXVIII, 1916.
R. ROSETTI. *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova*, Buc., 1907.
GH. PANU. *Cercetări asupra stării ţăranilor în veacurile trecute*, Buc., 1910.
R. ROSETTI. *Răspuns la o agresiune*, Iaşi, 1910.
GH. PANU. *O încercare de mistificare istorică*, Buc., 1910.
R. ROSETTI. *Pentru adevăr şi dreptate.* Iaşi, 1911.
S. G. LONGINESCU. *Aşezământul şi legătura lui Mihai-Viteazul.* Buc., 1919.
IOAN C. FILITTI. *Proprietatea solului.*

2 N. IORGA. *Constatări*, pag. 10—12.

3 C. GIURESCU. *Despre rumâni*, pag. 52 (doc. din 4 Apr. 1545 — Petru Rareş confirmă nepoatelor lui Coste Stravici împărţirea moştenirii).

4 C. GIURESCU. Ibidem, pag. 2 (doc. din 21 Aug. 1598, diata marelui armaş Udrea Băleanu mănăstirii Panaghia, lângă Târgovişte).

5 *Constatări*, pag. 16.

şi se transmite tuturor urmaşilor omului dependent, în linie bărbătească[1].

Vecinul, ca regulă generală, este lipit pământului, legat de el[2]. Numai în secolul al XVII-lea el începe să fie considerat în dependenţă personală de moşier, care îl mută depe o moşie la alta, îl păstrează, vânzând moşia, îl dă în schimb pentru moşie sau pentru Ţigani, îl vinde, îl dărueşte[3].

Vecinul putea să-şi schimbe stăpânul, dacă îndeplinea faţă de el tot ce îi datora şi obţinea consimţământul lui. Deci ieşirea din starea de dependenţă putea să se producă numai în caz de «iertare» de «vecinie» sau prin răscumpărare învoită de stăpân. Desigur că în vieaţa reală, raporturile între moşier şi ţăran, în cele mai dese cazuri excludeau cu desăvârşire această posibilitate.

Vecinul datora stăpânului său: 1. *Dijma,* care purta denumirea de găleată (slavoneşte «kabla»), ceea ce înseamnă probabil măsura, cu care se dijmuia; în Moldova ea se mai numea uneori în secol. XV-lea «coloade» de grâu şi orz. Găleata se lua în grâu, orz şi fân, deci nu era generală din toate produsele ţării; lotul vecinului de pe care se strângea această dijmă, se numea în Moldova «jirebie» şi în Muntenia «delniţa»[4], care se cultiva de vecin din tată în fiu, şi îmbunătăţirile făcute pe ea de vecin rămâneau proprietatea lui; 2. *Datul,* adică dări pentru vite şi stupi; 3. *Lucrul* sau *claca.* Vecinii trebuiau să lucreze tot ce s'ar porunci lor de stăpân; numărul zilelor n'a fost stabilit oficial niciodată[5]. Vecinii puteau să fie constrânşi la lucru şi bătuţi de stăpân «foarte rău» şi «mult». Lucrul este trăsătura cea mai caracteristică pentru starea vecinului, întrucât dijma şi datul puteau să fie datorate moşierului şi de o persoană liberă, prin încheierea înţelegerii de arendă.

Cum a ajuns ţăranul român la stare de dependenţă?

In istoriografia românească găsim trei răspunsuri la această întrebare. N. Bălcescu[6] şi după el Radu Rosetti ş. a. au susţinut că ţăranii au fost liberi până la aşa zisă legătura lui Mihai Viteazul, dela care se trage adevărata şerbire a ţărănimii. R. Rosetti scrie: «Românii locuitori ai satelor au fost şerbiţi numai de Mihai Viteazul şi acest hrisov de şerbire este însuşi o dovadă strălucită a faptului că până atunci ei erau nelegaţi de glebă, căci dacă ar fi fost şerbi dela început, n'ar fi fost nevoie să se mai dea un hrisov spre a-i şerbi»[7].

---

1 N. IORGA. *Constatări,* pag. 31.
C. GIURESCU. Ibidem, pag. 10.

2 Ibidem, pag. 13.

3 Ibidem, pag. 23—25.

4 Termenii de «jirebie» sau «delniţa» erau în uz şi la răzeşi şi moşneni, proprietari în indivizie. Dela începutul sec. al XVII-lea termenul «delniţe» se întâlneşte şi în Moldova.

5 C. GIURESCU. Ibidem, pag. 40.

6 *Despre starea socială a muncitorilor plugari în principatele române în deosebite timpuri.* Magazinul istoric pentru Dacia, II, Buc., 1846, pag. 237.

7 *Pământul,* pag. 32.

In părerea aceasta rectiliniară d. N. Iorga întroduce unele modificări, arătând că constrângerea libertăţii ţăranului a început cu mult mai înainte de Mihai Viteazul. Incă din secolul al XVI-lea sub apăsarea exigenţelor turceşti şi fiscalităţii excesive, provocate de starea de vasalitate faţă de Turci, ţăranul «bucuros să scape de datorie, de urmărire, de împlinire, de răspundere socială şi de prigonire administrativă, gata să părăsească rolul, greu de susţinut, al unui element neatârnat în vieaţa statului, viteaz fără vina lui, se lasă îngenunchiat, înjugat, înlănţuit, şoptind în locul blestemului ce-am aştepta, mai curând o rugăciune de uşurare».

Această schimbare în situaţia ţăranului convine şi principilor români, deoarece ei căpătau prin ea «în locul miilor de sate sărăcite cari puteau fi strânse cu greu pentru răspunderea nenumăratelor şi adesea neprevăzutelor sarcini fiscale, un număr mărginit de mari case boiereşti, cari garantau o execuţie uşoară a birului şi dăjdiilor, şi dădeau chiar putinţa unor împrumuturi bine venite în momentele de criză mai grozavă sau de cereri mai năprasnice»[1].

Totuşi schimbarea juridică definitivă se produce în timpul lui Mihai Viteazu, când prin tratatele încheiate cu ambiţiosul şi «lacomul de stăpânire Sigismund Bathory», ţările române au pierdut obiceiurile lor străvechi. «Şi ţara Românească şi Moldova, trebuia să schimbe vechea datină răzimată pe liberul drept românesc, îngustat de curând printr'o criză financiară nenorocită, cu norma feodală ardelenească, moştenită dela regatul de odinioară al Ungariei»[2].

C. Giurescu susţine o părere diametral opusă celor de mai sus, afirmând că ţăranii români erau legaţi de moşieri dela însăşi întemeierea principatelor, că rumânia cu libertăţile ei limitate, este cea mai caracteristică trăsătură a clasei sociale săteşti inferioare, din cele mai vechi timpuri. Mihai Viteazul nici n'a creat, nici n'a consfinţit şerbirea ţăranului, ci numai a oprit «de a se mai căuta şi readuce la urmă rumânii fugiţi, hotărînd ca fiecare să rămâe pe moşia, unde se afla în momentul acela». «Poporul român se înfăţişează dela început alcătuit din două pături sociale: una liberă, formată din proprietari de pământ, alta neliberă, compusă din ţăranii de pe moşiile lor». Deci nu găsim în principate ţărani liberi proprietari[3].

Al treilea curent este reprezentat prin A. D. Xenopol[4], I. Bogdan[5], ş. a. Legătura lui Mihai Viteazu, după părerea acestor autori, n'a creat şerbia ţăranului, ci numai a consfinţit starea de fapt. Deşi ţăranul român în momentul întemeierii principatelor şi mai târziu, era liber, totuşi evoluţia economică a vieţii româneşti îl împingea spre o stare de şerbie. Mihai Viteazul, pentru a putea duce cu succes războaiele lui, a socotit necesar sprijinul boierimii

1 N. IORGA. *Constatări*, pag. 27—28.
2 Ibidem, pag. 29.
3 *Despre rumâni*, pag. 1. *Vechimea rumâniei*, pag. 37 ş. u.
4 *Istoria Românilor*, vol. III, pag. 333—334 ş. a.
5 Patru documente de la Mihai Viteazul. «Prinos lui D. A. Sturdza», pag. 153.

13 Comanda № 20929

şi spre a-i fi pe plac, a recunoscut într'un act oficial ceea ce exista în realitate: starea de dependenţă a ţăranului faţă de moşier, cu lipsa dreptului la strămutarea domiciliului fără voia lui.

Ca o părere cu caracter mixt o relev pe cea a d-lui I. Filitti, care susţine că N. Bălcescu în parte a avut dreptate. Insuşi actul «legăturii» lui Mihai Viteazul nu s'a păstrat. Se cunoaşte ceva despre el numai din câteva acte posterioare domniei lui Mihai Viteazul şi primul act în care se pomeneşte de «legătură» este cel dela 1613. Cetim acolo: «Mihai Voevod... aşa au fost făcut tocmeala, cum care, pe unde va fi, acela să fie rumân veşnic unde se va afla». D. Filitti atrage atenţia noastră că în acest document nu se spunea «că oricare rumân» sau că oricare «pe unde va fi rumân», să fie rumân unde se va afla. Şi ajunge la concluzia că legătura nu se referia numai la rumâni, ci şi la oameni liberi[1]. Legătura lui Mihai Vodă prezintă două aspecte, pe de o parte «împiedică revendicările reciproce de rumâni fugiţi» şi pe de altă parte «rumâneşte pe toţi cultivatorii de pe moşia altuia, din momentul acela»[2].

Autorul crede că această legătură «corespunde cu dispoziţia, luată în Rusia la 1592, şi prin care, pentru a se curma mutările cultivatorilor de pe o moşie la alta, în dauna fiscului, s'a hotărât că tot omul liber, care se afla atunci aşezat de 6 luni pe o moşie, va rămânea pe ea, cu familia lui, pentru totdeauna şi va putea fi readus, dacă fuge, întocmai ca şi oamenii dependenţi»[3].

In primul rând trebuie să facem acea constatare, care reiesă clar din toate documentele, privitoare la starea ţărănimii: «iobăgirea» ei s'a produs fără nici un act de legislaţie, ca rezultat firesc al practicei de toate zilele. Meritul răposatului C. Giurescu, consta în a fi arătat sensul adevărat al aşa zisei «legături» a lui Mihai Viteazul. Acest domn a stins certele între proprietari cu privire la «vecini» şi «rumâni».

E suficient să ne închipuim, ce perturbaţii sufleteşti şi ce speranţe trebuiau să nască primele războaie ale lui Mihai, în minţile ţăranilor necăjiţi, pentru ca să înţelegem pe deplin rostul adevărat al actului lui Mihai. Fugăria ţărănească probabil a luat proporţii şi ameninţa ordinea în stat. Mihai n'a făcut altceva, decât că a creat un titlu juridic pentru ceea ce exista de fapt: unii ţărani, fugiţi dela foştii lor moşieri, de cari erau nemulţumiţi, şi aşezaţi pe pământurile stăpânilor noui, au căpătat acum pentru aşezarea lor în locurile noui o bază de drept.

Dar toţi aceşti ţărani au fost înainte vecini şi rumâni. E vorba numai de recunoaşterea ca legală a repartizării de fapt a vecinilor printre gospodăriile boiereşti. Pentru a curma diferite neînţelegeri cu privire la ţăranii fugiţi, Mihai Viteazul a recunoscut ca buni pe toţi moşierii, la cari ei s'au adăpostit. Schimbarea de proprietar nu producea nici o schimbare în situaţia socială a ţăranilor. Din

---

1 I. FILITTI. *Proprietatea solului*, pag. 175.
2 Ibidem, pag. 178.
3 Ibidem, pag. 177, deasemenea şi pag. 63.

documentele, unde se pomeneşte despre legătura lui Mihai Viteazul, nu rezultă că ea s'ar fi aplicat şi oamenilor liberi[1]. Dela aceste documente, cari numai perifrazează conţinutul legăturii, nu se poate cere formule exacte şi orice interpretare, bazată pe lipsa de preciziune, ar fi pretenţioasă.

Comparaţia stărilor dela noi cu dispoziţia, luată în Rusia în 1592, prin care se iobăgia orice om liber, aşezat de 6 luni pe o moşie, este complect greşită. Eroarea d-lui Filitti constă în confundarea a două ucazuri, cari n'au nimic comun între ele.

Primul cu data de 25 Aprilie 7105 (1597) are în vedere pe robi («holopî») în slujbele la curţi şi între altele hotărăşte că orice om s'ar afla în slujba benevolă la cineva o jumătate de an sau şi mai mult, fără consimţământul lui scris («cabala») şi fără întărirea dreptului proprietarului printr'un hrisov («gramotă»), devine rob[2]. Acest ucaz se referă numai la robi, la oameni de curte, şi nicidecum la ţărani, iobagi aşezaţi pe pământurile boierilor şi mânăstirilor.

Guvernul moscovit nu avea nici un interes să mărească numărul robilor, întrucât spre deosebire de ţărani robii nu plăteau birul către stat. Robii şi ţăranii au început să se amestece în ce priveşte situaţia lor socială şi juridică, numai în veacul al XVII-lea şi definitiv s'a şters între ei orice deosebire numai la începutul secolului al XVIII-lea sub Petru cel Mare.

De unde, ne întrebăm, a luat autorul data de 1592?

A luat-o din alt ucaz cu data de 24 Noembrie 7106 (1597—1598), care se referă la ţăranii fugiţi. Ucazul conţine următoarea hotărîre: dacă ţăranul a fugit dela moşier numai cu cinci ani înainte de anul 7106, adică de 1592 (sau 1593), şi s'a aşezat într'un loc nou, la alt moşier, să fie adus la locul său vechiu. Dimpotrivă, dacă ţăranul a fugit cu 6, 7, 10 ani înainte şi mai mult, sa fie lăsat în pace acolo, unde este[3]. Prin urmare această lege introducea prescripţiunea de cinci ani şi stingea orice pretenţiune a moşierului asupra ţăranului fugar, dacă ţăranul se afla în lipsă mai mult de cinci ani.

Acest ucaz a dat prilej istoricilor ruşi vechi (în special lui Karamzin) să creadă că a existat în 1592 un ucaz, prin care s'ar fi iobăgit ţărănimea, punctul de vedere complect părăsit în momentul de faţă.

---

1 Interpretarea unor documente din secolul al XVII-lea, pe care o găsim la d. Filitti, ibidem, pag. 174—176, în sensul că legătura s'ar fi aplicat şi oamenilor liberi, o consider eronată. De exemplu, din povestirea cazului dela 1642, când nişte locuitori din Dragoslavele au fost rumâniţi, se vede că ei au fost rumâniţi «cu sila», adică cu călcarea dreptului, şi nu pe baza legăturii lui Mihai. In cazul dela 1661 se vorbeşte despre «rumâni de legătura lui Mihai» şi autorul conchide că titlul de stăpânire asupra lor era legătura lui Mihai. Dar de fapt e vorba, probabil, de titlu de stăpânire a unui anumit moşier asupra unor rumâni fugari şi nu de crearea rumâniei noui asupra oamenilor, cari până atunci erau liberi.

2 M. VLADIMIRSCHII-BUDANOV. *Hristomaţia pentru istoria dreptului rusesc*, S.-Pet. — Chiev, vol. III, 1908, pag. 81.

3 Ibidem, pag. 82—84.

In literatura istorică rusă nouă domină părerea că iobăgirea ţăranului rus a fost un rezultat firesc al vieţii social-economice şi nici decum n'a fost decretară de legi şi de guverne, ale căror putere fiind mărginită, nu le permitea nici un amestec mai serios în procesul real al raporturilor între moşieri şi ţărani.

Constatăm, deci, că d. Filitti, făcând confuzie între două legi diferite, invoacă pe nedrept în sprijinul tezei sale şi pentru comparaţii istoria rusească. Legislatorul rusesc nu s'a ocupat de iobăgirea ţăranilor liberi, ci numai de împuţinarea certelor între boieri în privinţa ţăranilor iobagi. Acelaşi scop într'o formă şi mai radicală a avut şi legătura lui Mihai.

Intr'un document muntenesc dela 1628, în care se vorbeşte de legătura lui Mihai, găsim expresiunea «de la Sinan paşa încoace». Reiesă că legătura a fost dată de Mihai după ce acest paşa a părăsit Ţara Românească în Oct. 1595[1].

Incercarea lui Longinescu, pe bază de interpretări meticuloase, de a dovedi că legătura lui Mihai este de fapt tratatul lui cu Bathory, încheiat la 20 Maiu 1595, deci înainte de a fi venit în Ţara Românească Sinan Paşa (August 1595), este prea artificială[2]. Ea trebuie să fie respinsă şi pentru faptul că conţinutul tratatului nu se potriveşte cu sensul legăturii. Tratatul prevedea posibilitatea de revendicare a «colonilor şi iobagilor» fugiţi, pe când scopul legăturii a fost tocmai contrariu, să oprească urmărirea celor fugiţi.

Acelaşi scop ca şi legătura lui Mihai, aveau în Moldova unele măsuri ulterioare ale domnilor. De exemplu, Ştefan Tomşa (1622—1623) pentru un caz parţial, stabileşte prescripţiunea de 15 ani. El nu permite târgoveţilor din Roman să-şi caute pe vecinii, cari au fugit dela ei înainte de Constantin Vodă Movilă (1607—1611)[3]. Măsuri de felul acesta se repetau de domnii Moldovei şi mai târziu.

Respingând părerea despre originea legală a iobăgiei ţăranului român, e firesc să admitem cealaltă ipoteză cum că iobăgia este produsul vieţei social-economice şi să ne întrebăm, când a început acest proces al iobăgirii ţăranului şi cari anume cauze l'au provocat. Spre regret, la ambele aceste întrebări (când şi cum) noi n'avem încă un răspuns studiat şi bine fixat de ştiinţa istorică română. Pagina aceasta rămâne să fie scrisă de istoricii români.

E foarte probabil că în procesul de aservire a ţăranilor români au jucat principalul rol nevoia şi sărăcia ţăranului, împrumuturile în bani şi în natură, pe cari ei erau siliţi să le facă la moşieri şi cari, neplătite la timp, transformau starea liberă a ţăranului în permanenta dependenţă de moşieri[4].

Pentru ajutor bănesc sau în natură pe care-l primeau dela

---

1 C. GIURESCU. *Vechimea rumâniei*, pag. 29—30 ş. a.

2 S. G. LONGINESCU. Ibidem, pag. 29 ş. u.

E. HURMUZAKI. *Documentele*, vol. III, pag 472. Tratatul cu Moldova dela 3 Iunie 1595, ibidem, pag. 477.

3 I. FILITTI. Ibidem, pag. 178.

4 Ecoul acestei sărăcii întâlnim în documente munteneşti. Ibidem, pag. 147.

moşier ţăranii, ei erau obligaţi, desigur, să-i întoarcă nu numai datoria contractată, dar şi procentele. In timpurile primitive aceste procente erau foarte urcate în toate ţările, ridicându-se până la 20 la sută şi mai mult. Uneori ajutorul se condiţiona cu prestarea muncii pentru moşier. Dacă am admite ceea ce a avut loc în Rusia şi putea să aibe loc şi la noi, că în contractele ţărăneşti verbale sau scrise, de muncă şi împrumut, se mai prevedea şi o clauză, că în caz de neîndeplinire sa de călcare de către ţăran a condiţiunilor contractuale, el e obligat să dea în folosul moşierului şi o amendă ne putem da lesne seama, că ţaranul era lipsit de orice posibilitate să-şi organizeze o gospodărie stabilă şi era nevoit să fie permanent legat de moşier, ca un vecin al lui.

Desigur că şi birul, pe care ţăranul îl plătea statului, mai precis în folosul principelui, încurca socotelile lui gospodăreşti şi-i desorganiza gospodăria.

Ca să scape de această stare insuportabilă, el nu avea decât următoarele căi: 1) să plătească tot ce datora, cu procente şi, poate, amendă, graţie ajutorului unui alt moşier, 2) sau pur şi simplu să fugă în locuri pustii, eventual la un alt moşier, cu riscul de a fi adus la domiciliul său vechi, 3) sau, în sfârşit, să emigreze. Cea mai frecventă soluţie era fără îndoială fuga, întrucât ajutorul unui alt moşier nu însemna, decât schimbarea moşierului şi de fapt ducea la o nouă dependenţă, iar emigrarea era un mijloc dureros sufleteşte.

Dacă ţăranul nu recurgea la nici unul din aceste mijloace, el vrând nevrând, se învechea în gospodăria moşierului. Intr'un document de mai târziu găsim menţionat acest fenomen. In 1645, într'o pricină dintre Calcaş cu nişte vecini din Petia se mărturiseşte că ei «într'adevăr au fost *vecini din vechime*, în sat în Petia»[1]. Vechimea dependenţei economice se transformă apoi în dependenţă juridică. Moşierul se deprinde a-l socoti pe ţăran ca un bun al său.

Nu ar fi exclus ca originea acestui fenomen psihologic să fi fost uitată cu timpul: orice ţăran îmbătrânit în slujba moşierului, a început să fie considerat neliber, vecin.

Procesul de iobăgirea ţăranului român, pare-se, poate fi considerat terminat aproximativ către începutul secolului al XVI-lea. Pământurile libere, pustii pe timpul acela, dispar. Fondul donaţiilor se epuizează. Ţăranii nu mai au unde să fugă. Cu imobilizarea întregului fond teritorial, cu aşezarea temeinică a tuturor pe pământ, ţăranii pierd toate posibilităţile de mişcare şi sunt mai susceptibili la aservire.

După cât se pare, la Români procesul de iobăgire s'a desfăşurat cu mai multă repeziciune, decât, de exemplu, la vecinii lor Ruşi, la cari şerbia ţărănească s'a stabilit definitiv abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, fiind atenuată în desvoltarea ei de procesul de colonizare rusească la Nord şi la Est. Românii foarte

1 R. ROSETTI. Ibidem, pag.264 nota.

curând după întemeierea principatelor sunt închişi în graniţele lor, împiedicaţi de alte popoare să-şi continue colonizarea.

Toate cele de mai sus se referă atât la ţăranii, aşezaţi pe pământurile moşiereşti şi mânăstireşti, cât şi la cei aşezaţi pe pământurile domneşti. La început şi moşiile domneşti aveau un caracter particular. Pe de altă parte, domnul ceda uneori dreptul său de a strânge birul mânăstirilor şi boierilor. De exemplu în an. 1448, Petru II, domnul Moldovei, încuviinţează mânăstirei Pobrata să strângă birul în satele mânăstireşti şi să-l lase în folosul ei[1]. Prin urmare soarta ţăranilor depe pământurile moşierilor şi mânăstirilor aproape nu se deosebea de soarta ţăranilor depe pământurile domneşti.

Numai treptat în perioada următoare, situaţia se schimbă. Unele moşii domneşti se consideră ca aparţinând statului, şi se separă de patrimoniul particular al domnului. Ţăranii depe domeniile statului se aflau în condiţiuni mai bune, decât celelalte categorii de ţărani, deoarece nu suportau un jug dublu faţă de moşier şi faţă de stat, ci unul singur în folosul statului.

Pe pământurile domneşti vecinii datorau dăjdiile (birul şi dijmele) şi îndeplineau diferite servicii sau slavoneşte «rabota»: căratul, podvezile, păscutul, cai de olac, posada, pescuitul morunilor, cositul fânului, lemnele, conacele şi merticele şi munca la cetăţi, vii şi iazuri, într'un cuvânt, făceau tot ce se cerea la gospodăria agricolă a domnului[2].

Robii.

Intr'o situaţie cu totul deosebită de cea a vecinilor se aflau robii. Pe când vecinii «vieţuesc slobod» conform cu *«legea moldovenească»* («voloschii zacon»), robii trăiesc după *«dreptul robilor şi al Tătarilor»* («holopscoe i tatarscoe pravo»)[3]. Stăpânul robilor şi Tătarilor avea dreptul să-i lase ca moştenire cui va voi, să-i dăruiască ori să-i vândă. Dacă robul scăpa din robie, el devenea un sătean liber sau, ceea ce se întâmplă mai des, intra în clasa vecinilor. Starea de rob se moştenea de copii.

Desigur şi rolul robilor în gospodărie era altul, decât cel al vecinilor. Vecinii munceau pământul, iar robii îndeplineau diferite servicii la curte; pe când vecinii erau legaţi de pământ, robii se aflau în dependenţă personală de moşier, în stare de ascultare, absolută şi necondiţionată.

La situaţia robilor se referă şi termenul *«posluşnic»*, întrebuinţat în documente mânăstireşti. Intr'un document muntenesc din 1529, se face deosebire între rumâni şi posluşnici. Cetim acolo: «Drept aceasta şi rumânii toţi să asculte pre părintile igumenul şi pre posluşnicii sfintei mânăstiri, iar cine nu va asculta din rumâni, să

---

1 *Arhiva Istorică*, I, 1, pag. 153.

2 I. FILITTI. Ibidem, pag. 190. R. ROSETTI, *Pământul*, pag. 280—283.

3 I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 140—143.

fie volnic părintele igumenul să-l năcăjască şi să-l pedepsească după faptele lui, şi să-l aducă legat la domnia mea»[1]. Cei mai vechi posluşnici în documentele moldoveneşti sunt patru case de Tătari din Baia, dăruiţi de Alexandru cel Bun mănăstirii Moldoviţa[2].

Altădată rumănii se deosebesc de *«slugi»*, cari după porunca stăpânului, în caz de lipsă de «posluşanie» (ascultare, supunere), pot să-i bată pe rumâni mult[3]. Intre posluşnici şi slugi se poate pune un semn de egalitate.

In categoria robilor intrau şi Ţiganii. La 1428 Alexandru Vodă dăruieşte mănăstirei Bistriţa 31 familii de Ţigani şi 12 case de Tătari[4]. In 1429 dăruind soţiei sale cneaghina Marena mănăstirea la Vâşnevăţ, unde era egumen Chiprian, îi dă şi nişte Ţigani[5]. In 1434, Ştefan Voevod dăruieşte mănăstirii din Poiana trei familii de Ţigani[6]. In 1435 acelaşi voevod dăruieşte boierului Petru Hudici sate, o prisacă, o selişte, două locuri de pustie şi două familii de Ţigani[7].

Această practică continuă şi mai departe sub Ştefan cel Mare şi urmaşii lui, atât în privinţa Tătarilor, cât şi a Ţiganilor[8].

Pentru denumirea Tătarilor şi Ţiganilor se întrebuinţează în documentele noastre întotdeauna cuvântul slovenesc *«celedi»*. In limba rusă robul purta denumirea de «celeadin», iar în plural «celeadi»[1]. In documentele noastre cuvântul «celed» are două sensuri: prima accepţiune are în vedere grupul de robi, familia lor sau gospodăria, cu indicarea numelui capului familiei, a doua înseamnă pur şi simplu rob individual. Aceasta se poate vedea clar din documentul din 23 Apr. 1441, prin care se dăruieşte mănăstirei Poiana «patru celed ţigăneşti cu nume Slav Hârlăuanul cu celedea şi Nicola cu celedea şi Băzăla cu celedea»[2].

De obiceiu cuvântul «celed» în cel dintâiu înţeles, se traduce la noi cu «sălaş sau curte», pe când ar fi mai corect să fie trecut cu «familie sau gospodărie». Intr'un document din 1446, vorbindu-se de şase «celed» ţigăneşti, după arătarea numelui capilor de familii, se adaugă: cu femeile lor şi copiii lor şi cu toţi moştenitorii lor (naşlednichi)[3]. Intr'un suret de uric din 30 Martie 1500 «celed» se traduce cu «odaie», ceea ce se apropie mai bine de «familie»[4].

---

1 C. GIURESCU. *Despre rumâni*, pag. 35—36 nota.
2 R. ROSETTI. *Pământul*, pag. 297.
3 C. GIURESCU. Ibidem, pag. 36 nota.
4 M. COSTĂCHESCU. Vol. I, pag. 212—215.
5 Ibidem, pag. 248—250.
6 Ibidem, pag. 392—393.
7 Ibidem, pag. 402—409.
8 I. BOGDAN. Ibidem, vol. I, pag. 6—7, 13, 39, 78, 91, 106, 140, 243, 283 ş. a., vol. II, pag. 176.
1 M. F. VLADIMIRSCHII-BUDANOV. Ibidem, pag. 380—381. S. F. PLATONOV. *Cursul istoriei ruse*, S.-Pet., 1904, pag. 82—83. V. CLUCEVSCHII. Ibidem, vol. I, pag. 334 ş. u.
2 M. COSTĂCHESCU. Ibidem, vol. II, pag. 80—81.
3 Ibidem, pag. 237—238.
4 I. BOGDAN. Ibidem, vol. II, pag. 176—178.

Ţiganii au venit la noi, odată cu năvălirea Tătarilor, ai căror slugi şi robi erau. De aci provine şi denumirea lor «Tătăraşi».

Intrucât robia Tătarilor şi Ţiganilor era rezultatul captivităţii lor în timpul războaielor, cari la începuturile evoluţiei istorice a lumii erau la toate popoarele un mijloc de robire a prizonierilor, şi printre prizonieri se aflau uneori şi oameni de alte naţionalităţi, se poate crede că erau la Români în vechime şi alţi robi, decât Tătari şi Ţigani, deşi documentele nu ne vorbesc despre aceasta nimic.

CAPITOLUL 17.

Organizarea statului.

Puterea domnitorului.

Se pare că dela Dimitrie Cantemir porneşte tradiţia de a socoti că domnii Moldovei aveau în stat o putere absolută[1]. «Nu le lipsea, — scrie D. Cantemir, — nici o superioritate a puterii supreme, cu care se mândresc principii cei mari. Afară de Dumnezeu şi sabia lor, nu recunoşteau pe nimeni superior în ţară, iar în afară nu erau legaţi de nici un principe sub nume de feudă sau de fidelitate[2]; războiul, pacea, vieaţa, moartea şi bunurile tuturor locuitorilor depindeau de voinţa lor şi de toate acestea puteau să dispună după voinţă, pe drept sau pe nedrept, fără să se poată împotrivi cineva». Cu fiul lui Ştefan cel Mare, Bogdan, dispare baza gloriei Moldovei, totuşi libertatea se menţine până la Petru Rareş. După el «cele mai multe drepturi supreme, cari erau înainte ale domnilor, începură să fie ale Curţii Otomane».

Dreptul de a face politică externă se ridică dela Domnitori. Le rămâne: «libertatea de a face legi, de a pedepsi pe locuitori, de a face boieri şi a le lua boieria, de a pune impozite, chiar de a face episcopi şi altele, având aproape aceeaşi putere, pe care o avusese odinioară». «Toate demnităţile civile şi militare stau în puterea lui: le dă celor iubiţi, le ia celor urâţi de el. In darea acestora nu există pentru principe nici o regulă».

O singură delimitare, şi aceea nu prea mare, găseşte D. Cantemir în următoarele: «Nu s'a dat aceeaşi putere faţă de averea locuitorilor». Pentru asupririle cu biruri sau vărsarea sângelui nevinovat se făceau uneori plângeri la Poartă şi domnul putea fi pedepsit cu exil sau cu confiscarea averilor. Totuşi primejdia aceasta nu era prea mare, întrucât domnul putea «să îmblânzească prin daruri pe vizir, pe kehaia, pe teftedar», funcţionarii înalţi la Poartă, iar

---

1 *Descrierea Moldovei*, pag. 36—37.

2 D. CANTEMIR se contrazice, vorbind în alt loc al lucrării (p. 66) despre «feuda» Moldovei faţă de Turci.

«un advocat îl putea apăra de orice, dacă ştia să pledeze cu mâinile pline»[1].

Totuşi în capitolul imediat următor, D. Cantemir recunoaşte că din timpul lui Ştefan al III-lea «s'au născut pentru boierii Moldovei privilegii mai mari, pe cari nu le avusese înainte, în privinţa alegerii domnilor, cu această restricţie că nu puteau alege, decât din familia domnească, dacă mai era cineva».

Această caracteristică a puterii domnului a influenţat puternic asupra concepţiei posterioare a istoricilor noştri. Se poate afirma chiar, că teoria clasică a puterii domnului, formulată de cei mai mari istorici ai noştri, d. N. Iorga şi A. D. Xenopol, este inspirată de D. Cantemir.

D. N. Iorga scrie: «Principele are toate drepturile asupra teritoriului, asupra bunurilor supuşilor săi, asupra vieţii lor însăşi» şi altădată, povestind despre cruzimile domnilor, afirmă că nimănui nu-i trecea prin gând «că aceste fapte nelegiuite, vrednice de mânia cerului, ar fi o încălcare a legilor ţării, a obiceiului pământului... Domnul putea să hotărască după plac felul morţii, să aleagă sabia, spânzurătoarea, ţeapa şi chiar să adauge şi alte chinuri rafinate»[2].

A. D. Xenopol deasemenea afirmă că «legal domnul nu era îngrădit prin nimic; în voia domnului stătea tot ce-i trecea prin minte, şi nedreptatea cea mai strigătoare la cer putea să iee fiinţă, de îndată ce domnul avea inima a o îndeplini. Stavilele morale reţineau adeseaori pe domn dela abuzuri, dar vai de acea societate în care morala este singura garanţie a intereselor! Domnul român avea deci, în vremurile mai vechi ale istoriei noastre, o putere absolută în înţelesul cel mai deplin al cuvântului. Despotismul asiatic, iată caracterul domniei româneşti»[3].

In discordanţă cu aceasta d. Const. C. Giurescu susţine că «puterea domnului n'a fost niciodată absolută». Ea era îngrădită pe de o parte de obiceiul pământului, iar pe de altă parte de boieri. «Domnul nu poate guverna împotriva acestor factori; cei care au încercat-o, au fost întotdeauna înfrânţi». Obiceiul pământului permitea domnului să ia moşia cuiva numai în caz de viclenie, adică de trădare, de neplata dărilor şi în lipsa moştenitorilor legali. Obiceiul pământului limita puterea domnului şi în domeniul judecăţii. Oricine putea să se sustragă judecăţii domneşti, recurgând la judecata megieşilor, ceea ce se exprima prin formula «a lua lege». Dacă arătările împricinatului asupra moşiei în cauză, erau confirmate de megieşi, i se dădea câştig de cauză şi domnul în sfatul domnesc îi elibera hrisovul. Partea adversă avea o singură cale de combatere, să ia «lege peste lege», adică să adune un număr îndoit de megieşi. Se putea merge pe această cale până la 48 de megieşi.

---

1 Ibidem, pag. 38—39.

2 *Le caractere commun des institutions du Sud-est de l'Europe*, Paris, 1929, pag. 38, şi *Istoria poporului românesc*, Buc. 1925, vol. III, pag. 38.

3 *Istoria Românilor*, vol. III, pag. 161.

In afară de aceasta, puterea domnului era limitată şi de boieri, din rândurile cărora se alegeau dregătorii. «Boierii reprezentau elementul politic prin excelenţă al ţării. Domnul poate guverna numai cu concursul boierilor»[1].

Examinând aceste două concepţii asupra puterii domnului, cari se bat cap în cap, menţionez în primul rând că, după cât se vede, cu D. Cantemir s'a întâmplat acelaşi lucru ce se întâmplase şi cu unii istorici ruşi din veacul al XVIII-lea, Tatişcev şi Lomonosov. Aflându-se sub impresia contemporaneităţii, aceşti istorici afirmau că Rusia chiar dela începutul existenţei sale istorice trăia sub formă de monarhie ereditară atotputernică, că între prezentul şi trecutul statului rusesc nu există o deosebire mare.

Desigur, D. Cantemir nu avea de gând să justifice prezentul prin denaturarea trecutului, după cum erau intenţionaţi să facă istoricii ruşi, totuşi el a pierdut, sub influenţa covârşitoare a timpului său, imaginea adecuată şi fidelă a puterii domnului din timpurile mai vechi, a modernizat-o. In timpul lui era la modă monarhia absolută şi boierimea românească nu reprezenta ceeace era ea în vechime: principala forţă politică motrice a întregului stat.

E instructiv să continuăm comparaţiile cu istoriografia rusă şi în altă direcţie. In privinţa puterii principelui rus vechiu şi respectiv a boierilor ruşi, există aceeaşi divergenţă de păreri. Şi acolo au fost formulate două păreri opuse diametral, aproape cu acelaşi conţinut, ca şi în România.

Un istoric de vază al dreptului rusesc, Sergheevici, cercetând textele cronicelor, a ajuns la concluzie că principele se sfătuia cu boierii în toate chestiunile mai importante de administrare a statului («duma principelui»), fără însă ca boierii cari stăteau în jurul lui să formeze o instituţie[2]. Era mai curând un simplu act de consultare, decât o instituţie, şi puterea principelui nu era prin nimic limitată.

Dimpotrivă cel mai mare istoric din timpurile din urmă Kliucevschi, într'o monografie specială, datorită cărei a-şi devenit renumit, sub titlul: «Duma boierilor», a dovedit că principele rus era obligat să se consulte cu boierii, că dreptul consuetudinar îl lega şi îl făcea să se conformeze sfaturilor boierilor, că la început «duma boierilor» cuprindea pe druginici şi boierii pământeni, iar apoi s'a transformat într'o instituţie compusă din persoane, ce ocupau diferite funcţiuni gospodăreşti la curte, atât în interesul principelui, cât şi în interesul ţării, care se confunda atunci cu cel al principelui. Elementul acesta aristocratic a jucat în istoria Rusiei un rol foarte important. Numai evaluând acest element social la justa lui valoare, ne putem explica lupta marilor principi ai Moscovei şi a ţarilor ruşi, mai ales a ţarului Ivan Groznâi, împotriva

---

1 CONST. C. GIURESCU. *O nouă sinteză a trecutului nostru*, Buc., 1932, pag. 77—80. C. GIURESCU. *Despre boieri*, Buc. 1920, pag. 39—43.

2 V. I. SERGHEEVICI. *Antichităţile juridice ruse, S.-Pet., 1896, vol. II, «Vece i kniazi», pag. 337 ş. u.*

boierilor[1]. Această părere a fost apoi acceptată aproape de toţi istoricii ruşi şi recunoscută ca o achiziţie a ştiinţei istorice ruse.

Ceva asemănător s'a petrecut şi la alte popoare, de exemplu la curtea Merovingienilor, cari aveau pe lângă ei «consiliarii», «optimates», şi nici o lege scrisă nu-i obliga pe regi să consulte persoanele, cari îi înconjurau, totuşi ei erau nevoiţi să facă aceasta dintr'o necesitate iminentă. Lucrul acesta era necesar mai ales din cauză că nu existau atunci legături de supuşenie, vieaţa publică fiind dominată de înţelegeri reciproce. Regii trebuiau să atragă la curtea lor pe boieri, făcându-i să se intereseze de afacerile statului.

Aşa a fost şi la noi. Boierii prezentau în vieaţa statului un element de bază. Principii români nu puteau să-l ignoreze. E prea categorică afirmaţiunea lui A. D. Xenopol că «boierii îşi dădeau numai părerea fără a o impune domnului; divanul a fost totdeauna în ţările române numai un sfat al domnului, nu o autoritaite neatârnată de el»[2].

In timpul când «obiceiul pământului» normalizează toată vieaţa şi este deseori mai sever decât legea, nu ne putem aştepta la prea mare libertate a principelui faţă de boieri. Ei îl călăuzesc şi sfaturile majorităţii lor, înfăţişând opinia publică a clasei dominante, puteau să nu fie luate în considerare de domn, decât în foarte rare cazuri. In mod normal principele guvernează împreună cu sfatul boierilor, care reprezintă un element permanent şi cel mai de seamă în sistemul politic şi administrativ al ţării.

Teroarea, pe care o deslănţuiau uneori principii, însemna sau că însăşi boierimea era desbinată, ceea pe permitea principelui să se asocieze cu una din grupările boiereşti mai pe placul lui, sau că întreaga boierime nu-l agrea pe domn şi el se rezema pe o altă clasă socială, după cum s'a întâmplat către sfârşitul perioadei, de care ne ocupăm, în domnia lui Ioan-Vodă cel Cumplit.

Dacă ne mai gândim şi la sistemul alegerii domnului, concluziile noastre se confirmă pe deplin. D. Cantemir scrie că «domnia Moldovei a fost la început ereditară»[3]. Din expunerea posterioară se vede că această expresiune nu e prea exactă, deoarece cetim: «Stingându-se neamul Dragoşeştilor, până în timpul Movileştilor, s'a lăsat de către Turci libera alegere a domnilor de către fruntaşii ţării»[4].

Mai aproape de adevăr în această privinţă se situează A. D. Xenopol, care defineşte sistemul de succesiune la tron în ţările române chiar dela început ca «electiv-ereditar», deoarece «toţi copiii şi chiar alte rude ale mortului domn aveau cu toatele un drept

---

1 V. CLIUCEVSCI. *Duma boierească a Rusiei vechi*, Moscova, 1882.
ZAGOSCHIN. *Duma boierească*, Cazani, 1871.
I. MALINOVSCHI. *Rada marelui principat lituan, în legătură cu duma boierească a Rusiei vechi*, Tomsc, 1903, partea I: Duma boierească a Rusiei vechi.

2 *Istoria Românilor*, Ibidem, pag. 157—158.

3 *Descrierea Moldovei*, pag. 39.

4 Ibidem, pag. 48.

egal de a fi alese la domnie de către ţară». Autorul mai susţine că «fiii naturali erau puşi pe aceeaşi linie cu acei legiuiţi, deoarece şi ei erau din osul domnului», şi «fusese destul ca un domn să se fi întâlnit în vieaţa lui cu o femeie, pentru ca fiul acesteia să poată pretinde că-l avusese de tată»[1].

Deci în realitate în ţările române se practica sistemul alegerii, limitat la un neam cu toţi descendenţii, ascendenţii lui, liniile lăturalnice şi fiii din concubinaj. Boierii, alegând pentru postul de domn în numele ţării pe cel mai pe placul lor, deseori prin însuşi actul acesta iniţial al dispunerii de soarta scaunului domnesc, determinau şi caracterul viitoarei guvernări. In tot cazul, întotdeauna cu dreptate, boierii pretindeau la rolul sfetnicilor ascultaţi şi respectaţi: persoana a cărei alegere fusese rezultatul voinţei lor, trebuia să se conformeze cu părerile şi năzuinţele lor.

Rolului de autocrat nu îi corespundea nici situaţia externă a principelui. Principii români nu numai odată au jurat credinţă regilor Poloniei şi Ungariei[2]. Uneori, după cum am văzut, concomitent cu ei, dar separat, jurau această credinţă şi boierii ţării.

In contrazicere vădită cu toate tratatele internaţionale, pe cari le-a încheiat Moldova, D. Cantemir neagă caracterul vasal al legăturii principelui Moldovei cu curţile poloneză şi ungară şi explică părerile contrarii tendenţioase ale autorilor Poloni sau Unguri numai prin faptul că unii dintre domnii Moldovei se refugiau în Transilvania şi Polonia. Aceşti autori «ar fi schimbat în supunere ceea ce pe drept era numai alianţă sau tovărăşie»[3].

De sigur, de supuşenie în sensul adevărat al cuvântului nu poate fi vorba. Regele Poloniei şi regele Ungariei nu se amestecau — sau aproape nu se amestecau — în afacerile interne ale Moldovei. Dar nici tovărăşie nu era, deoarece raporturile aveau în structura lor principiul de vasalitate, dependenţa unui inferior de superior[4]. Vasalitatea s'a adâncit mai ales sub Turci. Semnul ei exterior a fost atât ceremoniile de numire a domnului la curtea sultanului, cu sărutarea de mâini până şi a kehaiei, cât şi obiceiul de a cere din trei în trei ani confirmare la Poartă («mucarer mare», adică reînoirea domniei printr'un firman nou al sultanului), şi din an în an («mucarer mic»). Inmulţirea pretendenţilor la scaunele principatelor române, poftele pecuniare ale curţii otomane şi a funcţio-

---

1 A. D. XENOPOL. Ibidem, pag. 161—162.

2 Suzeranul se numea «gospodin», «gospodar» sau «opecalnic», adică protector. Vasalul purta numele de «goldovnic», dela «gold» sau «hold» şi «holdunoc», ce înseamnă feud, V., de ex., I. BOGDAN. *Documente istorice slavo-române din arhiva curţii imperiale din Viena*, Ac. Rom., şedinţa dela 3 Febr. 1889, pag. 39 şi aceluiaşi autor: *Documentele*, vol. II. pag. 284 (Suceava 2 Martie 1462). Ştefan cel Mare recunoaşte ca «obiceiul strămoşilor noştri ai pământului moldovenesc» depunerea jurământului de credinţă («verî naşoi holdunoc dati») faţă de suzeran.

3 D. CANTEMIR. Ibidem, pag. 71.

4 Nu împartăşesc părerea d-lui I. D. CONDURACHI (*Suzeranitatea ungaro-polonă şi efectele ei asupra suveranităţii principatelor române* până la 1500, Cernăuţi, 1923, pag. 23) cum că supremaţia ungară şi polonă avea un caracter al unei «alianţe» inegale, ca la Romani, îmbrăcate numai în forma feudală a timpului.

narilor mari dela această curte, creşterea vertiginoasă a tributului şi dărilor către Turci, au demoralizat postul de domn, l'au făcut să fie un instrument al lăcomiei omeneşti.

Sfatul domnesc (rada).

Domnitorul guvernează ţara cu ajutorul sfatului boierilor. Boierii formează un element esenţial în vieaţa statului.

La început sfatul boierilor nu are nici o denumire[1]. In documentele istorice se vorbeşte numai de boieri, cari iau parte la întărirea hotărîrii domnitorului. Formula obişnuită din urice este: «Iar la aceasta, credinţa Domniei noastre mai sus scrisului (numele domnitorului) şi credinţa copiilor noştri şi credinţa boierilor noştri (urmează indicarea persoanelor) şi credinţa tuturor boierilor moldoveni mari şi mici»[2]. Boierii arătaţi în urice cu nume (de obiceiu aproximativ 20 persoane) erau de fapt sfatul domnesc sau al boierilor.

In cazuri mai importante luau parte la sfat şi mitropoliţii şi episcopii.

Cu timpul, sub influenţa galiţiană şi poloneză, sfatul capătă denumirea de «rada noastră» sau «rada moldovenească». Confirmând mănăstirii Pobrata unele avantagii, Ştefan Vodă în an. 1466, 9 Iulie, scrie în uric: «Am hotărît cu mitropolitul nostru chir Teoctist şi episcopul nostru chir Tarasie dela Roman şi cu toată rada a noastră». Urmează credinţa a 25 de boieri[3].

Deşi ca idee domnitorul ţine ţara şi o guvernează împreună cu toţi boierii, totuşi rada nu se confundă cu boierimea moldovenească în general şi este privită ca un organ superior. Ştefan Vodă stabileşte teritoriul episcopiei de Rădăuţi în an. 1490, 15 Martie, confirmându-i stăpânirea a peste 44 de sate. Hotărîrea aceasta el o ia «împreună cu rugătorul şi părintele nostru chir Gheorghe, mitropolitul Sucevei, şi cu toţi boierii noştri moldoveneşti, şi *în deosebi* împreună cu toată noastră rada»[4].

Denumirea de «radă» se pomeneşte des în documentele externe: în tratate şi privilegii. In tratatul de alianţă, încheiat la 14 Septembrie 1499 între Ştefan Voevod şi Alexandru, marele duce al Litvaniei, sunt arătaţi în formula de credinţă: «Noi, boierii ţării moldoveneşti, rada gospodarului nostru Ştefan Voevod»[5].

---

1 IOAN. C. FILITTI, *Despre vechea organizare administrativă a principatelor române*, Buc. 1935, pag. 9—10.

GH. GHIBĂNESCU. *Divanurile domneşti din Moldova şi Muntenia* în secolul XVI, Iaşi, 1927.

GH. D. FLORESCU. *Divane domneşti din Muntenia din secolul al XV-lea.*

2 De exemplu în docum. din 22 Sept. 1411 al lui Alexandru Voevod. M. COSTĂCHESCU. *Document, moldov.*, vol. I, pag. 95—96.

3 I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 105.

4 Ibidem, pag. 406. V. deasemenea şi documentele din 17 Aprilie 1480, ibidem, pag. 239, şi din 15 Martie 1490, ibidem, pag. 419.

5 Ibidem, vol. II, pag. 442—446. V.deasemenea: pag. 261—265 (an. 1458), pag. 370—372, (an. 1485), pag. 417—442 (an. 1499), pag. 442—446 (an. 1449).

Boierii vorbeau în numele ţării şi se socoteau ţară legală. Insă cam pe timpul lui Ştefan cel Mare, începe să se facă distincţie între boerime şi noţiunea ţării întregi. Aşa, de exemplu, în tratatul din 28 Iulie 1468, încheiat între Ştefan Voevod şi regele polonez Cazimir, prin care Ştefan Voevod făgădueşte regelui să fie supus credincios, numai să fie şi el apărat de coroană împotriva Turcilor, Tătarilor şi Ungurilor, Ştefan jură credinţă cu tot clerul, cu toţi boierii bătrâni şi tineri, cu toată rada moldovenească credincioasă, cu toţi supuşii şi cu toată obştea («pospolstvo») ţării moldoveneşti. Jurământul se depune faţă de rege, coroana poloneză, toţi arhiepiscopii, episcopii, prelaţii şi întreg clerul, toţi demnitarii («cesnicom») şi boierii «radei poloneze»[1].

Ideea de ţară întreagă se întăreşte în cazuri extraordinare prin adunările ostăşeşti, după cum s'a întâmplat în timpul lui Ştefan cel Mare, care înainte de moarte a strâns «în câmp» pe «toţi ai săi»[2]. Inchinându-se lui Ion Corvin în an. 1450, Bogdan Voevod jură credinţă cu «căpitanii noştri, boierii noştri, oştile noastre, sfatul nostru şi întreaga ţara noastră»[3]. Insă ideea aceasta este încă prea vagă şi nu dă naştere unui organ de conducere a ţării, ceea ce se petrece mai târziu în perioada regimului de stări sociale.

La sfatul domnesc iau parte atât primii demnitari ai ţării, cât şi boierii fără funcţiuni, mari proprietari.

Sfatul domnesc delibera în cele mai importante chestiuni administrative, având şi dreptul de judecată. In acele timpuri primitive obiceiul pământului înlocueşte legea. Soluţiile date în cazurile concrete, pe baza obiceiurilor, călăuzesc vieaţa statului.

La curte pentru nevoile sfatului domnesc există şi o cancelarie domnească[4].

Marii dregători[5].

La început principele era acela, care judeca personal poporul şi administra ţara. Administraţia era primitivă şi nu avea nevoie de un personal administrativ numeros. Pe măsura desvoltării vieţei

---

1 Ibidem, vol. II, pag. 301.

2 E. HURMUZAKI. *Documente*, vol. VIII, pag. 41.

3 I. BOGDAN. *Cinci documente istorice slavo-române*. An. Ac. Rom. Ser. 2, vol. XI. pag. 54 ş. u.

4 NICOLAI GRĂMADĂ. *Cancelaria domnească în Moldova* până la domnia lui Constantin Mavrocordat, extras din «Codrul Cosminului», 1935, IX, Cernăuţi.

5 CONST. C. GIURESCU. *Contribuţii la studiul marilor dregători în secolele XIV şi XV*, Vălenii de Munte, 1926.

CONST. C. GIURESCU. *Noi contribuţiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV şi XV*, Buc., 1925.

D. NICHITA. *Contribuţii asupra pârcalabiei în Moldova, până la sfârşitul secolului al XVI-lea*. «Arhiva», Iaşi, XXXII, 1925, No. 2, p. 90—98 şi No. 3 şi 4, pag. 245—254.

T. BĂLAN. *Vornicia în Moldova*, 1931.

IOAN C. FILITTI. *Despre vechea organizare administrativă a principatelor române*. Buc., 1935, ed 2.

administrative, principele dădea diferite însărcinări curtenilor săi, cari în afară de serviciile pe cari le prestau la curte, trebuiau să se ocupe şi de nevoile statului. Cinci sau şase dregători îl ajutau la toate treburile administrative şi judecătoreşti.

Cel mai mare era *vornic*, care avea grijă de curte, judeca personalul curţii şi totodată era cel mai mare judecător al ţării. Numai el era competent să judece pricinile de omor şi să pronunţe pedeapsa cu moarte. In acelaşi timp el avea în măna sa poliţia şi siguranţa statului. Pe la sfărşitul veacului al XV-lea, Oltenia e scoasă din competinţa vornicului muntean şi se încredinţează marelui *ban* cu sediul la Craiova.

Logofătul la început numai aplica pecetea la actele domneşti, iar apoi s'a transformat într'un judecător, mai ales pentru chestiuni de moşii. De el depindeau raporturile dintre stat şi biserică.

Vistierul avea în grija sa vistieria domnească, care în primele timpuri nu se deosebea de cea a statului. Tot el era şi vameş. Când casieria domnului a început să se deosebească de cea a statului, tezaurul particular al domnului a trecut în grija marelui cămăraş.

Postelnicul (sau stratornicul) îngrijea patul şi dormitorul domnului. In a doua jumătate a veacului al XVI-lea, însemnătatea lui a crescut, dându-i-se dreptul de a judeca personalul curţii domneşti, care până atunci aparţinea marelui vornic. El era şi cărmuitorul afacerilor externe.

Celelalte funcţiuni aveau mai mult un caracter curtean, în afară de *marele armaş*, care executa sentinţele de moarte şi avea în supravegherea sa temniţele. Nu era însă membru în sfatul domnesc.

Paharnicul turna băutura la mesele principelui, *stolnicul* era bucătar al curţii, *clucerul* şeful curţii, *jitnicerul îngrijitorul grânarului domnesc*, *comis* şeful grajdurilor.

Alte funcţiuni au fost împrumutate mai tărziu, ca de exemplu *serdarul* (dela cuvântul sârb — «sardar», prefect), care la noi era şeful călărimii, *hatmanul* la Moldoveni era capul armatei, *medelnicerul* turna apă domnului în timpul spălatului mâinilor (dela cuvântul unguresc «medencze», lighean), *aga* era şeful siguranţei publice.

Mai erau *şatrarul* care avea grijă de corturile şi tunurile oştirii, *spătarul* care ţinea spada principelui în timpul mesei, *uşierul*, *portarul* etc.

Dregătorii mari aveau sub ordinul lor pe ajutori, cari purtau acelaşi titlu ca şi ei, însă cu adăugirea *«vtori»* sau *«treti»*, adică al doilea, al treilea (logofăt al doilea, logofăt al treilea).

In afară de ajutorii imediaţi, dregătorii mari aveau în subordine şi pe aşa zişii *«slugi»*, cari purtau titlul şefului în formă diminutivă: în secolul al XV-lea în Moldova de marele vornic depindeau vorniceii, de spătar — spătăreii şi paharnic — paharniceii.

In competinţa subalternilor marilor dregători intrau: administraţia, strângerea veniturilor, pronunţarea gloabelor sau amenzilor şi de aceea li se zicea şi «globnici».

Particularitatea fundamentală a acestui sistem de administrare a țării este confundarea și nedivizarea funcțiilor administrative de cele ale justiției. Aproape fiecare funcțiune era în același timp și administrativă și judecătorească. In distribuirea atribuțiilor lipsea orice logică. Cumulul de funcțiuni era un rezultat al practicei ocazionale, și al încrederii personale din partea domnului față de marii dregători și din partea acestor din urmă față de ajutorii și subalternii lor.

Pe de altă parte, până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, atât marii dregători, cât și ceilalți funcționari, nu aveau leafă, ci erau mulțumiți numai cu părțile, ce li se cuveneau, din gloabele sau amenzile, pe cari le aplicau. In sistemul de recompensare intrau deasemenea daniile domnești și scutiri de dări, acordate de domn.

In sfârșit, în tot timpul perioadei, de care ne ocupăm, dregătorii statului erau totodată și slugi particulare ale domnului.

Toate aceste trăsături nu sunt proprii numai țărilor române, ci și tuturor statelor europene din timpurile medievale.

Dregătoriile se creează treptat[1].

Șefii cetăților apar în sfatul domnesc întâiu fără titlu, numai cu indicarea cetății de unde sunt; de pildă «dela Hotin» la 1400, iar apoi cu denumirea de pârcălab, de pildă pârcălab de Cetatea-Albă 1449, de Chilia 1465, de Orhei 1472, de Hotin 1472.

Care este originea acestui sistem administrativ? D. N. Iorga crede că ar fi fost împrumutat dela Bizanț. D-sa spune: «Se găsesc printre acești sfetnici ai Voevodului, un Logofăt, un Vistiernic și un Vornic, adecă Marele cancelariu, Tesaurariul și Maiordomul, dregătorii cari, afară poate de cea din urmă, au fost toate împrumutate dela falnicul Bizanț, printr'o imitație stângace, dar pretențioasă, în Preslav, Prespa și Târnova»[2].

Aproape de aceeași părere este și D. Onciul, care afirmă că «boieriile erau întocmite după tipul bizantin, cu denumiri grecești sau slavonești (dvornic — palatinus, logofăt — cancelarius, spătar — gladifer, vistiar — thesaurarius, postelnic — cubicularius, paharnic, în Moldova ceașnic, — pincerna, stolnic — dapifer, comis — comes stabuli)». Totuși același autor arată că pârcălabii (ungurește porkolab, lat. castellanus) și starostele (polonește starosta, lat. capitaneus), capul ținutului Cernăuți, erau dregători de origine ungurească și polonă[3].

A. D. Xenopol se pronunță în favoarea originii slavo-bulgare. El scrie: «Mai tot sistemul dregătoriilor țărilor române, și desigur toate cele de căpetenie, sunt de origină slavo-bulgară. Cuvintele de origină slavo-bulgară cu care sunt însemnate dregătoriile în țările române, arată într'un chip învederat că ele au trebuit să

1 I. C. FILITTI. Ibidem, pag.12.

2 *Istoria poporului românesc*, vol., II, pag. 8—9.

3 D. ONCIUL. *Din Istoria României*, Buc., 1914, pag. 44.

fie întroduse dela statul bulgar de peste Dunăre, şi anume întâiu în Muntenia şi de aici în Moldova»[1].

Jirecec se îndoieşte, dacă denumirile dregătoriilor româneşti au fost împrumutate dela Bulgari. El socoate această părere ca nedovedită, arătând că la Bulgari erau alte denumiri pentru cele mai importante dregătorii, anume, în afară de logofăt: protovestiar, protosevast, protokeliatin, protostrator, marele primikiur, epichern. Se mai întâlnesc strator şi comis[2].

D. I. Filitti se mărgineşte la arătarea denumirii dregătorilor fără a preciza originea funcţiunilor[3].

Comparând părerile istoricilor, unele cu altele, constatăm o mare varietate, care, cred, pledează în favoarea influenţei mai multor state asupra vechiului nostru sistem administrativ, dar în acelaşi timp exclude caracterizarea acestui sistem ca «slavo-bulgar». De bună seamă nu provoacă îndoieli faptul că medelnicerul şi pârcălabul au fost luaţi dela Unguri. Starostele este împrumutat dela Poloni. Logofătul, vistierul şi spătarul dela Bizantini. Dela Ruşi, şi nu dela Bulgari, Moldovenii au putut să împrumute pe vornic (la Ruşi «dvorschii» avea în grija sa curtea princiară şi pământurile domneşti), ceaşnic, postelnic, stolnic, clucer, vataman, (hatman, ataman), şi ureadnic, care era sluga marilor dregători. Comisul a fost cunoscut mai multor state europene.

Teritoriul şi diviziunile teritoriale.

Intinderea stăpânirii moldoveneşti asupra teritoriului, populat de Români, se făcea treptat. Sub Dragoş-Vodă Moldova era încă un mic principat, un germen al viitorului stat moldovenesc. Aşa a rămas ea şi în timpul lui Bogdan cu acea deosebire că şi-a căpătat neatârnarea, care i-a deschis posibilitatea desvoltării.

Laţcu, fiul lui Bogdan, lărgeşte hotarele statului în direcţia nordică, mutând şi reşedinţa domnească dela Baia, prima capitală a Moldovei, la Siretiu.

Petru Muşat, în urma fericitei căsătorii cu Nastasia, fiica lui Laţcu, uneşte în mâinile sale două ţări: Moldova şi voevodatul Şepeniţului. In an. 1387 el numeşte pârcălabi la Hotin pe Nistru şi la Ţeţin pe Prut.

Roman lărgeşte hotarele Moldovei spre Sud şi îşi însuşeşte titlul: «Mare de sine stătător domn Ţării Moldovei dela munţi până la ţărmul mării». Nu se ştie, în ce măsură acest titlu corespundea cu realitatea.

Insă nu prezintă îndoială că numai Alexandru cel Bun, gonind Tătarii peste Nistru, a stabilit hotarele statului dealungul acestui fluviu, ocupând întâiu Tighina şi apoi coborîndu-se până la Cetatea-Albă. In ce ani s'au petrecut aceste evenimente, nu se ştie

1 *Istoria Românilor*, vol. III, pag. 173 şi 176.
2 *Istoria Bulgarilor*, capit. XXV, în trad, rusă, pag. 500.
3 *Despre vechea organ. adm. a princip. române*, pag. 12.

14 Comanda № 20929

precis. In 1408 vedem Cetatea-Albă stăpânită de Moldoveni[1]. Apoi vine rândul să fie ocupată de Moldova şi Chilia, care la începutul domniei lui Mircea cel Bătrân era încă a Muntenilor, însă între anii 1408—1412 a devenit moldovenească[2]. Aici la mare se ciocneau interesele ambelor ţări: Moldova şi Muntenia, deoarece şi una şi alta tindeau spre un debuşeu pentru comerţul lor extern.

Ţinutul în jurul Chiliei, care se numea în vechime «ţinut Basarabean» sau «Basarabia», după numele dinastiei muntene «Basaraba», cu toate că a trecut în stăpânirea moldovenească, nu numai şi-a păstrat acest nume, ci l'a întins şi asupra Bugeacului întreg.

In cursul perioadei feudale stăpânirea asupra cetăţilor moldoveneşti a fost de mai multe ori contestată de Polonezi, Munteni şi Turci.

In scopuri administrative, Moldova se diviza în ţinuturi cu nume de «volost» sau «derjava». Ele depindeau de centrul administrativ, stabilit în oraş sau cetate. Administratorii acestor ţinuturi şi ai oraşelor sau cetăţilor, aveau titluri destul de variate, şi anume: vornic, staroste, pârcălab, (prin ung. «porkolab» din nemţ. «Burggraf»). Acest din urmă titlu se dădea comandanţilor cetăţilor. In secol. XVI în sfatul domnesc găsim pe pârcălabii de Hotin, Neamţ şi Cetatea Nouă (Roman) şi portarul de Suceava. In secolul al XVII-lea această demnitate devine obişnuită pentru oraşe şi postul îşi pierde însemnătatea. Ţinuturile sau volostele se subdivizau în ocoale.

Am văzut că unele oraşe moldoveneşti apar înainte de constituirea politică a principatelor şi prin urmare trebue să fi fost organizate şi cârmuite după modelul Galiţiei[3]. După întemeierea ţărilor române,în documentele istorice se pomeneşte treptat despre diferite oraşe[4].

Târgurile erau aşezate pe pământurile domneşti, de cari dispunea domnul, şi uneori erau dăruite de el mânăstirilor şi persoanelor particulare. In oraşe şi cetăţi în afară de pârcălabi, ca reprezentanţi ai principelui, mai erau şi organe autoritare, alese de populaţie ca: şoltuz (dela Schulteiss) cu 12 pârgari (Bürger), sistem care a fost împrumutat probabil dela Unguri şi s'a păstrat până la secolul al XVIII-lea. Organele aceste comunale aveau în competinţa lor atât judecarea pricinilor de proprietăţi în cuprinsul târgului, cât şi întărirea contractelor între târgoveţi, administrarea averii comu-

---

1 Privilegiu comercial Liovenilor, din 8 Oct. 1408. M COSTĂCHESCU. Ibidem, vol. II, pag. 630—637.

2 Datele acestea indică: prima privilegiul comercial, acordat Liovenilor, în care oraşul Chilia nu figurează încă, a doua tratatul dela Lublau, unde printre oraşele moldoveneşti găsim pomenită şi Chilia.

DOGIEL. *Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lithuaniae*, vol. I, Vilnae, 1758, pag. 47, citat după A. D. XENOPOL, *Istoria Rom.*, vol. III, pag. 128.

3 V. pag. 162. Deasemenea: N. IORGA. *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, ed. 2, pag. 106.

4 I. FILITTI. Ibidem, pag. 22.

nale, repartizarea prin cislă a dărilor statului şi a corvezilor din partea târgoveţilor şi sătenilor, aşezaţi pe moşiile târgului, şi în sfârşit aveau şi o putere penală, aplicând amenzi (gloabe) şi pedepse cu lovituri de toiege.

Satele, ca subdiviziuni teritoriale, cari s'au format pe ruinele familiilor din epoca regimului gentilico-familial, erau de două feluri: 1. domneşti, înţelegând prin acest cuvânt proprietatea domnului, şi 2. particulare, ale mânăstirilor şi ale boierilor.

In acele sate, unde se păstra proprietatea indiviză (devălmăşia), în fruntea satelor stăteau cnejii, juzii şi vatamanii. Aceşti conducători ai vechilor familii gentilice au devenit după întemierea principatelor reprezentanţi ai domnului. Ei continuau să conducă satele şi mai departe, însă de acum înainte în numele domnului.

In satele, formate din proprietari, ieşiţi din indivzie, cârmuitorii satului erau puşi de aceşti proprietari, cu nume de uriadnici şi vatamani în Moldova şi pârcălabi în Muntenia. Tocmai prin aceştia se exercita puterea proprietarilor mari, ce o aveau ei în urma donaţiilor domnitorului.

Armata.

Primul istoric român, care s'a ocupat de chestiunea armatei româneşti din timpurile vechi, N. Bălcescu, susţinea că ţările române, în deosebire de celelalte ţări, şi-au organizat foarte de timpuriu armata naţională, compusă din cete de o mie de oameni, centurii şi decurii şi că această armată permanentă şi regulată s'ar trage chiar din timpul lui Mircea cel Bătrân.

Istoricii mai noui au părăsit acest punct de vedere, care stă în vădită contrazicere cu toată evoluţia militară a Europei şi cu ceea ce se cunoaşte din documentele istorice despre războaiele ţărilor noastre. Mai ales d. N. Iorga şi I. Bogdan au lămurit această chestiune, punând'o în legătură cu organizarea socială a principatelor[1]. La noi, ca şi la celelalte popoare, vechea armată a fost o armată boierească. Boierii erau obligaţi să vină, după che-

---

1 N. BĂLCESCU. *Puterea armată şi arta militară la Moldoveni în timpurile măririi lor.* «Magazinul Istoric pentru Dacia». Buc., 1846, vol. II, p. 36 ş. u.

N. IORGA. *Istoria poporului românesc.* vol. II, p. 109—112.

N. IORGA. *Istoria armatei române,* vol. I, Vălenii de Munte, 1910.

I. BOGDAN. *Câteva observaţiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor şi boierilor moldoveni în sec. XVI—XV.* An. Ac. Rom., Secţ. ist., Seria 2, tom. XXIX, 1907.

I. BOGDAN. *Documentul Răzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în secolul XV.* An. Ac. Rom., Secţ. Ist., Seria 2, tom. XXIX, 1907.

GEN. GR. CRAINICEANU. *Despre istoria armatei române.* Discurs de recepţie la Ac. Rom., Buc., 1912.

GEN. RADU ROSETTI. *L'influence du regime de la propriete sur l'organization des armees roumaines au XV-e siecle.* Bul. de la Sect. hist., de l'Ac. roum., XV, 1929; *Essais sur l'art militaire des Roumains,* Buc., 1935, ş. alt.

IOAN C. FILITTI. *Câteva cuvinte despre alcătuirea oştirii de ţară în principatele române până la Regulamentul organic.* Buc. 1936.

marea domnului, călare și înarmați, însoțiți de oamenii lor din sate. «Boierii mari și mici, scrie N. Iorga, cu toții trebuiau să facă serviciul militar și erau chemați direct de către domn la o anumită dată. Ei veneau de la curțile lor, cari erau în parte întărite cu turnuri și ziduri înalte; calul, haina ostășească și armele erau ale lor. Marii dregători, sfetnicii domnului, pârcălabii erau totodată și comandanții unor astfel de cete de boieri»[1].

Un alt istoric, I. Bogdan, subliniază că «proprietatea pământului era strâns legată de slujba militară; una era condiția celeilalte. Boierul care avea pământ, fie moștenit, fie cumpărat, fie dăruit de domn, dacă nu mergea la oaste, când îl chema domnul, săvârșia o trădare, sau cum se zicea atunci, o hiclenie, adică o lipsă de credință față de domn și țară»[2].

Armata era compusă din «cete», un cuvânt slav, ce înseamnă «tovărășie, însoțire»; ostașii se numeau feciori și voinici. Oastea era compusă cel puțin din cinci feluri de cete: 1) cetele voinicilor dela curte, a căror situație se asemăna la început cu situația așa zișilor «milites aulae» sau «servientes regales» din Ungaria; acești ostași se mai numeau uneori «viteji», un cuvânt împrumutat dela Unguri; 2) cetele boierilor dela țară, ale mânăstirilor și episcopiilor; 3) cetele pârcălabilor și staroștilor, compuse din sătenii cetăților și posadelor, (suburbiilor); în aceste cete se înrolau probabil și cetele cnejilor și juzilor din satele domnești, cari mergeau la războiu în persoană, însoțiți de doi, trei ostași călare din aceste sate; 4) cetele târgurilor sau orașelor fără cetăți și, în sfârșit, 5) cetele de mercenari străini, cari se numeau lefegii dela cuvântul leafă, de origine turcească, împrumutat de popoarele slave și de noi; la începutul secolului XVI se întrebuința și cuvântul «joldunari», format din «jold», leafă, nemțește «Sold», polonește «zold»[3].

Din cete se forma «pâlcul», cuvânt slav, împrumutat dela Slavii de Sud. Din pâlcuri se forma «oastea». Această denumire este moștenită dela Romani (latinește «hostis, hostem», italienește «oste»).

Când legătura dintre proprietatea de pământ și slujba militară a dispărut, a început decăderea militară a țărilor române.

Finanțele.

Finanțele statului românesc primitiv nu se deosebeau de cele ale domnitorului. Pentru nevoile statului și principelui se percepea un impozit direct sub denumirea de bir. Domnul mai avea veniturile ocnelor. Sarea forma atunci obiectul monopolului princiar. Tot în favoarea lui se percepeau și taxele vamale la export și import și la trecerea mărfurilor prin orașe.

O altă categorie de venituri prezentau «zecimile» de la ceară

---

1 N. IORGA. *Istoria poporului românesc.* Ibidem, pag. 109.
2 I. BOGDAN. Ibidem, pag. 13.
3 Ibidem, pag. 12—15.

şi vinul produs în ţară, apoi aşa zise: oieritul, porcăritul (goştina), albinăritul (desetina), găletăritul (dare pe găleata de grâu), vinăriciul (darea pe crâşme), posada (darea pentru încartiruirea armatei în oraşe), ilişul ş. a.

In sfârşit clasele sociale inferioare mai erau impuse în folosul domnului cu prestaţiile în natură, ca spre exemplu: caii de olac, boii de podvoadă, căratul buţilor, facerea morilor şi pescuitul morunilor.

Dar, fără îndoială, din toate aceste venituri cea mai mare însemnătate o avea *birul*, sau *tributul*. Nu se ştie precis, care a fost criteriul lui de bază. Probabil acest criteriu era gospodarul şi curtea lui, ca şi la Slavi.

D. I. Vlădescu, care a studiat această veche instituţie financiară românească, crede că birul a apărut abia în secolul al XV-lea în legătură cu stabilirea stăpânirii turceşti asupra ţărilor române. In Moldova el s'ar fi tras aproximativ dela Petru Aron, care în 1456 împreună cu boierii şi mitropolitul hotărăşte să plătească Turcilor acest tribut[1].

Cred că nu se poate susţinea acest punct de vedere. Tăcerea documentelor în această privinţă, sau lipsa lor, nu este de loc concludentă.

Se ştie că în orice ţară primul impozit apare sub formă de răscumpărare. Cei slabi socialmente plătesc vecinilor lor mai tari bani, pentru ca să fie lăsaţi în pace şi linişte. Această dare este inerentă oricărei organizări politice.

Insoţit de druginicii săi şi fiind desigur cel mai tare în stat, domnul românesc avea toată posibilitatea să se impună locuitorilor ţării, cerându-le tribut pentru nevoile lui personale şi cele ale organizaţiei politice prmitive. E imposibil să admitem ca Românii să nu fi făcut ceea ce au făcut toate popoarele din lume, la începuturile istoriei lor politice. Denumirea birului în limba slavonă este *«dan»* sau *«dani»*[2]. Acest impozit direct era cunoscut Ruşilor încă din timpul, când ei, ducând lupte cu diferite genuri, se aflau abia în faza primelor momente ale organizării lor politice.

Deci, pentru a nu cădea în păcatul idolatrizării documentelor, trebuie neapărat să admitem că birul este o instituţie financiară veche, contemporană întemeierii principatelor.

Desigur, birul a început să fie simţit mai mult de popor atunci, când au apărut pretenţiunile Turciei la tribut de vasalitate, turceşte «haraciu». In cronicele noastre el se numeşte uneori «plocon», sau «poclon», cuvânt slav ce însemnă închinare. Tributul ce se strângea dela locuitorii ţării, trebuia acum să fie mărit, întrucât era menit să satisfacă nu numai nevoile interne ale ţării, ci şi cele externe.

Boierii mari, în calitatea lor de oameni privilegiaţi, sunt scutiţi

---

1 I. VLĂDESCU. *Despre dări şi impozite*. I. Birul. Buc., 1925, pag. 33.
2 Ibidem, pag. 35.

de această dare. Birul se plăteşte numai de rumâni, moşneni şi răzăşi, slugile domneşti (mici dregători) şi străini[1].

In privinţa felului cum se plătea birul, sunt două păreri, reprezentate mai hotărît de C. Giurescu şi I. Vlădescu.

Primul afirmă că birul se percepea dela sate întregi în mod colectiv şi că «pentru birul cu care rumânii figurau în catastiful vistieriei era răspunzător proprietarul; dacă ei nu puteau plăti, ori dacă fugeau, proprietarul era constrâns să-l plătească dela casa lui»[2]. «Intreg sistemul nostru fiscal de atunci, scrie autorul, era întemeiat pe principiul responsabilităţii colective: de birul unui rumân răspundeau toţi rumânii de pe o moşie: de birul lor proprietarul: de al acestuia ceilalţi proprietari din acelaşi sat sau hotar; de al satului întreg satele vecine, iar de al tuturor erau răspunzători slujbaşii însărcinaţi cu strângerea dărilor»[3]. Numai dela Mihai Viteazul răspunderea colectivă e înlocuită cu cea directă individuală[4].

D. I. Vlădescu socoate că această părere este greşită: «Fiecare răspundea birul, iar când nu avea, îl răspundea alt-cineva, care se despăgubia din averea celuilalt»[5], funcţionarii însărcinaţi cu adunarea birului, răspundeau de încasarea totală a birului.

Părerea lui C. Giurescu se bazează pe presupunerea că chiar dela începutul istoriei politice a principatelor nu existau, decât două elemente sociale: 1) boierii moşieri şi 2) rumânii fără pământ propriu, supuşii lor. Oameni liberi fără moşie nu găsim. In conformitate cu această concepţie erau fireşti două concluzii, la cari a şi ajuns C. Giurescu, anume ca proprietarii, în rolul lor de organizatori ai societăţii româneşti, erau răspunzători pentru rumânii lor şi că era în interesul moşierilor să fie recunoscută şi răspunderea reciprocă, unul pentru altul, a rumânilor.

Autorul a simplificat realitatea veche. Concepţia lui izvorăşte dintr'o credinţă greşită în structura omogenă şi simplă a societăţii vechi româneşti. Şi imediat ce admitem că în această societate se aflau şi oameni liberi fără moşie, stăruinţele autorului de a dovedi caracterul colectivist general al sistemului financiar vechiu, rămân cu totul zădarnice.

Acest sistem, fireşte, se adapta mecanismului social, şi trebuia ca în satele cu ordinea agrară de devalmăşie — fostele zadruge — să fi existat răspunderea colectivă pentru bir. Cnejii adunau birul dela toţi locuitorii judeciei şi purtau răspunderea pentru bir, după cum erau răspunzători reciproc pentru acest impozit şi toţi membrii judeciei. Tocmai în această legătură colectivă pentru bir al ocolului cneazului constă probabil sensul expresiunii *«bir cnez-*

---

1 Ibidem, pag. 52—53.
2 *Despre rumâni*, pag. 31.
3 *Vechimea rumâniei*, pag. 13.
4 Ibidem, pag. 78.
5 I. VLĂDESCU. Ibidem, pag. 61.

stvo», pe care l'a găsit într'un document din 1568 I. Bogdan, ca o reminiscenţă a orânduielilor vechi[1].

In satele boiereşti, cari erau creaţiuni recente pe baza principiului individual în accepţiunea medievală a cuvântului, birul se percepea individual. Poate numai doar mănăstirile, ca unităţi bine distincte, răspundeau în mod colectiv pentru toţi vecinii, aşezaţi pe pământurile lor.

Prin urmare sistemul financiar românesc vechiu, nu putea să fie, decât unul mixt. Principiul individual îşi lărgea sfera sa de aplicare treptat, pe măsură ce se descompuneau judeciile, conduse de cneji şi judeci, şi boierimea nouă «înghiţea» pe cealaltă boierime pământeană, refăcând complect întreg stilul societăţii.

CAPITOLUL 18.

Normalizarea juridică a vieţii.

Izvoarele dreptului.

Dreptul este anterior apariţiei statului. El regulează raporturile omeneşti chiar din treptele cele mai primitive ale evoluţiei istorice. La ideea de lege scrisă omenirea ajunge târziu de tot, mulţumindu-se la început numai cu practica vieţii, cu soluţionarea uniformă a diferendelor, în mai multe cazuri concrete. Se formează obiceiul, a cărui rădăcina stă în psihologia socială a omului şi care este prima formă a dreptului. Fireşte, şi poporul românesc era condus în timpurile vechi numai de obiceiu ca şi alte popoare europene, de aşa zis «obiceiul pământului»[2].

---

1 I. BOGDAN. *Despre cnejii români*, pag. 35 şi 38.

2 S. G. LONGINESCU. *Pravila lui Vasile Lupu şi Prosper Farinaccius*, 1909. *Istoria dreptului românesc din vremile cele mai vechi şi până azi*. Buc. 1908. *Legi vechi româneşti şi izvoarele lor*, vol. I, 1912. *Pravila lui Alexandru cel Bun*, 1923.

G. FOTINO. *Contribution a l'etude de l'ancien droit coutumier roumain*, Paris, 1926.

N. IORGA. *Anciens documents de droit roumain*, avec une preface contenant l'histoire du droit coutumier, I—II, Paris-Buc., 1930—1931.

C. A. SPULBER. *Cea mai veche pravilă românească*, Cernăuţi, 1930.

C. DISSESCO. *Les origines du droit roumain*, Paris, 1899.

P. NEGULESCU. *Studii de istoria dreptului român*, Buc., 1910. *Cercetări asupra originei dreptului consuetudinar român*. «Revista de drept şi sociologie», 1900, No. 7.

I. NADEJDE. *Origina dreptului consuetudinar român*. «Noua revistă română», I, 1899. *Trac să fie oare dreptul consuetudinar român?* «Noua revistă română», 1900, No. 16 şi 17.

L. PIC. *Die rumänischen Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantinischen und slavischen Rechte*, Prag. 1886.

I. PERETZ. *Curs de istoria dreptului român*, I, 1926.

ŞT. BERECHET. *Istoria vechiului drept românesc*, I, Izvoarele, 1933.

IOAN D. CONDURACHI. *Formarea vechiului drept românesc nescris* (obiceiul pământului), 1935. Extras din rev. «Ţara Bârsei».

Incă din secolul al XV-lea unele documente istorice, întrebuinţează expresiuni, cari la primă vedere par a însemna legea scrisă. De exemplu, într'un document din 17 Aprilie 1480 se spune: «Noi am cercetat împreună cu boierii noştri şi cu sfatul (rada) şi i-am făcut lege (zacon) după dreptul ţării»[1].

Pe de altă parte, dela sfârşitul secolului al XV-lea în principate au început să fie cunoscute «nomocanone», adică colecţii de legi bizantine, civile şi bisericeşti, anume: Syntagma dela 1335 a juristului bizantin Matei Vlastari, utilizată în pravila dela Neamţ (1474), Proherion (manual) al împăratului Vasilie Macedoneanul, ale cărui dispozţii au trecut în pravila dela Bisericani (1512), cea dela Neamţ (1557), cea dela Putna (1581) etc. Nu ar fi exclus să fi fost cunoscută principatelor române încă din secolul al XVI-lea şi cartea juristului bizantin Constantin Harmenopulo (1345), aşa zisa «Hexabiblos».

Probabil faptul circulaţiei în trecutul vechiu românesc a acestor colecţii de legi şi concepţiile istorice greşite, au îndemnat pe D. Cantemir să afirme că Alexandru cel Bun a făcut un extras din legi bizantine pentru folosinţa judecătorilor. Iată acest pasagiu din «Descrierea Moldovei»: «După ce năvălirile barbarilor au lipsit-o (Dacia) de locuitori,... legile romane au început a se strica şi a se schimba aşa de mult între locuitorii Daciei încât, când prin îndrăzneala fericitului Dragoş s'a întemeiat Moldova, judecătorii mai că nu ştiau cum să judece. Alexandru... cel Bun, când a primit coroana regească dela împăratul Constantinopolului, văzând aceste neajunsuri, a adoptat şi legile Grecilor, cuprinse în cărţile «Basilicale» şi din vastele acelea volume a făcut un extras de legi, cari şi azi se întrebuinţează în Moldova»[2].

Din însăşi expunerea lui Cantemir se poate vedea clar că afirmaţiile lui se întemeiază pe simple supoziţii: 1) că vieaţa juridică a Românilor înainte de întemeierea pincipatelor era haotică şi 2) că trebuia să existe un extras din legi bizantine, din moment ce Basilicalele nu puteau să fie întrebuinţate în întregime, atât din cauza lipsei de judecători pregătiţi, cât şi din cauza diferenţei mare între condiţiunile vieţei bizantine şi celei româneşti.

Deşi nu există nici un document istoric, care ar confirma că primii judecători ai noştri «mai că nu ştiau cum să judece» şi că exista la Români pe timpul lui Alexandru cel Bun un extras din Basilicale, Longinescu a luat aceste afirmaţii în serios şi a căutat să argumenteze existenţa acestui extras, întrebuinţând metoda de dovezi indirecte. Comparând pravila lui Vasile Lupu şi compilaţia glosatorului italian Prosper Farinaccius («Praxis et theoricae criminalis»), dela începutul secolului al XVII-lea, el a conchis că toate dispoziţiile pravilei lui Vasile Lupu, odată ce ele nu se află la Farinaccius, sunt împrumutate din codul presupus al lui Alexandru cel Bun.

---

1 I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 238—240.

2 Pag. 101.

In afară de aceasta, termenul «zacon», care în limba slavă de azi are înțelesul de «lege», Longinescu îl referă tot la acest cod.

S'a arătat de unii autori că numai 94 paragrafe dela început din pravila lui Vasile Lupu, nu erau luate din Farinaccius și că despre «zacon» se vorbește uneori și în documentele muntenești.

Deci, argumentele pentru a dovedi existența extrasului lui Alexandru cel Bun din legi bizantine, sunt evident insuficiente.

Adaug la aceasta și unele considerente în privința termenului «zacon», pe cari le găsim desvoltate cu altă ocazie la istoricul dreptului rusesc V. Sergheevici. El combate părerea lui Macieiowski («Slavische Rechtsgeschichte»), care bazându-se pe expresiunea cronicarului rus Nestor, că Slavii aveau obiceiurile lor și legea («zacon») părinților lor și datini, a presupus că Slavii la începutul istoriei lor cunoșteau nu numai obiceiul, ci și legea. Sergheevici afirmă că termenul «zacon» înseamnă tot obiceiul și nu legea, deoarece cronicarul întrebuințează uneori și expresiunea «obiceiul părinților lor», acolo unde altă dată pune «legea părinților lor»; cuvântul «zacon» înseamnă limita activității omenești, ca și obiceiul, precum și în limba latină din ev mediu «lex» nu însemna numai «legea», ci și «obiceiul» (Pardessus, Zoepfl)[1].

Aplicând aceste argumente la cazul nostru, ajungem la concluzia că «zacon» din documentele noastre putea să aibă înțelesul de «obiceiu», ca și la alte popoare, deci nu este dovedită existența legii scrise. Un singur izvor al dreptului reglementează la început vieața publică și privată a omului, obiceiul. Pentru a nu intra în amănunte, nu voiu da, decât două, trei exemple.

In vechime la Români exista obiceiul de a recurge la *juratori*. Impricinatul putea să se sustragă dela judecata domnească, propunând judecata juratorilor, ceea ce nu putea să-i fie refuzat. La termenul, fixat de cancelaria domnească, se întruneau juratorii și judecau. Hotărîrea ce se dădea era definitivă, dacă partea adversă nu lua «lege peste lege», adică nu se obliga să aducă un îndoit număr de martori juratori pentru a combate prima hotărîre.

Numărul juratorilor variază. De exemplu în cartea domnească din 12 August 1461 sunt arătați ca jurători șapte preoți. In urma depunerii acestui jurământ un oarecare Husin cu soția lui Marușca, câștigă cauza, luând în stăpânire moșiile contestate[2]. La 13 August 1464 jură «după legea țării» patru cojuratori[3]. La o judecată interesantă din 26 August 1474, domnul a propus pretendentului la moșia Marușcăi, Ivanco, să sprijine afirmația sa cu jurământul a

---

1 V. SERGHEEVICI. *Istoria veche a dreptului rusesc*, S.-Pet., 1899, pag. 13—15. Distincția, pe care încearcă s'o stabilească d. CONDURACHI (ibidem, pag. 16), înțelegând prin «zacon» o parte din obiceiul pământului, anume «principiile și normele de drept nescris, cari aveau tărie de lege scrisă», pare, față de primitivismul dreptului consuetudinar în treptele lui inițiale, prea artificială.

2 I. BOGDAN. Ibidem, vol. I, pag. 48.

3 Ibidem, pag. 82.

24 de juratori. Ivanco «s'a lepădat de jurământ» şi a fost admisă să jure partea adversă, adică Maruşca, care a-şi câştigat cauza[1].

A. D. Xenopol crede că această instituţie a fost împrumutată de Români dela Germani, prin intermediul Slavilor de Sud: Bulgari, Sârbi şi Croaţi şi cei dela Nord: Poloni şi Boemi[2].

Adaug la această enumărare şi pe Ruşi, la cari exista o instituţie asemănătoare a «posluhului». «Posluh» (dela cuvântul «poslatisea», adică «a se referi») este jurator, care în timpul răzbunării organizate de stat («pole») putea să înlocuiască pe acela tras la răspundere[3]. Posluh nu este martor, ci ajutor, care adevereşte dreptatea. Numărul «posluşilor» variază dela 1 şi până la 12. In cazuri de ofense personale şi de furturi, se cereau doi «posluşi»; în cazuri de omor 7; în cazuri, unde trebuia să fie dovedită existenţa datoriei, tăgăduite de debitori, era nevoie de 12 «posluşi».

In chestiuni litigioase despre hotarele moşiei exista la Români un obiceiu de *«a jura cu brazda în cap»*. Se recurgea la jurământul «oamenilor buni» şi «bătrâni». Ei jurau, cu o bucată de pământ pe cap, că vor arăta cinstit hotarele vechi adevărate. La baza acestui obiceiu stătea credinţa veche a poporului că în cazuri de jurăminte false pământul se răzbună, atrăgând asupra capului mincinosului toate nenorocirile posibile. D. D. Mototolescu crede că jurământul cu brazda în cap face parte din ordalii, şi este «o rămăşiţă păgână, când se ştia că chemarea pământului ca martor aducea răzbunarea, întocmai ca apa, soarele şi focul, întrebuinţate ca mijloace de probare»[4]. Acest obiceiu s'a păstrat până în timpurile moderne. In 1726 se hotărnicesc în Basarabia satele Cotiujăni şi Dobruşa. «Neaflându-se nici un hotar nu i-am crezut», se scrie în scrisoarea cancelariei domneşti, «ci le-am zis să meargă cu sufletele lor să ia brazda în cap şi să meargă pe unde zic că le-au arătat bătrânii lor şi zic că au fost pietre hotară şi acum le-au scos şi nu ştiu cine»[5].

Un alt obiceiu interesant a fost acela al *«înfrăţirii»*, adică o

---

1 Ibidem, pag. 191.

2 *Istoria Românilor*, vol. VII, pag. 120—129. Despre jurători v. şi articolul aceluiaşi autor din «Convorbiri Literare», vol. VIII, 1874—1875. Au mai scris: M. V. DEMETRESCU. «Convorbiri Literare», 1899, D. STOENESCU. *Instituţia juratorilor*. Craiova, 1921. G. ALEXIANU. *Instituţia juratorilor în vechiul nostru drept*. Buc. 1924, (se dă bibliografia chestiunii) şi ŞT. BERECHET. *Particularităţile cojuratorilor la Români după documente slave*. Chişinău, 1925.

Despre juratori în Ţara Românească la I. MINEA şi L. T. BOGA. *Cum se moşteneau moşiile în Ţara Românească până la sfârşitul secolului al XVI-lea?* vol. I, pag. 117.

3 V. SERGHEEVICI. Ibidem, pag. 466—467.

M. F. VLADIMIRSCHII — BUDANOV. *Istoria dreptului rusesc*, Chiev, 1900, pag. 642—643.

Mai amănunţit la N. L. DIUVERNUA. *Izvoarele dreptului şi judecata în Rusia veche*. Moscova, 1896.

4 D. D. MOTOTOLESCU. *Jurământul cu brazda în cap*, 1922, pag. 27.

5 *Documente din Basarabia*, adunate de P. S. VISARION PUIU, ŞT. BERECHET, CONST. TOMESCU şi ŞT. CIOBANU, Chişinău, 1928, pag. 30—31.

învoială a doi proprietari, cum că dacă o parte moare fără moștenitori, cealaltă parte intră în posesiunea moștenirii[1]. Firește, aceste învoieli trebuia să fie întărite de domn.

Acest obiceiu nu era, decât o rămășiță a comunității familiale a Românilor din trecutul lor îndepărtat.

Mai rămâne de văzut, care este originea «obiceiului pământului» în general[2]. Unii, ca B. P. Hasdeu, Gr. Tocilescu, V. Pârvan, Șt. Longinescu, susțin că el s'ar trage din dreptul roman. Alții cred că normele noastre juridice vechi nescrise au origine slavă. Printre acești autori se numără A. D. Xenopol, Gh. Popovici, C. Dissescu, P. Negulescu, I. Peretz. Originea tracă este sprijinită de I. Nădejde. Despre influențele bizantine asupra dreptului român vechiu vorbesc mai mulți autori. In sfârșit, bazându-se pe C. Diculescu, d. Condurachi încearcă să dovedească o influență ungaro-germană asupra dreptului obișnuelnic românesc («lex Olachorum»).

Ar fi greșit să afirmăm originea unitară a obiceiului românesc. Din cauza multiplelor vicisitudini istorice poporul român a fost nevoit să între în raporturi, deseori destul de strânse, cu multe alte popoare. In decursul istoriei sale el imprumuta câte ceva pentru traiul său social dela fiecare din ele. Dar, fără îndoială, influența slavă, în comparație cu celelalte, a fost cea mai puternică, determinantă.

Dacă obiceiul pământului normaliza vieața poporului și nu existau legi scrise, aceasta nu înseamnă că era complect exclusă crearea unui drept nou din partea domnitorului. Domnul este un organ superior de judecată. El judecă, bazându-se pe obiceiul pământului. Insă acest obiceiu, ca și obiceiul vechiu al oricărui alt popor european, nu putea să prevadă toată varietatea vieții. Obiceiul, invariabil și inflexibil, pe măsura desvoltării vieții nu este în stare să satisfacă cerințele ei, devenind insuficient. Tocmai atunci pentru domnitorul țării se deschide posibilitatea de a influența asupra vieții juridice a poporului, pe cale de creare a precedentelor. Deși la început hotărîrile domnești trebuiau să respecte cu strictețe preceptele consuetudinare, cu timpul principele capătă o oarecare sferă liberă de acțiune, creând dreptul nou.

Hotărîrile domnești se scriau la cancelaria domnească. Părților în litigiu se eliberau cărțile de judecată, la cari se atârna și pecetea statului. Cel mai întrebuințat termen pentru aceste documente vechi, este slavonescul «list», adică scrisoare, carte. Uneori se întrebuința

---

1 A. D. XENOPOL. ibidem, pag. 90—91.
E. HURMUZAKI. *Documentele*, vol. II, 2, pag. 176.
N. IORGA. *Studii și documente*, vol. I, pag. 169.
PAUL NEGULESCU. *Adopțiune fraternă sau înfrățirea*. «Convorbiri Literare», XXXII, 1898.
I. MINEA. *Despre solemnitatea înfrățirii*. «Cercetări istorice», V—VII. Despre frăția de cruce: ȘT. BERECHET. *Caterisirea (degradarea) preotului și frăția de cruce*, Chișinău, 1924.

2 Un rezumat bun la I. D. CONDURACHI. Ibidem, pag. 22—41.

şi termenul de hrisov, ispisoc, foarte rar «hrisovul», cu acelaşi înţeles ca şi list» sau «carte».

Alături de obiceiul pământului şi hotărîrea domnească, foarte de vreme a început să se manifeste şi însemnătatea învoielilor, ca izvor de creaţiune juridică. In timpurile noastre înţelegerea între părţi nu creează dreptul, ci numai îl aplică. Nu era la fel în timpurile vechi, când nu exista încă dreptul scris şi prin învoială se creau norme noui. Fireşte acest izvor al creaţiunii juridice avea un rol foarte modest.

Proprietatea.

Dreptul civil vechiu romănesc se baza, în raport cu caracterul vremii, pe proprietatea funciară[1]. Ea era osia vieţii în stat. Schimbul nu era încă desvoltat. De industrie nici nu se pomenea.

Am arătat mai sus, că proprietatea funciară nu era liberă şi absolută. Fondul teritorial întreg al ţării se afla în măinile domnitorului, care avea «dominiul eminent». In stăpânirea lui se aflau: 1) moşiile moştenite, cumpărate, donate sau primite în schimb, 2) moşiile, cari mai târziu erau tratate ca domeniul statului, dar cari atunci nu se distingeau de moşiile proprii ale domnului (sate cultivate de coloni, locuri pustii, hotarele târgurilor), 3) moşiile confiscate dela boieri, acuzaţi de «viclenie» sau «hainire» faţă de domn şi ţară, 4) moşiile vacante din cauza lipsei de moştenitori (desherenţa).

Pentru a lega de persoana sa prin sentimente de recunoştinţă cât mai mulţi boieri de seamă şi totodată pentru a-şi crea o situaţie bună după moarte în vieaţa cealaltă, cerească, domnul făcea danii boierilor şi mănăstirilor. In aceeaşi ordine de idei stăteau şi concesiunile dreptului de judecată şi scutiri de dări[2].

Moşiile donate erau moştenite în ordinea succesivă, arătată în uricul de donaţie. În cele mai multe cazuri se preciza: «Să-i fie uric lui, şi copiilor şi nepoţilor şi strănepoţilor şi răstrănepoţilor lui». Formula uneori se schimba, prevăzându-se numai fraţii sau numai copiii. Ne rămânând moştenitori, indicaţi în actul de danie, moşia revenea domnului.

La orice schimbare de proprietar, provenită fie din buna în-

---

1 IOAN C. FILITTI. *Proprietatea solului, 1935.*

I. TANOVICEANU. Formaţiunea proprietăţii funciare în Moldova. «Prinos lui D. A. Sturdza», 1903.

R. ROSETTI. *Pământul,* 1907.

G. POPOVICI. *Despre ordinea de succesiune în moşiile donative moldovene în secolul al XIV-lea,* 1903.

2 Faptul că aceste concesiuni şi scutiri se întâlnesc des în hrisoave, date mănăstirilor, şi relativ mai rar în hrisoave pentru boieri, nu înseamnă încă contrar afirmaţiunii lui A. D. Xenopol, că acestea din urmă erau în realitatea de atunci simple excepţii. Mănăstirile, graţie rolului lor cultural din trecut, îşi păstrau toate documentele vechi istorice, pe când în mâinile particulare ele se pierdeau foarte uşor. A. D. XENOPOL. *Istoria Românilor,* vol. VI, pag. 161.

voială, fie din judecată, se elibera de cancelaria domnească uric de întărire.

R. Rosetti deosebeşte, după obiect, următoarele categorii ale uricelor: 1) pentru danie şi întăriri de sate, 2) pentru întărirea vânzării, 3) împărţeala, 4) întărirea daniei de mai înainte, 5) schimburi, 6) curmarea judecăţii şi 7) pentru vânzări de sate de către domni la particulari[1].

Uricele cuprindeau şase părţi esenţiale[2].

1) Partea *promulgativă*: la început se punea semnul crucii (invocatio simbolica), apoi cuvintele: «În numele Tatălui, Fiului şi sfântului Duh (invocatio verbalis), cu mila lui Dumnezeu eu (cutare domn, intitulatio), «gospodin» sau gospodar al ţării moldoveneşti («moldavscoi» sau «moldovlahiiscoi», în Muntenia «uggrovlahiiscoi») «facem cunoscut cu aceasta carte a noastră, cine va căuta la dânsa sau o va auzi cetindu-se» (promulgatio).

2) Partea *narativă*, de exemplu: «că au venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri Stroeasa Maruşca de a sa bună voie şi a dat nepotului său Oana postelnic satul său Stroeşti, la gura Şimuzului, pe Moldova, amândouă cuturile» (narratio)[3].

3) Partea *dispozitivă*, de exemplu: «Noi văzând a lor bună învoială şi noi am dat acest sat amândouă cuturile şi cu moara, să fie lui pan Oana uric şi cu tot venitul, lui şi copiilor lui şi fraţilor lui şi nepoţilor şi întregului neam al lui, nestricat nici odată în veci» (dispozitio).

4) *Pedepse*, cari trebuiesc să fie aplicate în caz de nerespectare a uricului. Ele se întâlnesc în trei forme: a) Pedeapsa spirituală, blestem: «Să fie blăstămat de Domnul Dumnezeu şi de Preacurata lui Maică şi de cei 12 sfinţi şi fruntaşi apostoli şi de cei 318 sfinţi părinţi dela Nicheia şi de toţi sfinţii şi de sfântul şi atot puternicul patriarh şi de mitropolitul nostru şi unul ca acela să fie asemenea şi lui Iuda vânzătorul şi jidovilor, cari au răstignit pe Hristos, şi lui Arie, cel de trei ori blăstămat»[4]. Formula aceasta complectă se întrebuinţa în urice, date mânăstirilor, b) Pedeapsa temporală: «Sub marca noastră cazně şi urgie a Domniei mele» (poena temporalis). c) Pedeapsa materială, sau «zavească». De exemplu: «Oricine ar vrea să părască pentru acest sat din alţi fraţi ai ei sau nepoţi sau oricine din neamul ei sau din neamul tatălui ei sau din neamul mamei ei, oricine ar pârî pe Oana pentru acest sat, acesta să plătească zaveasca 60 de ruble de argint topit»[5]. Zaveasca, deci, după cum arată originea slavă a acestui cuvânt, este o legătură, pentru nestatornicia eventuală a părţii adverse, o pedeapsă con-

1 R. ROSETTI. *Pământul*, pag. 140.

2 DAMIAN P. BOGDAN. *Contribuţiuni la studiul diplomaticei vechi moldoveneşti*. Extras din «Revista Istorică Română», tom. IV, 1934, fasc. 3—4. GH. GHIBĂNESCU. *Uricarul*, vol. XXIII, Iaşi. 1895, Prefaţă: Ce este documentul? H. STAHL şi D. P. BOGDAN. *Manual de paleografie slavo-română*, Buc., 1936.

3 M. COSTĂCHESCU. *Documentele*, vol. II, pag. 459 (an. 1453).

4 Redacţia în documente variază.

5 M. COSTĂCHESCU. Ibidem.

venționalǎ în cazul, când partea, care a pierdut procesul sau s'a degajat de proprietatea sa, reînoindu-și pretențiile, ar începe din nou judecata. Cunoaștem și un caz de zavească, pusă pentru ambele părți[1]. Zaveasca se plătea domnului, dar mergea în folosul părții, pentru care era prevăzută[2].

5) *Arătarea martorilor*, adică boierilor mari, cari au asistat la judecarea cazului sau la învoiala părților, pe nume.

6) *Formula de validare.* De exemplu: «Iar pentru mai mare tărie, am poruncit credinciosului nostru pan, lui Mihai Logofătul, să scrie și să atârne pecetea noastră către această carte a noastră» (corroboratio); apoi se arată diacul, care a scris uricul, și data.

Atât în limba ruso-galițiană a uricelor, cât și în forma lor, se observă influența rusă. Cu dreptate d. N. Iorga afirmă că Moldovenii întrebuințau «cancelaria acelor stăpânitori lituano-ruși, cari moșteniseră tipicul cancelariilor din Chiev, cu forme bine determinate, putând trece apoi și aiurea»[3]. La aceasta aşi adăuga numai, că din Chiev tipicul cancelariei princiare ruse a putut trece la noi și prin intermediul statelor române ale Brodnicilor și Bolohovenilor și prin Galiția, încă înainte de întinderea stăpânirii ruso-lituane până la granițele moldovenești și chiar înainte de formarea principatului Moldovei.

Proprietatea în timpul acesta nu este absolută, ci condiționalǎ. Proprietarii de pământ au obligațiuni unul față de altul. Proprietatea capătă un caracter de funcție în sistemul raporturilor vasale.

Moșiile se numesc *«ocina»* sau «otnina» dela cuvântul slav «oteț», tată, sau *«dedina»*, dela cuvântul slav «ded», moș. In Moldova pământul primit ca moștenire, se mai numea *«bătrân»*.

Moșiile erau stăpânite sau în indivizie (devălmășie) sau individual, diviz. Prima proprietate poartă numele de proprietate răzeșească sau moșnenească. Natura juridică a acestei proprietăți o definește scurt și bine d. I. Filitti, care scrie[4]: «Proprietatea răzeșească nu este comunitatea agrară desvoltată în imperiul bizantin din motive fiscale. Nu este comunismul agrar al mirului rusesc, cu împărțiri periodice de loturi egale de simplă folosință. Nu este nici zadruga Sârbilor cu caracterul ei de proprietate colectivă și cu drepturi egale de folosință ale membrilor comunității. Aşezările noastre de moșneni, sau răzeși, nu sunt persoane juridice, cum s'a admis pentru ușurință de procedură, ci juxtapuneri de drepturi individuale, indivize, de proprietate, ale descendenților unor autori comuni. Fiecare moșnean, sau răzeș, are un drept individual de proprietate în întreg hotarul așezării. Aceste drepturi sunt inegale, determinate prin spița neamului fiecăruia. Fiecare poate ieși din indivizie și dispune de partea sa, sub rezerva dreptului de

---

1 Ibidem, vol. II, pag. 421—423.

2 I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 40—43.

3 *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, ed. a II-a, pag. 119. In Muntenia a servit de model cancelaria sârbo-bulgară. Comp. mai sus pag. 158.

4 *Proprietatea solului*, pag. 125.

preemţiune al copărtaşilor». Islazurile, pădurile şi munţii erau folosite în comun.

Cu totul altfel priveşte proprietatea răzeşilor d. A. Rădulescu, care consideră satele lor ca o colectivitate, cu un fond teritorial comun, personalitate juridică şi reprezentanţi permanenţi[1]. Aceste trăsături corespund numai cu proprietatea răzeşească din Vrancea, şi nu din celelalte locuri ale ţării, unde principiul de stăpânire individuală a progresat mai mult[2].

Dreptul răzeşesc cuprindea aşa zisul drept de protimisis[3]. La înstrăinarea lotului răzeşesc exista restricţiune: lotul putea să fie înstrăinat unei persoane din afară e obştea răzeşească numai după ce au refuzat să-l cumpere: a) rudele, b) răzeşii vecini cu lotul în chestie şi c) ceilalţi răzeşi din obşte. Deci dreptul de protimisis constă în dreptul de preemţiune şi cuprinde dreptul fiecărui răzeş din obşte de a fi consultat în prealabil la orice înstrăinare proiectată a patrimoniului ei şi dreptul de răscumpărare.

Originea dreptului de protimisis se trage dela proprietatea regimului gentilico-familial, fiind o fază intermediară dintre colectivismul primitiv şi proprietatea individuală deplină.

A. D. Xenopol susţine că originea lui e romană şi nu slavă. De la Slavi noi am fi putut împrumuta şi nu am împrumutat mirul rusesc. Dar autorul întâmpină dificultăţi, imediat ce îşi pune întrebarea, de ce unele restricţiuni de a consulta pe *rude* la înstrăinări de moşii existau şi la proprietatea mare. Şi nu găseşte altă explicaţie, decât imitaţia, inspirată de proprietatea mică[4]. Pe de altă parte, în privinţa mirului rusesc între istoricii ruşi există o discuţie, după cum se pare neterminată încă: unii susţin că mirul rusesc este o creaţiune relativ târzie a administraţiei ruse în scopuri fiscale, alţii îl derivă din vechea comunitate gentilică.

D. A. Cazacu crede că protimisis are cu totul altă rădăcină, mai nouă, trăgându-se din contractul feudal, de concesiune a veniturilor domneşti, condiţionat de servicii. Domnul a afectat anumite bunuri unei serii de familii şi de seminţii, agreate de el. Protimisis se naşte în secolul al XVI-lea. Cu trecerea timpului însă, concesionarii au uitat că sunt simpli concesionari şi au început să se considere proprietari. Domnii fanarioţi au socotit pe răzeşi, urmaşi de feudali, ca simpli proprietari în indivizie, după modelul bizantin[5].

---

1 *Viaţa juridică şi administrativă a satelor.* «Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială», vol. VII, 1927, Nr. 1—2.

2 D-lui I. FILITTI i-se pare că documentele Vrancei vin în sprijinul ipotezei despre «o transformare, relativ recentă, a proprietăţii indivize, în proprietate colectivă, sub influenţa împrejurărilor topografice şi economice». Ibidem, pag. 200 ş. u. Nu împărtăşim această părere, fiind neîntemeiată.

3 P. NEGULESCU. *Etude sur le protimisis dans l'ancien droit roumain.* «Nouv. Revue hist.», XXIII, 1899.

A. CAZACU. *Contribuţiuni la studiul formării şi evoluţiunii dreptului de protimisis*, Chişinău, 1932.

4 *Istoria Românilor*, vol. VII, pag. 88—90.

5 A. CAZACU. Ibidem, pag. 91—92, 94 şi 136.

In această concepţie răzeşia este un fenomen relativ nou, ne având nici o legătură cu regimul vechiu primitiv. Părerea autorului stă cu desăvârşire izolată de tot ce s'a scris asupra acestei chestiuni mai înainte şi nu are temeiu în documentele istorice.

Dreptul de *moştenire* în linia descendentă nu era unitar în Moldova şi Muntenia. In cea dintâiu ambele sexe erau egale, fetele moşteneau la fel cu băeţii. In a doua exista privilegiul masculinităţii, cunoscut şi dreptului vechiu german. In lipsa de băeţi moşia revenea domnului, ca şi în cazul lipsei de moştenitori în general.

In uricele munteneşti cetim: «Să fie ocina şi ohaba, lor şi fiilor lor (nu «copiilor lor», ca în Moldova) şi nepoţilor lor şi strănepoţilor şi veri, căruia din ei s'ar întâmpla mai înainte moarte, la ei predalica să nu fie, ci să fie celor rămaşi».

«Predalica să nu fie» înseamnă ca averea rămasă fără moştenitori legali să rămână altor rude şi să nu fie predată domnului[1].

De sigur că la început voinţa testamentală trebuia să repete numai dispoziţiile obiceiului pământului, şi numai treptat cu timpul se elibera de sub stricteţa lor[2].

Crime şi pedepse

In ci priveşte domeniul dreptului penal[3], desigur că la Români, ca şi la toate popoarele, era la început în uz răzbunarea din partea rudelor, întâiu în forma pură de represalii; dela aceasta s'a trecut la principiul talionului, pentru a pune pedepsele în raport cu faptele criminale, şi în sfârşit sistemul de răzbunare a fost înlocuit cu despăgubire (compozitio), adică o împăcare între părţi.

Pentru un Tătar omorît mânăstirea Neamţului în 1487, primeşte ca despăgubire pe un Ţigan[4].

In caz dacă împăcarea nu se putea face, vinovatul se prezenta

---

1 I. MINEA şi L. T. BOGA. *Cum se moştenea moşiile în Ţara Românească*, vol. I, pag. 19 ş. u., vol. II, pag. 81—83, 90—93. Cuvântul «predalica» nu provine dela slavicul «prodati», a vinde, nici dela ungurescul «predalas» sau «predalni», a prăda, după cum credea I. Nădejde, nici, în sfârşit, dela «praedium» sau «praedialica» (loca), moşie pustie, după cum propun d-nii I. Minea şi L. T. Boga, ci, probabil dela slavicul «predati», «preadati», «peredati», ce înseamnă a transmite, a preda. Predalica se scria în slavoneşte nu numai *«прѣдалика», ci пѣрдалека", şi «прѣдалика». Deci «predalica» ar fi o transformare a cuvântului «predare». E imposibil să admitem ca domnitorul şi cancelaria lui să consimte la întrebuinţarea în documentele oficiale a unui termen cu înţelesul de pradare, jefuire. Cancelaria domnească nu putea să accepte un cuvânt de înjosire la adresa domnitorului. Celelalte derivaţii nu se potrivesc cu sensul formulei.*

2 IOAN FILITI. *Proprietatea solului*, pag. 100 ş. u.

3 I. C. FILITTI şi D. SUCHIANU. *Contribuţiuni la istoria justiţiei penale în principatele române*, 1928.

I. C. FILITTI. *Vechiul drept penal român*, Buc., 1934.

IOAN D. CONDURACHI. *Trăsăturile caracteristice ale vechiului drept penal românesc*, Buc., 1934.

C. UNGUREANU. *Pedepse în Moldova*, Iaşi, 1931.

C. C. ANGELESCU. *Pedeapsa cu moarte la Români*, 1927.

4 GHIBĂNESCU. *Surete şi izvoade*, voi. VIII, Iaşi, 1914, pag. 152.

la autoritatea publică şi, pe lângă despăgubire, suporta şi o pedeapsă, fie materială (gloaba în vite sau bani), fie fizică (bătaie, tăierea nasului sau moarte). Gloaba pentru ucidere, omor («duşegubstvo») se numea «duşegubina» şi era, probabil, împrumutată dela Ruşi, la cari, după «Ustavul bisericesc» al lui Iaroslav, omorul, adică distrugerea sau «pierzania» sufletului, purta numele de «duşegubstvo»[1]. In uricele moldoveneşti vechi se întrebuinţează termenii «duşegubstvo» şi «gloaba pentru duşegubstvo»[2].

Când, alături de despăgubire în folosul celui dăunat, domnul începe să ceară dela criminal şi o amendă în mod obligatoriu, dreptul penal vechiu face în desvoltarea sa un pas înainte.

Impăcarea putea să intervină şi după judecată. Practica cunoştea «iertarea capului» după ce judecata s'a pronunţat pentru condamnarea la moarte.

Un caz interesant de împăcare s'a petrecut în 1421 pe pământul Basarabiei. Cavalerul Guillebert de Lannoy, ambasadorul regelui francez Carol al VI-lea şi al celui englez Henric al V-lea, pe la curţile răsăritene, trecea în acest an din Lituania în Moldova. Dela Cozia, unde s'a văzut cu Alexandru cel Bun, el s'a îndreptat spre Cetatea-Albă. Inainte de a ajunge la acest oraş, el a fost prins şi prădat de nişte hoţi, cari, desbrăcându-l gol, numai în cămaşă, l'au legat de un copac pe malul Nistrului şi l'au ţinut astfel legat toată noaptea. Dimineaţa, scăpând cu vieaţa şi ajungând la Cetatea-Albă, el s'a prezentat guvernatorului cetăţii şi a reclamat cazul. I s'au furat 120 de galbeni. Hoţii au fost prinşi şi aduşi înaintea cavalerului cu ştreang la gât. Dela el depindea vieaţa lor sau moartea. Lannoy a rugat să li se lase vieaţa, întrucât ei i-au restituit banii[3].

Bine înţeles împăcarea nu se admitea, dacă era vorba de o crimă în contra ţării sau îndreptată împotrivă domnitorului.

Acest obiceiu de împăcare a fost atât de puternic, încât s'a păstrat până la veacul al XIX-lea, trecând în pravila lui Ion Caragea, dela 1818, partea 3, cap. XVII, unde art. 8 prevedea că «ucigaşul poate să se învoiască pentru ucidere cu rudele celui omorît».

Pedepsele variau după clasa socială, din care vinovatul făcea parte. Oamenii de rând sufereau mai mult pedepse corporale, decât amenzi, şi dimpotrivă boierii ca persoane privilegiate, mai mult amenzi. Dregătorii puteau fi bătuţi numai de domn[4].

In trecutul vechiu românesc era în uz răspunderea colectivă. Familia, comuna şi comunele vecine, erau obligate să predea pe vinovatul, în caz contrat plăteau compensaţie. In condiţiunile pri-

---

1 VLADIMIRSCIIII — BUDANOV, Ibidem, pag. 306.

2 M. COSTĂCIIESCU. *Documentele*, vol. II, pag. 288—295. (ur. mănăstirei Neamţului, 22 Aug. 1447), pag. 517—518 (ur. aceleiaşi mănăstiri, 8 Dec. 1454).

I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 95 (13 Martie 1466), pag. 173 (19 August 1472), pag. 230 (30 Aug. 1479), pag. 257 (23 Aug. 1481).

3 Vezi pag. 97, nota.

4 I. CONDURACHI. Ibidem, pag. 48.

mitive ale vieţei acest obiceiu era un mijloc bun de a preveni crimele. In secolul al XVII-lea lupta dintre două principii ale responsabilităţii, colective şi individuale, se termină în favoarea celei din urmă.

Domnul avea dreptul de graţiere. Deasemenea el practica uneori şi amnistie parţială faţă de boieri, adversarii săi politici, refugiaţi în ţările vecine Ungaria, Polonia, Rusia, Turcia.

CAPITOLUL 19

Cultura românească veche.

Caracteristica generală.

Dacă şi în timpurile noastre omul în activitatea sa de fiecare zi este purtat de valurile instinctului, ne putem da lesne seama cu cât mai mult era condus de sfera sufletească subconştientă şi inconştientă omul primitiv. Toate raporturile lui cu semenii săi şi cu natura erau călăuzite de obiceiuri şi superstiţii. La baza lor stătea credinţa că ele sunt impuse de divinitate şi încălcarea lor atrage furia cerului asupra celui neascultător.

Românul nu făcea excepţie[1]. Şi el, aşa cum îl găsim în istorie, era adânc pătruns de sentimentul religios, care îi dicta normele de conduită în vieaţa socială. Toată ţesătura ei era făcută de religia creştină. In acele timpuri biserica avea o înrâurire covârşitoare asupra omului. Ea îl hrănea sufleteşte. Tot ea la nevoie, în momentele grele pentru popor, îi servea de adăpost. Mânăstirile vechi nu erau numai locuri simple de rugăciuni, ci şi imense gospodării. Ele erau deschise călătorilor toată ziuă şi în timpul nopţii.

---

1 N. IORGA. *Viaţa sufletească a poporului român* «(Istoria Românilor în chipuri şi icoane», Craiova, 1921, pag. 142—153).

I. MINEA. *Din istoria culturii româneşti*, Iaşi, 1935, pag. 5—17.

I. BOGDAN. *Luptele Românilor cu Turcii până la Mihai Viteazul. Cultura veche română.* Două conferinţe, Buc., 1898.

N. IORGA. *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor*, I—II, Buc., ed. 2, 1928—1930. *Condiţiile generale în care s'au întemeiat bisericile româneşti în veacurile XIV—XVI.* Mem. Ac. Rom., Secţ. ist., vol. XXXV.

N. DOBRESCU. *Rolul bisericii în trecutul românesc*, 1909. *Intemeierea mitropoliilor*, Buc., 1906. *Contribuţiuni la istoria bisericii române în secolul XV-lea*, Buc., 1907.

C. MARINESCU. *Infiinţarea mitropoliilor în Ţara Românească şi în Moldova*, 1924.

N. TIHOMIROV. *Mitropolia galiţiană.* Cercetare istorico-bisericească. S.-Pet., 1896.

I. CISTOVICI. *Schiţa de istorie a bisericii vest-ruse*, vol. I—II, S.-Pet., 1882—1884.

E. GOLUBINSCHI. *Schiţa scurtă a istoriei bisericilor bulgară, sârbă şi română sau moldo-vlahă*, Moscova, 1871.

Deasemenea lucrările de istoria literaturii române (N. Iorga, S. Puşcariu, G. Pascu ş. a.) şi a artei române.

Primele hanuri erau mănăstireşti. Dar şi primele şcoli erau ale mănăstirilor şi ale bisericilor. Limba oficială în stat era cea slavonă. In această limbă se făcea serviciul divin. O vorbeau la curte şi o scriau în textele oficiale ale cancelariei domneşti. Pentru învăţarea limbii slavone, cetirea cărţilor bisericeşti şi cântare, au fost înfiinţate pe lângă mănăstiri şi biserici primele şcoli româneşti. Iar pentru a învăţa întrebuinţarea limbii oficiale şi a scrie formularul uricelor, tratatelor, scrisorilor domneşti etc. a pornit un obiceiu de a avea şcoli mici practice pe lângă curte.

Oameni învăţaţi în primele timpuri erau preotul, dascălul, logofătul, pisarul sau diacul şi atâta. Deseori nici domnitorul nu era iniţiat în carte. Boierii nu o ştiau, ca regulă.

Spre sfârşitul secolului al XVI-lea se produc schimbări considerabile în starea culturală a Românilor. In vremea lui Petru Schiopul şi succesorilor lui în Moldova, legăturile cu străinătate s'au înmulţit. Tulburările politice din aceste timpuri făceau ca boierii moldoveni să se pribegească într'un număr mare în ţările vecine, mai ales în Polonia, unde luau contact atât cu cultura ruteană (galiţiană), cât şi cu cea poloneză. Liovul (Lembergul) şi Ostrogul erau centrele culturii rutene. Aici se aflau atunci, ca refugiaţi, mai mulţi Greci învăţaţi. La Liov exista «şcoala frăţiei ortodoxe», la care învăţau boierii moldoveni şi care era susţinută de domnii Moldovei şi de boierii moldoveni. Boierii noştri învăţau limba greacă. Legăturile tot mai intense cu Polonia duc la influenţa culturii poloneze asupra Moldovenilor. Se trezeşte la ei şi interesul faţă de cultura proprie. Incepe să se simtă nevoia de cărţi, scrise româneşte. D. I. Minea caracterizează sfârşitul secolului al XVI-lea, ca o «răspântie culturală», «prima lucărire a culturii naţionale», «o lume nouă, un alt suflet»[1].

Aceste schimbări spirituale au fost ajutate de unele fenomene ce s'au petrecut în vieaţa sufletească a popoarelor din centrul Europei în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Incă în secolul al XV-lea, din Boemia catolică, din îndemnul lui Huss a pornit mişcarea pentru apropierea sfintei scripturi de popor fără mijlocirea preoţilor. Această mişcare, aşa zisă hussită, cerea traducerea cărţilor sfinte în graiul poporului. Mişcarea s'a răspândit în ţările vecine cu noi, la Unguri, la Poloni, ajungând şi la noi[2].

După Huss, cu un secol mai târziu, apare în Germania Luther, care adânceşte curentul de popularizare a bibliei.

Saşii din Braşov, fiind luterani, vroiau să răspândească învăţătura lor nouă şi la Sibiu, cu care aveau legături. In 1544 apare în acest oraş cea dintâiu carte scrisă în limba românească, catehismul luteran. In scopul răspândirii credinţei Saşii utilizează pe diaconul Coresi, diac de cancelarie, fugit din Ţara Românească de frica lui Mircea Ciobanul. I se pune la dispoziţie la Braşov o tipografie

1 I. MINEA. Ibidem, pag. 7, 9, 12—13 ş. a.

2 MACUREK. *Husistvi v rumunskych zemich*, 1927. Recenzia d-lui P. P. PANAITESCU. «Revista Istorică», 1928.

şi el tipăreşte pentru Români cărţi bisericeşti în limba slavonă, dar pe lângă aceasta publică şi în limba română Evangheliarul (1561), Tâlcul Evangheliei (1564), Psaltirea (1570) ş. a.[1]. Astfel apar primele cărţi scrise româneşte.

Nu e de mirare, că primele cărţi româneşti ce au intrat la noi în circulaţia publică, au fost bisericeşti. Intreaga noastră cultură în timpurile vechi, avea un caracter pronunţat teologic. I. Bogdan cu dreptate subliniază că «tot ce se producea ca artă şi ştiinţă, purta semnul ortodoxismului celui mai pur, aşa cum era reprezentat prin biserica de răsărit, mama bisericei noastre... Literatura noastră veche avea un caracter cu preferinţă religios şi dogmatic. Cea mai mare parte a manuscriselor şi cărţilor vechi sunt cărţi de ale cultului religios, ca evanghelii, apostole, sinaxare, octoihuri, psaltiri, scrieri dogmatice ale sfinţilor părinţi»[2].

Primele publicaţii româneşti apar abia către sfârşitul perioadei. Deci o putem caracteriza din punct de vedere cultural, ca epoca slavonismului.

Influenţa lui a fost foarte puternică. Limba slavă a intrat parţial în vorbirea românească. O mulţime de cuvinte slave au pătruns în patrimoniul lexic românesc pentru a fi întrebuinţate la tot felul de activitate omenească, până şi la cele mai intime mişcări sufleteşti.

Unul din cei mai de seamă lingvişti români, Ovid Densuşianu, în cartea sa despre istoria limbii române apreciază influenţa slavonă în astfel de expresiuni: «O bună parte din moştenirea latină a fost înlocuită prin împrumuturi făcute la Slavi şi aceasta nu numai pentru a exprima noţiuni secundare ce s'au scos din tezaurul lexical al acestei limbi... Influenţa ei asupra limbii române era cu mult mai intensă şi variată, decât cea a limbii germane asupra celei italiene sau franzece... Am deveni vinovaţi de o falsificare a istoriei, dacă n'am vrea să recunoaştem marea parte de influenţă, ce a avut limba slavă asupra limbii române»[3].

Explicaţia influenţei slavone se află în convieţuirea poporului românesc cu Slavi în vechime, dar mai cu seamă în convieţuirea Românilor cu Ruşi la Nord de Nistru, în timpul Brodnicilor şi Bolohovenilor.

Vine să ne confirme aceasta, în mod indirect, d-na Margareta Ştefănescu, care, cercetând elementele ruseşti-rutene în limba română, face constatarea că ele sunt concentrate mai mult în Bucovina, Nordul Basarabiei şi Nordul Moldovei, între Carpaţi, Nistru şi Ceremuş, şi conchide că ele sunt rezultatul influenţei foarte vechi rutene, ce vor fi avut loc din primele timpuri ale întemeierii Moldovei. «Elementul rus-rutean, scrie autoarea, a conlucrat la

---

1 Pentru primele publicaţii româneşti: I. BIANU şi N. HODOŞ. *Bibliografia românească veche*, Buc., vol. I, 1903, pag. 53—93 şi 516—529. Deasemenea ANDREI VERESS. *Bibliografia română-ungară*, Buc., vol. I, 1931, No. 23, No. 53 ş. a. Bibliografia scrierilor despre Coresi şi opera lui la SEXTIL PUŞCARIU, *Istoria literaturii române*. Epoca veche, Sibiu, 1936, pag. 224—225.

2 I. BOGDAN. Ibidem, pag. 58 şi 71.

3 OVID DENSUŞIANU. *Histoire de la langue roumaine*, 1902, pag. 241.

consolidarea statului şi s'a afirmat în conlucrare, căci numai astfel se explică faptul că s'au denumit aşezările create prin cuvinte ruseşti-rutene... Aşa ne explicăm cu toate numirile de localităţi, menţionate ca existând în veacul al XV-lea, se află în Nordul Moldovei, ceea ce probează existenţa Ruşilor-Ruteni aici, în timpul când statul se afirma numai în aceste părţi»[1].

Din aceste concluziuni interesante se poate vedea o dovadă în plus pentru ipoteza mea despre întemeierea Moldovei cu ajutorul elementelor româneşti, venite din Nord de Nistru. Autoarea cărţii are perfectă dreptate, afirmând influenţa culturii rutene asupra celei moldoveneşti, încă din timpurile foarte vechi, însă nu i-a putut găsi o explicaţie adecuată. La aşezarea politică a statului moldovenesc au venit să ia parte Românii rutenizaţi prin convieţuire îndelungată cu Rutenii în statele Brodnicilor şi Bolohovenilor[2]. Tocmai lor, acestor Români rutenizaţi, se datoreşte pătrunderea elementelor ruse-rutene în limba românească. Vor fi venit cu ei şi Rutenii, ce vor fi colaborat la întemeierea statului moldovenesc, însă fiind puţini la număr şi întâlnind aici în locuri noui pe Români autohtoni, s'au supus uşor desnaţionalizării. Numai admiţând numărul neînsemnat al Rutenilor, fenomenul desnaţionalizării lor apare firesc[3].

Creştinismul oriental.

Dela Slavi Românii au împrumutat şi forma ortodoxă a creştinismului, creştinismul oriental, care s'a suprapus primelor începu-

1 MARGARETA C. ŞTEFĂNESCU. *Elementele ruseşti-rutene din limba românească şi vechimea lor.* Teza de doctorat. Iaşi, 1925, pag. 110.
D. ILIE BĂRBULESCU crede că «individualitatea etnică românească nu se compune şi din elementul slav ca fundamental şi că s'a plămădit şi s'a format în afara teritoriului ocupat de Slavi pe vremea naşterii ei, s'a născut în Dacia Traiană, dar în orice caz în afara Moldovei de mai târziu, a acestei provincii româneşti». V. *Individualitatea limbii române şi elementele slave vechi*, Buc., 1929, pag. 1.

2 Chiar şi în alte locuri, apropiate de aceste state. Iată, de exemplu, ce aflăm despre satul *Voloşchi*, Din Volânia, volostea Liubitovscaia, la o îndepărtare de 11 verste de oraşul Kovel, dela autorul rus N. I. TEODOROVICI (*Volânia în descrierea oraşelor, târgurilor şi satelor.* Descriere istorico-statistică a bisericelor şi parohiilor. Vol. V. Judeţul Kovel. Pociaev, 1903, pag. 409—410). In împrejurimile acestui sat erau în vechime păduri, izvoare şi bălţi păduroase. Bătrânii mărturisesc că satul se afla atunci în alt loc, la o distanţă de 2 verste, în localitate numită Dubno, Boiar, bălţile Rudicov. Aici în timpul aratului se descoperă multe oase omeneşti şi cărămizi sfărîmate. Bătrânii arată şi locul unde se afla cândva locuinţa boierului Voloh, primul colonizator, dela care se trage denumirea satului.

3 Fireşte, că în baza celor de mai sus, nu mă pot asocia la părerea d-lui I. NISTOR că «toponimia slavonă a Moldovei nu este de origine ruteană, precum susţin fără temeiu unii istorici; ea ne-a rămas drept moştenire dela vechile seminţii slavone, cari în drumul lor spre peninsula balcanică au popăşit vreme îndelungată la Nordul Dunării». Dar, ca şi d-sa, cred că «stăpânirea principilor de Halici nu s'a întins niciodată asupra Moldovei». I. NISTOR. *Românii şi Rutenii în Bucovina.* Studiu istoric şi statistic, Buc., 1915, pag. 8.

turi creştineşti latine şi a jucat în istoria poporului românesc un rol foarte considerabil. D. Rădulescu-Motru crede că Biserica ortodoxă a fost chiar «o adevărată providenţă pentru popoare din Orientul Europei», deoarece a adus «pace şi mângăiere acolo, unde Biserica Apusului ar fi adus războiu şi vrajbă», având «preocupaţiuni practice, cari divid, nu unifică»[1].

După părerea mai multor autori, în deosebi ruşi, există o mare deosebire între creştinismul catolic apusean şi cel ortodox oriental. Pe când primul tinde spre normalizarea vieţii şi are scopuri sociale practice, cel de al doilea serveşte mai mult ideea mântuirii sufletului, este puţin activ, mistic[2].

Ar reieşi că şi biserica românească, făcând parte din biserica ortodoxă, are trăsături originale ale acesteia din urmă.

Dar d. N. Iorga se ridică împotriva unei asemenea supoziţii. D-sa scrie: «Creştinismul nostru n'a fost niciodată, ca acela al Răsăritenilor, mulţămit cu plecarea genunchilor, cu spunerea rugăciunilor, cu mişcarea mătăniilor şi facerea exterioară a semnului sfânt. Nu, pentru noi ideea creştină a însemnat: răscoală, războiu, recucerire, căpătare înapoi a celor pierdute; crucea noastră a fost mai mult acea, bătută de soare de pe vârful steagurilor, decât crucea înconjurată de fumul, tămâiei în umbra altarelor. Această tălmăcire a creştinismului, fiind energică, activă, laică, militară e apuseană, Răsăritul preferând renunţarea, lăsarea «în plata lui Dumnezeu» a vinovaţilor de robire, de apăsare, de stoarcere»[3].

Dacă am judeca bisericile din punct de vedere al rolului lor în apărarea statului, ar trebui să recunoaştem că şi biserica rusă a avut un rol activ în organizarea statului rusesc. La ridicarea principatului Moscovei şi la izbânda lui asupra tuturor concurenţilor, au contribuit într'o măsură însemnată şi mitropoliţii ruşi. Şi Ruşii au pe sfinţii lor, foarte respectaţi de militari, pe un Alexandru Nevschi, Serghei Radonejschi ş. a.

Ceea ce desparte biserica ortodoxă de biserica catolică apuseană, în afară de chestiuni dogmatice, este gradul de amestec în chestiunile de dreptate socială, în raporturile interne în stat. Pe când catolicii se interesau de problemele sociale, le studiau şi căutau să dea turmei păstoriţilor o educaţie socială, biserica ortodoxă mai puţin reacţiona la chestiuni de felul acesta. Binele social se poate ajunge pe cale de perfecţionare a omului. Prin mântuirea individuală către scopul final al mântuirii întregei omeniri, — iată metoda bisericească răsăriteană.

Biserica românească este o emanaţie a bisericii răsăritene şi aceasta ar fi suficient pentru ca în toată fiinţa sa să aibă o asemă-

---

1 C. RĂDULESCU-MOTRU. *Cultura română şi politicianismul.* Buc., 1936, pag. 107, 102 ş. a.

2 S. BULGACOV. *Două cetăţi,* studii asupra naturii idealurilor obşteşti, Moscova, 1911, vol. II, pag. 309 (ruseşte). In acelaşi sens Pobedonosţev, RADULESCU-MOTRU, ibidem, pag. 98 ş. u.

3 *Scrisori de boieri. Scrisori de Domni,* Vălenii de Munte, 1932, pag. 151.

narea cu ea. Dar pentru o apropiere există şi altă cauză, mai generală: influenţa slavonă asupra poporului românesc. Românii sunt un popor apusean, însă adânc influenţat, în ce priveşte cultura, mai ales cea religioasă, de Răsărit.

Oare înseamnă aceasta că biserica românească, în ce priveşte structura ei, trăsăturile esenţiale şi scopurile, este identică cu bisericile răsăritene?

Fără îndoială, biserica Românilor a avut şi are unele deosebiri, în conformitate cu caracterul etnic al populaţiei, după cum şi bisericile răsăritene variază dela una la alta. Se pare chiar că biserica românească este mai sensibilă, decât de exemplu cea rusească, la chestiuni de dreptate socială. Totuşi se poate afirma categoric că biserica românească este orientală şi nu apuseană. Din punct de vedere bisericesc distanţa dela noi până la Moscova sau Belgradul a fost întotdeauna mult mai scurtă, decât distanţa până la Roma.

Organizarea bisericii.

De unde a pornit organizarea bisericească la Români?

Muntenii se aflau sub influenţa Bulgarilor şi Sârbilor. Primul mitropolit Iachint a venit (1359) din Vicina (Dobrogea). El se intitula «mitropolit al Ungro-Vlahiei şi exarh al plaiurilor», ceea ce înseamnă că sub ascultarea lui se aflau şi Românii din Transilvania. Mitropolitul Antim, în lume Daniil Kritopulos, pe la 1370, a fost Grec. Patriarhul Nifon era Sârb după tată şi Grec după mamă.

Spre deosebire de Muntenia, biserica Moldovei avea legături cu Nordul rusesc, aflându-se în atârnare de biserica Galiţiei. După toate probabilităţile ca a devenit independentă în 1374 în timpul domniei lui Iuga Coriatovici, unul din fiii lui Coriat Ghediminovici, principele lituan.

D. N. Iorga, în desacord cu N. Dobrescu, care admite înfiinţarea mitropoliei moldoveneşti de către Iuga, precum şi unii autori ruşi, ca Tihomirov, Cistovici ş. a., susţin că biserica Moldovei şi-a căpătat independenţa mai târziu[1].

Intr'adevăr nu avem indicaţii directe în documentele istorice din timpul acestui principe despre întemeierea organizaţiei bisericeşti independente a Moldovei.

Se pare, totuşi, că această organizaţie se dicta de împrejurările politice ale timpului, se impunea imperios, încât nu putea să nu existe.

Se ştie că după moartea regelui polonez Cazimir (1370), Galiţia a fost dată pe mâna unui principe din neamul Piaştilor Vladislav Opolschi, un catolic înfocat, care a dus o luptă aprigă pentru biruinţa catolicismului în Galiţia. Sub aspectul ofensivei catolice

---

1 N. IORGA. *Istoria bisericii române*, vol. I, pag. 45—47.
N. DOBRESCU. *Intemeierea mitropoliilor*, pag. 76 s. u.
N. TIHOMIROV. Ibidem, pag. 121—124.
I. CISTOVICI. Ibidem, vol. I, pag. 112 — 113.

timpurile acestea erau grele nu numai pentru Galiţia, ci şi pentru Moldova, unde principele Laţcu a aderat la catolicism. Cu greu s'ar putea admite ca un principe ortodox, ca Iuga, să fi tolerat dependenţa bisericii moldoveneşti de Galiţia catolizată.

Din cauza succeselor catolicismului a scăzut prestigiul bisericii ortodoxe din Galiţia. Puţin mai târziu în 1389—1390 ieromonahul Simeon, exarh al bisericii moldoveneşti, a fost însărcinat de patriarh să conducă, în mod provizoriu, în caz de moarte a mitropolitului Galiţiei Antonie, biserica galiţiană. Această însărcinare însemnată, dată unui simplu ieromonah, ne arată în mod foarte elocvent, cât de mult a scăzut autoritatea mitropoliei ortodoxe galiţiene.

Primii episcopi moldoveni, pe cari îi găsim pomeniţi în documentele istorice purtând acest titlu, sunt Iosif, episcop al Cetăţii-Albe, o rubedenie a lui Petru Muşat, şi Meletie, ambii hirotonisiţi de mitropolitul Galiţiei Antonie.

In ce priveşte raporturile dintre biserica moldovenească şi patriarhul din Constantinopole, ele au trecut printr'o serie de grele încercări. Episcopii Iosif şi Meletie nu au fost agreaţi de patriarh. El a încercat să pună în Moldova pe oamenii săi: în 1391 pe un Teodosie, în 1392 pe un Ieremia, în ambele cazuri fără reuşită, din cauza împotrivirii Moldovenilor. In 1395 se mai face o încercare. Trimisul Moldovenilor la Constantinopole protopopul Petru, ademenit de perspectiva de a fi numit ca mitropolit, consimte să primească dela patriarh titlu de exarh şi vicariu în Moldova, fără a cere în prealabil învoirea principelui moldovean. Moldovenii însă rămân neclintiţi în hotărîrea lor[1].

Constatând imposibilitatea de a ţine biserica Moldovei în ascultarea sa, fără voia principelui şi boierilor, patriarhul cedează, şi trimite pe doi emisari ai săi, pe învăţatul egumen Grigorie (probabil Grigorie Ţamblac) şi diaconul Manuil, să cerceteze, dacă hirotonisirea episcopului Iosif a fost făcută în regulă. După cercetare, în 1401, Iosif este recunoscut ca mitropolit legal al Moldovei.

Sediul mitropoliei a fost fixat la Suceava. Trebuia să fie stabilit şi un patronat sfânt asupra tânărului stat al Moldovei, ce avea nevoie să fie ocrotit. Cu un deosebit alaiu au fost aduse în acest oraş din Cetatea-Albă moaştele sf. Ioan cel Nou, patronul Moldovei[2].

Iosif întemeiază primele mănăstiri moldoveneşti: Neamţu şi Bistriţa. Ce făcea concurentul lui, episcopul Meletie, nu se ştie. Scaunul mitropolitan a fost mutat la Iaşi în 1564. In timpul lui Alexandru cel Bun au fost înfiinţate episcopiile sufragane la Roman şi Rădăuţi,

---

1 N. IORGA. *Istoria bisericii româneşti*, pag. 59—64.

2 Despre Ioan cel Nou: EP. MELHISEDEK. *Viaţa sfântului Ioan cel Nou.* «Revista pentru istorie, arheologie şi filologie», II. *Mitropolitul Grigorie Ţamblac.* «Revista p. ist., arh. şi fil.», III.

S. F. MARIAN. *Sf. Ioan cel Nou*, Buc., 1895. N. IORGA. *Chilia şi Cetatea-Albă*, pag. 46 ş. u.

A. I. IAŢIMIRSKI. *Din istoria predicei slavone în Moldova*, S.-Pet., 1906. *Grigorie Ţamblac*, S.-Pet., 1904.

Sf. Ioan cel Nou
(Cartea de învăţătură, Iaşi 1643).

iar mai târziu (în 1597—1599) la ele s'a adăugat şi episcopia Huşilor.

Răsvrătirea bisericească din Moldova, ce a durat timp de zece ani, capătă o deosebită însemnătate, fiind pusă în lumina concepţiilor bisericeşti din timpurile medievale. Ea prezintă o ilustraţie a doctrinei de supremaţia puterii spirituale asupra celei laice. Deslegarea certei între patriarh şi Moldova în folosul acesteia din urmă, pune pentru totdeauna capăt oricăror pretenţiuni cu acest caracter şi determină normalizarea raporturilor dintre stat şi biserică. Numai în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cu declanşarea crizei social-economice şi politice, aproximativ după Alexandru Lăpuşneanu, aceste raporturi degenerează în supunere complectă a reprezentanţilor bisericii puterii laice. Fiecare domn îşi avea pe mitropolitul său, ca exponentul său politic. D. I. Minea califică acest timp în istoria raporturilor dintre domn şi biserică ca «un fel de cesaropapism în istoria moldovenească»[1].

In sfârşit, e nevoie să mai pomenim despre un obiceiu, al cărui început porneşte dela sfârşitul secolului al XVI-lea, anume obiceiul de a închina mănăstirile noastre locurilor sfinte. D. Cantemir ne povesteşte că domnul şi boierii, zidind o mănăstire şi temându-se ca ea în urma vicisitudinilor politice să nu fie distrusă, o închinau lavrelor mai mari din locurile sfinte (Ierusalim, muntele Sinai şi Sf. Munte)[2]. Aceste lavre îşi luau obligaţia să aibă grijă pentru bunul mers al mănăstirii şi în schimb se foloseau de veniturile ei pentru trebuinţele lor. Acest obiceiu a dus treptat la mari abuzuri

---

1 I. MINEA. *Aron Vodă şi vremea sa.* «Cercetări Istorice», anul VIII—IX (1932—1933). No. 1, Iaşi, 1933, pag. 114. Această lucrare interesantă trebuie să fie avută în vedere şi la bibliografie, din pag. 208.

2 *Descrierea Moldovei*, pag. 151—152.

din partea călugărilor străini şi la apariţia problemei mănăstirilor închinate.

CAPITOLUL 20.

Basarabia în perioada feudalismului românesc.

Consideraţiuni generale.

In prima perioadă a existenţei istorice a statelor româneşti, Basarabia, ca provincie mărginaşă, a avut o vieaţă destul de sbuciumată. In părţile ei sudice ea a fost contestată de Munteni, de Unguri, de Turci, de Tătari, la Nord — de Polonezi, în partea de mijloc, ce ţinea foarte mult la cealaltă Moldovă, de Turci şi de Tătari. Dacă mai adăugăm la aceasta năvălirile prădalnice ale Cazacilor, vom înţelege că Basarabia suferea mai mult, decât orice altă parte a teritoriului românesc, de lipsă de stabilitate a vieţii.

Peripeţiile istorice ale diferitelor părţi ale Basarabiei sunt întruchipate în vieaţa cetăţilor ei[1]. Ele sunt mărturii vii ale trecutului românesc în provincia noastră. Fiecare piatră din ele răscoleşte în sufletul nostru sentimente de admiraţie faţă de Românii de odinioară, cari, cu toate scăderile lor temporare, ştiau să apere patrimoniul lor teritorial, luptând din răsputeri împotriva diverşilor inamici. Când suferind eşec, când ridicându-se din nou cu forţe împrospătate, ei rămâneau dealungul Nistrului la veghe şi de pază. Cetăţile, aşezate pe linia Nistrului şi la delta Dunării, marchează graniţa de răsărit a românismului din timpul istoric.

Dacă dela aceste materializări ale sufletului românesc în exterior, ne vom îndrepta privirile la ceea ce se făcea în interiorul provinciei, în diverse momente ale vieţii ei, mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, va trebui să constatăm un caracter cu totul specific, revoluţionar, al acestui teritoriu moldovenesc, înconjurat din toate părţile de duşmani. Lipsa de stabilitate a vieţii interne, cusur determinat de împrejurările istorice şi de tributul mereu crescând în folosul Turcilor, năşteau în populaţia provinciei un spirit de nelinişte şi contribuiau la tulburări. De aceea vedem că în această provincie se produc foarte dese mişcări îndreptate împotriva domnitorilor. Răsar diferiţi pretendenţi la domnie. Unii din ei reuşesc să adune armată şi să pornească la luptă făţiş. Limba poporului i-a poreclit «domnişori».

---

1 N. IORGA. *Basarabia noastră.* Vălenii de Munte, 1912.

C. STAMATI. *Despre Basarabia şi cetăţile ei vechi.* Memoriile Societăţii de Istorie şi antichităţi din Odessa, vol. II, 1848, pag. 814.

ŞT. CIOBANU. *Monumentele istorice,* în «Basarabia», monografie (colecţie de articole), Chişinău, 1926, pag. 177.

GEN. SCARLAT. PANAITESCU. *Cetăţile-ruini din Basarabia.* Anuar. Com. Mon. Ist., Secţia din Basarabia, Chişinău, 1924, pag. 96—99.

O ochire retrospectivă ne dă în această privinţă dovezi cu prisosinţă.

Astfel boierul Şarpe, ce poate fi considerat boier orheian, deoarece avea moşii la Puhăcenii Orheiului şi la Şerpeni, s'a răsculat împotriva lui Ştefăniţă-Vodă (1517—1527)[1].

In timpul lui Despot Vodă se produce o răscoală ţărănească în ţinutul Hotinului[2]. Sub Petru Şchiopul apar pe rând trei pretendenţi la domnie, trei fraţi Potcoavă, susţinuţi în primul rând de ţărănimea basarabeană. Desigur că şi cellalt pretendent la domnie Petru, fiul lui Lăpuşneanu, îşi avea rădăcina tot în provincie, în ţinutul Lăpuşnei[3].

In timpul lui Iancu Sasul se ridică boierii lăpuşneni în frunte cu Ion Lungul, pe care-l proclamă domn[4].

In sfârşit sub Aron-Vodă Tiranul, se răscoală boierii orheieni şi soroceni, având ca conducător pe Ionaşcu, ales domn şi numit Bogdan[5].

Mişcările se ţin lanţ. Când cuţitul ajungea la os şi răbdarea se epuiza, populaţia îşi manifesta nemulţumirea făţiş, găsind, relativ uşor, sprijin din partea Cazacilor şi altor forţe externe, cari astfel jucau un rol oarecare în înscăunarea şi retragerea domnitorilor.

Basarabia se administra la fel cu celelalte părţi ale Moldovei. In fruntea tuturor cetăţilor şi punctelor mai principale, ca Lăpuşna, Ciubarciu şi Chigheciu, se aflau pârcălabii, cari se socoteau administratori ai întregului ţinut şi aveau uneori pe lângă persoana lor în calitate de ajutori, pe vătaşi mari sau pe hotnogi[6]. Afacerile pur orăşeneşti se concentrau în mâinile unui şoltuz cu 12 pârgari, cari aplicau pecetea oraşului la actele, ce emanau dela administraţia oraşului.

Originea cetăţilor basarabene se pierde în negura vremurilor. Nu ştim precis de cine au fost clădite de prima dată. Putem numai bănui şi ajungem la unele concluzii în privinţa lor pe baza ipotezelor şi rolului ce l'au jucat în trecutul nostru românesc. De aceea înţelegem sentimentul de mâhnire, cu care scrie cronicarul Miron Costin despre cetăţile româneşti: «Mare nevoie este a scrie de dânsele, de cine ar fi făcute; cu cât am nevoit şi cât am cercat să ştiu ceva, din ce neamu sunt făcute, un cuvântu, o pomenire n'am putut afla, cu mare jale»[7].

---

1 N. IORGA. *Basarabia Noastră*, pag. 31. In citaţie: *Studii şi documente*, vol. IV, pag. 274—275.

2 V. mai sus pag. 202.

3 V. pag. 206—207. Despre caracterul rebeliunii fraţilor Potcoavă. H. Dj. SIRUNI. *Mărturii armeneşti despre România*, extrase din cronica Armenilor din Cameniţa, Buc., 1935, pag. 13.

4 V. pag. 207.

5 V. pag. 208.

6 La Ciubarciu stăteau de pază în 1526 Fătul, în 1535 Tomşa. Deasemenea găsim acolo pe pârcălab în anul 1559, la care în 1529 se mai adaugă hotnogi. La Chigheciu pârcălabul Toader apare în timpul lui Ion Vodă cel Cumplit. Se află acolo şi staroste. N. IORGA. *Basarabia Noastră*, pag. 28, 44 şi 43.

7 M. KOGĂLNICEANU. *Letopiseţele*, vol. I, pag. 23.

Rolul istoric al cetăţilor nu este identic. Soarta fiecărei din ele prezintă unele particularităţi şi pentru ca acestea să fie mai clare, vom examina fiecare cetate aparte. Incepem cu Nordul provinciei, dela care porneşte organizarea politică a Moldovenilor.

Hotin.

La Nord punctul principal este Hotinul, pe care împrejurările îl aruncau din mână în mână, dela Moldoveni la Poloni şi invers[1]. Hotinul mai mult ca orice altă cetate basarabeană, a fost supus în situaţia lui politică deselor schimbări.

In timpul din care ne vin mărturiile istorice, Hotinul făcea parte din ţara Şepenicului, un voevodat ce a fost dat de regele polonez Cazimir cel Mare (1333—1370) în stăpânirea Moldovenilor, probabil pe motivul că cea mai mare parte a populaţiei lui era moldovenească. Aşa cel puţin putem deduce dintr'un document posterior, din anul 1436, în care, spre deosebire de ţara Şepenicului, ţările «Kolomâia» şi «Sniatinul» sunt numite «ruseşti»[2]. Ţara Şepenicului prezenta un trilater întărit. La unghiurile lui se aflau cetăţile: Hotin la vadul Nistrului, Ţetin la vadul Prutului şi Hmielov la drumul dela Colacin[3]. Pe la anul 1375 ţara Şepenicului se încorporează în statul moldovenesc şi îşi pierde unitatea ei politică.

In timpul lui Petru Muşat Hotinul se afla în posesiunea efectivă a domnului, deoarece într'un act din anul 1387 găsim pomenindu-se de pârcălabii dela Hotin şi Ţetin, ce aveau în mâinile lor puterea civilă şi militară.

La 1395 Ştefan Muşat era gata să cedeze ţara Şepenicului Poloniei, dar planul lui nu s'a realizat.

Alexandru cel Bun întăreşte cetăţile şi reuşeşte să lărgească hotarele moldoveneşti, ocupând Tighina şi coborîndu-se până la Cetatea-Albă. El luptă de mai multe ori cu Tătarii, gonindu-i peste Nistru. Cu acest prilej, Hotinul şi Cetatea-Albă apar ca cele mai importante puncte de reper în apărarea hotarelor ţării.

După moartea lui Alexandru cel Bun, începe lupta între fiii lui, Ilie şi Ştefan. In schimbul ajutorului cerut dela Poloni, Ilie cedează acestora în 1436 Hotinul cu celelalte oraşe şi proprietăţi ale Ţării Şepenicului[4]. In 1443 Ştefan face o răscoală împotriva fratelui său, îl prinde, îl orbeşte şi îl pune în închisoare. Soţia lui Ilie Marinca, poloneză, fuge cu fiul său Roman în Polonia şi sileşte, la începutul anului 1444, pe pârcălabul hotinean Manoil să cedeze cetatea castelanului de Cracovia şi palatinului din Liov

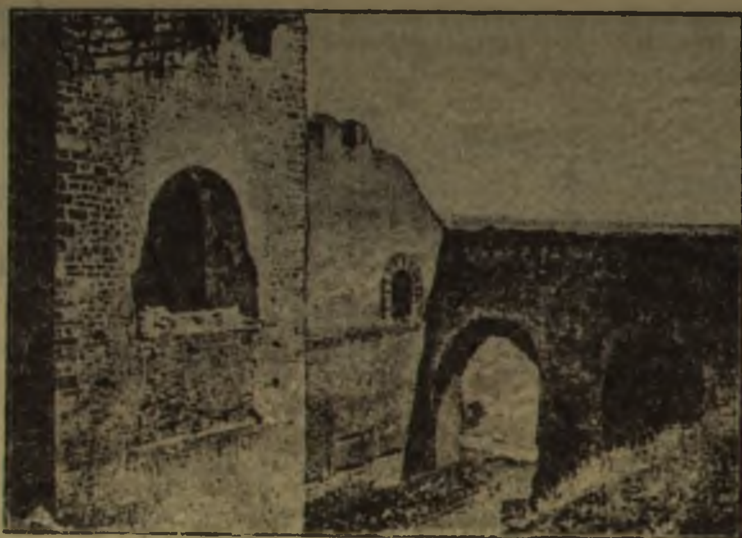
---

1 I. NISTOR. *Drepturile noastre asupra Hotinului*, Chişinău, 1918.
Dr. C. I. ISTRATI. *Despre Cetatea Hotinului*, Anal. Ac. Rom., Seria II, t. XXXIV, Buc., 1912.

2 M. COSTĂCHESCU. *Documentele*, vol. II, pag. 706—709 (doc. 23 Sept. 1436, Liov).

3 TEODOR BĂLAN. *Ţara Şepenicului*, Cernăuţi, 1936. *Cetatea Hmielov*, Cernăuţi, 1927.

4 M. COSTĂCHESCU. *Documentele*, vol. II, pag. 706—709.

Cetatea Hotin. Intrarea principală.

şi Rusia[1]. Ei îşi iau obligaţia de a restitui această cetate, dacă într'un termen scurt Ilie nu va căpăta moşiile de adăpost în Polonia. Roman intră în Moldova şi ucide pe unchiul său Ştefan, cu răzbunare pentru orbirea tatălui său.

Insă Roman domneşte numai un an, fiind otrăvit în 1448. Ii succede fratele său Alexandrel, care este partizanul convins al Polonezilor, astfel că Hotinul rămâne pentru mult timp în stăpânirea acestora.

După o serie de evenimente, scaunul Moldovei a reuşit să-l ocupe Petru Aron. In a doua sa domnie (1455), el se obligă să se închine regelui polonez Cazimir şi dă în schimbul Hotinului, doamnei Maria, văduva lui Ilie, târgul Siretiul, Olhoveţul şi altele[2]. Totuşi întrucât Polonezii revendicau şi Hotinul sub pretext că ar face parte din zestrea Mariei, Petru prin tratatul din 29 Iunie 1456, amânând hotărîrea definitivă, promite să satisfacă dorinţa regelui şi sfetnicilor săi în privinţa Hotinului[3] şi Hotinul trece din nou în stăpânirea Polonezilor.

Prima preocupare a lui Ştefan cel Mare, la urcarea sa pe tron, a fost recucerirea Hotinului şi întoarcerea lui sub scutul Moldovei. El l'a asediat timp de doi ani, însă deabia a reuşit să capete dela Poloni prin pacea dela 4 Aprilie 1459, oraşul Hotin, dar fără cetate[4]. Numai după un timp oarecare a putut Ştefan cel Mare să

1 Ibidem, pag. 721—722.
2 M. COSTĂCHESCU. Ibidem, vol. II, pag. 773—777.
3 Ibidem, pag. 779—788.
4 Pacea dela Overchelăuţi. E. HURMUZAKI. *Documente*, vol. II, 2, pag. 126—127.

Cetatea Albă. Vedere generală.

pună mâna şi pe cetate, numind pentru ea în postul de pârcălab pe Goian. Numele acestuia îl aflăm într'un document cu data de 1464[1]. El a fost apoi înlocuit cu Vlaicu, unchiul lui Ştefan după mamă.

La Hotin îşi găseşte adăpost Ştefan cel Mare în 1476 după bătălia lui cu sultanul Mahomed al II-lea. Turcii au asediat cetatea, însă nu erau în stare să o ia.

In 1538 în urma certelor din cauza Pocuţiei, generalul polon Tarnowski, după o asediere a Hotinului timp de 2 săptămâni, reuşeşte să-l cucerească[2], aruncând în aer zidurile cetăţii. In 1539 însă, cetatea este cedată lui Ştefan Lăcustă. In a doua domnie a sa, Petru Rareş ridică din nou zidurile cetăţii şi îi sporeşte apărarea.

In anul 1562 Hotinul este cedat de domnitorul Ioan Heraclide Despot unui prieten al său Albert Laski, dar în curând e reluat dela el[3].

Alexandru Lăpuşneanu spre a fi pe placul Turcilor arde cetăţile basarabene, păstrând din îndemnul lor numai Hotinul, socotit necesar armatei turceşti într'un eventual război împotriva Poloniei.

Bogdan al IV spre a fi apărat împotriva lui Ioan Vodă cel Cumplit, donează cetatea nobilului polonez Dobrovolschi[4], căruia însă i-se pune condiţia că dacă timp de trei luni Bogdan nu va fi apărat de către Polonezi cetatea va trece în mâna Turcilor.

Ioan Vodă însă capătă tronul şi, legând cu Polonezii raporturi de prietenie, face ca cetatea să fie retrocedată Moldovei.

In ce priveşte oraşul Hotin propriu zis, el întotdeauna făcea un negoţ bun cu Polonia. Spre sfârşitul secolului al XVI-lea, în

1 I. URSU. *Ştefan cel Mare*, pag. 36.

2 N. IORGA. *Basarabia Noastră*, pag. 37.

3 H. DJ. SIRUNI. *Mărturii armeneşti despre România*, extrase din cronica Armenilor din Camenița, Buc., 1936, pag. 9.

4 A. D. XENOPOL. *Istoria Românilor*, vol. V, pag. 89.

1585, un călător francez Francois Pavie, baron de Fourquevaux, mărturisea că Hotinul era un «târg mare».

Vicisitudinile politice, prin cari trece Hotinul, nu se sfârşesc cu acelea pe cari le-am arătat. In perioada următoare el este de vre-o câteva ori rupt din sânul Moldovei, trecut la Polonezi, pentru ca în sfârşit să rămână Turcilor şi să fie transformat în raia turcească la fel cu celelalte cetăţi din Sudul Basarabiei.

Chilia, Cetatea-Albă şi Ismail.

In această parte inferioară a provinciei jucau un rol foarte mare două localităţi: Chilia şi Cetatea-Albă[1]. Chilia era la început muntenească şi numai în anul 1412 o vedem aparţinând Moldovei, ce stăpânea şi Cetatea-Albă. Moldova preţuia aceste ieşiri la mare, ca puncte prin cari se făcea comerţul extern. Dealtfel aceleaşi motive îi îndemnau şi pe Munteni să caute stăpânirea asupra Chiliei.

Cetatea-Albă era aşezată pe un drum comercial care pornea dela părţile occidentale ale Europei spre îndepărtatul Orient. Dar în acelaşi timp ea era şi un punct ce lega Nordul cu Sudul. Acest drum îl foloseau şi pelegrinii ruşi. Pentru ei, Cetatea-Albă era o oprire centrală în drum spre locurile sfinte, o jumătate de cale. In «Povestirea monahului Epifanie despre călătoria la Ierusalim», după manuscrisul mânăstirii Ciudov, din secolul XVI—XVII, cetim: «Dela Marele Slucisc până la Belograd 500 verste şi dela Belograd până la Ţaregrad tot 500 verste»[2].

Alexandru cel Bun apăra acest patrimoniu scump al principatului moldovenesc cu cea mai mare râvnă. In 1420 Turcii întreprind un atac împotriva Moldovei din partea mării, fără să aibă succes. Ingrijorat, Alexandru cel Bun cere ajutor regelui polonez Vladislav. Acesta împreună cu fratele său Vitold, se decid să-l ajute. In 1421, pe când călătorea prin părţile acestea călătorul francez Guillebert de Lannoy, voevodul lituan al Podoliei Ghedigold a sosit la Cetatea-Albă cu 12.000 de oameni şi 4.000 de care cu lemn şi

---

1 N. IORGA. *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe*, Buc., 1900. *Lucruri noui despre Chilia şi Cetatea-Albă*, 1925.

AL. LAPEDATU. *Gravuri şi vederi dela Cetatea Albă*, Buletinul Com. Mon. Ist., an. VI, pag. 57—66.

G. I. BRĂTIANU. *Recherches sur Vicina et Cetatea-Albă*, Buc., 1935.

I. BOGDAN. *Inscripţiile dela Cetatea-Albă*, Anal. Ac. Rom., Secţia ist., vol. XXX, pag. 340.

A. COCIUBINSCHI. *Inscripţiuni lapidare din secolul al XV-lea din Cetatea-Albă*, Mem. Societ. de ist. şi antich. din Odessa, vol. XV.

A. COCIUBINSCHI. *Tura (Tiras) — Cetatea-Albă — Akkerman şi noua inscripţie lapidară din* an. 1454. Mem. Societ. de ist. din Odessa, vol. XXIII.

N. MURZAKEVICI. *Inscripţiunea grecească din Cetatea-Albă*. Mem. Societ. de ist. şi ant. din Odessa, vol. II, pag. 480.

2 A. A. COCIUBINSCHI. *Tura (Tyras) — Belgrad — Akkerman*, Odessa, 1901, pag. 65—66.

piatră, având intenția de a reface și a întări castelul din Cetatea-Albă[1].

Fiii lui Alexandru cel Bun, Ilie și Ștefan, după o ceartă pentru domnie, termină printr'o împăcare la 1 Septembrie 1435. Ilie îi cedează lui Ștefan «orașul Chilia cu vama și bălțile ce țin de dânsa, orașul Vaslui cu pământul lui, ținutul Tutovei, târgul Bârladului cu tot ținutul, morile covurluiene, orașul Tecuciu, Oltenii»[2]. Această despărțire, în ce privește soarta istorică, a Chiliei de Cetatea-Albă, a fost totuși de scurtă durată. Foarte curând vedem că lui Ștefan îi aparține și Cetatea-Albă, iar în 1443 el biruie pe fratele său definitiv și îl orbește. In inscripția depe o tablă de marmoră dela Cetatea-Albă din 1440, el figurează ca singur stăpânitor al acestei cetăți, care se îngrijește și de fortificarea ei[3].

Insă lupta fratricidă a slăbit poziția Moldovei în afara granițelor. Succesorul lui Ștefan, Petru cedează Chilia Ungurilor, dela cari așteaptă un ajutor mai eficace în cazul unui atac din partea Turcilor[4].

Este pusă în primejdie de a fi înstrăinată și Cetatea-Albă. In 1450, în toiul luptei între Bogdan și Alexandru pentru tronul Moldovei, Polonezii plănuiră să se așeze la Cetatea-Albă[5]. Pentru a servi statul polonez în scopurile lui, Alexandru Vodă își stabilește reședința la Cetatea-Albă, însă este otrăvit în curând de boieri. Planurilor de cucerire a Polonezilor le pune capăt Bogdan, fiul natural al lui Alexandru cel Bun, care obține la Crasna, lângă Vaslui, o izbândă hotărîtoare asupra oștirii poloneze. Bogdan a fost ucis de Petru Aron, care se împacă cu Polonezi, păstrând însă Cetatea-Albă.

Căderea Constantinopolului în 1453 face primejdia turcească pentru țările creștine foarte reală[6]. Intr'adevăr Turcii se gândesc acum la cucerirea Cetății-Albe și a posesiunilor genoveze de pe malul Mării Negre (Caffa). Petru trimite la Constantinopole pe logofătul Mihu, cu oferta unui tribut anual de 2.000 de galbeni unguresti. Sultanul a primit propunerea, însă acordul nu s'a putut stabili din cauza diferendului cu privire la termenul plății[7].

Intr'o vreme se părea că Moldova își pierde simțul primejdiei turcești. Ștefan cel Mare în 1462 împreună cu Turcii luptă pentru redobândirea cetății Chilia, însă nu reușește, și este rănit de Un-

1 *Memoriile Societății de istorie și antichități din Odessa*, vol. III, pag. 433 ș. u. N. IORGA. *Chilia și Cetatea-Albă*, pag. 83.

2 M. COSTĂCHESCU. Ibidem, vol. II, pag. 681—684.

3 Inscripția ne arată că un oarecare Fedorca, arhitect sau pârcălab, «a făcut această cetate pe vremea preacuviosului domn gospodar Io Ștefan Voevod». E vorba probabil de întărire și lărgire a cetății, ce servea de reședință pentru Ștefan, I. BOGDAN. Ibidem, pag. 315—323.

4 N. IORGA. *Chilia și Cetatea-Albă*, pag. 102.

5 Ibidem, pag. 103—105.

6 Insemnătatea acestui eveniment se resimte imediat în întărirea Cetății-Albe. Pe o piatră, găsită în această cetate, cu data de 1454, este scris că pârcălabul Stanciul a întărit turnurile cetății. I. BOGDAN. *Inscripțiile*, pag. 327 ș. u.

7 M. COSTĂCHESCU. Ibidem, vol. II, pag. 797—801.

gurii din cetate în picior. Totuşi în 1465 Ştefan pune mână pe Chilia, numind acolo pe pârcălabii săi Isaia şi Buhtea[1].

Peste puţin timp planurile războinice ale Turcilor ies la iveală. Ei îşi manifestă dorinţa de a cuceri cetăţile basarabene. Prima lor încercare din 1475, respinsă de Ştefan, nu-i descurajează. O repetă în 1476, dar fără un succes definitiv. In faţa primejdiei, Ştefan se pregăteşte să răspundă unei eventuale lovituri. El face zid în jurul oraşului Chilia, ce s'a format pe malul moldovenesc al Dunării, adică în jurul Chiliei Noui. Vechiul Licostomo pe timpul acela era ruinat şi părăsit. Totodată Ştefan are grijă şi de Cetatea-Albă[2].

In 1481 împotriva Chiliei se produce un atac din partea Muntenilor în tovărăşie cu Turcii. In 1483 se face o nouă încercare. Astfel avem de faţă un fel de preludiu al evenimentelor fatale din anul următor, când se adevereşte temeinicia îngrijorărilor lui Ştefan.

Turcii vin cu o flotă mare, pentru cucerirea ambelor cetăţi basarabene. Cu ajutorul Tătarilor Chilia cade în mâinile Turcilor la 14 Iulie 1484, iar Cetatea-Albă la 4 August a aceluiaşi an. Prima a fost apărată de pârcălabii Ivaşcu şi Maxim, cealaltă de pârcălabii Gherman şi Oană[3]. Comunicând Ragusanilor despre această izbândă, sultanul Baiazid II numeşte Chilia: «cheie şi poartă la toată ţara Moldovei şi Ungariei şi a ţării dela Dunăre», iar Cetatea-Albă o caracterizează ca «cheie şi poartă pentru toată Polonia, Rusia, Tătaria şi toată Marea Neagră»[4].

Soarta populaţiei Cetăţii-Albe a fost penibilă. Locuitorii săteni din împrejurimi au fost robiţi. O parte din orăşeni a fost înscrisă în corpul ienicerilor, 2000 de fete au fost duse la Constantinopole pentru a intra în seraiuri sau a fi vândute la târguri de sclave. In cetate au rămas abia 200 familii de pescari în loc de 20.000 de locuitori, câţi au fost[5]. Cu această victorie a Turcilor Marea Neagră devine «lacul turcesc».

Fireşte că cuceririle turceşti trebuiau să producă unele schimbări în organizarea administrativă a Moldovei. După 1484 pârcălăbia principală moldovenească se strămută la Ciubarciu. Acest oraş este cunoscut încă depe vremea lui Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare, fiind populat de Unguri husiţi[6].

Ajutorul pe care l'au primit Turcii dela Tătari, nu trece fără

---

1 N. IORGA. *Chilia şi Cetatea-Albă*, pag. 129.

2 Din timpul lui Ştefan cel Mare avem două inscripţii cu data de 1476 şi 1479. Prima arată că în anul 1476 a fost construită «poarta mare» a cetăţii, din a doua aflăm că Ştefan rezideşte cetatea, fără îndoială în aşteptarea unui atac din partea Turcilor I. BOGDAN, Ibidem, pag. 334 şi 338.

3 I. BOGDAN. Ibidem, pag. 353. restabileşte lista pârcălabilor dela Cetatea-Albă, care în ordinea cronologică este următoarea: Iacşa Litavor 1374, Iuga 1435, Fedorca 1440, Jurghici 1443—1447, Stanciul 1449, 1453, 1454, Vlaicul 1457, Vlaicul şi Stanciul 1459, Stanciul şi Zbierea 1466—1470, Stanciul şi Bâlco 1470, Bâlco şi Luca 1471—1474, Luca şi Hârman 1475—1476, Hârman şi Duma 1478—1480, Gherman şi Oana 1481—1484.

4 N. IORGA. *Chilia şi Cetatea-Albă*, pag. 156—158.

5 Ibidem, pag. 161.

6 Ibidem, pag. 187.

urme în istoria provinciei. Tătarii încep să se stabilească în părțile sudice ale Basarabiei, întâiu în mod ocazional, iar apoi tot mai temeinic. «Tartari Bialogrodenses» se află stabiliți în Basarabia de Sud încă din 1510. In 1513 ei pradă Moldova până la Iași și repetă prădăciunile lor în 1514. O nouă năvălire a Tătarilor dela Perecop are loc în 1518.

Pentru apărarea Moldovei se creează o vornicie a Țării de jos. Ca vornic este numit de Bogdan-Vodă, Cărăbaț. Domnul își face o nouă reședință la Huși[1].

In 1538 din cauza certei pentru lemne între locuitorii Chigheciului și Tatari, chighecenii i-au urmărit până la Chilia, arzându-i marginile. Soliman indignat, pornește cu oștirea sa în Moldova pentru a pedepsi pe «necredinciosul Moldovean» (Petru Rareș). Domnul se afla atunci într'o situație extrem de grea, fiind atacat din Nord de Polonezi și la Est de Tătari. El fuge în Ardeal. Sultanul, punând în scaunul Moldovei pe Ștefan Lăcustă, pleacă spre Tighina, pe care o întărește. După porunca lui pe o piatră din cetate se face o inscripție în amintirea învingerii domnului moldovean «sub potcoavele cailor turcești».

In 1538 Turcii prefac în raia aceste două cetăți. In raiaua Cetății-Albe[2] intră Maiacul, Ciubarciu și Căușanii. Pârcălabia principală moldovenească este nevoită să se mute și mai la Nord, anume la Soroca, care își însușește de acum înainte rolul strategic de apărare nu numai împotriva Tătarilor, ci și împotriva Turcilor. Odată cu aceasta s'a luat dela Moldoveni și Cetatea Tighinei, transformată în raiaua Benderului, un nume nou, cu care a fost botezată Tighina și care înseamnă după unii «poartă», după alții «port, oraș comercial»[3].

In 1568 se strămută în Bugeac din regiunea dintre Don și Volga Tatarii Nohai[4], cari, întărind aci elementul tătăresc, îl fac să se răspândească și mai mult pe teritoriul Moldovei. Totuși Moldova păstrează în mâinele ei o fâșie de pământ între raiaua Cetății-Albe și raiaua Benderului. In 1585 Cetatea-Albă este vizitată de un călător francez François de Pavie, Baron de Furquevaux, care o numește «Creman sau Magraman». Dela această cetate el pornește spre Nord, prin ținuturi de pășune, cu turme de vite, boi, cai, oi și capre, până la satul *«Porcaer care desparte țara Turcului de țara Moldovei»*. Satul Porcaer este actualul sat Purcari la Nistru[5].

Dar această fâșie de pământ se menține moldovenească numai până în anul 1595, când în urma încercării nereușite a lui Aron Vodă, de a recuceri Tighina și Cetatea-Albă, ea este cedată sub denumirea de «Șapte sate de țară» hanului tătăresc. E foarte prob-

---

1 N. IORGA. *Basarabia noastră*, pag. 28.

2 N. IORGA. *Chilia și Cetatea-Albă*, pag. 205.

3 N. IORGA. *Basarabia noastră*, pag. 35. ȘT. CIOBANU. *Cetatea Tighina*, pag. 13—14.

4 D. CANTEMIR. *Descrierea Moldovei*, pag. 20.

5 N. IORGA. *Chilia și Cetatea-Albă*, pag. 206.

abil că tocmai după aceasta Căuşanii se vor fi ridicat politiceşte, devenind reşedinţa hanilor din Crimeia.

Ultima din cetăţile sudice ale Basarabiei *Ismailul* a apărut relativ tărziu. Oraşul Ismail a fost ridicat după anexarea Bugeacului de către Turci. In curând a fost construită acolo şi o fortăreaţă.

In 1595, în timpul luptelor lui Aron Vodă cu Tătarii, un comandant transilvanean Andrei Barcsai a ocupat acest oraş întărit. Cu paza cetăţii el a însărcinat pe Moldoveni. Insă în scurt timp ei au pierdut-o în folosul Turcilor[1]. In acest an Turcii storc definitiv aceasta bucată a pământului romănesc, înfiinţând o raia nouă.

Cetatea Ismail n'a avut prea mare însemnătate în cursul perioadei, pe care o examinăm.

Partea mijlocie a Basarabiei.

Prin forţa lucrurilor, partea mijlocie a provinciei devine o citadelă de rezistenţă naţională. Mai ales regiunea a Chigheciului sau Tighcciului, situată mai la sud de Lăpuşna până la apa Ialpugului, cu pădurile ei seculare, ajută la organizarea Moldovenilor.

Iată ce spune despre această regiune păduroasă Dimitrie Cantemir: «Copacii, măcar că sunt înalţi, sunt totuşi aşa de deşi, încât nici om pedestru nu poate să treacă pe acolo, decăt prin poteci cunoscute numai de locuitori». Locuiau în aceste părţi «cei mai straşnici ostaşi din toată Moldova»[2].

Domnii Moldovei, pentru a coloniza această regiune, precum şi regiunile vecine dela Nord, favorizează aşezarea Moldovenilor în aceste locuri prin acordarea diferitelor avantagii. Populaţia din cuprinsul Chighcciului, Lăpuşnei şi Orheiului se distinge prin însuşirile ei militare şi spiritul dârz.

Domnitorii dăruiau uneori pământuri cetaşilor din cetele boiereşti, ca răsplată pentru slujba lor contra Tătarilor. S'a păstrat dela 1484 un document privitor la satul Răzeni, din care se vede că un oarecare Gangur, marele sfetnic la curtea lui Ştefan cel Mare şi pârcălab de Orheiu, a obţinut dela domn o danie pentru Măluşca, Neicea, Cozma Răzan şi Drăguş, ce s'au distins prin slujba pentru ţară, în contra Tătarilor[3].

In regiunea dintre Prut şi Cahul, Ion-Vodă înfiinţează «o capetenie a codrului».

In partea mijlocie a Basarabiei cetăţile de margine sunt: Tighina, Orhei şi Soroca.

Tighina.

Tighina, după cum am văzut, a împărtăşit soarta cetăţilor de

---

1 N. IORGA. *Chilia şi Cetatea-Albă*, pag. 210.
2 *Descrierea Moldovei*, pag. 30.
3 I. BOGDAN. *Documentul Răzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în secolul XV*, pag. 2.

Sud[1]. Deşi originea localităţii se trage de mai de mult[2], despre cetate nu găsim pomeniri în documente istorice, decât dela anul 1408. Într'un privilegiu, dat în anul acesta de către Alexandru cel Bun negustorilor din Liov, Tighina figurează ca localitate de vamă, una din principalele vămi ale Moldovei, în rând cu Suceava, Iaşi, Cetatea-Albă, Cernăuţi ş. a. m. d. Ca vamă Tighina figurează şi în 1452, când Alexandrel-Vodă ia hotărîri asupra bălţilor Botnei, pescarilor Nistrului şi vămii dela Tighina[3]. In 1456 vama ce se plătea la Tighina se desfiinţează. Locul ei ocupă acum Lăpuşna. Aceasta este un semn că Tighina îşi pierde însemnătatea, ca punct comercial.

Dar despre cetate nu se vorbeşte nimic. Miron Costin afirmă că cetatea Tighina este o cetate veche, ca şi cetăţile Suceava, Neamţul, Hotinul şi a fost refăcută de domnii Moldovei. Că la Tighina a fost o cetate înainte de Turci, crede şi Dimitrie Cantemir[4]. In desacord cu aceste păreri, d. St. Ciobanu demonstrează că cetatea a fost ridicată de sultanul Soliman şi la începutul anului 1541 era gata[5].

Soarta ulterioară a Tighinei este strâns legată de invaziunile căzăceşti în Basarabia. Mai ales prin acest punct, al Tighinei, treceau Cazacii Nistrul, pentru a prăda populaţia. Invaziunile Cazacilor încep dela anul 1563, când hatmanul lor Dimitrie Vişneveţchi avea intenţia să ocupe scaunul Moldovei, dar planurile lui au fost denunţate regelui polonez de către sangiacul Cetăţii Albe[6].

In timpul lui Ioan Vodă cel Cumplit Cazacii au jucat un rol foarte mare. Impreună cu Cazacii, domnul cucereşte Tighina şi o arde.

Cu toate că între Turcia şi Polonia la sfârşitul anului 1574 se încheiase un tratat de pace, peste doi ani Cazacii neastâmpăraţi, deşi erau sub ascultarea Poloniei, pradă din nou regiunea Tighinei.

---

1 ŞT. CIOBANU. *Cetatea Tighina.* Anuar. Com. Monum. Ist., secţia din Basarabia, Chişinău, 1928.

2 Despre originea localităţii Tighina s'au emis diferite ipoteze, pe cari le enumărăm: 1) porsană, cum că Tighina ar fi existat pe timpul trecerii peste Nistru a armatei lui Darie Histasp, 2) getică sau romană, 3) slavo-rusă, a lui P. Cruşevan, care afirmă greşit că Tighina ar purta în secolul X numele Tungata, 4) genoveză (N. Bălcescu, Z. Arbore, Ion Halippa ş. a.), 5) lituano-rusă a lui Batiuşcov, care era de părere că Tighina a fost întemeiată de Vitovt în anul 1395, 6) moldovenească (C. Stamati), 7) tătărească (Şt. Ciobanu). ŞT. CIOBANU. *Cetatea Tighina,* pag. 3—4. In expunerea de mai sus, pag. 91, am motivat originea cumanică a denumirii oraşului Tighina. E foarte probabil că tocmai din timpul Cumanilor se trage originea acestei localităţi.

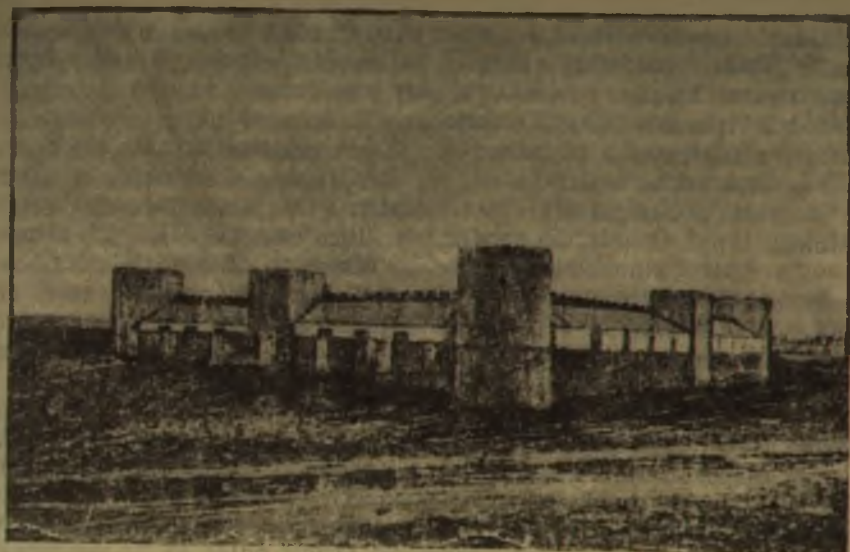
3 N. IORGA. *Chilia şi Cetatea-Albă,* pag. 106.

4 M. KOGĂLNICEANU. *Letopisețele,* vol. I, pag. 23.

D. CANTEMIR. *Descrierea Moldovei,* pag. 16.

5 ŞT. CIOBANU. Ibidem, pag. 11.

6 Despre incursiunile Cazacilor v.: N. IORGA. *Chilia şi Cetatea-Albă;* ŞT. CIOBANU. *Cetatea Tighina;* A. D. XENOPOL. *Istoria Românilor* ş. a. In limba rusă: CULIŞ. *Prima perioadă istorică a Cazacilor,* 1876; EVARNIŢCHI. *Istoria Cazacilor zaporojeni,* vol. I—III, 1889—1897 şi lucrările, consacrate istoriei Ucrainei (HRUŞEVSCHI, BANTĂŞ-CAMENSCHI ş. a.).

Citadela Cetății Tighina
(Col. Com. Mon. Ist., Secția Basarabiei).

Pentru a curma aceste incursiuni, Turcii fac în 1579 dincolo de Nistru în fața Tighinei, o nouă fortăreață. Regele polonez Ștefan, a cerut să fie distrusă această cetate. La refuzul sultanului, Cazacii cu voia regelui trec în 1583 Nistrul, devastează Tighina și o ard. Iar apoi pradă și Cetatea-Albă.

In 1584, Petru Șchiopul reface cetatea pe socoteala sa proprie, căpătând dela sultan în semn de recunoștință haine de stofă de aur și o sabie cu pietre scumpe.

Totuși incursiunile Cazacilor se repetă în 1585 și 1586. O nouă năvălire a Cazacilor se produce în 1587, când se pradă în afară de Tighina, Oceacovul și raiaua Cetății-Albe. In anul următor Cazacii pradă 13 sate și alte 4 sate turcești lângă Tighina. Cazacii mai pradă Tighina, sau regiunea ei, în 1590, 1592 și 1593.

In 1595 Aron Vodă cu aliații săi Cazaci, conduși de hatmanul lor Nalivaico și Loboda, se ridică împotriva Turcilor și ia cetatea Tighinei. Insă în urma revendicării cetății de către Cazaci, Tighina tot rămâne în mâinile Turcilor.

Dacă Tighina cade foarte de vreme sub dominațiunea directă a Turcilor, în schimb celelalte două cetăți mai la miază-noapte: Orheiul și Soroca, se păstrează de către Moldoveni.

Orheiu.

In legătură cu cetatea Orheiului există o controversă. Nu se știe precis unde se afla ea. la Sud-Est dela actualul Orheiu, la o depărtare de 18 km., lângă comunele Trebugeni și Botuceni, în

localitate numită «Peştera», s'au păstrat până acuma urmele unei cetăţi: valuri, cărămidă, piatră, în aşa fel, încât se vede unde erau situate biserica şi cimitirul. Iar mai departe se văd şi ruinele unei băi. Intrucât această cetate e atât de aproape de Orheiul de astăzi, s'a presupus că tocmai în locul ruinelor acestei cetăţi se afla cetatea veche a Orheiului[1]. D. Şt. Ciobanu obiectează, arătând că într'un document din 20 Ianuarie 1497, se pomeneşte satul «Moleşti lângă Orhei», pe care îl identifica cu satul Mălăeşti, situat la vr'o câţiva kilometri mai sus de Orheiul de astăzi[2]. Deci ar reieşi că Orheiul vechiu nu putea să fie pe alt loc, decât acel al actualului Orheiu. In ce priveşte ruinile, d-sa le atribue oraşului Oriow, ce figurează în harta, anexată la «Descrierea Moldovei» a lui D. Cantemir.

Această afirmaţie nu poate să fie acceptată, întrucât ne lipsesc dovezi că satul Moleşti ar fi într'adevăr satul Mălăeşti şi nu un alt sat dispărut. Apoi expresiunea «lângă» nu însemnează neapărat câţiva kilometri, puteau să fie şi douăzeci. In sfârşit nu ar fi exclus ca cetatea Orheiului să fi existat separat de oraşul Orheiu la o oarecare distanţă de el, iar denumirea Oriow putea să fie un nume schimbat al Orheiului, poate împrumutat dela Cazaci, năvălitori în aceste locuri. In veracitatea acestei presupuneri ne îndreptăţesc să credem indicaţiunile hărţii din an. 1686, a geografului italian Giacomo Cantelli da Vignola. La vărsarea Răutului în Nistru, pe cealaltă parte, rusească, a Nistrului este arătată o cetate sub denumirea: «oriu, Oriso et Oriow»[3].

Am putea admite aşa ceva, întrucât din exemplul Tighinei ştim că Turcii şi Tătarii simţeau nevoia unei cetăţi şi de cealaltă parte a Nistrului, în faţa Tighinei, şi într'o vreme aceasta a doua cetate a existat. Dar mai degrabă înclinăm să credem că avem de faţă o simplă greşeală în ce priveşte exactitatea arătării locului. Acelaşi Oriow pe o altă hartă din veacul al XVII-lea (Ioh. Baptista Homanno, Norimberg) este arătat la vărsarea Răutului în Nistru, adică pe teritoriul moldovenesc, iar pe harta lui I. M. Hafius, profesor de matematici, din 1744, ocupând aceeaşi poziţie, are alături şi o a două denumire «Orihow», ce se apropie mult de sunetele cuvântului Orhei[4]. Această localitate se cheamă Orihow şi în harta lui Viaceslav Grodeţchi, din veacul al XVI-lea. In limba Cazacilor zaporojeni Orheiul se numea «Irgheev» şi «Orâha»[5].

Dacă însemnările de mai sus ne dovedesc că Oriow şi Orihow

---

1 C. STAMATI despre antichităţile vechiului Orheiu în «Memoriile Societăţii de istorie şi antich. din Odessa, vol. II, pag. 806.

2 ŞT. CIOBANU. *Monumentele istorice,* ibidem, pag. 183.

3 V. A. URECHIA. *Chartografia română.* Anal. Acad. Rom., 1880, No. 3.

4 Ibidem.

5 P. A. CRUŞEVAN. *Basarabia,* Moscova, 1903, pag. 222. In 1593 Cazacii pradă oraşul «Orihovo» sau «Harcova» (N. IORGA. *Chilia şi Cetatea-Albă,* pag. 207), unde ei apar în timpul bâlciului. Probabil e vorba de Orheiu. Unii autori ruşi cred, însă fără un temeiu serios, că în veacul I î. d. H. în locul Orheiului vechiu se afla cetatea Patridava.

sunt alte denumiri ale oraşului Orheiu şi nimic nu ne îndreptăţeşte să credem că în aceste locuri a existat o altă cetate, decât Orheiu, apoi mai avem şi o dovadă pozitivă directă cum că în vechime a existat «Orheiul vechiu» în deosebire de Orheiul de azi. Intr'un ispisoc din 1618, Ianuarie 28, se vorbeşte de o moară din satul Macicăuţii, «din vadul cel din sus, di unde easă Răutul din stâncă, din gios *de Orheiul cel vechiu»*[1]. Prin urmare, la începutul veacului al XVII-lea se credea că a existat un Orheiu vechiu şi nu avem nici un motiv să respingem această părere.

La Orheiu în funcţiunea de pârcălab apare prima oară, în 1470, Radul Gangur, apoi în 1481—1484 Vlaicul, unchiul lui Ştefan cel Mare; în 1486—1491 figurează Grozea Micotici, în 1492—1493 Gangur a doua oară, în 1499 Ivanco şi Alexa, în anul 1573—1574 Cristea şi Danciul şi în domnia lui Petru Schiopul — Pârvu. In 1580 oraşul mai avea un vătaf mare, Turbure. In 1583 pârcălab de Orheiu este Nădăbaico.

Soroca.

Cealaltă cetate, Soroca, apare în documentele istorice foarte târziu[2]. Unii afirmă, însă fără argumente solide, că în locul Sorocei de azi se afla o aşezare grecească Alchionia, iar în timpul regelui Buerebista Serghidava sau Sergus[3].

Oraşul Soroca, ca vad, se afla politiceşte în mâinile Moldovenilor chiar dela sfârşitul veacului al XIV-lea sau începutul veacului al XV-lea. Pomenirea despre cetate şi pârcălăbie se face de prima dată în tratatul de pace între Ştefan cel Mare şi regele Poloniei din 12 Iunie 1499, unde întâlnim cuvintele: «pârcălabul de Soroca Coste»[4]. E foarte probabil că Ştefan cel Mare a făcut aci o cetate de pământ şi de lemn pentru a se apăra împotriva Tătarilor. Apoi menţiunile despre Soroca se repetă în 1510 şi 1522. In 1543, în domnia lui Petru Rareş cetatea a fost refăcută în piatră.

Cazacii cari în nenumărate rânduri au prădat Sudul Basarabiei şi Tighina, nu numai odată s'au ivit şi sub zidurile cetăţii Soroca. Spre exemplu, în 1587, după cum povesteşte cronicarul Gr. Ureche, «ridicatu-s'au o seamă de Cazaci ca nişte lupi învăţaţi de pururea la pradă şi au întrat în ţară, şi multe bucate din ţinutul Sorocii au luat». Pârcălabul Sorocii Pârvul, împreună cu hânsarii şi unii volontiri moldoveni, i-au urmărit pe Cazaci până la Pereiaslavli. Deoarece Cazacii nu vroiau să înapoieze prada, s'a încins o bătălie,

---

1 M. COSTĂCHESCU. *Documentele,* vol. I, pag. 462, nota 10.

2 A. LAPEDATU. *Cetatea Sorocii.* Bul. Com. Mon. Ist., an VII, Buc., 1914, pag. 85.

IC. ST. MILETIE RĂUTU. *Cetatea cu monografia oraşului Soroca,* Oradia, 1932.

D. CANTEMIR. *Descrierea Moldovei,* pag. 17.

3 P. A. CRUŞEVAN. Ibidem, pag. 225.

4 I. BOGDAN. *Documentele lui Ştefan cel Mare,* vol. II, pag. 425.

Cetatea Soroca.

ce a durat două zile, până ce Moldovenii «au spart» pe Cazaci şi i-au tăiat aproape pe toţi[1].

Cetăţi şi oraşe dispărute. Movile şi valuri de pământ.

In Basarabia veche au existat şi alte cetăţi, în afară de acelea, pe cari le-am trecut în revistă. Se poate afirma categoric că numărul cetăţilor, dela cari au rămas numai ruini sau nu s'a păstrat nimic şi pe cari nu le putem identifica, întrece numărul cetăţilor cunoscute de noi. Iată câteva exemple.

Dimitrie Cantemir, vorbind despre Bugeac şi Tătarii Nogai şi arătând că ei au un singur oraş, Căuşanii lângă râul Botna, adaugă: «Această provincie a fost semănată cu oraşe destul de frumoase, ceea ce se dovedeşte prin ruinile vechilor clădiri ce se găsesc pe ici pe colo». Printre altele, autorul se referă la ruinile unui foarte vechiu oraş din Sudul Basarabiei numit astăzi *Tatar-Bunar,* adică puţul Tătarilor[2]. Aceste ruine sunt aşezate pe o stâncă foarte înaltă.

Apoi, continuă D. Cantemir, «nu departe de gura râului Ialpuh sunt ruinele altui oraş, mai vechiu, numit de popor *Tint».* «Ştefan cel Mare l'a ridicat din ruini, dar Turcii l'au ras dela pământ, încât astăzi de-abia se poate arăta locul, unde a fost. Din ruinele lui s'a ridicat alt târg în ţinutul celui vechiu, care înfloreşte azi şi se cheamă Tobac, lângă Marea Neagră, poate pe locul unde era vechiul Aepolium»[3].

Până la 1858 au existat, după mărturia scriitorilor ruşi, ruinele

1 M. COGÂLNICEANU. *Letopiseţele,* vol. I, pag. 37.

2 Pe harta Moldovei şi Valahiei a lui Vignola din veacul al XVII-lea este arătat în Bugeac un oraş cu nume Tartar-Barlat, ceea ce înseamnă oraş tătăresc. Acuma nu mai există o localitate cu asemenea nume. Deci, sau acest oraş a dispărut, sau acest nume însemna târgul Tatar-Bunar. V. A. URECHIA. *Chartografia română,* harta No. 3.

3 *Descrierea Moldovei,* pag. 20—21.

unei cetăţi la satul *Palanca*[1]. Urmele unei cetăţi erau şi în târgul *Leova*[2].

Pe valea Botnei s'au păstrat ruinele a două cetăţi: *Gorodca* şi *Gârlele.* Prima se afla nu departe de Ulmu la patru kilometri de satul Gorodca, a doua la doi kilometri de satul Gârlele, pe malul stâng al Botnei.

Pe râuleţul *Lopatna,* afluentul Ichelului, în judeţul Orheiu, la o distanţă de 14 km. dela şoseaua Chişinău-Orheiu, sunt urmele unei a treia cetăţi[3].

O foarte mare cetate se afla lângă satul *Stolniceni,* din jud. Lăpuşna. Movila din acest sat numită «Cetate», este înconjurată din trei părţi de un şanţ cu val dublu[4].

La aceste cetăţi de pământ mai putem adăuga: «cetăţuia» dela *Chicera* între Truşeni şi Durleşti, jud. Lăpuşna, înconjurată de un şanţ, şi «cetăţuia» dela *Grozeşti,* de lângă Durleşti[5].

Nu puteau să nu fie întărituri şi în târgul *Lăpuşna,* întrucât toate oraşele vechi aveau mai mult sau mai puţin cetăţi. In limba slavă, «grad» sau «gorod» (oraş) înseamnă aşezare întărită. Iar Lăpuşna juca un rol de capitală a provinciei.

Găsim deasemenea urme ale unor aşezări omeneşti dispărute, despre care însă nu putem afirma că au fost întărite. La seria lor se referă: 1) târgul *Sarata* despre care se pomeneşte într'un uric al lui Ştefan cel Mare din 13 Martie 1489[6] şi 2) urmele unui cimitir vechiu cu un val de pământ, de lângă satul Ustia din jud. Orheiu. D. St. Ciobanu crede că aici exista pe vremuri satul *Gătişca,* notat în catagrafia din 1817[7].

In diferite părţi ale Basarabiei se află movile şi valuri de pământ[8], de exemplu în judeţul Tighina: movila Şvezilor de lângă Tighina, movila Dragaiselor de lângă Chircăeşti, movila lui Suvorov, după denumirea rusă, dintre Tighina şi Căuşenii, movila hanului, de lângă Copanca, movila Sfatului de lângă Hârtop Nou; în judeţul Cetatea-Albă: movila mare de lângă Talmaz; în judeţul Soroca: Movila uriaşului, între Soroca şi Atachi, ce are în lungime 21 metri şi în lăţime 7 metri. Câteva movile se află în jurul Chişinăului, deasemenea lângă satele Sângera, Mireni, Ghidighici, Visterniceni şi Bucovăţ.

---

1 A. ZASCIUC. Materiale pentru geografia şi statistica Rusiei. *Oblastea Basarabiei,* S.-Pet., 1862, vol. II, pag. 241.

2 A. EGUNOV. *Descrierea statistică a Basarabiei,* vol. III, pag. 292.

3 ŞT. CIOBANU. *Monumentele,* pag. 184. *Biserici vechi din Basarabia* (An. Com. Mon. Ist., 1924), pag. 49 şi 57. *Notele* (ibidem, 1928), pag. 144.

4 P. CONSTANTINESCU-IAŞI. *Cetăţi de pământ.* Rev. «Viaţa Basarabiei», 1932, No. 5, pag. 39.

5 P. CONSTANTINESCU-IAŞI. Ibidem, pag. 40.

6 I. BOGDAN. *Documentele,* vol. I, pag. 373.

7 ŞT. CIOBANU. *Biserici vechi din Basarabia,* An. Com. Mon. Istorice Secţia Basarabiei, Chişinău, 1924, pag. 65.

8 ŞT. CIOBANU. *Monumentele,* pag. 178—179.
P. CONSTANTINESCU-IAŞI. *Cetăţi de pământ.* Rev. «Viaţa Basarabiei», 1932, No. 5, pag. 37—43.

Legenda poporană afirmă că movilele serveau ca puncte de observaţie şi de signalizare. Pe ele noaptea se aprindea focul pentru a da de ştire punctelor mai importante de apărare despre apropierea inamicilor: Tătari şi Cazaci.

Acestei legende îi putem da crezare atâta timp, cât nu se vor încerca săpături spre a verifica, dacă nu cumva movilele noastre sunt de o provenienţă mai veche, asemenea «curganelor» din Rusia[1].

Unele movile, ca cea de lângă Curluceni şi cea din satul Volcineţ, jud. Lăpuşna, aveau şi beciuri. Aceasta ne da de bănuit că ele erau legate cu aşezările omeneşti[2].

Lăpuşna, Chişinău şi alte localităţi.

După ce am arătat într'o expunere sumară soarta istorică a cetăţilor noastre, se cuvine să dăm o oarecare atenţie şi altor câteva puncte mai însemnate, din provincia răsăriteană a Moldovei.

Un rol foarte important în vieaţa statului moldovenesc vechiu l'a avut *Lăpuşna,* situată în mijlocul provinciei, la întretăierea drumurilor comerciale. Lăpuşna apare în documentele istorice prima oară în 1454, când Petru Voevod întăreşte mănăstirii Moldaviţa scuteala de vamă pentru 3 care de peşte, 3 care de sare şi carele sale cu miere dela Bohotin. In uric de întărire se spune ca mănăstirea aceasta «să nu plătească vamă nicăeri, fie în vămile vândute, fie în cele nevândute, nici în Târgul Frumos, nici în Târgul Iaşilor şi nici în Lăpuşna, nici în Vadul Călugăresc, nici în Vaslui, nici în Vadul Tuţorei şi nici în Mogoşeşti, nici în Târgul Romanului[3].

Peste doi ani, în 1456, Iunie 20, de Lăpuşna se vorbeşte din nou ca de un punct important vamal[4]. Petru Voevod prin uricul cu această dată, întăreşte neguţătorilor din Liov privilegiile de mai înainte şi cu această ocazie se prevăd anumite norme de vămuire.

Cine merge către ţinutul tătăresc, plăteşte pentru 12 cântare, ce se vor cumpăni la Suceava, o rublă de argint, în Târgul Iaşilor treizeci de groşi, în Lăpuşna 30 de groşi, iar în Cetatea-Albă o jumătate de rublă de argint.

Cine nu va merge la Cetatea-Albă, să dea în Lăpuşna vama dela Cetatea-Albă, ca şi cum ar fi dat în Cetatea-Albă. Iar în

---

1 Cele mai vechi «curgane» ruse se atribue Sciţilor şi au un caracter foarte pronunţat, încât istoricii şi arheologii ruşi denumesc poporul ce le-a lăsat, «neamul curganic». M. POCROVSCHI. *Istoria rusă din cele mai vechi timpuri,* Moscova, 1913, vol. I, pag. 35—38.

2 P. CONSTANTINESCU-IAŞI. *Oraşe şi cetăţi dispărute.* Rev. «Viaţa Basarabiei», 1932, No. 6, pag. 24.

3 M. COSTĂCHESCU. *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare,* vol. II, pag. 508 ş. u. Autorul crede că satul Lăpuşna exista şi în veacul al XIV-lea, pag. 511.

Tot atunci în 1454 Petru dărueşte nişte moşii la Vaslui, la Brodul Călugărilor şi la Lăpuşna. OREST POPESCUL. *Câteva documente moldovene,* Cernăuţi, 1895, pag. 8—9, citat după N. IORGA. *Basarabia noastră,* pag. 18.

4 M. COSTĂCHESCU. Ibidem, pag. 788 ş. u.

Tighina să nu dea nimic. La strajă, de fiecare car — câte 12 groşi.

Cine va duce vite cornute la Tătari, să plătească în Suceava de fiecare vită cornută câte patru groşi, în Iaşi doi groşi, în Lăpuşna 2 groşi.

Pentru o sută de oi, în Suceava să se plătească şasezeci de groşi, în Iaşi 30 de groşi, în Lăpuşna treizeci de groşi.

«Vama ce a fost în Tegheneachiciu (Tighina) se desfiinţează, pentru ca să nu mai fie acolo nici un groş vamă, ci în Lăpuşna să fie această vamă. Aceasta este vama acelora ce merg la Tătari».

In 1460, Iulie 3, Ştefan confirmă Liovenilor vechiul privilegiu comercial şi cu acest prilej pentru vămuire în Lăpuşna se repetă normele stabilite de Petru-Voevod[1]. Tot în legătura cu vama se pomeneşte de Lăpuşna şi în 1470, Aprilie 1[2]. Ştefan acordă mânăstirii Neamţu privilegiul de a trimite trei care după peşte, fie la Chilia, fie la Lacuri, fie la Cetatea-Albă, sau la Nistru. Scutirea de vamă se face oriunde ar fi; printre localităţile scutite se află şi Lăpuşna.

Altădată, mai târziu, în 1489, Ianuarie 9, şi în 1493, 3 Martie, despre Lăpuşna se vorbeşte la desemnarea hotarelor unor sate[3].

Un călător polonez Erasm Otwinowski, de pe timpul lui Alexandru Lăpuşneanu (an. 1557), vorbeşte în descrierea călătoriei sale de Lăpuşna, ca de «un orăşel al fratelui domnului, care era vameş»[4].

Un alt călător polonez Andrei Taranowski, a fost pe la noi în 1570, şi ne-a lăsat nişte notiţe scurte, din cari aflăm despre importanţa Lăpuşnei. Alexandru Lăpuşneanu era lăpuşnean prin mama sa, ce a fost îngropată la mânăstirea Răşca[5].

In 1576, Aprilie 25, se pomeneşte despre volostea Lapuşnei, care avea în cuprinsul său şi satul Chişinău[6]. Deasemenea despre un alt sat — moşia Horgeşti — se vorbeşte în anul 1598, Aprilie 15, ca făcând parte din volostea Lăpuşnei[7].

In anul 1588, la Lăpuşna se înfiinţează o căpitănie şi căpitan este numit vestitul Bartolomeiu Bruti[8].

Lăpuşna avea un pârcălab sau doi şi unul sau doi vătaşi mari. In aceasta din urmă calitate apar: în 1581 un oarecare Bodeiu, iar în 1590 Mihalcea şi Constantin. In anul acesta pârcălab la Lăpuşna era Toader Cehan[9].

Deşi indicaţiile istorice despre Lăpuşna sunt foarte sgârcite, e

---

1 I. BOGDAN. *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, pag. 271—282.

2 Ibidem, vol. I, 143—149.

3 M. COSTĂCHESCU. *Documentele moldoveneşti dela Ştefan Cel Mare*, 1933, pag. 130.

I. BOGDAN. Ibidem, vol II, pag. 3—5.

4 P. P. PANAITESCU. *Călătorii poloni în ţările române*, Buc., 1930, pag. 8.

5 N. IORGA. *Istoria Românilor prin călători*, Buc., 1928, vol. I, pag. 179.

6 M. COSTĂCHESCU. Ibidem, vol. I, pag. 465.

7 GH. GHIBĂNESCU. *Surete şi izvoade*, vol. VIII, pag. 242.

8 V. mai sus, pag. 207. E. HURMUZAKI. *Documente*, vol. III, pag. 95—96.

9 N. IORGA. *Basarabia noastră*, pag. 43—44.

în afară de îndoială faptul că vechea Lăpuşnă era un punct comercial şi administrativ foarte important. Ea figurează în hărţile geografice foarte de vreme, alături de Cetatea-Albă, Tighina, Soroca şi Hotin.

Dimpotrivă, actualul *Chişinău*, rămâne mult timp ca un simplu sat de puţină importanţă. In toate hărţile din veacul al XVII-lea, nu mai vorbim de cele de mai înainte, lipsesc orice indicaţiuni asupra acestei localităţi[1]. Prima menţiune în documentele istorice despre Chişinău se referă la anul 1436, Iulie 17[2]. Dată fiind importanţa acestui document, reproducem traducerea lui aproape în întregime.

«Cu mila lui Dumnezeu, Noi Ilie Voevod şi fratele Domniei mele, Ştefan Voevod, Domnii Ţării Moldovii, facem cunoscut şi cu această carte a noastră tuturor, cări vor căta la dânsa sau o vor auzi citindu-se, că această adevărată slugă şi boer al nostru, credinciosul pan Vancea logofătul a slujit mai înainte sfânt răposatului părintelui nostru cu dreaptă şi credincioasă slujbă, iar atăzi slubeşte nouă cu dreaptă şi credincioasă slujba. De aceea, noi văzându-l cu dreaptă şi credincioasă slujbă către noi, l'am miluit cu osebita noastră milă şi i-am dat şi i-am întărit vislujenia lui, satele la Răut, anume Procopinţi, unde a fost Procop şi Vasile vataman, şi cu moara şi Macicăuţii şi cu prisaca şi Cozarouţii[3] *şi Fântâna albă şi la gura Volcinţii, unde se unesc cu Cotouţii şi la Itchil, între Crotolci, mai jos, unde este Peatra* «(Камень») *mai în sus de locul lui Oţel şi lângă Bâc, de cealaltă parte, pe valea ce cade împotriva Cheşenăului lui Acbaş, la fântâna, unde este Seliştea tătărească, împotriva păduricii* (и близь быку по тои сторонъ, на долину што падает против акбашева кешенева оу кръници, где

1 Am stabilit mai sus, pag. 95, provenienţa cumanică a denumirii oraşului Chişinău, ce stă în concordanţă şi cu toponimia întregei Basarabii. Insă pentru a fi în această chestiune mai complect, relev şi părerea d-lui N. IORGA. D-sa scrie: «Denumirea vine de la întemeietorul satului, de la moş. Găsim doar în 1610 pe un Lazăr Chişănău între boierii Moldovei (numele vine din Chişănea; cf. Hîjdău din Hîjdul, Codău din Coadă, Buzău din Buză). *Basarabia Noastră*, pag. 36.

2 M. COSTĂCHESCU. Ibidem, vol. I, pag. 459—461.

3 E interesantă această pomenire despre *Cazarouţii*, un sat, care acum nu există. In documentele istorice se mai pomenesc sate cu nume asemănătoare: în 1439 satul «Cozarevţi» mai sus de satul Ohrineca din judeţul Orhei, în 1431 şi 1479 satul Cozareuţi la Terebne. M. COSTĂCHESCU, ibidem, pag. 463 şi nota 3. Există în momentul de faţă în fosta volostea Lipcani, jud. Hotin, satul Cozărceni. In lista locurilor populate, din timpul rusesc, satul e numit «Cozăriani». B. ЛЕВИТСКІЙ. Списокъ населенныхъ мѣстъ бессарабской губерніи, Кишиневъ, 1913, pag. 129. Denumirea indică prezenţa pe pământul Basarabiei pe vremuri a unui popor de neam turc *Hozarii*, cari aveau capitala lor Itil în părţile inferioare ale fluviului Volga şi o cetate Sarchel (ruseşte «Belaia Veja») pe Don, în apropiere de Volga. Hanul lor, cagan, era de credinţă iudaică, iar poporul se ţinea de diferite religii. In secolele VIII-X Rusia era sub stăpânirea Hozarilor. O parte din ei putea să treacă în Basarabia sub presiunea Pecenegilor. V. CLIUCEVSCHI. *Curs de istorie rusă*, 1904, vol. I, pag. 144—147. In lista popoarelor barbare, ce s'au stabilit pe pământul romănesc sau numai au trecut prin el, alcătuită de AL. PHILIPPIDE (v. mai sus, pag. 103), nu găsim pe «Hozarii».

ест татарская селища, против лъска). *Toate aceste să-i fie lui uric cu tot venitul şi copiilor lui şi fraţilor lui şi nepoţilor lui de soră şi nepoţilor lui de fraţi şi nepoţilor lui şi strănepoţilor lui şi răstrănepoţilor lui şi neamului celui mai deaproape al lui, nestricat niciodată, în veci.*

Iar hotarul acestor sate să fie după vechiul hotar, pe unde trăiesc din veac. Iar hotarul pustiilor, cât vor putea să trăiască aceste sate, ce întemeiază, îndestul. Iar la aceasta este credinţa Domniei noastre, mai sus scrisului, Ilie Voevod şi Ştefan Voevod şi credinţa boierilor noştri (urmează arătarea lor pe nume) şi credinţa tuturor boierilor noştri moldoveni mari şi mici.

Iar după viaţa noastră, cine va fi Domn Ţarii noastre, din copiii noştri sau din fraţii noştri sau din seminţia noastră, oricine, pe cine Dumnezeu va alege, acela să nu le strice dania noastră, ci să le întăriască şi împuternicească, pentru că i-am dat, pentru dreapta şi credincioasă lui slujbă.

Iar pentru mai mare întăritură acestor toate mai sus scrise, am poruncit să lege pecetea noastră către această carte o noastră.

In Vaslui, în anul 6944, Iulie 17, Ghedeon a scris».

Originalul documentului se păstrează la arhiva ministerului de externe din Moscova.

Satele din acest uric se identifică nu tocmai uşor. Procopinţii pe Răut, Cazarouţii, Crotolci, şi Piatra («Камень») nu se mai află. Macicăuţii sunt Maşcăuţii pe Răut, în fosta volostea Criuleni, lângă Orheiu. Satul Fântâna Albă era probabil la miază-zi de Isbeşti din judeţul Orheiu. Volcinţea, numit azi Volcineţul, este o vale şi un părâu din judeţul Lăpuşna, Cotovţea e probabil un afluent al Volcianeţului, iar Itchel este râul Ichel.

Conform indicaţiunilor acestui uric, în locul unde în momentul de faţă este situat Chişinăul, se aflau două proprietăţi sau aşezări omeneşti; în partea de Sud a Băcului, într'o vale, era seliştea tătărească, cu o fântână, şi mai sus pe un loc mai înalt, poate unde acum e biserica lui Mazarachi, se afla proprietatea lui Acbaş. Proprietatea asupra seliştei tătăreşti a căpătat-o Vancea logofătul, ca danie dela domn în urma credincioasei sale slujbe. Vancea apare uneori în documente cu nume: Oanţa, Oancea, Oana.

In 1466 Ştefan Voevod confirmă boierului Vlaicul danie asupra seliştei de lângă Chişinău, la fântâna Albişoara, cumpărată dela Toader, feciorul lui Fedor şi dela rudele lui cu 120 de zloţi tătăreşti[1]. Probabil e vorba de un loc din proprietatea lui Acbaş (Albaş), dacă nu chiar de întreaga lui proprietate.

La Nord de râul Băc mai târziu, în 1517, apare un alt sat, pe care Iacob, fiul pitarului Oţel, avându-l ca privilegiu dela Iliaş şi Ştefan Voevozi, îl vinde lui Eremia Visternicul. Dela el se trage numele satului Visterniceni[2]. Acest sat a fost apoi vândut de Eremia

---

1 I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 116—117.

2 I. BOGDAN. *Album paleografic moldovenesc*, No. 75 şi *«Cercetări Istorice»* de I. MINEA, an. 4, 1929, No. 2, pag. 215—217.

Visternicul mănăstirei Moldaviţa, prin uricul din 1525, Februarie 12[1].

Din uricul din 1576 al lui Petru Voevod aflăm că satul Chişinău («Кишинеул») pe Băc din volostea Lăpuşnei, probabil vechea selişte a lui Acbaş (Albaş), ce aparţinea atunci Vasutcăi, fiica Maricăi, nepoata lui Eremia postelnic (în călugărie Evloghie), a fost vândut unui oarecare Drăguş, ureadnic la Iaşi, cu 500 de zloţi tătăreşti. Această selişte a trecut la Vasutca dela strămoşul ei Vlaicul, ca danie din partea lui Ştefan cel Mare[2].

Aceasta este tot ce ştim noi pozitiv despre vechiul sat Chişinău, în timpul iniţial al existenţei politice a Moldovei.

Acest Chişinău, sâmburele actualului oraş Chişinău, nu trebuie să fie confundat cu *«Chişinăul Mare»* sau *«Chişinăul Roşu»*, despre care se pomeneşte în documentele istorice. In 1455 Petru Voevod dărueşte mănăstirii Bistriţa «Botna cu ezerele, gârlele şi ezurcanele şi dela Cheşenăul Roşu până la dealul Zagornei şi în sus şi pe Nistru şi în jos»[3]. In 1458 Ştefan Voevod confirmă călugărilor dela mănăstirea Bistriţa stăpânirea peste aceste locuri aşa cum sunt arătate ele în uricul din 1455[4]. In sfârşit, în Martie 1535 Petru Rareş dăruieşte lui Tomşa de Ciubărciu «un loc din pustie pe Botnă între Dobra şi Oale, unde este Marele Chişinău, pentru a-şi face satul»[5].

Probabil acest «Chişinău Mare» coincide cu «Chişinăul Roşu». Nu se mai poate stabili acum, unde a fost aşezat acest oraş, dar în conformitate cu arătările documentelor el trebuia să fi fost undeva pe la gura Botnei, poate chiar pe Nistru.

Unii autori ruşi îl identifică cu oraşul Căuşenii, care a jucat un rol foarte important în timpul dominaţiunii Tătarilor prin aceste părţi. De exemplu, Murzachevici spune că, bazându-se pe asemănarea sunetelor denumirilor, s'ar putea admite că «Chişinăul Mare» era situat acolo, unde sunt Cauşenii Vechi sau Cauşeni[6]. Insă această ipoteză nu se potriveşte cu indicaţiunile topice ale documentelor. Mai precaut în formularea părerii sale a fost Stamati, care a afirmat că Tătarii au distrus «Chişinăul Mare» la sfârşitul secolului al XVI-lea şi din materialul lui au ridicat nu prea departe de el un alt oraş — Cauşenii[7]. Spre regret în chestiunea aceasta nu se poate face nici o precizare. «Chişinăul Roşu sau Mare» rămâne pentru istoria Basarabiei şi mai departe o enigmă.

La cele de mai sus adaugăm şi câteva informaţii despre localităţi, ce au devenit cunoscute în urma unor evenimente istorice, ca de exemplu: satul *Lipnic* cu dumbrava (sau Lipniţa, Lipinţi), unde în

1 *«Cercetări Istorice»*, ibidem, pag. 217—219.
2 *Operele Comisiunii Arhivelor basarabene*, vol. I, pag. 171—172 (documente pentru istoria Chişinăului).
3 M. COSTĂCHESCU. *Documentele*, vol. II, pag. 531 ş. u.
4 I. BOGDAN. *Documentele*, vol. I, pag. 8—9.
5 *Arhiva Istorică*, vol. I, pag. 83.
6 *Memoriile Societăţii de istorie şi antichităţi din Odessa*, vol. II, pag. 563.
7 Ibidem, pag. 814.

1470 s'a dat lupta de către Ştefan cel Mare în contra Tătarilor şi s'a repurtat o biruinţă strălucită; în timpul bătăliei a fost prins fratele hanului tătăresc din Crimeia[1]; satul *Roşcanii*, pe Cogâlnic, la care s'a dat lupta de Ioan-Vodă cel Cumplit împotriva Turcilor.

Populaţia provinciei.

E foarte greu să descrii populaţia provinciei din timpul, de care ne ocupăm. Nu avem date precise, cu cari am putea manipula.

Nu se ştie, cât de deasă a fost populaţia. In timpurile lui Alexandru cel Bun ţara moldovenească era încă puţin populată. Dacă chiar şi în veacul al XVII-lea în hărţile geografilor străini, pe locul unde se află Basarabia sunt arătate puste («deserta»), cu atât mai mult trebuiau să fi fost ele atunci, când statul moldovenesc abia se organiza.

Către începutul şi prima jumătate a secolului al XVI-lea Basarabia prezenta, ţinând seama de dificultăţile luptei omului împotriva naturii, o provincie destul de bine populată. Harta aşezărilor omeneşti în Basarabia din acest timp[2], pe care am întocmit-o pe baza informaţiilor istorice, culese din urice, tratate şi cronice, ne arată că strămoşii noştri preferau să se aşeze dealungul râurilor, ca Nistru, Prut, Dunărea şi alte mai mici, şi au populat întâiu Nordul şi partea mijlocie a provinciei.

Vechea civilizaţie se ţinea mai aproape de râuri şi păduri, în afară de unele popoare, cari preferau stepa, ca Tătarii. Insă treptat cu mărirea numărului de locuitori, se ocupau toate locurile libere. După epuizarea complectă a teritoriului, ce se lucra uşor, lumea a început să cultive pământurile de sub păduri, bălţi, coline, etc.

Componenţa socială numerică a vechei societăţi româneşti din

1 Cronica lui Ureche: M. KOGÂLNICEANU. *Letopisețele*, vol. I, pag. 156. Cronica Putneană şi Moldo-polonă: I. BOGDAN. *Vechile cronici moldoveneşti până la Urechia*, Buc., 1891, pag. 195 şi 225.

2 La alcătuirea hărţii mi-a servit de călăuză harta rusă a inginerului hotarnic al Basarabiei Eitner din 1843. Harta aci anexată nu este complectă atât din cauza că multe sate au dispărut sau cu greu se supun identificării, cât şi din cauza că o asemenea hartă presupune cercetări prealabile pentru fiecare localitate aparte, ceea ce în momentul de faţă, făcând abstracţie de unele excepţii, nu există. Datele din hartă însemnează anul apariţiei localităţii în documentele istorice. In unele cazuri am admis prezumpţii, bine justificate.

Din oraşele mai mari sunt arătate fără o justificare cu date precise: Bălţii şi Cahulul. In primul din aceste oraşe, după cât se pare, a locuit în 1421 sora principelui lituan Vladislav al II-lea Iaghello, iar la finele secolului al XV-lea acest oraş a fost ars de Tătari. P. CRUŞEVAN. *Basarabia*, Moscova, 1903 pag. 223. Printre documentele, adunate de I. BOGDAN, se află unul din 1 Aprilie 1470, în care e vorba de «Lacuri» («Озера»), probabil de o localitate din Sudul Basarabiei în apropiere de lacurile mari, situate pe linia Dunării şi mării. Autorul cărţii a tradus acest cuvânt greşit cu «Bălţi». *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. I, pag. 143—144. V. şi GHIBĂNESCU. *Slobozia Bălţilor*. Isp. şi zap., VI, 2, pag. 1.

In ce priveşte Cahulul, deşi în formaţia lui actuală el prezintă un oraş nou, poziţia lui în apropiere de Prut ne face să credem că originea lui, ca aşezare omenească, se trage din vechime.

provincie nu ne este cunoscută. Totuşi din câteva date interesante ale visteriei despre bir dela finele perioadei, an. 1591, aflăm cum se repartiza, din punct de vedere social, populaţia ţinuturilor de sub dominaţiunea directă moldovenească.

«Catastihul de cisle» ne dă următoarea repartizare a populaţiei (în capi de familie):[1].

Ţinuturi	Ţărani de «istov»	Săraci	Curteni	Vătaşi	Nemeşi	Popi	TOTAL
Hotin	1.916	232	77	41	122	95	2.483
Soroca	1.714	204	114	14	193	48	2.287
Orheiu	2.657		380	—	226	—	3.263
Lăpuşna	1.538	288	501	42	352	88	2.809
Chigheciu	2.260	220	268	50	325	88	3.211
Total	11.029		1.340	147	1.218	319	14.053

Din acelaşi an s'a păstrat şi «Socoteala pentru goştină a oilor din Moldova», din care se vede, că deşi Basarabia, ca provincie mărginaşă, suferea mult depe urma năvălirilor Tătarilor şi Cazacilor, totuşi populaţia ei rămânea destul de instărită în comparaţie cu alte localităţi ale Moldovei. Ţinuturile basarabene au dat visteriei: Hotin — 5.901 de oi, Orheiu — 4.376, Lăpuşna — 2.840, Chigheciul — 5.000 şi Soroca — 5.000, pe când celelalte ţinuturi din Moldova dădeau mai puţin, de exemplu Bârladul abia 1.500[2]. Oile se vindeau cu câte 38—42 «aspri noi» bucata.

Cu toate că multe popoare au trecut prin Basarabia şi unele din ele s'au aşezat în ea, ca de exemplu Tătarii, stăpânirea moldovenească asupra provinciei imprima stilul său naţional întregei societăţi. Şi nu este de mirare că însuşi begul de Bender, dorind a linişti pe starostele polonez de Raşcov pe cealaltă parte a Nistrului, îi scria în 1580 în limba românească[3]. Nu putem pune la îndoială preponderenţa etnică a Moldovenilor în provincie şi din motivul că din perioada istorică ulterioară s'au păstrat urmele certe ale acestei preponderenţe.

Populaţia Basarabiei nu era mai puţin religioasă, decât restul

1 E. HURMUZAKI. *Documente*, vol. XI, pag. 219.
2 Ibidem, pag. 224, 225, 226, 228 şi 229.
3 N. IORGA. *Studii şi documente*, vol. V, pag. 391.

Basarabia
la începutul sec. al XVI-lea
de A. Boldur

Atachi
Unguri
Tatarovca (Tatarouţi)
Brânzeni 1490
SOROCA
Grozeşti 1479
Malovata 1497
Cobâlni 1482
Jorei 1475
VECHIU
CHILIA
MAREA NEAGRĂ

populaţiei din Moldova. Biserica răspundea nevoilor ei sufleteşti. Raportul între om şi divinitate era viu şi permanent.

Primul schit mănăstiresc Chisno-Varzăreşti, ia fiinţă încă în timpul lui Alexandru cel Bun[1]. Sub Ştefan cel Mare apare şi o a doua mănăstire Căpriana, la o depărtare de 35 klm. de Chişinău[2]. Numărul mare de preoţi («popi») ne dovedeşte că populaţia provinciei era devotată religiei.

Patronul Moldovei i-a fost dat de Cetatea-Albă. Sfântul Ioan cel Nou se considera ocrotitor şi protector al statului moldovenesc. In afară de el, mai exista şi un alt patron, patronul special al oştirii. Sf. Gheorghe — purtătorul de biruinţe. Imaginea lui împodobea steagul lui Ştefan cel Mare, cu care el ducea armatele sale la bătălii şi obţinea biruinţe strălucite asupra inamicilor[3].

---

1 I. VENELIN. *Gramote vlaho-bulgare* sau daco-slave, S.-Pet., 1840, pag. 60—62.

2 T. CODRESCU. *Uricariul*, vol. X, pag. 63—66.

3 I. BOGDAN. *Două steaguri ale lui Ştefan cel Mare din Muntele Athos.* Analele Acad. Rom., 1902, vol. XXIV, desbaterile, pag. 90—95.

TABLA DE MATERII.

Introducere.

PAG.

Cap. 1. *Istoriografia română* 9

Cronicarii, 9. D. Cantemir, 10. Adunarea materialului, 11. Sinteza trecutului, 12. Bibliografia posterioară, 13. Şcoala istorico-arheologică, 14.

Cap. 2. *Epocele istoriei române şi împărţirea ei în perioade* 15

Impărţirea la diferiţi autori, 16. Ideea naţională şi idee socială, 17-18.

Cap. 3. *Succesiunea istorică a formelor social-politice în statele europene* 19

Chestiunea feudalismului, 19. Noţiunea şi definiţia, 20. Instituţiile feudale, 21. Deosebirile naţionale ale feudalismului în diferite ţări, 22.

Cap. 4. *Feudalismul şi stările sociale în principatele române* 24

Caracteristica feudalismului romînesc, 24. Deosebirile lui, 28. Regimul de stări sociale, 29. Sfatul mare de obşte, 30. Chestiunea absolutismului, 31.

PARTEA I.

Inceputurile neamului românesc.

Cap. 5. *Geţii şi Dacii sub dominaţiunea scitică. Ţărmul Mării Negre* 33

Geţii, Dacii şi Sciţii, 33. Grecii pe ţărmul Mării Negre, 38.

Cap. 6. *Dacia* 40

Lupta Dacilor cu Macedoneni. Celţii, 40. Dacia independentă, 42. Dacia Romană şi Moesia Inferioară, 46. Părăsirea Daciei, 51.

Cap. 7. *Basarabia în timpul Daciei şi Moesiei Inferioare* . 53

Denumirea fluviilor, populaţia, 55. Oraşele vechi, 57. Antichităţile Basarabiei, 58. Valurile de pământ, 60.

PARTEA II.

Năvălirile barbare.

Cap. 8. ***Năvălirile barbare și influența lor asupra poporului românesc*** ***62***

Goții, Sarmații, Hunii, Gepizii, Longobarzii, Avarii, 62. Slavii, 64. Bulgarii, 72. Ungurii, 73. Pecenegii și Cumanii, 75.

Cap. 9. ***Basarabia în timpul năvălirilor barbare*** ***78***

Influența slavă, 79. Inrâurirea Cumanilor și toponimia Basarabiei, 80. Originea cumană a denumirilor orașelor Hotin, Tighina și Chișinău, 82. Comerțul cu țărmul Mării Negre. Bizantinii, 86.

PARTEA III.

Incercări de organizare politică. Epoca primitivă.

Cap. 10. ***Chestiunea Românilor*** ***90***

Teoria discontinuității, teoria continuității, 90. Aprecierea elementelor componente, 92. Teoria pluralistă, 95.

Cap. 11. ***Primele începuturi ale organizației politice*** . . . ***95***

Imperiul valaho-bulgar, 95. Voevodate și cnezate românești, 97. Țara Brodnicilor, 98. Țara Bolohovenilor, 106. Toponimia regiunilor Volânia, Podolia, Chiev și Galiția, 110. Berladnicii, 118. Migrațiunea Românilor și năvălirea Tătarilor, 122. Tiverții și Ulicii, 125. Basarabia în timpul primelor încercări de organizare politică, 128.

Cap. 12. ***Regimul gentilico-familial*** . . . . ***.131***

Regimul gentilic și regimul familial, 131. Rămășițele regimului gentilico-familial, 132. Vrancea, 133.

PARTEA IV

Intemeierea principatelor române. Feudalismul românesc.

Cap. 13. ***Intemeierea Țării Românești și a Moldovei*** . . ***134***

Intemeierea Țării Românești, 134. Intemeierea Moldovei, 135. Caracterul descălecării, 136. Limba oficială rusă, 137. Anul dela Martie. 139. Dependența bisericească, 140. Cronica moldo-slavă, 141. Lista orașelor ruse, 142. Identitatea denumirilor, 144.

Cap. 14. *Regimul feudal* 145

Instituţiile feudale: donaţii, imunitatea, boierescul, patronatul sau închinarea, 145. Ierarhia vasală, 148. Dominiul eminent, 148. «Predalica să nu fie», 148. Realitatea economică, 148. Unele comparaţiuni, 148. Sfat al boierilor sau «rada», 149. Drujinicii principelui, 149. Regimul gentilico-familial şi regimul democraţiei primitive, 151. Rânduiala agricolă, 152. Devălmăşia, 152. Lupta pentru pământ, 153. Latifundiarii vechi, 154.
Drumurile comerciale şi comerţul exterior moldovenesc, 154. Migraţiunea Slavilor şi părăsirea «drumului grecesc», 155. Drumurile comerciale poloneze, 156. Tratatele vamale, 157. Primii comercianţi, 158.
Schimbul intern, 158. Păreri despre evoluţia economică românească: N. Iorga, I. Vlădescu, G. Zane, 158.

Cap. 15. *Domnitorii şi evenimentele principale* 160

Până la Ştefan cel Mare, inclusiv, 160. Alexandru cel Bun, 161. Urmaşii lui. Turcii, 163. Ştefan cel Mare, 164. După moartea lui Ştefan cel Mare, 169. Bogdan şi Ştefăniţă, 170. Petru Rareş, 171. Alexandru Lăpuşneanu, Ioan Heraclide Despot, 173. Ion Vodă cel Cumplit, 175. Petru Şchiopul, 176. Aron Vodă, Petre Cazacul, 178. Ştefan Răzvan, 179.

Cap. 16. *Clasele sociale* 179

Privire generală, 179.
Cnejii şi juzii, 180. Părerea lui Bogdan, 180. Radu Rosetti, 181. N. Iorga, C. Giurescu, 182. I. N. Angelescu, I. Filitti, 182-183. Voevodatul, 183.
Boierii, 184. Părerile lui A. Xenopol şi Radu Rosetti, 184-185. N. Iorga, I. Bogdan, 185. C. Giurescu, 186. Concluzii, 188. Moşnenii şi răzeşii, 188. Originea cuvântului, caracteristica, 188. Curtenii, 189.
Oamenii liberi, cultivatori ai pământului, 189. Concepţia lui C. Giurescu despre libertate în raporturile sociale la Români, 190.
Vecinii, 190. Insemnătatea cuvântului «rumân», 191. Indatoririle vecinului, 192. Originea stării de dependenţă, diferite păreri, 193. Concepţia mixtă a d-lui I. Filitti şi critica ei, 194.
Originea social-economică a iobăgiei ţărăneşti, 196. Robii, 198. Posluşnicii, 198. Slugii, 199. Celed, 199.

Cap. 17. *Organizarea statului* 200

Puterea domnitorului, 200. Caracteristica, dată de către D. Cantemir, 201. Concepţia istoricilor noştri, 202. Câteva comparaţii din istoria Rusiei şi Europei, 203. Concluzii, 203. Sistemul alegerii domnului, 204. Situaţia externă a principelui, 204.
Sfatul domnesc (rada), 205. Compunerea şi competinţa, 206. Marii dregători, 206. Ajutorii lor şi slugi, 207. Caracteristica sistemului administrativ, 208. Originea lui, 208.
Teritoriul şi diviziunile teritoriale, 209. Ţinut, volost, oraşe târguri, 210. Sate, 211.
Armata, 211. Legătura ei cu proprietate, 212.
Finanţele, 213. Birul sau tributul, 213. Felul cum se plătea birul, 213. Sensul expresiunii «bir cnezstvo», 214.

Cap. 18. *Normalizarea juridică a vieţii* 215

Izvoarele dreptului, 215. Chestiunea legii scrise, 216. Juratorii, 217. Jurământul «cu brazda în cap», 218. Infrăţirea, 218. Originea «obiceiului pământului», 219. Hotărîrile domneşti şi învoielile, 219.

Proprietatea, 220. Urice, 221. Devălmăşie, 222. Protimisis, 223. Moştenire, 224.
Crime şi pedepse, 224. Represalii, talionul şi sistemul despăgubirii, 224-225. Duşegubina, 225. Impăcarea, 225. Răspunderea colectivă, 225.

Cap. 19. *Cultura românească veche* 226

Caracteristica generală, 226. Insemnătatea religiei, 226. Primele şcoli, 227. Sfârşitul secolului al XVI-lea, 227. Hussitismul, 227. Primele cărţi româneşti, 227. Cultura slavonă, 228.
Creştinismul oriental, 229. Biserica românească, 230.
Organizarea bisericii, 231. Biserica moldovenească şi patriarhatul, 232.

Cap. 20. *Basarabia în perioada feudalismului românesc* . . 234

Consideraţiuni generale, 234. Cetăţile: Hotin, 236. Chilia, Cetatea-Albă şi Ismail, 239. In partea mijlocie a Basarabiei: Tighina, 240. Orheiu, 245. Soroca, 247. Cetăţi şi oraşe dispărute; movile şi valuri de pământ, 248. Lăpuşna, Chişinău şi alte localităţi, 250. Populaţia provinciei, 255.

A. V. BOLDUR
Profesor la Facultatea de Filosofie
şi Litere din Iaşi

ISTORIA BASARABIEI

Contribuţii la studiul Istoriei Românilor

Vol. II.

Sub dominaţiunea rusească
(1812—1918)

POLITICA. IDEOLOGIA. ADMINISTRAŢIA.

CHIŞINĂU
Tipografia «TIPARUL MOLDOVENESC»
1940

PREFAȚĂ.

Unele împrejurări m'au silit să dau publicității al treilea volum din «Istoria Basarabiei» înainte de a fi apărut volumul al doilea, care trebue să cuprindă secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

Tot materialul cu privire la istoria Românilor din Basarabia sub dominațiunea rusească l-am divizat în două părți, bine distincte: 1. evenimentele principale în legătură cu politica țarilor și guvernelor ruse, curentele ideologice și administrația și 2. istoria socială și culturală. Prima parte o tratez în volumul de față, care a apărut întâiu în forma de articole în revista «Vieața Basarabiei» (an. 1939 și 1940). A doua parte va forma conținutul volumului al patrulea.

AUTORUL.

Chișinău
23 Aprilie 1940.

ISTORIA BASARABIEI SUB DOMINAŢIUNEA RUSEASCĂ

INTRODUCERE

Justificarea «Istoriei Basarabiei» sub ruşi.

Unirea, printre multe alte probleme de ordin politic, social şi cultural, pe care le-a ridicat, numără şi problema studierii trecutului provinciilor alipite sub dominaţiunile străine, şi, mai ales, a Basarabiei, care are multe trăsături cu totul specifice.

Nu putem să ne mărginim cu expunerea numai a suferinţelor Românilor sub dominaţiunile străine, după cum se propune uneori[1]. Suferinţele Românilor nu pot fi apreciate şi înţelese bine fără încadrarea lor în studiul complet al soartei istorice a acestor provincii.

Şi această încadrare nu conţine în sine nicio primejdie şi niciun desavantaj, deoarece scopul ştiinţei istorice este găsirea adevărului. Adevărul, în toată însemnătatea lui absolută şi temporală, formează motorul principal al studiilor istorice.

«Adevărul istoric, precizează istoricul rus N. Kareev, poate să fie numai unul pentru toate naţionalităţile, adică asupra unui şi aceluiaşi fapt nu poate să existe două sau mai multe adevăruri ce nu se împacă reciproc, — de exemplu, adevărul francez şi adevărul german, adevărul rusesc şi adevărul polonez»[2] sau, voiu adăoga eu: adevărul rusesc şi adevărul românesc.

Aceasta idee o găsim bine exprimată şi la istoricii români.

B. P. Hasdeu vorbeşte de respectarea principiului adevărului istoric foarte precis: «Politica unui stat poate şi chiar trebue să se folosească de istorie la aşezarea instituţiunilor interne şi a raporturilor externe ale naţiunii, tot aşa precum profită de astronomie pentru marină sau de geometrie pentru cadastru; dar o politică uneltind falsificarea veritâţii istorice, este ca şi când ar cere să dispară din spaţiu planeta Marte sau să se schimbe proprietăţile triunghiului. Eu unul, dacă aş şti că Românii sunt Ţigani sau că Ungurii au descoperit America, mi-ar părea rău, foarte rău din punct de vedere al simpatiilor sau antipatiilor mele personale; totuşi, nu m'aş sfii o singură clipă de a spune adevărul în faţa tuturor»[3].

Sub altă formă, dar cu toată convingerea şi asemănător cu

---

1 N. Iorga. O «Istorie a Basarabiei?» «Neamul românesc», 2 oct., 1937, nr.215.
2 *Teoria ştiinţei istorice,* S.-Pet., 1913, pag. 243.
3 *Strat şi substrat.* Anal. Ac. Rom., Mem. Secţ. Liter., t. XIV, 1892, pag. 226.

Hasdeu, tratează această chestiune şi A. D. Xenopol. «Istoria, zice el, urmăreşte descoperirea adevărului şi explicarea lui cauzală... Noi credem că istoria va aduce mult mai multe slujbe, chiar pentru ridicarea morală a unui popor, dacă ea nu va reproduce decât curatul adevăr, fără ca să-l potrivească cu interesele momentului». Autorul aprobă cuvintele lui Fustel de Coulanges că «este totdeauna primejdios a confunda patriotismul care este o virtute, cu istoria care este o ştiinţă»[1].

Nu mai vorbim de istoricii în vieaţă, care şi ei înţeleg la fel problema cercetării istorice.

E suficient, deci, să ne punem de scop a descoperi adevărul, a-l face să fie văzut de fiecare om ce caută obiectivitate, pentru ca să ne pară mai convingătoare trista realitate românească sub dominaţiunile străine.

Şi nu e de loc nevoie să extragem această latură a istoriei provinciilor alipite sub dominaţiunile străine din povestirea generală a stării lor sub aceste dominaţiuni, pentru a nu fi invinuiţi de păcatul subiectivismului tendenţios. Naţiunile sunt realităţi vii istorice şi dacă au conştiinţa de sine, puse sub jugul străin sau chiar şi sub o dominaţiune mai mult sau mai puţin civilizată, nu pot decât să se simtă suferinde.

Pe de altă parte, nu putem lăsa grija studierii istoriei provinciilor româneşti pe seama istoricilor străini, deoarece atunci ar trebui să ne mulţumim cu ceea ce ne-ar spune ei, chiar dacă ar greşi, nerespectând suficient adevărul istoric.

Istoricii români au tot dreptul să se ocupe de istoria rusească, nu numai pentru faptul că Basarabia a fost sub dominaţiunea Ruşilor şi, deci, există un interes naţional românesc de a se cunoaşte starea ei din acel timp, dar şi pentrucă în domeniul ştiinţei istorice nu există nicio delimitare a muncii ştiinţifice pe linia hotarelor statelor. Altfel ar fi imposibilă azi istoria Romei sau Greciei.

In a doua jumătate a secolului trecut, cercetările istoricilor ruşi în domeniul revoluţiei franceze au adus în istoriografia franceză lumini noui. Istoricii francezi recunoşteau importanţa lucrărilor autorilor ruşi şi întrebuinţau uneori, la adresa lor, numele de «Şcoala rusească»[2].

Istoricii ruşi o făceau aceasta fără ca problemele, pe care ei le studiau, să aibă vreo legătură cu istoria lor naţională.

Deci este clar că interesele ştiinţifice ale istoricilor români nu se pot opri la graniţele statului.

Dar şi mai mult. Istoricii români sunt obligaţi moralmente, să studieze trecutul provinciilor alipite. Dominaţiunile străine au produs asupra acestor provincii o înrăurire mai mult sau mai puţin îndelungată.

Basarabia a făcut parte din statul rusesc mai mult de un secol. Cinci împăraţi ruşi au domnit peste ea. Aceasta prezintă un motiv

1 *Principiile fundamentale ale istoriei*, Iaşi, 1900, pag. 72 şi 74.
2 *Kareev*. Ibidem, pag. 253.

suficient, pentru ca noi să ne ocupăm de istoria provinciei basarabene şi să nu o lăsăm exclusiv pe seama istoricilor ruşi, ca ei să nu facă din această istorie ceea ce au făcut în secolul trecut un Batiuşcov şi un Nacco[1] sau cum intenţionează să facă acum un Bromberg, care susţine părerea că teritoriul moldovenesc în întregime, inclusiv acel dintre Prut şi Nistru, a aparţinut în vechime Ruşilor[2].

Această mică justificare a cercetărilor din domeniul istoriei Basarabiei sub Ruşi a fost necesară, ca răspuns la părerea că nu ne trebue istoria provinciilor alipite sub dominaţiunile străine, părere pe care nu o pot împărtăşi de loc.

Expunerea faptelor petrecute în Basarabia sub dominaţiunea rusească trebue să fie pusă în legătură atât cu evenimentele din centrul Rusiei, cât şi cu starea sufletească a naţionalităţii vii româneşti din Basarabia şi cu destinele naţiunii române în general.

Istoricul trecutului basarabean sub Ruşi, niciun moment nu trebue să uite că Basarabia şi-a păstrat înfăţişarea sa deosebită etnică, social-politică şi juridică, întotdeauna cu un aspect naţional, până la tragicul sfârşit al vastului imperiu rus.

Deci, problema pentru orice cercetare istorică a Basarabiei sub Ruşi este multilaterală.

Printr'o sintetizare a materialului istoric, cred să curăţ drumul altora, ce vor veni să mă completeze sau să mă corecteze.

Având la îndemână imaginea generală a trecutului acestei provincii sub Ruşi, ei îşi vor da seama mai uşor în ce direcţii trebuesc îndreptate cercetările noui, unde lipsesc suficiente dovezi, unde se mai cere o adâncire a concluziilor etc.

Toate acestea vor fi cu totul inevitabile atunci, când se va ivi putinţa de a cerceta arhivele ruse, atât arhiva guvernatorului plenipotenţiar din Odessa, cât şi cele dela centru, care conţin multe documente interesante pentru istoria provinciei noastre.

Paralelisme şi deosebiri ruso-române

D-l Bulgaru, cercetând problemele evoluţiei agricole, a constatat un paralelism între două rânduri de evoluţie agrară: român şi rus. De bună seamă, un sincronism bine conturat bate la ochi.

In anul 1595 apare aşa zisa Legătura lui Mihai-Viteazul, care

1 P. N. Batiuşcov. *Basarabia*. S.-Pet., 1892, pag. XXXVII a introducerii, pag. 103 ş. a.

A. Nacco. *Istoria Basarabiei* din cele mai vechi timpuri. Vol. I—II, Odessa. La pag. 4—5, vol. II, 1876, citim: «Până la sec. al XV-lea Basarabia, nefăcând parte din statul moldovenesc, ca o posesiune de sine stătătoare a triburilor Slavo-Valahe, era legată cu Statele Europei orientale prin diferite raporturi de natură politico-juridică». La pag. 62—63 a aceluiaşi volum: «Prin numele de Moldoveni nu se înţeleg de loc descendenţii vechilor Romani, după cum cred unii scriitori români». Citatele de felul acesta ar putea să fie foarte uşor înmulţite.

2 I. Bromberg. Toponymical and historical missceleanies on medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia. «Byzantion», tome XII (1937), pag. 151—180, 459—175; tome XIII (1938), pag. 9—71.

leagă ţărănimea de locurile ei, unde se află. Un act analog se publică în Rusia în 1597 de ţarul Boris Godunov.

La 1861 în Rusia are loc reforma agrară. Peste trei ani, la 1864, în România, sub Cuza-Vodă, apare legea rurală de împroprietărire[1].

Consecinţele reformei agrare nasc în Rusia revoluţia din 1905. In România se produc mişcările ţărăneşti din 1907.

Revoluţia rusă din 1917 rezolvă radical problema agrară. In România aceasta se face prin reformele agrare anunţate în anul 1914 şi realizate în perioada 1918—1920[2].

Fără îndoială, evoluţiile agrare, rusă şi română, conţin atât în timp, cât şi în fond, trăsături de asemănare. Din acest punct de vedere trebuiau să existe puncte de apropiere şi între regimurile sociale: basarabean sub dominaţiunea rusească şi cel rusesc.

Se înţelege dela sine că e vorba numai de o apropiere în linii generale, care nu merge până la identitate în detalii. Sub o formă analoagă se ascund deosebiri profunde.

Dar orientarea se schimbă brusc, dacă dela regimurile pur sociale trecem la organizarea politică. Evoluţia politică a Românilor nu merge paralel cu evoluţia politică a Ruşilor, ci, dimpotrivă, se deosebeşte fundamental.

La jumătatea veacului al XIX-lea Românii trec dela regimul de stări sociale direct la un regim constituţional burghez, fără a parcurge starea intermediară a absolutismului, care a dominat în mai multe state din Europa şi s'a înrădăcinat şi la Ruşi pentru o perioadă de două secole (al XVIII-lea şi al XIX-lea).

In rândul fenomenelor de care s'a isbit Basarabia, din momentul anexării ei de Ruşi, primul loc îl ocupă absolutismul ţarilor. Trebue să fim dumiriţi asupra fizionomiei sufleteşti a Rusiei absolutiste şi asupra evoluţiei istorice ruse în general, pentru ca să pătrundem în sensul adevărat al schimbărilor ce se produc în Basarabia.

De aceea e nevoie de unele lămuriri din istoriografia rusă. Din acest izvor ne putem procura răspuns, cum s'a născut şi ce rol a jucat absolutismul ţarilor în istoria poporului rusesc.

Evoluţia istorică rusă în istoriografia rusă

Istoricii ruşi din secolul al XVIII-lea: Tatişcev, Lomonosov, Müller, Scerbatov, Schloezer, Boltin şi Karamzin, pe care noi îi putem denumi «Şcoala istorică veche», patriotică, romantică şi naivă, credeau că absolutismul ţarilor este o continuare a puterii principilor vechi[3]. Toate schimbările istorice sunt o urmare a acţiunii principilor. Când politica lor era pricepută, statul prospera. Când, dim-

---

1 Valeriu Bulgaru. *Fenomenul agrar*. Iaşi, 1936, pag. 150.

2 Ibidem, pag. 158—159.

3 Paul Milioucov, Gh. Seignobos et D. Eisenmann. *Histoire de Russie*. Paris, 1935, vol. I, pag. 3—32 (schiţă scurtă, dar bună).

P. Milioukov. *Principatele curente ale gândirii istorice ruse*, 1898 (ruseşte).

potrivă, începeau certurile, statul se prăbuşea, pentru ca apoi să fie adunate şi organizate din nou teritoriile lui divizate. Şcoala veche glorifica monarhia.

Acestei concepţii îi este cu totul străină ideea, care se află la baza ştiinţei istorice moderne, cum că istoria, în fond, este studierea poporului şi constă din explicaţia cauzală a tuturor fenomenelor de ordin atât ideal, cât şi material.

Din deceniul al patrulea al veacului al XIX-lea în Rusia iau fiinţă concepţiile istorice, inspirate de filosofia istorică a lui Hegel, după care istoria este o desvoltare a spiritului absolut, a Raţiunii universale. Fiecare stare culturală a poporului este o etapă, prin care trece spiritul absolut. Există naţiuni alese, ce servesc ca instrument al evoluţiei acestui spirit.

In Rusia, această concepţie a influenţat asupra formării a două şcoli: 1)Zapadniki (adică «occidentali») şi 2) Slavianofili.

Prima şcoală (Ş. Soloviev, Kavelin, B. Cicerin, Kalaciov) crede că Rusia trece prin acelaşi ciclu al evoluţiei istorice, prin care a trecut şi Europa Occidentală şi la baza căreia stă desvoltarea individualităţii: «Tot ce este organic, inclusiv popoarele, şi omenirea în general, trece prin anumite etape ale existenţei: naşte, creşte, îmbătrâneşte şi moare». Istoria este un proces de desvoltare intelectuală şi de aceea poate fi mai bine studiată în produsele obiective ale[1] vieţii intelectuale: dreptul şi statul. Din acest motiv şi şcoala poartă numele de «Şcoala juridică». In această concepţie absolutismul ţarilor este un produs al vremii sale, menit să dispară cu timpul.

Slavianofilii (Homiakov, fraţii Kireevschi, K. Axacov, Beliaev, Leşcov), dimpotrivă, credeau într'o desvoltare a Rusiei cu totul aparte, ce nu se aseamănă cu desvoltarea ţărilor europene. Aceste ţări au fost pătrunse întotdeauna de spiritul luptei sociale şi violenţei. In Rusia domnea permanent pacea şi înţelegerea, o prietenie între «pământ» şi «stat», personificat în principele conducător. Această armonie se stabilea prin adunările poporului (în realitate de «stări sociale»), sub denumirea de «Zemskii Sobor». Petru cel Mare a suprimat această armonie, introducând în Rusia formele vieţii europene. Idealul rusesc se proiectează în trecut. Cea mai caracteristică trăsătură a vieţii ruse este «obscina», «mir». în care trăieşte poporul rusesc.

Această problemă a caracterului specific al desvoltării Rusiei n'a încetat să fie discutat mereu în istoriografia rusă, chiar până la revoluţiile ruse din secolul al XX-lea.

---

1 V. Iconnicov. *Incercare de istoriografie rusă.* I—II, 1891—1892 şi 1908 (neterminată, ruseşte).

N. Pavlov-Silvanschi. *Feudalismul în Rusia veche.* S.-Pet., 1907, pag. 2—35.

O. Koialovici. *Istoria conştiinţei ruse.* S.-Pet., 1884.

S. Platonov. *Curs de istoria Rusiei.* S.-Pet., 1904, pag. 5—21.

Despre teoria eur-asiană a istoriei ruse, încă neprecisă şi care deduce Rusia din imperiul Mongolilor, v. prima lucrare, pag. 30—31, şi *«Sistemul eurazist»* («Euraziistvo»). Paris, 1926, pag. 36—39.

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, ambele şcoli s'au apropiat una de alta şi începe o nouă perioadă în istoriografia rusă. Istoria încetează de a mai fi un proces al factorilor ideali, şi mai ales al dreptului şi al statului. Se supune cercetării societatea în întregime, precum şi raporturile dintre clasele sociale.

Totodată istoria nu creşte dintr'un oarecare principiu unitar, abstract şi adaptat cunoaşterii realităţii istorice în mod arbitrar, ci devine, în interpretarea sa, pluralistă.

Cu o mică excepţie a unor istorici, ce împărtăşesc şi aplică ştiinţei istorice ruseşti materialismul istoric (M. Pocrovschi, N. Rojcov), toţi ceilalţi sunt pluralişti.

Dar şi acum nu trece fără o înrâurire vechea deosebire de vederi dintre slavianofili şi «occidentali». O parte (şi cea mai mare) crede că istoria Rusiei se deosebeşte profund de cea a popoarelor europene, în special pentru faptul că nu a avut feudalism (V. Kliucevschi, P. Miliucov, S. Platonov, Vladimirschi-Budanov ş. a.), şi cealaltă parte insistă asupra asemănării lor în liniile generale (Pavlov-Silvanschi, Taranovschi, Kareev ş. a.).

Ne oprim, în câteva cuvinte numai, asupra concepţiilor lui Kliucevschi şi Pavlov-Silvanschi.

Pentru primul, absolutismul este o consecinţă a procesului lent al colonizării Rusiei. Intreaga istorie a Rusiei este o mişcare de colonizare dela Sud spre Nord, dela Nipru şi bazinul lui spre încrucişarea râului Volga şi Oca. Şi pentru că tribul Ruşilor Mari («Velicorosî») şi principii lor au fost conducătorii acestei mişcări, ei au devenit puternici politiceşte. Termenul de absolutism («samoderjavie») a fost împrumutat de Ruşi din Bizanţ («autocratos»), dar terenul pentru împrumut a fost eminamente pregătit de însăşi Rusia. Secolul al XVII-lea se petrece în luptă permanentă între principi şi boieri şi se sfârşeşte cu creşterea enormă a puterii principilor peste şi în dauna autorităţii boierilor.

Kliucevschi a vrut să însuşească istoriei ruse o trăsătură individualistă, bazând-o pe ideea colonizării. Cu toate acestea, mai mult ca oricine din istoricii ruşi, el a contribuit la stabilirea asemănării evoluţiei poporului rusesc cu desvoltarea ţărilor vest-europene.

In ce priveşte fenomenul colonizării, el nu este ceva specific rusesc. Prin ea au trecut multe popoare din continentul nostru. Istoria Europei începe cu ocuparea succesivă a pământurilor virgine şi numai treptat, pe măsura măririi numărului populaţiei, colonizarea încetează. Poate în Rusia veche acest factor s'a manifestat ceva mai puternic, împiedecând pentru multă vreme înjghebarea statului. Câmpurile vaste ale Nordului ispiteau pe fiecare nemulţumit, care, la nevoie, putea să plece mai departe în căutarea dreptăţii sociale.

Totuşi, aceasta e numai o chestie de măsură, de cantitate şi nu de calitate.

Pavlov-Silvanschi a explicat absolutismul ţarilor ca o consecinţă

firească a vieţii ruseşti din trecut, demonstrând că rădăcinele lui se trag din lupta principilor în contra feudalismului rusesc. El a constatat în istoria Rusiei din secolele XII—XIII o serie de instituţii feudale: imunitatea, patronatul, beneficii etc. In această concepţie istoria rusă se apropie de cea a popoarelor europene din Apus şi distruge vechea convingere că epoca feudală a Europei n'a fost cunoscută Rusiei.

El stabileşte în istoria Rusiei următoarele perioade: 1) sec. IX—XII: epoca democraţiei primitive cu adunările poporane directe («vece»), Rusia Chievului, 2) sec. XIII—XV: feudalismul rusesc, Rusia nord-estică, 3) sec. XVI—XVII: monarhia de stări sociale, statul moscovit şi 4) sec. XVIII—XIX: absolutismul nelimitat, epoca Petersburgului.

Absolutismul ţarilor ruşi, prin urmare, se datoreşte aceloraşi cauze, care acţionau şi în Europa Occidentală.

De sigur, pentru întărirea absolutismului în Rusia existau, în afară de aceasta, şi condiţiuni auxiliare: întinderea mare a statului şi varietatea etnică a compunerii lui.

Pavlov-Silvanschi are meritul de a fi demonstrat asemănarea istoriei ruse cu istoria popoarelor europene.

Dacă facem comparaţie între istoria rusă şi cea română, în linii generale, constatăm şi asemănări şi deosebiri.

Românii străbat feudalismul în secolele XIV—XVI şi cu întârziere de un secol trec la monarhia de stări sociale, care durează la ei şi în veacul al XVIII-lea, după care, în loc de a trece la absolutism, trec direct la regimul constituţional burghez.

Perioadele istoriei Basarabiei sub stăpânirea rusească.

Românii din Basarabia intră sub egida absolutismului în momentul, când începea descompunerea lui. Veacul al XIX-lea este vremea concesiunilor din partea monarhiei şi a prefacerilor sociale adânci. Baza socială a împărăţiei ruse, nobilimea, îşi distruge existenţa, pierzând pământul.

Impăratul Nicolae I a încercat să creeze un regim bazat pe funcţionărime, pe «birocraţie», lipsită de legături cu nobilimea, însă nu a reuşit; experienţa a dat greş. El simţea nevoia reformelor, însă se temea de realizarea lor. Urmaşul lui, Alexandru al II-lea, a fost nevoit să înfăptuiască această poruncă a istoriei. Marile reforme din deceniul al şaptelea au avut în istoria Rusiei cea mai mare importanţă şi ele au determinat într'un mod oarecare şi revoluţiile ulterioare, din 1905 şi 1917. Am putea spune că veacul al XIX-lea este plin de lupte înverşunate între două forţe sociale: prima — a ţarilor şi a guvernelor lor, şi a doua — cea a revoluţiei.

Basarabia sub dominaţiunea rusă a trecut, fireşte, prin toate peripeţiile vieţii ruseşti. Istoria acestei provincii din acest timp poate să fie împărţită, în conformitate cu evoluţia istorică generală a Rusiei, în trei perioade:

1. Dela anexare, în 1812, — până în anul 1856. Această perioadă durează cam o jumătate de secol şi se caracterizează, la început, prin încercări de a păstra caracterul special al provinciei pe baza de organizare autonomă, apoi prin scoborîrea ei la nivelul celorlalte părţi ale imperiului rus.

2. A doua perioadă începe cu reformele mari sociale (1856—1864) şi se sfârşeşte cu revoluţia rusă din 1905. In această epocă administraţia şi justiţia se refac radical. Se schimbă şi raporturile dintre clasele sociale. Introducerea în vieaţa publică rusă a zemstvelor, ca instituţii reprezentative, pune la ordinea zilei problema transformării regimului absolutist într'un regim parlamentar, constituţional. Dacă reprezentanţa poporului este bună pentru gospodăria locală, cu atât mai convenabilă şi puternică poate să fie ea în gospodăria întregului Stat. Ideea parlamentului rus este inspirată, indirect, de experienţa reuşită a zemstvelor.

3. A treia perioadă este realizarea acestei idei. Revoluţia rusă din 1905 duce la delimitarea puterii ţarului. Vine să colaboreze cu el, în materie de legislaţie şi control asupra administraţiei, Duma de Stat. Cu a doua revoluţie, din 1917, începe mişcarea românească naţională ce se termină cu Unirea.

E curios că toate aceste perioade, în ceea ce priveşte punctul lor de plecare, au trăsături comune: fiecare din ele începe după un războiu.

Prima: după războiul ruso-turc din 1806—1812. A doua: după războiul ruso-turc şi colectiv din Crimeia dela 1853—1856. A treia: după războiul ruso-japonez din 1904. In sfârşit, cu un nou războiu, războiul mondial din 1914—1918, începe perioada actuală.

Din istoria omenirii reţinem, că războaiele, evidenţiind în ţările învinse starea defectuoasă a organizării lor sau starea lor de înapoiere, au pus nu numai odată la ordinea zilei problema inevitabilă a reformelor. Aşa s'a întâmplat şi în istoria Rusiei.

Războiul ruso-turc din 1806—1812 a adus Ruşilor succes. Organizarea nouă a Basarabiei a fost firească în urma trecerii Basarabiei sub o nouă dominaţiune. Celelalte războaie au fost nenorocite pentru Rusia şi au impus necesitatea reformelor.

Perioadele mai sus arătate au asemănare şi în altă privinţă. Fiecare din ele îşi avea o schimbare de curente, un fel de flux şi reflux, începând cu un curent liberator de largă toleranţă şi de spirit de reînoire şi sfârşind cu izbânda ideilor naţionaliste ruse sau, chiar, şoviniste şi reacţionare.

Libertatea Basarabiei, în prima perioadă, durează abia până la anul 1828, dată când contele Voronţov desfiinţează autonomia ei.

In a doua perioadă, atentatul la vieaţa împăratului, săvârşit în 1866 de studentul Karakozov, îl angajează pe împărat la o politică moderată, uneori conservatoare[1]. Glontele cu care în 1881 a fost ucis împăratul Alexandru II, pune capăt reformelor. Ia naş-

[1] Raul Milioukov, Ch. Seignobos et L. Eisenmann: *Histoire de Russie*, tome III, Paris, 1933, pag. 916.

tere regimul reacţionar al lui Alexandru III, sub influenţa puternică a principalului lui sfetnic, ober-procuror al Sinodului, Pobiedonosţev. Revoluţia din 1905, repede (cu anul 1907) degenerează în reacţiune.

Prin urmare, dacă am numi, condiţional, aceste schimbări de curente, ca: libertate şi reacţiune, am avea următoarele transformări.

1) Libertate: 1812—1828; reacţiune: 1828—1856.

2) Libertate: 1856—1866; reacţiune: 1866—1904.

3) Libertate: 1905—1906; reacţiune: 1907—1917.

In prima perioadă, pe tronul Rusiei se aflau: Alexandru I până la 1825 şi apoi Nicolae I până la 1855. In a doua perioadă: Alexandru al II-lea până la 1881, Alexandru al III-lea până la 1894 şi apoi Nicolae al II-lea. El a rămas pe tronul Rusiei şi în ultima perioadă, până la tragicul lui sfârşit din 1918.

Bine înţeles, datele curentelor, stabilite de mine mai sus, au o însemnătate numai relativă, deoarece în vieaţa reală a statelor schimbările, în cele mai dese cazuri, nu survin brusc, ci se pregătesc treptat, fără ca, uneori, să fie prea observate.

Inainte de a trece la expunerea istoriei Basarabiei sub Ruşi, mai e nevoie să prezentăm o schiţă generală a schimbărilor ce a suferit Basarabia în înfăţişarea sa naţională în timpul dominaţiunii ruseşti.

Schimbări în înfăţişarea naţională a Basarabiei sub Ruşi.

Ruptă din sânul Moldovei, care mai trăia într'un regim de stări sociale, Basarabia a trecut, după cum am văzut, la regimul absolutist rusesc.

Ce efecte trebuia să producă şi a produs, de fapt, această ciocnire a două regimuri diferite?

Intr'un timp relativ scurt ea trebuia să ducă la desnaţionalizarea cercurilor ei dominante.

In realitate, acest proces a întârziat, deoarece boierimea, strat social reprezentativ al Basarabiei de atunci, a rezistat aproape o jumătate de veac, după anexarea Basarabiei la Ruşi.

Ce a îngreuiat procesul asimilării provinciei şi ce l-a ajutat?

Anexarea Basarabiei s'a produs într'un cadru de evenimente mondiale extraordinare. Pacea dela Bucureşti din 1812 a fost încheiată de Rusia în grabă[1], deoarece guvernul rus ştia că Napoleon se pregăteşte să meargă cu batalioanele sale, încercate în nenumărate bătălii pe diferite fronturi şi în diferite ţări, împotriva aliatului său, Rusia.

Un războiu foarte greu pentru Ruşi, cu multe retrageri şi des-

---

1 Impăratul Alexandru I ruga pe Cutuzov cu insistenţă să urgenteze încheierea păcii cu Turcia, apelând la dragostea lui pentru patrie, promiţându-i o falǎ veşnică. In scrisoarea sa din 22 Martie 1812, împăratul îi scria: «Orice pierdere de timp în actualele împrejurări este cel mai mare rău». V. K. Nadler: *Impăratul Alexandru I şi ideea Uniunii Sacre*. Riga, 1886, vol. I (ruseşte), pag. 241 nota.

amăgiri cumplite, a îndreptat atenția Rușilor în întregime spre țelurile și problemele militare.

Când ardea Moscova, bine înțeles, Rușii nu puteau să se gândească la organizarea Basarabiei.

Apoi, după distrugerea și desorganizarea armatei franceze, împăratul a plecat în străinătate pentru a realiza doborîrea completă a lui Napoleon și a o desăvârși prin intrarea sa triumfală în Paris.

El a lipsít din Rusia anul 1813 și prima jumătate a anului 1814, întorcându-se abia la 13 (25) Iulie 1914[1].

Firește, nici în acești ani și nici mai târziu, când a trebuit să se ocupe de vindecarea rănilor pricinuite de marele războiu, guvernul rusesc n'a putut să dea atenția cuvenită provinciei Basarabia.

Ea a fost lăsată pe seama funcționarilor locali[2].

Abia după câțiva ani (1816, 1818) apar primele legi de organizare a provinciei. Ba chiar și după această dată, din punct de vedere al psihologiei administrative, Basarabia continua să rămână un punct foarte îndepărtat de centrul Rusiei.

Timpul când, sub domnia Ecaterinei a II, în procesele verbale ale ședințelor Consiliului de Stat, se confundau fluviile Nistru și Nipru, nu a dispărut complet.

Rușii nu cunoșteau această provincie și se interesau puțin de ea.

In ciuda rațiunii, pentru a exploata solul producător al Basarabiei, ca o colonie, în interesul Imperiului, dar poate și de frica atmosferei sociale mai libere a Basarabiei, guvernul rusesc, în loc să faciliteze apropierea Basarabiei de restul statului rusesc, a păstrat barierele vamale la Nistru.

Linia vamală de-a-lungul Nistrului a existat până în anul 1830.

Din memoriile lui F. Vighel, fost vice-guvernator al Basarabiei, cunoaștem că, după părăsirea Basarabiei, el a depus stăruințe pe lângă ministrul finanțelor, Kankrin, pentru a-l convinge de necesitatea desființării liniei vamale în interes de rusificare și apropiere a Basarabiei de restul Rusiei[3].

Fără nici o îndoială, bariera vamală dintre Basarabia și Rusia împiedeca asimilarea acestei provincii guberniilor rusești, după cum, și din contra, uniunea vamală în istoria țărilor europene a dus foarte des la unirea politică. Așa, de exemplu, a fost în statele germane, care, înainte de a se uni politicește, au încheiat, în 1833, uniunea vamală. Tot astfel au procedat și Românii, căci, înainte de a-și uni Principatele, au realizat unirea vamală (tratatul încheiat între principele Bibescu și Mihai Sturdza-Vodă, în 1846).

---

1 M. Bogdanovici: *Istoria domniei Impăratului Alexandru I și a Rusiei din timpul său.* S.-Pet., 1869. Vol. I, pag. 583.

2 Cât de abuzivi au fost ei se poate vedea din L. Kasso: *Rusia la Dunăre*, Moscova, 1913, pag. 221 și A. Boldur: *Autonomia Basarabiei sud stăpânirea rusească*, Chișinău, 1929, pag. 68—99, 82 ș. a.

3 F. Vighel: *Memorii*, partea VII, pag. 66.

Deci, un simplu fapt de diferite regimuri vamale, de o circulaţie stânjenită a mărfurilor peste Nistrul despărţitor, ţinea pe loc apropierea moldo-rusă.

Nu puteau să nu aibă vreo influenţă asupra Basarabiei şi ideile de eliberare naţională, care se răspândeau în Europa din al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, dar, mai ales, după revoluţiile din 1848[1]. Mişcarea naţională în ţările europene: la Poloneji, în Austria, în Germania şi în Italia nu putea să nu producă un oarecare ecou în Basarabia, cât de timid şi nehotărât n'ar fi fost el.

Revoluţiile naţionale europene, dacă nu încurajau pe Moldovenii din Basarabia la o acţiune revoluţionară similară, cel puţin menţineau la ei spiritul de rezistenţă naţională pasivă.

In anii 1853—1856 guvernul rusesc suferе un eşec militar în războiul din Crimeia şi aceasta contribue într'o măsură oarecare, ca flacăra naţionalismului să se mai ţină aprinsă la unii boieri moldoveni din Basarabia.

Situaţia se schimbă destul de radical după potolirea revoluţiei poloneze din 1863.

Sentimentul naţional al provinciei, descurajat de ceea ce s'a petrecut în guberniile apusene poloneze şi slăbit în urma împrejurărilor noui din vieaţa statului rusesc, intră în perioada sa de declin.

Am arătat fenomenele vieţii ruse şi, în parte, europene, care au îngreuiat procesul de decădere naţională a Basarabiei.

Dar au existat şi fenomene de altă natură, care au ajutat acest proces şi au determinat rezultatul lui final.

După gradul de importanţă trebuie, în primul rând, să fie relevată ciocnirea a două regimuri diferite.

Am arătat aceasta, cercetând cauzele suprimării autonomiei Basarabiei din anul 1828[2].

Absolutismul aducea cu sine triumful legii deasupra dreptului consuetudinar.

Moldova, la începutul secolului al XIX-lea, se mai afla în sfera activităţii noţiunilor juridice de stări sociale şi, în cea mai mare parte, sub dominaţiunea dreptului bazat pe tradiţie.

Rusia se afla pe o altă treaptă politică. Deşi în domeniul social-economic stările îşi mai păstrau însemnătatea, dar din punct de vedere politic ea a intrat, dela începutul secolului al XVIII-lea, în faza autorităţii nelimitate a ţarului. Legea reglementa vieaţa omului. In momentul anexării Basarabiei la Rusia, în aceasta din urmă existau aproape cinicizeci de volume ale «Colecţiunii complete a legilor», publicate în mod cronologic.

Intâlnirea, în istoria Basarabiei, la începutul secolului al XIX-lea, a două sisteme politice distincte, a determinat intrarea Basarabiei cu totul în angrenajul politicei ruse interne.

1 G. Weill: L'Europe du XIX-e siecle et l'idee de nationalite. Paris, 1938, pag. 15—16. Despre formarea ideii de naţionalitate în 1815—1848, pag. 17—147.

2 *Autonomia Basarabiei*. Studiu. Chişinău, 1929, pag. 101—103.

Naţionalismul păturilor conducătoare ale Basarabiei a sucombat, din cauză că legea a făcut incursiune în Basarabia.

Apoi, la existenţa şi întărirea spiritului de reconciliere a Moldovenilor dintre Prut şi Nistru, a contribuit într'o măsură oarecare şi politica internă a guvernului rusesc cu privire la naţionalităţi sau, mai bine zis, o trăsătură a ei specială[1].

Asuprind naţionalităţile, monarhia rusă a trebuit, totodată, să elaboreze un fel comun de a trăi, o oarecare egalitate. Forţa sau pedeapsa nu erau suficiente, mai trebuia şi un sistem de convieţuire. Acest sistem se impunea atâta timp, cât imperiul rusesc îngloba în cuprinsul său mai mult de 100 de limbi.

De aceea supuşii ţarului nu se divizau în clase superioare şi inferioare potrivit criteriului originii naţionale. O singură excepţie dela acest principiu general: Evreii, trataţi întotdeauna ca cetăţeni de calitate a doua, pentru care se crea o situaţie specială, nu anihilează regula generală de oarecare toleranţă naţională a statului rusesc faţă de naţionalităţi.

Bine înţeles, ea avea şi anumite limite. Guvernul rusesc nu vedea cu ochi buni ridicarea culturală a Ukrainei, a Finlandei, a Poloniei şi a altor teritorii naţionale. Istoria Rusiei cunoaşte o perioadă de luptă împotriva întrebuinţării limbii ucrainene în statul rusesc.

Un tratament de egalitate se aplica numai atâta timp, cât supuşii ruşi se foloseau de limba rusă, studiau în şcoli ruse, stăteau în serviciul Statului şi se împărtăşeau dela cultura rusă.

Fireşte că această egalitate, fie şi cu un substrat restrâns, atenua lupta naţională, îndreptând privirile asupra lipsei generale de drepturi politice, şi făcea să se vadă problema principală politică nu în luptă pentru independenţa politică naţională, ci pentru libertatea politică.

Ca şi celelalte teritorii naţionale cu dreptul la desvoltare politică proprie, Basarabia, în compunerea Rusiei, şi-a pierdut drepturile ei naţionale. Din cauză că fiecare Moldovean se bucura de toate drepturile cetăţeanului rus, slăbia în el capacitatea de luptă naţională şi, totodată, creştea înclinarea spre o luptă politică cu absolutismul.

O mare parte de vină în degradarea naţională a Basarabiei o poartă şi politica rusă de colonizare.

Sfârşind războiul cu Franţa, Rusia a început să-şi lecuiască rănile. Ea stătea în faţa scăderii numărului de populaţie şi lipsei braţelor de muncă. Şi aceasta a fost motivul, pentru care guvernul rusesc a început să acorde cetăţenia rusă oricui, chiar şi foştilor prizonieri francezi, iar în Basarabia a început o politică largă de alogenizare, adică de colonizare cu elemente străine, venite de aiurea.

Şi ceea ce, mai ales, te uimeşte, este că guvernul urmărea

---

1 Ibidem, pag. 103—105.

această politică în mod constant, uneori în dauna intereselor ruse din această provincie.

In vederea planurilor de colonizare a Sudului Basarabiei cu Bulgari din Bulgaria şi Rumelia, guvernul rusesc a oprit, la 4 Iulie 1830, mutarea ţăranilor în Basarabia de pe moşiile statului din guberniile ruse interne.

Şi numai în anul 1832, constatându-se că în Sudul Basarabiei, după instalarea coloniştilor străini, mai sunt locuri libere, s'a admis din nou colonizarea Basarabiei cu ţăranii statului din alte gubernii[1].

A jucat un rol important în procesul de decădere naţională a Basarabiei şi ideologia cercurilor adverse guvernului, care se impuneau opiniei publice. Basarabia a fost anexată de Ruşi atunci, când absolutismul ţărilor era în declin.

In a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în timpul Ecaterinei a II-a, adeptă a filosofiei enciclopediştilor francezi, care a scos în discuţie publică chestiunea aboliţiei ţărăneşti, s'a făcut mult pentru pregătirea sufletească a epocii de reforme.

Răscoalele ţărăneşti serveau de indiciu, că ele nu mai pot fi amânate.

Secolul al XIX s'a născut în zodia reformelor. Totuşi ele au întârziat din cauza împotrivirii cercurilor sociale interesate. Amânarea aţâţa spiritele oamenilor dornici de progres, crea şi întărea mentalitatea revoluţionară.

Această împărţire a forţelor sociale în două părţi distincte, una pentru baricade şi alta dincolo de baricade, nu rămânea izolată, în sfera numai a intereselor pur ruse, ci pătrundea în toate colţurile imensului Imperiu, inclusiv provinciile mărginaşe.

Lupta cu autocratismul se impunea ca o poruncă supremă a vieţii raţionale în statul rusesc.

Pe această temă se producea înfrăţirea elementelor din diferite naţionalităţi.

Apăreau, deci, scopuri sociale comune pentru diferite naţionalităţi, părţi componente ale statului rusesc.

Un rol extrem de important au jucat în procesul de decădere naţională a Basarabiei, mai ales, marile reforme sociale şi administrative din decada a şaptea a secolului al XIX-lea. Aceste reforme, pe de o parte, atenuau lupta socială dintre clasa stăpânitoare a nobililor moşieri şi ţărănime, întrucât creau aparenţa rezolvirii definitive a chestiunii agrare, prin manifestul din 19 Octombrie 1861 despre eliberarea ţăranilor din starea de iobăgie, şi, pe de altă parte, răsturnau vechea ordine administrativă, schimbând-o radical, prin crearea instituţiilor noui administrative şi judecătoreşti.

Zemstvele, introduse în Rusia în 1864, însemnau în vieaţa rusească un principiu cu totul nou.

Societatea a fost chemată la participarea directă în sfera intere-

---

[1] *Colecţia completă a legilor ruse*, Nr. 5394, ucazul Senatului din 27 Mai 1832.

selor gospodăreşti locale. Prin faptul că zemstvele au concentrat în mâinile lor o bună parte din funcţiunile administrative ale funcţionarilor numiţi, ele au contribuit la reducerea arbitrariului şi nepriceperii funcţionăreşti.

Sentimentul justiţiei şi legalitatea găseau un mare sprijin şi în noua organizare a justiţiei.

Era, în marile reforme ruse, din punct de vedere al tehnicei administrative, ceva superior regimului social-politic din timpul precedent. Comedia lui Gogol «Revizorul», scrisă sub impresiile practicei administrative anterioare reformelor, a încetat să fie caracteristică pentru administraţia nouă.

Prin urmare, marile reforme produceau efectele lor obiective, imposibil de a nu fi apreciate de toată lumea. Se foloseau de consecinţele lor bune şi teritoriile alipite, de altă provenienţă etnică decât rusă, şi de altă soartă istorică, decât pe care o aveau guberniile interne ruse.

Aceste îmbunătăţiri le-a simţit şi Basarabia. Ele contribuiau la strângerea legăturilor ei cu Rusia şi ajutau schimbarea înfăţişării naţionale a Basarabiei. Această provincie, de acum înainte, intră în făgaşul politicei ruse interne şi trăieşte intens sub semnul asimilării.

Uneori jucau un rol oarecare, în procesul istoric de care ne ocupăm, şi raporturile dintre clasele sociale. In Basarabia, guvernul rus, conform politicei sale tradiţionale, se baza pe nobilime[1]. Totuşi, el nu permitea ca aceasta din urmă, utilizând situaţia sa privilegiată, să subjuge ţărănimea completamente şi să o ducă la desperare. Guvernul rusesc proceda în asemenea cazuri cu mare dibăcie, ştiind să balanseze între pretenţiile exagerate ale nobilimii şi nevoile reale ale ţărănimii. Din când în când se puteau constata şi măsuri directe, dictate de grija guvernului pentru populaţia oropsită.

Acest fel de a guverna prevenea izbucnirea vreunei mişcări revoluţionare, slăbea spiritul de împotrivire puterii ruse, străină ca naţionalitate, şi deschidea drumul pentru împăcarea cu ea.

Concilianţa moldovenească devenea posibilă cu atât mai mult, cu cât Ruşii erau de aceeaşi confesiune ortodoxă, şi clerul basarabean, fiind apropiat de popor, ţinea legătură, când mai strâns când mai slab, cu masele populare, prin întrebuinţarea limbii moldoveneşti în biserică şi prin suferinţele comune în vieaţă.

Printre altele, această legătură se explică şi prin sistemul de recompensă a muncii clerului. Incepând cu botezul şi terminând cu rugăciunile la diferite ocazii, serviciul clerului se recompensa

---

1 Altfel proceda el în Polonia, unde, după rebeliune, guvernul rusesc a protejat pe ţărani în detrimentul moşierilor mari. M. P. Dragomanov: *Opere politice*, vol. I. Centrul şi periferiile. Moscova, 1908, pag. 163—164, 167 ş. a.

de parohieni. Numai spre sfârşitul dominaţiunii ruse a început să fie practicat pe o scară mai întinsă sistemul salarizării clerului de către stat[1].

E natural că clerul, din dorinţa de a fi pe placul parohienilor, întrebuinţa în serviciul divin limba, pe care ei o vorbeau, adică cea română.

In sfârşit, nu putem să trecem cu vedere şi succesele civilizaţiei materiale, care ajutau legăturile de comunicaţie între Basarabia şi Rusia.

Firul telegrafic a fost întins dela Odessa până la Chişinău în 1860, lucrările pentru aceasta fiind începute în Octomvrie 1859[2].

Ideea de a lega Chişinăul cu Odessa prin cale ferată a apărut în 1864. In 1868 a fost aprobat de împărat proiectul drumului de fier. In 1870 au început primele lucrări pentru construirea liniei.

Trenurile au început să circule, treptat, pe diferite porţiuni ale liniei: în 1871 pe distanţa Razdelnaia — podul de peste Nistru şi până la Chişinău: în 1873 pe distanţa Chişinău-Corneşti şi, în 1875, pe distanţa Corneşti-Ungheni.

In 1890, linia aceasta, în întregime, a trecut dela societatea particulară în stăpânirea Statului.

La începutul războiului ruso-turc, în anul 1877, s'a construit, în timp de 3 luni şi 12 zile, de antreprenorul Poleacov, linia strategică Tighina-Galaţi şi, la 7 Noemvrie 1877, ea a fost deschisă pentru transporturi militare.

La 1892—1894 s'a construit linia Mateuţi-Bălţi-Noua-Suliţa. In 1914 a urmat construcţia liniilor Basarabeasca — Cetatea-Albă şi Ungheni-Bălţi.

Nu fără temeiu, cu o rară intuiţie pentru însemnătatea liniei ferate dintre Basarabia şi Rusia, B. P. Hasdeu, ce e drept, întrebuinţând argumente cu totul de altă natură, combătea această idee şi făcea proces guvernului român din 1869. El scria: «Noi prevestiserăm că guvernul actual, zis al României, precum dăruise Muscalilor Prutul, tot aşa le va mai hărăzi linia drumului de fier dela Iaşi spre Odessa, prin care să se ucidă, în favoarea Ţarului, portul

1 N. Popovschi: *Istoria bisericii din Basarabia*. Chişinău, 1931, pag. 258—259 ş. a.

2 *«Oraşul Chişinău»*, ediţia Primăriei Chişinău, în limba rusă 1912, pag. 193—195, şi A. Ghendrich: *Istoricul construirii căilor ferate în Basarabia* (notă). Arhiva C. F. R., 15 Noemvrie 1922, pag. 195. In 1912 era gata proiectul, construcţiei unui nou drum de fer dela gara Vapniarca din Podolia şi până la portul Gebrieni la Răsărit de Chilia. Linia aceasta trebuia să treacă prin oraşul Iampol pe partea stângă a Nistrului, să traverseze judeţele Soroca şi Bălţi, apropiindu-se de oraşele — capitale ale acestor judeţe, apoi să se îndrepte spre Sud, la distanţe aproximativ egale între Prut şi Nistru, dealungul râului Cogâlnic şi să se termine la Mare, la Gebrieni. Având cu totul alta direcţie, decât celelalte căi ferate din Basarbia, anume dela Nord spre Sud, această cale ferată, fiind construită, ar fi putut să aibă pentru provincie o însemnătate economică foarte mare. Proiectul însă a rămas nerealizat. *Memoriul explicativ la proiectul liniei ferate basarabene*, 1912, pag. 5 ş. u.

Galaţi, portul Brăila şi, mai cu seamă, viitorul nostru port dela Marea Neagră»[1].

Am atins, în scurta revistă, numai cele mai principale cauze ale procesului de degradare naţională a Basarabiei.

Toate la un loc au contribuit la schimbarea înfăţişării naţionale a Basarabiei.

In realitate însă, bine înţeles, nu poate fi vorba de desnaţionalizarea Basarabiei. Marea majoritate a populaţiei tot rămânea română, tot vorbea limba românească şi, în fine, tot păstra cu sfinţenie tradiţiile naţionale. Fenomenul acesta nu numai este bine cunoscut tuturor celor, ce au trăit pe meleagurile acestei provincii, dar se dovedeşte şi în mod obiectiv, prin circulaţia cărţilor româneşti în popor[2], căruia îi plăcea cartea românească şi o prefera celei ruseşti.

In afară de aceasta şi lucrarea tânărului basarabean, de timpuriu decedat, Al. David, despre tipăriturile româneşti în Basarabia, vine să ne confirme, în modul cel mai convingător că spiritul românesc s'a păstrat viu în ţărănime. Cu toate timpurile rele pentru naţiunea românească din această provincie, în răstimpul dela 1812—1880 au apărut nu mai puţin de 116 tipărituri româneşti, iar, socotind tot timpul dominaţiunii ruseşti, nu mai puţin de 230, mai ales în domeniul folklorului şi literaturii religioase. Cărţile aveau răspândire în straturile largi ale poporului şi satisfăceau setea lui permanentă de slovă românească[3].

Deci, s'a desnaţionalizat în majoritatea sa covârşitoare sau s'a asimilat regimului rusesc, numai clasa stăpânitoare a Basarabiei. Şi-a pierdut caracterul său naţional românesc nobilimea. Intrucât, însă, în Statul rusesc nobilimea juca un rol precumpănitor şi imprima vieţii publice ruse nota sa caracteristică, schimbarea mentalităţii nobililor basarabeni însemna şi schimbări importante pentru întreaga provincie.

Procesul de asimilare a nobilimii basarabene prezintă un deosebit interes şi merită să fie demonstrat separat.

---

1 Articolul din «Traian», an. I, nr. 87, pag. 349, citat după ediţia Mircea Eliade: B. P. Hasdeu, *Scrieri literare, morale şi politice*. Buc., 1937, t. II, pag. 307—311.

2 P. Constantinescu-Iaşi: *Circulaţia vechilor cărţi româneşti în Basarabia sub Ruşi*. Chişinău, 1929, pag. 51 ş. a.

3 Al. David: *Tipăriturile româneşti în Basarabia sub stăpânirea rusă*, vol. I (1812—1880). Chişinău, 1935.

CAPITOLUL I

EVENIMENTELE PRINCIPALE. POLITICA EXTERNĂ ŞI INTERNĂ PÂNĂ LA REFORMELE SOCIALE MARI

Războiul ruso-turc din 1806—1812.

Războiul ruso-turc din 1806—1812, ce s'a sfârşit pentru Moldoveni cu pierderea Basarabiei, a fost o consecinţă logică şi firească a luptelor diplomatice şi militare ruso-franceze[1].

Neînţelegerile între Napoleon şi Alexandru I au început încă din primăvara 1802 şi au mers crescând până la alcătuirea coaliţiei împotriva lui Napoleon. In aparenţă se produceau mici ciocniri de interese şi înţepări de ambiţii personale.

In 1802 Napoleon şi-a însuşit titlul de consul pe vieaţă. Educat în spiritul principiului de libertate, Alexandru I a socotit acest gest al rivalului său drept uzurpare grea şi, în scrisoarea sa către fostul său educator De la Harpe, l-a calificat din momentul acesta «cel mai vestit din toţi tiranii lumii, pe care îi găsim în istorie»[2].

Fără nicio jenă, Napoleon a încorporat Franţei teritoriul, regelui Sardiniei, pe care îl susţinea Alexandru I, iar în 1803, după reînceperea ostilităţilor împotriva Angliei, a ocupat Hannoverul.

Procedeele lui Napoleon demonstrau făţiş dorinţa lui de a dispu-

---

1 M. N. Bogdanovici. Istoria domniei lui Alexandru I şi a Rusiei din timpul său, vol. I—VI, S.-Pet., 1869—1871.

S. Soloviev. *Împăratul Alexandru I.* Politica. Diplomaţia, S.-Pet., 1877.

Mar. princ. Nicolae Mihailovici. Tratativele diplomatice dintre Rusia şi Franţa dinainte de 1812, I—VI. S.-Pet., 1905—1908 (corespondenţa ambasadorilor Caulaincourt şi Lauriston).

L. Kasso. *Rusia la Dunăre* şi organizarea oblastei Basarabia, Moscova, 1913.

Petrov. *Războiul Rusiei cu Turcia din 1806—1812*, vol. I—III.

Mihailovschi. *Descrierea războiului turcesc*, Moscova, 1843.

A. Vandal. *Napoleon et Alexandre I*, t. I—III, Paris 1891—1896, trad. rusă. S.-Pet., 1910—1913.

E. Driault. *La politique orientale de Napoleon* (1806—1808), Paris, 1904.

Tchitchagoff Memoires inedits. Campagnes de la Russie en 1812 contre la Turquie, l'Autriche et la France, Berlin, 1855.

A. Oţetea. *Contribution a la question d'Orient*, Buc., 1930.

A. D. Xenopol. *Războaiele dintre Ruşi şi Turci* şi înrâurirea lor asupra ţărilor române, vol. I, Iaşi, 1880, pag. 175—218.

M. Dumitrescu. *Politica lui Napoleon faţă de ţările române*, f. an.

P. Gore. *Anexarea Basarabiei*, schiţă istorică, «Basarabia», monografie, Chişinău, 1926, pag. 154—176.

N. Iorga. *Luarea Basarabiei şi Moruzeştii*. Anal. Ac. Rom., vol. XXXII, Buc., 1910, pag 160-185.

M. Draghici. *Istoria Moldovei pe timp pe 500 ani*, I—II, Iaşi, 1857.

E. Hurmuzachi. *Documente*, vol. III, Suplim. I: jurnalul contelui Langeron.

R. Rosetti. *Arhiva Senatorilor*, Anal. Ac. Rom., Buc., 1909, I—IV.

2 N. C. Şilder. *Împăratul Alexandru I, vieaţa sa şi domnia*, I—IV. S.-Pet., 1904, vol. II, pag. 117.

ne de soarta Europei. Curtea rusească a început să-l urască. Ca ecou al acestor sentimente, ambasadorul rus la Paris, intransigentul conte Morcov, rechemat după cererea lui Napoleon, a fost înlocuit cu un funcţionar de mâna a doua, Ubri.

Indignarea curţii ruseşti a atins culmea în 1804, când, din ordinul lui Napoleon, pe teritoriul german a fost arestat prinţul Enghien, dus la Paris şi aici ucis, fără nicio vină din partea sa. Ştirea acestui eveniment a produs la Ruşi o adevărată consternare. Indrăzneala lui Napoleon merge şi mai departe: în acelaşi an el se proclamă împărat.

Sub aceste aparenţe de lucruri relativ mici se ascundeau adevăratele cauze ale neînţelegerilor: dorinţa de hegemonie şi de expansiune economică a Franţei în dauna Angliei, care urma să fie distrusă şi nimicită, şi o altă tendinţă opusă acesteia a Rusiei, care nu vroia şi nu putea să rămână neutră, când Europa a ieşit din încheieturile sale şi s'a trezit duhul răpirilor internaţionale. Pe această canava se brodau toate tablourile din vieaţa Europei sbuciumate de atunci.

S'au încercat întâiu lupte împotriva lui Napoleon, susţinute de Anglia. Cu această ocazie trimisul rus special Novosilţev discuta la Londra împărţirea eventuală a teritoriilor lui Napoleon şi vroia să se înţeleagă asupra persoanei regelui francez, ce trebuia să-l înlocuiască[1].

Ambele războaie, ce au urmat împotriva lui Napoleon (în 1805—1806 şi 1806—1807), s'au terminat cu înfrângeri cumplite ale inamicilor lui. Bătălia dela Austerlitz (în Moravia) din 20 Noemvrie (2 Dec.) 1805 a fost pentru Ruşi un adevărat dezastru. Au fost bătuţi ei şi la Friedland în Iunie 1807.

Faţă de aceste evenimente nu putea să rămână impasibilă şi Turcia. Fascinat de succesele lui Napoleon şi sub îndemnul trimisului francez Sebastiani, sultanul, la sfârşitul lunei August 1806, destituie pe domnitorii principatelor române, Constantin Ipsilanti şi Alexandru Moruzi, rusofili, numind în locul lor pe Alexandru Suţu în Ţara Românească şi Scarlat Calimah în Moldova, devotaţi Francejilor. Această măsură unilaterală contrazicea tratatul dela Kuciuk-Kainardji şi hatti-şeriful din 1802, prin care se stabilea că domnii români se numesc pe termen de 7 ani şi nu pot să fie destituiţi, decât în urma vinei lor mari şi cu consimţământul Rusiei.

Generalului rus Mihelson i se ordona (la 16 Oct. 1806) a intra în Principate. De frica Rusiei şi flotei engleze, Turcia reintegrează pe domnii scoşi din domnie. Dar Rusia nu se mulţumeşte cu această restituire şi prezintă cereri noui: restabilirea tuturor drepturilor şi privilegiilor Moldovei şi a Valahiei, liberarea lor de armata neregulată şi banditească a lui Pasvan-Oglu etc. Neaşteptând răspuns,

---

1 M. V. Dovnar-Zapolschi. *Istoria rusească cea mai nouă*, vol. I, 1913, pag. 100.

Bogdanovici. Ibidem, vol. I. pag. 358—359.

trupele ruse din porunca împăratului, fără a declara războiu, ocupă Basarabia şi trec Prutul[1]. Turcia cere explicaţii ambasadorului rus la Constantinopol, Italinschi, care însă nu le poate da, pierzând contactul cu guvernul rusesc. Sebastiani stărue pentru a declara războiul Rusiei de către Turci şi reuşeşte. La 27 Dec. 1806 războiul se declară de Turcia în mod formal. De acum înainte raporturile ruso-turceşti intră completamente în ţesătura internaţională europeană şi se desfăşoară aproape în deplină dependenţă de ea.

Imposibilitatea de a birui pe Napoleon crease o atmosferă de destindere. Napoleon invită pe Alexandru la o discuţie personală pentru a se stabili o înţelegere. Intâlnirea are loc la *Tilsit,* la 25 Iunie (7 Iulie) 1807, şi duce la încheierea unui tratat ruso-francez. Alexandru I recunoaşte hegemonia Franţei în Apusul Europei şi aderă la sistemul continental al lui Napoleon împotriva Angliei. In schimb, el obţine libertate de acţiune în Suedia şi Turcia[2].

Rusia şi Franţa încheie alianţa ofensivă şi defensivă şi se obligă a acţiona împreună, oriunde ar fi. Alexandru îşi ia sarcina de a mijloci împăcarea lui Napoleon cu Anglia, iar Napoleon de a mijloci împăcarea Rusiei cu Turcia. Ruşii trebuiau să evacueze principatele dunărene, şi Turcii nu puteau să le ocupe până la încheierea păcii cu Rusia. Conform clauselor secrete (art. 8), dacă Poarta nu va încheia pace cu Rusia în termen de 3 luni, ambii împăraţi s'au obligat să facă războiu Turciei şi să împartă în urma lui toate teritoriile europene ale Turciei, cu excepţia Constantinopolului şi Rumeliei.

Ştirea păcii dela Tilsit a produs în Rusia cea mai penibilă impresie. Se simţea că Rusia s'a supus voinţei lui Napoleon. Tratatul dela Tilsit era dăunator intereselor economice ruseşti, deoarece Anglia era atunci principalul cumpărător al materiilor prime ale Rusiei şi, la rândul său, exporta în Rusia obiecte de lux.

Ruşii, deşi s'au obligat să evacueze principatele, în urma tra-

---

1 Istoricul rus Mihailovschi, ibidem, pag. 19—27, 207—209 ş. a., ne dă următoarele amănunte cu privire la ocuparea Basarabiei. Armata rusească era pusă sub comanda generalului Mihelson. La 11 Noemvrie avantgarda rusă, sub comanda contelui Dolgoruki, trece Nistrul în dreptul oraşului Movilău, la 12 Noemvrie ocupă Bălţii şi la 14 Noemvrie trece Prutul lângă Sculeni.

Urmează ocuparea Hotinului de către trupa generalului Essen şi a Tighinei de către Meiendorf. Această din urmă cetate a fost luată graţie trucului pe care l-a organizat generalul Meiendorf pentru trimişii paşei la Dubasari. Pentru a-i induce în eroare asupra numărului armatei ruseşti, în faţa casei, unde ei se aflau, unităţile ruse au trecut de vreo câteva ori, schimbându-şi înfăţişarea externă (coifuri etc.). S'a ajuns la impresia unei armate fără sfârşit. E posibil, credem, să fi jucat un rol şi banii ruseşti. In noaptea de 24 Noemvrie, trecând prin poarta cetăţii Tighina, peste podul aruncat deasupra canalului cu apă, care înconjura cetatea, două batalioane ruseşti au ocupat-o.

Garnizonei i s'a lăsat posibilitatea de retragere spre Ismail. In felul acesta cetatea Ismail a fost întărită şi Ruşii n'au putut-o lua, decât la 14 Septemvrie 1809.

Celelalte cetăţi (Cetatea-Albă, Chilia) şi oraşe s'au predat fără împotrivire.

2 A. Vandal, vol. I, anexa, pag. 503—513 (trad. rus.): actele semnate la Tilsit la 17 Iulie 1807.

tatului dela Tilsit, precum şi în urma armistiţiului, încheiat cu Turci la Slobozia (lângă Giurgiu) la 24 August 1807, au refuzat să se execute sub pretext că în textul înţelegerii au fost introduse şi unele condiţii, ce de obiceiu nu figurează în asemenea cazuri (înapoierea vaselor şi a prăzii militare) şi sunt ofensatoare pentru onoarea armatei ruse[1].

Spre Februarie 1808 se putuse constata că negocierile dintre Franţa şi Anglia nu dau rezultate. Indignat, Napoleon se hotărăşte a-i da lovitură mortală. El scrie împăratului Alexandru I faimosa sa scrisoare din 2 Februarie 1808 şi, totodată, dă instrucţiuni lui Caulaincourt, prin care îi porunceşte a transmite ţarului, că el doreşte ceea ce doreşte ţarul[2]. «Noi nu putem să ne ciocnim: lumea e prea mare. Eu nu voiu insista ca dânsul să evacueze Moldova şi Valahia. Să nu insiste nici el ca eu să evacuez Prusia». Apoi el descrie planul unei expediţii militare în India şi al unei împărţiri a Turciei... «Anglia va fi cuprinsă de panică... Ştiu că pentru a realiza aceasta, e nevoie întâiu de a împărţi Imperiul Otoman, şi de aceea e necesară o întrevedere cu împaratul... Orice creştere a teritoriului Rusiei şi mărirea forţelor ei eu voiu accepta cu plăcere. Eu nu invidiez nimic». Urmează invitaţia împăratului la Paris sau la un punct, ce ar fi la jumătatea distanţei dintre Petersburg şi Paris.

Scrisoarea a produs la curtea rusească o impresie puternică, însă pentru scurt timp. Napoleon în compensare pentru Moldova şi Muntenia cerea Silezia. Bucuria a cedat locul bănuielilor[3]. In urma scrisorii, la Petersburg, între Rumianţev, ministru de externe, şi Caulaincourt, ambasadorul francez, merg tratative cu privire la împărţirea lumii între Franţa şi Rusia. Primul cerea pentru Rusia, în afară de Moldova şi Muntenia, încă Bulgaria, «poate» Serbia, Constantinopole, Bosforul şi Dardanelele, consimţind ca Franţa să-şi anexeze Morea, Egipetul, Albania, «chiar» Siria şi o parte din Bosnia[4]... Napoleon nu era dispus pentru aceste concesiuni.

«Grand projet», sub care nume este cunoscută în literatura istorică franceză scrisoarea din 2 Februarie 1808, era creat, se pare, mai mult pentru a măguli amorul propriu al împăratului rusesc, decât pentru a fi realizat, cel puţin în întregime, întru cât, în acelaşi timp, Napoleon stăruia să ridice împotriva Rusiei pe veşnica ei concurentă, Austria. El atrăgea atenţia ambasadorului austriac Metternich asupra primejdiei moscovite şi socotea pretenţiunile Austriei asupra văilor Dunării fireşti, fiind «bazate pe geografie» şi a promis să nu admită împărţirea Turciei sau, în caz

---

1 A. Vandal, vol. I, cap. IV, pag. 171—172.
2 Ibidem, cap. VII, pag. 243 ş. u.
Karţov şi Voenschi. *Cauzele războiului din 1812*, S.-Pet., 1911, pag. 62—63.
3 A. Vandal, vol. I, cap. VIII, pag. 286.
4 Ibidem, pag. 286—310.

de nevoie, să cheme la această împărţire pe Austria, ca prima interesată[1].

Totuşi, în urma înfrângerii din Spania, Napoleon a fost nevoit să caute înţelegere cu împăratul rusesc. In Septemvrie 1808, la *Erfurt*, a avut loc o nouă întâlnire între aceşti doi împăraţi, care s'a terminat cu un nou tratat secret[2]. Conform tratatului, Napoleon a consimţit la încorporarea în Rusia a Finlandei, Moldovei şi Munteniei, iar Alexandru a recunoscut pe fratele lui Napoleon ca rege spaniol. Rusia urma să capete principatele fără ajutorul francez. Celelalte provincii turceşti trebuiau să rămână intacte.

Franţa se angaja la ajutor militar numai în cazul, dacă în războiul ruso-turc ar interveni Austria sau altă putere. La rândul său Rusia se obliga să ajute Franţa în cazul unui atac împotriva ei din partea Austriei.

In ce priveşte Anglia, interlocutorii s'au oprit la principiul «uti posidetis», adică la principiul graniţelor existente de fapt.

De data aceasta ieşise mai mulţumit Alexandru. Insă alianţa ruso-franceză nu mai era sinceră, ca la Tilsit. Fiecare vroia să câştige timp, amânând răfuiala, pentru a se ocupa de treburile lui proprii: Napoleon – de Spania, Alexandru — de principatele dunărene şi Turcia.

Războiul ruso-turc se desfăşura foarte încet, atât din cauza că Ruşii au slăbit foarţele lor militare la Dunare, pentru a le întrebuinţa în războiul cu Suedia, cât şi din cauză că Turcia a suferit revoltele Ienicerilor, care puneau pe sultani în scaun şi îi destituiau.

Sub impresia Erfurtului, Turcia se apropie de Anglia. La 15 Aprilie 1810 Ruşii notifică încorporarea principatelor dunărene. Pentru cazul de reuşită a anexării lor, principele Prozorovschi avea gata şi un proiect de divizare a lor în patru gubernii: prima urma să fie Basarabia, a doua Moldova, a treia Muntenia şi a patra Oltenia[3]. Pentru dobândirea lor, însă războiul continua.

Deşi după Erfurt prietenia ruso-franceză era mai mult decât îndoielnică[4], se pare totuşi că Napoleon dorea sincer înţelegerea cu Rusia, pentru a evita războiul francezo-rus. De două ori el şi-a manifestat dorinţa de a se înrudi cu ţarul, cerând mâna surorilor lui. In 1808 el cere în căsătorie pe Ecaterina Pavlovna, iar în 1810 pe Anna Pavlovna. In ambele cazuri primeşte refuz[5].

In 1810, armata rusă dunăreană trece sub comanda contelui Nicolae Kamenschi al 2-lea. I s'au dat instrucţiuni, din care se

---

1 M. Pocrovschi. *Politica externă a Rusiei in primele decenii ale sec. al XIX-lea.* «Istoria Rusiei în sec. al XIX-lea», ed. Granat, vol. II, pag. 528.

2 A. Vandal, ibidem, cap. XII, pag. 430 ş. u.

3 L. Kasso. Ibidem, pag. 68.

4 In 1809 Rusia participă, alături de Napoleon, la războiul împotriva Austriei numai de formă. Participarea s'a redus la o singură luptă, în care au fost ucişi 2 soldaţi şi 2 ofiţeri ruşi. N. Şilder, ibidem, vol. II, pag. 240—241.

5 A. Vandal, Ibidem, vol. I, cap. XII, pag. 464—477, vol. II, cap. V, pag. 173—205 (trad. rus.).

constată că împăratul Alexandru I dorea anexarea Moldovei şi Munteniei, independenţa Serbiei şi o contribuţie din partea Turciei în suma de 20 milioane de piaştri. Studiind chestiunea la faţa locului, Kamenschi a propus împăratului să se cedeze Oltenia Austriei, în schimbul Bucovinei. Această propunere, din porunca împăratului, a fost comunicată Austriei, dar curtea vieneză a respins-o[1].

Neînţelegerile ruso-franceze au început să se accentueze. Ţarului i se imputa nerespectarea sistemului continental, iar lui Napoleon — arbitrariul (anexarea la Franţa a oraşelor Hansei şi a statului Oldenburg).

Anul 1811 se petrece în pregătirile militare ale ambelor părţi. In asemenea împrejurări trebuia să fie grăbită pacea cu Turcia. Kamenschi a fost înlocuit cu generalul Kutuzov, care a sosit la destinaţie la 7 (19) Aprilie 1811.

La 2 (14) Octomvrie a acestui an armata turcească a suferit lângă Slobozia din partea Ruşilor, cea mai cumplită înfrângere[2]. Imediat după aceasta a început la Giurgiu tratativele de pace şi marele vizir a consimţit să cedeze teritoriul până la râul Siret. Sultanul însă a refuzat să aprobe această învoire, propunând ca hotar Prutul, fără însă partea de Sud a Basarabiei. Kutuzov n'a consimţit, însă tratativele au continuat[3].

In Noemvrie 1811, împuternicitul francez la Constantinopole, la Tour-Maubourg, se silea să convingă pe sultan că în curând Franţa va face războiu Rusiei şi că Napoleon va restaura regatul Poloniei. In cazul concesiunilor în favoarea Rusiei, provinciile cedate ei de Turcia vor fi recucerite şi date Poloniei, care îşi va întinde astfel hotarele până la Dunăre. Cu toate că Turcii erau învăţaţi, în lunga lor experienţă diplomatică, să nu creadă nimănui, fără excepţia Franţei, sugestiile trimisului francez influienţau asupra îndărătniciei sultanului în tratativele cu Ruşii.

Ele fiind reînnoite, au trecut prin trei stadii. In Noemvrie 1811 Turcii au consimţit să dea Rusiei Basarabia până la râul Prut, fără însă partea de Sud, cu Cetatea-Albă, Ismail şi Chilia. In Martie 1812 au cedat şi Cetatea-Albă şi, în sfârşit, în Aprilie 1812, se obligau să distrugă cetăţile Ismail şi Chilia, dar pretindeau să ridice un oraş turcesc la gurile lacului Cahul[4].

Alexandru I simţea nevoia de a grăbi încheierea păcii. Incă în Iunie 1811, printr'o scrisoare adresată lui Kutuzov, împăratul îl întreba, dacă nu crede el necesar, pentru lichidarea completă a afacerii, să ceară dela Poartă numai Moldova până la râul Siret, cu condiţiunea însă ca pentru restul Moldovei şi pentru Muntenia, Turcia să plătească 20 milioane de piaştri[5]. La începutul anului

---

1 Bogdanovici. *Istoria domniei împ. Alexandru I*, vol. II. pag. 493—495.
2 Ibidem, pag. 527—530.
3 Ibidem, pag. 533.
4 N. Iorga. *Acte şi fragmente cu privire la istoria Românilor*. Buc., 1896, vol. II, mai ales pag. 457 ş. u.
5 M. Bogdanovici. Ibidem, pag. 531.

următor, printr'un rescript din 22 Martie, împăratul permite lui Kutuzov, la nevoie extremă, a încheia pacea, punând ca hotar Prutul până la vărsarea lui în Dunăre, însă cu condiţia încheierii de către Turcia cu Rusia a unui tratat de alianţă militară împotriva lui Napoleon[1].

Ţarul n'a fost mulţumit de mersul tratativelor. I se părea că prea se tărăgănează, iar războiul cu Franţa se vedea inevitabil. De aceea el aştepta cu nerăbdare încheierea păcii şi alianţa militară cu Turcia. Pierzând răbdarea şi, pe de altă parte, ne putând suporta plângerile Moldovenilor şi Muntenilor cu privire la diferite nedreptăţi şi asupriri[2], pricinuite de armata rusească, el a trimes în locul lui Kutuzov pe amiralul Ciciagov[3].

Ciciagov socotea achiziţiile teritoriale pentru Rusia în momentul acela neoportune. După părerea lui ţinta principală a tratativelor trebuia să fie alianţa ofensivă şi defensivă cu Turcia, în desacord cu Kutuzov, care dădea mai puţină însemnătate acestei chestiuni[4].

Insă Kutuzov, prevenit de Rumianţev, a grăbit încheierea păcii.

Se afirmă că pentru a ajunge scopul, el a arătat împuterniciţilor turci nişte scrisori ale lui Napoleon, cu un proiect de împărţire a teritoriilor turceşti[5]. Când Ciciagov a ajuns la Bucureşti, era târziu. Condiţiunile preliminare erau semnate. Conform tratatului, încheiat la Bucureşti la 16 (28) Mai, Rusia îşi încorpora Basarabia pe linia râului Prut[6].

Ciciagov era foarte nemulţumit de această întorsătură neaşteptată, şi în raportul său către împărat insista asupra necesităţii de a căpăta alianţa militară cu Turcia. El propunea un plan fantastic, de a trimete o parte din armata rusească prin teritoriul Turciei în Iliria şi Italia, în scopul de a sili pe Napoleon să rupă ceva din forţele militare franceze pentru aceste fronturi noui. In

---

1 M. Bogdanovici. *Istoria războiului din 1812*, vol. II, S.-Pet., pag. 497.

2 Despre fărădelegile armatei ruseşti, amir. Tchitchagov în «Memoriile» sale.

3 M. Bogdanovici. *Istoria împ. Alexandru I*, vol. III, pag. 161.

4 L. Kasso, ibidem, pag. 149 ş. u.

Se pare că un singur om la curtea rusă nu dorea încorporarea Basarabiei din motive perfect principiale: contele N. S. Mordvinov, care, în 1810, într'un raport, prezentat împăratului Alexandru I, se pronunţa împotriva cuceririlor teritoriale, Rusia fiind prea întinsă, şi cerea terminarea grabnică a războiului ruso-turc. A. Kornilov. *Curs de istoria Rusiei în secolul al XIX-lea*, Moscova, 1912, vol. I, pag. 159

5 Ibidem, pag. 162. In literatura istorică există o bănuială de trădare a intereselor turceşti din partea fraţilor Dimitrie şi Panait Moruzi decapitaţi de Turci, bazată pe faptul că primului dintre ei i s'a dat, de ţar, o moşie în Basarabia, în valoare de 100.000 lei, că în averea lui s'a găsit un inel de briliante în valoare de 15.000 piastri şi că în sfârşit fratele lui Panait a ţinut neînmânată curţii turceşti scrisoarea lui Napoleon, prin care împăratul francez îl sfătuia pe sultan să nu facă pace cu niciun preţ. Chestiunea a fost examinată amănunţit de D-l N. Iorga, care a ajuns la concluzia că în purtarea fraţilor Moruzi nu se observă «o îmbulzeală de trădare» şi că ei servesc, cum pot, interesele Turciei. N. Iorga, *Luarea Basarabiei*, pag. 176—177 ş. a.

6 *Colecţia completă a legilor ruse*, Nr. 25.110. Istoricul rus M. Pocrovschi, *Politica externă*, ibidem, pag. 546, afirmă că războiul ruso-turc din 1806—1812 s'a terminat pentru Ruşi «aproape cu nimic». Basarabia e nimic!

caz de refuz din partea Turciei, el propunea să meargă cu armata sa peste Balcani direct la Constantinopole, unde credea că va fi susţinut puternic de flota rusească[1].

Socotind acest plan prea riscant, împăratul ratifică tratatul dela Bucureşti, dar Kutuzov îl plăteşte cu disgraţia, rămânând în această situaţie până ce se va simţi nevoia de el în războiul cu Napoleon.

Astfel a fost înstrăinată Basarabia, a cărei pierdere se va resimţi dureros de boierimea şi obştea moldovenească.

Dacă ordinea revoluţionară, realizată de Napoleon în Europa, s'ar fi menţinut pe baza înţelegerii ruso-franceze dela Tilsit şi Erfurt, Anglia ar fi fost zdrobită, iar principatele romane ar fi fost anexate la Rusia în întregime, pentru ca, în viitor, ele să repete, mutatis mutandis, soarta Poloniei sau a Finlandei.

Insă mecanismul evenimentelor, dictat de logica intereselor interne şi externe ale fiecărui stat mare din acel timp, a dus la alte rezultate, decât cele plănuite, şi noi ne-am ales cu Basarabia rusească în curs de un secol şi mai mult.

Revolta Grecilor (Eteria) şi a Românilor.

In războiul cu Rusia Napoleon a fost înfrînt. El fuge din Rusia cu o trăsură ţărănească, învelit cu şaluri şi blăni, fără armată, abia scăpând să nu fie prins, numai datorită greşelii amiralului Ciciagov. La Varşovia el a spus celor ce l-au întâmpinat: «Dela măreţie şi până la o situaţia caraghioasă este numai un pas»[2].

După epoca războaielor napoleonene începe epoca restauraţiei, bazată pe legitimism ca principiu suprem al conduitei statelor în treburile lor politice. Sfânta Alianţă, încheiată în 1815 între împăratul Alexandru I, Franz I al Austriei şi Friedrich Wilhelm al III-lea al Prusiei, avea de scop să introducă în vieaţa politică perceptele religiei ortodoxe şi să transforme pe monarhi, puşi de Providenţa dumnezeiască pentu a administra familia întregei omeniri, în fraţi între ei şi părinţi faţă de supuşii lor. De fapt, însă, Alianţa serveşte de instrument politicei reacţionare[3].

Totuşi, ea nu poate opri năzuinţa popoarelor la libertate. In 1820—1821 începe o serie întreagă de revoluţii naţionale: în Ianuarie 1820 în Spania, Iulie în Neapole, August în Portugalia şi în Martie 1821 în Piemont. In rândul lor intră şi revoluţiile paralele ale Românilor şi Grecilor din 1821.

Revolta Grecilor, cu ajutorul Eteriei, societate secretă a «prietenilor», stă sub influenţa directă a ideilor de libertate naţională

---

1 M. Bogdanovici. Ibidem, pag. 164—165.

2 A. Kornilov. Ibidem, pag. 189.

3 A. Debidour. *Histoire diplomatique de l'Europe*, t. I, la Sainte-Alliance, Paris, pag. 79—98.

ale veacului, dar totodată şi în legatură cu ideologia expansiunii ruseşti în Balcani[1].

In politica sa externă, în tot cursul secolului al XIX-lea Rusia duce necontenit o acţiune mare antiturcească, visând cucerirea Constantinopolului şi a principatelor române. Işi schimbă uneori metoda, dar scopul rămâne. Sufere din când în când eşecuri, dar înfruntă obstacole şi merge înainte. Dacă nu reuşeşte pe deplin, aceasta se datoreşte caracterului prea complicat al chestiunii orientale. In nodul politicei externe otomane, fiecare din marile puteri îşi avea reprezentate interesele sale particulare.

In realizarea politicei externe ruseşti, Basarabia juca un rol foarte important. Aci se făcea concentrarea trupelor în cazuri de războiu şi de aci pornea atacul împotriva Turciei. Dar, mai ales, un rol cu totul special a jucat Basarabia în pregătirea Eteriei şi revoltei greceşti, ce avea ca obiectiv reînfiinţarea statului grecesc.

Incă din timpul Ecaterinei a II-a s'a emis de oamenii politici ai acestei împărătese «proiectul grecesc» şi Ecaterina II-a îl discuta serios, cerând pentru realizarea lui consimţământul din partea împăratului Austriei Iosif al II-lea. Iar tratatul ruso-turc din 1774 prin art. 7 consfinţea protecţia de către ţar a supuşilor creştini ai Porţii Otomane.

Sub tutela acestui tratat, Grecii au început să facă comerţul, mai ales de grâne, cu ţărmul Mării Negre, mijlocind în favoarea Ruşilor. In urma acestui comerţ s'a creat marele port comercial Odessa, care la început era o simplă colonie[2]. De aceea nu trebuie să fie de mirare că sub domnia împăratului Alexandru I, după căderea lui Napoleon, în epoca marilor transformări în lumea internaţională, tocmai la Odessa printre Grecii comercianţi mari înstăriţi se popularizează ideea renaşterii statului grecesc.

In umbra proiectului grecesc al Ecaterinei apare «eteria».

Eteria a luat naştere la negocianţii greci din Odessa, sub in-

---

1 G. Gervinus. *Geschichte des XIX-ten Jahrhunderts*, Bd. V, trad. rus., S.-Pet., 1868, volum în întregime consacrat revoltei greceşti, mai ales pag. 96—142; se bazează mai mult pe lucrările istoricului grec Filimonos.

C. D. Aricescu. *Istoria revoluţiei române dela 1821*, Craiova, 1874, I—II.

I. Filitti. *Frământări politice şi sociale în Principatele române dela 1821 la 1828*, Buc. 1932.

E. Vîrtosu. *1821. Date şi fapte noui*, Buc., 1932 şi *Tudor Vladimirescu.* Pagini de revoltă, Buc., 1936.

N. Iorga. *Iordachi Olimpiotul.* Mem. Ac. Rom , seria II, vol. XXXVIII, şi, în general, toate lucrările, consacrate revoluţiei lui Tudor Vladimirescu.

2 Oraşul Odessa este un oraş nou, întemeiat abia în 1794 de general-maiorul De Ribas şi organizat de vestitul emigrant francez ducul Richelieu. I-a urmat în 1815 contele Langeron. Inainte de întemeierea oraşului pe locul lui se afla un conac întărit turcesc cu sat. Oraşul Odessa a atras din împrejurimi o populaţie numeroasă de diferite naţionalităţi şi foarte mulţi Moldoveni. O mahala a oraşului până acum poartă numele de «Moldovanca». *Odessa, 1794—1894*, publicaţia Municipiului cu ocazia centenarului oraşului Odessa, 1895, Introducere şi pag. 788—789.

Desvoltarea comercială a oraşului se datoreşte în cea mai mare parte Grecilor. S. Tatiscev. *Politica externă a împăratului Nicolae I*, S.-Pet., 1897, pag. 233—234.

fluenţa, diferitelor îndemnuri, ei fiind ademeniţi de patriotism, de consideraţiuni de afaceri, de încredere şi speranţe în Rusia, de sminteala politică şi ambiţia personală[1].

Iniţiatorul «eteriei», a fost Nicolae Scufas din Arta. Membrii eteriei se repartizau în 7 grade, din care două inferioare erau destinate pentru forţele militare locale periferice, trei de mijloc erau propagandişti, element activ, şi primele două superioare erau rezervate conducerii şi instruirii. Scopul eteriei era lupta împotriva Turcilor pentru înălţarea crucii şi renaşterea Greciei.

Cele mai mari speranţe se puneau în omul popular atunci atât printre Greci, cât şi în sferele curţii ruseşti din Petersburg, contele Capodistria[2].

Grec după naştere (s'a născut în oraşul Capo d'Istria depe insula Corfu), el a trecut în serviciul de stat al Rusiei după pacea dela Tilsit şi a ridicat toate treptele carierei diplomatice. In 1812 el este şef al cancelariei diplomatice în armata rusă la Dunăre de sub comanda amiralului Ciciagov şi după terminarea războiului ruso-turc devine în 1813 şef al cancelariei respective în armata generalului Barclay de Tolly[3].

In acelaşi an el însoţeşte pe împăratul Alexandru în Europa în calitate de şef al cancelariei împărăteşti. In 1815 devine stat-secretar la externe, împărţind munca de conducere a afacerilor străine cu Nesselrode, iar în 1816 i-se oferă postul ministrului de externe. In această funcţiune el rămâne până la anul 1822.

Om realist, el se pronunţă împotriva legitimismului, stăruind să-l modereze pe ţar în privinţa ideilor Sfintei Alianţe, şi milita pentru principiul neamestecului în vieaţa popoarelor. Fiind consecvent nu cerea dela împărat ajutor militar pentru Greci. Deşi însuşi el a înfiinţat în 1814 o eterie, de două ori a refuzat să se pună în fruntea mişcării eteriste.

F. F. Vighel, făcându-se ecoul respectului, de care se bucura acest om în societatea rusească, îl caracterizează ca «spirit înalt, sentimente nobile, desinteresarea materială fără seamăn; se părea că el s'a scoborît din vechea Grecie şi este contimporanul lui Aristide»[4].

---

1 G. Gervinus. Ibidem, pag. 99.

2 Mendelsohn-Bartholdy, *Graf I. Kapodistria*, Berlin. 1864.

Betant, *Corespondence du comte I. Capodistria*, Geneve, 1839.

Teplov, *Contele Ioan Kapodistria*, «Istoriceschii Vestnic», 1893, Nr. 8—9.

A. V. Tereşcenco, *Contele I. A. Kapodistria*, din publicaţia: «Incercare de a descrie vieaţa demnitarilor superiori, ce au condus afacerile externe din Rusia, S.-Pet., vol. I—III, 1837.

Memoriile contelui Kapodistria despre activitatea sa în serviciul Rusiei. «Colecţia Societăţii Istorice Ruse împărăteşti», vol. III.

A. Sturdza, *Amintiri despre vieaţa şi activitatea lui Kapodistria, cârmuitorul Greciei*, Moscova, 1864 (mi-a fost inaccesibilă).

3 A. V. Necliudov. *Portrete vechi*. Cronica familiei, partea II, Nice, 1933 (ruseşte), pag. 214.

4 F. F. Vighel. *Memorii*. Moscova, 1865, partea V, pag. 64—65.

I. A. Capodistria, ministru de externe al Rusiei (după un portret din 1822).

Capodistria se afla în permanentă legătură de idei şi de acţiune cu amicul său şi colaboratorul apropiat Alexandru Scarlat Sturdza, care îl seconda în activitatea diplomatică, precum şi în apărarea drepturilor Basarabiei. Planurile acestor doi oameni le destăinuieşte acelaşi F. F. Vighel în memoriile sale astfel:

Sturdza «nu-şi ascundea dorinţa de a vedea Moldo-Valahia o împaraţie a parte, întrând în compunerea ei deasemenea Basarabia, Bucovina şi Transilvania... Grec după mamă, moldovean după tată, era căsătorit cu o nemţoică... Un amic al ordinei şi instituţiilor monarhice el visa o republică, sub preşedinţia lui Capodistria»[1]. Autorul adaugă: «După părerea lui cu eliberarea unei singure Grecii nu se poate mărgini. Cu excepţia Moldovenilor şi Valahilor, toate popoarele ce locuiesc la Nord de Constantinopole au să între în compunerea imperiului grecesc reînnoit»[2].

Din iniţiativa Grecilor şi aproape sigur cu consimţământul lui Capodistria, A. Sturdza de două ori a prezentat ţarului rapoarte

1 Ibidem, partea VI, pag. 103—104.

2 Ibidem, pag. 104. Sentimentele greceşti ale lui Sturdza se confirmă de Necliudov, ibidem, pag. 125, care scrie: «Scarlat Dimitrie Sturdza, precum şi fiul său Alexandru, erau printre cei mai convinşi şi activi filoelini».

A. Ispilanti, conducătorul eteriei.

în chestia eliberării greceşti, prima dată la congresul dela Viena, la 11 August 1814, şi altădată la Petersburg în Fevruarie 1817[1]. Insă ţarul deşi simpatiza mişcarea în principiu[2], nu se arăta gata să protejeze pe Greci. Capodistria se conforma vederilor împaratului şi cu toate că dorea renaşterea Greciei, ca un adevărat patriot grec, nu vedea posibilităţi practice de realizare, sfătuind pe capii mişcării să nu recurgă la mijloace de forţă, ci să aştepte momentul mai potrivit.

In speranţă că impăratul totuşi la urma urmei va interveni în favoarea Grecilor, în fruntea eteriei s'a pus generalul rus principe Alexandru Ipsilanti, fiul fostului domn din Moldova şi Muntenia Constantin Ipsilanti şi prieten bun cu Capodistria.

El se pregătea să înceapă revoluţia Greciei dela Pelopones. In Octomvrie 1820 amicii lui: Dicheo, Perrev, Xanto ş. a. au fost convocaţi la Ismail pentru consfătuire. In aceasta lună de toamnă, eteriştii aprinşi de viziunea eliberării Greciei, discutând căile practice ale realizării acestei idei, au hotărît să prefere direcţia sudică a mişcării. Hotărîrea aceasta a fost comunicată de Ipsilanti la

1 G. Gervinus. Ibidem, pag. 98 şi 100.
2 A. Kornilov. Ibidem, pag. 258.

Tudor Vladimirescu.

Sculeni pe Prut lui Rhizo Nerulo, eterist înfocat, ministru al domnului Moldovei Mihail Suţu, care era dispus pentru mişcarea greceasca şi o subvenţiona.

In aşteptarea pregătirilor pentru revoltă, Ipsilanti a sosit la Chişinău, unde s'a stabilit la guvernatorul civil generalul Constantin Catacazi, cumnatul fraţilor Ipsilanti[1]. Dar sub influenţa unor sfătuitori Greci fără experienţă din Chişinău, el îşi schimbă prin surprindere planul în favoarea unei acţiuni imediate în principatele române, unde ştia că există o mare nemulţumire în popor.

Se puneau oarecare speranţe în ajutorul lui Sava şi Iordachi Olimpiotul, şefii militari în serviciul domnitorului muntean Alexandru Suţu. Avea însemnătate şi motivul că Poarta nu putea trimite armata sa în principate fără consimţământul Rusiei, împrejurare, care în condiţiuni favorabile pentru Greci, putea să ducă la o intervenţie rusească. Se spera, în sfârşit, şi în revolta Serbiei..

Insă înainte de a se începe mişcarea grecească semnalul revoltei îl dă Tudor Vladimirescu în Muntenia, care ştia planurile eteriştilor dela Iordache Olimpiotul. La 21 Ianuarie 1821 el ridică revolta împotriva boierilor, asupritori ai ţării. Sub steagul lui vin nemul-

1 Informaţii interesante genealogice despre eterişti la G. Bezviconi. *Eteria.* «Din trecutul nostru», 1935, Nr. 25—27.

ţumiţii, lumea necăjită de nedreptăţi, fărădelegi şi biruri[1]. La începutul lunei Martie, Tudor avea sub ascultarea sa întreaga Oltenie, fără Craiova. El înaintează repede, ajungând în sfârşit până la Bucureşti, la Cotroceni.

Alexandru Ipsilanti trece la 21 Fevruarie Prutul împreună cu fraţii săi Nicolae şi Gheorghe şi principele Gheorghe Cantacuzino, ocupă Iaşi, de aci porneşte revolta grecească în Moldova şi Muntenia. Intr'o proclamaţie către poporul Moldovei el declară că «o straşnică putere se află gătită să pedepsească îndrăzneala Turcilor», de a năvali în principate, având desigur în vedere pe Ruşi[2].

La 7 Aprilie 1821 cu o mică armată, compusă mai mult din Greci, Arnauţi şi Cazaci, el se opreşte la Colentina. Iordachi Olimpiotul i se supune, însă Sava rămâne la Tudor.

Ambele mişcări stau faţă în faţă. Se simte nevoia lămuririi raporturilor dintre ele. La întrevedere, ce a avut loc între Vladimirescu şi Ipsilante în lagărul acestui din urmă, se evidenţiază scopurile adverse ale ambelor mişcări. Una milita împotriva Turcilor pentru înălţarea Grecilor şi reînfiinţarea statului lor, alta, pornind acum pe o pantă mai pronunţat naţionala[3], se îndrepta împotriva Grecilor Fanarioţi. Tudor îl sfătuia pe Ipsilanti să meargă în Bulgaria pentru a ridica acolo o răscoală şi din momentul acesta devine un adversar hotărît a lui Ipsilanti[4].

O lovitură şi mai puternică primeşte Ipsilante din partea acelui, pe care îl credea protectorul Grecilor. La scrisoarea, adresată ţarului, îi vine la 9 Aprilie 1821 un răspuns categoric negativ. Alexandru I se afla atunci la congresul dela Laybach. Sub impresia revoltei din Italia şi din indemnurile diplomatului austriac Metternich, el a condamnat definitiv mişcarea Grecilor, ca o încălcare criminală a principiului legitimist. Ipsilanti şi fraţii lui au fost declaraţi demişi din serviciul rusesc şi li s'a interzis a se întoarce în Rusia. Comandantului armatei din Basarabia generalului Vitghenstein s'a ordonat a păstra cea mai strictă neutralitate, iar ambasadorului rus din Constantinopole s'a recomandat să propună sultanului chiar ajutor pentru suprimarea revoltei.

Atitudinea ţarului produce asupra lui Ipsilanti o mare impresie şi îl desorientează[5].

Insuccesul diplomatic al mişcării eteriste aduce cu sine demisia lui Capodistria, primită de societatea rusească cu mari regrete[6]. Dimpotrivă Metternich jubilează izbânda. Acela, pe care el îl porec-

---

1 *«Figuri revoluţionare române»*, ed. Asez. I. C. Brătianu, Bucureşti, 1937, pag. 61.

2 N. Iorga. *Istoria Românilor*, vol. VIII, Buc., 1938, pag. 262—263.

3 E. Vârtosu. 1821, pag. 96—98, No. XXX.

4 G. Gervinus. Ibidem, pag. 126.

5 Petru Tudor aceasta atitudine nu avea aceeaşi însemnătate, căci el credea că se sprijine pe o ţară întreagă. E. Vârtosu, *Tudor Vladimirescu*, pag. 77, No. VIII. C. D. Aricescu, ibid., vol. II, 48, 52 ş. a.

6 Cu toate că Capodistria aproape nu ştia ruseşte. A. V. Necliudov. Ibidem, pag. 231.

lea «Jean l'Apocalyptique» era înlăturat. In scrisoarea sa către împăratul Franz el nu-şi poate stăpâni bucuria: «Cabinetul rus cu o singură lovitură a distrus ceea ce a creat Petru cel Mare şi toţi descendenţii lui... Contele Capodistria e înmormântat. Europa a scăpat de mari primejdii, care o ameninţau din cauza influenţei acestui om»[1].

După atitudinea, luată de Rusia şi celalte mari puteri în chestiunea Grecilor, prăbuşirea mişcării era iminentă. In loc de a se retrage în Basarabia, unde cu siguranţă şi-ar fi găsit refugiu, Ipsilanti adresează împăratului propuneri în favoarea naţiei greceşti (autonomia etc.), comunicând că aceste propuneri trebuie să fie primite de Turci pentru ca el să depună armele[2].

La sfârşitul lunei Maiu Bucureşti a fost ocupat de Turci, pe care îi aşteptau cu capul plecat boierii în frunte cu Dinicu Golescu[3].

Ipsilanti, ce se afla atunci la Târgovişte, s'a hotărît să se retragă în Austria şi, bănuind că va fi împiedicat în retragerea sa de către Tudor, l'a îndemnat pe Iordachi să-l ucidă. Părăsit de pandurii săi, pe care îi oprea să jăfuiască, înconjurat de trădători, Tudor a-şi fost ucis de Iordachi la Goleşti[4].

Ipsilanti a reuşit să fugă în Austria, unde îşi petrecu timp de 6 1/2 ani în închisorile dela Muncaciu şi Terezienstadt. Tovarăşul lui Gh. Cantacuzino cu un grup de eterişti s'a retras în Basarabia în carantinul rusesc de lângă Sculeni[5].

Resturile armatei au murit eroic, bătându-se cu Turci: Atanasio din Galaţi la Prut lângă Sculeni, Sava cu Albanejii săi la Bucureşti, Iordachi şi amicul său Farmachi cu grupul lor la mănăstirea Secu din ţinutul Neamţului. Fiind înconjurat de Turci Iordachi s'a aruncat în aer din clopotniţa mănăstirei, iar Farmachi a fost dus la Constantinopole, unde a murit în chinuri.

Astfel s'au terminat cu deplină prăbuşire ambele mişcări, atât mişcarea grecească, cât şi cea română a lui Tudor, deoarece nu coincideau cu interesele marilor puteri din acel moment şi scopurile lor erau diametrul opuse. Totuşi sămânţa aruncată a dat roade. După câţiva ani de terghiversări diplomatice, într'o conjunctură internaţională nouă, chestia grecească a provocat războiul ruso-turc din 1828—1829, care s'a sfârşit în favoarea Ruşilor şi a adus foloase incalculabil de mari Grecilor şi Românilor.

---

1 Ibidem, pag. 143 şi 219.

2 G. Gervinus. Ibidem, pag. 130.

3 E. Vârtosu. *Tudor Vladimirescu*, pag. 92.

4 G. Gervinus, ibidem, pag. 133.

5 Salvarea acestor eterişti se datoreşte numai faptului că artileria rusească depe partea basarabeană a Prutului era gata să tragă în Turci. Totuşi G. Cantacuzino a ajuns la carantina Sculenilor rănit de căpitanul Arnăuţilor Hadji-Oglu şi vieaţa lui era în primejdie. I. P. Liprandi. *Observaţii cu privire la memoriile lui F. F. Vighel*, cap. XXXVII. «Cetiri în Societatea Impărătească de Istorie şi antichităţi», 1873, vol. 2.

Pribegi în Basarabia şi Chişinău

In mişcarea eteristă Chişinăul a jucat un rol foarte important atât în ce priveşte pregătirea revoltei, cât şi în adăpostirea pribegilor după eşuarea ei.

In memorii în limba rusă, ce s'au păstrat din acest timp, se afirmă că toată lumea din Chişinău a fost surprinsă de plecarea pe neaşteptate din Chişinău a fraţilor Ipsilanti şi trecerea de către ei a Prutului. Totuşi e imposibil de admis să nu fi ştiut despre pregătirea eteriştilor administraţia Basarabiei, cu atât mai mult că guvernatorul civil Catacazi era cumnatul lui Ipsilanti, care înainte de a se hotărî la schimbarea planului iniţial trebuia să aibă mai multe consfătuiri cu eteriştii din Chişinău.

Ţarul era foarte nemulţumit de Catacazi şi, după cum se afirmă într'o scrisoare contimporană, nu vroia să audă de el. Insuşi Capodistria era convins că Catacazi ştia tot, ce se pregătea la Chişinău, şi îl considera obligat să informeze guvernul conform jurământului de credinţă[1]. Dar faptul că pregătirile aceste n'au transpirat în public, dovedeşte că ele s'au ţinut în perfect secret. După eşuarea revoluţiei greceşti, chiar şi înainte de această dată, dela jumătatea lunei Martie 1821, Chişinăul a început să se umple de bejenari. In loc de 12.000 de locuitori, cât erau înainte, numărul populaţiei a sporit până la 50.000. Şi populaţia întregei Basarabii cel puţin s'a îndoit.

Au venit să se aşeze provizoriu la Chişinău cei mai de seamă principi şi boeri mari din ambele principate. Aici erau principele Moldovei Mihail Suţu cu numeroasa sa famile, postelnicul Ioan Schina, fiul fostului principe al Munteniei Carajea cu soţie, familiile Rosetti şi Moruzi, vistiernic în timpul războiului 1806—1812 Gheorghe Roznovanu, postelnic Dimitrie Statachi, doi postelnici Plaghino, văduva hatmanului Bogdan, cu Mariola Balş, fiica văduvei, postelnicul Iacovachi Rizo, unul din cei mai înfocaţi eterişti, care apoi a descris mişcarea eteristă într'o carte în limba franceză, boierul Mano, boier basarabean Petrachi Mavrogheni, care îşi petrecea mult timp la Iaşi, cununat cu sora lui Mihai Sturdza, viitor domn al Moldovei, fost boier muntean Varlam, Constantin Ghica, fratele principelui Gheorghe Ghica, Herescu, doi Ghica din Moldova ş. a.

Chişinăul, în urma afluxului neaşteptat al populaţiei noui, se asemăna mai mult cu «o îmbulzeală la o serbătoare locală, cei veniţi trebuiau să se stabilească cum puteau, familii întregi într'o singură cameră». Chişinăul din acel timp era «un rezervor de prinţi şi de boieri». «La fiecare pas se încingeau discuţii asupra chestiunilor greceşti... Moldovenii în general doreau succes Turcilor şi se bucurau din toată inima, când se tăia capul Fanarioţilor, deoarece în fiecare din ei vedeau pe viitorii domnitori ai săi»[2].

---

1 A. V. Necliudov, ibidem, pag. 145: scrisoarea Mariei Comneno din 1821.
2 Din amintirile lui Veltman, v. nota de mai jos.

Deci aflăm din aceasta mărturie una din cauzele principale a eşuării revoltei: Românii rămâneau rece faţă de ideea restabilirii imperiului grecesc, ba şi mai mult: echivocul, creat de Tudor Vladimirescu prin legătura sa cu mişcarea eteriei, a compromis în mare parte şi mişcarea românească întreprinsă de el.

A. S. Puşchin în Basarabia.

In acest timp, plin de sbucium omenesc, îşi petrecea la Chişinău surghiunul marele poet rus Puşchin, care a fost trimis în acest colţ îndepărtat al imperiului rusesc pentru a ispăşi vina sa mare de a cânta şi proslăvi libertatea. Creatorul limbii poetice ruse, geniul stihului, ce a intrat în rândul nemuritorilor omenirii, a trebuit să stea în oraşul Chişinău, care era plin de praf şi noroi, arhaic şi oriental pe atunci, timp aproape de trei ani (dela 20 Septemvrie 1820 şi până în 25 Maiu 1823)[1].

---

1 P. I. Bartenev. *Puşchin în Rusia de Sud.* «Russkii Arhiv», 1866 şi I. P. Liprandi. *Din jurnal şi memorii.* «Russkii Arhiv», 1866, coloanele 1213—1284 (N. 8—9) şi 1393—1491 (N. 10).

A. F. Veltman. *Amintiri despre Basarabia* 1818—1824, «Russkii Vestnic, 1843.

L. N. Maicov, *Puşchin,* S.-Pet., 1899.

F. F. Vighel. *Note.* Russkii Arhiv», 1891—1895.

I. P. Liprandi. *Observaţiuni* cu privire la Memoriile lui F. F. Vighel. cap. XXXVII. «Citiri în Societatea Impărătească de istorie şi antichităţi», 1873, vol. II.

A. I. Iaţimirschi. *Puşchin în Basarabia,* articol în «Operele Complete ale lui Puşchin», sub îngrijirea lui S. A. Vengherov, vol. II, p. 160 ş. u.

N. O. Lerner. *Operele şi zilele lui Puşchin,* S.-Pet., 1910.

P. I. Bartenev. *Povestiri despre Puşchin,* scrise de autor în urma informaţiilor date lui de către prietenii scriitorului în 1851—1860, cu un cuvânt de introducere şi note de M. Ţiavlovschi, L., 1925.

P. V. Annencov. *A. S. Puşchin în epoca lui Alexandru I,* 1799—1826, S.-Pet., 1874.

B. L. Modzalevschi. *Puşchin.,* L., 1829.

A. S. Puşchin. *Scrisori,* vol. I (1815—1825), vol. II (1826—1830), ediţia statului, 1926 şi 1928, sub îngrijirea lui B. L. Modzalevschi.

Puşchin. Analele (Letopisi) Muzeului literar al statului, sub îngrijirea lui M. Ţiavlovschi, Moscova, 1936.

F. N. Lughinin. Amintiri. «Moştenirea Literară, Moscova, 1934, 16—18, pag. 666 ş. u.

I. N. Halippa, *Oraşul Chişinău din timpul lui Puşchin.* «Operele Comisiunii arhivelor basarabene», Chişinău, 1900, vol. I, pag. 97—170.

A. N. Şimanovschi. *A. S. Puşchin în Chişinău,* Chişinău, 1900.

Z. Rali-Arbore. *Din amintirile familiei despre Puşchin,* «Anii trecuţi», S.-Pet., 1908, N. 7.

M. Hofmann. *Pouchkine.* Paris, 1931, pag. 114—118 (recenzia mea «Adev. Liter., 1932, N. 588.).

In ţară au scris despre Puşchin:

E. Dvoicenco. *Puşchin şi România.* Vieaţa şi opera lui Puşchin în Basarabia şi influenţa sa asupra scriitorilor români, Extr. din «Rev. Fundaţiilor Regale», 1937, N 5, 8, şi 20.

I. Negrescu. *A. S. Puşchin şi Basarabia,* extras din «Vieaţa Basarabiei», 1837, N. 1—2.

G. Bezviconi. *Puşchin şi Basarabia.* Revista «Din trecutul nostru», 1937, N. 40—45, pag. 19—42. (cont. bibl. v. pag. urm.).

Nu concordă cu planul meu povestirea vieții lui Pușchin la Chișinău. El n'a influențat asupra evoluției istorice a Basarabiei câtuși de puțin. Deci aș putea trece ușor peste acest episod din viața orașului Chișinău, îndreptând pe acei ce vor să-l cunoască la bibliografia foarte bogată a chestiunii, dacă prezența poetului rus la Chișinău n'ar conține și un element foarte interesant pentru orice Român.

Pușchin nu aparține oficialității ruse. El ne vine din cealaltă Rusie, Rusia culturii, fiind cel mai autentic reprezentant al ei. Plus: nu putea să sufere biurocrația rusă. El întră în contact cu societatea moldovenească a Basarabiei. Care i-a fost atitudinea față de naționalitatea română? Aceasta întrebare merită și necesită un răspuns. In cadrul ei mă voi stărui să fac câteva constatări.

Orașul Chișinău a dat poetului o mulțime de impresii vii, i-a deschis o lume cu totul nouă, pe care înainte nici nu-o bănuia. Intr'o scrisoare din 7 Maiu 1821 din Chișinău, adresată lui A. I. Turghenev, el recunoaște aceasta, scriind: «In Basarabia noastră nu ne lipsesc impresii». Aceasta bogăție și varietatea de impresii i-a dat posibilitatea să conceapă și în mare parte să scrie aici cele mai principale opere, ca de exemplu: poemele «Prizonierul din Kaucaz» și «Fântâna din Bahcisarai», o serie întreagă de poezii, în rândul lor «Șalul Negru», «Eu îți spuneam: ferește-te de fata dragă» ș. a., a scris în ciornă poemul «Țiganii», a început să scrie romanul în versuri «Evghenii Oneghin» ș. a. m. d. Sub influența atmosferei spirituale basarabene a fost povestirea «Kirdjali».

Ii plăceau petrecerile cu dansuri și cântece moldovenești, cu curtarea cucoanițelor și cucoanelor și discuții libere în cercul prietenilor. Moștenind dela strămoșii săi un caracter neastâmpărat, ambițios și gata la mânie, avea uneori neînțelegeri cu unele persoane din societatea orașului și nu știa să le soluționeze altfel, decât cu dueluri, la care își arata disprețul complet față de moarte.

Poetul numea Chișinăul în glumă «oraș blestemat», «oraș al prafului și noroiului», dar altădată (1822) în serios scria lui Baratanschi în versuri: «Regiunea aceastâ pustie e sfântă pentru un suflet de poet». După ce a părăsit acest oraș, a regretat «lanțurile» sale basarabene și se gândea duios la timpul petrecut în el.

Cum privea el acest colț al pământului românesc? Care i-a fost atitudinea față de poporul român?

Unii cred[1] că poetul «și-a manifestat, în numeroase rânduri,

---

Marg. Ștefănescu-Serghi. *Pușchin și Românii*, «Arhiva». Iași, 1937.

E. Gane. *Motive moldovenești în creația poetică a lui A. S. Pușchin*. «Viața Basarabiei», 1933, N. 6 și 7.

Câteva articole și bibliografie de mai puțină importanță v. în revista «Viața Basarabiei», 1937, N. 1—2, 3—4.

E. Negovschi. *Calendarul zilelor lui Pușchin* (rusește), Chișinău, 1937 (o repartizare ciudată în forma unui calendar a materialului cu privire la viața lui Pușchin).

1 E. Dvoicenco, op. cit., pag. 12—13. La fel I. Negrescu, ibidem, pag. 15 și Gane, ibidem, Nr. 7, pag. 388.

şi destul de limpede, simpatia lui pentru acest popor». Ca dovadă serveşte: 1) faptul că Puşchin întâlnind horele moldoveneşti lua parte cu plăcere la ele, 2) că învaţa limba moldovenească dela servitorul Tudor şi a compus un mic dicţionar româno-rus, cu ajutorul lui compunea fraze, de care avea nevoie, 3) a tradus în ruseşte cântecele populare româneşti: «Şalul negru» şi «Arde-mă, frige-mă», 4) singurul din contemporanii săi ruşi scria corect cuvântul «Moldovean» (dela Moldova) şi nu «Maldavan» (dela Moldavia) şi 5) în sfârşit avea prieteni în societatea moldovenească din Chişinău.

Dacă vom examina bine valoarea acestor argumente, vom constata că nici unul din ele nu este suficient pentru afirmarea simpatiilor lui moldoveneşti. Horele moldoveneşti îi puteau să placă pentru originalitatea şi pitorescul lor. Limba românească putea s-o înveţe nu din simpatie, ci din curiozitate. Traducerea în ruseşte a cântecelor ruseşti nu probează o simpatie pentru popor, întrucât el traducea şi cântecele altor popoare. Puşchin, probabil, avea o ureche muzicală şi pronunţa «Moldova» şi «Moldovean», aşa cum îl pronunţau Moldovenii locali, iar cuvintele «Moldavia» şi «Maldavan» nu conţin nimic ofensător, ci prezintă o particularitate a pronunţului rusesc: litera «o» în vorbire sună ca «a», de unde şi deformarea cuvântului. Faptul că a avut prieteni printre Moldoveni, nu dovedeşte încă simpatia lui pentru poporul întreg.

Să examinăm acum celelalte fapte, care la prima vedere probează contrariul[1].

Iată în primul rând ciocnirea între Puşchin şi soţii Balş, pe care Liprandi explică prin gelozia soţiei lui Todor Balş, curtată de Puşchin, iar Bartenev prin lezarea sentimentului ei naţional[2]. Fără îndoială al doilea autor este mai pătrunzător şi mai profund, văzând ceea ce n'a văzut primul. Poetului părea ciudat obiceiul Moldovenilor din timpul acela de a tocmi oameni pentru răzbunare în loc de a se bate personal la duel cu ofensatorul onoarei, conform codului moralei oamenilor nobili. Intr'o convorbire avută cu soţia lui Balş el a atins coarda sensibilă a sentimentului ei naţional. Au urmat explicaţii, pălmuirea soţului şi arestarea poetului.

Cu toate acestea e greu de apreciat în analiza acestui scandal proporţia dintre partea sentimentală amoroasă şi sentimentul femeii de mândrie naţională. Nu se ştie, dacă însăşi ofensa sentimentului naţional n'a fost o urmare a unor motive cu totul de altă natură. Cazul nu ne dă elemente de judecată definitivă.

Cealaltă întâmplare se referă la raporturile lui Puşchin cu scriitorul C. Stamati. Din unele materiale de curând publicate în

1 Las la o parte reproşul lui A. Haşdeu la adresa poetului că n'a cântat nici o Moldoveanca, pe când Kalmâcce şi Ţiganci a cântat (*«Poezii inedite»*, ruseşte. Chişinău, 1930. pag. 8.). Căile inspiraţiei poetice nu ne sunt prea cunoscute.

2 Bartenev şi Liprandi, op. citate. Comp. şi E. Dvoicenco, ibidem, pag. 10—11. «Ne putem închipui, scrie Bartenev, cum se simţeau moldovenii din Chişinău în urma ofensei ce le-a fost adusă în persoana lui Balş». (ibidem, pag. 1169). Liprandi, op. cit., Comp. şi E. Dvoicenko, ibidem, pag. 10—11.

U.R.S.S. aflăm că «C. Stamati a început să scrie cu atâta îndrăzneală, încât traducea în limba moldovenească tragediile lui Voltaire şi Racine... Cu toate stăruinţele lui Stamati de a se apropia de poet, acest din urmă rămânea indiferent la invitaţiile lui de a asculta traducerea Fedrei, pentru a aprecia armonia limbii româneşti. Puşchin se eschiva întotdeauna, mulţumindu-se cu unele bucăţi auzite într'o societate, ce l'au făcut să moară de râs». Odată ambii poeţi s'au întâlnit la generalul Bologovschi[1].

După masă Bologovschi a rugat pe poetul basarabean să-şi citească piesa, şi, ne cunoscând limba moldovenească, l'a învitat pe Puşchin să fie arbitru. Cetirea a început... Ajungându-se la un loc, pe care nu-l mai putea tolera, Puşchin a răbufnit în râs. Bologovschi l'a întrebat: «Ce găseşte el aci de râs?» Puşchin a răspuns: «Poate aceasta e şi foarte bun, foarte literat şi e foarte bine redat, însă ce armonie este în »ciface Ippolit? şi în răspuns: boiaru! Saracual Murit?»

Bologovschi susţinea ferm că nimic neplăcut pentru auz nu simte. Stamati încurajat a continuat să citească şi unele alte pasajii. «Insă Puşchin nici nu vroia să audă despre armonia limbii şi, adresându-se lui Stamati, a spus că face foarte bine, ocupându-se de literatură, şi mai ales că nu procedează la fel cu acei de peste Prut, ce întroduc în limba cuvinte latineşti şi franceze, eliminând din ea cele slavoneşti ş. a.; însă despre armonie nici nu poate să fie vorbă; contrariul ar fi egal cu afirmaţia că corurile Ţiganilor sunt mai bune, decât orchestrele bune europene».

Bucata aceasta, fără interpretare, produce o impresie foarte urâtă şi pare să confirme atitudinea negativă a lui Puşchin faţă de Români. Dar în realitate, dacă ne gândim mai bine la împrejurări, în care s'a produs aceasta convorbire, ne vom abţine de a trage concluzii prea grăbite.

Notaţi întâiu de toate cuvântul «îndrăzneala». Poetul cu greu tolera superioritatea intelectuală a altora. In cazul de faţă se iveşte un traducător, care fără nici o teamă începe să tălmăcească în limba română cele mai fine şi deci cele mai grele produse ale literaturii franceze. Intr'adevăr din partea lui C. Stamati, cu tot talentul lui, era o mare îndrăzneală să-şi permită traducerea lui Voltaire şi Racine. Nu cred să greşim, afirmând că aceste traduceri nu puteau să fie decât slabe.

Adăugaţi la aceasta cunoaşterea de către Puşchin până la ultimul grad de perfecţie a limbii franceze. Traducerea în comparaţie cu textul putea să-i pară o copilărie, poate chiar o profanare.

Dacă mai ţinem seama şi de momentul personal că în cazul de faţă s'au ciocnit doi poeţi, ambii cu prea mari pretenţiuni, ne vom feri să generalizăm părerea lui Puşchin şi să-i facem din ea

1 *Puşchin*. Analele Muzeului, pag. 556—557.

un cap de acuzare[1]. E cert pentru mine că părerea lui se epuizează complet prin judecata lui asupra personalităţii poetului român, fără a se extinde şi asupra naţionalităţii, din care acest din urmă făcea parte.

Deci nici cazul de faţă nu ne dă elemente suficiente de răspuns la întrebare, ce ne interesează. Rămâne oare ea şi în general fără răspuns?

Cred că atitudinea poetului faţă de Români poate să fie lămurită, numai bazându-ne pe esenţa spirituală a personalităţii poetului. Nu fapte mici zilnice, pline de patimi şi schimbătoare şi încă nedeşcifrate complet, ne pot călăuzi, ci ideea generală despre fizionomia sufletească a poetului.

Ştim că el e poetul libertăţii, pe care o iubea mai presus de orice în lume. Vieaţa lui era o încrucişare a unor împrejurări fatale, care el lupta din răsputeri, o adevărată tragedie aproape în forme antice, născută din antinomia ce exista dintre înclinaţia lui permanentă spre libertate şi raţiune şi realitatea crudă a regimului autocrat ţarist din timpul lui Nicolae I. Geniul liber al poetului nu putea să fie tolerat de moravurile unei curţi şi unei nobilimi, bazate pe autocraţie şi robie. El cade victima despotismului rusesc.

Din motive de dragoste pentru libertate el devine mason. Poetul se interesează foarte mult de vieaţa şi literatura altor popoare, studiind cântecele Sârbilor, Grecilor, Ţiganilor. De sigur, nu poate să fie îndoială că şi noi, Românii robiţi politiceşte, printre care el a trăit aproape trei ani, i-am fost cel puţin deopotrivă cu celelalte popoare, dacă nu mai mult, simpatici şi dragi.

Altfel n'ar fi spus despre Basarabia moldovenească că «aceasta regiune pustie e sfântă pentru un suflet de poet».

Urmările revoluţiilor.

Revoluţia lui Tudor, după ce se stinge, produce efectele ei pozitive. Boierii principatelor, mai ales ale Moldovei, folosind împrejurarea favorabilă că Turcii sunt porniţi împotriva Grecilor, se adresează în 1821 şi 1822 sultanului cu memorii, în care cer restabilirea vechiului obiceiu de a se numi domn din boierii pământeni, precum şi interzicerea Grecilor şi Albanezilor de a cumpara pământ în principate. Unul din cei mai înfocaţi iniţiatori ai acestei mişcări a fost Todor Balş, despre care am vorbit mai sus. Prin paşa dela Silistra dorinţele boierilor ajung la sultan şi capătă aprobare[2]. In fruntea principatelor sunt numiţi în 1822 Grigore Ghica pentru Muntenia şi Ioniţa Sturdza pentru Moldova.

1 Din aceleaşi motive de ambiţie şi mândrie personală Puşchin nu putea să sufere pe un învăţat basarabean Iancu Ruso care «nu aparţinea acelui tineret chişinăunean de atunci, ce se prăpădea după Puşchin». Intr'un moment de iritaţie Puşchin l'a poreclit «roux-sot». Ibidem, 554—555.

2 A. D. Xenopol. *Istoria Românilor*, vol. X, pag. 82 ş. u. şi N. Iorga. *Istoria Românilor*, vol. VIII, Revoluţionarii, Buc., 1938, pag. 284 ş. u.

Cu mai multe dificultăţi ajunge spre soluţionarea sa chestiunea grecească. Ea nu se termină cu eşuarea mişcării lui A. Ipsilanti. In a doua jumătate a anului 1822 izbucneşte o nouă mişcare grecească, de data aceasta nu în principate, ci în Grecia însăşi şi în scurt timp obţine victorii însemnate, până la alegerea guvernului provizoriu inclusiv.

Succesul mişcării provoacă furia nestăpânită a Turcilor, cari execută peste 80 episcopi creştini.

Impăratul Alexandru I se menţine pe aceeaşi poziţie de neamestec. La Congresul dela Verona din 1822 el declară împuternicitului francez: «Eu părăsesc opera Greciei, deoarece văd în războiul grecesc un semn revoluţionar al timpului. Orice s'ar face pentru a strâmtora Sfânta Alianţă sau a suspecta scopurile ei, eu nu o abandonez».

In Basarabia, totuşi, se încearcă o nouă mişcare în favoarea Grecilor, în anul 1823. O parte din eterişti bejeniţi în Basarabia mai nutreau dorinţa de a repeta diversiunea lor de peste Prut.

Din corespondenţa dintre guvernatorul civil al Basarabiei şi organele lui subalterne se constată următoarele[1].

Guvernatorul civil, la 25 Maiu 1823, porunceşte poliţmeisterului de Tighina, căpitan Belicovici, să plece imediat la frontiera râului Prut şi acolo să inspecteze, dacă nu cumva în apropiere sunt oameni, pregătiţi pentru plecare peste Prut cu scopul de a face din nou «pozne» («şalosti») şi «desordini». Poliţmeisterul este împuternicit să aresteze persoane cu intenţiuni rele şi, la insuficienţa poliţiei, să apeleze la ajutorul forţelor armatei.

Peste două zile o însărcinare analoagă se dă pentru părţile sudice ale Prutului membrului oficiului de vamă Reni, ajutor de colonel Ruchin.

In acelaşi timp, guvernatorul raportează şefului său suprem, locţiitor al guvernatorului plenipotenţiar general-leitenant Inzov, despre bănuielile sale. «Ele sunt cu atât mai verosimile, scrie el, cu cât trândăvia îndelungată a foştilor eterişti şi sărăcia lor face conduita lor nesigură» şi această stare va dăinui atâta timp, cât nu va înceta felul lor actual de a trăi.

Guvernatorul propune o măsură de precauţiune, ca «aceşti oameni să fie internaţi în guberniile interne ruse, pentru ca să li se dea posibilitatea de a-şi procura mijioacele de existenţă sau să li se asigure pe loc în Basarabia alimentele necesare şi îmbrăcăminte».

Să vedem acum, ce rezultate au dat ordinele guvernatorului. Belicovici arestează, la întâmplare, câţiva inşi, cari după ce au stat câteva luni sub arest, au fost puşi în libertate. Ruchin fu mai fericit. In Iunie el anunţă: cazacii au prins în pădurea de lângă Gura-Galbena 195 de eterişti, cari convoiaţi, au fost trimeşi la Chişinău; că în oraşul Ismail mai sunt alte 200 de persoane gata

1 Arhiva cancelariei guvernatorului din Arhivele Statului Chişinău, dosarul Nr. 111 *«despre urmărirea secretă a eteriştilor»*, pachetul Nr. 19, an. 1823.

să plece peste granița și așteaptă numai hotărîrea guvernului rusesc în privința celor 195 arestați. El exprimă convingerea că este eterist și preotul Anastasie Cavalioti cu doi fii ai săi, cari se deplasau deseori în diferite centre ale Basarabiei.

Dar, mai ales, mare trebue să fi fost mirarea guvernatorului, când îi vine o adresă din partea procurorului oblastei Sardalaci cu o comunicare că în pivnița locuitorului din Chișinău, Ivan Iledi, au fost găsite 194 ocale de plumb, 2 butoaie de pulbere, 400 glonți, forme pentru fabricarea lor etc... Au fost identificați și eteriștii ce se ocupau cu această fabricare[1].

Concomitent cu aceasta și polițmeisterul din Chișinău comunică: aflând despre o adunare a eteriștilor la mahalaua orașului de lângă mitropolie, poate unde se află acum clădirea liceului B. P. Hasdeu, el a surprins și a arestat 9 eteriști[2]. Fiind interogați, ei au declarat că au fost tocmiți de un oarecare căpitan Gheorghe, care a reușit să-i convingă, că, ajungând la Prut, vor primi arme. Iar dacă, trecând Prutul, vor fi buni cavaleri, vor avea și bani și tot ce le trebue.

După numele arestaților se vede că numai o mică parte din ei au fost Greci, restul — Bulgari, Ruși și chiar Moldoveni.

Guvernatorul n'a fost mulțumit de activitatea poliției din Chișinău, fiind convins că din cauza lipsei de vigilență au dispărut din oraș mai mult de 100 eteriști.

In sfârșit, tot polițmeisterul orașului Chișinău comunică guvernatorului că din jud. Orhei au fost aduse la Chișinău 27 puști, 6 pistole, 11 săbii, 9 tunri de pulbere. Acest armament se îndrepta spre Prut, însă, în drum, aflând despre arestarea tovarășilor, vizitiul a luat altă direcție, anume spre Hâncești. Cu pregătirea armamentului se ocupa căpitanul arnăut Mihail Șain.

Din cele de mai sus rezultă că în 1823 s'a făcut în Basarabia o încercare de a pregăti o nouă mișcare eteristă în principate, însă măsurile luate de autoritățile locale au împiedecat înfăptuirea ei.

In urma atitudinii negative a guvernului rusesc față de mișcarea grecească, Canning, conducătorul politicei externe engleze, socoate utilă pentru Anglia o intervenție din partea ei în Sudul Europei. In 1825 mișcarea grecească intră de fapt sub protecția Marei Britanii.

In conformitate cu aceasta Turcia manifestă dorința de apropiere cu Rusia. De aceea, primind pe neașteptate din partea Rușilor un ultimatum cu privire la unele diferende ruso-turcești, Poarta Otomană în loc ca să-l respingă, consimte la propunerea rusă de a reglementa definitiv raporturile ruso-turcești prin încheierea unei convențiuni. La Cetatea-Albă, la 6 Octomvrie 1826, se încheie

---

1 Ianco Stanovici, Ivan Constantinovici, Elisardi Dut, Stele Dimitriev, Șarban, Manolio Țagalo și Alexandru Manolev.

2 Ivan Ciupeta, Pirvu Vlahu, Constantin Nicolaev, Ion Spigan, Constantin Tanase, Constantin Pavlov, Rado Todorov, Panait Popomitropo și Ivan Bosoti.

această convenție, între reprezentanții Turciei, Mehmet-Gadi și Ibrahim-Afet și reprezentanții Rusiei, contele M. S. Voronțov și Ribeaupierre.

Convențiunea confirmă tratatul dela București, soluționând unele diferende cu privire atât la Basarabia, cât și la chestiunea Sârbilor. Se hotărăște ca gospodarii să se aleagă pe timp de 7 ani, din boierii indigeni, de către Divan, cu consimțământul Porții. Destituirea lor se poate face numai în caz de crime, cu învoirea Rusiei. Gospodarii vor ține seama de sfaturile consulilor ruși pentru menținerea privilegiilor principatelor. Tributul se va percepe, după o scutire timp de 2 ani, conform hatti-șerif-ului din 1802. Se mai prevede necesitatea de a face un regulament pentru principate[1].

Această convenție deschide Rușilor posibilitatea directă de amestec în numirea și destituirea domnitorilor și, în al doilea rând, ea prevede întocmirea Regulamentului Organic, ce, în viitor, a jucat un rol extrem de important în cârmuirea principatelor.

In aceste tratative diplomatice chestiunea grecească nici n'a fost atinsă, însă Canning era interesat să aibă adeziunea Rusiei la măsurile engleze de protecțiune a Grecilor. El propune coordonarea acțiunii ruse și engleze în chestiunea grecească. Urmează așa zisa înțelegere ruso-engleză («protocolul de la Petersburg» din 24 Martie 1826) și apoi, când aderă la ea și Franța, o înțelegere tripartită (tratatul dela Londra din 27 Iunie 1827)[2].

Aceste state pun Turciei unele condițiuni, și când ea le respinge, în lupta maritimă dela Navarin, flota turco-egipteană e nimicită. La 2 Aprilie 1828 începe războiul ruso-turc, care se sfârșește cu pacea dela Adrianopole, la 2 (14) Sept. 1829.

Prin acest tratat principatele Moldova și Valahia, rămânând sub suzeranitatea Turciei, au fost garantate, în ce privește prosperarea lor de Rusia, și își păstrau privilegiile și libertățile, asigurate prin tratate sau hatti-șerif-uri. Se garanta libertatea cultului, ocârmuirea liberă și libertatea comerțului. Domnitorii trebuiau să fie aleși pe viează și nu pe timp de 7 ani. Marea Neagră se declară liberă pentru negoț. Trecerea vapoarelor prin strâmtoare în timp de pace este deasemenea liberă. Rusia capătă gurile Dunării cu insulele, formate de brațele ei. Poarta se obligă a-i plăti o contribuție. Ea aderă la tratatul internațional din 27 Iunie 1827 cu privire la Grecia, deci recunoaște autonomia ei. La 1830 Grecia este proclamată independentă[3].

Tratatul dela Adrianopole, din punct de vedere politic, pune principatele sub guvernarea de fapt a Rusiei sau, după cum bine caracterizează situația un istoric rus, «principatele dunărene au

---

1 G. Martens. *Nouveau recueil*, vol. VI, pag. 1053 et 1059.
Sturdza-Petrescu. *Acte și documente*, Buc., 1888, vol. I, pag. 310.
N. C. Șilder. *Imp. Nicolae I*. S.-Pet., 1903, vol. I, pag. 415—416.
2 G. Martens. Ibidem, vol. VII, pag. 40.
3 G. Martens. Ibidem, vol. VIII, pag. 143 ș. a.
N. K. Șilder. *Imp. Nicolae I*, vol. II, pag. 256—259.

fost luate de fapt dela Turcia şi date, de fapt, Rusiei»[1]. Din punct de vedere social şi economic tratatul deschide principatelor române posibilităţi noui de desvoltare economică. Impreună cu revoluţia lui Tudor, acest tratat formează începutul perioadei noui istorice în principate, un punct de trecere la un regim social-politic nou, la monarhie constituţională burgheză, bazată pe libertate economică şi spirituală.

Politica internă a împ. Alexandru I.

Impăratul Alexandru I a fost educat de bunica sa Ecaterina II în spiritul cosmopolit al enciclopediştilor francezi şi privea regimul social-politic rusesc, bazat pe autocraţie, cu oarecare ostilitate[2].

Realitatea cerea imperios desfiinţarea iobagiei ţărăneşti şi se părea că Alexandru I este chemat să realizeze această reformă. Dela buna ei rezolvire depindea desvoltarea viitoare a Rusiei. Insă în sufletul împăratului trăiau două fiinţe, diametral opuse. Alături de fraze despre libertate şi fraternitate, el ştia să exercite în politica internă a Rusiei o centralizare birocratică de opresiune.

Urcându-se pe tronul Rusiei, el nutrea intenţii de a realiza reforme liberale. Un comitet secret, compus din amicii lui, aşa zis comitetul intim (Stroganov, Novosilţev, Kociubei şi polonezul Ciartorîiski), discuta proiectele de reforme, însă Comitetul n'a avut o linie precisă de concepţii şi o conduită fermă, iar mai multe influenţe lăturalnice asupra împăratului au făcut realizarea proiectelor imposibilă[3]. Nobilimea era împotriva planurilor liberale şi membrii comitetului erau socotiţi de ea «o bandă de jacobini»[4].

Au rămas în cea mai mare parte nerealizate şi planurile reformelor, alcătuite de marele om de stat M. Speranschi[5].

Din reformele mai însemnate din timpul acestui împărat pot fi menţionate: înfiinţarea ministerelor (1802), ceea ce a dus la

1 M. Pocrovschi. Ibidem, pag. 595. Părerea aceasta se confirmă printr'o scrisoare a ministrului de externe rus, Nesselrode, adresată la 12 Februarie 1830 marelui duce Constantin, în care se spune: «Noi putem dispune de acele provincii după placul nostru». V. A. D. Xenopol: *Războaiele dintre Ruşi şi Turci*, v. II, pag. 40.

2 In afară de lucrări notate la pag. 25 şi 26 v.

Th. Schiemann. *Kaiser Alexander I und die Ergebnisse seiner Lebensarbeit*, Berlin, 1904, trad. rusă, Moscova, 1908.

A. Papin. *Mişcarea socială în Rusia pe timpul lui Alexandru I*, S.-Pet., 1900.

Bar. M. A. Korf. *Vieaţa contelui Speranschi*, I—II, S.-Pet., 1861 (un capitol din această lucrare a fost publicat mai târziu în «Russcaia Starina», 1903, Nr. 1).

V. S. Iconnicov. *Contele Mordvinov*, S.-Pet., 1873.

M. N. Pocrovschi. *Alexandru I*. «Istoria Rusiei în secolul al XIX-lea», ed. Granat, vol. I, pag. 31—66.

H. Storch. *Russland unter Alexqnder dem Ersten*, I—IX, S.-Pet., 1803—1805.

3 Mar. duce Nicolae Mihailovici. *Contele Stroganov*, vol. I—III, S.-Pet., 1903 (în al doilea volum sunt publicate procesele verbale ale Comitetului Intim).

4 P. Milioukov. Ch. Segnobos et L. Eisenmann. *Histoire de Russie*, II, Paris, 1932, pag. 663.

5 Ibidem, pag. 671—673. Bar. *M. A. Korf*, ibidem, vol. I, pag. 109 ş. u. M. Pocrovschi. *Istoria Rusiei din timpurile cele mai vechi*, vol. IV. Moscova, 1914, pag. 274.

întărirea principiului de răspundere personală în administrație, și ucazul din 2 Februarie 1803 despre «agricultorii liberi». Prin această lege moșierii căpătau dreptul de a elibera țaranii, așezați în satele lor, cu pământ, după învoială. Țăranii astfel eliberați de iobăgie intrau în starea de «agricultori liberi», însă trebuiau să îndeplinească unele obligațiuni față de moșieri, conform înțelegerii cu ei. Legea aceasta a fost de puțină importanță în istoria desființării iobăgiei ruse, deoarece în tot timpul domniei acestui împărat s'au înregistrat numai 160 cazuri de eliberare, prin care au devenit liberi abia 40.000 de țărani[1].

In domeniul raporturilor cu provinciile, populate de alte naționalități decât rusă, Alexandru I a practicat sistemul păstrării deosebirilor lor naționale. Astfel se explică constituțiile Finlandei (1809) și Poloniei (1815) și dreptul de autonomie recunoscut Basarabiei (legile din 1812, 1816 și 1818)[2].

Războiul împotriva lui Napoleon a produs în politica internă rusă o înrâurire negativă, făcând ca reformele să fie amânate fără termen. Sub impresia victoriei, care părea o minune a cerului, împăratul devine un om, pătruns de misticism profund. Intr'o convorbire cu un preot luteran, el mărturisește că «judecata dumnezeească pe câmpurile înzăpezite» i-a umplut inima de credință arzătoare și din momentul acesta el s'a hotărît a se consacra proslăvirii Lui».

El cade în mrejele influenței generalului Aracceev și, în loc de reforme agrare în folosul țaranilor, se înființează așa zisele «colonii militare», în care munca de agricultor este legată de serviciul militar, țaranii sunt îmbrăcați în uniformă și atingând vârsta de 45 ani intră în starea invalizilor. Satele se transformau în lagăr militar, unde toată viața era rânduită după regulamentul militar[3]. Impăratul credea că aceste colonii, inventate de Aracceev, prezintă o «mare realizare de Stat, ne mai văzută în lume». Principii străini și ambasadorii, vizitând Rusia, trebuiau să admire «această minune», această creațiune uimitoare a spiritului rusesc.

Administrația rusă din timpul acestui împărat se afla într'o stare deplorabilă. Instituția cea mai superioară, Consiliul de Stat, nu era decât un loc de aranjare a funcționarilor de vază bătrâni. Senatul, conform unei mărturii, era «o prăvălie». Guvernatorii s'au transformat în adevărați satrapi. Judecata era nedreaptă și mita se afla în onoare. Inchisorile au devenit locuri de depravare. Fiecare strat social își avea motivele lui de nemulțumire, mai ales se simțea nemulțumită țărănimea, pentru care «voința și arbitrariul moșierului aveau însemnătate de lege».

In același timp, ofițerii ruși, sub impresia celor văzute în străinătate, întorcându-se după războiu acasă, visau introducerea în

1 P. Milioucov, etc., ibidem, pag. 668.

2 Bar. B. E. Nolde. *Schițe ale dreptului public rusesc*, S.-Pet., 1911, pag. 411, 444, 434 ș. u. N. I. Lazarevschi. *Dreptul constitutional rus*, S.-Pet., 1913, pag. 235 ș. u.

3 N. Boguslavschi. *Opera lui Aracceev* («Araccеevșcina»), S.-Pet., 1882.

Rusia a constituționalismului apusean și, în societățile lor secrete, pregăteau mișcarea în favoarea reformelor[1]. Pilda revoluțiilor europene din 1820 și 1821 servea de încurajare.

Insă societățile secrete au fost surprinse de evenimentele din 1825. Impăratul Alexandru I moare la 18 Noemvrie a acestui an. Fratele lui, Constantin, renunțând la tron, jură credință fratelui său mai tânăr, Nicolae, iar acesta din urmă, în necunoștință de cauză, crede că scaunul vacant este ocupat de Constantin. Se produce un «interregnum».

La 12 Decemvrie societățile secrete se hotărăsc a începe revoluția în favoarea regimului constituțional. In ziua de 14 Decemvrie, la Petersburg, pe piața senatului, o parte din soldați, din îndemnul ofițerilor, renunță să jure credință noului împarat, Nicolae I[2]. Revolta a fost suprimată. Principalii vinovați: Pestel, Râleev, Muraviev-Apostol, Bestujev-Riumin și Cahovschi au fost spânzurați, iar ceilalți au fost condamnați la diferite pedepse.

Politica internă și externă a împăratului Nicolae I

Revolta decembriștilor a avut o influență considerabilă asupra activității guvernamentale în domnia urmașului lui Alexandru I, Nicolae I[3].

Cercetând afacerea decembriștilor, noul împărat s'a convins că nobilimea nu este mulțumită și mișcarea lor are rădăcini în această stare socială. De aceea, în lipsa de încredere față de nobilime, el a făcut încercarea să se rezeme exclusiv pe funcționărime, aproape fără niciun ajutor direct din partea nobililor. Centralizarea administrației a fost dusă până la extrem[4].

Pe de altă parte, Nicolae I își dădea seama că iobăgia țărănească, fărădelegile și multe alte realități triste ale vieții ruse trebuiesc înlăturate, și credea că poate face aceasta cu ajutorul aparatului birocratic, vicios și plin de păcate. Comitetul secret al curții, din 6 Decemvrie 1826, era chemat să elaboreze proiecte de reforme.

1 V. I. Semevschi. *Ideile politice și sociale ale Decabriștilor*, S.-Pet., 1909.
M. Dovnar-Zapolschi. *Societatea secretă a Decabriștilor*, Moscova, 1906; *Memoriile Decabriștilor*, Kiev, 1906; *Idealurile Decabriștilor*, Moscova, 1907.

2 N. K. Șilder, ibidem, vol. I, pag. 281 ș. u.

3 N. K. Șilder, *Imp. Nicolae I, vieața sa și domnia*, vol. I—II, S.-Pet., 1903.
Lacroix. Histoire de la vie et du regne de Nicolas I. Paris, 1864, vol. I—V.
Th. Schiemann. *Geschichte Russlands unter Kaiser Nicolaus dem I.* Bd. I—II, Berlin, 1908.
M. O. Gherșenzon. *Epoca lui Nicolae I*, Moscova, 1910.
A. A. Kizevetter. *Politica internă a împăratului Nicolae Pavlovici*, în cartea: «Schițe istorice», Moscova, 1912, și în «Istoria Rusiei în secolul al XIX-lea», ed. Granat, vol. I, pag. 169—231.
A. P. Zablоțchi-Desiatovschi. *Contele Kiselev și vremea sa*, vol. I—IV, S.-Pet., 1882.
A. Kornilov. *Istoria Rusiei în secolul al XIX-lea*, Moscova, 1912, vol. II, pag. 1—125.

4 P. Milioucov, Gh. Seignobos, L. Eisenmann. *Histoire de Russie*, t. II, pag. 757.

Declanşarea revoluţiei franceze din Iulie 1830, cu alungarea din Franţa a regelui Carol X, amic al Împăratului Nicolae I, şi revolta poloneză din 1830—1831, inspirară Împăratului rusesc oroare de revoluţie. Frica de o eventuală revoluţie rusească îl face să se mulţumească cu modificări mărunte în regimul politic, social şi administrativ rusesc, recurgând la cârpeli.

Cele mai importante reforme[1] din această domnie sunt: 1) o desvoltare cu totul neproporţională a cancelariei proprii a Împăratului faţă de celelalte instituţii administrative superioare, 2) promulgarea, în 1833, a unui cod, compus pe baza legilor în vigoare, din 15 volume, 3) reforma monetară prin asigurarea unui curs stabil al rublelor de hârtie, «asignaţii», şi, ulterior, răscumpărarea lor prin emiterea biletelor de credit ale statului şi 4) unele îmbunătăţiri ale vieţii ţăranilor, mai ales a celor aşezaţi pe pământurile Statului.

Contele Kiselev, bine cunoscut graţie activităţii sale binefăcătoare în principatele române, şi poreclit de Împărat «şeful statului major pentru chestiunea ţărănească», a fost chemat să administreze domeniile statului. El a reuşit să organizeze pe baze mai sistematice administraţia satelor statului prin adunări săteşti («shodî») şi funcţionari aleşi («golova», «starşina»).

Mult mai modeste au fost reformele stării ţăranilor, aşezaţi pe moşiile particulare. Pentru ei s'a promulgat legea din 1842 despre «ţărani temporar obligaţi». Conform legii, moşierul era liber să dea ţăranilor în folosinţă ereditară, păstrându-şi însă proprietatea, un lot de pământ, «nadel». Ţăranul devenea, din punct de vedere personal, libe, însă era nevoit să îndeplinească obligaţiunile sale faţă de moşier. Fixarea volumului acestor obligaţiuni se lăsa la latitudinea moşierilor. Când, în timpul discuţiilor asupra acestei legi, s'a propus să fie indicate unele norme obligatorii pentru moşieri, Împăratul s'a împotrivit, spunând: «Eu, bine înţeles, sunt autocrat, însă niciodată nu voiu îndrăzni să realizez această măsură, după cum nu voiu îndrăzni să oblig pe moşieri să încheie convenţii cu ţăranii... Fără îndoială, iobăgia este un rău, văzut şi simţit de toţi, însă a se atinge de el acum ar fi un lucru şi mai dezastruos»[2]. Legea aceasta a rămas aproape literă moartă.

Intreaga activitate a Împăratului Nicolae I, din cauza fricei lui de revoluţie, precum şi a imposibilităţii lui sufleteşti de a se rezema pe forţele sociale, doritoare de reforme, a rămas infructuoasă. Cancelariile birocratice nu erau capabile de creaţiune. Neajunsurile regimului rămâneau intacte.

Faţă de teritoriile mărginaşe, străine de naţionalitatea rusă, Nicolae I duce o politică de opresiune. Basarabia în 1828 îşi pierde autonomia.

Această frică de revoluţie, ce a căutat să-şi găsească justificare ideologică în principiul legitimismului, domină şi politica externă

---

1 Ibidem, pag. 763 ş. u.

2 Kizevetter, ibidem, «Istoria Rusiei», pag. 217.

a acestui împărat. Grație experienței îndelungate în chestiunea Orientului apropiat, guvernul rusesc s'a convins că încercarea de a împărți Turcia poate să producă rezultate cu totul neașteptate. Da aci provine schimbarea atitudinii față de Turcia. In loc de luptă împotriva ei, a fost preferată prietenia și căpătarea încrederii. Discutând, în 1829, proiectul contelui Capodistria de a crea o confederație a Statelor balcanice, comitetul secret al împăratului hotărăște că «avantagiile existenței imperiului otoman în Europa prevalează toate desavantagiile»[1].

După tratatul dela Adrianopole începe o eră nouă de amiciție ruso-turcă. Politica binevoitoare Turciei, își aduce roadele dorite. Rusia se bucură la Poartă de o situație privilegiată și o întărește prin ajutorul dat în 1848 pentru stingerea revoluției în principatele române. Această acțiune a guvernului rusesc a fost o urmare logică a ajutorului dat Austriei pentru stingerea revoluției ungare, care amenința să provoace, prin molipsire, o nouă revoltă poloneză[2].

Acest prestigiu rusesc a durat până la conflictul cu Franța și Poarta Otomană cu privire la cheile templului Bethleem, ceea ce a provocat războiul dela 1853—1856 dintre Rusia și Turcia, ajutată de o coaliție europeană. Rusia a fost înfrântă.

CAPITOLUL 2

CURENTELE IDEOLOGICE PÂNĂ LA REFORMELE SOCIALE MARI

Curentele ideologice ruse

Războiul dela 1812 a trezit la vieață, în societatea cultă rusă, o cugetare politică și socială nouă[3]. Sub impresia căderii lui Napoleon și a victoriei Rusiei se crează un curent mistic, care este protejat de oficialități și se manifestă în diferite cercuri religioase ale Petersburgului, ce stăteau în afară de biserica ortodoxă, de exemplu: în cercul unui castrat, Selivanov, care făcea șezători cu predici, cântece și dansuri în casa sa, numită «Sion»; în cercul unei doamne Tatarinov, ce a înființat «Frăția lui Hristos» și de asemenea organiza adunări de rugăciuni ale unui public ce se îmbracă în alb,

---

1 N. K. Șilder, ibidem, vol. II, pag. 250—251.

2 A. Kornilov. Ibidem, vol. II, pag. 102.

3 A. I. Papin, *Mișcarea socială în Rusia în domnia lui Alexandru I*, S.-Pet., 1885. *Materiale pentru istoria lojelor masonice*, «Vestnic Evropî», 1872, Nr. 1, 2, 7 și 11. *Doamna Krüdener*. «Vestnic Evropî», 1869, Nr. 8 și 9.

N. N. Bulici. *Schițe din istoria literaturii ruse și culturii dela începutul secolului al XIX-lea*, «Istoricescoe obozrenie», 1901, Nr. 11 și 12, și separat. S.-Pet., I—II, 1902, 1905.

N. F. Dubrovin. *Din vieața rusă la începutul secolului al XIX-lea*, «Russcaia Starina», 1903, Nr. 11 și 12; 1903, Nr. 1—5. *Misticii noștri sectanți*, «Russcaia Starina», 1894, Nr. 9—12, 1895, Nr. 1—2, 10—12; 1896, Nr. 1—2.

cânta, dansa şi, ostenind, asculta profeţiile ei, în cercul spiritist al baronesei Krudener etc.

Aceste adunări erau vizitate de diferite persoane sus puse, inclusiv principele Goliţîn, ober-procuror al Sinodului şi ministru al instrucţiunii publice. Odată a asistat şi împăratul însuşi.

Inspirat de misticism, Goliţîn a început să lupte împotriva ştiinţei şi universităţilor.

Din acelaşi motiv de luptă cu concepţiile false ale timpului, el a înfiinţat societatea pentru răspândirea Bibliei cu filiale în gubernii[1]. Citirea Bibliei trebuia să fie o mângâiere pentru popor. Cercurile dominante preferau să dea în mâna ţăranului cartea sfântă, decât să pună la ordinea zilei desfiinţarea iobăgiei, mult aşteptată de populaţia ţărănească. Societăţile biblice au contribuit mult la luminarea populaţiei, precum şi la reducerea analfabetismului prin răspândirea abecedarelor şi şcoli săteşti biblice. In legătură cu activitatea acestor societăţi au apărut şi şcoli lancasteriene, de instrucţie mutuală, împrumutate dela cvacheri.

Printre membrii societăţii se aflau mitropoliţi, episcopi, guvernatori, mareşalii nobilimii etc.

Un alt curent, ce se manifesta alături de cel mistic, era curentul masonic[2]. Lojele masonice erau cunoscute în Rusia încă de pe timpul Ecaterinei a II-a[3]. Insă acum răspândirea lor ia un avânt cu totul neobişnuit. Ele atrag multe persoane de vază. Speranschi şi istoricul Karamzin erau apropiaţi de masoni. Programul politic al masonilor era destul de moderat. Ele propagau supunere legilor şi abţinere dela acte dăunătoare statului.

La început, misticismul şi masonismul erau privite cu simpatie de feţele înalte bisericeşti, de mitropolitul Mihail, arhiepiscopul Inochentie, arhimandritul Filaret ş. a. Cu timpul însă, ei şi-au dat seama că interesul publicului pentru misticism şi masonism înseamnă lipsa de conducere bisericească şi părăsirea pastoriţilor, pentru a lăsa cu totul liberă propaganda protestanţilor, iezuiţilor etc. Nu putea să le placă şi cosmopolitismul masonic. Din aceste motive, conspiratorii bisericeşti şi militari (arhimandritul Fotie, mitropolitul Petersburgului Serafim, generalul Aracceev, ş. a.), utilizând impresia ce a produs asupra împăratului revolta regimentului Semenovschi din 1820, precum şi diferite denunţuri secrete, au reuşit să-l convingă pe împărat că masonii şi iezuiţii urmăresc distrugerea ordinei şi moralei şi întroducerea revoluţiei. Acţiunea dă rezultatele dorite: la 1 August 1822 lojele masonice au fost interzise formal pe toată întinderea imperiului. Puţin mai târziu (în 1824), principele Goliţîn a trebuit să demisioneze. Odată cu demisia lui a fost desfiinţată şi societatea biblică rusă.

1 A. I. Păpin. *Societatea biblică rusă*, «Vestnic Evropî», 1868, Nr. 8, 9, 11 şi 12.

2 In afară de Păpin, Bulici şi Dubrovin, indicaţi mai sus, T. Socolovscaia. *Masonismul rusesc şi însemnătatea lui în istoria mişcării sociale*, S.-Pet., 1909.

3 P. Miliukov. *Schiţe din istoria culturii ruse*, vol. III, partea a II-a S.-Pet., 1904, pag. 354 ş. u.

Astfel s'a terminat o operă de luminare a maselor, întreprinsă în afară de biserica oficială, cu un substrat politic reacționar, însă, în fond, în bună măsură, folositoare populației inculte.

Această stare spirituală a societăți ruse a dat naștere, ca reacțiune firească de contrabalansare, unei mișcări revoluționare, ce se răspândea în societățile secrete. In 1816 s'a creat la Petersburg «Uniunea Mântuirii», transformată în 1818 în «Uniunea Prosperității», cu sediul la Tulcin din Podolia, care însă, la rândul său, în Ian. 1821, se desființează pentru a da naștere la alte două societăți: în 1821 Societatea Sudică (curent republican centralist) și în 1822 Societatea Nordică la Petersburg (curent constituțional, democratic și federalist) etc. Mișcarea aceasta, după cum am arătat, s'a terminat cu o revoltă nereușită a decembriștilor.

Cu înscăunarea lui Nicolae I apare pe primul plan al oficialității ruse concepția naționalistă conservatoare, reprezentată prin persoana ministrului instrucțiunii publice, Uvarov. El a lansat programul guvernamental ideologic, bazat pe trei principii: 1) ortodoxia, 2) autocrația țarului și 3) caracterul popular («narodnosti»)[1]. Ultima noțiune n'a fost precizată, însă in raportul făcut împăratului cu ocazia împlinirii a 10 ani de activitate în postul de ministru al instrucțiunii, se vede că prin «norodnosti» se înțelege păstrarea cu sfințenie a concepțiilor poporului, mai ales în domeniul educației publice. De fapt, era vorba de educarea poporului într'un sens naționalist și șovin. In deosebire de țările apusene, un regim, bazat pe aceste principii, se socotea cel mai potrivit pentru poporul rus.

Această concepție oficială a fost susținută de unii profesori universitari (Pogodin, Moroșchin), de scriitori (Zagoschin, Dal, Kukolnic și în mare parte de Gogol), dar, mai ales, de publicistul Șevârev[2]. Acelaşi program ideologic stătea la baza activității contelui Protasov, ober-procuror al Sinodului, după părerea căruia biserica este chemată să joace un rol important în stat, contribuind la desvoltarea sentimentului naționalist.

Strângând frânele cârmuirii, împăratul vroia să aibă ajutor spiritual din partea bisericii. El conta și pe primitivismul poporului. Toate acestea nu au rămas în realitate, decât unele formule pur oficiale, lipsite de viață și de conținut concret. Naționalismul era, în concepția de mai sus, ceva sterp, iar biserica era pusă, pur și simplu, în serviciul guvernului. Numai principiul autocrației își păstra tot sensul lui, de drept și de fapt. Puterea țarului domina peste tot. Grație împăratului și funcționarilor, curentul naționalist restrictiv, șovin, se răspândea dela centru spre periferii.

In afară de protecția oficialității, se aflau cercurile intelectuale, de filosofie (Belinschi, Stanchevici, Ogarev ș. a.) și de doctrina socialismului (Butașevici-Petrașevschi, Pleșceev, Dostoevschi ș. a.),

1 M. O. Gherșenzon, ibidem, pag. 116.
N. P. Barsukov. *Vieața și operele lui M. Pogodin*, vol. IV, p. 82—83.
A. N. Păpin. *Caractepristica curentelor literare dela 1820 până la 1850, ș. u.*, S.-Pet., 1890, cap. 3, pag. 93.
2 N. P. Barsucov, ibidem, vol. VI, pag. 10—15.

cercurile zapadnicilor, ce erau afectaţi de cultura şi politica europeană, mai ales de libertăţile ei (Granovschi, Herţen) şi slavianofilii (Kireevschi, Homiacov, fraţii Acsacov, I. Samarin), cari, pentru a înlătura neajunsurile regimului politic contemporan, recomandau întoarcerea la instituţiile ruse vechi.

E de remarcat, de asemenea că în domnia lui Nicolae I apare în oraşul Chiev şi un sâmbure de mişcare naţională, foarte moderat la început. In 1845 se înfiinţează de istoricul Kostomarov, publicistul Kuliş şi poetul ucrainean Taras Şevcenco societatea «Ciril şi Metodie, care propagă ideea federalistă şi transformarea Rusiei într'un stat federal[1].

Cum reacţiona, faţă de curentele de mai sus din timpul împăraţilor Alexandru I şi Nicolae I, Basarabia?

Orientarea ideologică a Basarabiei

Basarabia era cu mult mai realistă, decât centrul. Ea nu se lăsa ademenită de misticism şi nici masonism.

S'a făcut o încercare de a înfiinţa o lojă masonică la Chişinău. Iniţiativa aparţinea unui comandant de brigadă general-maior Pavel Sergheevici Puşcin, principalul maistru[2]. Loja, sub numele de «Ovidiu», a fost înfiinţată la 7 Iulie 1821. Membrii lojei la şedinţele lor vorbeau numai limba franceză. Membri fondatori erau 13. In rândul lor, în afară de Puşcin, erau: generalul-maior Tucicov, maiorul Maximovici, fiul unui agent rus din principate sublocotenentul Baroţi, sublocotenentul Curteau, naturalistul elveţian Tardent, scriitorul Brancovici, doctorul în medicină Ghirleanda, avocatul Fleury, baronul Chambonneau, nobilul Bernardo, comerciantul Draguşevici şi fostul mason spaniol şi aventurier, baronul Louis Tresca. In afară de membrii fondatori, în compunerea lojei mai erau şi membri de rând: scriitorul rus A. S. Puşchin, moşierul Alexeev, farmacistul Maigler, poetul maior Vladimir Raevschi, Mittelhofer şi servitorul Iosef Rozenberg. Probabil făcea parte din lojă şi medicul diviziei, fost prizonier rus, francezul Schuler.

Loja a stabilit legătura de filială cu loja centrală din S.-Peter-

1 M. Hrusevschi. *Istoria poporului ucrainean.* S.-Pet., 1913, pag. 334 ş. u.

2 N. Kuliman. *Contribuţii la istoria masonismului din Rusia. Loja chişinăuneană.* «Jurnal Ministerstva Narodnago Prosvescenia», 1907. Nr. 10, pag. 354—355, 372 ş. a.

V. I. Semevschi. *Decabriştii-masoni. Loja masonică din Chişinău,* Revista «Minuvşie Godă», 1908, Martie, pag. 162—170.

P. Scegolev. *Din istoria lojei masonice puşchiniene.* «Minuvşie Godă», 1908, Nr. 5—6.

P. Silvanschi, *N. Pestel în faţa Tribunalului Suprem Penal,* S.-Pet., 1902.

Al. Kidel. *Masonii şi decabriştii din Basarabia.* «Vieaţa Românească», 1934, Nr. 15—16.

G. Bezviconi şi preotul Simion Neaga. *Associations secretes en Bessarabie au debut du XIX siecle.* «Din trecutul nostru», 1939, Mai — Iulie (notiţa mea critică: «Vieaţa Basarabiei», 1939, Nr. 6).

Noutăţile Chişinăului din rapoartele agenţilor secreţi. «Russkaia Starina», 1883, tomul 40, pag. 654—658.

sburg «Astreea», care, un timp oarecare, nu vroia să-i recunoască calitatea de existenţă oficială, dar, în sfârşit, sub influenţa preşedintelui ei, contele Musin-Puşchin, a recunoscut-o acordându-i Nr. 25[1].

Scopul lojei era binefacerea. In timpul şedinţelor se făcea colectă în folosul săracilor. Nu se ştie, dacă loja urmărea şi alte scopuri mai puţin nevinovate: de exemplu, scopuri politice.

Compunerea lojei demonstrează neîndoios că societatea moldovenească a Chişinăului îi era cu totul străină. Loja prezenta un amalgam de diferite naţionalităţi: ruşi, germani, francezi, sârbi, spanioli şi poate evrei (Rosenberg). Dar nu găsim nici un Moldovean, ceea ce ne dovedeşte că Moldovenii Chişinăului erau cu desăvârşire refractari acestui curent.

E interesantă şi o altă constatare: nimeni din clerul moldovean din Basarabia nu s'a lăsat ademenit de scopurile mişcării mistice sau masonice. Spre fericire, la conducerea bisericei din Basarabia stătea un om cumpătat, calm şi realist, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, care nu şi-a permis să fie încântat de misticism sau masonism. Graţie lui, precum şi situaţiei îndepărtate a Basarabiei, biserica basarabeană a fost ferită de aceste curente străine ei. A fost ferită de ele şi Basarabia în general.

Dintr'un exemplu instructiv al unei primiri festive în loja masonică, se poate constata, cât de departe de masoni stătea poporul[2].

Masonii se adunau în casa lui Caţica, situată în partea de jos a oraşului Chişinău, în apropiere de catedrala veche. Se svonise în popor că în această casă se petrec «judecăţi diabolice». Intr'o zi, când în apropiere de casă era o aglomeraţie de Arnăuţi şi Bulgari, a sosit să ia parte la şedinţa masonilor arhimandritul bulgar Efrem. Peste puţin timp, uşa casei se deschide, din ea iese arhimandritul, cu o basma pe ochi, condus de doi inşi, şi toţi trei intră în pivniţa din curte. Poporul se irită. Socotind că arhimandritului poate să i se întâmple ceva rău, Bulgarii năvălesc în curte şi îl scot, forţat, din pivniţă. Cazul a dat mult de lucru autorităţilor. El e foarte concludent: poporul era străin şi ostil curentului masonic.

Masonismul impunea adepţilor săi ofiţeri raporturi de camaraderie cu soldaţii, ceea ce ducea la slăbirea disciplinei în unităţile militare, cartiruite în Chişinău.

Isbucnirea mişcării eteriste atrage atenţia asupra Basarabiei şi serveşte de prilej pentru o supraveghere mai atentă a vieţii locale, şi mai ales a ofiţerilor. Generalul Inzov, care guverna atunci Basarabia şi era un vechiu francmason din loja din Hamburg, era dispus pentru masoni din Chişinău. Generalul Kiselev ce a fost

---

1 In revista «Din trecutul nostru», August-Septemvrie 1939, pag. 11, se afirmă că «în vremea generalului Tucicov, la Ismail, într'un cerc al nobilimii, întreţinut de Helias de Foy, un evreu din Spania, se strângeau masonii din armata de Sud, o filială a lojei lui Ovidiu». Dat fiind că în izvoarele contemporane nu se vorbeşte nimic de existenţa filialei lojei lui Ovidiu la Ismail, nu cred să fie vreo legătură de filială între masonii din Ismail şi loja din Chişinău.

2 I. P. Liprandi. *Memorii*, cit. după I. Halippa, ibidem, pag. 110.

trimis pentru a ancheta activitatea masonilor din Chişinău, n'a găsit în ea nimic compromiţător.

Dar agenţii secreţi nu încetau să trimită centrului denunţuri împotriva lojei din Chişinău. Un agent secret comunica la Petersburg că soldaţii, conduşi de ofiţerii masoni, se abat dela îndatoririle lor, iar «poetul Puşchin blamează în mod public şi în cafenele nu numai şefia militară, dar şi guvernul». Unele semne de lipsă de disciplină printre soldaţi au început să fie cunoscute publicului chişinăunean.

Principele Volconschi, la 19 Noemvrie 1821, comunică generalului Inzov porunca împăratului de a desfiinţa imediat toate lojele masonice şi de a supraveghea ca în viitor ele să nu ia fiinţă, sub o răspundere severă. Urmează demiterea generalului Puşcin din armată[1].

Mult mai serioasă a fost soarta lui Vladimir Raevschi. La 6 Februarie 1822 el a fost arestat şi dus la închisoarea din Tiraspol. După revolta din 1825 el a fost deportat la Ircutsc în Siberia şi s'a întors din exil abia în 1856 cu suirea pe tron a noului împarat, Alexandru al II-lea.

«Decembrismul», adică mişcarea pentru reforme politice, răspândită în societăţile secrete, n'a existat în Basarabia, cu toate că sediul Societăţii Sudice Tulcin din Podolia era foarte apropiat de Basarabia. Nimic nu este mai greşit, decât afirmaţia că răsvrătirea din 1825 «a fost preparată în parte de conspiratorii din Chişinău»[2]. E suficient să fie răsfoite paginile dosarului Tribunalului Suprem cu privire la decabrişti, cu arătarea tuturor vinovaţilor, felul vinei lor şi al pedepselor[3], pentru ca să fie absolut clar, că Chişinăul a rămas străin de această mişcare. Conducătorul Societăţii Sudice, Pestel a vizitat Chişinăul în 1821, în timpul prefacerilor serioase în vieaţa societăţilor secrete, şi cu un scop special, de a cerceta mişcarea eteristă, asupra căreia a prezentat rapoarte defavorabile.

Se afirmă, că din Basarabeni au luat parte la mişcarea decembriştilor fraţii Bodisco[4]. Dacă e adevărat că ei sunt de provenienţă din Basarabia, ei prezintă unicul caz de decembrişti din această provincie. Insă rolul lor în această mişcare a fost foarte redus. Unul din ei, navigatorul Mihail Bodisco, de 25 ani, a fost învinuit de a fi prezent la răsvrătire, procedând şi la instigaţiunea soldaţilor, iar celălalt, Boris Bodisco, de 27 ani, a fost invinuit de a fi prezent, fără însă a fi şi instigator. Ba şi mai mult: avea intenţie să ducă unitatea sa din piaţa senatului, unde s'a produs revolta,

1 În legătură cu activitatea masonică a lui Puşcin şi, poate sub impresia înfiinţării lojei din Chişinău, Puşkin îi adresează o poezie (E. Dvoicenko, ibidem, pag. 28).

2 G. Bezviconi şi pr. Sim. Neaga, ibidem, pag. 18.

3 N. Şilder. Ibidem, vol. i, anexa, pag. 666—779.

4 E. Negovschi. *Calendarul zilelor lui Puşchin, fpag. 474. Autorul afirmă că ei au fost deportaţi în Caucaz, fără a arăta sursa acestei informaţii.*

la cazarmă, şi îndemna la aceasta şi pe fratele său. Primul a fost condamnat la muncă în închisoare pe timp de 10 ani şi apoi la deportare, iar al doilea a fost degradat la situaţia de soldat de flotă[1].

O singură mişcare din timpul acesta a avut un oarecare succes în Basarabia, anume cea biblică[2]. Filiala societăţii biblice a fost înfiinţată în Chişinău, la 27 Septemvrie 1817, în prezenţa rezidentului Bahmetiev[3].

Una din preocupările principale ale societăţii era grija pentru tipărirea bibliei moldoveneşti. Intrebat de comitetul societăţii centrale din Petersburg, ce biblie moldovenească ar putea fi luată bună ca model, mitropolitul Gavriil, i-a trimes două biblii (una din Bucureşti şi alta din Blaj), comunicând, după părerea sa, că cea de a doua este mai clară şi mai pe înţelesul tuturora, părere ce a şi fost acceptată de sinod. Cu facerea corecturii a fost însărcinat arhimandritul Varlaam din Iaşi.

Şi astfel a apărut biblia moldovenească, cu aprobarea sinodului rusesc, la 15 August 1819. Apariţia acestei cărţi se prezintă ca eveniment nu numai pentru Basarabia, ci şi pentru principatele române, care aveau nevoie de noua ediţie a cărţii sfinte.

Filiala societăţii biblice a existat la Chişinău până la 1824, când s'a închis, odată cu desfiinţarea societăţii centrale.

Societatea biblică nu a avut în Basarabia acea influenţă mare, pe care a avut-o la centru şi în alte locuri ale imperiului. Era însă de folos, contribuind la formarea obişnuinţei de a citi cărţile sfinte.

Dacă dela timpul lui Alexandru I trecem la domnia succesorului lui, facem aceeaşi constatare, că curentele ruse nu se transplantau în Basarabia. Ideile oficiale de «otrodoxism, autocratism şi naţionalism», din cauza compunerii etnice a Basarabiei, străină Ruşilor, nu prindeau în ea rădăcini nici în acea măsură mică, în care prindeau ele în centrul Rusiei. In acelaşi timp însă Basarabia rămânea străină şi curentelor ce stăteau în afară de protecţia oficială.

Nu este cunoscută în istoria Basarabiei din această perioadă vreo închegare naţională moldovenească de felul celei ucrainene

---

1 N. K. Şilder, ibidem, pag. 701, 739, 747.

2 N. Popovschi. *Istoria bisericei din Basarabia în veacul al XIX-lea subt Ruşi, Chişinău, 1931, pag. 90—94. In afară de aceasta, Arhiva guvernatorului Basarabiei,* dosarul din 1818, pach 53. Nr. 636, despre înfiinţarea societăţii biblice în oraşul Chişinău.

3 Un preot basarabean în acest an, probabil dintr'un spirit de linguşire fără măsură într'o predică a adus persoanei împăratului laude ce se potrivesc «numai unui singur Dumnezeu». Un «ucaz» special al împăratului, dat senatului, interzice un asemenea procedeu. *Colecţia completă a legilor ruse, 1817, Octomvrie 27, nr. 27, 115.*

din Chiev, ceea ce, în mare parte, se explica prin poziția specială avantajoasă a Rusiei în Balcani și în principatele române. Rusia era respectată și temută. Faima ei se răsfrângea și asupra psihologici sociale din Basarabia. Fenomenul politic extern oprește căutarea unei răsvrătiri.

La început «nimeni din nobilii moldoveni nu știau limba rusă și nu aveau curiozitatea să vadă Moscova sau Petersburgul»[1], deci nu se interesau de Rusia. Viena era obiectul intereselor lor, iar dela 1830 — Parisul[2]. In 1825 populația Basarabiei era complectamente lipsită de sentimentul dinastic. «Moldovenii, ne mărturisește un contimporan, nu arătau cu ocazia morții țarului Alexandru I prea mult regret, rămâneau indiferenți: dacă n'a rămas acesta, va fi altul»[3].

Și încă la 1838 boierii basarabeni: «un Balș, cel mai bogat proprietar basarabean, un Sturdza, o Catincă Ghica, după mărturia călătorului Kohl, primesc gazete din Iași pe care le cetesc slobod, ca unele ce n'aveau nicio nuanță de politică în ele, și disprețuesc Chișinăul pentru Iașul strămoșilor și pentru noua minune modernă a Odesei»[4]. Totuși încep să apară, și unii moșieri, care se îngrijesc să-și cumpere portrete ale împăratului, cât mai mari, și sunt gata să cheltuiască bani pentru norocul de a vedea pe împărat[5]. Numai treptat Moldovenii din Basarabia se familiarizează cu vieața rusească.

Dar realitatea, ce în mare parte era și un reflex al fenomenului extern, nu împiedeca apărarea deosebirilor etnice provinciale, cu atât mai mult că și în principatele române Rușii nu căutau desnaționalizarea Românilor, iar boierii moldoveni din Basarabia se socoteau conducători ai poporului.

Cu toate că autonomia Basarabiei, la începutul domniei lui Nicolae I a fost desființată și se procedează la apropierea instituțiilor ei de modelele ruse, sistemul administrativ rusesc nu se extindea pe deplin asupra Basarabiei. I se lăsau unele deosebiri locale, și acest tratament durează aproximativ până la reformele mai sociale. Legăturile cu centrul, deși încep a fi mai accentuate, nu sunt totuși prea strânse. Basarabia își trăiește o vieață proprie și nu-și pierde încă, în straturile ei culte, fizionomia sa moldovenească.

---

1 F. F. Vighel. *Memorii*, Moscova, 1865, partea VI, pag. 98.

2 Din memoriile lui I. P. Liprandi, *Analele Muzeului Literar de stat, Pușchin*, sub îngrijirea lui M. Țiavlovschi, Moscova, 1936, pag. 559 ș. u.

3 F. F. Vighel. Ibidem, partea VII, pag. 30.

4 N. Iorga. *Istoria Românilor prin călători*, Buc., 1929, vol. III, pag. 177—178.

5 L. T. Boga. *Documente basarabene*, vol. II. Scrisori și răvașe, Chișinău, 1928, scrisoarea lui D. Russo din 2 August 1837, pag. 134.

CAPITOLUL 3

ORGANIZAREA ŞI ADMINISTRAŢIA BASARABIEI PÂNĂ LA REFORMELE SOCIALE MARI

Conducerea administrativă a Basarabiei

Pentru administrarea marginilor imperiului şi a unor teritorii, ce se deosebeau simţitor de guberniile centrale ruse, exista în Rusia un post special de «şefi principali ai guberniilor», sau «guvernatori generali»[1]. Având în supravegherea sa câteva gubernii, guvernatorul general fusese un fel de rezident al ţarului. El reprezinta guvernul la faţa locului şi realiza voinţa şi poruncile puterii centrale. Dat fiind această însemnătate a funcţiilor lui, el trebuia să fie o persoană de încredere a ţarului şi iniţiată în toate planurile şi părerile guvernului. El avea dreptul să raporteze direct împăratului în toate chestiunile rezidenţei sale şi să primească din partea lui dispoziţiuni. La întocmirea legilor noui cu privire la guberniile supravegheate de el, avizul lui se socotea obligatoriu.

Şeful direct al guberniei este guvernatorul (sau guvernatorul civil, după legea din 1837), care în ordinea ierarhică este subordonat guvernatorului general. El funcţionează în dublă calitate, ca reprezentant al puterii centrale în general şi ca organ al Ministerului de interne. In prima calitate el supraveghează bunul mers al tuturor instituţiilor guberniale şi odată pe an sau cel puţin odată în doi ani inspectează aceste instituţii. In a doua calitate el soluţionează toate chestiunile de compentinţa Ministerului de interne la faţa locului, fiind ajutat de Direcţiunea gubernială şi Cancelaria sa proprie. Prin legea din 1845 s'a mărit însemnătatea direcţiunii guberniale, care capătă o posibilitate de acţiune mai îndependentă, fără a avea nevoie în unele afaceri să recurgă la aprobarea guvernatorului.

Pentru unele ramuri de administraţie în gubernie (drumuri, aprovizionare, cartiruirea etc.) se înfiinţară comisiuni şi comitete speciale.

In general, nu exista în gubernie vreo instituţie, care ar fi fost scoasă de sub influenţa guvernatorului. Cu toate acestea, adeseori guvernatorul rămânea stăpânul guberniei numai nominal, fiind nevoit, pe lângă asistenţa (zilnică) la Direcţiunea gubernială, să mai viziteze şi cele 17 instituţiuni, în numărul cărora intrau comitetul de vaccinare, comitetul statisticei, comitetul crescătoriei de cai etc. Totodată guvernatorul semna până la 100.000 adrese şi

1 I. Andreevschi. *Despre namestnici, voevozi şi guvernatori*, S-Pet., 1864, pag. 135 ş. u.

I. Blinov. *Guvernatorii*, S-pet., 1905.

Bar. S. A. Korf. *Desvoltarea istorică a funcţiunii guvernatorilor în Rusia*, «Vestnic Prava», 1901, Noemvrie.

N. M. Korkunov. *Dreptul public rusesc, vol. II, S.-Pet., 1909, pag. 440 ş. u.*

acte anual şi până la 270 zilnic. Numai citirea şi semnarea acestor acte cereau mai mult de 4 ore zilnic.

Se înţelege dela sine că aceleaşi neajunsuri erau proprii şi postului de guvernator al Basarabiei. Ocupaţiile lui erau multiple şi îi răpeau prea mult timp. El, fireşte, nu putea să administreze în mod activ toate ramurile administraţiei, ce îi erau încredinţate. După calculul lui A. Zaşciuc, în cele 1.080 ore de muncă pe an el trebuia să soluţioneze 7000 de afaceri şi să semneze mai mult de 80.000 de adrese, în afară de diferite procese verbale, adică într'o oră trebuia să răsfoiască 7 dosare şi să semneze 80 de adrese[1].

Din cauza metodei de guvernare a împăratului Nicolae I, fără un ajutor direct din partea nobilimii, se observau uneori fricţiuni între guvernatori şi nobilime. Ca stare dominantă în stat, nobilimea pretindea la un deosebit respect şi dorea să vadă în guvernator o persoană, ce execută amabil cererile ei. Iar guvernatorii, încurajaţi de ţar şi guvern pentru o atitudine independentă, vroiau, dimpotrivă, să fie liberi.

Această situaţie favorizată a guvernatorilor uşura răspândirea arbitrariului administrativ, care nu putea să fie curmat prin pedepse aplicate lor din belşug de către comitetul miniştrilor şi ţar. Această stare a administraţiei reclama insistent o reformă radicală.

Conducerea, pe care am schiţat-o mai sus, în provinciile de margine ale statului se combina cu unele instituţii autonome, ce se creau pentru ele în primele timpuri după anexare[2]. E stabilit faptul că guvernul rusesc avea o atitudine constantă faţă de aproape toate teritoriile ce le anexa: la început se promitea să se pastreze şi se păstrau deosebirile locale, legile, obiceiurile şi instituţiile regiunii, însă cu scurgerea timpului corpurile alojene se încorporau completamente de regimul autocratic al ţarului. Provinciile încetau să mai aibă o organizare a lor specială. Asupra lor se extindeau legile generale ale imperiului. Aşa s'a procedat faţă de Ucraina (Malorosia), guberniile baltice şi Polonia. Acelaşi procedeu a avut loc şi în Basarabia. Il voiu expune după ce voiu arata, cine a stat în fruntea administraţiei Basarabiei.

Conducătorii Basarabiei.

Basarabia era supravegheată, administrativ, de guvernatorul general, rezident al regiunii[3].

---

1 A. Zaşciuc. *Materiale pentru geografia şi statistica Rusiei, oblastia Basarabiei,* S.-Pet., 1862, vol. II, pag. 54.

2 Bar. B. E. Nolde, ibidem, pag. 277 ş. u.

3 *«Odessa. 1794—1804", publicaţia municipiului Odessa cu ocazia centenarului oraşului, 1895, pag. 778—789 şi introducere.*

I. N. Halippa. Principalele date istorice cu privire la Basarabia. «Operele Comisiunii Arhivelor basarabene», vol. II, Chişinău 1902, pag. 33 ş. u. (în ambele lucrări informaţii necomplete şi fără o caracteristică generală).

Rolul acestui supraveghetor îl îndeplinea, după anexare, fostul şef superior al armatei dunărene, amiralul *Pavel V. Ciciagov*, dela 1812 şi până în 1816[1]. Ciciagov a fost numit în 1811 comandant al armatei din Moldova şi Valahia şi şef al flotei Mării Negre. Ştim din rândurile precedente că el a întârziat să ia parte la încheierea păcii cu Turcii, Kutuzov răpindu-i această posibilitate. N'a reuşit el de asemenea şi în planul său fantastic «iliric» împotriva lui Napoleon[2], iar urmărindu-l după înfrângere, graţie zăbovirii, l-a scăpat şi a atras prin aceasta pe capul său tot odiumul contemporanilor, care erau plini de bănuieli la adresa lui, şi nu vroiau să-i ierte caracterul independent şi sfidător. In 1814 i-a fost dat de ţar un concediu fără termen. El a plecat amărît în străinătate, de unde nu s'a mai întors, murind la 1849. Cu 14 ani înainte de deces el a orbit. A lăsat «Memorii», din care au fost publicate mai multe fragmente.

Pentru Basarabia Ciciagov n'a făcut aproape nimic. Şefia lui a avut loc într'un timp foarte tulbure, când guvernul rusesc nu putea să se gândească la organizarea acestei provincii. S'a mărginit numai cu păstrarea ordinei ce a existat în această provincie moldovenească înainte de anexare, obţinând aprobarea monarhului pentru un regulament, alcătuit de Capodistria.

In 1816, locul lui Ciciagov a fost ocupat de *A. N. Bahmetiev*, guvernatorul general militar al Podoliei şi «namestnic» (rezident) al oblastei Basarabiei. In această funcţiune el a rămas până la 1823. Şefia lui cade într'o perioadă de bunăvoinţă din partea centrului faţă de Basarabia. Spre binele ei lucrau atunci cu mare energie protectorii provinciei basarabene Capodistria şi Alexandru Sturdza.

Bahmetiev nu a fost lăsat de capul lui, cu totul liber. Se hotărăşte de împărat să fie înfiinţat câteun comitet special pentru afacerile Basarabiei, unul la Petersburg şi altul la Chişinău. Rapoartele comitetului local ar urma să fie trimese celui din Petersburg spre rezolvire[3]. Aceste hotărîri stăteau în legătură cu planurile mai vaste ale protectorilor Basarabiei de mai sus.

Iată cum ne le redă memorialistul rus Vighel[4].

In primele timpuri după anexarea Basrabiei la Ruşi, desordinelor nu se vedea sfârşit. «Arbitrariul era enorm. Fiul decedatului Sturdza, foarte cunoscutul Alexandru Scarlatovici, se afla pe lângă statssecretarul Capodistria, respectat de împărat, era amicul lui Capodistria şi colaborator. Fiind pătruns de ideile timpului şi cunoscând înclinaţia aceluia de a separa de Rusia teritoriile cucerite, el a întreprins să facă dintr'o bucăţică a patriei sale un stat mic-model,

---

1 L. M. Ciciagov. *Pavel V. Ciciagov*, «Russcaia starina», 1886, Nr. 5 (autorul e nepotul lui P. V. Ciciagov şi viitorul arhiepiscop al Chişinăului şi Hotinului Serafim). Amănunte în *«Arhiva principelui Voronţov», zeci de volume.*

2 *«Russchii Arhiv»*, 1870, Nr. 8—9, pag. 1522—1551.

3 Comitetul din Chişinău a rămas nerealizat.

4 F. F. Vighel. *Memorii*, Moscova, 1865, partea VI, pag. 56—58.

cu un regim reprezentativ. Prin Capodistria el a reuşit în aceasta: guvernatorul militar al Podoliei, Alexei Nicolaevici Bahmetiev, a fost numit namestnic plenipotenţiar al Basarabiei şi ea a devenit independentă de puterea Senatului şi miniştrilor noştri. Mai dorea el ca, după exemplul Poloniei şi Finlandei, să fie numit pentru ea, un ministru special, stats-secretar: şi această dorinţă în parte s'a realizat. Contele Capodistria a consimţit să raporteze împăratului în chestiunile provinciei noui, iar Sturdza, dirijându-le, şi-a luat sarcina de a pregăti rapoarte, şi, într'o măsură oarecare, a devenit stats-secretar în acest domeniu.

«Când Grecii s'au răsculat, toate popoarele europene şi întreaga Rusie au apelat la împărat, iar Turcia ne provoca la războiu. Alexandru a procedat cu precauţiune... Grecului Capodistria îi era greu să mai rămână pe lângă împărat. Era suspectat, acuzat. Işi manifesta făţiş înclinările sale republicane. El a părăsit şi serviciul şi Rusia. I-a urmat şi Sturdza, dându-şi demisia, şi s'a stabilit în Sudul Rusiei. Insă pe grija cui să fie lăsată Basarabia simpatică? Cui să o dea în moştenire? A fost insistent rugat şi a consimţit să-l înlocuiască pe Capodistria contele Cociubei, foarte ocupat cu multe alte afaceri, iar Bludov a fost rugat să ia în primire dosarele, ce se aflau la Sturdza»[1].

Prin urmare, Basarabia era chemată să joace un rol important în realizarea planurilor mari de croire nouă a hărţii geografice europene. Legea de autonomie a Basarabiei din 1818 nu era, decât o transpunere timidă şi începătoare pe plan practic, a visurilor politice ale unor oameni de acţiune din această epocă de sbucium.

Dar Bahmetiev n'a vrut să înţeleagă rolul ce îi atribuiau în Basarabia Capodistria şi Sturdza. Şefia lui asupra Basarabiei se petrece în lupte permanente în contra instituţiilor autonome regionale şi în contra elementelor locale. In această luptă el ieşea întotdeauna învingător. Certele locale îşi produceau efectul lor şi la centru: «Doi proteguitori ai ordinei noui, Capodistria şi Sturdza, se uitau cu indignare la activitatea lui (Bahmetiev), calificându-o ca violare a actului ce le-a fost dăruit»[2].

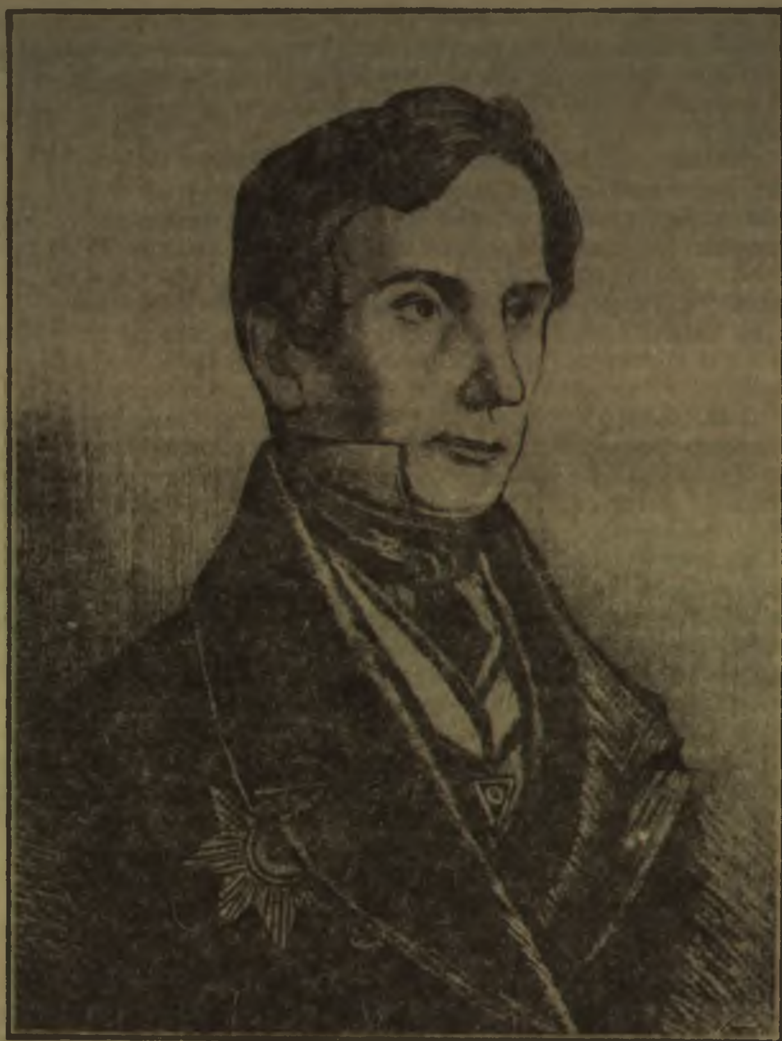
A încetat lupta numai în 1820—1823, când, din cauza lipsei din Basarabia a lui Bahmetiev, funcţiunea guvernatorului general a fost îndeplinită provizoriu de generalul I. N. Inzov, curator al coloniştilor din sudul Rusiei, om înţelept şi binevoitor.

Lupta a reînviat mai târziu, când la cârma superioară a Basarabiei, la 7 Mai 1823, a venit contele *Mihail S. Voronţov*, guvernator

---

1 Cine a fost contele Bludov, se poate vedea din monografia lui Eg. Kovalevschi: *Contele Bludov şi timpul său.* S.-Petersb., 1866. Din ea aflăm printre altele că Bludov şi-a făcut pregătirea diplomatică sub influenţa directă a lui Capodistria, pag. 128 ş. u. şi că el, deşi se afla în cadrele Ministerului de Externe, a primit însărcinarea să conducă afacerile Basarabiei la Ministerul de Interne, p. 141. In ce priveşte contele Cociubei, el era pe atunci ministru de interne.

2 F. F. Vighel. Ibidem, pag. 112.

Alexandrų Scarlat Sturdza.

general al Novorosiei şi «namestnic» plenipotenţiar al Basarabiei[1]. Voronţov era un general curajos, luând parte la mai multe războaie (războaiele ruso-turce din 1806—1812 şi 1828—1829 ş. a.). In 1815 şi până la 1818 el a fost comandant al corpului de ocupaţie a Franţei.

In conducerea superioară a Basarabiei numele lui este legat de desfiinţarea autonomiei regionale.

In curând, după ce i-a fost încredinţată Basarabia, i-a venit în ajutor în planurile lui de asimilare şi rusificare Vighel, pe care l-am citat mai sus. Acest personagiu a stârnit în sânul nobilimii basarabene împotriva sa o ură nemaipomenită din cauza unui memoriu, pe care l-a alcătuit şi l-a prezentat lui Voronţov la Odessa[2]. Prin acest memoriu Vighel defăima societatea moldovenească a Chişinăului şi cerea introducere în Basarabia a legilor ruse.

Aflând despre aceasta, boierii moldoveni au cumpărat dela un funcţionar, în mod secret, o copie de pe acest memoriu, pe preţul de 4.000 lei, şi imediat ce au luat cunoştinţă de conţinutul lui, au adresat guvernatorului general rugămintea de îndepărtare a lui Vighel din provincie, «ca vrăjmaş al poporului moldovenesc».

Ura împotriva lui Vighel a atins culmea. Moldovenii au declarat guvernatorului că în cazul venirii lui Vighel la şedinţa Sfatului Suprem ei cu toţi vor părăsi-o. Vighel mărturiseşte că împotriva lui era «întreaga naţiune».

In curând, însă, a sosit răspunsul guvernatorului plenipotenţiar, prin care contele Voronţov lua partea tulburătorului ordinei. In această adresă se comunica nobililor basarabeni, că memoriul nu conţine nimic necorespunzător cu religia, morala şi regulele monarhice, că fiecare are dreptul să-şi exprime părerile sale şi că intenţia deputaţilor de a părăsi şedinţa Sfatului Suprem în momentul sosirii lui Vighel ar fi o încălcare a ordinei. In cazul acesta, el, contele Voronţov, ar stărui să-i înlocuiască ca pe deputaţi nedisciplinaţi cu alţii.

La prima vedere a biruit Vighel. Insă, de fapt, el se simţea în societatea oraşului foarte jenat. A fost boicotat, aproape de toţi, în afară de cinovnicii ruşi. Aceasta nu l-a împiedicat pe contele Voronţov să numească acest om indezirabil şi urît de nobilimea Basarabiei în postul de vice-guvernator. Numirea s'a făcut în 1825, cu deplină discreţie. Cu decretul de numire într'un plic închis, Vighel a sosit din Odessa la Chişinău, şi, când membrii Sfatului Suprem erau toţi adunaţi, el s'a prezentat pe neaşteptate la şedinţă. S'a produs o lovitură de teatru. Totuşi Vighel nu a putut sta în această funcţiune mai mult de 6 luni şi a plecat din Basarabia.

---

1 Şcerbinin. *Biografia lui M. S. Voronţov*, S.-Pet., 1859, şi *Amintiri despre M. S. Voronţov*, «Ruschii Arhiv», 1876, vol. III.

P. N. Batiuşcov. *Basarabia*, S.-Pet., 1892, pag. 51—52.

S. Potoţki, Inzov Ivan Nikitici, schiţă biografică, Benderî (Tighina), 1904 (în limba rusă).

2 F. F. Vighel. *Memorii*, ibidem. pag. 140 ş. u.

Ofensiva birocraţiei ruse cu aceasta nu se termină. Voronţov se simte chemat la un rol istoric de suprimare a libertăţilor naţionale ale Moldovenilor din Basarabia. La finele anului 1826 el a fost chemat la Petersburg şi se afla acolo până la 5 Martie 1828. In lipsa lui, funcţiunea de guvernator general era îndeplinită de către contele Palen. Intorcându-se la 5 Martie la Odessa, contele Voronţov a adus în buzunarul său o lege nouă pentru Basarabia, prin care se suprima autonomia ei. La 16 Martie legea a fost publicată de Senat, cu o lună înainte de proclamarea războiului împotriva Turciei.

In timp ce războiul creează pentru Moldova şi Muntenia un regim de libertate economică şi contribuie la prosperarea lor, situaţia politico-naţională a Basarabiei se înrăutăţeşte.

Voronţov a stat în postul său de «namestnic» al Basarabiei, cu sediul la Odessa, până la 1844, când a trebuit să primească însărcinarea de a se duce în Caucaz, fiind numit comandant superior al armatei caucaziene şi «namestnic» al Caucazului cu puteri nelimitate.

E curios însă că împăratul nu vroia să se dispenseze de serviciile lui cu privire la Novorosia şi Basarabia. Probabil rolul ce l-a jucat acest om în istoria provinciei moldoveneşti, pe lângă calităţile lui de administrator distins, impunea împăratului o apreciere deosebit de mare a personalităţii lui. Acel ce a ştiut să procedeze la asimilarea Basarabiei cu guberniile interne ruse cu o extremă uşurinţă, a bine meritat să fie ţinut la administrarea acestei provincii cât mai îndelungat.

De aceea s'a creat un sistem original de conducere a acestor provincii. El avea la Odessa un locţiitor al său, guvernatorul militar al Basarabiei Pavel I. Fedorov, care îndeplini funcţiunea de guvernator general sub şefia superioară a lui Voronţov, dela 1846 şi până la 1854. In 1846 s'a înfiinţat în mod provizoriu la cancelaria rezidenţei Caucazului un birou special («osobâi stol») pentru supravegherea Novorosiei şi Basarabiei. Abia în 1855 biroul de mai sus a fost desfiinţat cu prilejul demisiei contelui Voronţov din postul său de guvernator general al Caucazului şi din şefia superioară a Novorosiei şi Basarabiei. Dosarele biroului au fost trimese Cancelariei guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei, la Odessa[1].

Voronţov a murit în a. 1856 la Odessa, după ce a stat la cârma superioară a Basarabiei timp de 31 ani (1823—1854).

I-au urmat în postul de guvernator general al Novorosiei şi Basarabiei: general-aghiotant *Nicolae N. Annencov* al 2-lea dela 20 Martie 1854 până la 17 Aprilie 1855, generalul de artilerie *Alexandru Gr. Strogonov, dela data de mai sus şi până la 1862 şi generalul de infanterie Pavel Evst. Koţebu* (Kotzebue), dela 1862 şi până la 1874.

Primul a stat prea puţin timp şi nu s'a distins prin nimic.

---

1 *Colecţia completă a legilor.* 18 Ian. 1855, Nr. 28954: Ucaz al Împăratului comunicat Senatului de Ministru al Justiţiei.

Strogonov era cu totul altă fire, decât Voronţov. A fost numit pentru Novorosia şi Basarabia la sfârşitul carierei sale administrative, împlinind vârsta de 60 ani. Era om cumpănit şi caracter nobil. Ii plăceau studiile ştiinţifice şi poseda o colecţie de monede vechi, în valoare de un milion de ruble[1].

Koţebu a participat la diferite acţiuni militare în Caucaz, Persia şi Turcia, s'a distins în opera de suprimare a rebeliunii poloneze antiruseşti din 1831, a luat parte la războiul ruso-turc din 1854—1856 şi, în sfârşit, a devenit guvernator general al Novorosiei şi Basarabiei şi comandant al oştirii din regiunea militară a Odessei[2]. Şefia lui Koţebu cade într'o vreme de prefaceri sociale. In timpul lui se realizează reforme sociale mari, ce au schimbat radical toate orânduielile Rusiei vechi. Dar tot în timpul lui se face şi ultimul pas spre asimilarea Basarabiei cu guberniile interne ruse. Se desfiinţează Sfatul Oblastei şi Basarabia capătă numele de «gubernie»[3].

Pentru a nu ne mai întoarce ulterior la chestiunea guvernatorilor generali, îmi permit să anticipez puţin expunerea mea, arătând că funcţiunea de guvernator general al Novorosiei şi Basarabiei a fost desfiinţată în 1874.

Se părea că nu va mai fi introdusă în viaţă niciodată, deoarece postul de guvernator era suficient să facă faţă tuturor nevoilor locale. Dar peste cinci ani, cu adâncirea reacţiei ruse, se restabileşte din nou acest post, însă nu pentru întreaga Novorosie, ci numai pentru Odessa şi încă în mod provizoriu.

Cu toate acestea, Basarabia din nou este pusă în dependinţă de aceşti guvernatori generali provizorii ai Odessei, care, în afară de ultimul, se numeau şi se schimbau în fiecare an:

General-inginer Eduard I. Totleben, eroul Sevastopolului şi Plevnei, în 1879;

General de infanterie Alexandru R. Drenteln, în 1880;

General de infanterie, principele Alexandru M. Donducov-Korsacov, în 1881;

General de cavalerie Iosif V. Gurko, în 1882;

General de infanterie Hristofor H. Roop, în 1883 şi până în 1890.

Supravegherea administrativă a Basarabiei de către acesta din urmă a durat până la 1885. Dela această dată guvernatorii Basarabiei devin cu totul independenţi, supuşi numai guvernului şi ministerului de interne.

Autonomia Basarabiei

In rapoartele adresate senatorului Cusnicov în timpul războiului din 1806—1812, de către ispravnici şi persoane particulare, se

1 Bar. B. Kene. *Necrologul contelui A. S. Strogonov*, «Notele Societăţii de Istorie şi antichităţi din Odessa», vol. VI, 1867, pag. 487—490.

2 *Dicţionar istoric şi social-politic*, sub îngrijirea lui V. V. Bitner. S.-Pet., 1906, pag. 732.

3 *Colecţia completă a legilor*, 28 Octomvrie (public, la 7 Decemvrie) 1873, Nr. 52721.

vorbeşte de starea jalnică a populaţiei, distrusă din cauza dărilor şi secetei şi gata «a fugi oriunde numai să scape de sub jugul devenit insuportabil».

In Basarabia, în Bugeac, locuitorii, din cauza lipsei de vite, nu mai aveau putinţă să facă semănături. In 1808, Divanul moldovenesc, în disperare, exclama: «Graţiere cere această ţară dela tronul Împăratului»[1]. Şi a mai trecut după aceasta încă un şir de ani de războiu, pentru ca populaţia să fie adusă la ultimul grad de desnădejde.

In asemenea condiţiuni se cerea din partea guvernului rusesc o mare abilitate politică şi administrativă, pentru ca populaţia provinciei să-şi revină în fire şi să respire mai uşor. Prin prima lege, din 2 August 1812, populaţiei i s'a dat scutire, pe timp de 3 ani, de orice impozit personal sau agricol către Stat şi scutire de serviciul militar pentru timp nelimitat. Aceste privilegii au fost prevăzute nu numai pentru populaţia actuală, dar şi pentru «cei ce în viitor se vor aşeza în provincia aceasta»[2].

In afară de aceasta, odată cu punerea Basarabiei sub supraveghere specială din partea persoanelor confidente ale Împăratului, acestei provincii i s'a dat la început o administraţie specială, autonomă. Istoria ei merită din partea noastră o atenţie a parte, întru cât ne evidenţiază primele momente de existenţă a naţionalităţii române sub dominaţiunea rusă şi primii paşi ai imperiului în direcţiunea adaptării lui la particularităţile provinciei moldoveneşti[3].

Prima lege în privinţa Basarabiei a fost întocmită, după propunerea lui Ciciagov, de Capodistria, şi a fost aprobată de Împărat la *2 August 1812*, purtând titlul: *«Infiinţarea administraţiei provizorii în oblastea Basarabiei»*[4].

Potrivit legii, cetăţile rămâneau în şefia şefului militar al cetăţilor, care însă nu avea drept să se amestece în administrarea provinciei. Aceasta se află în mâna guvernatorului civil. Administraţia civilă se împarte în două departamente. In cel dintâiu

---

1 *Operele Comisiunii Arhivelor basarabene*, vol. III, Chişinău, 1907, pag. 467—473, dosarul Nr. 336 din Arhiva Senatorilor.

2 A urmat apoi şi o dispoziţie specială despre scutire de serviciul militar a cazacilor din Malorosia, şi a locuitorilor Gruziei (Georgiei) şi Basarabiei. *Colecţia completă a legilor ruse*, 12 Sept. 1815, Nr. 25.942. Privilegiul acesta s'a menţinut până la 1874. In ce priveşte impozitele, după trei ani, locuitorii Basarabiei au fost impuşi tuturor impozitelor, ce se percepeau înainte, sub suzeranitatea Turcilor. *Colecţia completă a legilor*, 4 Sept., 1815.

3 Am cercetat istoria legislaţiei ruse în Basarabia şi organizarea ei administrativă în anii 1812—1828, epoca eroică a iluziilor naţionale şi a luptei pentru o existenţă politică şi socială a parte în cadrele imperiului rusesc, în studiul meu *«Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească»*, Chişinău, 1929, bazat pe Arhiva Statului Suprem. De aceea nu voiu prezenta aci, decât o privire sumară asupra acestei chestiuni, urmând ca pentru amănunte, dacă ar fi cazul, cititorul să se adreseze la această lucrare.

4 A fost publicată în *«Notele Comitetului de statistică a provinciei Basarabiei»* sub îngrijirea lui *Egunov*, vol. III, Chişinău, 1868, pag. 108—110, şi nu se află în «Colecţie completă a legilor».

întră: legile, afacerile religioase, executări judecătoreşti, poliţia şi învăţământul. In cel de al doilea intră: statistica, drepturile şi obligaţiile populaţiei, veniturile, vămile, industria şi comerţul. Deci, primul avea un caracter administrativ şi cultural. Al doilea — un caracter economic şi financiar. Guvernatorul civil are dreptul de numire a consilierilor pentru aceste departamente dintre moşierii capabili[1].

Toate afacerile trebuiesc rezolvate în limbile rusă şi moldovenească.

Guvernatorul civil are legături directe cu şefii guvernelor vecine, cu gospodarul moldovean şi cel muntean în toate chestiunile ce îl privesc. Este supus numai şefului suprem al armatelor dela Dunăre.

Populaţia Basarabiei îşi păstrează toate legile ei.

Divizarea provinciei în judeţe se păstrează fără modificare. In fruntea judeţelor se pun ispravnicii. Ei pot fi sau Moldoveni, ce au jurat credinţă Rusiei, sau Ruşi, deci nu colonişti.

In postul de guvernator civil a fost numit Scarlat Sturdza, fiul unui vornic moldovean, comis şi vel logofăt. El primeşte şi instrucţiuni cu privire la modul cum trebue să se comporte în guvernarea provinciei[2]. El avea sarcina să facă din Basarabia o provincie înfloritoare şi un punct de atracţie, «punând în mişcare tot ce ar putea să uimească închipuirea supuşilor acestei provincii».

Din cuprinsul primei legi ruseşti în Basarabia, se vede că guvernul rus a păstrat ceva asemănător cu ceea ce a fost în ea înainte: guvernul provinciei cu departamentele lui amintea divanul moldovenesc, iar în judeţe s'au păstrat ispravnicii cu funcţiuni anterioare ale ispravnicilor din Moldova, moştenind şi arbitrariul lor din trecut[3].

Fiind, după natura sa, provizorie, prima lege lasă deschisă posibilitatea luptei, care s'a şi încins.

Din cauza investigaţiunilor, pornite din Basarabia, centrul a trimes în 1813 în Basarabia pe un funcţionar, anume Baicov, pentru a controla pe loc mersul afacerilor. Acesta, executând misiunea sa, a presentat un raport, în care a imputat lui Scarlat Sturdza «lipsa de experienţă, bătrâneţea şi slăbiciunea caracterului». Administraţia este în mâna ispravnicilor abuzivi. Inspectorul afirmă că în principate nu existau, decât voinţa guvernului şi câteva porunci ale împăratului Iustinian, iar obiceiurile constau în dreptul celui mai tare. Ca urmare a acestui raport negativ, în ziua de 17 Iunie 1813, Scarlat Sturdza a fost pus în disponibilitate «din cauza boalei, până la însănătoşire».

---

1 O lege posterioară, din 2 Februarie 1813, precizează că primul departament trebuia să fie compus din 9 consilieri: 7 Moldoveni şi 2 Ruşi, iar al doilea departament din trei consilieri, numiţi din ofiţeri superiori ruşi sau moşieri moldoveni. *«Notele...»*, ibidem, pag. 113 ş. u.

2 Ibidem, pag. 111.

3 L. Kasso. *Russia la Dunăre şi înfiinţarea oblastei Basarabia*. Moscova, 1913, pag. 199.

Indeplinirea funcţiunii de guvernator a fost încredinţată generalului maior Harting, care a întrunit în mânile sale atât autoritatea militară, cât şi cea civilă. Harting, după origine finlandez, căsătorit cu E. Sturdza, care era la început binevoitor deosebirilor provinciale ale Basarabiei, acum devine adversarul lor hotărît şi trimete câteva rapoarte la centru cu arătarea neajunsurilor administraţiei basarabene şi cu propunerea de a introduce legile ruse[1].

Acţiunea rusificatoare a lui Harting a început să alarmeze populaţia şi mai ales nobilimea, care se temea să nu piardă drepturile şi privilegiile sale. S'a răspândit svonul, că Harting cere la centru permisiunea ca boierii moldoveni să fie supuşi pedepselor corporale după regulele ruse cele mai severe. Boierimea chinuită s'a plâns Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, care a luat apărarea lor. In urma acestei apărări, guvernul, în 1815, trimete pe un alt funcţionar, anume Pavel Sviniin spre a stabili, cine are dreptate. Raportul, prezentat de el guvernului, a fost favorabil boierilor moldoveni. El lămureşte izvoarele dreptului moldovenesc, fiind de acord în această chestiune cu boierii şi mitropolitul. Autorul afirmă că Moldovenii sunt de un caracter liniştit, blând şi bun[2].

Cu această inspecţie coincide şi acţiunea puternică la centru din partea lui Capodistria şi Alexandru Sturdza, în favoarea Basarabiei.

Impăratul manifestă interes pentru Basarabia. In 1816 încetează supunerea provinciei amiralului Ciciagov, se numeşte «namestnic» în persoana lui Bahmetiev şi puţin mai târziu, în 1818, se publică legea despre autonomie.

Proiectul legii, alcătuit de funcţionarul Kriniţchi, purta titlul: «Proectu pentru cele mai de frunte temelii la obrazovania ocârmuirii politiceşti din luntru a oblastei Basarabia»[3]. Cu unele modificări

---

1 *Notele Societăţii imperiale de istorie şi antichităţi din Odessa*, vol. XXII, 1900, pag. 116 ş. u.

Autonomia Basarabiei, pag. 17 ş. u.

D. Bezviconi incearcă să reabiliteze pe acest guvernator, aruncând vina pentru toate relele asupra soţiei lui, Elena Sturdza, şi afirmă că el nu vroia să admită samovolnicia parveniţilor şi era foarte democrat. «Nefiind sigur în măsurile ce le lua, invita mereu pe boieri la sfat, astfel s'au pus bazele viitorului Sfat Suprem şi ale autonomiei regionale». *«Din trecutul nostru»*, 1936, Nr. 31—34, pag. 32 şi Nr. 36—39, pag. 18. Rapoartele, prezentate de Harting guvernului rusesc, îl caracterizează suficient de bine: el era împotriva deosebirilor locale. In ce priveşte originea Sfatului Suprem nu ştim, de unde a împrumutat autorul informaţia despre obiceiul lui Harting de a se sfătui cu boierii. Chiar dacă această practică ar fi existat, nu ei se datoreşte această instituţie. Ideea Sfatului Suprem derivă din concepţiile măreţe şi îndrăzneţe ale epocii lui Capodistria şi Alexandru Sturdza, iar introducerea autonomiei în teritoriile limitrofe, pe care le anexa Rusia, era în uzul guvernului rusesc.

2 *Notele Societăţii de istorie şi antichităţi din Odessa*, vol. VI, 1867, pag. 219. Raportul are trei părţi: 1) Natura şi bogăţiile naturale (pag. 175—198). 2) Trăsături istorice (pag. 199—264), de fapt în afară de istorie se vorbeşte despre clasele sociale, legile, administraţia, starea armatei, veniturile, comerţul etc. 3) Descrierea amănunţită a ţinuturilor (pag. 265—320). Raportul e publicat în prescurtare la Z. Arbure: Basarabia în secolul al XIX-lea, Buc., 1899, în anexă.

3 *Notele Comitetului basarabean de statistică*, vol. III, pag. 146 ş. u.

acest proiect a fost promulgat sub titlul: *«Aşezământul organizării oblastei Basarabiei»*[1].

In rescriptul împăratului, care însoţeşte legea, se confirmă că «provincia basarabeană îşi păstrează compunerea sa naţională şi de aceea capătă un mod de administrare special».

Acest mod nou constă în crearea unui organ reprezentativ: Sfatul Suprem, în organizarea guvernului provincial cu participarea persoanelor alese de nobilime, în organizarea judecăţii pe baza aceluiaşi principiu, în respectarea limbii moldoveneşti a provinciei şi legilor (obiceiurilor) locale şi, în fine, în crearea instituţiilor şi funcţiunilor noui.

1. Sfatul Suprem.

Sfatul Suprem («Verhovnăi Soviet») este compus din 11 persoane: preşedinte (guvernatorul general plenipotenţiar), patru membri ai guvernului provincial (guvernatorul civil, viceguvernatorul, preşedintele Tribunalului penal, preşedintele Tribunalului civil) şi şase deputaţi, aleşi de nobilime pe timp de trei ani, cu confirmarea guvernatorului general. In numărul acestor deputaţi trebuia să fie şi mareşalul provincial al nobilimii. Astfel, membrii aleşi aveau preponderenţă numerică asupra celor de drept.

Hotărîrile se luau cu majoritatea voturilor. Quorumul era cu nu mai puţin de 6 membri prezenţi.

Sfatul nu avea dreptul de legiferare şi nici dreptul de iniţiativă parlamentară. Dacă se simţea nevoie de o lege nouă, Sfatul putea să o discute numai în urma propunerii guvernatorului plenipotenţiar. Raportul lui în cazul de faţă se trimetea Consiliului de stat spre a fi confirmat ulterior de împărat. Pe această cale Sfatul a discutat de două ori chestiunea raporturilor dintre moşieri şi ţărani (1819 şi 1825), fără ca proiectele lui să capete la centru un rezultat pozitiv.

In schimb erau largi atribuţiunile Sfatului în domeniul administraţiei şi judecăţii. El se ocupa de toate chestiunile administrative, economice, financiare. El judeca în ultima instanţă afacerile venite în apel: penale, de instrucţie, civile despre orice avere mobilă şi imobilă şi de hotărnicii. Hotărîrile Sfatului nu erau supuse apelului şi se executau imediat. Persoanele nemulţumite de hotărîri, puteau să recurgă la Consiliul de stat al Rusiei («Gosudarstvennăi Sovet») prin Ministrul justiţiei sau prin Procurorul general.

2. Guvernul provincial.

Şeful provinciei este guvernatorul (civil), pus sub ordinele directe ale guvernatorului general al Podoliei.

Autorităţile provinciale se împart în două: prima — guvernul Basarabiei, a doua — judecata.

---

1 *Colecţia completă a legilor*, Nr. 27357. *«Autonomia Basarabiei»*, pag. 41 ş. u.

Guvernul se formează din guvernatorul, vice-guvernatorul, 4 consilieri, administratorul financiar gubernial şi 2 asesori. Din aceşti funcţionari, doi consilieri şi un asesor se aleg de nobilime pe timp de 3 ani. Ceilalţi se numesc de coroană.

Guvernul se ocupa de adminstraţia generală şi finanţe[1].

3. Judecata.

Judecata în provincie se face de tribunalele penal şi civil. Ele judecă în apel, având ca primă instanţă tribunalele ţinutale. Primul se compune dintr'un preşedinte, trei consilieri şi un asesor. Al doilea este compus dintr'un preşedinte şi patru consilieri. Din aceste persoane sunt numiţi de coroană numai preşedinţii şi câte un consilier. Restul se alege de nobilime pe timp de trei ani cu aprobarea guvernatorului general.

Asupra hotărîrilor tribunalelor pot fi făcute apeluri Sfatului Suprem.

Tribunalul penal provincial deliberează şi hotărăşte potrivit legiuirilor ruseşti. Tribunalul civil provincial, se călăuzeşte «de drepturile şi obiceiurile moldoveneşti».

4. Limba oficială şi limba moldovenească în instituţiile statului.

In Sfatul Suprem se întrebuinţează ambele limbi, rusă şi moldovenească, în felul următor: 1) în afacerile unde este interesat direct statul, prin urmare în chestiunile fiscale, penale etc., toată corespondenţa se face ruseşte şi moldoveneşte, cu executarea legiuirilor imperiului rus şi cu păstrarea drepturilor şi obiceiurilor pământului în privinţa apărării proprietăţii private; 2) iar afacerile litigioase şi de hotărnicie se fac numai în limba moldovenească şi se judecă pe baza legilor şi obiceiurilor moldoveneşti.

In guvernul provincial toate afacerile se fac în limba rusă şi moldovenească, după necesitate. Anunţurile, ordinele şi publicaţiile se scriu ruseşte şi moldoveneşte.

In sfârşit, întrebuinţarea limbilor la judecată se supune următoarelor dispoziţiuni. Afacerile penale şi de instrucţie se fac în limba rusă şi cea moldovenească, şi anume: 1. Interogarea băştinaşilor moldoveni se face în limba moldovenească, iar procesul verbal se dresează în limbile rusă şi moldovenească. 2. Hotărîrea se citeşte justiţiabililor în limba moldovenească. 3. Membrii tribunalului penal găsind dificultăţi în a-şi expune părerea în limba rusă, au dreptul să o scrie în limba lor maternă, moldovenească.

In litigiile civile «întrebuinţarea limbii moldoveneşti se confirmă

---

1 Veniturile statului ce se percepeau în provincie, se împarţeau în două, şi anume: 1) unele — destinate pentru provincie şi 2) altele — atribuite veniturilor generale ale statului. Divizarea se făcea în modul următor. După acoperirea tuturor cheltuielilor fixate pentru provincie conform bugetului, din suma rămasă 9/10 mergea în folosul veniturilor generale ale statului, iar 1/10 se atribuia nevoilor provinciei. Acest fond regional a jucat apoi un rol foarte important, contribuind la realizări culturale şi de asistenţă socială.

pe baza şi în confirmarea drepturilor, prerogativelor şi legiuirilor locale, conferite milostiv *pentru totdeauna* provinciei Basarabiei». Atât procedura, cât şi hotărîrea în aceste litigii se exprimă numai în limba moldovenească.

5. Instituţiile noui.

Se creează biroul provincial de hotărnicie, compus din membri aleşi de nobilime pe timp de trei ani. El are de scop să lămurească hotarele fiecărei moşii, ţinând seama de «forţa exactă a drepturilor, prerogativelor şi obiceiurilor moldoveneşti». In judeţe se înfiinţau comisiunile judeţene de hotărnicie, cu care era în legătură biroul, Activitatea biroului se extindea numai asupra ţinuturilor Orhei, Iaşi şi Hotin, deoarece în celelalte judeţe se ocupau de hotărnicie funcţionarii speciali ai guvernului.

Se mai înfiinţează: procuratorul provincial şi în fiecare judeţ câte un procurator judeţean (un fel de procurori), un arhitect provincial, un inginer hotarnic provincial, ajutorii lor, şi câte un inginer hotarnic de fiecare ţinut. Se creează Direcţiunea Sanitară cu un personal corespunzător. Biroul Poştal şi expediţiile poştale.

In judeţe se creează pe lîngă ispravnicul zemstvial câte o isprăvnicie zemstvială compusă, în afară de preşedinte, care este ispravnicul zemstvial, din patru membri («zasedateli»), sau comisari aleşi de nobilime şi aprobaţi de guvernatorul plenipotenţiar. Pe lângă isprăvnicie se institueşte câteo administraţie financiară ţinutală.

In plasă se numeşte câteun ocolaş, iar în sate câteun «dvornic».

Pentru litigii penale şi civile se creează tribunalele ţinutale, dintr'un judecător şi doi membri, aleşi de nobilime.

Se dă atenţie apoi poliţiei urbane şi instituţiilor orăşeneşti speciale (Dumele orăşeneşti, un fel de consilii comunale, şi Direcţiunile breslelor).

6. Caracteristica generală

Dacă dela această caracterizare scurtă a conţinutului acestei legi vom trece la aprecierea ei, va trebui, în primul rând, să constatăm că în afară de Sfatul Suprem, toate celelalte instituţii copiau experienţa administrativă rusească.

Spre deosebire de actul provizoriu din 1812, care pur şi simplu reproducea sistemul moldovenesc al Divanului şi păstra dreptul public şi privat al Moldovei, legea din 1818 introducea instituţiile ruse şi înlocuia dreptul public moldovenesc prin dreptul public rusesc. Cu toate acestea, nobilimii Basarabiei i se deschidea posibilitatea puternică de influenţă asupra tuturor afacerilor în provincie. Tocmai din acest punct de vedere Vighel denumeşte Basarabia «o republică cu prezidentul în persoana generalului Inzov»[1].

---

1 F. F. Vighel, ibidem, partea VI, pag. 112.

7. Compunerea Sfatului Suprem.

In Sfatul Suprem au intrat[1]:

1. Guvernatorul plenipotenţiar — A. N. Bahmetiev.
2. Guvernatorul civil — C. A. Catacazi.
3. Vice-guvernatorul — M. E. Krupenschi.
4. Preşedintele Tribunalului penal — P. V. Curic.
5. Preşedintele Tribunalului civil — F. I. Nedoba.
6. Mareşalul Nobilimii — D. C. Răşcanu.

7.—11. Deputaţii: I,. Pruncul, Z. Ralli, V. Rosset, Şt. Răşcanu, S. Feodosiev.

Reprezentanţa nobilimii nu era prea strălucită. In afară de Răşcanu şi Rosset, ceilalţi deputaţi nu puteau să se laude cu o vechime prea mare genealogică nobiliară.

Iancu Pruncul a fost fiul armeanului Ovanes Pruncu, negustor de bumbac, apoi vătaf la hatmanul C. Razu[2]. Acesta din urmă l-a făcut şatrar. Războiul din 1806—1812 a fost prielnic pentru desvoltarea talentelor lui de afaceri. El a luat în «otcup» (arendă) aprovizionarea armatei, dar s'a arătat un furnizor necorect. Haznaua rusă i-a intentat procese şi i-a sechestrat moşia[3]. Insă dânsul ştia să exploateze cunoştinţele şi prieteniile sale pentru a scăpa de nevoie. Cunoştea bine legile ruse, precum şi limba rusă. Probabil acestea calităţi, însoţite de energie şi pricepere, i-au creat un loc bun în vieaţă obştească a Basarabiei, şi i-au permis să joace un rol însemnat în trecutul acestei provincii.

Zamfirachi Rali, care şi el a făcut o avere de pe urma războiului şi furniturilor armatei ruse, era prietenul lui Pruncu. Originea lui nu este prea clară[4].

In sfârşit, nici Sandu Feodosiev nu era vechiu în nobilime. La verificarea provenienţei nobililor basarabeni în 1821, el nu putea să prezinte dovezi de calitate de nobil pentru o dată mai veche, decât an. 1814.

Primele alegeri au fost atât de furtunoase, încât puţin rămânea până la vărsare de sânge. Rezultatul alegerilor a fost impus de Rosset Bălănescu cu prietenii lui. N'a lipsit în seria măsurilor de

---

1 A. Krupenschi. *Schiţa scurtă a nobilimii din Basarabia*, Chişinău, 1912, anexa pag. 3.

2 Paharnicul Constantin Sion. *Arhondologia Moldovei*, Iaşi, 1892, prefaţa de Ghibănescu. Insuşi Pruncu spunea că se trage din neamul vornicului Bocium (sec. XV) prin tatăl său Constantin — clucerul. Nu se ştie precis, dacă această legătură nu era scoasă din imaginaţia proprie, iar spiţa neamului lui nu a fost pur şi simpla fabricată. Născut în 1769, Pruncul şi-a petrecut tinereţa în casa logofătului D. Sturdza. Prin căsătoria cu fiica banului Iordachi Crupenschi, Ecaterina, întreţinea legături cu boierimea mare.

3 «*Autonomia Basarabiei*», pag. 66—67.

4 F. F. Vighel, ibidem, partea VI, pag. 144, îl socoteşte un paryenit, ceea ce nu e adevărat. G. Bezviconi. *Ralli-Arbure*. «Din trecutul nostru», 1935, Nr. 17—20, pag. 75 ş. u.

convingere şi vinul. Când a expirat termenul de trei ani, Inzov, ce conducea atunci administraţia Basarabiei, a înlăturat din sânul nobilimii unele persoane, pentru a asigura liniştea şi rezultatul dorit al alegerilor noui[1].

Sfatul Suprem a fost reînnoit abia de 2 ori: 1) în 1822—1825 cu demnitatea de deputaţi erau investiţi: I. Pruncul, I. Donici, P. Catargi, D. Dinu-Russo şi P. Cazimir şi 2) în 1825—1828: I. Donici, N. Cerchez, E. Ianov şi A. Stamo[2]. La începutul anului 1828 erau aleşi ca deputaţi: E. Ianov, A. Stamo, C. Stamati, I. Canano, C. Botezat. Dar a urmat desfiinţarea autonomiei, după o serie de măsuri luate treptat, cu scopul de a reduce însemnătatea şi independenţa Sfatului Suprem[3]. La 6 Aprilie 1828 deputaţii au fost puşi în disponibilitate.

In ce priveşte participarea la guvernul Basarabiei[4] au fost aleşi de nobilime, consilieri pentru perioada: 1818—1821, Cerchez Nicolae, clucer, şi Balasachi Dimitrie; 1822—1825 Botezat Constantin şi 1825—1828 Lazo Pantelimon.

Iar, ca asesori, au fost aleşi pentru perioada: 1818—1821, Lazo Pantelimon; 1822—1825, Millo Constantin; 1825—1828, Barbu Iordachi.

Şi pentru participarea la guvern a nobililor este perfect valabilă caracteristica de mai sus despre alegerea persoanelor din nobilimea de mâna a doua.

Desfiinţarea autonomiei.

Legea nouă («Ucirejdenie») din 29 Februarie 1829 desfiinţează autonomia provinciei[5]. In locul Sfatului Suprem se înfiinţează Sfatul oblastei, care este numai o umbră slabă a trecutului, atât din punct de vedere al compunerii sale, cât şi din punct de vedere al competinţei.

In Sfatul oblastei nu mai sunt deputaţi ai nobilimii. Locul lor îl ocupă, de drept, mareşalul nobilimii şi doi membri permanenţi, numiţi de Senatul Ocârmuitor, după propunerea guvernatorului general. Ceilalţi membri, numiţi de coroană, au rămas.

Sfatul oblastei nu mai judecă. El are în competinţa sa numai chestiuni administrative, financiare şi economice, printre care cea mai însemnată este dispunerea de sume în limita de 10% a pro-

1 A. N. Crupenschi. Ibidem, pag. 21 şi 27.

2 A. N. Crupenschi: Ibidem, anexa, pag. 3.

3 In 1820: numirea a doi membri permanenţi, numiţi de coroană spre a da preponderenţă numerică elementului funcţionăresc şi dreptul guvernatorului general de a suspenda hotărîrile Sfatului, cu excepţia celor judecătoreşti, pentru a le înainta spre rezolvire împăratului. In 1822: infiinţarea la Petersburg a unui comitet provizoriu pentru reclamaţiuni împotriva Sfatului Suprem în afacerile judecătoreşti civile. In 1824: numirea de guvern (în loc de alegere) a ispravnicilor şi zasedatelilor zemstviali. In 1825; Senatul devine instanţă de apel împotriva hotărîrilor Sfatului.

4 A. N. Crupenschi. Ibidem, pag. 3—4.

5 *Colecţia completă a legilor ruse*, 29 Februarie (15 Martie) 1828. Nr. 1834, şi *«Autonomia Basarabiei»*, pag. 86 ş. u.

vinciei, potrivit bugetului aprobat. In afară de aceasta, Sfatul nu are nicio iniţiativă proprie, ci discută chestiunile numai în urma propunerii guvernatorului general, guvernatorului civil, guvernului provinciei şi mareşalului nobilimii. Hotărările Sfatului pot fi oprite de guvernatorul general şi înaintate de el Ministerului respectiv.

Sfatul oblastei se convoacă numai de două ori pe an: în lunile Mai şi Noemvrie.

In această formă Sfatul oblastei a fost menţinut datorită inerţiei administrative. El nu avea niciun sens de a exista.

Legea din 1828 schimbă radical dispoziţiunile anterioare cu privire la întrebuinţarea limbii. «Toate afacerile, se spune în lege, se lucrează în limba rusă, iar în caz de necesitate, cu traducere în limba moldovenească». Aceasta înseamnă că în cancelarii s'a introdus limba rusă, ca obligatorie.

S'a restrâns şi întrebuinţarea dreptului civil. Legea ordonă: «Litigiile din judeţele Ismail şi Akkerman, deoarece în ele nu sunt Moldoveni, trebuiesc să fie înstruite şi hotărîte pe baza legilor ruse». In afară de aceasta, legile ruse devin un izvor subsidiar al dreptului pentru întreaga Basarabie: în caz de insuficienţă a legilor locale, se iau în consideraţie legile ruse.

Odată cu Sfatul se supuneau reformei şi celelalte instituţii ale oblastei[1]. Direcţiunea oblastiei nu se mai ocupă de chestiuni financiare şi economice, care trec la o instituţie specială: Palatul finanţelor («Cazennaia Palata»).

Modul de funcţionare a instituţiilor introduse în Basarabia conform legei din 1828, era acela prevăzut în legile ruse pentru guberniile interne. Toate instituţiile Basarabiei se supuneau senatului şi ministerelor.

Guvernatorii.

Dela anexare şi până la reformele sociale mari au stat la cârma provinciei în calitate de guvernatori civili (uneori şi militari) următoarele persoane[2]:

1812—17 Iunie 1813 — Sturdza Scarlat Dimitrie.

1813—10 Sept. 1817 — Harting Ivan Marcovici, inginer, general-maior, guvernator civil şi militar.

1817—16 Aug. 1825 — Catacazi Constantin A.

1825—17 Ian. 1828 — Timcovschi Vasilie T.

1828—30 Iulie 1828 — Turghenev.

1828—24 Martie 1829 — Prajevschi.

1829—17 Apr. 1833 — Sorocunschi.

1833—28 Aug. 1834 — Averin.

1834—29 Mai 1854 — Feodorov Pavel Ivanovici, general-maior, guvernator civil, iar dela 1836 guvernator civil şi militar şi şeful gradonacialstvei Ismail.

---

1 Despre schimbările produse în sistemul administrativ al Basarabiei, v. «*Autonomia Basarabiei*», pag. 93 ş. u.

2 I. N. Halippa. Ibidem, pag. 34 ş. u.

1854—10 Noemvrie 1857 — Iliinschi I, general-maior.

Din acest număr de 10 guvernatori, numai doi au fost băştinaşi ai acestei provincii: Sturdza şi Catacazi. Ceilalţi sunt de provenienţă din Rusia.

Sturdza a ocupat postul de guvernator prea puţin timp. Ii era greu să se adapteze la condiţiunile noui de existenţă politică şi administrativă a provinciei. Mai era şi bătrân şi bolnav.

Harting n'a înţeles chemarea sa şi, angajându-se în luptă împotriva boierilor, a pierdut-o, cu urmări grave pentru starea sa materială. A demisionat fără nici o recompensă, iar, după moarte, fiicei sale i s'a refuzat o pensie, sub motivul de lipsă reglementară de ani serviţi.

Catacazi a ştiut să se menţină în funcţiunea de guvernator timp de 8 ani, în care s'au petrecut multe evenimente importante în viaţa provinciei. S'a aprobat autonomia, împăratul venind personal la Chişinău, pentru ca să-o proclame, în mod festiv. A izbucnit şi a eşuat mişcarea eteristă. Au fost înfiinţate şcoli parohiale şi primele şcoli lancasteriene de instrucţie mutuală. A început adunarea şi cercetarea legilor locale.

Catacazi poseda suficientă abilitate. In conflictul, ce a isbucnit în 1819 între guvernatorul general Bahmetiev şi nobilimea din Sfatul Suprem, el ţinea parte şefului său, fără a protesta măcar odată împotriva măsurilor îndreptate spre diminuarea prestigiului acestui for înalt de conducere a provinciei. In timpul lui, autonomia a ajuns să fie aproape desfiinţată.

După Catacazi conducerea Basarabiei trece în mânile unui şir de guvernatori, care puţin îşi vedeau de treabă — *Timcovschi, Turghenev, Prajevschi* şi *Sorocunschi.* Unul din contimporanii lor, ce a vizitat Chişinăul la finele deceniului al treilea, Storojenco, caracterizează astfel ordinea administrativă basarabeană: «Guvernatorul, în afară de abuzuri, nu putea să facă nimic folositor, fără aprobare». El constată «o desordine generală în conducerea provinciei; nu există nici justiţie şi nici dreptate; procese neterminate sunt fără număr, de asemenea şi sumele cheltuite din punga statului»[1].

Cu tot haosul administrativ ce domnea atunci în Basarabia, în timpul lui Sorocunschi au reuşit câteva realizări culturale: s'a înfiinţat, în 1832, biblioteca oraşului, tutorele căreia era numit cunoscutul codificator al dreptului basarabean Petre Manega[2], şi au fost făcute toate demersurile necesare pentru înfiinţarea unui liceu regional.

Guvernatorul *Averin* ştia să lucreze în postul său destul de productiv, însă a stat în Basarabia abia un an şi ceva. In timpul

---

1 A. Storojenco. *Două luni în drum prin Basarabia, Moldova şi Valahia în 1829*, Moscova, 1875, (şi în «Citiri în societatea de istorie şi antichităţi din Moscova»), citat după «Operele arhivelor basarabene», vol. II, ibidem, pag. 41.

2 A. Boldur. *Dreptul local al Basarabiei*, Schiţă de istorie, rev. «Viaţa Basarabiei», 1932, Nr. 10, pag. 11 ş. u.

lui a fost inaugurat primul liceu regional (la 13 Sept. 1833), s'a promulgat legea despre țărani agricultori liberi ai Basarabiei (1834)[1], și a fost aprobat nou! plan al Chișinăului.

Ii urmează *Fedorov*, care a administrat Basarabia timp de 20 ani. Fără nici o exagerare, el a fost un amic al Basarabiei și ocupă în istoria ei un loc cu totul aparte. De o energie excepțională, inteligent și priceput, iute în hotărîri, lipsit de sentimentele șovinismului rusesc, el a putut schimba radical înfățișarea Basarabiei.

Toate orașele basarabene — și mai ales Chișinăul, au suferit o înrâurire enormă de pe urma activității lui administrative.

El a activat în diferite domenii, dând, mai cu seamă, atenție îmbunătățirii stării materiale a populației, pe cât s'a putut aceasta în cadrul regimului social de iobăgie țărănească. In timpul lui apare, în 1838, legea contractelor normale dintre moșieri și țărani; în 1846 legea contractelor dintre proprietarii de târguri și locuitorii lor, pentru înlăturarea arbitrariului proprietarilor; în 1847 legea despre starea «odnodvorților», în care se transformau măzâlii Basarabiei etc...

Grație înțelepciunii și tactului lui Fedorov s'a admis în Basarabia, în 1836, din nou întrebuințarea limbii moldovenești în instituțiile statului[2].

Cu un an înainte de aceasta, limba moldovenească a fost introdusă ca obiect de predare în liceul regional din Chișinău. La început predarea a fost obligatorie pentru toți elevii, apoi a fost pusă în alternativă cu limba germană, și, în sfârșit, pentru a nu stânjeni printre elevi interesul pentru limba moldovenească, în decada a șaptea a secolului trecut, în alternativă cu limba moldovenească a fost pusă, în loc de limba germană, limba greacă, pentru care, atunci, era răspândit un curent defavorabil[3].

Grație influenței lui Fedorov, în programul de predare a liceului a fost introdus dreptul, și nobilimea Basarabiei a arătat dorința ca elevii liceului să capete și cunoștințe de drept local basarabean[4].

In 1848, Ministerul de externe, având nevoie de cunoscători buni ai acestui drept, a înființat la Universitatea din Petersburg o catedră specială «de limba moldo-vlahă» și burse, pentru doi sau trei absolvenți ai liceului regional din Chișinău, care ar fi căpătat în el cunoștințe de limbă moldovenească. De aceste burse s'au folosit câțiva tineri, care au absolvit cu succes cursul acestei catedre. Insă, la 26 August 1858, catedra a fost desființată[5].

Curentul favorabil limbii românești în timpul lui Fedorov nu

---

1 *Colecția completă a legilor*, 24 Ianuarie 1834, Nr. 6739.

2 *Colecția completă a legilor*, 15 Iunie 1836, Nr. 9298.

3 Preot N. V. Lașcov. *Liceul regional, ulterior gubernial No. I.* Schiță istorico-statistică (1833—1908), Chișinău, 1908, pag. 22—23. In postul de profesor de limbă moldovenească au funcționat: Gavriil M. Bilevici (1835—1847), Gheorghe G. Bilevici (1847—1852) și Ivan P. Doncev (1853—1867). Ibidem, anexa Nr. 1., pag. 24—25.

4 Ibidem, pag. 33—34.

5 Ibidem, pag. 34, nota.

era ocazional. In 1840 limba românească se introduce în programul de predare al şcolii judeţene din Chişinău, iar în 1842 în şcolile judeţene din Hotin şi Bălţi.

Feodorov a fost un neobosit edil şi pentru modernizarea oraşului Chişinău întrebuinţa, uneori, în spiritul vremii, măsuri drastice, despre care ne povesteşte călătorul german I. G. Kohl. Vizitând Basarabia şi Chişinăul în 1838, el descrie ce a văzut şi povesteşte, că autorităţile dărâmau casele vechi sau care nu se potriveau cu planul «din porunca poliţienească, cu termen statornicit scris pe ziduri»[1]...

Il preocupau pe Fedorov şi căile de comunicaţii. Au început lucrările pregătitoare pentru construirea unui pod de lemn peste Nistru şi pentru navigaţia pe acest fluviu. S'a făcut legătura dintre Cetatea-Albă şi Ovidiopol peste liman, prin înfiinţarea serviciului de vapoare.

Guvernatorul Fedorov a luptat de două ori cu ciuma şi holera, care cam des vizitau Basarabia. O simplă enumerare a anilor, în care aceşti musafiri teribili şi-au făcut apariţia funestă în provincie, va arăta că Basarabia devenise locul lor preferat: în 1812—1814, 1819, 1925, 1828 ciuma, în 1829 ciuma şi holera, în 1830—1832 holera, în 1837 ciuma, în 1848 holera, în 1849 holera şi scorbutul, în 1855—1856 holera.

El a luptat pentru ordine în administraţie, persecutând tărăgăneala şi arbitrariul.

Grija pentru cultură a fost pentru el o preocupare constantă. El a ajutat în 1840 înfiinţarea unei instituţii de învăţământ pentru fete («pansion»-ul doamnei Rizo) prin acordarea unei subvenţii anuale de 1.500 ruble de argint din fondul oblastei de 10%[2], a înfiinţat la Chişinău, în 1835, o tipografie gubernială, şi pentru propăşirea bibliotecii orăşeneşti din Chişinău a donat propriile lui cărţi[3].

Ultimul guvernator din aceasta perioadă generalul *Iliinschi* a trăit în Basarabia într'un timp foarte turbure, fiind ocupat aproape exclusiv cu războiul din 1853—1856, iar, după războiu, cu intrarea vieţii provinciale în făgaşul normal, precum şi cu diferite înlesniri pentru populaţie[4].

---

1 N. Iorga. *Istoria Românilor prin călători*, Buc., 1929, vol. III, pag. 178.

2 A. Zaşciuc. Ibidem, voi. I, pag. 398.

3 Ibidem, pag. 398 şi 429. Autorul crede greşit că înfiinţarea bibliotecii se datoreşte lui Fedorov.

Cât de mult se simţea el legat de Basarabia se vede din faptul că, în 1840, a cumpărat dela Egor Balş, pe numele soţiei sale, târgul «Frumoasa» («Formoza»). schimbundu-i denumirea în oraşul Cahul, şi 4000 de desiatine de pământ. *«Operele Comisiunii arhivelor basarabene»*, ibidem., pag. 49, nota. Averea a fost vândută, ulterior, lui Karavasili.

4 *Colecţia completă a legilor ruse*, 5 Februarie, 1857. Nr. 31486, despre ajutor special şi înlesniri pentru locuitorii Basarabiei, care au suferit de pe urma războiului. Ibidem, 1 Mai 1857, Nr. 31780, despre scutiri şi înlesniri pentru populaţia Novorosiei (inclusiv Basarabia).

Inspecţii anuale şi dările de seamă ale guvernatorilor.

In Rusia, dela începutul veacului al XIX-lea, guvernatorii erau obligaţi a prezenta, la sfârşitul fiecărui an, o dare de seamă, asupra situaţiei generale a guberniilor. Aceste dări de seamă scurte şi vagi, simple rapoarte pur administrative, privitoare la mersul afacerilor, cu timpul încep să fie tot mai voluminoase şi, în sfârşit, devin un izvor foarte important de informaţii asupra vieţii locale, asupra tuturor ramurilor activităţii cetăţeneşti. Primele date statistice în Rusia se extrăgeau din aceste rapoarte.

In Basarabia, până la 1827, nu era în uz acest obiceiu de a raporta anual împăratului.

Aceasta nu înseamnă că guvernatorii nu vizitau oblastea. In cazuri mai importante ei se deplasau în diferite localităţi ale provinciei, cu câţiva funcţionari superiori. Nu vorbesc de cazuri extraordinare, ca ciuma, când dela Chişinău se deplasau nu numai guvernatorul cu ajutorii lui apropiaţi, ci şi «deputaţii dela Verhovnoi Soviet» şi «sovetnicii departamentelor», iar cei rămaşi nu căutau «particulare pricini fără numai trebuinţi mai mici şi mai cu dinadinsul trebile coronii»[1].

In primii ani după apariţia în Basarabia a acestei idei despre dări de seamă, dela 1827 şi până la 1836, adică în răstimp de 10 ani, au fost prezentate împăratului numai patru rapoarte, anume, în anii: 1828, 1830, 1832 şi 1833; deci, la început, inspecţiile guvernatorilor în oblaste nu se făceau regulat, în fiecare an.

Darea de seamă din 1828.

In 1827, peste cinsprezece ani după anexarea Basarabiei de către Ruşi, sub dominaţiunea împăratului Nicolae I, guvernatorul Basarabiei primit dela Ministerul de Interne, la 18 Octomvrie, un ordin în numele împăratului, prin care i-se cerea să viziteze odată pe an toate oraşele judeţelor, pentru a inspecta instituţiile statului, şi să raporteze, despre cele constatate, împăratului, «în propriile lui mâni»[2].

In acest timp, în fruntea oblastei Basarabiei se afla Vasilie Timcovschi, frate cu Egor Timcovschi, care puţin mai târziu, în anul 1830, ocupase postul de consul rus la Iaşi, însă, provizoriu, postul de guvernator era îndeplinit de locţiitorul guvernatorului, vice-guvernatorul Firsov. Pentru a executa ordinul, el a plecat în oblaste, însoţit de câţiva funcţionari, cu intenţia să inspecteze toate ramurile administraţiei, cu excepţia carantinelor şi vămilor, cari se supuneau direct guvernatorului general.

Inspecţia a durat dela 30 Noemvrie şi până la 24 Decemvrie.

---

1 Din scrisoarea lui P. Cazimir din 26 Noemvrie 1819. L. T. Boga. Ibidem. pag. 55.

2 Materialul din toate patru dări de seamă, expus aci, este împrumutat din *Arhiva guvernatorului, an 1827, pach. 437, dosarul Nr. 374: Despre inspecţiile anuale ale guvernatorilor oblastei şi rapoartele lor împăratului.*

Inspecţia instituţiilor oraşului Chişinău, reşedinţa oblastei, s'a făcut în Ianuarie şi Februarie 1828.

In ziua de 18 Februarie 1828, vice-guvernatorul a înainfat raportul său împăratului, prezentând, totodată, o copie de pe acest raport contelui Fedor Palen, locţiitor al guvernatorului general la Odessa.

Inainte de a se expune defectele administraţiei, autorul explică faptul că în oblaste se simte lipsa funcţionarilor experimentaţi şi capabili. Funcţionarii din guberniile interne ale Rusiei refuză să se mute în Basarabia, socotind clima ei nesănătoasă. Iată unele neajunsuri, despre care e vorba în raport.

La Tribunalul ţinutului Iaşi (Bălţi) afacerile penale şi de instrucţie merg foarte încet. Tribunalul se justifică prin lipsa traducătorilor de limba rusă («dialect rusesc»). In ce stare se află în acest Tribunal afacerile particulare civile, vice-guvernatorul «nu poate preciza, deoarece toate aceste afaceri urmează cursul lor în limba moldovenească», iar «membrii Tribunalului nu i-au putut explica, în ce ordine se judecă aceste afaceri şi unde s'au oprit».

Ispravnicia ţinutului Iaşi se află într'o stare haotică. In afară de aceasta ea se amestecă în judecata, care iesă din cadrul atribuţiilor ei.

Multe neajunsuri au fost constatate în administraţia ţinutului Hotin, în târgul Reni, ţinutul Ismail, în oraşul Chilia, în ţinutul Cetatea-Albă (Akkerman) şi Tighina (Bender), în oraşul Chişinău. Insă cele mai mari defecte administrative se pun pe seama ţinutului Orheiu.

Vice-guvernatorul a cerut tuturor instituţiilor înlăturarea greşelilor şi neajunsurilor.

Din conţinutul acestui prim raport se vede că el nu este, decât o dare de seamă pur birocratică, fiind consacrat aproape în întregime neajunsurilor administraţiei basarabene şi nu atinge de loc starea economică, culturală şi sufletească a provinciei. Imbunătăţirea rapoartelor se face treptat, pe măsură ce guvernatorii se obişnuesc cu ele şi creşte curiozitatea împăratului şi centrului.

In Iunie a aceluiaşi an, Ministerul de Interne a cerut guvernatorilor ,ca ei să aducă la cunoştinţa ministerului despre inspecţiile lor în gubernii şi durata lor, şi să-i trimită copii de pe dările de seamă expediate împăratului.

Darea de seamă din 1830.

In 1828 şi 1829 inspecţia oblastei nu s'a făcut. La sfârşitul an. 1830, guvernatorul a raportat centrului despre cauzele ce l-au împiedecat să-şi execute îndatorirea de a vizita oblastea. In Iunie 1829 ea a suferit o nenorocire: populaţia a fost lovită de ciumă, care a pătruns în Basarabia «din provinciile vecine turceşti». In oraşul Ismail, locul iniţial al răspândirii ei, ea a durat opt luni. Toate instituţiile au fost închise. Lichidarea ei a cerut guvernatorului eforturi personale foarte serioase, fapt care l-a oprit să

viziteze oblastea. Iar în an. 1830, guvernatorul era ocupat cu trecerea armatei ruse prin Basarabia la întoarcerea ei din războiul cu Turcia.

Abia în Octomvrie şi Noemvrie 1830 guvernatorul Sorocunschi a avut posibilitatea să inspecteze regiunea şi, ca rezultat, a raportat despre starea ei administrativă. Neregulele administrative din judeţele Cetatea-Albă (Akkerman), Tighina (Bender) şi Orheiu, nu au putut să fie înlăturate din cauza ciumei şi grijei pentru aprovizionarea oştirii. Mai ales se aflau în desordine afacerile tribunalului judeţean din Orheiu.

Bunul mers al serviciului a fost constatat în Chişinău şi judeţul lui, deşi acest judeţ a fost bântuit de ciumă, şi în judeţul Hotin. Starea judeţului Iaşi, în privinţa afacerilor, fusese comparată cu cea a judeţului Orheiu.

Deci şi raportul din 1830 prezintă o scurtă privire, vagă şi superficială, nefiind suficient nici chiar pentru a ne da o imagine fidelă a stării administrative a oblastei.

Darea de seamă din 1832.

Socotind că rapoartele anuale ale guvernatorilor nu au nici unitate, nici claritate, Ministerul de Interne, din îndemnul împăratului, în Iunie 1831, cere guvernatorilor să-şi întocmească dările de seamă conform unui formular nou. In acest chestionar la instituţii, ce trebuesc inspectate, s'au adăugat şcolile. Ele vor fi cercetate din punct de vedere «moral, guvernamental şi poliţienesc» (deci nu pedagogic). Se cer informaţii despre colonişti, clădirile lor, biserici şi şcoli, magazii de aprovizionare etc., despre drumuri şi poduri, despre plângerile populaţiei, prezentate guvernatorului în timpul călătoriei lui, şi modul de soluţionarea lor.

Cea mai interesantă parte a circulării este însă cererea de a prezenta la sfârşitul dării de seamă o încheiere generală asupra stării guberniei, în care, printre altele, trebuiau să fie relevate următoarele informaţii: a) despre suma capitalului, declarat de comercianţi, după ghildii, în care se aflau înscrişi; b) despre aprovizionarea populaţiei; c) despre desvoltarea industrială a guberniei.

In Ianuarie 1832, guvernatorul Sorocunschi s'a achitat, prezentând darea sa de seamă conform chestionarului nou. In această dare de seamă găsim următoarele constatări.

Afacerile la tribunalele de judecată, precum şi la unele alte instituţii, se soluţionează foarte încet, din cauza că: a) se simte lipsa de funcţionari pregătiţi şi capabili; funcţionarii din guberniile interne «se abţin de a se muta în Basarabia», auzind despre «clima ei nepotrivită şi scumpetea traiului»; b) «spiritul moral al locuitorilor Basarabiei, populate de diferite naţionalităţi şi confesiuni, neobişnuiţi cu o organizare administrativă europeană şi fără cunoştinţa legilor ruse, contribue la naşterea litigiilor şi crimelor»; c) are însemnătate şi «împărţirea teritoriului provinciei în judeţe, ne ţinând seama de proporţia dintre întinderea lor şi numărul popu-

lației». Guvernatorul a propus înființarea a două județe noui în partea de Nord a Basarabiei.

Oprindu-se la chestiunile despre tutelele asupra averii nobililor («dvoreanscaia opeca»), raportul notează un singur caz de tutelă, constituită din cauza purtării rele a nobililor cu oamenii lor, anume tutela asupra averii nobilului Iacovachi Palladiev (Paladi) și a soției lui Casandra (născută Pruncul), provocată de purtarea cumplită a acestei femei cu țiganii robi și cu servitorii.

Raportul constată, că pentru anul expirat, populația rămâne datoare fiscului sume foarte mari. In urma manifestului de iertare și înlesnire a datoriilor populației către stat, promulgat de împărat în ziua de 27 Octomvrie 1830, se avea în restanțe, pe ziua de 1 Decemvrie 1831, o sumă redusă de 55.325 ruble 27 copeice. Impozite zemstviale rămase în restanțe sunt: în orașe de 133.459 ruble 31 copeice și în județe de 116.155 ruble și 50 copeice.

Restanțele se explică prin războiul cu Turcii, locuitorii fiind ocupați cu repararea drumurilor și șoselelor și diferite alte servicii pentru armată și prin ciuma și holera, care au bântuit în anul 1829. In urma acestor boli epidemice, mulți au murit, iar impozitele lor zemstviale rămase neachitate au trecut asupra celor, care au rămas în vieață. Guvernatorul civil se laudă că în urma constrângerii polițienești, perceperea impozitelor zemstviale a început să dea rezultate mai bune.

Supraveghere speciale a poliției au fost supuși principii: colonelul Cantacuzino Gheorghe, camer-iunker Alexandru și fiul acestuia din urmă, sublocotenent (podporucic) al marelui stat major grecesc.

Străinii în oblaste se aflau în număr de 405 în orașe și de 627 în județe.

La rubrica administrației orășenești raportul arată pentru anul 1831 următoarele bugete ale orașelor: la venituri 49.437 ruble, la cheltuieli 38.473 ruble și în restanțe se află suma de 31.092 ruble.

Pentru starea sanitară a provinciei sunt caracteristice informațiile despre farmacii și spitale. In 1831 existau farmacii: în orașul Chișinău 3, în orașele Hotin, Bălți și Cetatea-Albă (Akkerman) câte 1. In orașul Chișinău existau numai două spitale: unul, aparținând statului, în sarcina Administrației (Pricazului) asistenței locale, pentru 80 bolnavi; al doilea, spitalul evreesc particular, pentru evreii săraci.

Guvernatorul se declară satisfăcut de starea morală a școalelor județene, înființate în an. 1829, atât «din punct de vedere guvernamental, cât și din cel polițienesc».

Guvernatorul este de părere că drumurile trebuiesc reparate; în acest scop a fost întocmit de el un proect și prezentat guvernatorului general.

Incheierea generală nu conține concluzii, ci câteva informații despre comerț și agricultură. Comercianții au fost organizați pe ghildii, pe baza ucazului împărătesc din 1830, începând din anul

1831. Comercianții au declarat că pe anul 1831 posedă capitaluri în suma de lei 1.180.000 ruble.

Producția agricolă a oblastei nu a fost suficientă pentru aprovizionarea populației. Scăzând din recolta grâului cantitatea necesară pentru semințe, lipsea pentru aprovizionare 206.400 cetverti grâului de iarnă și 340.361 cetverti grâului de vară[1]. Această lipsă a fost compensată prin porumb și meiu și, în parte, prin cumpărarea grâului în guberniile vecine, Podolia și Herson.

Trebuie să recunoaștem că în această dare de seamă, în comparație cu dările de seama precedente, se observă un orecare progres în tratarea chestiunilor sociale și administrative.

Darea de seamă din 1833.

Ultima dare de seamă, din 24 Febr. 1833, a aceluiași guvernator, merge, în această direcție, și mai departe, deși împrumută multe informații din darea de seamă precedentă, aproape textual.

Se menține tutela asupra averii nobililor Paladi și supravegherea polițienească asupra familiei Cantacuzino.

Restanțele impozitelor către Stat erau în suma de 435.178 ruble și 79 copeice și 16.778 leva și 44 1/2 para. Adevăratele sume ale rămășițelor erau și mai mari, însă, conform manifestului împărătesc din 1830, o parte din ele a fost iertată, iar altă parte a fost eșalonată pe timp de 10 ani. Restanțele impozitelor zemstviale erau de 19.103 ruble în orașe și de 33.750 ruble în județe.

Suma considerabilă a restanțelor se explică nu numai prin faptul că populația nu a reușit încă să-și îndrepte situația sa materială după ravagiile produse de epidemii, ci și prin seceta, care a nenorocit populația. Multe sate din domeniile Statului recurg la împrumuturi dela guvern, unele sate ale moșierilor, populate de țărani, care au fața de ei anumite obligații («obiazannâie poseliane»), prezintă cereri despre amânarea plății impozitelor și mulți din acești din urmă cer un împrumut în natură până la recolta nouă, pentru aprovizionare și însămânțare.

Veniturlie orașelor în anul 1832 au fost de 46.142 ruble, iar cheltuielile de 41.838 ruble; restanțele din anii trecuți se socoteau de 26.248 ruble.

In încheiere se arată că toți comercianții, organizați în ghildii, au declarat capitaluri în suma de 1.454.000 ruble.

Populația agricolă a suferit mult din cauza secetei, iar cerealele, cumpărate în gubernia vecină, Podolscaia, au fost scumpe. De altfel, în Octomvrie 1833 guberniile din Novorosia sufereau, în comparație cu locuitorii din Basarabia, o lipsă și mai mare de cereale.

In Ianuarie 1836 s'a primit în Basarabia o nouă circulară a Ministerului de Interne, în care se arătau defectele dărilor de seamă anuale și din nou se cerea ca indicațiile chestionarului să

---

1 Cetverti conține 8 cetverici; un cetveric este egal cu 0,2624 hectolitri (2 2/15 vedre) și cu 0,0902 cvarteri.

fie neapărat respectate. Se recomanda de asemenea, ca să se evite fraze fără un conţinut bine determinat, ca de exemplu: «Nu s'a observat nimic rău», iar la explicaţia urmărilor unei boli epidemice să se indice şi numărul general al populaţiei, pentru ca, astfel, să fie posibile comparaţii şi stabilirea proporţiei. Se recomandă şi o oarecare atenţie faţă de stilul literar.

Din cele de mai sus, rezultă că volumul dărilor de seamă şi importanţa lor creşteau din ce în ce mai mult. Pe când primele două dări de seamă nu erau, decât o revistă scurtă şi superficială a oblastei din punct de vedere al mersului afacerilor administrative şi judiciare, celelalte două lărgesc ciclul chestiunilor raportate.

Din aceste rapoarte putem conchide că populaţia ducea atunci o vieaţă foarte grea, întru cât restanţele impozitelor formau uneori 50% din impozitele în curs, locuitorii au fost supuşi nenorocirilor ciumei şi altor boli, comerţul a fost relativ sărac de capitaluri, unele persoane din nobili abuzau de drepturile lor de proprietari ai ţiganilor etc.

In ce priveşte mersul greu al afacerilor administrative în oblaste, acest rău nu a putut fi remediat într'un timp scurt. Mult mai târziu, în raportul guvernatorului Fanton de Verayon pentru anul 1859 găsim aceleaşi constatări în privinţa soluţionării tărăgănate a afacerilor şi a desordinelor administrative[1].

După părerea guvernatorului, cauzele lor sunt următoarele: 1) ordinea obişnuită de a lua hotărîri în colegiu, ceea ce îngreuiază soluţionarea corespondenţei, foarte abundentă în Basarabia. Abundenţa ei se datoreşte lipsei de stabilitate a hotarelor moşiilor, inclusiv cele ce aparţin mai multor mii de proprietari mici — răzeşi; 2) sunt numeroase litigii între ţărani şi moşieri; 3) poliţia judeţeană funcţionează după un statut vechiu, din 1828, şi nu dispune de mijloace materiale suficiente şi 4) activitatea direcţiunii oblastei este îndreptată în mare parte spre terminarea afacerilor vechi, ce durează de 10—20 ani şi formează dosare mari.

Impărţirea administrativă a Basarabiei.

Impărţirea administrativă porneşte întotdeauna dela premisa de a servi populaţia, pe cât posibil mai bine. Unitatea administrativă nu trebuie să fie prea mare, deoarece, în acest caz, autoritatea se află prea îndepărtată de populaţie. Insă ea, nu poate să fie nici prea mică, întru cât numărul mare de asemenea unităţi administrative mici ar cere dela Stat cheltuieli împovărătoare. Prin urmare, pentru fiecare epocă istorică caracterul împărţirii depinde de felul, cum guvernul înţelege funcţiunile instituţiilor administrative, de volumul competinţei lor şi de mijloacele financiare.

Anexând Basarabia, Ruşii de mai multe ori au schimbat împărţirea administrativă, ceea ce înseamnă că ei pipăiau pulsul vieţii administrative, căutând cea mai potrivită formă pentru ea.

1 Cap. A. Zaşciuc. Ibidem, vol. II, pag. 7.

Moldova veche[1] se împărțea în trei părți: Țara de jos, Țara de sus și Basarabia, și număra 23 ținuturi.

Prima patre cuprindea următoarele 12 ținuturi: 1) Iași (pe ambele maluri ale Prutului), 2) Cârligătura (pe ambele maluri ale aceluiași fluviu), 3) Roman, 4) Vaslui, 5) Tutova, 6) Tecuci, 7) Putna, 8) Covurlui, 9) Fălciu, (o parte din el se află pe malul stâng al Prutului), 10) Lăpușna, 11) Orhei, 12) Soroca.

Țara de sus cuprindea 7 ținuturi: 1) Hotin, 2) Dorohoi, 3) Hârlău, 4) Cernăuți, 5) Suceava, 6) Neamțul, 7) Băcăul.

In sfârșit Basarabia propriu zisă, adică, partea de Sud a Moldovei, cuprindea: 1) Bugeacul și ținuturile: 2) Cetatea-Albă, 3) Chilia și 4) Ismail.

Deci provincia dintre Prut și Nistru, pe care au anexat-o răpind-o Moldovei, conform acestor date, ar trebui să formeze, la Ruși, cel puțin 11 ținuturi, sau județe. De fapt, Rușii la trecerea ei sub dominațiunea lor, au reținut 12 ținuturi și 2 fragmente ale ținuturilor. Așa cel puțin reiesă din datele, pe care le cuprinde preambulul la prima lege administrativă rusă în provincia dintre Prut și Nistru, legea provizorie din 1812[2].

In ea găsim următoarea enumerare a ținuturilor:

	ȚINUTURI	Orașe	Sate	Locuitori
1	Greceni	—	14	990
2	Codru	1	13	1.064
3	Hotărniceni	—	17	2.812
4	Orhei	3	248	14.157
5	Soroca	4	138	7.636
6	Hotin	3	169	13.076
7	Bender			
8	Akkerman			
9	Chilia	4	70	2.789
10	Causeni			
11	Reni (sau Tomarovo)	1	19	516
12	Ismail	1	5	120
	În total	17	693	43.160

1 D. Cantemir. *Descrierea Moldovei*, 1909, pag. 42 și urm.

2 *Notele Comitetului Statistic Basarabean*, vol. III, Chișinău, 1868, sub îngrijirea lui A. N. Egunov, pag. 108.

La aceasta se mai adaugă: «In afară de acest număr de locuitori, mai sunt în oblaste coloniști străini; ea cuprinde încă și o parte din ținutul Iași, dincoace de Prut, și câteva sate din ținutul Fălciu».

Din această adăugire vedem, cât de aproximativ este în acest tablou, calculul locuitorilor. De fapt, numărul total al populației din Basarabia, în anul 1812, trebuia să fie între 240.000 (după Zașciuc) și 340.000 (după Scalcovschi)[1].

Aceasta a fost starea, pe care au găsit-o Rușii în provincia răsăriteană a Moldovei. Rușii au denumit-o Basarabia, după numele părții ei de Sud, și au început să o croiască după placul lor. Starea administrativă de atunci fiind foarte haotică, împărțirea ei administrativă nu putea să ia o formă definitivă, stabilă.

In anul 1814, Basarabia se împărțea în 9 ținuturi[2], anume 1) Orhei, 2) Hotin, 3) Soroca, 4) Iași sau Fălești, 5) Bender, 6) Hotărniceni, 7) Codru, 8) Greceni, 9) Tomarov sau Ismail.

Pentru ca să avem idee despre hotarele acestor județe, e nevoie să caracterizăm trei din ele, a căror denumire în comparație cu împărțirea administrativă posterioară, provoacă nedumerire. Acestea sunt: Hotărniceni, Codru și Greceni. Primul cuprindea următoarele sate: Molești, Gangura, Gura-Galbenă, Cainar, Carbuna, Sagaidac, Ceadăr, Sarata, Caracui, și altele. Județul Codru avea în cuprinsul său Leova și satele: Vetrișoaia, Larga, Cazandjic și altele. Greceni își trăgeau denumirea dela satul Greceni. Ca punctul cel mai important avea satul Frumoasa (sau mai târziu Cahul) și cuprindea satele Zernești, Manta, Gotești, Cârgana, Tartaul și altele.

Capitala oblastei Chișinău, se afla în județul Orhei.

In foarte scurt timp, ținutul Hotărniceni a dispărut, fiind înglobat în ținutul Codru. De aceea, la facerea primului recensământ rus în Basarabia, din 1817 găsim numai 8 ținuturi: Hotin, Soroca, Eși, Orheiu, Bender, Codru, Ismail, Greceni[3]. Fiecare ținut era divizat în ocoluri. Ținutul Hotinului avea 8 ocoluri, al Sorocii — 7, al Eșului — 6, al Orheiului — 12, al Benderului — 4, al Codrului — 2, al Ismailului — 4 și al Grecenilor — 2. In mai multe ținuturi se repetau unele și aceleași denumiri. Astfel ocolurile Nistrului de sus și de jos erau în ținuturile Hotin, Soroca, Orheiu. Ocolurile Prutului, Prutului de sus și Prutului de jos erau în

---

1 A. Boldur. *La Bessarabie, pag. 134. Calculul se adeverește și printr'un tablou al populației Turciei europene din 1808, găsit în Arhivele Naționale franceze. Teodor Holban. Documente românești din arhivele franceze (1801—1812),* Buc., 1939, pag. 48. In acest tablou se dau următoarele cifre de locuitori: Moldova — 800.000, Hotin — 20.000 și Basarabia (Bugeacul, sau Sudul Basarabiei) — 140.000. Dacă numai în Sudul Basarabiei în 1808 erau 140.000 de locuitori, apoi e firesc să credem că în întreaga provincie cu patru ani mai târziu trebuia să fie nu mai puțin de 300.000 sau 350.000 suflete. (V. pentru compar. și datele din pag. 73 a aceleiași lucrări).

2 Data precisă a acestei împărțiri nu se cunoaște, însă în anul 1814 ea exista. *Notele Comitetului statistic*, pag. 120.

3 *Operele Comisiunii Arhivelor din Basarabia*, vol. III, Chișinău, 1907, pag. 197—203.

ţinuturile Hotin, Eşi, Ismail şi Greceni; ocolurile Răutului de sus şi de jos erau în ţinuturile Soroca şi Orheiu; ocolurile Câmpului, Câmpului de sus şi de jos în ţinuturile Soroca, Eşi, Orheiu; ocolurile Codrului erau în ţinuturile Eşului şi Codrului şi ocolurile Mijlocului erau în ţinuturile Hotin şi Soroca.

După «Aşezământul organizării oblastei Basarabia», prin care împăratul a dat acestei provincii autonomie, numărul judeţelor se reduce la 6: Hotin, Bălţi, Chişinău, Bender, Akkerman şi Ismail[1].

E o schimbare radicală, dat fiind faptul că, în comparaţie cu numărul iniţial al ţinuturilor (12), legea din 1818 l-a redus la jumătate.

Legea din 1828, prin care se desfiinţează autonomia, a lăsat acest număr al judeţelor fără schimbare. Insă experienţa dovedeşte incomoditatea unor judeţe prea întinse, şi guvernul rus revine la numărul de 8 judeţe.

In 1830 oraşul Ismail cu o fâşie de pământ din împrejurimi se separă de organizaţia judeţeană, formând aşa zisa «gradonacialstvo», adică o administraţie orăşenească independentă, neincadrată în judeţ. Judeţul Ismail capătă denumirea de Leova.

In 1835, în afară de 6 judeţe existente, se mai înfiinţează din părţile judeţelor Hotin, Iaşi şi Orhei, două judeţe noui: Orhei cu schimbarea denumirii în Chişinău şi Soroca[2]. Instituţiile judeţene din judeţul Leova trec în târgul «Formoza», care îşi schimbă numele în oraşul «Cahul», iar judeţul Leova capătă denumirea de «judeţul Cahul». Oraşul Leova din nou devine târg. Astfel, existau, conform acestei legi, opt judeţe: Hotin, Iaşi, Soroca, Chişinău, Orhei, Bender, Cahul şi Akkerman, şi în afară de acestea, «gradonacialstvo Ismail».

In 1843, repartizarea populaţiei între aceste judeţe era următoarea[3]:

	Hotin	Soroca	Iaşi	Orheiu	Chişinău
Suprafaţa (verste pătrate)	3.373	3.748	5.039	3.560	3.075
Locuitori	118.308	81.540	78.253	82.654	110.660

1 *Autonomia Basarabiei*, pag. 43.

2 *Colecţia completă a legilor ruse. Ucazul dat Senatului în ziua de 18 Dec. 1835*, publicat la 14 Ianuarie 1836, Nr. 8683. Despre înfiinţarea în oblastea Basarabiei a două judeţe noui: Orhei, schimbându-i denumirea în Chişinău, şi Soroca.

3 Harta generală a oblastei Basarabia, alcătuită şi editată de inginerul hotarnic Eitner în 1843, Biblioteca Municipiului Chişinău.

	Bender	Cahul	Akkerman	Gradonac Ismail	În total 8 judeţe şi Ismail
Suprafaţa (verste pătrate)	3.418	9.367	7.424	907	39.911
Locuitori	44.778	100.106	68.950	36.871	722.120

Numărul judeţelor cu gradonacialstvo Ismail a rămas fără schimbare până la pacea dela Paris din 1856, prin care s'a terminat războiul din Crimeia.

Conform condiţiunilor acestei păci s'a luat dela Ruşi, în favoarea Moldovei, următoarele părţi: din judeţul Chişinău o mică parte de 140 verste pătrate, din judeţul Akkerman — 4.663, Cahul — 5.951. In total 10.754 verste pătrate, cu o populaţie de 127.030 locuitori.

In 1857, din părţile rămase ale judeţului Cahul, a fost înfiinţat judeţul Comrat, însă la 19 August 1858 el a fost desfiinţat şi teritoriul lui a fost împărţit între judeţele Bender şi Akkerman, astfel că la primul judeţ trecea ocolul Bugeacului de sus, bulgăresc, iar la al doilea: ocolul Bugeacului de jos şi coloniile nemţeşti. Au rămas, prin urmare, 7 judeţe. Intinderea lor era următoarea: Hotin — 3.573 verste pătrate, Soroca — 4.023, Iaşi — 4.722, Orhei — 3.550, Chişinău — 3.086, Bender — 4.440 şi Akkerman — 7.276; în total — 30.670[1]. Cele mai întinse judeţe erau Akkerman, Bender şi Iaşi.

In 1861 judeţele Basarabiei numărau suflete: Hotin — 160.562, Soroca — 113.797, Iaşi — 106.963, Orheiu — 113.820; Chişinău — 172.420, Bender — 111.053 şi Akkerman — 112.248, în total — 890.863[2].

Desele schimbări, mai ales în primele timpuri după anexare, ne dovedesc o lipsă completă de orientare a Ruşilor. E foarte probabil că în lipsa de stabilitate a împărţirii administrative a jucat un rol considerabil şi procesul de colonizare a Basarabiei, proces care a durat aproape până la sfârşitul acestei perioade istorice. De exemplu, colonizarea germană începe în anul 1814 şi se sfârşeşte numai în 1842. După această dată ea nu mai are un caracter de mutări în masă.

Pentru ca să nu mai revenim la chestiunea împărţirii administrative după reformele mari sociale, vom înşira micile schimbări, survenite posterior.

Prin pacea dela Berlin, din 1878, părţile Basarabiei, trecute la Moldova în 1856, sunt retrocedate Ruşilor şi cu acest prilej se

1 A. Zaşciuc. Ibidem, vol. I, pag. 23 şi vol. II, pag. 5.

2 *Notele Comitetului statistic al Basarabiei*, vol. I, pag. 18 (după calculul lui Schweitzer).

înfiinţează un judeţ nou, judeţul Ismail. Astfel numărul total al judeţelor este din nou 8.

Abia în 1884 judeţul Iaşi capătă numele de Bălţi. Prin aceasta se tinde la încetarea amintirilor despre vechea legătură a Basarabiei cu Moldova, din a cărui trup ea a fost smulsă.

Judeţele erau populate astfel (în mii de suflete)[1]:

JUDEŢELE	în 1897	în 1909
Chişinău	279,6	328,2
Akkerman	265,2	341,3
Bender	194,9	242,6
Bălţi	211,4	259,2
Ismail	244,2	312,6
Orheiu	213,4	263,5
Soroca	218,8	270,4
Hotin	307,5	375,3
în total	1.935,4	2.393,1

In Martie 1911 se discuta la Chişinău chestiunea împărţirii judeţului Ismail în două. Guvernul rus dorea să introducă în judeţul Ismail instituţiile comune ale imperiului. Pentru studierea modalităţilor de realizare a fost înfiinţată o comisiune specială («Bessarabscoe Gubernscoe Soveşcianie»). Zemstva gubernială a prezentat încă în a doua jumătate a anului 1910 un memoriu, în care insista asupra necesităţii de a diviza acest judeţ[2]. Se proiecta crearea unui judeţ nou — judeţul Cahul, cu oraşul-reşedinţă Cahul, iar în judeţul Ismail, în calitate de centru administrativ, ar rămâne sau Ismail, sau, având în vedere apropierea de calea ferată, oraşul Bolgrad. In Noemvrie a aceluiaşi an, Zemstva cerea introducerea în judeţul Ismail a instituţiilor zemstviale, motivând necesitatea lor prin o mulţime de neajunsuri, pe care le are acest judeţ, din punct de vedere economic. Probabil că în această intervenţie a jucat un rol considerabil şi dorinţa de asimilare în vederea centenarului anexării Basarabiei, ce se apropia.

---

1 N. K. Moghilianschi. Materiale pentru geografia şi statistica Basarabiei, Chişinău, 1913, pag. 77.

2 Din Arhiva mea proprie

Aceste proiecte nu au ieşit din stadiul simplelor propuneri, rămânând nerealizate.

Prin urmare numărul judeţelor în decurs de un secol s'a schimbat în felul următor:

1) înainte de anul 1812, în provincia dintre Prut şi Nistru erau 11 ţinuturi,
2) în 1812 erau 12 ţinuturi şi două fragmente ale lor,
3) în 1814 — 9 ţinuturi,
4) în 1817 — 8 ţinuturi,
5) în 1818 — 6 judeţe,
6) în 1830 — 6 judeţe şi gradonacialstvo Ismail,
7) în 1835 — 8 judeţe şi gradonacialstvo Ismail,
8) în 1858 — 7 judeţe,
9) în 1878 — 8 judeţe.

Judeţul se subdivide în ocoluri[1], iar apoi, după ce ţărănimea a fost organizată pe unele baze mai noui, în voloste, asemănătoare plăşilor. In 1862 în judeţele Basarabiei era următorul număr de voloste: Hotin — 10, Soroca — 12, Iaşi — 9, Orheiu — 13, Chişinău — 13, Bender — 4, Akkerman — 1[2]. In afară de aceasta, pe pământurile statului existau: o administraţie în judeţul Hotin, 2 voloste în judeţul Bender şi 2 voloste în judeţul Akkerman. Coloniştii aveau o administraţie proprie.

Ispravnicii şi administrarea judeţelor.

Ispravnicii erau şefii judeţelor, acei funcţionari, care veneau zilnic în directă atingere cu nevoile populaţiei.

Inainte de anexare, în timpul războiului ruso-turc, ei se numeau de Divanul Moldovei cu aprobarea senatorului Cuşnicov. După anexare se introduce o ordine nouă de numire, prin alegere de către Sfatul Suprem al oblastei, aprobată de guvernatorul general. Alegerile au fost efectuate de două ori: în 1818 şi în 1821[3].

Comparând persoanele alese cu listele ispravnicilor din 1808 şi 1810[4], facem constatarea că din vechii ispravnici n'a fost ales ni-

---

1 *«Operele Comisiunii arhivelor basarabene»*, 1907, vol. III, pag. 13—230, şi rezumat la D-l t. Porucic: Regiunile naturale dintre Prut şi Nistru, revista «Viaţa Basarabiei», 1933, Nr. 3, pag. 155—167, şi Nr. 8, pag. 417—421.

2 A. Zaşciuc. Ibidem, vol. I, pag. 26—27.

3 A. Krupenschi. *Schiţa scurtă a nobilimii din Basarabia*, S.-Pet., 1912. In anexă la această lucrare găsim arătate persoanele, aflate în funcţiunea de ispravnici în 1818—1821 şi 1822—1825, în toate judeţele basarabene: Hotin, Iaşi, Orheiu, Bender, Akkerman, Ismail.

4 Datele pentru an. 1808 în *«Operele Comisiunii Arhivelor basarabene»*, vol. I, extras din Arhiva Senatorilor Nr. 82. Datele pentru an. 1810 la Radu Rosetti. *Arhiva Senatorilor din Chişinău şi ocupaţia rusească dela 1806—1812*, Bucureşti, 1909, vol. III, pag. 9 ş. u.

meni, deşi ştim că cel puţin o treime din ei a rămas în Basarabia, trecând sub dominaţiunea rusă.

In lista nobililor din 1817 găsim: pe Alexandru Iordache (fost ispravnic la Greceni în 1810), Burda Apostol (la Tighina, 1808), Catargi Petrache (la Soroca, 1810), Donici Manolache (la Lăpuşna, 1808), Ghica Alecu (la Iaşi — Bălţi, 1808, şi fost pârcălab la Hotin, 1810), Milo Iordache (la Soroca, 1808), Roset Vasile (la Lăpuşna, 1808), Sala Iordache (la Tighina, 1810), Teodoru Iordache (la Tomarova, 1810), Vasilache (la Tighina, 1808).

Nu este posibil acum să ghicim motivele acestei boicotări a funcţionarilor vechi. Erau ei oare abuzivi, după cum nu numai odată i-au caracterizat funcţionarii superiori ruşi (general-feldmarşal contele Prozorovschi, Somov şi. a.)[1], sau Sfatul Suprem, făcând alegerea, s'a călăuzit de dorinţa de a chema la administrarea ţinuturilor o serie de oameni noi, mai pe placul noilor stăpânitori?

Dar şi oamenii noi s'au arătat pătrunşi de spiritul vechiu. Introducerea unor dări ilegale, mituiri chiar în timpul călătoriei împăratului, neglijenţă de serviciu în timpul ciumei, delapidarea de bani publici şi alte isprăvi ale ispravnicilor au fost scoase repede la iveală. Şi aceste constatări au fost suficiente, pentru ca centrul, conform propunerii contelui Vorontov, să consimtă la abandonarea principiului eligibilităţii ispravnicilor, în favoarea principiului de numire directă, de către coroană, prin recomandări din partea administraţiei superioare. In 1824 a fost introdusă în Basarabia această ordine nouă[2]. Principiul eligibilităţii a fost restabilit, după o lungă perioadă de timp, abia în 1859[3].

In subordinele ispravnicului se afla samişul, secretarul isprăvniciei, care totodată era şi administratorul financiar al ţinutului. In fruntea ocolurilor se aflau ocolaşii, cari aveau la sate câte un hargat, dvornic. Pentru administrarea mazălilor se numeau de ispravnic căpitanii de mazăli. In subordinele ispravnicului se mai aflau şi căpitanii de târguri.

Pe lângă ispravnic exista şi un organ de deliberare, o isprăvnicie zemstvială (aşa zisul «tribunal zemstvial»), pentru judecată — «tribunalul judeţului», pentru supravegherea poliţienească a oraşelor — poliţiile oraşelor, pentru administrarea oraşelor — «dumele» (sfaturi) orăşeneşti, birourile meseriaşilor şi comisiile de cvartiruire[4].

După introducerea pe pământurile statului a împărţirii în voloste au fost înfiinţate la sate primăriile volostelor (volostnoe pravlenie) şi primăriile săteşti (pricaz selschii).

---

1 A. Zaşciuc. ibidem, vol. II, pag. 81 şi 84—85.
2 *Colecţia completă a legilor*, 2. Sept. 1824, Nr. 30.048.
3 A. Zaşciuc, ibidem, vol, II, pag. 5.
4 Amănunte la A. Zaşciuc, ibidem, vol. II, pag. 49, în *Descrierea Bugeacului*, pag. 53, şi în *«Autonomia Basarabiei»*, pag. 94—95.

Schimbări posterioare.

In sistemul administrativ, creat de legea din 1828, şi bazat, în primul rând, pe Direcţiunea oblastei, Palatul Finanţelor şi Tribunalele civil şi penal[1], se introduc în cursul acestei perioade foarte puţine schimbări. Relevăm aici numai pe cele mai importante.

Conform legilor din 10 Ianuarie şi 11 Februarie 1846, în sarcina Sfatului Oblastei s'au adăugat examinarea şi soluţionarea chestiunilor despre dreptul la stare socială privilegiată a locuitorilor Basarabiei (mazâli, boierinaşi, ruptaşi, rupta de visterie, rupta de cămară)[2].

Sfatul Oblastei s'a păstrat într'o stare muribundă în tot cursul acestei perioade[3], şi, în sfârşit, în timpul reformelor sociale mari, a fost desfiinţat. Pentru a nu mai reveni, arătăm aici că la 28 Octomvrie 1873 Sfatul Oblastei a fost suprimat, însăşi provincia fiind denumită «gubernie»[4].

De trei ori legislatorul s'a abţinut să aplice în Basarabia legile ruse în privinţa Direcţiunii Oblastei, deşi între aceste două ordini nu mai exista prea mare diferenţă[5]. Numai în 1854 s'a extins asupra Basarabiei legea generală despre Direcţiunile guberniale, însă cu păstrarea Sfatului Oblastei şi cu introducerea în compunerea lui a vice-guvernatorului. In ce priveşte vice-guvernatorul, aflat în funcţiune, el a fost numit Preşedintele Palatului Finanţelor şi a intrat şi el în compunerea Sfatului Oblastei,[6].

Pentru moşiile statului şi terenurile destinate colonizării a fost înfiinţat, în 1838, Palatul domeniilor statului («Palata gosudarstvenâh imuşcestv»). El avea în subordinele sale trei birouri: la Cetatea-Albă, Tighina şi Hotin. Şeful Palatului a fost introdus în 1840 în compunerea Sfatului Oblastei, în calitate de membru[7].

---

1 A. Zaşciuc, ibidem, vol. II, pag. 6 ş. u. şi *Autonomia Basarabiei*, pag. 93 ş. u.

2 A. Zaşciuc, ibidem, pag. 4.

3 In Iulie 1863, Velio, care îndeplinea pe atunci funcţiunea de guvernator al Basarabiei, a făcut un raport Împăratului despre inutilitatea Sfatului Oblastei. El îl găsea de prisos, «sfatul suportând numai cheltuieli inutile». «Sfatul — scrie autorul — în prezent se ocupă numai de: a) foarte puţine chestiuni despre drepturile locuitorilor la titlul de «odnodvoreţ»; b) întocmirea bugetului de cheltuieli din capitalul de 10 la sută, ce a existat până la 1862; această atribuţiune însă, cu repartizarea eventuală a cheltuielilor din capitalul de 10 la sută asupra altor surse, va trebui să înceteze; şi c) de treburile consiliului Direcţiunii asistenţei sociale, formând astfel o instanţă de prisos, fără nici un folos Direcţiunii. *«Operele Comisiunii arhivelor din Basarabia»*, vol. II, pag 60—61.

4 *Colecţia completă a legilor ruse*, Nr. 52721. Conform acestei legi, afacerile despre înscrierea în starea de «odnodvorţî» au fost trecute asupra Direcţiunii guberniale, iar fondul de 10% a fost dat pe seama Cancelariei guvernatorului.

5 *Colecţia completă a legilor*, 3. Iunie 1837, Nr. 10303, nacazul guvernatorilor civili, art. 2. Ibidem, 2 Ianuarie 1845, Nr. 18580. Regulamentul direcţiunilor guberniale, art. 22, nota 1, Ibidem, 13 Maiu 1852, Nr. 26269, legea despre direcţiunile guberniale.

6 Ibidem, 22 martie 1854, Nr. 28066.

7 A. Zaşciuc, vol. II, pag. 29. *Colecţia completă a legilor*, 25 Aprilie, 1840, Nr. 13416.

In provincie mai existau următoarele instituţii[1]: Tribunalul comercial, înfiinţat în 1819, cu sediul la Reni şi mutat întâi, la Ismail, iar cu cedarea Ismailului Moldovei, în 1856, la Chişinău[2], pricazul asistenţei sociale, înfiinţat în 1834[3], ober-forşmaister regional şi 2 forşmaisteri (pentru păduri), comitetul controlului financiar pentru controlul gestiunilor oblastei dela 1814 şi până la 1817, administraţia sarelui, care avea în competinţa sa lacurile sărate din judeţul Akkerman, biroul ţiganilor de coroană, comitetul de construcţii al Chişinăului, înfiinţat în 1827, care avea în supravegherea sa toate construcţiile, atât ale statului[4], cât şi ale particularilor din oblaste, birourile tutelare pentru colonişti, conduse de Comitetul Tutelar al coloniştilor regiunii de Sud a Rusiei, comitetul statistic pe lângă cancelaria guvernatorului civil, comitetul regional de aprovizionare, comitetul sănătăţii obşteşti, direcţiunea şcoalelor oblastei, administraţia grajdului zemstvial, infiinţată în 1847 în Chişinău pentru întreţinerea şi îngrijirea armasarilor de rasă etc.[5].

In domeniul drepturilor populaţiei, cea mai importantă măsură administrativă a fost, de sigur concesiunea guvernului în privinţa întrebuinţării limbii moldoveneşti.

In timpul administraţiei guvernatorului Fedorov, în anul 1836, s'a revenit asupra dispoziţiunilor rigide ale legii din 1828, în privinţa limbii moldoveneşti. S'a constatat că limba rusă nu este cunoscută populaţiei Basarabiei şi e nevoie să fie admise unele înlesniri pentru o anumită perioadă de timp. Ca urmare a acestei stări de fapt, a stăruinţelor nobilimii în această direcţie şi a inteligenţei guvernatorului Fedorov, s'a admis din nou întrebuinţarea limbii moldoveneşti.

Iată conţinutul acestei interesante legi[6]:

1. Interogarea în afacerile penale şi de instrucţie se face în limba rusă sau moldovenească, care va fi mai cunoscută acelui, căruia i se pun întrebări. Pentru exactitatea traducerii răspunde traducătorul.

2. Petiţiile, diferitele explicaţii şi declaraţii, se primesc în limba moldovenească, fără traducere. Le traduce traducătorul jurat.

3. In afacerile civile se admite atât reclamantului, cât şi pârîtu-

---

1 *Descrierea statistică a Basarabiei*, propriu zis a Bugeacului, înfăptuită la megieşirea pământurilor dela anul 1822 şi până la anul 1828, ediţia Zemstvei judeţului Akkerman (Cetatea-Albă), 1899, pag. 51—58.

2 *Colecţia completă a legilor*, 1. Apr. 1819, nr. 27.750 şi 16 Martie 1837 Nr. 10036. A. Zaşciuc, ibidem, vol. II, pag. 21—23. Lucrarea lui Zaşciuc conţine foarte multe greşeli şi poate fi utilizată, în ce priveşte datele şi cifrele, cu mare băgare de seamă.

3 *Colecţia completă a legilor*, Nr. 7334.

4 Până în 1823, în afară de închisoare, nu există în Chişinău nici o clădire a statului. F. Vighel, *Memorii*, partea VI, pag. 113.

5 A. Zaşciuc, ibidem, vol. II, pag. 2—50.

6 *Colecţia completă a legilor ruse*, 15 Iunie 1836, Nr. 9298. Inalt aprobata părere a Consiliului de Stat (publicată la 2 Iulie): Despre înlesniri pentru locuitorii Basarabiei, care nu ştiu limba rusă.

lui, a prezenta petiţii, declaraţii şi diferite acte în limba moldovenească, cu traducere exactă în limba rusă sub răspunderea lor proprie.

4. Contracte şi înţelegeri se admite a se scrie în două limbi, paralel (pe o parte a paginei în limba rusă şi pe verso în limba moldovenească).

5. Intrebuinţarea, pe bazele de mai sus, a limbii moldoveneşti se admite pe timp de 7 ani (ca termen cu care se absolvă cursul liceelor). Cu expirarea acestui termen toate actele şi petiţiile trebuiesc să fie prezentate numai în limba rusă, cu excepţia, bine înţeles, a documentelor originale, care se prezintă cu traduceri.

CAPITOLUL 4.

EVENIMENTELE PRINCIPALE. POLITICA EXTERNĂ ŞI INTERNĂ IN EPOCA REFORMELOR ŞI DUPĂ ELE.

Războiul Crimeei din 1853—1856.

Politica de prietenie ruso-turcă, pe care o practica Nicolae I, a fost demonstrată în 1848, în timpul revoluţiei din principatele române, stinse de Rusia cu consimţământul Porţii Otomane. Tratatul ruso-turc din 19 Aprilie — 1 Mai 1849 dela Balta-Liman a înrăutăţit starea politică a principatelor. Domnii nu se mai alegeau de divanuri, ci se numeau de sultan în înţelegere cu Rusia, pe timp de 7 ani. Adunările boierilor se înlocuiau cu organele consultative ad-hoc. In principate se introducea armata ruso-turcă[1].

Atitudinea Rusiei provoacă nemulţumire în principate. Rusia devine, din punct de vedere românesc, apărătoarea jugului turcesc. Se pune capăt iluziilor naţionale de eliberare, cu ajutorul Rusiei. Mai mult ca oricând, se evidenţiază ţelurile proprii, ruse, în expansiune imperialistă a Rusiei în Balcani.

Amiciţia ruso-turcă n'a durat prea mult. Creşterea neîncrederii

---

1 A. M. Zaloncicovschi. *Războiul oriental din 1853—1856 în legătură cu conjunctura politică contemporană.* S.-Pet., 1908, şi un volum cu materiale-anexă.

M. I. Bogdanovici. *Războiul oriental din 1853—1856*, vol. I—IV. S.-Pet., 1876.

M. P. Pogodin. *Scrisori istorico-politice şi memorii* din timpul războiului Crimeei 1853—1856, Moscova, 1874.

M. N. Pocrovschi. *Războiul din Crimeia.* «Istoria Rusiei în secolul al XIX-lea», ed. Granat, vol. III.

Thouvenel. *Nicolas I-ier et Napoleon III.* Les preliminaires de la guerre de Crimee. Paris, 1891.

Bapst. *Les origines de la guerre de Crimee.* La France et la Rusie de 1848 a 1854, P., 1921.

C. Rousset. *Histoire de la Guerre de Crimee, Paris, 1878.*

Vicomte De Guichen. *La querre de Crimee (1854—1856) et l'attitude des Puissances europeennes.* Paris, 1936.

față de politica rusească în Balcani și tendința Franței de a anula dispozițiile incomode ale tratatului dela Viena din 1815, contribuesc la întărirea în Europa a unui curent anti-rusesc. Din cauza unei certe de nimic între catolici și ortodocși asupra cheilor templului Bethleem, se iscă o ceartă între Franța și Rusia. Câmpul luptei devine curtea turcească, care oscila mereu, trecând dela un compromis în folosul Rusiei la un alt în folosul Franței.

Intre timp începe rebeliunea în Muntenegru. Guvernul rusesc crede că a sosit momentul căderii Turciei și se impune o schimbare radicală de tactică. Intențiile sale noui, împăratul Nicolae le-a exprimat la 9 Ianuarie 1853, în convorbirea cu trimisul englez, lord Seymour, căruia i-a propus ca principatele române, Serbia și Bulgaria să formeze state neatârnate sub protectoratul Rusiei, iar Angliei, în compensație, să i se dea Egiptul și Candia. Marea Britanie nu a consimțit la ofertă.

Tratativele ruso-turce infructuoase duc la ruperea relațiunilor. In ziua de 22 Iunie 1853, armatele ruse trec Prutul, ocupând principatele. Anglia și Franța încheie alianța pentru apararea Turciei și aceasta din urmă, încurajată, declară la 14 Septemvrie 1853 războiu Rusiei.

După nimicirea pe neașteptate a escadrei turcești de către flota rusească lângă Sinope, escadrele engleză și franceză intră în Marea Neagră sub motiv de apărarea Turciei, ceea ce provoacă declararea războiului Franței și Angliei de către împăratul rusesc.

Rușii contau cel puțin pe neutralitatea Prusiei și Austriei. Dar Austria a evoluat repede dela amiciția aparentă la o dușmănie deschisă; iar Prusia a încheiat cu Austria un tratat de alianță.

O coaliție europeană, formată din Anglia, Franța, Piemont și (din 1855) Sardinia, a început să atace Rusia din toate părțile. Escadrele inamice bombardau orașul Odessa, orașele finlandeze, insulele Aland, pe care și le-au ocupat, mănăstirea Soloveț în Marea Albă și portul Petropavlosc, la Camceatca, în Oceanul Pacific. Dar ca obectiv principal al războiului a fost ales Sevastopolul. Asediere acestei cetăți maritime a durat dela Septemvrie 1854 până la 27 August 1855. Cu toată apărarea eroică a Rușilor, Sevastopolul cade. In timpul operațiunilor de asediere, la 18 Februarie 1855, împăratul moare subit.

In asemenea condițiuni grele, împăratul Alexandru al II-lea, succesorul lui Nicolae I, avea intențiunea de a lichida cearta armată cât mai curând posibil[1]. După tratativele dela *Paris* la 16—30 Martie *1856, a fost semnat tratatul de pace*[2]. Ideea lui fundamentală era încetarea protectoratului unilateral din partea Rusiei. Dispozițiunile

---

1 S. S. Tatișcev. *Impăratul Alexandru II, vieața lui și domnia*, vol. I—II, ed. 2, S.-Pet., 1911.

A. A. Kornilov. *Mișcarea socială în domnia lui Alexandru al II-lea*. (1855—1881). Moscova, 1909.

2 G. Martens. *Nouveau Rec. gen.*, t. XV, pag. 770 ș. u.

Sturdza și Petrescu. *Acte și documente*, Buc., 1889, vol. II.

principale ale acestui tratat erau: 1) cedarea părţii de Sud a Basarabiei în folosul Moldovei şi pierderea gurilor Dunării; 2) neutralizarea Mării Negre; 3) interzicerea Rusiei de a avea flotă militară şi de a face întărituri pe malul Mării Negre; 4) principiul închiderii strâmtorilor în timpul păcii; 5) garantarea drepturilor principatelor din partea tuturor puterilor semnatare ale tratatului («protectorat colectiv») şi recunoaşterea dreptului pentru principate de a avea miliţie naţională.

Cedarea părţii de Sud a Basarabiei era motivată prin nevoia de a asigura mai bine libertatea navigaţiei pe Dunăre. Restituirea unei părţi din Basarabia a fost unul din punctele programului austriac, deoarece Austria spera că principatele singure vor veni sub sceptrul lui Francisc-Iosif.

Astfel tactica apropierii de Turcia nu a dat Rusiei rezultate dorite. In loc de succese ea a adus deziluzii, provocând împotriva Rusiei toate statele principale ale Europei. Bănuielile asupra scopurilor adevărate ale Rusiei s'au mai accentuat. «Omul bolnav şi-a găsit apărători» şi politica turcească a Rusiei a eşuat complet.

Epoca reformelor.

O mentalitate nouă.

Războiul din Crimeia a produs în Rusia o impresie enormă. Eşecul suferit pe câmpul de luptă se prezenta totodată şi ca o dovadă a stării economice şi social-politice înapoiate a statului rusesc. Societatea rusă a simţit acut lovitura mortală, dată cercurilor oficiale guvernamentale, care în goana după teritorii străine, trebuiau să piardă şi acelea, pe care le posedau[1].

«Ce anume parte a Basarabiei se cedează?» întreba istoricul Pogodin pe mitropolitul Inochentie, auzind de pace. «Oare şi Ismailul? Dar umbra lui Suvorov?»

Ura europeană faţă de Rusia a început să fie explicată de Ruşi prin politica externă şi internă greşită a guvernelor ruse. S'a constatat atunci că drumurile ruse se aflau într'o stare insuportabilă şi căile ferate s'au arătat insuficiente, că starea sanitară a armatei rămânea teribilă, finanţele se vedeau complet desorganizate: deficitul în 1855 (282 milioane ruble) întrecea suma întreagă a veniturilor statului (261 milioane). Rusia de Sud nu mai putea tolera războiul. «Incă un an de războiu şi toată Rusia de Sud va fi distrusă», — scria istoricul Granovschi prietenului său, profesor de drept, Kavelin. Pacea, deci, era socotită ca o consecinţă logică a situaţiei interne a Rusiei.

Critica acestei situaţii, bazată pe o nouă apreciere a valorilor sociale şi politice, duce la o răspândire generală a spiritului de reforme.

Pe de altă parte, munca ţăranului iobag nu mai era rentabilă.

---

1 M. N. Pocrovschi. Ibidem, pag. 66, 64 ş. a.

Se înmulţeau fabricile şi se simţea nevoia de muncă liberă. Acelaşi fenomen se observă şi în agricultură. Munca pământului prin iobagi era legată de fapt cu pierderea aproximativ a unei pătrimi din timpul întrebuinţat pentru cultivarea pământului.

Ţărănimii îi lipsea liniştea. Ea se revolta mereu împotriva ordinei sociale existente. Revoltele s'au îndesat mai ales în ultimii ani ai dominaţiunii lui Nicolae I. Pe când în primii 4 ani de domnie au avut loc numai 41 revolte, în ultimii (1851—1854) s'au produs 137 cazuri de revoltă. Revoltele erau însoţite de excese, ţăranii, pe alocuri, permiţându-şi să supună pe moşieri «pedepselor corporale corecţionale». Ţarul Nicolae I, precum şi nobilimea din timpul lui, trăiau sub ameninţarea permanentă a unei revoluţii ţărăneşti generale.

Urmaşul lui, Alexandru II, dorind să iasă din impasul în care se afla atât gospodăria nobiliară, cât şi întreaga economie a imperiului rus, a crezut că «e mai bine ca ţăranul să fie eliberat din iobăgie de sus», decât să se încerce eliberarea lui, de jos.

Funcţionarii superiori se temeau de consecinţele groaznice ale realizării reformelor. Le era teamă ca ţăranul, constatând spulberarea speranţelor de libertate, în înţelesul lui, să nu se ridice revoltat. Sentimentul acesta era şi firesc, întru cât opera de liberare a ţăranilor era pătrunsă de spiritul egoist al nobilimii. Toate comitetele guberniale, care se ocupau de elaborarea condiţiunilor reformei, erau compuse numai din moşieri şi din această cauză exprimau părerile acestei stări sociale, apărând interesele şi realizând aspiraţiile ei.

Reforma ţărănească.

In 1858 a fost înfiinţat «comitetul principal» pentru unificarea lucrărilor, sub preşedinţia împăratului însuşi. Pe lângă acest comitet a fost înfiinţată şi o comisiune redacţională, care apoi a fost divizată în patru secţiuni. Proiectul reformei, întocmit de aceste secţiuni, pe baza rapoartelor comitetelor guberniale, a fost discutat apoi în comitetul principal şi în Consiliul de Stat şi aprobat de împărat, la 19 Februarie 1861[1].

1 Bibliografia reformei ţărăneşti e foarte bogată. Menţionez din ea numai cele mai importante lucrări:

«Marea Reformă», colecţia de articole sub îngrijirea lui A. K. Djivelegov, S. P. Melgunov şi V. I. Piceta, vol. I—VI. ediţia jubilară, I. D. Sâtin, Moscova, 1911. In această ediţie găsim articole consacrate reformei agrare în Siberia (vol. VI), în ţaratul Poloniei (vol. V) şi chestiunii ţărăneşti în regiunile sudvestică şi nordvestică (vol. IV), dar nu găsim nimic despre reforma agrară în Basarabia.

I. I. Ivaniucov. *Desfiinţarea iobăgiei în Rusia*, Moscova, 1882.

G. A. Djanşiev. *Epoca marilor reforme*, 7 ed., Moscova, 1898.

A. A. Kornilov. *Reforma Ţărănească*, S.-Pet., 1905, în colecţia «Ordinea Ţărănească» («Crestianschii stroi»).

A. Losiţchi. *Raporturile economice la desfiinţarea iobăgiei.* Rev. «Obrazovanie», 1906, Nr. 11.

A. Losiţchi. *Operaţiunea de răscumpărare.* S.-Pet., 1906.

N. P. Semenov. *Desfiinţarea iobăgiei ţărăneşti în domnia împăratului Alexandru II, S.-Pet., 1889—1892.*

Prin această reformă se desfiinţa iobăgia. Ţăranul devenea liber. Pământul era socotit proprietatea moşierilor. Insă ei erau obligaţi să dea ţăranilor în folosinţă loturi de pământ, «nadeluri». Pentru pământul primit ţăranii erau obligaţi să lucreze în folosul moşierului sau să-i dea bani.

Ţăranii aveau dreptul să răscumpere nadelul în timp de 2 ani şi, astfel, puteau deveni ţărani-proprietari. Atâta timp cât ei se foloseau de nadel fără a-l răscumpăra, ei se aflau în dependenţa de moşieri, purtând o denumire specială, de «vremenno-obiazannâe», adică temporar obligaţi.

In lege era prevăzută şi organizarea nouă a administraţiei săteşti, după tipul organizării acestei administraţii la ţăranii de pe domeniile statului încă din timpul lui Nicolae I.

Pentru fixarea întinderii nadelurilor erau stabilite diferite norme, după localităţi, în dependenţă de condiţiile naturale ale solului.

A fost stabilită în amănunte şi aşa zisa operaţiune de răscumpărare. Moşierului i se dădea un împrumut în renta statului. Suma împrumutată se socotea drept datorie a ţăranilor, pe care ei trebuiau să o achite în timp de 49 ani, în rate de răscumpărare.

Pentru realizarea reformei s'au înfiinţat «intermediarii de pace» («mirovâe posrednichi»), numiţi din nobilii locali. Ei aveau în sarcina lor supravegherea asupra convenţiilor dintre moşieri şi ţărani şi asupra administraţiei săteşti. Pentru coordonarea activităţii lor, ei se adunau în «congresele judeţene ale intermediarilor de pace». Iar în centrul guberniei a fost înfiinţat «Oficiul gubernial pentru afacerile ţărăneşti» («Gubernscoe po crestianschim delam prisutstvie»), compusă din funcţionarii şi reprezentanţii nobilimii, sub prşedinţia guvernatorului. Scopul lui era să conducă toate afacerile privitoare la reforma ţărănească.

Reforma ţărănească trebuia să tragă după sine, în mod logic, şi celelalte reforme importante, ca de exemplu: desfiinţarea pedepsei corporale (în 1863), introducerea zemstvei şi reorganizarea judecăţii (în 1864), noua organizare a oraşelor (în 1870), obligativitatea pentru toţi a serviciului militar (1874) etc.

Desfiinţarea pedepsei corporale.

Cu suprimarea iobăgiei trebuia să fie desfiinţată şi pedeapsa corporală necorespunzătoare cu demnitatea omului liber.

Pedeapsa corporală pentru clasele neprivilegiate juca un rol important în vieaţa rusă. Alexandru I a desfiinţat torturile barbare ce se practicau atunci, cum ar fi ruperea nărilor, totuşi sălbăticia s'a mai păstrat: s'a menţinut biciul. Iar, când împăratul a căzut sub influenţa generalului Aracceev, acest din urmă a inventat şi o pedeapsă specială, foarte cumplită: «bătaia cu spitzrutene».

Această pedeapsă consta în următoarele: condamnatul gol până la brău şi cu mâinile legate, trebuia să treacă printre două rânduri de soldaţi care aveau în mână câte un spitzruten. Inaintea condamnatului mergeau doi soldaţi, pentru ca condamnatul să meargă

relativ încet. După citirea sentinței bătaia dobii era semnalul începerei execuției. In câteva minute corpul celui condamnat era sfâşiat în bucăți și vai de acela dintre soldați, care ar fi manifestat o slăbiciune! El singur ar fi fost executat! Condamnatul dacă nu mai poate suporta pedeapsa şi cade, îl pun pe sanie şi bătaia, prin care se taie masa de carne, continuă. Nu se aude nici un geamăt, sgomotul dobii acopere totul[1].

Această pedeapsă era în realitate o pedeapsă calificată cu moarte. E interesant că împ. Nicolae I, sub a cărui domnie pedeapsa aceasta se practica foarte mult, din ipocrizie sau ignoranță, nu o socotea egală cu moartea. In această privință este foarte caracteristică o rezoluție a acestui împărat, pusă pe raportul prezentat de contele Palen, în ziua de 11 Octomvrie 1827, despre trecerea clandestină de către 2 evrei a Prutului în Basarabia. Contele Palen adăuga că numai pedeapsa cu moarte ar putea opri asemenea treceri. Impăratul a pus rezoluție: «Vinovații vor trece prin o mie de oameni de 12 ori. Slava Domnului, la noi n'a existat pedeapsa cu moarte şi nu eu o voiu înființa»[2].

Era firesc ca această barbarie, în sfârşit, să iasă din uz. Ambasadorul rus din Bruxelles, principele N. Orlov, cerea guvernului său suprimarea pedepsei corporale. Cnutul rusesc, acel faimos cnut, care era cunoscut în toată Europa, nu mai putea exista fără a fi în detrimentul moral al Rusiei.

Orlov motiva propunerea sa prin referire la spiritul înalt moral al creştinismului. «Sfinții tuturor confesiunilor — scria el, — întotdeauna apărau personalitatea ființei omeneşti, făcută după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu. Nu există egalitate creştinească atunci, când inculpații după una şi aceeaşi vină sunt pedepsiți unul (privilegiat) cu o arestare uşoară, altul (neprivilegiat) cu o pedeapsă a loviturilor de cnut. Bătăile susțin brutalitatea moravurilor». Orlov credea că pedeapsa cu nuiele este de origine străină: ar fi fost adusă în Rusia de Tatari şi recunoscută ca bună de birocrația rusă[3].

Prin legea din 17 Aprilie 1863 pedepsele corporale pentru neprivilegiați, această ruşine a Rusei vechi, au fost desființate.

Zemstva şi reforma administrației orăşeneşti.

Incetarea iobăgiei țărăneşti ducea inevitabil şi la schimbări radicale în organizarea administrativă.

Poporul devenind liber, grija pentru satisfacerea nevoilor lui cădea în sarcina Statului. Şi întru cât instrumentul birocrației de atunci s'a constatat insuficient, introducerea zemstvei era să înlocuiască acest gol. Insă şi aici tradiția n'a vrut să facă concesiuni. Zemstva a fost considerată o reprezentanță a societății şi nu un

---

1 G. A. Djanşiev. *Epoca marilor reforme*, Moscova, 1896, pag. 112.
2 «Russcaia Starina», 1883, Decemvrie, cit. la M. O. Gherşenzon. Epoca lui Nicolae I. Moscova, 1910, pag. 59.
3 G. A. Djanşiev, ibidem, pag. 97.

organ al Statului. I s'au încredințat zemstvei numai chestiunile pur gospodărești[1].

Intr'o măsură oarecare ea a fost realizată pentru a satisface pretențiile nobilimii, care vroia să fie compensată pentru pierderea drepturilor asupra țăranului printr'o reformă constituțională, influențată de interesele nobilimii[2]. Nu i s'a dat un parlament, ci numai o posibilitate de a influența, în limite restrânse, mersul vieții locale.

In conformitate cu principiile de bază ale reformei zemstvei, a fost în 1870 rcorganizată și administrația orașelor, gospodăria lor fiind eliberată de arbitrariul funcționarilor administrativi din trecut.

Reforma judecătorească.

A venit rândul și reformei judecătorești[3]. Până la 1861, pentru 25 milioane de popor unici judecători legali și administratori erau moșierii. Ei aveau dreptul de a aplica pedepse de orice fel, în afară de munca silnică și pedeapsa cu cnut (până la 1840)[4].

La baza reformei judecătorești a fost pusă ideea legalității. Justiția lua forme noui. Judecata a fost despărțită de administrație. Poliția a pierdut orice amestec în procesul de judecată.

Au fost înființate: postul de judecător de pace, curtea cu juri, instituția superioară de cassație (Senatul) și, în sfârșit instituția avocaturii, care a înlocuit pe intermediarii abuzivi din trecut.

---

1 A. A. Golovacev. *Zece ani de reforme.* S.-Pet., 1872, cap. II.

Princ. A. S. Vasilcicov. *Despre autoadministrație,* vol. I—III. S.-Pet., 1869—1871.

G. A. Djanșiev. Ibidem

A. D. Gradovschi. *Principiile dreptului rusesc public,* volumul III. S.-Pet., 1881.

B. B. Veselovschi. *Istoria zemstvei timp de 40 ani,* vol. I—IV. S.-Pet., 1908 și 1910.

Semenov. *Autoadministrația orășenească,* S.-Pet., 1901.

I. I. Ditiatin. *Organizarea și administrarea orașelor Rusiei,* vol. I, S.-Pet., 1875, vol. II, Iaroslavli, 1877.

«Istoria Rusiei în secolul al XIX-lea», colecția de articole, editura Granat, vol. III și IV.

A. Leroy-Beaulieu. *L'Empire des tsars et les russes,* vol. II, Paris, 1882, livre III, pag. 164—277: «Le self-gouvernement local. Etats provinciaux et municipalites urbaines».

2 O parte din nobili dorea să restabilească vechea instituție boierească pe lângă țar: «Duma boierească». Țarul considera această dorință ca oligarhică. M. N. Pocrovschi. *Reforma țărănească* (Istoria Rusiei, vol. III, pag. 123, 158 ș. a.). In 1863 Valuev a prezentat țarului un memoriu, în care propunea a se înființa pe lângă Consiliul de Stat «congresul consilierilor, delegați de zemstvele guberniale, de gubernii unde nu sunt zemstve, de orașe mari și porturi», în număr de 151. Propunerea nu a fost acceptată. S. Ia. Țeitlin. *Reforma zemstvei.* (Ibidem, pag. 217 ș. u.) și K. L. Bermanschi. *Proiectele constituționale din domnia lui Alexandru II* («Vestnic Prava», 1905, Nr. 11).

3 G. A. Djanșiev. Ibidem, pag. 405—537, ed. 7, Moscova, 1898.

I. B. Gessen. *Reforma judecății.* S.-Pet., 1905.

«Istoria Rusiei în sec. al XIX-lea», vol. III, articolul lui M. P. Ciubinschi, pag. 231—268.

A. Leroy-Beaulicu. Ibidem, pag. 277—458.

4 G. A. Djanșiev. Ibidem, pag. 30.

Principiul egalităţii tuturor în faţa legii a înlăturat din vieaţa Statului rusesc elementele despotice, bazate pe situaţia specială şi tratamentul privilegiat al nobilimii.

Serviciul militar obligatoriu.

In sfârşit, s'a introdus şi obligativitatea pentru toţi a serviciului militar, înlocuind vechiul sistem de recruţi[1]. In acest sistem vechiu nu se cerea executarea personală a serviciului militar, deoarece recruţii puteau fi tocmiţi şi aceasta ducea, inevitabil, la o participare inegală a diferitelor straturi sociale în îndeplinirea acestei obligaţiuni cetăţeneşti.

Fără îndoială, reformele mari sociale, cu toate că în mai multe privinţe nu rupeau cu trecutul rusesc urît şi erau pătrunse de tendinţa de a asigura şi mai departe dominaţiunea nobilimii în stat, au schimbat vieaţa publică rusă şi moravurile în mod radical.

Un singur domeniu a rămas cu totul străin suflului reformelor: domeniul politicei guvernului faţă de diferitele naţionalităţi. Sistemul de rusificare ce se practica la marginile statului, năştea o reacţie de împotrivire. Sub imboldul persecuţiilor limbii ucrainene, care s'au început încă sub domnia împăratului Nicolae I, în Ucraina naşte mişcarea de deşteptare. Persecuţiile au loc şi în Polonia, unde guvernul începe să ceară predarea în limba rusă în şcoalele atât secundare, cât şi primare[2].

Reformele în Basarabia.

Reformele sociale, realizate în Rusia, au fost introduse şi în vieaţa publică a Basarabiei, însă cu o oarecare întârziere.

Reforma ţărănească din 1861 a atins numai o categorie mică la număr a populaţiei rurale basarabene: Ţiganii iobagi. In ce priveşte ţaranii, soarta lor a fost înbunătăţită numai cu 7 ani mai târziu, în 1868[3].

Zemstvele au fost introduse cu 5 ani mai târziu, în loc de 1864 în 1869.

Acelaşi lucru s'a întâmplat exact şi cu reforma judecăţii, care a fost întinsă asupra Basarabiei numai în 1869[4].

Numai trei reforme au fost introduse în Basarabia simultan cu promulgarea lor în guberniile ruse: 1) desfiinţarea pedepsei corporale, ca o reformă a dreptului penal, care se aplica în Basarabia în întregime, chiar dela începutul anexării ei de către Ruşi,

---

1 G. A. Djanşiev. Ibidem, pag. 537—562 (edit. 1898).

2 A. Kornilov. *Istoria Rusiei în sec. al XIX-lea*, vol. III, pag. 191—196.

3 Introducerea în Basarabia a reformei ţărăneşti şi a reformei Zemstvei va fi tratată ulterior.

4 *Colecţia completă a legilor*, 8 Aprilie 1869, Nr. 46950 despre introducere în vieaţă în oblastea Basarabiei a codurilor de judecată din 1864, şi 3 Noemvrie 1869. Nr. 47617, ucazul Ministrului de justiţie despre înfiinţarea instituţiilor noui de judecată în Basarabia.

2) noua organizare a oraşelor în 1870[1] şi 3) serviciul militar obligator pentru toţi, în 1874. Prin introducerea acestui serviciu în Basarabia, ea pierde privilegiul de a nu face serviciul militar în armata rusă, de care provincia se bucura din momentul anexării ei de către Ruşi.

Dacă în prima perioadă a istoriei Basarabiei subt Ruşi ea îşi păstra aproape pedeplin înfăţişarea sa etnică, precum şi era refractară curentelor ruse (masonice, mistice, revoluţionare, naţionaliste), nu se poate afirma acelaşi lucru şi pentru perioada a două. Reformele au atins interesele esenţiale ale populaţiei şi corespundeau cu revendicările sociale basarabene. Ele au atras atenţia populaţiei, înlesnind familiarizarea ei cu instituţiile ruse şi spiritul public al Rusiei. Ele au contribuit la nivelarea populaţiei şi distrugerea sistemului de stări sociale.

Războiul din 1877—1878.

Prestigiul militar rus, ştirbit prin înfrângerea din războiul Crimeei, se cerea să fie reabilitat[2]. Guvernul rusesc şi-a supus definitiv Caucazul şi a cucerit multe teritorii în Asia de Mijloc, apropiindu-se de Indii. Englejii au început să simtă acut «primejdia rusească», sentiment ce şi-a arătat însemnătatea mai târziu, în timpul intervenţiei ruse în Balcani.

Prilejul pentru aceasta s'a ivit în 1874, odată cu revoluţia Bosniei împotriva Turciei. In anul următor, revoluţia s'a extins şi asupra Herzogovinei. In an. 1876 se fac încercări de a sili Turcia la reforme. Insă intervenţii repetate ale puterilor europene în favoarea reformelor: intervenţia colectivă, memorandumul dela Berlin, fără Anglia, conferinţa internaţională dela Londra, nu dau rezultate, din cauza împotrivirii Turciei, încurajată la rezistenţă, în cea mai mare parte, de Anglia. Serbia şi Muntenegru au declarat Turciei războiu.

Sub presiunea opiniei publice ruse, inspirate de slavofili, împa-

---

1 *Colecţia completă a legilor*, 16 (28) Iunie 1870, Nr. 48498.

2 *Istoricul răsboiului din 1877—1878*, de mai mulţi ofiţeri. Partea I, II, III, (două volume), Buc., 1887, 1898.

Descrierea războiului ruso-turc din 1877—1878. Ediţia comisiuni; militaro-istorice a marelui stat major (rus), vol. I—IV, S.-Pet., 1901.

Gen. Scheletti. *Adevărul istoric asupra Plevnei* (1877—1878), Iaşi, 1911.

Gen. Radu Rosetti. *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878.* Buc., 1926.

I. C. Băcila. *Bibliografia războiului pentru independenţă (1877—1878). Buc., 1927.*

M. Gazenkampf. Jurnalul meu (1877—1878), S.-Pet., 1908.

E. I. Martânov. *Blocada Plevnei,* S.-P., 1900.

Kuropatkin. *Kritische Ruckblicke auf den Rusisch — Turkischen Krieg 1877—1878.* Berlin, 1885—1887, vol. I—IV, (bearbeitet von Krahmer).

A. Kornilov. Ibidem, vol. III, pag. 201 ş. u.

Kerstnovschi. *Istoria armatei ruse,* vol. I—IV.

ratul Alexandru s'a văzut silit să declare la 24 Aprilie 1877 războiu Turciei.

Pentru a asigura inacţiunea Austriei, la intrevederea împăraţilor Franz-Joseph şi Alexandru II la Reichstadt, din 15 Ianuarie 1877, s'a convenit, ca în caz de biruinţă asupra Turciei, Austria să aibă dreptul de a ocupa Bosnia şi Herzogovina[1], iar pentru a obţine consimţământul României la trecerea trupelor ruse prin teritoriul românesc, în tratativele dintre ţar şi I. C. Brătianu (Octomvrie 1876) a fost asigurată poziţia binevoitoare a statului român[2]. A fost încheiată la 4 Aprilie 1877 şi o convenţie ruso-română despre trecerea armatei ruse prin România[3].

Guvernul român considera acest războiu un moment foarte prielnic pentru a câştiga neatârnarea politică. Statul român nu mai era cel vechiu, al principatelor, ci unit. Era firesc să fie dorită şi neatârnarea. La 12 Maiu 1877 corpurile legiutoare au proclamat independenţa României. Urma ca această situaţie nouă a statului să fie câştigată pe câmpul de luptă. Reprezentantul român la Petersburg, Ion Ghica, oferea guvernului rusesc ajutorul militar român, însă oferta de colaborare a fost respinsă. Când, apoi, principele Carol a comunicat ţarului, la Ploeşti, despre dorinţa sa de a ajunge la neatârnarea ţării şi de a-i afirma valoarea printr'o acţiune militară, Alexandru II n'a dat nici un răspuns.

Cu toate acestea, războiul a fost dus de Ruşi fără succes. Comandantul suprem al armatelor, fratele împaratului, marele duce Nicolae Nicolaevici nu poseda talentul de strateg[4]. După trecerea Dunării, generalii ruşi au început operaţiile fără nici un plan stabilit în prealabil, fiecare pe cont propriu. Generalul Gurco a avansat aşa de departe, încât putea să-i fie tăiată comunicaţia cu restul armatei şi a fost salvat numai datorită spiritului de concurenţă cu Osman-Paşa a generalului Suleiman-Paşa, care n'a vrut să treacă la Plevna pentru a se uni cu acest dintâiu.

Apărat de zidurile cetăţii, Osman Paşa prezenta pentru Ruşi,

---

1 L. Martov, P. Maslov şi A. Potresov. *Mişcarea socială în Rusia la începutul secolului al XX-lea* (colecţie de articole), vol. IV, partea I: M. Pavlovici. *Politica externă a Rusiei* dela pacea dela Portsmuth şi până în zilele noastre, pag. 275.

2 Ce s'a discutat la această întrevedere nu se ştie precis. Titu Maiorescu îşi punea întrebarea: «Oare a cerut ceva I. Brătianu în schimb pentru dreptul de trecere a armatelor ruseşti prin teritoriul românesc? S'au preocupat acolo de soarta Basarabiei? Sau ceea ce ar fi mai grav, Brătianu s'a întors dela Livadia cu impresia că Basarabia tot era pierdută pentru noi şi redactarea cam vagă a convenţiei dela 4 Aprilie 1878... şi declararea ulterioară a Parlamentului, că nu cedează Basarabia şi nu admite nici un schimb de teritoriu, erau numai înscenări de ocazie pentru a scăpa aparenţele şi a-şi păstra popularitatea?» «*Istoria contemporană a României*, Buc., 1925, pag. 110—111.

3 *Istoricul răsboiului din 1877—1878*, partea I, pag. 80—86 şi notă — anexa Nr. X.

4 A. Kornilov, *ibidem, pag. 208. Notez în treacăt că în Chişinău era cunoscută în timpul acestui războiu o boala grea sub nume de «timpanit», probabil o febră, consecinţele căreia marele duce le simţea uneori pe front. M. Gazenkampf*, ibidem, pag. 175.

în spatele armatelor lor, o mare primejdie. Incercările de atac împotriva cetăţei n'au dat rezultate. Comandamentul rusesc a fost silit să ceară trimitere pe front a întregei gărzi din Petersburg şi concursul armatei române. Principele Carol a consimţit să vină în ajutor cu armata sa bine pregătită[1], cu condiţia de a fi comandantul corpului de asediere, ceea ce a şi fost acceptat. Principele Carol a fost numit comandant al oştirilor comune ruso-române de Vest, iar între 28 Iulie şi 4 August 1877, s'a efectuat trecerea armatei române la Nicopole, pe malul drept al Dunării.

Din Petersburg a fost trimis pe front generalul inginer Totleben, pentru a conduce lucrările tehnice de asediere, în calitate de ajutor al principelui Carol.

In ziua de 27 Noemvrie se ştia că Osman-Paşa desperat s'a hotărît să iasă din cetate, spre a încerca să rupă lanţul armatelor de asediere. In ziua următoare, într'adevăr armata turcească a ieşit din cetate, lovind puternic în aripa de pe râul Vid a armatei ruse, unde ocupau poziţiile grenaderii ruşi. La un moment dat «armata turcească a reuşit să între chiar în tranşeile şi bateriile ruse»[2], însă, după un efort nou al armatei de asediere, Turcii au fost respinşi şi au fost nevoiţi să capituleze. Osman-Paşa s'a ales cu o rană la picior.

Merită să fie scoase în evidenţă însemnările lui Gazenkampf, profesor al Academiei de războiu, numit să facă un jurnal al operaţiilor şi să aibă legături cu presa în timpul războiului. Jurnalul lui, publicat la 1908, nu este cunoscut în bibliografia română despre acest războiu. Pe când, până la căderea Plevnei, el nu numai odată menţionează calităţile superioare ale armatei române, după această dată începe să o dispreţuiască, făcându-se, probabil, ecoul opiniei conducerei armatei ruseşti.

Iată câteva exemple din timpul înainte de căderea Plevnei.

2 Septemvrie: «Turcii îşi fac tranşee intensiv... Noi însă ducem lipsă de unelte, nu avem chiar nici simple lopeţi, şi cu toate acestea nimeni nu spune nimic despre aceasta. Românii, demult şi cu foarte mare punctualitate, chiar frumos, s'au aranjat în şanţuri, iar noi nu»[3].

12 Septemvrie: «Marele duce a trimes lui Zotov o telegramă: Ruşine nouă că lucrările române de fortificaţii avansează, iar la noi — nimic»[4].

20 Septemvrie: «Imi era ruşine să văd cu cât la Români e mai multă ordine, decât la noi. Locurile de bivuac sunt alese minuţios

---

1 Armata română număra: după W. Rustov în «Der orientalische Krieg» (pag. 521) dela 40.000 până 50.000 de ostaşi (ap. Scheletti, pag. 443), după A. Kornilov, ibidem, pag. 209, până la 35.000 de oameni, relaţiile oficiale române dau cifra de 43,296 oameni, repartizaţi în trei divizii, iar Ruşii, conform memoriilor generalului Zotov, aveau la Plevna aproape 30.000 de luptători (ap. Scheletti, pag. 49 şi 50), pe când Osman număra până la 60.000 oameni.

2 Dintr'o telegramă oficială M. Gazenkampf, ibidem, pag. 207.

3 M. Gazenkampf. Ibidem, pag. 115.

4 Ibidem, pag. 122.

şi sunt aranjate frumos şi punctual; puştile şi hainele soldaţilor sunt rânduite sistematic; corturile şi bordeele sunt situate în linii şi rânduri; între batalioane şi regimente sunt intervale reglementare. ...Pretutindeni curat, impodobit şi elegant. Chiar şi pentru cai... sunt, construite un fel de şopronuri. Noi nu avem aceasta nici chiar pentru caii ţarului. Armatele întâmpinau pe marele duce nu în desordine, ca la noi, ci în coloane; toţi ofiţerii se aflau la locurile lor. Ne-am dus să vedem fortificaţiile române — a devenit şi mai ruşinos pentru noi... Românii s'au apropiat cu tranşeele lor până aproape de Turci»[1].

Calificările făcute după căderea Plevnei, trădează spiritul iritat şi dispreţuitor al unui ofiţer din armata mare faţă de o armată aliată mai mică, coborându-se până la trivialitate[2].

Istoricii noştri militari au stabilit, cu deplină autoritate, volumul ajutorului dat de Români Ruşilor la asedierea Plevnei. «Desasperata izbire a lui Osman, scrie Scheletti, de a străpunge cercul de împresurare, s'a înfrânt numai de împotrivirea voinică a diviziei de grenaderi, cu regimentele Siberia şi Malo-Rosia, ajutate de diviziile române la timp oportun. Chiar atacul flancului stâng turcesc dat de Ruşi a venit prea târziu, iar coloanele lui Zotov, Scobelev etc., au făcut numai marşuri şi contramarşuri fără rost... Şi regimentul Galici din corpul Krüdner, care a fost trimes pentru a ocupa Plevna, din ordinul lui Zotov, s'a prezentat înaintea oraşului, pe când generalul român Cerkes, cu statul său major, se întorcea dela Osman-Paşa pentru a-şi lua cvartira în Plevna»[3]. Hotărîndu-se să se retragă, Turcii nu mai aveau posibilitatea să reocupe întăriturile Plevnei, întru cât ele, precum şi întăririle de pe Opanez, fuseseră ocupate de Români[4].

In momentul de faţă nimeni nu ar putea preciza ce s'ar fi întâmplat, dacă n'ar fi avut loc acest ajutor, răspunsul fiind din domeniul unui calcul complet speculativ. Cert însă este, că armata română a dat un ajutor real, contribuind la succesul operaţiunilor zilei.

Cu privire la predarea lui Osman, există o divergenţă. In lucrările istorice române se afirmă[5] că Osman s'a predat generalului român Cerchez. După o jumătate de oră a sosit, la căsuţa unde se afla Osman, generalul rus Strucow, apoi a avut loc întâlnirea lui Osman cu principele Carol şi abia după aceasta a sosit la locul de întâlnire marele duce Nicolae.

Iată cum descrie întrevederea aceasta însuşi principele Carol, într'o scrisoare din 4 Decemvrie 1877, adresată soţiei sale, principesa Elizaveta. «In drum spre podul dela Vid... Aici întâlnesc pe

1 Ibidem, pag. 136.

2 Ibidem, pag. 212 şi 417.

3 Gen. Sc. Scheletti. Ibidem, pag. 414. In *«Istoricul războiului»*, partea II şi III, pag. 808, se precizează că armata română a concurat la sdrobirea diviziunii lui Tahir paşa şi a făcut să capituleze două brigăzi ale lui Adil paşa.

4 Gen. Sc. Scheletti. Ibidem, pag. 421.

5 Gen. Sc. Scheletti, ibidem, pag. 407, 417 şi 427—428.

Osman Paşa, el şedea într'o trăsură, escortată de calaraşii colonelului Polizo. M'am apropiat de el, i-am dat măna şi am zis, că am admirat voinica sa apărare şi că numele său va străluci în istoria acestui războiu. Cu toată rana lui, s'a ridicat în picioare şi mi-a mulţumit... Intre acestea soseşte şi m. duce Nicolai, noi ne-am îmbrăţişat înaintea lui Osman, căruia ducele îi străngea măna din toată inima. După aceasta ne făcusem, eu şi m. duce, drum spre oraş».

Astfel e povestită întălnirea cu Osman de un martor ocular rus, Gazenkampf[1]. «In drum spre răul Vid, scrie el, am primit întăiu comunicarea română despre terminarea luptei şi predarea lui Osman Paşa... A sosit şi Scobelev... şi eroul zilei Ganeţchi... Noi ne-am întors îndărăt pe drumul Plevnei spre pod... In curănd a sosit şi însuşi principele Carol... După întălnirea cu dănsul, noi, împreună, am traversat Vidul, peste pod... şi am văzut o căleascä ce se apropia în întămpinarea noastră: în ea se afla Osman Paşa, foarte frumos şi tănăr. Pe bancă, în faţa lui, şedea doctorul. Marele duce s'a apropiat de el, i-a dat măna şi a exprimat în limba franceză respectul său faţă de bravura lui şi apărarea distinsă a Plevnei. Noi toţi, într'una, fără a ne înţelege, i-am strigat: Bravo Osman-paşa! El, se vede, era foarte mişcat de o asemenea primire... După marele duce se apropiau de Osman, se recomandau, străngeau măna şi vorbeau amabilităţi: principele Carol, Nepocoicichi, Totleben şi alţi generali superiori... Apoi, deoarece, după spusele doctorului, rana lui Osman-paşa nu fusese încă pansată, marele duce i-a permis să plece la Plevna, la locuinţa sa, şi acolo să petreacă noaptea».

Nu-mi pot lua sarcina să conciliez ambele aceste povestiri, admiţănd chiar că aceasta este posibil. Explicaţia diferendului nu ar avea nici o însemnătate pentru expunerea mea. L-am semnalat totuşi pentru ca cineva, interesăndu-se mai îndeaproape, să scoată adevărul.

La 5 Decemvrie 1877, Osman-Paşa, însoţit de Bibicov, a fost dus, prin Chişinău, în Rusia[2].

Cu căderea Plevnei scopul operaţiunilor armatei române fiind atins, ea s'a îndreptat spre Nicopole, Rahova, Vidin. Iar Ruşii au trecut din nou Balcanii, au ocupat Adrianopolul şi în Ianuarie 1878 erau foarte aproape de Constantinopole.

In timpul acesta ţarul primeşte o telegramă din partea reginei Angliei, Victoria, cu rugămintea de a se opri în înaintarea spre Constantinopole[3]. Englejii se pregăteau de războiu cu Ruşii. In camera lorzilor, lordul Beaconsfield, după o declaraţie în chestiunea chemării rezerviştilor, răspunzănd la o întrebare, a spus că nu doreşte neapărat războiu şi mai speră în posibilitatea convocării unui congres[4].

---

1 *«Jurnalul meu»*, pag. 205—206.
2 M. Gazenkampf, ibidem, pag. 221.
3 A. Kornilov, ibidem, pag. 209.
4 M. Gazenkampf, ibidem, pag. 565.

Silit de împrejurări, țarul a renunțat la ideea marelui duce de a cuceri Constantinopolul. La San-Stefano, în apropiere de Constantinopole, au urmat tratative diplomatice între Turci și reprezentanții Rusiei în frunte cu Ignatiev, și la 19 Februarie 1878 a fost semnată pacea, conform căreia toate condițiile ruse erau acceptate.

Tratatul dela San-Stefano crea un mare imperiu bulgar[1]. Pentru România se prevedea o amputație, prin pierderea părții de Sud a Basarabiei în schimbul Dobrogei și independența; Serbiei i se oferea independența, Niș și unele rectificări teritoriale. Tratatul a ațâțat suspiciunile Angliei, care se temea ca Rusia, fiind prin intermediul Bulgariei în apropiere de Constantinopole, să nu devină stăpână în Turcia, în deosebi asupra strâmtorilor. De aceea Disraeli reclamă revizuirea tratatului dela San-Stefano, pune în fruntea ministerului englez de externe pe un imperialist, Salisburi. Bismark ofere oficiile bune pentru împăcare. Anglia încheie cu Turcia o alianță defensivă, ocupă Ciprul și apoi consimte la convocarea unui *congres special la Berlin.*

Românii protestau împotriva art. 8 din tratatul de pace, în care se prevedea dreptul armatei bulgare de ocupație de a păstra comunicația cu Rusia: pe uscat prin România, și pe mare prin Varna și Burgos, și amenințau cu împotrivire. Brătianu a plecat la Viena și Berlin pentru a câștiga opinia conducătorilor statelor germane în favoarea cauzei române. M. Kogălniceanu se pronunță deschis că, în caz de războiu cu Anglia, România nu ar putea garanta neutralitatea. Din ordinul țarului a fost adus la cunoștința guvernului român, că dacă el va insista asupra protestului său, Rușii vor ocupa principatele și se va proceda la dezarmarea armatelor române. La aceasta principele Carol a dat un răspuns plin de demnitate, că armatele române pot fi nimicite de armatele ruse în luptă, dar atâta timp cât el e în vieață nu va permite să fie dezarmate[2].

Congresul a fost scurt[3]. Bismark se purta puțin amabil cu adunarea. Cele mai importante chestiuni el le tranșa cu reprezentanții Angliei și Ungariei, dictând deciziunile, ca și cum ar fi un șef. In privința Bulgariei el și-a manifestat nerăbdarea că această chestiune a răpit adunării două zile, adăugând că la o asemenea cinste nu se așteptau chiar înșiși Bulgarii. Gorceacov, reprezentantul Rusiei, nu putea să schimbe nimic. Reprezentantul francez, Waddington, spunea Turcilor: «Voi trebuie să vă supuneți legii celui mai tare». In ce privește pe Ruși, Disraeli a declarat că el tinde să împiedece ca o rasă slavonă să pericliteze pacea europeană.

La congresul dela Berlin proiectul unei Bulgarii mari a fost

---

1 *Isoricul răsboiului din 1877—1878*, partea II și III, nota-anexă Nr. XXVI.
2 M. Gazenkampf, ibidem, pag. *554—555.*
3 J. Ancel. *Manuel historique de la question d'Orient*, Paris, 1926, pag. 185—189. Comp. F. Dame. *Histoire de la Roumanie contemporaine*, Paris, 1900, pag. 296—305.

redus simţitor[1]. Provinciile Bosnia şi Herzogovina au fost date spre «ocupare» Austro-Ungariei (şi nu Serbiei). Tot pentru monarhia dualistă se rezerva dreptul de a ţine garnizoane în sandjacul Novi-bazar.

România căpăta independenţa, cu condiţiunea retrocedării Rusiei a părţii de Sud a Basarabiei, în schimbul Dobrogei[2]. Gurile Dunării, în afară de braţul Chilia, rămîneau în posesiunea României[3]. Se garanta integritatea şi inviolabilitatea Turciei.

România a fost nevoită să consimtă la schimbul părţii de Sud a Basarabiei cu Dobrogea, dar acest schimb a fost socotit de opinia publică română ca o încălcare gravă a intereselor naţionale române.

Acestea au fost rezultatele ultimului războiu ruso-turc, pornit sub presiunea cercurilor slavofile, purtat sub pretextul ideologic de eliberare a popoarelor creştine de sub jugul semi-lunei, îndreptat, în esenţa sa, spre ţelurile imperialiste de cucerire a Constantinopolului şi strâmtorilor şi, prin jocul neprielnic pentru Ruşi al evenimentelor internaţionale, sfârşit obiectiv numai cu eliberarea popoarelor creştine din Balcani, fără alte cuceriri, decât în Sudul Basarabiei şi în Caucaz.

Consecinţele reformelor.

Entusiasmul, cu care au fost primite reformele de societatea rusă, a început cu timpul să scadă. Cu toată valoarea lor, lumea a început să vadă şi cusururile lor, mai ales ale celei ţărăneşti.

Reforma ţărănească avea de scop să asigure păstrarea proprietăţii nobiliare în Stat şi să o scape de primejdia prăbuşirii în urma vreunei explozii sociale. Totodată, însă, ţărănimea n'a fost pusă în stare să progreseze. Legea de eliberare a fost întocmită în aşa fel ca ţăranul să rămână sărac şi în dependenţă economică de fostul său moşier.

La realizarea reformei s'a luat dela ţărani 18,1% din cantitatea pământului, pe care-l cultivau ei, de fapt, mai înainte de reformă[4].

Pe de altă parte, operaţiunea de răscumpărare trebuia să aducă moşierilor o primă nejustificată peste costul real al pământului.

Ca o măsură de precauţiune, a fost păstrată posesiunea comună a ţăranilor, «obscina» sau «mir», deoarece, dată fiind dispariţia puterei moşierului asupra ţărănimii, se credea că pentru conducerea

---

1 *Istoricul războiului*, ibidem, note-anexe Nr. XXVII şi XXVIII, memorandumul guvernului român şi tratatul dela Berlin din 1 (13) Iulie 1878.

2 G. I. Brătianu. *Le pobleme des frontieres russo-roumaines pendant la guerre de 1877—1878 et au Congres de Berlin*, Buc. 1928.

G. I. Brătianu. *Bismark şi Ion C. Brătianu*. Buc., 1936.

Brunswick. *Le traite de Berlin annote et commente*, 1887.

3 Astfel gurile Dunării fuseseră în stăpânirea Rusiei numai dela 1829 şi pînă la 1856.

4 Losiţchi. *Raporturile economice la desfiinţarea*. Revista «Obrazovanie», 1906, vol. II, Comp., pentru neajunsurile reformei ţărăneşti, şi P. Miliukov. *Schiţe de istoria culturii ruse*, vol. I.

țărănimii trebuie să fie creată o nouă mână tare. Obscina, ca organizație a fost socotită comodă pentru a primi investigații și a se supune presiunilor din partea guvernului și aparatului polițienesc. Dar măsura aceasta a făcut să întârzie evoluția normală a economiei agrare țărănești, reținându-i unele particularități învechite.

In urma acestor împrejurări situația țărănimii materialicește nu s'a îndreptat. Ba și mai mult. Un renumit statiscian rus Ianson a încercat să dovedească că țărănimea trăia în timpul de iobagie din punct de vedere material mai bine, decât după desființarea ei.

Insă, nici nobilimea n'a prosperat, neputându-se adapta la formele noui de economie, la munca salariată liberă în locul celei gratuite a iobagilor. Nobilimea a început să piardă pământul, care trecea în mâinile comercianților și ale păturei țărănești mai înstărite. Procesul acesta, desvoltându-se necontenit, nobilimea mergea spre ruinare.

Concomitent cu procesul descompunerii nobilimii, a început să se răspândească, ca o urmare spirituală a reformelor, un curent puternic revoluționar. Era natural și logic ca reformele sociale, administrative și juridice să se încoroneze cu o reformă politică constituțională. Prin desființarea de fapt a stărilor sociale și nivelarea democratică a societății ruse, Rusia devenea coaptă pentru un parlament de tip occidental și pentru o transformare a ei din monarhie absolută într'o monarhie limitată constituțională, democratică. Aceasta totuși nu s'a produs. Reforma constituțională a întârziat.

Nemulțumirea unei părți a nobilimii, care dorea această reformă, și nemulțumirea păturilor intelectuale, care se vedeau desamăgite de reforma țărănească și urau persecuțiile cuvântului liber și arbitrariul polițienesc, alimentau spiritul revoluționar al epocii. In lipsa așa zisului «vad revoluționar» în popor, la congresul conspirativ al societății secrete poporaniste «Pamânt și voie» («Zemlea i volea») ce s'a ținut în 1879 la Voronej, majoritatea membrilor, formând o nouă organizație: «Voința Poporului», a aderat la tactica luptei politice cu întrebuințarea teroarei și a reușit ulterior să execute o seamă de persoane ce ocupau posturi administrative superioare. Teroarea s'a îndreptat chiar împotrivă persoanei însăși a împăratului.

Contele Loris-Melicov a fost însărcinat cu lupta în contra mișcării subversive. Concomitent se prevedea înființarea unei instituții consultative în materie de legislație. Proiectul respectiv a fost aprobat de împărat și urma să fie publicat, însă în ziua de 1 Martie 1881 împăratul a fost ucis de revoluționari[1].

---

1 V. Laferte. *L'Empereur Alexandre II*, Paris, 1882.
Graf Pfeil und Klein-Ellguht. *Das Ende d. Kaiser Alexander II*, 1903.

Împăratului Alexandru III.

Pe tronul Rusiei s'a suit Alexandru al III-lea[1], care povăţuit mai ales de Pobiedonoşţev, ober-procuror al Sinodului, a stabilit un regim autoritar, fiind pornit împotrivă oricăror încercări de natură constituţională sau chiar pseudo-constituţională[2].

In primii ani de domnie el a luat o serie de măsuri pentru îmbunătăţirea stării ţaranilor. Spre a îndulci raporturile sociale dintre moşieri şi ţarani, la 28 Decemvrie 1881 a fost decretată răscumpărarea obligatorie a loturilor de pământ, indiferent de consimţământul moşierului. Au fost reduse şi ratele de răscumpărare, pe care le plăteau ţaranii.

Pentru ţărănimea mai înstărită s'a înfiinţat la 18 Mai 1882 Banca funciară ţaranească («Krestianschii pozemelnâi bank»). Banca a avut succes. Prin intermediul Băncii, în primii ani de activitate (1883—1887) a fost cumpărat de ţărani dela moşieri pământ pentru suma de 60 milioane ruble. Se puneau foarte mari speranţe, de altfel fără temeiu, în efectele acestei măsuri. Un admirator al împăratului scria după moartea lui: «Banca Ţărănească» va impiedeca şomajul şi formarea clasei de proletari, ceea ce evidenţiază măreţia şi caracterul creştinesc al ideii împăratului[3].

Infiinţarea ulterioară a Băncii funciare a nobilimii (1885) a adus încetineală în acest proces de mobilizare a proprietăţii rurale, deoarece datorită indulgenţelor ce se acordau moşierilor debitori, creditul căpăta pentru ei, de fapt, caracter de subvenţie.

In această domnie a luat naştere (1889) sistemul de mutare a ţăranilor («pereselenie») în Siberia din guberniile europene, unde se simţea mai acut lipsa de pământ.

Nu se prea spera în cuminţenia ţărănimii. De aceea pentru supravegherea şi administrarea ei mai atentă au fost înfiinţate în 1889 posturile de «şefi zemstviali» («zemschii nacialnic»), numiţi de ministrul de interne din rândul nobililor ereditari, conform recomandării nobilimii. In Basarabia reforma aceasta a fost introdusă la 1 Septemvrie 1892[4]. Ţărănimea astfel era pusă la discreţia acestor funcţionari, reprezentanţi ai nobilimii.

---

1 Princ. V. Meşcerschi. *Impăratul Alexandru III*, S.-Pet., 1895 (colecţia de articole şi notiţe, apărute în presa rusă şi în străinătate după moartea împăratului).

A. Leroy-Beaulieu. *L'Empire des Tsars et les Russes*, t. II, Paris, 1882.

Neuburger. *Russland unter Kaiser Alexander III*, 1895.

Istoria Rusiei în sec. al XIX-lea, ed. Granat, vol. IX.

A. Kornilov. *Istoria Rusiei în secolul al XIX-lea*, Moscova, 1914, vol. III, pag. 265—236.

2 I. P. Beloconschi. *Zemstvo şi constituţia*, Moscova, 1910, pag. 29: «Incepând din Iunie 1882 Rusia a fost guvernată de fapt de un triumvirat: M. N. Katcov, director al ziarului «Moscovschia Vedomosti», K. P. Pobiedonoşţev, ober-procuror al sinodului, şi D. A. Tolstoi, ministru de interne».

3 A. I. Alexeevschi. *Memoriei împăratului a toată Rusia, Alexandru al III-lea*, S.-Pet., 1895, pag. 30—31.

4 A. E. Ştanghe. *Memoriul cu privire la reforma ţărănească în Basarabia*, Chişinău, 1911, pag. 61.

Interesele nobilimii erau apărate uneori şi în mod direct. Astfel, prin legea din 1886 despre tocmeli agricole se prevedea că părăsirea moşierului de către muncitorul agricol înainte de termen atrage răspunderea lui penală şi readucerea forţată la domiciliul moşierului.

Situaţia ţărănimii se înrăutăţea. Defectele organizării ei au fost scoase la iveală de una din cele mai cumplite secete, din câte a suferit Rusia, seceta din 1891. Foametea şi-a întins aripile asupra unei bune părţi a statului. Nenorocirea a provocat o mare mişcare de ajutorare a ţărănimii şi de studierea cauzelor, dar nu a schimbat direcţiunea generală a politicei interne.

Mult mai bine se desvolta industria, care spre sfârşitul acestei domnii a făcut un salt uriaş, încât s'a simţit nevoia de debuşeuri străine. Se construeşte calea ferată transsiberiană pentru a lega Rusia europeană cu Orientul îndepărtat.

Pentru a satisface pretenţiunile crescânde ale nobilimii, a fost modificată în 1890 reforma zemstvei. In organizarea şi funcţionarea ei a fost întărit principiul stărilor sociale şi asigurată preponderenţa nobilimii. In aceeaşi direcţie s'a modificat (în 1892) şi administraţia oraşelor.

In ce priveşte politica externă, Alexandru III a garantat pentru un timp îndelungat echilibrul internaţional şi pacea în Europa. In 1889 Rusia a încheiat tratatul de alianţă defensivă cu Franţa[1], adus la cunoştinţă publică mai târziu şi urmat de o convenţie militară (1892) şi de vizite ale flotei franceze la Kronştadt (1891) şi celei ruseşti la Toulon (1893).

Domnia ţarului Alexandru al III-lea a fost susţinută de o cenzură severă a presei şi de persecuţiile ideilor de libertate în domeniul ştiinţei. Guvernul, sub influenţa lui Pobiedonoşţev, ducea şi o politică de reprimare a unor minorităţi de altă confesiune, decât cea ortodoxă. Erau persecutaţi Evreii, Polonejii în guberniile ţaratului Poloniei, Calmâcii, şi Buriaţii, de religie lamaită. O politică de rusificare a fost dusă în regiunea vestică «Ostzee», unde Universitatea nemţeasca Derpt a fost denumită Iuriev şi transformată în rusă. Autonomia Finlandei a fost limitată şi supusă unui control riguros. Domnia aceasta producea impresia restaurării parţiale a vechiului regim. La 20 Octomvrie 1894 ţarul a murit.

Pe una din pieţele Petersburgului, înainte de războiul mondial, a fost ridicat acestui ţar un monument impunător, sculptat de Paolo Trubeţcoi şi reprezintând figura lui ecvestră. Pe calul oprit brusc,

---

1 Ernest Daudet. *Histoire diplomatique de l'alliance franco-russe (1873—1893)*, Paris, 1894.

A. Leroy-Beaulieu. *La France, la Russie et l'Europe*, Paris. 1888.

M. Pocrovschi. *Politica externă a Rusiei la sfârşitul secolului al XIX-lea*, Ibidem, vol. IX, cap. VII.

După războiul din 1877 România s'a asociat cu statele lagărului advers, orientându-se spre «Tripla alianţă», la care era atrasă şi de interesele sale economice. In 1883 regele Carol I a încheiat cu puterile centrale Germania, Austria şi Italia un tratat secret de aderare la «Tripla Alianţă».

simbolul Rusiei, se află aşezată o figură greoaie, masivă, a ţarului, ţinând capăstrul din scurt.

Domnia împăratului Nicolae al II-lea.

Domnia ţarului Nicolae II (1894—1917) a fost plină de prefaceri sociale adânci şi radicale[1]. Dar nu el le-a provocat, ci i-au fost impuse de istoria precedentă a Rusiei. Ne putând găsi soluţii pentru deslegarea nodului de contraziceri sociale ale timpului său, el a căzut victima lor.

Dela începutul secolului al XVIII-lea Rusia se afla într'un regim de absolutism. Ţarul era principiul suprem al vieţii politice. Adunările consultative ale stărilor sociale ies din uz. Repartizarea societăţii în stări sociale (nobilimea, clerul, negustorii, industriaşii, burghezimea mică sau «mescianii», ţărănimea), se păstrează, însă pe la jumătatea secolului al XIX-lea intră în declin. Ţarul Alexandru al III-lea a încercat să restabilească însemnătatea principiului de stări sociale, însă legile desvoltării sociale s'au aratat mai puternice, decât voinţa lui. Nu s'a putut închega o societate normală, organică, pe baza acestui principiu învechit şi perimat. Iminenţa schimbărilor a fost dictată de toată desvoltarea istorică a statului rusesc.

Vecinătatea Rusiei cu popoarele nomade dădea populaţiei posibilitatea să se scurgă în regiunile virgine, fugind pentru a scapa de greutatea şerbiei şi birului, iar statul căpăta posibilitatea să lăţească teritoriul până la mărimi colosale. Datorită acestei particularităţi, în Rusia, mai târziu decât în Occident, s'a consolidat iobăgia, care presupune o aşezare stabilă a populaţiei, mai târziu s'a desvoltat oraşul şi relativ mai puternic s'a manifestat absolutismul. Pentru a-şi asigura forţa socială nobilimea a căutat în permanenţă ajutorul statului, prin intermediul căruia putea să subjuge ţărănimea, şi a reuşit să realizeze o iobagie mai aspră, decât în Occident. Cu eliberarea ţăranilor moşierii nu erau în stare să se adapteze la condiţiunile de viaţă, create în urma proclamării muncii libere. Proprietatea nobililor merge spre descreştere cu rapiditate[2].

---

1 Victor Obninschi. *Ordinea nouă* («Novâi stroi»), vol. I—II, Moscova, 1911.
L. Martov, P. Maslov şi A. Potresov. *Mişcarea socială în Rusia la începutul secolului al XX-lea* (colecţie de articole), ed. «Obşcestvennaia Polza», S.-Pet., vol. I—VI.
N. I. Lazarevschi. *Actele de legislaţie ale timpului de tranziţie din 1904—1908*, ed. 3, S.-Pet., 1909.
Parvus (Ghelfand). *Rusia şi revoluţia*, S.-Pet., 1908.
Max Sering. *Russlands Kultur und Volkswirtschajt*, Berlin, 1908.
P. Miljukov. *La crise russe*, Paris, 1907.
Paul Milioukov, Ch. Segnobos et L. Eisenmann. *Histoire de Russie*, t. III, Paris, 1933.
K. P. Kramar. *Criza rusă*, trad. din limba cehă de A. S. Izgoev, Praga-Paris, 1926, pag. 13—228.
Multe memorii ale persoanelor, ce au jucat roluri importante în administraţia statului rus, dar mai ales ale contelui S. I. Vitte, în trei volume.

2 N. Oganovschi. *Schiţe de geografie economică a Rusiei. Agricultura*. Moscova, 1923, pag. 74—80.

Din cauza plăţilor de răscumpărare a pământurilor, precum şi birurilor în folosul statului, ţărănimea îşi vedea iniţiativa gospodărească foarte stânjenită. Din venitul ei brut ea trebuia să dea statului: pentru achitarea costului loturilor de pământ 13,3% şi pentru plata impozitelor directe şi indirecte 16% adică în total aproximativ 30%[1].

Dată fiind această situaţie grea a ţăranului, industria mare, ce se crea, nu putea să se folosească pentru desvoltarea sa de piaţa potenţială imensă a ţărănimii. Burghezimea industriei mari devine dependentă de stat, alimentându-se din comenzile lui mari. Şi când ele din motive de posibilităţi limitate bugetare ale statului s'au constatat insuficiente pentru a satisface nevoile capitalului crescând, a început căutarea pieţelor străine asiatice. Persia, Mongolia, Afganistanul şi China au trebuit să dea Rusiei consumatori, care nu puteau fi găsiţi în interiorul ei. Prin aceasta se explică interesul politicei externe ruseşti faţă de aceste state, sacrificii materiale mari în legătură cu construcţia căii ferate transsiberiene, deschisă pentru circulaţie în 1901, şi aci vedem ascuns germenele războiului cu Japonia din 1904, plin de înfrângeri pentru Ruşi[2].

Piaţa internă putea să fie lărgită numai graţie reformelor de intensificare a agriculturii, care ar fi avut ca rezultat înstărirea ţăranilor. Creşterea naturală a populaţiei săteşti, fără mărirea însemnată a fondului funciar ţărănesc, reclama necesitatea reformelor grabnice şi radicale. Măsurile ce se practicau în domnia lui Alexandru III (colonizările terenurilor libere asiatice, ajutorul Băncii ţărăneşti pentru cumpărarea de pământ etc.), nu mai erau suficiente.

A fost nevoie de o revoluţie întreagă în favoarea reformelor şi libertăţilor politice, din 1905, pentru ca la cârma guvernului să vină, în sfârşit, un reformator, cu o idee precisă, Stolăpin. El intenţiona să creeze un ţăran înstărit pe baza de proprietate individuală şi de gospodărie de fermă, deschizând ţăranilor mai răsăriţi şi îndrăzneţi o cale rapidă de a sfărâma «obscina», «mirul». Elemen-

---

1 Ibidem, pag. 81—82.

2 In politica externă, expansiunea în Extremul Orient duce la început la pästrarea statusului quo în Balcani şi la înţelegerea cu Austria dela Murzsteg din 9 (22) Octomvrie 1903 cu privire la reforme în Turcia şi în deosebi în Macedonia. Dar încurajată de «lipsa» Rusiei în Balcani, Austria cu aprobarea ambasadorului rus Izvolschi anexează la 20 Septemvrie (30 Octomvrie) 1908 Bosnia şi Herzogovina. Bulgaria foloseşte prilejul pentru ca să se proclame regat independent, iar Sârbia nemulţumită este pe pragul războiului cu Austria. Lipsindu-i însă ajutorul Rusiei, revine la moderaţiune şi cedează. După războiul sârbo-bulgar din 1912—1913, pretenţiunile României faţă de Bulgaria fiind susţinute de Ruşi, începe apropiere ruso-română.

P. Miliukov. *Criza balcanică şi politica lui Izvolschi*, S.-Pet., 1910.

M. Pavlovici, ibidem, pag. 272, 276—278.

Baron M. de Taube. *La politique russe d'avant guerre et la fin de l'Empire des Tsars (1904—1917)*, 1928.

Emil Diaconescu. *România şi marile puteri după congresul dela Berlin până la 1914* (extr. din «Cercet. Istor», anul XIII), pag. 30, 37, 52—53.

I. C. Filitti. *Contr. la istoria dipl. a României, sec. XIX*, 1935, p. 77—96.

tele gospodăreşti mai slabe urmau să devină muncitori agricoli sau să se mute în oraş la fabrici. Se prea poate că această reformă, fiind completată în urmă de unele măsuri sociale în favoarea ţărănimii mai sărace, ar fi putut duce vieţei ruse un remediu mai mult sau mai puţin eficace. Dar reforma s'a făcut în grabă, fără comasare şi rotunjire raţională a loturilor[1] şi a venit prea târziu. Primul început al reformei a fost pus prin legea din 5 Octomvrie 1906 despre suprimarea unor restrângeri ale drepturilor sătenilor, însă o adevărată distrugere a obşcinei s'a efectuat abia prin legea din 10 Iulie 1910, completată prin legea din 29 Maiu 1911, iar la 4 Septemvrie 1911 realizatorul reformei a fost ucis la Kiev, în teatru, de un agent de ohrană (siguranţă) şi totodată revoluţionar.

Odată cu desvoltarea industriei mari creşte şi clasa muncitorilor manuali. In timp de un deceniu, 1886—1896, numărul lucrătorilor a crescut în Rusia dela 1.671.772 până la 2.215.881 oameni.

Dintre întreprinderile mari creşteau relativ mai iute întreprinderile gigantice, chiar mai repede decât în Germania industrială[2]. Concentrarea marelui număr de lucrători la fabrici uşura propaganda subversivă. Pe când însă cu creşterea treptată a întreprinderilor în Germania, lucrătorii germani căpătau experienţă în lupta profesională şi nu pierdeau deci din vedere interesele generale ale statului, mişcarea muncitorească în Rusia a crescut pe neaşteptate. Din lipsa de experienţă lupta profesională degeneră într'o luptă cu însuşi capitalul mare. Şi văzând apărarea lui din partea statului această luptă a lucrătorilor capătă şi o nuanţă pronunţat politică, îndreptându-se spre scopul răsturnării absolutismului.

Burghezimea orăşenească medie şi mică, care a jucat în Occident un rol foarte important, nu era prea desvoltată şi activă, lipsindu-i o situaţie independentă şi fermă în societatea rusă. In ce priveşte starea ei materială, ea se apropia de clasa muncitorească şi ţărănime.

In fine, în a două jumătate a secolului al XIX-lea s'a desvoltat şi un element social nou — muncitorimea intelectuală, pe care Ruşii s'au obişnuit a o numi «intellighenţia»[3]. Ea a fost creată de desvoltarea industriei mari şi de creşterea necesităţilor statului. Inginerii, agronomii, avocaţii, contabilii, profesorii etc. formau acest grup mixt, o adunare de fărămituri din diferite stări sociale. Ei erau creatorii progresului social şi propagandiştii noţiunilor de cultură şi ai ideilor politice. «Intellighenţia» devenea şi un ferment al mişcărilor şi prefacerilor în aşezământul social rusesc. Intelectualii, fiind recrutaţi din diferite stări sociale, contribuiau la procesul

1 N. Oganovschi, Ibidem, pag. 85—86.

2 A. Boldur. *La Bessarabie*, pag. 241 şi L. Martov, Desvoltarea industriei mari şi mişcarea muncitorească până la 1892 în «Istoria Rusiei în sec. al XIX-lea», ed. Granat, vol. VI, cap. X.

3 Merită să fie semnalată discuţia cu privire la natura şi rolul «întellighenţiei» în statul rusesc: *Vehi (Căile)*, colecţia articolelor despre intellighenţia rusă, Moscova, 1909, şi răspuns la această carte *«Intellighenţia în Rusia»*, colecţia de articole, S-Pet., 1910.

nivelării societății și la desființarea împărțirii ei în stări sociale, în favoarea libertății muncii, deci și a formării claselor sociale.

Prin urmare, trebuiau să fie împăcate și aduse la concordanță mutuală următoarele elemente din vieața socială rusă: nobilimea ce își pierdea baza socială, pământul, însă rămânea perseverentă în ce privește păstrarea privilegiilor sale; țărănimea eliberată, însă mizeră și cu nevoie presantă de pământ fără putință, de a se folosi de produsele industriale; industria și mai ales cea gigantică, puternic desvoltată, în mare parte pe socoteala statului, căutătoare de pieți străine, fiind slab desvoltată piața internă, țărănească; clasa muncitorească fără nici o educație politică și deseori anarhică, supusă, ca ceara, influențelor politice subversive; intelectualii, nemulțumiți de lipsa libertății în vieața publică și de starea înapoiată a țărănimii și muncitorimii.

Cine putea să aducă liniște și armonie în această gamă de discordie socială? Oare țarul, care vedea tot ce se petrecea în vieața statului prin prisma vederilor funcționărimii mari și nobilimii, și putea să fie socotit într'un fel oarecare prizonierul lor? De sigur, nu! El nu a apreciat la justa valoare manifestările constante ale nemulțumirii generale. Insă nici parlamentul nu era capabil să normalizeze vieața poporului rus, deoarece i s'a răpit această posibilitate.

Dacă vom adăuga și nerespectarea intereselor elementare ale diferitelor naționalități, uneori chiar provocări la adresa sentimentului lor național[1], vom înțelege că nu mai rămânea altă cale de deslegare a conflictelor sociale și politice, decât cea extremă, a întrebuințării forței, revoluția. Rușii au avut-o, această revoluție, în 1917, după ce prima încercare, prima revoluție din 1905 n'a dat rezultatele dorite.

Progromul evreesc din 1903.

In domnia împăratului Nicolae II, printre cele mai însemnate evenimente din vieața Basarabiei trebue să socotim progromul din 1903 și revoluția din 1905. Ne oprim asupra ambelor evenimente, mai amănunțit.

In zilele de 6 și 7 Aprilie 1903, zilele de Paști, la Chișinău a avut loc progromul Evreilor. Grupuri de progromiști dela mahalalele orașului, cu ciomege, umblau prin tot orașul, spărgeau geamurile magazinelor evreești, forțând ușile caselor furau obiectele casnice ale Evreilor, loveau în ei și, în sfârșit, îi ucideau. In timpul progromului au căzut din evreime 41 victime. Autoritățile lipseau și excesele progromiștilor rămâneau fără urmărire. Incercările spora-

---

1 La 17 Iunie 1905 general-guvernatorul Varșoviei a interzis «purtarea costumului național polonez». L. Martov, P. Maslov și A. Potresov. Ibidem, vol. IV, partea I, pag. 316. In afară de aceasta notez: în 1899 schimbări esențiale în legislația Finlandei, în 1903 tulburările Armenilor cu ocazia sechestrului averilor bisericești armene.

dice ale unor creştini de a opri fărădelegile, nu aveau succes, ei fiind nevoiţi să se retragă în faţa ameninţărilor.

Cu privire la originea progromului există câteva păreri şi nici până acum adevărul nu este stabilit cu preciziune. S. D. Urusov, care a fost guvernator al Basarabiei imediat după această întâmplare pentru a calma spiritele, a studiat dosarele secrete la departamentul poliţiei spre a găsi o indicaţie cu privire la încurajarea desordinelor din partea ministerului de interne, dar nu a putut găsi nimic compromiţător[1]. In memoriile sale el ne dă următoarea explicaţie a evenimentelor.

Progromul «n'a fost o explozie a sentimentelor de animozitate faţă de Evrei sau vreo manifestare a mâniei poporului», ci a fost pregătit sufleteşte de ziarul lui Kruşevan, care se ştia că este susţinut de sferele direcţiunii principale pentru afacerile presei. A luat parte la această pregătire şi organizaţia reacţionară a «Ruşilor adevăraţi», în cea mai mare parte oameni cu o reputaţie rea, în frunte cu antreprenorul de profesie, — Pronin[2]. Organizaţia ducea o campanie împotriva Evreilor şi răspândea legenda că ţarul a permis progromul pe timp de trei zile. El şi organizaţia lui aveau legătură cu poliţia. «Nu e posibil să fie ştearsă şi răspunderea morală pentru progrom a guvernului central». Guvernul purta «vina unei politici înguste naţionaliste, mioape şi brutale după metode, faţă de marginile statului şi alogeni». Probabil au avut loc şi unele învestigaţii, din partea persoanelor sus puse. E posibil ca şeful siguranţei locale L. (Levendal) să fi jucat un rol dublu, pe de o parte prevenind guvernul despre posibilitatea exceselor, pe de altă parte pregătindu-le. In sfârşit, autorul admite şi sprijinul moral pentru persecuţiile evreeşti din partea «sferelor şi mai înalte»[3].

Doctorul Sluţchi, director la spitalul izraelit din Chişinău, merge în stabilirea vinelor şi mai departe. Intr'o broşură consacrată acestei chestiuni, autorul se opreşte asupra originei progromului în trei capitole: 1) vinovaţii, 2) organizatorii principali şi 3) influenţa atitudinii ţarului faţă de Evrei[4]. Printre vinovaţii de organizare a progromului la faţa locului autorul socoteşte pe ziaristul Kruşevan, care a devenit antisemit nu din convingere, ci din motive utilitariste; pe antreprenorul Pronin şi, mai ales, pe şeful siguranţei locale, Fon Levendal, «în mâna căruia erau toate firele mişcării». «Principalii organizatori» erau, după părerea autorului, ministrul de interne Pleve şi primul lui ajutor, director al departamentului poliţiei, Lopuhin. In sfârşit, se mai ştia că ţarul era antisemit. Autorul insistă mai ales asupra scrisorii, adresată de ţar mamei sale, la 27 Octomvrie 1905, în care progromurile evreeşti din 1905 erau explicate

1 Principele S. D. Urusov. *Insemnările guvernatorului.* Chişinău din 1903—1904, Moscova, 1907, pag. 156.

2 El s'a îmbogăţit în Basarabia, luând diferite antreprize şi şi-a construit pe strada Viilor un adevărat palat, actualmente ocupat de regionala Fundaţiilor Regale.

3 Ibidem, pag. 161—167.

4 M. B. Sluţchi. *In zilele de restrişte. Progromul chişinăunean din 1903.* Chişinău, 1930, pag. 43—67.

prin «revolta poporului împotriva revoluţionarilor şi socialiştilor, din care nouă zecimi erau jidanii». Atitudinea ţarului încuraja elementele iudofobe[1].

Judecând cauzele progromului în mod obiectiv, următoarele fapte îmi par inatacabile: 1) toleranţa extremă a autorităţilor faţă de excese şi lipsa totală, intenţionată, de intervenţie, 2) uşurinţa cu care s'ar fi putut curma desordinele, 3) ura extremă împotriva Evreilor din partea lui Pronin, căruia ei îi făceau concurenţă la antreprize, şi 4) legătura lui cu Levendal, şeful poliţiei secrete (ohrana) din Chişinău. Nu pot însă accepta stabilirea vinelor, făcută de principele Urusov şi Sluţki, în întregime. Desigur, atmosfera oficială era pătrunsă de antisemitism, dar aceasta nu-mi pare suficient pentru o ierarhie a «vinelor indirecte». Chestiunea, dacă Levendal şi Pronin au avut o indicaţiune a centrului sau nu, rămâne obscură şi se pare că nu va mai fi clarificată niciodată.

E semnificativ însă faptul că au fost şi sunt posibile bănuieli de un rol oarecare în această afacere al sferelor înalte şi de vină morală a centrului în progrom.

Participanţii desordinelor au fost judecaţi şi condamnaţi la diferite pedepse, nu prea aspre.

Progromul evreesc dela Chişinău a avut un mare răsunet în opinia publică a întregii lumi civilizate.

Revoluţia din 1905 în Basarabia.

Fără a expune pe larg evenimentele revoluţiei, un lucru imposibil într'o lucrare de sinteză, semnalez câteva trăsături şi fapte, caracteristice pentru această revoluţie în Basarabia[2].

Revoluţia era dictată de nemulţumirea generală, ce domnia în societatea rusă. Deci mişcarea aceasta în Basarabia nu a fost provocată de cauze specific locale. Provincia împărtăşea soarta imperiului întreg.

Pregătirea revoluţiei se făcea în cercurile secrete socialiste ale partidelor socialiste: social-democrat şi social-revoluţionar. Primul

1 Ibidem, pag. 65—66.

Pentru completarea expunerii mele semnalez şi părerea lui Kruşevan, care se silea să dovedească că Evreii înşişi au organizat progromul spre a provoca astfel simpatie şi compătimiri şi a aduna bani cât mai mulţi, o părere ce putea să fie emisă numai atunci în acest timp tulbure al patimei şi lipsei de judecată obiectivă. La această părere se apropie şi cea a d-lui Gh. Bezviconi (*Patruzeci de ani din vieaţa Basarabiei*, 1877—1917, «Din trecutul nostru», August-Septemvrie 1930, pag. 52—53 şi 42), care afirmă că progromul a fost «un truc», organizat de «stânga revoluţionară», care intenţiona să folosească «pseudo-patriotismul antisemit» spre a ridica o revoltă, dar nu a reuşit. Poporul a început să bată pe Evrei. Intru cât autorul pune alături de «stânga» pe Evrei, trebue să admitem printre revoluţionari şi pe Evrei (numeroşi atunci printre revoluţionarii din Chişinău), dacă nu chiar să socotim opera de provocare a lor. Astfel, părerea aceasta se aseamănă cu cea a lui Kruşevan. Ca martor ocular, al acestor evenimente, resping orice bănuială de participare a revoluţionarilor la iniţiativa provocării progromului. E o interpretare cu totul fantezistă, ce nu are nici un temeiu în realitate.

2 Bibliografia vezi la «Domnia Împăratului Nicolae al II-lea».

era pătruns de ideologia marxistă, al doilea de doctrina etico-poporanistă. In şedinţele cercurilor pentru tineret, o chestiune se expunea deseori în contradictoriu de referent şi coreferent, reprezentanţi ai acestor partide, pentru ca să fie mai bine scoasă la iveală deosebirea între ele. Inainte de revoluţie a fost înfiinţată şi «Organizaţia socialistă a elevilor oraşului Chişinău». Elementul evreesc în organizaţiile secrete ale Chişinăului predomina.

Guvernul nu era în stare să stăpânească revoluţia, ce se răspândea şi creştea ca o adevărată avalanşă. Manifestaţia muncitorilor la Palatul de iarnă din 9 Ianuarie 1905, desordinile agrare în vara acestui an, revoltele în flotă din Marea Neagră şi Marea Baltică şi, în sfârşit, greva politică, ca punct culminant al mişcării, au stopat funcţionarea normală a statului întreg.

Represiile nu aduceau rezultate dorite de guvern. Au început progromuri, protejate de poliţie şi îndreptate împotrivă Evreilor, intelectualilor şi greviştilor. In Basarabia, în Octomvrie 1905, au avut loc progromuri în oraşe şi târguri: Chişinău, Cetatea-Albă, Bairamcea, Ismail, Călăraşi şi satul Străşeni[1].

Pentru a menţine ordinea publică a fost adusă în Chişinău, din Buicani, în ziua de 16 Octomvrie seara bateria 4 a brigăzii 14 de artilerie cu 2 tunuri vechi şi a fost instalată pe piaţa de lângă Banca Municipiului. A doua zi s'a făcut uz de arme. S'au auzit împuşcături din case de pe strada Alexandrovscaia: dintr'o fotografie, situată la colţul străzii Mihailovscaia, şi dintr'o casă mare cu etaje în apropiere de strada Ismailovscaia. In ambele s'a tras din tunuri de vreo 6 ori, însă fără victime omeneşti. Oraşul era stăpânit de armată şi revoluţia nu a luat proporţii. In dimineaţa zilei de 18, situaţia s'a schimbat radical, răspândindu-se ştirea, că e proclamată libertatea.

Sub presiunea evenimentelor, la 17 Octomvrie 1905 a fost aproape smuls de Vitte din mâinile ţarului regimul constituţinal şi de libertăţi. Zilele ce au urmat după aceasta, au fost simţite ca zile de biruinţă deplină asupra regimului absolutist. Meetinguri pretutindeni şi oratorie fără sfârşit... Un meeting improvizat la Chişinău a avut loc în plin centru, la încrucişarea străzilor Puşchin şi Alexandrovscaia. Printre altele mi s'au fixat în memorie cuvintele unuia din primii oratori mai îndrăzneţ: «Noi am învins pe Nicolae al doilea, cel sângeros şi cel din urmă».

După ce prima ameţeală a guvernului a trecut, el a început să caute să micşoreze însemnătatea concesiunii. Organul legislativ, Duma de Stat, a fost prevăzută în lege cu drepturi reduse în domeniul politicei externe, al armatei, al bugetului şi al controlului.

Fiind convocată în primavara 1906, Duma a cerut: amnistie,

---

1 F. Dan. *Politica generală a guvernului şi schimbări în organizarea statului în perioada 1905—1907.* Colecţia de articole: L. Martov, P. Maslov şi A. Potresov, vol. IV, partea I, pag. 348 şi nota. Autorul ne dă cifre: la Chişinău au fost ucişi 60 de oameni şi răniţi 200, la Calaraşi ucişi 60 şi grav răniţi 80. Probabil aceste cifre au fost împrumutate de autor din presa zilnică, dar sunt, după părerea mea, exagerate.

responsabilitatea miniştrilor faţă de parlament, votul universal în loc de sistem cenzitar şi curial, adoptat de lege, desfiinţarea Consiliului de Stat (camera de sus), împroprietărirea ţăranilor pe cale de expropiere a pământului dela moşieri. In domeniul problemelor naţionale, Duma s'a arătat foarte moderată, cerând numai egalitatea în drepturi a tuturor naţionalităţilor. Declaraţia ministerială a lui Goremâchin nu lăsa nici o urmă de îndoială, că nimic din aceste cereri nu va fi acceptat. A urmat votul neîncrederei, demisia guvernului, dizolvarea Dumei la 8 Iulie 1906. Deputaţii Dumei dizolvate, adunându-se în Finlanda, în oraşul Vâborg (Viipuri), au lansat un apel către populaţia imperiului, chemând-o la luptă pasivă: să nu dea soldaţi pentru armată şi să nu plătească impozite.

Apelul la rezistenţă a eşuat, deoarece începea perioada de reacţiune, şi noul guvern, format de Stolâpin, s'a simţit stăpân pe situaţie.

La 20 Februarie 1907 a fost convocată Duma a doua, însă şi ea a păşit pe urmele celei dintâi şi la 3 Iunie a aceluiaşi an a luat sfârşit. Totodată cu calcarea ordinei constituţionale «în virtutea puterii istorice a ţarilor ruşi», a fost decretată o nouă lege electorală.

Prin această lege nouă, venită subit, se dădea preponderenţă nobilimii, se reducea reprezentanţa ţăranilor şi se declara că Duma trebue să fie «rusă» şi după «spiritul ei», micşorându-se numărul deputaţilor dela marginile statului[1]. Duma a treia (la 1 Noemvrie 1907) şi a patra (1912) au fost cu totul supuse, lucrând cu guvern, dar nu au putut face nici o schimbare mai radicală.

Cât de mare a fost deosebirea dintre primele trei Dume, se poate vedea din următoarea repartizare a deputaţilor după culoarea lor politică[2].

	Duma I-a	Duma a II-a	Duma a III-a
	478 deputaţi repartizaţi în %%	494 deputaţi repartizaţi în %%	440 deputaţi repartizaţi în %%
Stânga	23,3	43,0	6,4
Centrul	37,4	18,6	20,7
Moderatii	9,2	18,2	26,9
Dreapta	—	4,4	35,6
Fără partid	20,9	—	4,3
Minoritarii	9,2	15,8	6,1
În total	100	100	100

1 N. I. Lazarevschi. Ibidem, pag. 558.

2 Tabloul e întocmit după datele, aflate la F. Dan, ibidem, partea I, pag. 84, partea II, paginile. 3—4 şi 146. După părerea mea, stânga o formau: Social-democraţii, social-revoluţionarii, socialiştii poporului, «trudovicii». Centrul: Constituţionaliştii-democraţi şi progresiştii Moderaţii: Uniunea 17 Octomvrie şi partidul reformelor democratice. Dreapta: Dreapta şi naţionaliştii. In afară de aceasta existau şi organizaţiuni minoritare: Kolo polonez şi Musulmanii. Ambele de mai multe ori făceau politica centrului.

Tabloul este atât de concludent, încât nu are nevoie de interpretări.

Datorită legei electorale noui, guvernele ruse foarte puţin erau stingherite în intenţiile şi activitatea lor şi se întorceau la vechile orânduieli. Parlamentul devenea o simplă decoraţie. Se întrona un regim de pseudoconstituţionalism.

Duma de Stat şi Basarabia.

Ce schimbări a produs, în comparaţie cu prima lege, noua lege electorală din 1907 în Basarabia[1]?

Ambele legi prevedeau alegeri de mai multe grade. Deputaţii se alegeau de adunarea alegătorilor guberniali («vâborşciki»). Conform primei legi Chişinăul îşi alegea un deputat a parte, principiul admis pentru toate oraşele mari ale imperiului. Restul de 8 deputaţi basarabeni se alegea de sus numită adunare. Noua lege a suprimat acest privilegiu al oraşului Chişinău. Toţi 9 deputaţi ai Basarabiei urmau să fie aleşi de adunarea alegătorilor guberniali.

Numărul alegătorilor, ce formau această adunare din Chişinău, după noua lege a fost redus dela 120 la 115. E interesant că contrar acestei tendinţe generale de reducere, numărul alegătorilor dela două judeţe a fost mărit foarte simţitor: în judeţul Chişinău dela 11 până la 18 şi în judeţul Bălţi dela 14 până la 15.

Noua lege menţine sistemul electoral cenzitar şi curial, însă întăreşte influenţa nobilimii în aşa măsură, încât un cronicar al timpului a caracterizat această lege ca «dictatura politică a nobilimii»[2].

In Basarabia a suferit foarte mult, reprezentanţa ţărănimii în adunarea alegătorilor guberniali, coborându-se dela 43 până la 23 alegători[3]. Mai ales însemnată a fost schimbarea pentru judeţul Akkerman. I se recunoştea dreptul abia la 5 alegători din partea ţărănimii, în loc de 12. Pe jumătate s'a redus reprezentanţa ţărănimii în judeţele Hotin, Bender, Ismail. In judeţul Bălţi numărul alegătorilor s'a redus dela 3 la 2. Situaţia s'a menţinut fără schimbări în judeţele Chişinău şi Orheiu (câte 2 alegători).

Se pare că în judeţul Chişinău şi Bălţi moşierii se socoteau de guvern supuşi şi leali, iar ţărănimea din aceste judeţe, precum şi din judeţul Orheiu, era privită ca cel puţin inofensivă. Mai multă grijă inspira judeţul Cetatea-Albă atât în privinţa moşierilor[4], cât şi în privinţa ţărănimii, după cum am văzut.

1 N. I. Lazarevschi. Ibidem, pag. 739—744 şi 767 (legea din 1906) şi pag. 891—896 (legea din 1907).

2 F. Dan, ibidem, partea I, pag. 147.

3 D. P. Cazacu afirmă că mulţumită activităţii politice a grupului democrat moldovenesc, aliat cu opoziţia, pentru prima Dumă, alegerile au dat succes opoziţiei şi în Basarabia. *«Moldova dintre Prut şi Nistru»*, Iaşi, pag. 169. O fi luptat grupul acesta pentru succesul opoziţiei, dar se vede că nu prea era temut de guvern, dacă în judeţele cele mai moldoveneşti omogene Chişinău, Bălţi şi Orheiu la schimbarea legei electorale reprezentanţa ţărănimii aproape nu a suferit.

4 Pentru moşierii acestui judeţ s'a mărit cantitatea desiatinelor de pământ, ce dădeau dreptul de participare la congresul moşierilor, dela 200 până la 300.

Ce rezultate puteau da alegerile parlamentare pentru Basarabia? Să vedem, cine au fost reprezentanţii ei.

Alegerile pentru prima Duma au fost foarte grele. Toţi îşi dădeau seama de importanţa alegerilor şi cu atât mai mult guvernul. De aceea s'au făcut diferite presiuni şi violenţe. Au reuşit să fie aleşi: F. A. Seffer, învăţător din grupul muncii («aşa zis trudovic»), V. V. Ianovschi şi L. E. Siţinschi, marii proprietari (centrul, constituţionalişti-democraţi[1], C. F. Cazimir un mare mecena cultural[2], preotul Vasilie Guma cunoscut filantrop, armeanul A. C. Demeanovici, neamţul A. A. Wiedmer, toţi moderaţi, ţăranii P. I. Bogaci, fără partid, şi A. F. Popov, fără partid, dar de dreapta. N'a fost ales nici un Moldovean.

Faptul acesta n'a trecut fără învăţăminte pentru obştea moldovenească din Basarabia. S'a văzut că e nevoie de luminare politică şi culturală a maselor, şi astfel apare la 24 Maiu 1906, prima gazeta moldovenească, tiparită în caracterele ruseşti, «Basarabia», care se pronunţa pentru programul prezentat guvernului de Duma, pentru autonomia Basarabiei cu Sfatul Ţării, limba moldovenească în şcoală şi administraţie, răscumpărarea moşiilor nobililor cu ajutorul Băncii Ţărăneşti, în scopul împroprietăririi ţărănimii etc.

Cu toate acestea nici în a doua Duma, pentru care alegerile s'au efectuat în Februarie 1907. Moldovenii democraţi, dispuşi pentru cultura moldovenească a poporului, nu au putut pătrunde. Graţie ingerinţelor şi abuzurilor reuşesc de data aceasta reprezentanţii extremei drepte, în desacord cu guberniile interne ruse, unde reprezentanţa nu s'a abătut prea mult de rezultatele primelor alegeri. Reuşesc să între în a doua Duma: Pavalache Cruşevan, un Moldovean din judeţul Soroca, ziarist cu talent, antisemit reacţionar, intemeietor al organizaţiei, «adevăraţilor Ruşi», duşman al limbii şi culturii româneşti în Basarabia[3], Vl. M. Purişchevici[4] şi Sviatopolc-Mirski, toţi din extrema dreaptă, P. Krupenski, P. V. Sinadino şi moldoveanul Mihai Şoltuz, moderaţi, armeanul Demianovici, neamţul Wagner, ruteanul Melenciuc.

1 V. V. Ianovschi şi L. E. Siţinschi au semnat apelul dela Vâborg.

2 C. F. Cazimir, pe lângă activitatea sa pe tărâmul cultural în zemstva (A. F. Aleinicov. *Activitatea zemstvială a lui C. F. Cazimir*, Chişinău, 1912, pag. 5) avea şi un număr de burse particulare proprii pentru tinerii dela Universităţi. In această din urmă direcţie concura cu el E. E. Râşcanu-Derojinschi. Autorul acestei lucrări a fost unul din bursierii lui (în număr de 21). Păstrez întotdeauna memoriei acestui om de rară bunătate sufletească şi de inteligenţă înăscută pioasa mea recunoştinţă.

3 P. Cazacu. Ibidem, pag. 168 şi 175.

4 Leon Donici în cartea sa *«Revoluţia rusă»*. Amintiri, schiţe şi impresii, Buc., ed. «Cultura Naţională», exagerează prea mult, afirmând că «înainte de războiu nu exista în Rusia nume aşa de popular ca numele lui Purişchevici» (pag. 18). Adevărul este că Purişchevici poseda un talent mare de orator, lupta spiritual şi cu vehemenţă împotrivă celor de stânga, şi a devenit celebru după uciderea lui Rasputin, la care a luat parte şi despre care a lăsat şi o carte: «Uciderea lui Rasputin». Purişchevici visa să obţină în ziua centenarului anexiei Basarabiei de către Ruşi titlul de «Kamerherr», însă, cu toată popularitatea sa acest matador al reacţionarismului basarabean nu l'a putut obţine. S. N. Paleolog. *Pe lângă putere*, Belgrad, fără an (în limba rusă), pag. 178.

Caracterul de dreapta, potrivnic culturii adevărate naţionale a poporului din Basarabia, pe care l'a avut reprezentanţa Basarabiei din a doua Duma, ca rezultat al presiunii guvernului, se transformă într'un fenomen normal şi constant la reprezentanţa din a treia şi a patra Duma, alese conform legei electorale noui din 1907. In urma acestei legi în Basarabia nu puteau răsbate, decât numai elementele de dreapta, sau de moderaţiune, în tot cazul de colaborare strânsă cu guvern. Au reuşit să între în a treia Duma: V. M. Purişchevici, P. V. Sinadino, P. Krupenschi, preotul Ghepeţchi, A. K. Demianovici, Tretiacenco, Karavasili, Gulikin, un ţăran rus reacţionar, incult, însă bine povăţuit de deputaţii dreptei[1] şi Şmitov (decedat înainte de a fi călcat pragul Dumei).

Lupta electorală pentru a patra Duma a fost înverşunată. Episcopul Serafim, dorind să pătrundă în adunarea alegătorilor guberniali, a transformat clerul într'un instrument al luptei politice, iar bisericile au devenit locuri de meeting electoral[2]. Primul rol în ofensiva electorală aparţinea partidului aşa zis al «centrului», condus de A. N. Krupenschi[3]. Era în plină acţiune şi aparatul poliţienesc. In a patra Duma au întrat: G. M. Blajievschi, preotul Ghepeţchi, A. K. Demeanovici, P. N. Krupenschi, N. D. Krupenschi, principele D. N. Sviatopolc-Mirschi, P. V. Sinadino, F. I. Senic, E. F. Surucian. Din cauza luptei pentru influenţa politică, ce s'a încins între familia Krupenschi şi Vl. M. Purişchevici, acest din urmă nu a putut pătrunde în a patra Duma, decât ca deputat al guberniei Kursc, şi nu al Basarabiei.

Deci reprezentanţa Basarabiei era cu totul străină poporului, în majoritatea sa român. Posturile de deputaţi erau acăparate de diferite alte naţionalităţi: Greci, Poloneji, Nemţi, Armeni, Ucraineni, Ruşi. Ca o rară excepţie vedem câte un Moldovean, dar sau transformat în «adevărat Rus» sau prea moderat pentru ca să îndrăznească să-şi ridice vocea în favoarea naţionalităţii oprimate.

Trecând în revistă activitatea Dumelor pentru interesele Basarabiei, cu regret nu pot găsi nici o măsură mai importantă, în afară de legea din 1 Iulie 1912 despre ordinea de administrare a moşiilor mânăstirilor închinate şi de repartizare a veniturilor lor, care a normalizat exploatarea acestei gospodării mari şi a ameliorat

1 Odată însă el, pe neaşteptate, a apărat drepturile Basarabiei româneşti, împotrivă dascălilor lui din dreapta. «Ce le am dat noi, Ruşii, acestor Moldoveni în timp de un veac?» şi-a pus el întrebarea şi a răspuns: «Basarabia avea la anexare şi o autonomie, dar toate acestea s'au evaporat. Nu sunt Moldovean, sunt Rus, însă sunt obligat să spun, că voi le-aţi luat tot, până şi limba moldovenească». *Desbaterile stenografice ale Dumei de Stat*, şedinţa din 11 Maiu 1912.

2 I. I. Dudnicenco. *«Cei mai buni» reprezentanţi ai Basarabiei:* arhiepiscopul Serafim, Krupenscheştii, Sinadino ş. a. (în legătură cu alegeri), Chişinău, 1913, pag. 6.

3 Iată câteva dispoziţiuni din programul acestui partid, aprobat de guvernator la 17 Dec. 1906: respingerea autonomiei şi autodeterminării naţionalităţilor, unica limbă — limba velicoruşilor, suficienţa Dumei consultative, susţinerea guvernului, pentru ţărani cumpărarea de pământ prin Banca Ţărănească şi mutări etc. *Programul şi statutul partidului basarabean al centrului*, Chişinău, 1907, pag.3, 4, 5, 6 şi 8.

situaţia ţăranilor, arendaşi ai acestor moşii. Ghestiunea a pornit din iniţiativa lui M. V. Purişchevici (tatăl), membru în zemstva gubernială a Basarabiei, iar în Duma a fost susţinută mai ales de P. V. Sinadino şi preotul Ghepeţchi.

Acesta a fost rezultatul activităţii legislative a Dumelor pentru Basarabia la sfârşitul dominaţiunii ruse asupra acestei provincii şi nu putea să fie altfel în conjunctura internă a Statului şi a provinciei din acel timp. Basarabia trebuia să-şi soarbă până la capăt cupa intunericului cultural-naţional.

Serbătorirea centenarului anexării.

Mă opresc în scurt şi asupra unui eveniment din vieaţa oficială a provinciei: serbătorirea centenarului anexiei Basarabiei de către Ruşi. Ziua de 16 Maiu 1912 a fost sărbătorită în Chişinău cu un deosebit fast, în prezenţa împăratului, împărătesei, moştenitorului şi fiicelor ţarului. Serviciul divin a fost oficiat de arhiepiscopul Sérafim, cunoscut pentru activitatea sa rusificătoare printre clerul basarabean. El a rostit şi o predică consacrată evenimentului zilei, într'un spirit rusesc belicos, preamărind răpirea Basarabiei şi calificând-o ca o fericire pentru poporul din Basarabia şi chiar ca un jubileu al credinţei ortodoxe[1].

Dar din cauza căldurii, leşinând, a căzut. Cazul a produs impresie, nu numai în timpul festivităţii, dar şi după el, la Bucureşti, unde d. N. Iorga, aflând despre aceasta, a scris în «Neamul Românesc» un articol, din care extragem partea lui finală: «Dumnezeul cel drept respinge şi doboară pe acei cari cuteză să ridice către dânsul prinosul crimelor vechi, ca şi al crimelor nouă»[2].

A doua zi a fost pusă temelia unui monument ţarului Alexandru I în faţa Mitropoliei, pe locul, unde astăzi se înalţă monumentul Regelui Ferdinand I, întregitorul neamului. Monumentul a fost sculpat de sculptorul italian Ximenes şi la 3 Iunie 1914, tot în prezenţa ţarului şi familiei lui, a fost desvelit. Desvelirea a fost urmată de excerciţii gimnastice ale şcoalelor şi de coruri[3].

Serbătorirea centenarului a produs un ecou în presa locală rusească[4]. Pe când presa de dreapta (ziarul «Drug») prezenta evenimentul ca o absolută binefacere pentru poporul Basarabiei, în sensul «Uniunii adevăraţilor Ruşi», ziarul democratic «Bessarabscaia Jizni» («Vieaţa Basarabiei») şi-a permis să atragă atenţia asupra lipsei

1 *Cartea («Sbornic») jubileului de centenar al anexării Basarabiei la Rusia, 1912.*

2 N. Iorga. *Pagini despre Basarabia de astăzi*, Vălenii de Munte 1912, pag.112.

3 *Despre participarea şcoalelor Ministerului Instrucţiunii poporului la festivitatea desvelirei monumentului împăratului Alexandru I binecuvântat în Chişinău*, Odesa, 1914, pag. 7—8.

4 In 1912 s'a tipărit de S. Costinovici şi Gh. Todorovici (Tudor) o foie în limba rusă, unde într'un articol. «O sută de ani» s'ar fi afirmat că Moldovenii din Basarabia sunt lipsiţi de carte, iar boierii şi intelectualii i-au, uitat. Foia a fost confiscată. Şt. Ciobanu. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Chişinău, 1923, pag. 302—305.

de cultură națională în Basarabia, publicând articolul meu ca articol de fond, sub titlul: «Sub semnul asimilării».

In acest articol, semnat cu inițialele mele (A. B.), după un scurt istoric al evenimentelor din Basarabia, posterioare anexării, făceam constatare că «Basarabia a fost în sfârșit supusă discreției învingătorilor, pe care nu-i judecă contemporanii, însă îi judeca istoria». Arătam apoi principalele cauze ale asimilării. Ele sunt patru: 1) administrația autonomă a Basarabiei aparținea numai nobilimii, nu tuturor claselor sociale, ceeace ducea inevitabil la un indiferentism al masselor populare, 2) prăpastia dintre popor și intelectualii din toate clasele sociale, care fără protest întâmpinau opera de rusificare a provinciei, 3) deprinderea clerului cu situația nouă a Basarabiei și 4) necodificarea dreptului basarabean.

Desigur, am omis atunci unele cauze importante, cum ar fi de exemplu: o politică specială dibace a guvernului de un tratament egal al tuturor naționalităților, ceea ce, de sigur, atenua lupta pe linia națională.

In urma acestor cauze, naționalitatea «s'a închis în țărănime», iar cultura națională a pierdut elementele mai puțin rezistente. «Pe măsura creșterei în Statul rusesc a însemnătății democrației, pe măsura ce țărănimea conservatoare se va elibera, înlăturând piedicele seculare, se va desvolta și procesul renașterei naționale și totodată vor fi formulate acele revendicări naționale, care la urma urmelor vor deveni o condiție obligatorie pentru a putea primi un mandat de deputat».

«Iată de ce, continuam eu, prevăzând raporturile normale ale viitorului, nu e prea de înțeles doliul claselor diriguitoare ale societății românești. Moldovenii din Basarabia sunt de preferință țărani. Și oare cercurile dominante ale României nu-și aduc aminte din experiența recentelor tulburări agrare că și țăranii proprii nu se disting printr'un caracter pașnic, că opresiunea și pauperitatea ei tolerează cu greu»?

După această aluzie la posibilitatea revoltei țărănești în Basarabia, ajungeam la următoarea concluzie: «Pentru desvoltarea pașnică a culturii naționale politica națională în Basarabia trebuie să fie schimbată. Spiritul de neglijare trebuie să cedeze locul spiritului de toleranță. Introducerea limbii în școli și întrebuințarea ei facultativă la judecăți și administrație trebuiesc să devină probleme la ordinea zilei și toate aceste măsuri trebuiesc privite numai ca primele verigi din seria mijloacelor de susținere și desvoltare a culturii poporului».

Știm că guvernul rusesc nu se gândea la înfăptuirea acestor măsuri, cu toate că ele deveneau din ce în ce mai mult un program de revendicări ale Basarabiei. A trebuit să vină uraganul social, pe care aproape nimeni nu-l presimțea[1], pentru ca lanțurile robiei

1 Dr. P. Cazacu în *«O sută de ani de robie»*, 1912, credea că va veni «ziua izbăvirei», când despre imperiul rusesc se va zice «a fost».

să cadă şi naţionalităţile încovoiate să-şi recapete libertatea în tot imperiul rusesc.

CAPITOLUL 5.

CURENTELE IDEOLOGICE DUPĂ REFORMELE SOCIALE MARI.

Curentele ideologice ruse.

Incepând cu reformele sociale mari gândirea social-politică rusă ia o desvoltare foarte puternică. Toată gama nuanţelor de mai târziu îşi trage originea din acest timp[1].

Ideologia cercurilor oficiale este susţinută de Katcov, director al ziarului «Moscovschiia Vedomosti», care se pronunţa constant pentru o tutelă a nobilimii asupra ţărănimii, de Danilevschii, care critica Occidentul şi credea în căile alese ale Rusiei, dar mai ales de C. Leontiev şi C. Pobiedonoşţev.

Primul se împacă cu desfiinţarea iobăgiei ţărăneşti numai datorită faptului că ea a fost ordonată de ţar. Nu crede în egalitate, preamăreşte spiritul de smerenie a poporului rus, educat de biserică, de Stat, de obşcină şi de puterea moşierului. Constituţia este o absurditate. Ţarul are dreptul să facă orice ar vrea, în afară de limitarea puterii sale. La baza societăţii stă frica, după cum şi baza adevărată a religiei este tot frica, frica înaintea lui Dumnezeu. «Religia fricei se sădeşte pe pământ de Ţar, unsul lui Iegova». Autocraţia nelimitată este o singură cârmuire cu adevărat creştinească.

Cu acest reacţionar rivaliza numai cellalt stâlp al reacţiei ruse, reprezentantul ei oficial, Pobiedonoşţev. Profesor de drept civil al Universităţii din Moscova, dascăl al moştenitorului tronului şi al

---

1 Ivanov-Razumnic. *Istoria gândirei sociale ruse.* Individualism şi burghezism («mescianstvo») în literatura rusă şi vieaţa sec. al XIX-lea, vol. I—II, S.-Pet., 1907.

G. Plehanov. *Istoria ideilor sociale ruse,* vol. I—III.

Thun. *Geschichte der revolutionaren Bewegung in Russland,* două traduceri ruse: prima de Şisco, S-Pet., 1906, şi a doua de Plehanov şi Zasulici. S.-Pet., 1906, pe care o citez mai jos.

S. G. Svaticov. *Mişcarea socială în Rusia* (1700—1895). Rostov-na-Donu, 1905.

Princepele P. A. Kropotchin. *Insemnările revoluţionarului,* trad. rusă din limba engleză, London, 1902.

L. Şişco. *Mişcarea ţărănească şi poporanistă* în «Istoria Rusiei în secolul al XIX-lea», ed. Granat, vol. VI, capit. XI.

V. I. Boguciarschi (Bazilevschii). *Crimele politice în Rusia în secolul al XIX-lea, Paris,* 1905 (în limba rusă), *Poporanismul activ din deceniul al optălea,* Moscova, 1912, şi *Din istoria luptei politice din anii 70—80 a secolului XIX.* Partidul «Narodnaia Volea» (Voinţa poporului), originea lui, destinele şi pieirea. Moscova, 1912.

Istoria Rusiei în secolul al XIX-lea, ed. Granat, vol. IV, VII, IX.

marilor duci (din 1861) şi ober-procuror al Sinodului (din 1880) el a devenit un om al regimului. Influenţa lui se simţia în toate ramurile vieţii politice şi obşteşti. El l'a îndemnat pe împăratul Alexandru al III-lea să ia o linie de conduită fermă împotrivă «iluziilor constituţionale». Fiind sfetnic permanent al coroanei, Pobiedonosţev a împiedicat, cât a putut, transformarea paşnică a societăţii ruse într'o societate nouă şi astfel a devenit geniul rău al Rusiei ţariste.

După concepţia lui legea şi credinţa au la baza lor acelaşi izvor al vieţii spirituale ale omului: subconştientul. De aceea şi Statul şi biserica sunt strâns legate între ele, ca trup şi suflet. După cum sufletul domină corpul individului, şi biserica trebuie să aibă în stat un rol precumpănitor. Masele trebuiesc educate într'un spirit religios. De fapt însă în toată activitatea sa, ca ober-procuror al Sinodului, el punea biserica în slujba scopurilor vremelnice ale Statului. In domeniul social şi politic se pronunţa fără şovăire împotrivă oricăror reforme.

In afară de cercurile oficiale ruse stătea un conservator cu tendinţă de reînoire spirituală a Rusiei, filosof religios original, Vladimir Soloviev[1].

Urmează concepţiile liberale, intermediare între extrema dreaptă (oficială) şi extrema stângă (revoluţionară). Ele erau reprezentate mai ales în lucrările profesorilor universitari: Kavelin, B. Cicerin, A. Gradovschi, P. Miliukov s. a., şi nu au jucat un rol prea însemnat în determinarea procesului istoric al Rusiei.

Cel mai răspândit la început dintre curentele revoluţionare era curentul poporanist. Manifestându-şi influenţa şi în Basarabia după reformele sociale mari şi în timpul Unirii nu este lipsită de interes o scurtă expunere a bazelor lui.

Ideologia social-revoluţionară s'a născut în urma practicei revoluţionare, a unei mişcări aproape instinctive împotrivă ţarismului rus. Mizeria ţărănimii ruse în comparaţie cu starea materială relativ mai bună a lucrătorilor şi ţăranilor din Apus atrăgea atenţia sufletelor tinere entuziaste. Ţărănimea trebuia să fie luminată pentru ca, înţelegând starea sa mizeră şi înapoiată, să simte nevoia reformelor. Se impunea propaganda, completată pentru înlesnirea ei de o apropiere sufletească a intelectualilor de popor. După o lozincă, emisă de Herţen: «A merge în popor», mulţi tineri se aşează printre popor, deschizând ateliere de ghete, de tâmplărie, ferărie etc. şi folosesc timpul liber de profesiune pentru propagandă. In 1872 şi 1873 mişcarea devine o adevărată epidemie, dar ţărănimea rămânea rece, văzând în aceşti tineri nişte «cuconaşi, reprezentanţi ai claselor privilegiate, iar guvernul, prinzându-i repede, lichidează mişcarea. Tinerii disperaţi, grupându-se în organizaţie «Voinţa poporului», trec în 1878—1879 la teroare, crezând că pe această cale ei

1 A. Boldur. *Problema politicei creştineşti şi Statul.* Incercare de sinteză pe baza literaturei religioase moderne şi a istoriei doctrinelor politice, Chişinău, 1933, pag. 18—25.

vor zgudui toate aşezările societăţii ruse şi vor sili pe ţar să dea libertăţi şi constituţie[1].

Realitatea a dovedit că această credinţă a lor a fost o himeră. Cu toate că ţarul Alexandru al II-lea a fost ucis, urmaşul lui nu s'a lăsat intimidat. In şedinţa Consiliului de Stat din 8 Martie 1881, cu ocazia discuţiei asupra proiectului constituţiei, prezentat de Loris-Melicov, Pobiedonoşţev, criticându-l vehement, a afirmat că acceptarea lui ar însemna «Finis Russiae». Proiectul a fost respins şi astfel a triumfat cursul conservator al politicei ruse interne[2].

Spre sfârşitul deceniului al nouălea al secolului XIX «Voinţa poporului» a fost distrusă definitiv. Pe scena luptelor politice revoluţionare apare marxismul, care îşi punea toate speranţele în revoluţionarea muncitorilor dela oraşe. Totodată s'a format şi un curent «social-revoluţionar», de concepţie poporanistă, care continua să creadă că ţărănimea prezintă un element bun pentru realizarea socialismului, dar apela la poporul muncitor în întregime. Plehanov (Beltov) şi Lenin (Ulianov, Iliin) propagă concepţiile sociologice marxiste, pe când Lavrov şi Mihailovschi întemeiază o doctrină originală sociologică a socialismului etic, aşa zisă şcoala rusă de sociologie subiectivă, după ce au avut că premergători pe Herţen şi Cernăşevschi. Ambele concepţii evoluiază: marxismul în social-democratismul şi, după războiul mondial (1917), în comunismul, iar sociologia rusă în social-revoluţionarismul sau poporanismul.

Marxismul rusesc, până la războiul mondial, nu a avut nici o trăsătură originală. Marx a fost copiat aproape orbeşte.

Poporanismul se adresa păturilor culte, individului, ca element primordial al societăţii, personalităţii, ce a atins un grad de dezvoltare intelectuală şi morală şi simte datoria să ajute desvoltarea poporului înapoiat pentru a-l scapa din întuneric[3]. Poporul rus nu este obligat să imite neapărat Apusul. «Ce se imităm, se întreba poporanismul, Comuna Parisului, pe Bismark, pe Internaţionala muncitorilor, pe Napoleon al III-lea sau pe Pius al IX-lea?»[4].

Şi răspundea: «Până când va exista regimul capitalismului, civilizaţia va ridica la un nivel mai superior naţiunea, însă va oprima poporul»[5]. Europa până la supraoboseală fuge după plăcere şi bogăţie[6]. Căile Europei nu trebuiesc imitate. Poporul rus în desvoltarea sa poate să treacă peste stadiul statului burghez, datorită obşcinei, care educă massele poporane în spiritul de colectivism[7]. Această concepţie alimenta toate nuanţele gândirii poporaniste.

---

1 Thun. Ibidem, pag. 228.

2 I. P. Beloconschi. *Zemstva şi constituţia*. Moscova, 1910, pag. 24—26.

3 P. L. Lavrov. *Scrisori istorice*, 1905, ediţia revistei «Ruscoe Bogatstvo» (fără numele autorului).

4 N. K. Mihailovschi. *Opere*, vol. I, pag. 696.

5 Ibidem, pag. 882.

6 Ibidem, vol. VI, pag. 821.

7 Ibidem, vol. IV, pag. 952.

Cu totul aparte se situiază concepțiile politice naționaliste ale Ucrainenilor, M. P. Dragomanov și M. S. Hrușevschi.

De sigur, schema de mai sus este prea sumară și în afară de ea rămân foarte multe curente, ca de exemplu, teoriile anarhice ale lui Bacunin, Kropotkin și Tolstoi, concepția religioasă a lui Dostoevschi, idealismul lui Berdeaev și Bulgacov etc., dar pentru scopul meu de a lega istoria ideilor politice și sociale ruse cu realitatea basarabeană am socotit suficient să utilizez numai ceea ce a înfluențat mai mult vieața rusă și poate chiar a determinat mersul evenimentelor.

Orientarea ideologică a Basarabiei

Pentru a caracteriza starea ideologică a Basarabiei e nevoie să ne oprim asupra următoarelor chestiuni: curentele din sânul nobilimii și curentul național-cultural, revoluționarismul basarabean, recrutat în cea mai mare parte din popor, curentul liberal, reprezentat întrucâtva în Zemstva Basarabiei, elementele de dreapta ale provinciei în luptă cu manifestările vieții locale, apariția presei, mișcarea religioasă printre Moldoveni. Din simpla enumărare a chestiunilor, ce urmează să fie expuse, se vede că în această perioadă vieața provinciei a devenit multilaterală și se desfășura într'un complex de diferite condițiuni. Au apărut fenomene cu totul noui producând schimbări foarte importante în înfățișarea politică și socială a provinciei.

Le vom examina pe rând, în afară de curentele din sânul nobilimii și național-cultural, de care ne vom ocupa în capitolul istoriei culturei în Basarabia.

Caracterizând starea ideologică din perioada precedentă, am afirmat că în istoria Basarabiei din acest timp nu ne este cunoscută nici o înjghebare națională politică modovenească de felul celei din Ucraina. Intr'adevăr obștea moldovenească din Basarabia nu se mișca. Aceasta nu înseamnă că nu exista o atmosferă oarecare națională, că Moldovenii din Basarabia, uitându-și obârșia, nu reacționau la diferite ocazii. Dimpotrivă putem semnala continuitatea, până la o măsură oarecare, a rezistenței naționale a nobilimii, cel puțin până la reformele sociale mari. Pentru a demonstra aceasta e suficient să relev faptul că în anii 1862—1863 exista o grupare boierească, care cu ocazia revoltei din Polonia «visa să restabilească nația moldovenească în Basarabia, în vederea apropierei împrejurărilor, care ar da nației dreptul a cere unirea cu Moldova». Făceau parte din ea: frații Cotruță Alexandru și Carol, frații Casso, frații Cristi, Ioan și Constantin, Cazimir Constantin cu fiul lui student[1].

Și pentru că această orientare moldovenească părea autorităților ruse serioasă, a fost nevoie, în scopul contrabalansarei ei, ca un

1 L. T. Boga. *Lupta pentru limba românească și ideea Unirii la Românii din Basarabia după 1812*, Chișinău, 1932, pag. 17—18.

oarecare Ion Ciorescu să scoată de sub tipar o broşură sub titlul: «Glasul Românilor din Basarabia», tipărită la Chişinău în 1864, în care, arătând binefacerile regimului rusesc, autorul totodată acuza guvernul român din acel timp că a nesocotit biserica, secularizând averile ei, şi a uneltit împotrivă Rusiei, dând pe ascuns ajutor rebelilor poloneji[1].

După reformele sociale mari atmosfera social-politică se schimbă radical. Nu mai pluteşte în ea ideea de secesiune. Totul se reduce la ideea ridicării culturale a poporului. Chiar şi revoluţia din 1905 nu schimbă nimic în direcţia generală a mentalităţii provinciei. Ideea culturală devine preocuparea principală a unei mici părţi din nobilime şi a unei părţi din intelectualitate, idealiste, conştiincioase şi dezinteresate.

Alţii tot aşa de idealişti îşi cheltuiesc forţele în luptă cu autocraţia ţărilor prin propagarea ideilor revoluţionare, a căror realizare urma să producă efectele în toate domeniile vieţii.

Revoluţionarismul basarabean.

Revoluţionarismul basarabean e foarte caracteristic pentru această perioadă. Nobilimea nu mai putea satisface aspiraţiile poporului. Vreo mişcare naţională nu se producea. Iar necesitatea libertăţilor devenea tot mai insistentă. Tineretul basarabean ieşit din sânul poporului, uşor influenţabil în sens politic şi social, a răspuns la chemarea mişcărei revoluţionare, ce se răspândea în Rusia şi cucerea minţile.

Revoluţionarii ruşi au făcut o încercare de a extinde metodele lor de luptă şi asupra Basarabiei. In 1880, în luna Decemvrie, au venit din Odesa la Chişinău Frolenco, Lebedeva, Lissovscaia şi Merculov, cu scopul de a organiza răpirea banilor Statului[2]. Frolenco şi două femei Lebedeva şi Lissovscaia (aceasta din urmă în calitate de bucătăreasă), închiriind camere la hotelul Elveţia (Suisse), au început să sape în camera lor o mină până la clădirea Administraţiei Financiare, care se afla atunci alături, spre a pătrunde clandestin în depozite de bani. Frolenco şi Lebedeva erau nişte revoluţionari iscusiţi, deoarece înainte de a fi venit la Chişinău, ei au făcut experienţă sub conducerea vestitului revoluţionar Chibalcici. Incercarea lor de a confisca banii Statului a dat greş. In Ianuarie 1881 ei toţi au fost arestaţi. Lebedeva a murit în ocne în 1889. Frolenco a fost eliberat abia în 1905. In ce priveşte Merculov, care probabil i-a trădat, el a căpătat imediat o slujbă la departamentul poliţiei.

În cazul de faţă nu este vorba de basarabeni băştinaşi. Probabil, însă, această afacere îndrăzneaţă a avut ecoul său în Basarabia,

---

1 Informaţia mi-a fost comunicată de preotul *Paul Mihailovici*, un cercetător pasionat şi serios al trecutului Basarabiei.

2 A. Thun. Ibidem, pag. 238 şi 243.

B. Glinschi. *Epoca păcii şi liniştirei.* Revista «Istoriceschii Vestnic», S.-Petersburg, Nr. de Decemvrie 1911, pag 1099 şi 1100.

după cum şi în general, mişcarea revoluţionară căpăta o popularitate foarte mare.

Iată însă şi fapte cu privire la basarabeni. In Seminarul Teologic, vestitul focar al elementelor intelectuale rurale, elevul Petre Braha, socialist după convingeri, a fost exilat în Siberia, iar după întoarcerea sa în Basarabia «s'a dus în popor», fiind inspirat de mişcarea poporanistă şi «mersul în popor». In satul său natal Ulmu, jud. Chişinău, el a înfiinţat o fierărie.

Un alt elev, Filip Codreanu, părăsind Seminarul din clasa a III-a s'a dus la Nisporeni, ca învăţător, sub influenţa aceleiaşi mişcări, în scopul de propagandă.

Un elev (necunoscut) a distrus portretul ţarului Alexandru al II-lea, scoţându-i ochii[1].

Pentru activitatea sa de propagandist a fost exilat în Siberia I. Zaleţchi.

In revoluţia din 1905 au luat parte foarte mulţi basarabeni, încât nici nu-i putem număra. De revoluţie se ocupau atunci nu numai oamenii maturi, dar şi şcolarii. Pentru mentalitatea timpului e foarte caracteristică greva generală a elevilor Seminarului Teologic din Chişinău, cu excepţia elevilor de absolvire. Pe lângă diferite exigenţe cu caracter pedagogic, seminariştii se pronunţau şi politiceşte, cerând printre altele libertate de concepţie politică, libertatea întrunirilor şi introducerea limbii moldoveneşti în Seminar, ca obiect obligatoriu[2].

Toate simpatiile tineretului basarabean, recrutat din popor, erau de partea social-revoluţionarismului, deşi unele laturi ale acestei concepţii (de exemplu, credinţa în menirea providenţială a obşcinei, mirul) nu puteau să fie, decât străine sufletului basarabean. Centrul de atracţie pentru tineretul provinciei prezenta înclinarea generală a acestui curent spre binele ţaranului şi omului ce munceşte.

E interesant totuşi de remarcat că Basarabia n'a dat nici o figură mare revoluţionară în lupta uriaşă a forţelor revoluţiei împotrivă autocraţiei ruse. Fiecare din celelalte provincii asuprite a contribuit esenţial la distrugerea ţarismului. Ucrainei se datoresc: Kibalcici, personalitate centrală a revoluţiei, cunoscut chimist, care nu-şi ascundea simpatiile sale ucrainofile şi convingerile federaliste[3], Stefanovici, milionarul Lizogub, ce a donat revoluţionarilor toată averea sa din gubernia Cernigov, şi Bohanovschi[4]. In unul din

---

1 N. Popovschi. *Istoria bisericii din Basarabia*, Chişinău, 1931, pag. 192—193, şi *Studii nouă asupra trecutului Basarabiei*, rev. «Viaţa Românească, 1924, num. IV şi V.

P. T. Şt. *Contribuţiuni nouă pentru istoria evoluţiei naţionalismului între Prut şi Nistru.* «Vieaţa Basarabiei», 1937, No. 7—8, pag. 40, şi R. Marent. *Mihai Eminescu şi Basarabia.* «Vieaţa Basarabiei, 1939, Nr. 11—12, pag. 774 (câteva informaţii despre P. Braha).

2 N. Popovschi. Ibidem, pag. 415. Ca exponent al acestei mişcări şcolăreşti, autorul acestei lucrări publica în ziarul «Bessarabscaia Jizni» articole, consacrate mişcării, subsemnându-le cu «Seminarist».

3 Thun. Ibidem, pag. 290—291.

4 S. Stepniac. *Rusia subversivă*, S.-Pet., 1906, pag. 42, 72—73, 139.

primele procese politice au fost spânzuraţi poloneji Bardovschi, Ossovschi, Cuniţchi şi Petruşinschi[1]. Tot polonez (sau lituan) a fost şi revoluţionarul experimentat Grineveţchi, care a ucis pe împăratul Alexandru al II-lea[2]. Nu lipseau revoluţionari nici din Caucaz. S'au devotat revoluţiei şi mulţi Evrei.

In istoria luptelor revoluţionare din Rusia găsim abia câteva nume româneşti, de care mai mult sau mai puţin s'a vorbit în istoria mişcărei revoluţionare ruse. La 11 Februarie 1879 în Chiev gruparea, din care făcea parte basarabeanul Dicescul, a fost împresurată de jandarmi, graţie trădării studentei Babicev, în locuinţa căreia se ţinea adunarea revoluţionarilor. La sosirea jandarmilor, Dicescul a reuşit să se strecoare neobservat şi a dispărut[3].

A fost implicat, însă cu totul ocazional, în complotul împotrivă ţarului Alexandru al II-lea, Zamfir Ralli-Arbore, care a povestit despre întâmplarea, ce l-a dus la închisoare, şi despre eliberarea sa, în cartea «Temniţa şi exil» (1894).

In 1882 au fost arestate la Odesa de generalul Strelnicov mai mult de 95 de persoane, printre care şi Spandoni din Basarabia. El a fost condamnat la munca silnică la ocne, dar cel mai mult timp şi-a petrecut în vestita închisoare din Sliisselburg[4].

In oraşul Nicolaev a fost organizat cam prin acelaşi timp un cerc revoluţionar militar, al cărui casier a fost ales căpitanul Maimescul. Judecând după nume, e probabil să fi fost originar din Basarabia[5].

Pe măsura ce mişcarea revoluţionară în Rusia creştea şi persecuţiile revoluţionarilor se înteţeau, Basarabia începea să trimită peste frontieră emigranţii politici, şi devenea un punct de trecere pentru cei ce fugeau din Rusia spre graniţă.

Fenomenul acesta apare după reformele sociale mari. Până la ele avem câteva emigrări din sânul nobilimii cu un caracter mai mult sau mai puţin ocazional, fără vreo legătură cu activitatea revoluţionară. In această prima serie de emigrări politice trebuie să fie pomenită trecerea în supuşenie moldovenească a nobilului Ion Başota, ce a fost mareşalul nobilimii basarabene în anii 1825—1831[6]. Probabil această schimbare de cetăţenie a fost rezultatul nemulţumirii lui de tratamentul rusesc al provinciei şi de refuzul guvernatorului de a îndeplini dorinţele nobilimii, ca privire la limbă şi legi. Deasemenea fără a fi revoluţionar, în 1857, după eşecul Rusiei în războiul din Crimeia, a trecut Prutul Bogdan Petriceicu Hasdeu, un adevărat geniu al culturii române, cel mai strălucit

1 Thun, Ibidem, pag. 338, nota.

2 Ibigem, pag. 297.

3 L. Barrive. *Mişcarea socială în domnia ţarului Alexandru II*. Moscova, 1909, pag. 161—162. Dicescul este fratele nobilului Pavel Dicescul, din Basarabia.

4 B. Glinschi. Ibidem, Noemvrie 1911, pag. 738, şi Decemvrie 1911, pag. 1107.

5 Ibidem, Noemvrie 1911, pag. 734.

6 A. Krupenschi. Ibidem, pag. 29, şi anexa, pag. 1.

reprezentant al Basarabiei intelectuale şi cel mai hotărît duşman al Ruşilor[1].

După reformele sociale mari situaţia se schimbă. Incep să fugă peste Prut revoluţionarii basarabeni, recrutaţi din ţărănime şi din alte stări sociale. Filip Codreanu, despre care am pomenit, a fost nevoit să-şi mute domiciliul în Vechiul Regat şi acolo participă la mişcarea socialistă. Zubcu-Codreanu, socialist basarabean, pune bazele socialismului în România.

Tot din Basarabia au ieşit şi mulţi alţi socialişti[2]. Părăsesc Rusia pentru a se stabili în Vechiul Regat din cauza persecuţiilor pentru revoluţionarism sau din cauza dorinţei de altă acomodare politică şi socială la vieaţă[3]: Basarabeanu Ştefan (d-r Crasescu Victor), Dumitrescu (Bulat) Andrei, Dicescul, Nicolae Ştefan Gobgilă, d-r Vladimir Buşilă, d-r Ioan Huţu, Balbareu, Chebap, Spoială, Constantin Stere, Ochişor, artist şi scriitor Gh. Madan, d-r Petre Cazacu, Frunza Auxentie, Ion Costin, Nour Alexie, Pan. Halippa ş. a.

Trec în România uneori şi Ruşii şi Evreii din grupările socialiste, ca de exemplu: dr. Petru Alexandrov (Ivaniţchi), Axelrod P., dr. Russel, Dobrogeanu Gherea, care a lăsat urme adânci în literatura critică şi în istoria socialismului în România, Rola Pecarschi, Bulăghin ş. a.

La Bucureşti emigranţii din seriile mai vechi erau oarecum grupaţi în jurul lui Zamfir Ralli-Arbure, în casa căruia din strada Nerva Traian, unde locuia şi V. Crăsescu, era pentru ei un loc de întâlnire[4]. O altă casă primitoare pentru emigranţi era cea a lui Dobrogeanu-Gherea, dela Ploeşti.

O parte din basarabeni a suferit în urma persecuţiilor administraţiei pentru vine deseori reale şi uneori închipuite. Unii ce aveau servicii la Stat, au fost transferaţi în 1909—1910 în alte locuri ale imperiului (Ion N. Halippa, arhimandritul Gheorghe Gro-

---

1 B. P. Hasdeu. *Scrieri literare, morale şi politice*, ediţia Mircea Eliade, tomul I, Buc., 1937, curriculum vitae, pag. XIV-XV.

2 I. C. Atanasiu. *Mişcarea socialistă*, Buc., 1932, însă contribuţia Basarabiei la această mişcare e prezentată incomplet.

3 P. Cazacu are câteva lucrări cu privire la Basarabia, din care lucrarea *«Moldova dintre Prut şi Nistru»*, 1812—1918, publicată la Iaşi, este una din cele mai substanţiale cărţi cu privire la Unire.

I. Costin a încetat din vieaţă la 12 Ianuarie 1940 în urma unui atac de cord. Cu ocazia împlinirii vârstei de 50 ani, într'un interview acordat ziariştilor, a povestit despre participarea sa la partidul socialist-revoluţionar, secţia teroristă. Din cauza unui plan de eliberare a camarazilor din închisoarea Butârki (Moscova) s'a pomenit în aceeaşi închisoare, a evadat şi a trecut Prutul, a petrecut un timp oarecare la Lausanne, centrul pe atunci al revoluţionarilor ruşi, şi în 1911 s'a stabilit la Iaşi («Gazeta Basarabiei», Chişinău, 15 Ian. 1940, Nr. 1280). După 1917 a jucat un rol foarte însemnat în mişcarea de eliberare naţională a Basarabiei.

A. Nour In 1905—1906 era de nuanţă constituţional-democratică, deci nu se socotea nici revoluţionar, nici socialist.

4 Gh. Madan. *Din amintirile unui basarabean despre B. P. Hasdeu*, «Vieaţa Basarabiei», 1932, August, pag. 35—36.

su, viitorul mitropolit Gurie), altor li s'a fixat un domiciliu forţat în diferite puncte ale îndepărtatului Nord al Rusiei (Ion Moţoc la Candalaşca). In 1902, d. Ion Pelivan, student, după ce a stat câteva luni în închisorile din Dorpat şi Wenden, a fost exilat în Nordul Rusiei, împreună cu Vasile Oatu şi Al. Grişcov[1]. Nu ne lipsesc şi acei, ce, rămânând în Basarabia şi fiind condamnaţi, au stat în închisorile ruseşti şi şi-au ispăşit pedeapsa. Astfel pentru răspândirea în 1907 a apelului deputaţilor Dumei din Vâborg a petrecut un an şi ceva în închisoarea din Chişinău d. G. Stârcea.

Z. Arbore[2], Dicescul, Spandoni ş. a. nu jucau un rol de frunte în mişcarea revoluţionară rusă, după cum şi mai târziu Constantin Stere şi alţi revoluţionari români din Basarabia nu erau socotiţi printre Ruşi revoluţionari de mâna întâia. Prin ce se explică acest fenomen interesant?

In centrul Rusiei ca şi în celelalte provincii, revoluţia izvora din energia intelectuală a elementelor nemulţumite, printre care cel mai important rol jucau fiii de nobili. La ei aderau şi în jurul lor se adunau elementele intelectuale nemulţumite, din celelalte clase şi stări sociale.

In Basarabia, anexată de Ruşi, nobilimea era pătrunsă de un sentiment de respect faţă de monarhia rusă, în care, cel puţin la început, vedea o speranţă de eliberare de sub jugul turcesc. Iar când toate iluziile s'au spulberat, desnaţionalizarea nobilimii basarabene începuse să facă progrese mari. Nobilii şi funcţionarii, ce veneau din Rusia, spre a se aşeza în Basarabia, erau, în majoritatea cazurilor, nişte elemente de bună adaptare la condiţiunile vieţii în provincia nouă, un instrument docil în mâinile guvernului rusesc. Iar nobilii moldoveni, numărul cărora se reducea tot mai mult şi mai mult, nu erau în stare să creeze forţe de rezistenţă şi atac. Cel mult din rândul lor au ieşit luptători pe tărâmul culturii.

Pe de altă parte Basarabia rămânea o provincie pur agricolă, fără fabrici şi uzine, şi deci nu putea să pună la dispoziţia revoluţionarilor elemente mai răsărite şi instruite din rândul maselor populare ale lucrătorilor manuali, iar ţărănimea românească, eteroglotă Ruşilor, nu prezenta un teren prielnic pentru răspândirea ideilor revoluţionare, după cum dealtfel şi ţărănimea rusă politiceşte fusese destul de inertă.

Curentul liberal.

Curentul liberal se simţea foarte slab în Basarabia, poate chiar mai slab, decât la centrul. Intr'o măsură oarecare el a fost reprezentat în zemstva în ajunul primei revoluţii ruse. Astfel, de exemplu, la conferinţa particulară a membrilor Zemstvelor, ţinută la Petersburg în zilele de 6, 7 şi 8 Noemvrie 1904, s'a hotărât a

1 «Viaţa Basarabiei», 1936, Nr. 7—8, închinat d-lui I. Pelivan, pag. 329—331.
2 Alex. Kidel, Zamfir Arbore, Biblioteca scrierilor sale, Chişinău, 1936.

cere dela ţar şi guvern înfiinţarea şi organizarea parlamentului rusesc şi introducerea unui regim politic, bazat pe legalitate.

Reprezentantul zemstvei guberniale a Basarabiei baronul Alexandru Fedorovici Stuart a fost unul din primii, ce au semnat noţiunea adunării. Pentru această atitudine şi pentru dreapta reprezentare a părerilor şi intereselor zemstvei, el a fost felicitat de către majoritatea consilierilor zemstvei guberniale din Basarabia, după propunerea consilierului K. F. Kazimir[1]. Cu toate că «spiritul zemstvei era în general liberal», activitatea lui era străină agitaţiei împotrivă guvernului, după cum ne mărturiseşte principele Urusov[2].

In afară de zemstva curentul liberal mai era susţinut de unii deputaţi ai Dumei de Stat (Ianovschi, Siţinschi) şi de o parte a presei locale.

Curentul de dreapta.

Curentul de dreapta s'a desvoltat la începutul secolului al XX-lea. Publicistul Pavalache Kruşevan, moldovean de origine, şi Vladimir Purişchevici[3], erau susţinători aprigi şi ideologi ai ordinei şi regimului rusesc în Basarabia. Pentru propagarea acestei atitudini a fost creată «Uniunea adevăraţilor Ruşi», «Soiuz russcago naroda», poreclită într'un sens pejorativ «Suta neagră» («Cernaia sotnia»). Activitatea acestei organizaţiuni se bucura de simpatii în sânul guvernelor ruse, dar nu a avut succes, întâmpinând o indiferenţă şi un dispreţ din partea opiniei publice a Basarabiei. Aceasta nu a împiedicat pe «Uniunea» să lupte împotrivă manifestărilor vieţii locale şi culturei naţionale.

Acestui curent aparţineau cei mai mulţi deputaţi ai Dumei, dar mai ales s'a distins printr'un reacţionarism exotic moşierul Sviatopolc-Mirschi.

Apariţia presei.

Presa apare în Basarabia foarte târziu. Primul ziar a fost un oficios, scos de autorităţile oblastei, în 1854, sub titlul: «Bessarabschia Oblastnăia Vedomosti» (de două sau trei ori pe săptămână). La 1 Iulie 1867 apare revista clericală «Buletinul eparhiei basarabene» («Bessarabschia Eparhialnăia Vedomosti»). Aceasta din urmă înlocuia clericilor lipsa ziarelor şi apărea ruseşte şi româneşte din cauză că nu toţi clericii pricepeau limba rusă, până la 1871, când partea românească a fost suprimată de autorităţi.

Presa românească apare în Basarabia înainte de presa rusească. După câteva încercări de a obţine autorizaţia guvernului pentru

---

1 Beloconschi. *Zemstva şi constituţia.* Moscova, 1910, pag. 138 şi 144—145. Despre personalitatea şi ţinuta demnă a baronului Stuart la *principele Urusov*, ibidem, pag. 143 şi 146—147.

2 Ibidem, pag. 145—147.

3 Despre rolul negativ al familiei Purişchevici în Basarabia v. *princepele Urusov.* Ibidem, pag. 144—145.

scoaterea unui ziar romănesc sau a revistei, făcute în 1848, 1858, 1863, şi toate neizbutite[1], apare în 1884 primul ziar romănesc în Chişinău sub titlul «Mesajerul Basarabiei», scos de Riabcic şi Drumaşcu. Ziarul a fost probabil de scurtă durată, deoarece nu s'a păstrat până în timpurile noastre nici o urmă a acestei prime realizări de publicistică românească în Basarabia[2].

Abia spre sfârşitul secolului apare primul ziar particular zilnic în limba rusă «Bessarabschii Vestnic» (1889—1897). In 1897 a fost scos de P. Cruşevan «Bessarabeţ» («Basarabeanul»), cu o nuanţă de dreapta antisemită şi a durat până la 1906, când a trecut la Malschi. Cruşevan a mai editat şi ziarul «Drug» («Amicul»). In 1903 apare primul ziar democratic «Bessarabscaia Jizni» («Viaţa Basarabiei»), zilnic, scos la început de A. Nour şi în epoca de glorie (1905—1906) condus de F. Zaharov. A dăinuit cu întrerupere până la 1918.

Revoluţia din 1905, naşte o serie de publicaţii româneşti. In 1906 apare sub direcţia lui E. E. Gavriliţa «gazeta naţional-democrată» săptămânală «Basarabia», tipărită cu litere ruseşti, primul număr apare la 24 Maiu 1906, ultimul poartă data de 4 Martie 1907. Deci a existat mai puţin de un an.

Dupa «Basarabia» urmează o serie de alte gazete săptămânale din 1907: «Viaţa Basarabiei», mai moderată decât «Basarabia» (Alexis Nour, 6 numere), «Moldovanul» al lui Gh. Madan, şi «Basarabia reînnoită (la Iaşi, pentru Basarabia) a lui Vasile Braiescu (patru numere).

. In 1908 apare la Chişinău revista bisericească lunară «Luminătorul».

In 1913 apare «Glasul Basarabiei», gazeta săptămânală «naţională şi nevătămătoare», editată de Gr. Constantinescu, un Român din Vechiul Regat, aşezat în Basarabia şi devenit preot în comuna Năpădeni din jud. Bălţi.

Nereuşita practică a ziarului «Basarabia» şi a altor ziare a arătat că e nevoie de cât mai mută cultură, pe un câmp cât mai întins, fără însă lansarea unui program de revendicări imediate, cu alte cuvinte e nevoie de o revistă de o îndrumare culturală, în diferite domenii: literatura, istoria, morala şi economia politică. O astfel de revistă a apărut în Maiu 1913, cu concursul material al boierului basarabean naţionalist Vasile Stroescu[3], sub titlul «Cuvîntul Moldovenesc», condusă de Nicolae Alexandri, Pan. Halippa

---

1 Despre aceste încercări, precum şi în general despre presa românească în Basarabia, v. articolul meu inşirat pe două pagini ale ziarului «Gazeta Basarabiei» (25 Decemvrie 1937) sub titlul *«Publicistica românească în Basarabia»*. Istoric şi actualitate. Deasemenea Şt. Ciobanu. Ibidem, pag. 285—313.

2 Nerva Hodoş şi Al. Sadi Ionescu. *Publicaţiunile periodice româneşti*, t. I (1820—1906), Buc., 1913, pag. 408, ap. Liviu Marian. *Inceputurile publicisticei româneşti în Basarabia*, «Vieaţa Basarabiei», 1932, Nr. 2, pag. 45.

3 Al. Ciulcu, Din vieaţa şi activitatea lui Vasile Stroescu *Vieaţa Basarabiei*, 1940, nr. 1, pag. 7—25.

şi Simeon Murafa. Revista apare lunar în câte 4—6 coale. In 1914 se adaugă la ea şi o gazeta săptămânală cu aceeaşi denumire.

Aceasta este cam tot, ce am avut noi romănesc în ziaristica provinciei înainte de 1917.

Din ziare ruseşti mai pomenim despre ziarele zilnice: «Eho Bessarabii» (1906—1910), «Bessarabscaia Mâsli» (1909—1913), «Golos Chişineva» (1914) şi câteva ziare săptămânale de mai mică importanţă şi de scurtă durată, printre care şi «Bessarabeţ» (1907, P. V. Dicescul).

Curentul religios romănesc.

Sforţările ce să făceau de unii în favoarea culturii romăneşti şi luptele altora împotrivă politicei greşite naţionale a guvernelor ruse nu dădeau rezultate simţitoare. Ţărănimea în grosul ei rămânea refractară culturii ruseşti[1] şi, în lipsă de cultură naţională, la care ţinea, întunericul era destinul ei.

Biserica oficială, de sub conducerea episcopului Serafim, care se gândea mai mult la rusificarea clerului şi la propagarea «Uniunii adevăraţilor Ruşi», decât la nevoile sufleteşti ale poporului, nu o putea satisface. In această situaţie s'a născut în 1909 printre ţărani moldoveni din Basarabia un curent religios, de mare răspândire şi încordare[2]. Curentul este legat de numele unui călugăr, Inochentie dela Balta, dincolo de Nistru, un om sincer religios, care a ştiut să se apropie de sufletul poporului român. Ideea fundamentală a concepţiei lui religioase era apropierea sfârşitului lumii. Această perspectivă dicta nevoia pocăinţei, organizarea unui trai prefect în aşteptarea venirei antihristului, trai cu părăsirea vieţii conjugale, nemâncarea cărnii porcului etc. Inochentie ar fi avut misiune să-l primească pe Hristos, pe care «preoţii l'au calcat în picioare».

A început pelerinajul Moldovenilor la Balta, dar după un timp oarecare şi persecuţia din partea bisericii oficiale.

In apropiere de Lipeţcoe a fost organizat de «inochentişti» «raiul», o grădină, unde cei veniţi şi aşezaţi duceau o viaţă evlavioasă «în obşte», cu gospodărie comună şi mâncări comune, o vieaţă ce se asemăna cu vieaţa primilor creştini.

Această mişcare «a sguduit din temelii biserica din Basarabia». Moldovenii au părăsit biserica oficială. Nimic nu putea să-i oprească să meargă după păstorul lor iubit, chiar şi atunci când el a fost trimis la mânăstirea nordică Soloveţ din Marea Albă. Cu isbucnirea revoluţiei Inochentie a fost eliberat, s'a întors la «raiul» din Lipeţcoe, la prietenii şi urmaşii lui. La sfârşitul anului 1917 el a murit.

Astfel a răspuns ţăranii romăni din Basarabia la o politică oarbă de nesocotire a deosebirilor locale, la lipsă de suficientă

1 I. Cviatcovschi şi M. Raşcovici. *Amintiri*, 1937, pag 198: «Moldovenii cu mare greutate îşi însuşiau alfabetul rusesc. Şcoala rusă nu a avut succes în Basarabia».

2 N. Popovschi. *Istoria bisericei din Basarabia*, Chişinău, 1931, pag. 441—456 şi 465—468.

cultură națională românească în această provincie. Curentul inochentist a demonstrat înaintea lumii întregi incapacitatea bisericii ruse de a-și păstori turma și incapacitatea guvernelor ruse de a conduce Basarabia.

CAPITOLUL 6.

ORGANIZAREA ȘI ADMINISTRAȚIA BASARABIEI DUPĂ REFORMELE SOCIALE MARI.

Guvernatorii. Administrația.

In epoca reformelor sociale mari și după ele, conducerea administrativă a Basarabiei se făcea prin guvernatorii plenipotențiari (până la 1885), rezidenți ai țarului, despre care am vorbit, și prin guvernatori, toți străini Basarabiei și neamului românesc din această provincie. Iată cine a funcționat în postul de guvernator și cât timp a stat la cârma provinciei[1].

10 Noemvrie 1857—19 Decemvrie 1862. *Fanton de Verrayon Mih. L.*, general-maior. Francez de origine, în tinerețe a colaborat cu P. Kiselev în principatele române[2]. La București apropiindu-se de societatea română, s'a însurat cu fiica vistierului Constantin Filipescu. Se socotea filoromân și și-a păstrat aceste sentimente și în postul de guvernator. La sfârșitul administrării lui în provincie, începe epoca reformelor. Intrucât însă ele au fost introduse în vieața Basarabiei cu întârziere, spiritul lor nu se simțise încă în provincie, făcând abstracție de unele excepții, după cum ar fi eliberarea robilor țigani.

23 Decemvrie 1862 — 1 August 1863. *Velio I. O.*, baron, a fost numit guvernator provizoriu. Dar în scurta sa ședere în Basarabia (abia șapte luni), el s'a arătat un administrator foarte harnic. El a inspectat toate instituțiile guberniale și județene, adunând un material foarte abundent (în opt dosare voluminoase).

1 August 1863—30 Noemvrie 1867. *Antonovici Platon A.*, general-maior, nu s'a distins prin nimic deosebit. Inceputul administrației lui coincide cu consecințele revoltei poloneze, care ridicase moralul elementelor moldovenești din Basarabia. A fost preocupat mai mult de menținerea ordinei.

5 Decemvrie 1867 — 3 Iunie 1871. *Gangardt I. E.* general-maior. Administrația lui a fost binefăcătoare provinciei. După cum pentru prima perioadă s'ar putea vorbi de o «epocă a lui Fedorov», tot așa în a doua avem o «epocă a lui Gangardt», «epoca reformelor sociale mari în Basarabia». In 1868 a fost publicată reforma țărănească, în 1869 a fost introdusă în Basarabia Zemstva și prima

---

1 Lista este întocmită după bibliografie, arătată în capitolul respectiv din prima perioadă, precum și două informații răzlețite, ce se găsesc în diferite publicații cu privire la Basarabia.

2 D. Anucin. «Russcaia Starina», 1892, Nr. 1.

ei şedinţă s'a ţinut la 12 Noemvrie 1869, în 1870 a avut loc reforma vieţii ţăranilor foşti ai statului şi colonişti. In afară de aceasta au mai fost realizate două reforme: 1) a fost desfiinţată (1870) «Administraţia mănăstirilor închinate şi celor dependente de străinătate» cu trecerea afacerilor ei (1873) pe seama «Administraţiei moşiilor mănăstirilor străine», supuse Ministerului domeniilor Statului şi 2) a luat fiinţă reforma administraţiei orăşeneşti (la 16 Iulie 1870).

In activitatea sa obştească guvernatorul a fost ajutat de Matvei C. Zozulin, un funcţionar de seamă, priceput şi muncitor fără păreche. In istoria administraţiei în Basarabia el ocupă un loc cu totul a parte. Lui i se datoresc multe memorii cu privire la soarta ţăranilor, răzeşilor etc. Era şi publicist.

Ca şi Fedorov, Gangardt nu era contaminat de şovinismul rusesc, ci dimpotrivă dispus pentru Moldoveni. In timpul lui, trupele artiştilor români, veniţi din Iaşi, jucau în teatrul oraşului Chişinău nestingheriţi, spre mulţumirea generală, obţinând succese cu totul excepţionale, şi se bucurau de o atenţie deosebită din partea guvernatorului însuşi.

3 Iunie 1871 — 27 Februarie 1879. *Şebeco N. Ign.*, general-maior. Pe timpul lui s'a introdus în Basarabia, odată cu tot împeriul, reforma serviciului militar, prin care Moldovenii din Basarabia şi-au pierdut vechiul lor privilegiu de a nu lua parte la armata rusă, şi oblastea a fost denumită gubernie (1873). In 1877 Basarabia a devenit dosul armatelor ruse, care luptau împotrivă Turciei, iar oraşul Chişinău — un oraş mare şi suprapopulat.

15 Maiu 1879—12 August 1881. *Iancovschi E. O.*, general, maior, fost jandarm, şi

16 August 1881—30 Iunie 1883. *Koniar Mod. Mavrich.*, fost guvernator din Arhanghelsc. Timpul ambilor guvernatori nu s'a marcat în Basarabia prin nimic deosebit.

30 Iulie 1883—4 Iulie 1899. *Constantinovici Al. P.*, general-maior. Administrarea lui coincide cu seria de inovaţii, pe care le introducea ţarul Alexandru al III-lea. Acum a fost înfiinţată filiala Băncii Ţărăneşti la Chişinău şi a fost aplicată în Basarabia instituţia «şefilor zemstviali», conform legei din 1889. Se semnalează şi un caz interesant, ce a avut un mare răsunet în opinia publică a provinciei: moşierul V. V. Butmi de Caţman, încăput pe mâna unui cămătar Dimant, ce ţinea în mrejele datoriilor pe mai mulţi moşieri din judeţul Soroca, l'a ucis. Ancheta a stabilit că acest evreu se bucura de un sprijin permanent din partea autorităţilor locale la adunarea banior dela debitori şi călătorea însoţit de straja poliţienească, ceea ce însemna o corupţie fără de seamăn a administraţiei basarabene. Moşierul a fost achitat, iar rolul administraţiei a fost muşamalizat[1].

---

1 După ce a părăsit postul său de guvernator Constantinovici a publicat sub iniţialele sale câteva articole în «Russkii Arhiv» din 1900—1902 despre Puşchin în Basarabia, împ. Nicolae I în Basarabia de Sud, generalul Inzov în Basarabia de Sud şi Ruşii în Basarabia. Necrologul lui: «Istoriceschii Vestnic», 1903, Nr. 10.

10 Iulie 1899—1903, *Fon Raaben, Vich. Sam.*, fost şef al diviziei de infanterie. S'a compromis, admiţând progromul evreesc. Deşi personal nu era capabil să organizeze aşa ceva, s'a aratat slab şi neprevăzător.

30 Maiu 1903—4 Noemvrie 1904. *Urusov Serg. D.*, principe. Acestui guvernator i-a căzut sarcina să calmeze spiritele şi să restabilească siguranţa vieţii pentru toţi, reuşind în această stăruinţă. El a lăsat şi o urmă literară a timpului petrecut în Basarabia: «Insemnările guvernatorului», în care se descrie vieaţa nobilimii, şi într'o măsură oarecare a ţărănimii, se dă caracteristica nobililor, ce jucau un rol mai important în provincie, zemstvei etc. Câteva pagini sunt consacrate misiunii lui de reprezentant vremelnic al guvernului rus la Iaşi. Cartea lui a stârnit critici vehemente şi atacuri în presa rusă de dreapta. Acest guvernator inteligent a lăsat după plecare în memoria basarabenilor o amintire foarte bună.

31 Octomvrie 1904—11 Octomvrie 1908. *Haruzin A. N.*, om energic, deseori crud, a administrat Basarabia în epoca turbure a revoluţiei din 1905. El a părăsit provincia, când totul s'a liniştit şi reacţiunea s'a întărit, devenind ordine.

11 Octomvrie 1908—1912. *Kankrin I. V.*, conte. Acest guvernator era lipsit de tact şi nu-şi dădea seama de limitele puterii sale, din care cauză a avut multe neînţelegeri cu persoane din societatea locală[1].

1913—1914. *Ghilhen Mih. Ed.*, ce vine după Kankrin, a fost după confesiune protestant. El făcea în Basarabia o politică de adaptare pe linia celei mai mici rezistenţe, întreţinând cele mai bune legături cu familia nobiliară influentă Krupenschi. Dar, ca neamţ, în timpul războiului mondial era socotit nepotrivit pentru o gubernie dela marginea statului. A fost învinuit, se pare pe nedrept, de a fi uşurat posibilitatea exportului grâului rusesc în România, cu destinaţia pentru Germania.

In 1915 l'a înlocuit *M. M. Voronovici*, fost administrator al domeniilor statului din regiunea Herson. El s'a certat cu zemstva gubernială, care se ocupa atunci de aprovizionarea armatei şi a devenit celebru la începutul revoluţiei ruse din 1917, oprind publicarea actului abdicării ţarului Nicolae al II-lea. A fost silit însă să-l dea publicităţii. După revoluţie a fost ministrul al Ucrainei sub hetmanul Scoropadschi. Cu căderea lui a fost ucis de haidamacii ukraineni.

E interesant că din numărul total al guvernatorilor din această perioadă foarte mulţi au fost de origine străină: franceză Fanton de Verrayon şi probabil Velio, germană Gangardt, Fon-Raaben, Ghilhen. Cu siguranţă nu au fost ruşi după origine Şebeco şi Koniar. Dar, desigur, nu găsim nici un Român din Basarabia!

Am caracterizat pe guvernatori în linii prea generale şi prea sumare, fiind de părere că pentru scopul nostru aceasta e suficient.

---

1 O caracteristică aspră, însă justă, la Gh. Bezviconi. *Pe marginea amintirilor tatălui.* «Din trecutul nostru», 1939, August-Septemvrie, pag. 64—65.

O istorie a administraţiei mai concretă şi mai amănunţită va deveni posibilă după publicarea documentelor respective şi după trecerea unui oarecare timp.

Ca şi înainte, guvernatorii au în judeţe pe ajutorii lor în persoana ispravnicilor. Eligibilitatea lor restabilită în 1859 este în scurt timp abandonată din nou, nobilimea doar putându-i alege pentru un singur termen de 1860—1863.

Examinarea provinciei de guvernatori se face în această perioadă mult mai regulat şi mult mai sistematic. Dările lor de seamă anuale, prezentate ţarului, cuprind o adevărată oglindă a guberniei din toate punctele de vedere. Ele formează în fiecare an câte un raport şi câte o monografie («Obzor»), tipărită în 4°, conţinând mai mult de o sută de pagini şi diferite anexe. In monografia pe anul 1901, pe care o am la îndemână[1], materialul este împărţit în cinci părţi mari: 1) forţele naturale şi producătoare ale guberniei şi activitatea economică a populaţiei (agricultura, asigurarea aprovizionării populaţiei, ocupaţii neagricole ale populaţiei, industria în general şi industria agricolă, comerţul, mişcarea populaţiei), 2) impozite şi îndatoriri, 3) organizarea obştească şi morala, 4) sănătatea şi asistenţa socială, 5) instrucţia publică, în total 129 pagini, urmate de 41 statistici amănunţite.

Aceste dări de seamă sunt opera funcţionărimii basarabene, care a ajuns spre sfârşitul perioadei la o desvoltare considerabilă.

Una din primele legi administrative, inspirată de mişcarea spre reforme, a fost Regulamentul de reorganizare a instituţiunilor guberniale în 37 gubernii şi oblastea Basarabiei din 1865. In această lege se precizează organizarea şi competinţa Direcţiunii guberniale şi a organelor de pe lângă ea[2].

Se precizează şi competinţa «Cancelariei guvernatorului», organ ce concura cu Direcţiune. In sarcina acestei Cancelarii cade: inspecţia guberniei, dările de seamă anuale pentru împărat, chestiuni confidenţiale, afacerile Zemstvei, alegerile nobilimii, paşapoartele pentru străinătate, întrebuinţarea armatei în caz de nevoie, presa şi orice alte chestiuni, dacă au caracter de urgenţă.

Nu mă voiu ocupa de organizarea administrativă a Basarabiei în general, care cu foarte mici excepţii era cea a guberniilor ruse şi care în esenţa sa avea la bază reformele sociale mari cu unele numai modificări ce datează dela domnia împăratului Alexandru al III-lea[3]. Fac exepţie pentru Zemstva, o instituţie ce a jucat în gospodăria Basarabiei un rol foarte însemnat.

---

1 Mi-a fost pusă la dispoziţie de d. *M. Miasoedov*. I aduc pe această cale toate mulţumirile mele.

2 *Colecţia completă a legilor*, 8 Iunie, 1865, Nr. 42.180.

3 Regimul administrativ rusesc poate să fie uşor urmărit după cursurile de drept administrativ şi de drept public rusesc (N. Korkunov, V. V. Ivanovschi etc.). V. şi A. S. Alexeev. *Principiile Statului de drept şi ordinea administrativă rusească* în preajma datei de 6 Aug. 1905. «Russcaia Mâsli», 1905, Noemvrie.

Zemstva în Basarabia.

Conform legii din 1864, Zemstva se socotea o reprezentanţă a elementelor locale, deci nu un organ al Statului. Din cauza incapacităţii funcţionarilor locali, li se lua o parte de activitatea economică pentru a fi dată în sarcina societăţii, însă nu în totalitatea ei. Spre a recompensa întru câtva nobilimea pentru pierderea dreptului ei asupra ţăranului, Zemstva a fost concepută cu asigurarea preponderenţei nobilimii în gospodăria locală[1].

Interesele obşteşti locale, în deosebire de interesele Statului, sunt interese gospodăreşti[2]. De aceea, în competinţa Zemstvei au intrat următoarele chestiuni: 1) dările locale ale populaţiei, 2) aprovizionarea populaţiei, 3) asistenţa socială, 4) asigurarea reciprocă a clădirilor în contra incendiului, 5) încurajarea comerţului şi industriei, 6) intervenţii pentru nevoile locale, 7) instrucţia publică, 8) sănătatea publică şi 9) grija pentru închisori.

Zemstva era socotită persoană juridică. Ea se compunea din instituţiunile guberniale şi judeţene: din Adunare judeţeană, ca organ deliberativ, şi Delegaţia judeţeană, ca organ executiv, şi în gubernie respectiv: Adunarea şi Delegaţia guberniale. Membrii adunărilor aveau titlul de consilier («glasnâe») şi se alegeau pe termen de 3 ani.

Alegerile se bazau pe un sistem curial cenzitar, destul de plutocratic, atât pentru moşieri, cât şi pentru orăşeni. Astfel, de exemplu, dela moşieri se cerea proprietatea de pământ dela 200 şi până la 800 de desiatine, după localitate, sau o altă proprietate imobiliară în valoare de 15.000 ruble sau o întreprindere cu un venit anual de 6.000 ruble. Un cenz corespunzător era prevăzut şi pentru orăşeni. Astfel, la alegeri luau parte straturile mari şi mijlocii ale nobilimii şi burghezimii.

In ce priveşte participarea ţărănimii, ea era redusă şi alegerile

---

1 P. S. Leonard. *Câteva cuvinte cu privire la Zemstva în general şi la cea a Basarabiei în deosebi*, Odesa, 1871.

Cartea («Sbornic») Zemstvei basarabene, Chişinău, 1871—1880 ş. a.

Patru decenii ale Zemstvei basarabene, Chişinău, 1909.

Instituţiunile Zemstvei după legile din 1864, 1890 şi 1917. Activitatea şi situaţia lor actuală în Basarabia. Ediţia Zemstvelor judeţene. Chişinău, 1920.

Zemstva în Basarabia. Regulamente (de fapt legile din 1917), Chişinău, 1920.

Istoricul şi activitatea Zemstvelor în Basarabia în curs de 50 ani (1869—1919). Ediţia Zemstvelor judeţene, Chişinău, 1920.

Aniversarea de 50 de ani a Zemstvei judeţului Chişinău (1869—1919). Scurtă schiţă istorică. Ediţia Zemstvei judeţului Chişinău, Chişinău, 1919.

P. Gh. Gore. *Autoadministrarea şi Zemstvoul*, Chişinău, 1920.

V. Ionescu-Dărzeu. *Organizarea administrativă a Basarabiei*. Chişinău , 1920.

E. V. Vlad. *Scopul şi importanţa instituţiilor Zemstvei* pentru viaţa locală. Chişinău, 1921.

D-r P. Cazacu . *Instituţia publică numită «Zemstva»*. «Viaţa Românească», Iaşi, 1921, Nr. 6, pag. 336—349.

2 Cuvântul «Zemstvo» vine dela cuvântul «Zemlea», pământ şi ţară în sensul social al cuvântului, şi corespunde ideii intereselor locale.

pentru ea erau de mai multe grade[1]. Conform legii din 1890, aleşii trebuiau să fie aprobaţi de guvernator, regulă ce a fost suprimată abia în 1906. Din statistica anului 1885 se vede că în Zemstvele judeţene erau 42% de consilieri proveniţi din nobilime, 39% din ţărănime, 16% din oraşeni şi 2% din cler. In adunarea gubernială, ce se alegea de consilierii judeţeni, graţie sistemului majoritar de alegeri, procentul consilierilor ţărani se reducea foarte mult. Astfel, 81% de consilieri guberniali proveneau din nobilime, abia 6,8% din ţărănime, 11,2% din oraşeni şi 0,4% din cler.

Zemstva se afla sub controlul guvernului: pentru unele chestiuni se cerea aprobarea guvernatorului sau ministerului de interne, pentru altele se prevedea posibilitatea contestaţiei din partea guvernului.

Neajunsurile Zemstvei erau: baza socială foarte redusă, cu ignorarea elementelor mai puţin avute, însă şi mai active, ale societăţii, desinteresarea ţărănimii faţă de Zemstvă şi resturile unei psihologii vechi a nobilimii faţă de ţăranii, chemaţi să participe la Zemstvă, mijloacele limitate ale Zemstvelor, un sistem permanent de neîncredere a guvernelor faţă de instituţiile zemstviale[2], accentuat prin ideea că Zemstva este un element eterogen, impropriu absolutismului, şi atrage nevoia regimului parlamentar etc.

Tratamentul de neîncredere duce la publicarea unei noui legi din 1890, în care Zemstvele sunt de acum înainte considerate ca organe ale Statului, însă se intensifică controlul guvernului asupra lor şi se reduce influenţa în Zemstvă a ţărănimii şi oraşenilor, cu mărirea paralelă a reprezentanţei nobilimii. Neîncrederea încetează abia în 1917, odată cu revoluţia şi cu o nouă reformă a Zemstvei, cu caracter democratic, dar a fost prea târziu pentru o organizare locală administrativă mai raţională.

Cu toate neajunsurile Zemstvelor, vieaţa economică a Rusiei a beneficiat foarte mult de pe urma activităţii lor. Insemnătatea Zemstvelor a putut să fie apreciată mai ales în timpul războiului mondial, când ele purtau grija aprovizionării armatei ruseşti. De nu ar fi existat Zemstvele cu forţa lor puternică de organizare, nu se ştie ce forme ar fi luat aprovizionarea armatei şi câte dificultăţi ar fi întâmpinat aparatul birocratic rusesc în calea de îndeplinire a acestei funcţiuni.

In 1869 legea Zemstvei a fost extinsă asupra Basarabiei[3] şi i-a

1 In Basarabia «odnodvorţî», adică foştii mazâli şi ruptaşi, stând în afară de societăţile săteşti ale ţăranilor, nu luau parte la alegeri pentru Zemstve. V. V. Ianovschii cerea să fie reparată această nedreptate. *Raportul upravei guberniale* din 1903, Nr. 64, pag. 21.

2 In 1902, ministrul de interne Pleve a dispus ca în 12 Zemstve, inclusiv Zemstva din Basarabia, să fie oprită adunarea datelor statistice funciare, sub motiv că oamenii rău intenţionaţi ar putea să o folosească pentru o propagandă împotrivă guvernului. *Beloconschi*, ibidem, pag. 97.

3 Asupra celor şapte judeţe, câte erau. Când, mai târziu, s'a adăugat la ele judeţul Ismail, format din ţinuturile Ismail şi Cahul, luate de Ruşi dela statul român (1878), în el au continuat să funcţioneze instituţiile judeţene româneşti: consiliile judeţene şi comitetele permanente, cu schimbarea denumirii lor în «Nepremenâi Zemschii Comitet».

adus în timpul cât a funcţionat multe foloase reale[1]. Zemstvele Basarabiei şi-au îndreptat atenţia în primul rând, asupra organizării serviciului medical la ţară. In 1892, cu un ajutor din partea guvernului, a început construirea spitalului de alienaţi dela Costiugeni. Pentru ridicarea construcţiilor s'a cheltuit o sumă de 1.249.583 ruble. Despre acest spital, principele Urusov scria în 1907, că «e puţin probabil ca în Rusia să se găsească un spital, asemănător celui din Costiugeni»[2]. Zemstva a avut grijă de combaterea pelagrei, o boală răspândită în Basarabia[3], a luat măsuri pentru vindecarea celor ce sunt muşcaţi de animale turbate, pentru înfiinţarea farmaciilor la târguri şi sate etc.

Zemstva s'a ocupat de răspândirea ştiinţelor agronomice şi de angajarea agronomilor. S'au înfiinţat puncte agronomice, câmpuri de experienţă, staţiuni de închiriere a maşinilor de sămănat, cosit, vânturat etc. In 1913 existau 28 puncte agronomice cu 31 de agronomi, 96 câmpuri de experienţă şi 130 staţiuni de închiriere.

In 1889 şi 1903 Zemstva gubernială a organizat expoziţii agricole. Au fost înfiinţate trei şcoli inferioare de agricultură: în comunele Purcari, jud. Cetatea-Albă, Cocorozeni, jud. Orheiu, şi Grinouţi, jud. Soroca. In 1914, din iniţiativa şi voinţa lui I. Ciorăscu, care a donat Zemstvei 336 desetine de pământ, a fost înfiinţată, la Cricova, de Zemstva judeţeană Chişinău, şcoala de agricultură.

Dar, ceea ce este şi mai interesant, Zemstva gubernială a fost sesizată de faptul că în planul guvernului de a înfiinţa o reţea întreagă a şcoalelor superioare agronomice în statul rusesc, Basarabia nu era prevăzută. De aceea, în sânul Zemstvei s'a născut ideea organizării unei Academii («Institut») de agricultură. Pentru a avea sprijinul guvernului, s'a pus condiţia ca această Academie să fie o şcoală superioară a culturilor speciale locale (grădinărie, viticultură, selecţia plantelor etc.). A fost alcătuit în 1913 un proiect ale acestei instituţii şi realizarea lui trebuia să coaste peste trei milioane ruble. Războiul a oprit orice iniţiativă în această direcţie[4].

Zemstvele basarabene au înfiinţat case de credit mărunt. In 1870 a fost introdusă asigurarea reciprocă obligatorie, în contra incendiului. In 1913, capitalul de asigurare atingea suma de 1.451.842 ruble. S'au organizat telefonul şi poşta de cai. S'a făcut ceva şi în privinţa drumurilor, dar foarte puţin[5]. Constatând, cât

1 Informaţii despre activitatea Zemstvelor sunt împrumutate din *«Istoricul şi activitatea Zemstvelor»*.

2 Princ. Urusov. Ibidem, pag. 143.

3 Cel mai ridicat procent al bolnavilor dădeau judeţele din Nordul Basarabiei: Bălţi. Soroca şi Hotin, mai ales acesta din urmă, care era un permanent focar al boalei. A. D. Koţovschi. *Pelagra în Basarabia după datele statistice.* Chişinău, 1910 (în limba rusă), pag. 25—26.

4 *Raport — dare de seamă a Upravei guberniale* a Zemstvei din Basarabia despre tipul «Institutului superior agronomic», proiectat pentru înfiinţare in Basarabia. Chişinău, 1913, pag. IV, VIII, 5—6, 35, 37—48 ş. a.

5 Drumurile erau împărţite în cinci categorii. Prima cădea în sarcina guvernului, a cincea în sarcina comunelor săteşti. Categoriile 2, 3 şi 4 au fost lăsate în seama zemstvelor. *Cartea («Sbornic») Zemstvei basarabene*, 1875, No. 2—3, pag. 344—351.

Comanda № 20929

de prost se prezintă drumurile în Basarabia, Zemstvele Basarabiei au avut de gând să utilizeze rezultatele practicei rutiere a României şi, în acest scop cu o lună înainte de războiul mondial, reprezentanţii tuturor Zemstvelor judeţene din Basarabia au făcut o călătorie de informaţie în Vechiul Regat.

Şcoalele de cultură generală deasemenea formau obiectul grijilor Zemstvei, care înfiinţa şcoli şi construia localuri şcolare. Incepând din 1887, învăţământul primar cade în sarcina exclusivă a Zemstvelor judeţene, pe când grija pentru învăţământul secundar şi superior o poartă Zemstva gubernială. Pe această bază s'a înfiinţat în Chişinău liceul de fete, iar în judeţul Hotin, Soroca şi Tighina s'a introdus învăţământul general[1].

Zemstva gubernială a înfiinţat în 1889, în oraşul Chişinău, un Muzeu al ştiinţelor naturale. Mai târziu, o grijă deosebită pentru el purtau baronul Stuart, un om învăţat, şi primul preparator şi conservator al Muzeului Osterman. In 1903 a început şi în 1905 a fost terminată, cu ajutorul guvernului şi al municipului Chişinău, construcţia unui edificiu special pentru muzeu, într'un stil maur, care, alături de spitalul Costiugeni şi şcoala de agricultură din Cricova, prezintă o mândrie a Basarabiei[2].

Acestea sunt realizările Zemstvei Basarabiei în domeniul medicinei, al economiei agricole şi al instrucţiei publice[3].

In 1919—1921, când s'a pus problema Zemstvei în condiţiunile de viaţă în statul românesc, părerile s'au împărţit[4]. Unii erau pentru menţinerea ei. V. Ionescu — Dârzeu scria că este «entuziasmat de legea de organizare a Zemstvei» şi că acuma, când guvernatorul a dispărut, nu mai este nici un obstacol ca «să se facă din această instituţiune unică în felul ei, — pârghia de progres şi civilizaţie a populaţiei locale». Era dispus pentru Zemstve şi E. A. Vlad. Categoric împotrivă lor se pronunţa P. Gh. Gore, care ajungea la concluzia că «Zemstvoul rus, ca instituţie, a avut foarte puţine părţi pozitive şi prea multe negative». Meritul Zemstvelor

---

1 Partidul zemstvial intenţiona să introducă limbile locale în serviciul divin şi «în şcoalele cu populaţie alogenă, ca mijloc pentru studierea limbii Statului». In acelaşi timp el se pronunţa pentru integritatea ţării ruse, conduse de împărat cu ajutorul parlamentului, şi pentru o educaţie în spiritul dragostei, purtate Rusiei. *Statutele Partidului Zemstvial, aprobate de guvernator la 1 Februarie 1912*, art. 1 şi § III.

2 Atât înfiinţarea Muzeului, cât şi construirea localului s'au înfăptuit după expoziţiile agricole din 1889 şi 1903. Grigorie T. Vrabie. *Muzeul regional al Basarabiei din Chişinău*, extras din «Viaţa Basarabiei», 1939. No. 9—10, pag. 11 (o schiţă substanţială şi bibliografie).

3 In fruntea Zemstvei guverniale, în calitate de preşedinţi ai «upravei» guberniale a Zemstvei, au stat mulţi oameni de treabă, Primul preşedinte a fost ales C. I. Pisarjevschi (la 13 Noemvrie 1869). I-a urmat P. V. Dicescul (1873—1875). Câte 12 ani au stat Alex. Mat. Cotruţa (1875—1888) şi I. V. Kristi (1888—1900). Urmează apoi G. N. Krupenschi, baronul A. T. Stuart (1901—1907), D. N. Semigradov, A. F. Aleinicov şi C. A. Mimi.

4 V. Ionescu — Dărzeu, ibidem, pag. 59—60. E. A. Vlad, ibidem, pag. 8. P. Gh. Gore, ibidem, pag. 28—31. Dr. P. Cazacu, ibidem, pag. 348.

este în trecut: «Noi, scrie autorul, n'am putut avea un alt loc, unde să putem servi poporul nostru... De n'ar fi existat Zemstvoul, noi n'am fi avut în Basarabia nici acel puţin ce a fost adunat cu atâta trudă, drept achiziţie culturală. De n'ar fi existat Zemstvoul, noi n'am fi avut unde să ridicăm chestia despre necesitatea introducerii în şcolile noastre a limbii materne, despre... particularităţile noastre... trecutul nostru propriu» etc. Autorul recomandă a se folosi de rezultatele experienţei din Apus. Aceeaşi atitudine negativă faţă de zemstva împărtăşea şi d. dr. P. Cazacu.

Aveau dreptate acei ce se pronunţau împotrivă Zemstvei. Această instituţie a fost prea legată de tot trecutul Rusiei, de rolul nobilimii şi structura societăţii ruse, pentru ca să formeze, cu toate neajunsurile ei, scopul organizării administrative locale în cadrul statului românesc.

Erau zadarnice stăruinţele unora de a menţine instituţiile zemstviale în statul român, în ciuda tuturor indicaţiunilor contrarii. Ar fi fost aceasta şi ceva nenatural. Cu declanşarea revoluţiei din 1917, nobilimea rusă şi-a pierdut orice însemnătate socială, fiind distrusă completamente de valurile anarhiei şi de ordine publică nouă. Cu atât mai puţin putea să-şi păstreze în Basarabia rolul său dominant nobilimea basarabeană, desnaţionalizată şi înstrăinată, derutată şi desorientată de Unirea, opera ţăranului basarabean.

Deci reforma administraţiei locale trebuia să fie clădită pe unele baze noui în conformitate cu structura nouă a societăţii şi nu Zemstva, oricât de multe merite ar fi avut ea în trecut, putea să satisfacă această nevoie.

ADĂUGIRI, ÎNTREGIRI ŞI RECTIFICĂRI.

În lucrarea de faţă, conţinînd un material cules dintr-o sumedenie de izvoare, atît vechi cît şi, uneori, cu totul noi, fireşte, s-au putut strecura unele erori. Nu mă aştept să fie ele de mare importanţă. Toate indicaţiile pentru îndreptarea lor le voi primi cu mulţumire, de oriunde ar veni. Cu toate acestea, nu aş putea primi sugestii pentru schimbarea concepţiilor mele istorice, care nu sunt un rezultat al unui împrumut de ocazie, ci s-au format într-un şir lung de ani, în urma preocupărilor mele ştiinţifice şi, prin urmare, sunt legate de felul meu de a privi viaţa şi trecutul omenesc.

După recitirea lucrării în întregime, socot necesare unele adăugiri şi întregiri. Se impun şi unele rectificări. Trec la expunerea lor în ordinea paginilor.

La pag. 296, rîndul 15, jos: Familia Manu este boierească. Radu Rosetti, *Pământul, sătenii şi stăpînii în Moldova,* Buc. 1907, pag. 313 şi 367, notă. Mavrogheni, de asemenea boier. Vighel îl numeşte «moşier bogat». *Memorii, ed. a II-a, Russkii arhiv,* nr. 12, partea a VI-a, p. 160.

La pag. 301, rîndul 19, jos: Cred că am împrospătat cunoştinţele noastre despre Puşkin, aducând în discuţie ciocnirea lui cu C. Stamati şi trecând în revistă părerile existente. Poezia dedicată poetului Baratînski, sună în traducere astfel: «Această ţară pustie e sacră pentru un suflet de poet: ea e cîntată de Derjavin şi e plină de gloria rusească. Şi pînă acum încă umbra lui Nazon caută malurile dunărene. Ea zboară la o chemare dulce a pupililor muzelor şi ai lui Apollo. Şi deseori cu dînsa eu rătăcesc în lumina lunei de-a lungul malului înalt». Urmează cîteva cuvinte pentru Baratînski personal. Atît din această poezie, cum şi din scrisorile poetului, se desprinde un sentiment duios pentru Basarabia, sentiment ce se înalţă uneori pînă la o adevărată dragoste.

La pag. 310, rîndul 10, jos: Todor Balş, altul decît acela despre care am vorbit mai sus. (L-a socotit aceeaşi persoană, dl. Ion Halippa, *Operele comisiunii arhivelor basarabene,* vol. I, pag. 139, nota).

La pag. 312-313: Loja din Chişinău a existat foarte scurt timp. Ea a fost recunoscută de loja principală «Astrea», la 17 septemvrie 1821 şi diploma respectivă i-a fost trimisă la 7 octomvrie. La 19 noiemvrie a aceluiaşi an, conducătorul lojei, generalul Puşcin, precum şi activitatea lojei de general, au trecut sub supravegherea autorităţilor, iar după trei săptămîni, la 9 decemvrie, loja a fost de fapt lichidată. Înainte de 15 martie 1822, generalul Puşcin,

fiind bolnav, a cerut concediu, însă în loc de aceasta, a fost demis (Scrisoarea principelui Volconski, adresată contelui Vitghenstein, din 28 martie 1822, N. Kuliman, ibd., pag. 371). Curto, precum şi Barrozzi, sunt subcolonei şi nu sublocotenenţi (N. Kuliman, ibd., pag. 349.). Schuler făcea parte din lojă. Alexeev a fost funcţionar şi *moşier*, V. I. Semevski, *Ibd. nr. 3. pag. 164.*

La pag. 314: Răzvrătirea decembriştilor nu a fost pregătită la Chişinău. Raievski este denumit de Scegolev «primul decabrist» numai într-un sens figurat, datorită asemănării mentalităţii lui politice cu cea a decembriştilor. Raievski n-a luat parte la revoltă fiind arestat în 1822 şi stînd în închisoare în timpul ei. În 1825 el a fost trimis la Petersburg, însă acolo s-a constatat că evenimentele din 14 decemvrie nu-l priveau. El a fost dus la Dinaburg, unde marele duce Constantin Pavlovici l-a achitat în toate, însă atotputernicul Dibici n-a consimţit, şi Raievski a fost deportat la Irkuţk. I. P. Liprandi, *Din jurnal şi amintiri,* Russkii arhiv, 1866, nr. 10, pag. 1437, nota. Nu este nici generalul Orlov, care nu a luat parte la revoltă, nici la pregătirea ei, după mărturisirea aceluiaşi Liprandi, ibd. pag. 1443.

La acest autor (pag. 1442—1443) găsim şi o afirmaţie cu caracter general, absolut hotărîtă, cu privire la lipsa decembrismului în Chişinău. Iată ce scrie el: «Din numărul de 20 de ofiţeri ai statului major, ce se aflau în raza aşezării corpului VI de armată, în cea mai mare parte la Chişinău... *nici unul, categoric nici unul* nu a fost amestecat printre aşazişii decembrişti, cu toate că unul din principalii autori ai complotului, tovarăşul lor de serviciu, stabscăpitan al gărzii, Kornilovici, a vizitat de două ori Chişinăul, venind la unchiul său, colonelul Kornilovici, şeful hotărnicirilor basarabene, şi, ultima dată cu cîteva luni înainte de catastrofă: el nu a putut molipsi tineretul de intenţiunile lui criminale, pe cînd aproape toţi colegii lor din Tulcin au devenit victime ale lipsei de experienţă. Mai e nevoie de alte argumente?

La pag. 316, nota 2: Arătând în notă *Amintirile lui Liprandi,* m-am referit la trei fragmente din aceste memorii, care au fost omise la publicarea lor în 1866 şi sunt publicate acum la Moscova, în 1936. Iată citatul care se referă la preferinţele moldovenilor: «Pînă la Pacea de la Bucureşti, «Kibla» (Moldovenilor), adică locul spre care musulmaniii stau cu faţa în timpul rugăciunii, era Rusia; apoi graţie diplomaţiei noastre, care numea consuli generali şi consuli în Principate pe Peroţi şi alţi greci (legaţi prin rubedenie şi prin alte raporturi cu gospodarii fanarioţi, urîţi de moldoveni şi valahi), Viena a devenit obiectul lor, iar de la 1830 — Parisul».

La pag. 320. De adăugat pentru caracteristica lui Inzov la bibliografie: S. Potoţchii. *Inzov, Ivan Nichitici.* Schiţă biografică, Benderî (Tighina), 1904 (ruseşte).

La pag. 322. Vighel, în memoriul prezentat contelui Voronţov, a defăimat societatea moldovenească a Chişinăului şi nu societatea lui în general. Dovada e faptul că cele mai ofensătoare epitete şi

invective sunt aruncate la adresa boierilor şi oamenilor influenţi Moldoveni. Despre Catargi, Donici, Ruso şi Cazimir el spune că «ei prea bine înţeleg interesele lor» şi se disting prin «demenţă şi ignoranţă» (pag. 8), la Pruncul el găseşte «ticăloşie, şiretenie şi obrăznicie». «Puterea lui monstruoasă nu este oare o adevărată ruşine» (pag. 9.). Pe Sfatul Suprem el îl denumeşte «un senat de caricatură» şi recomandă a-l desfiinţa (pag. 10). Deputaţii nobilimii (Pruncul, Roset-Balanescu ş. a.) sunt oameni de origine josnică («nizcago proishojdenia»). Rali este «un dement» (pag. 12), Sandulachi Teodosiu este «un ticălos ordinar», pe Roset-Balanescu «toţi îl socot imbecil» (pag. 13). «Obiceiul pământului, acest monument al barbarismului, este lăsat Basarabiei ca binefacere» (pag. 22). «In Moldova niciodată nu au existat nobili». (pag. 31).

Din funcţionarii Ruşi influenţi, un singur Kuric a fost criticat vehement de autorul memoriului, din cauză că «ţinea cu jidanii», dar, de fapt, probabil, din cauza că era un eventual pretendent la postul de guvernator, la care râvnea însuşi Vighel. *«Observaţii asupra stării actuale a Basarabiei»*, Moscova, 1892, «Russchii Arhiv», 1893, Nr. 1, pag. 1—36.

In *«Memoriile»* sale, Vighel scrie: «Ţelul tuturor sforţărilor mele a fost transformarea teritoriului anexat în simplă gubernie rusă» (partea VI, pag. 102).

Vighel a stârnit împotrivă sa o ură nemaipomenită, «o revoltă», şi nu a putut sta mai departe în Basarabia. *Din cauza acestei situaţii speciale el nu a putut deveni şi guvernator.* Moldovenii cereau îndepărtarea lui din oblaste, guvernatorul îi recomanda, pentru a evita un scandal, să nu se ducă la şedinţa Sfatului. Se admitea posibilitatea încăierării şi lovirilor. Vighel încheie astfel: «Contele Voronţov a recunoscut că, *în urma celor întâmplate cu mine în Basarabia, nu ar fi potrivit pentru mine să mă întorc în Basarabia»*. Ibidem, partea VI, pag. 141 şi 142 şi partea VII, pag. 46 şi 47.

Prin urmare, Vighel a fost nevoit să plece din Basarabia, creându-i-se o situaţie intolerabilă. Cine ştie să citească şi să interpreteze izvoarele istorice, nu va putea găsi aci altceva, decât ceea ce am afirmat eu.

La pag. 327, nota 1. In memoriul lui Vighel despre care am pomenit, nu se afirmă că Harting avea obiceiul de a se consulta cu «boierii». El se consulta cu preşedinţii şi consilierii diferitelor instituţii, ceea ce nu este tot una. Astfel s'a compus adunarea generală. Insă această practică administrativă, ne plăcându-i lui Bahmetiev, a fost abandonată spre a face loc unei instituţii administrative superioare, Sfatul Suprem. E suficient să se facă o comparaţie dintre practica lui Harting de a se consfătui cu mulţi şi compunerea Sfatului Suprem (în total 11 membri, din care 6 aleşi) pentru ca să fie clar că această instituţie nu este câtuşi de puţin o continuare a felului de administrare din timpul lui Harting.

Dar şi, în general vorbind, părerea lui Vighel, expusă în me-

moriul, un izvor defect prin veninătatea lui, despre originea Sfatului Suprem nu este acceptabilă. El este părtinitor şi subiectiv, scriindu-l sub influenţa împrejurărilor timpului. Tot ce se petrecea atunci în jurul autorului, el îşi explica prin prisma unei serii de intrigi, interese şi ambiţii personale. In special înfiinţarea Sfatului Suprem el redă foarte superficial, băzându-se credul pe o «destăinuire» a lui Kuric, care i-afirma că de nu ar fi fost păcălit de Moldovenii locali Bahmetiev, nu ar fi luat fiinţă această instituţie. *«Observaţii asupra stării actuale a Basarabiei»*, scrise în Octomvrie 1823, Moscova, 1892, «Ruschii Arhiv», 1893, 1, anexa, pag. 6—7. De fapt putea să fie vorbă numai de o formă sau altă a acestei instituţii autonome, dar nu de însăşi existenţa ei, care era dictată din Petersburg sub influenţa amicilor Basarabiei. Ulterior, scriindu-şi «Memorii», într'o departare de timp, Vighel a explicat apariţia Sfatului Suprem şi autonomia Basarabiei pe baza de realitate istorică, prin ideile timpului şi sforţările lui Al. Sturdza şi Capodistria (partea VI, pag. 56—57).

La pag. 327. Harting, de origine olandez.

La pag. 334. Harting a fost demis. Locul lui a fost ocupat de Catacazi, pe care d. Ion Halippa, cu dreptate, îl consideră «ultimul guvernator din băştinaşii regiunii». *Operele comisiunii arhivelor basarabene,* vol. II, pag. 40.

La pag. 362, în nota 1, de adăugat: A. A. Kersnovschi (nu Kerstnovschi) în vol. al II-lea al *«Istoriei armatei ruse»,* Belgrad, 1934 (în limba rusă), scrie: «Al doilea atac asupra Plevnei abia nu s'a transformat pentru Ruşi într'un dezastru complet... Marele duce şi-a pierdut cu desăvârşire capul şi a apelat la princepele Carol cerându-i ajutor, în expresiuni, care nu corespundeau nici demnităţii Rusiei, nici onoarei armatei ruse» (pag. 424). Autorul dă următorul număr de ostaşi. In Iulie 1877 Ruşii aveau la Plevna 32.000 de oameni. In August, înainte de al treilea atac, sub Plevna erau 61.000 Ruşi şi 35.000 Români, iar în momentul deciziv al blocadei 130.000 Ruşi şi 40.000 Români (pag. 427, 430, 438).

La pag. 376, nota, de adăugat: Semper Probus în articolul *«O diversiune a Ţarismului: Pogromul».* Ziarul «Viaţa Basarabiei», Septemvrie 1934, dând amănunte pentru zilele de 17—20 Octomvrie 1905, afirmă că în Chişinău au fost ucişi în total «vreo cincizeci de oameni, evrei şi creştini», în Călăraşi 58 şi răniţi 100. Dezordinile au avut loc deasemenea în satele Ciuciuleni, Vorniceni, Şipoteni, din judeţul Chişinău, şi în oraşul Tighina.

La pag. 387. Broşura *«Glasul Românilor de Basarabia»* a apărut în forma de scrisoare, adresată redactorului ziarului «Buciumulu», la 2 Maiu 1864.

Autorul porneşte dela constatarea că naţionalitatea moldovenească în Basarabia nu este de nimic ameninţată: «Noi, scrie el, păzim în toată sfinţeniea, legea părinţilor noştrii. Obiceiurile noastre rămân neatinse. Dela Prutu până la Nistru, noi Românii, toţi vorbim în limba noastră naţională; fraţii noştrii săteni nu înţelegu altă

limbă, decâtu cea Moldovenească». După ce descrie favorabil regimul rusesc, arată că «fiecare Românu, după meritul său, poate să şi facă cariera, se ajungă la dignitatea şi rangurile cele mai înalte».

Apoi trece la descrierea stărilor din Vechiul Regat, bazându-se pe ceea ce a aflat din ziarele «Buciumulu» şi «Românulu». Combate constituţionalismul românesc, pe care îl socoteşte neadecuat firii poporului, cheltuielile neproducătoare şi împovărătoare, neajunsurile administraţiei etc. In domeniul politicei externe, arată că e imposibil să se aştepte dela Rusia să predea României Basarabia. Arată deasemenea unele merite ale Ruşilor: scăparea Românilor de arendaşi — domni fanarioţi" în 1822, avantajiile depe urma tratatului din 1829, Regulamentul organic, care «este celu întâiu, care au vorbit de Unirea Prinţipatelor» şi nu înţelege, dece a fost ars, căci «cine din indivizi îşi dărâmă casa cea veche fără săsi facă altă nouă?» Este împotrivă «ţivilizatorilor care ne sâlescu ca să şteargă, să stângă d'odată totu ce e vekiu în România, să întroducă d'odată o Konstituţie franţoziască sau alta streină fără a o aplica către obiceiurile şi năravurile Românului»... «Boierii vechi şi răzeşi au ajuns de neamu în opinci. Deaceia adevarata naţionalitate se păstrează mai cu seamă în opincă». Dar autorul se ridică mai ales împotrivă slăbirii religiei ortodoxe, pe care «este întemeeată naţionalitatea» română, împotrivă reducerii drepturilor ei, împotrivă secularizării averilor mânăstireşti, etc. Critică stările din Polonia, imputând Polonejilor răscoala împotrivă Ruşilor. Sfârşeşte prin a arăta, că nedorind reanexarea Basarabiei, stăruie să schimbe «convincţiile fraţilor de peste Prut şi Milcov». Broşura este scrisă cu nerv într'o limbă curată moldovenească şi este foarte probabil că a fost pusă la cale pentru a face faţă curentului naţionalist al unor boieri moldoveni din Basarabia. Se pare că această broşură nu a produs în provincie o impresie imediată, căci în anul următor 1865, boierul naţionalist Nicolae Casso mai avea intenţia să aducă la Chişinău o tipografie românească. Din scrisoarea lui Iacob C. Negruzzi către Al. Gregoriady Bonachi din 17—29 Septemvrie 1865 aflăm că «Casu june Basarabianu modestu, binevoitoru şi forte avutu, voindu a inavuţî Beserabia cu o tipografie Romana ce cumparase dela Paris, guvernulu muscalescu i refusî deschiderea tipografiei». (I. E. Torouţiu. *Studii şi documente literate,* Bucureşti, 1932, vol. III, Junimea, pag. 348). Dar după această dată nu mai vedem semne de vr'o mişcare în sensul naţional-politic.

La pag. 387. Un călător român prin Basarabia Vasile D. Moisiu, scrie despre basarabeni: «In realitate în gândul lor n'a fost nici când această tendinţă, sau înclinare (spre separatism). Ca oamenii de acelaş sânge cu cei din România îi simpatizau unii din ei... Să nu se creadă că cineva din Basarabia poate fi separatist; niciodată, în actuală stare dela noi (pe care unii o cunosc perfect)... Credinţa lor este că din moment în moment împaratul se va îndura să treacă Prutul şi să slobozească pe creştini din mâna nelegiuită a neamţului, a boierilor şi a jidanilor». Cu toate acestea, concluzia

generală a autorului nu este pesimistă. «Nu-i aruncată această peninsulă a românismului cu totul în înecul cutropirei moschiceşti», scrie el. *«Ştiri din Basarabia de astăzi»*, Buc., 1915, pag. 90—93 şi 8.

La pag. 391. De adăugat la bibliografie pentru Zamfir Arbore: Alex. Kidel. *Zamfir Arbore.* Bibliografia scrierilor sale, Chişinău, 1936.

La pag. 393. De adăugat bibliografie pentru Vasile Stroescu: Alex Ciulcu. *Din vieaţa şi activitatea lui Vasile Stroescu.* «Vieaţa Basarabiei», 1940, No. 1, pag. 7—25.

Prof. univ. A. Boldur.

TABLA DE MATERII

PAG.

Introducere *265*

Justificarea istoriei Basarabiei sub Ruşi, 265. Paralelisme şi deosebiri ruso-române, 267. Evoluţia istorică rusă în istoriografia rusă, 268. Perioadele istoriei Basarabiei sub stăpânirea rusească, 271. Schimbări în înfăţişarea naţională a Basarabiei sub Ruşi, 273.

Cap. 1. *Evenimentele principale. Politica externă şi internă până la reformele sociale mari* *281*

Războiul ruso-turc din 1806—1812, 281. Revolta Grecilor (Eteria) şi a Românilor, 288. Pribegi în Basarabia şi Chişinău, 296. A. S. Puşchin în Basarabia, 297. Urmările revoluţiilor, 301. Politica internă a Împ. Alexandru I, 305. Politica internă şi externă a Împ. Nicolae I, 307.

Cap. 2. *Curentele ideologice până la reformele sociale mari* *309*

Curentele ideologice ruse, 309. Orientarea ideologică a Basarabiei, 312.

Cap. 3. *Organizarea şi administraţia Basarabiei până la reformele sociale mari* *317*

Conducerea administrativă a Basarabiei, 317. Conducătorii Basarabiei, 318. Autonomia Basarabiei, 324. Desfiinţarea autonomiei, 332. Guvernatorii, 339. Inspecţii anuale şi dările de seama ale guvernatorilor, 337. Impărţirea administrativă a Basarabiei, 342. Ispravnicii şi administrarea judeţelor, 348. Schimbări posterioare, 350.

Cap. 4. *Evenimentele principale. Politica externă şi internă în epoca reformelor şi după ele* *352*

Războiul Crimeei din 1853—1856, 352. Epoca reformelor, 354. Reformele în Basarabia, 359. Războiul din 1877—1878, 360. Consecinţele reformelor, 366. Domnia Împ. Alexandru al III-lea, 368. Domnia Împ. Nicolae al II-lea, 370. Progromul evreesc, 373. Revoluţia din 1905 în Basarabia, 375. Duma de Stat şi Basarabia, 378. Sărbătorirea centenarului anexării, 381.

Cap. 5. *Curentele ideologice după reformele sociale mari* . . *383*

Curentele ideologice ruse, 383. Orientarea ideologică a Basarabiei, 386. Revoluţionarismul basarabean, 387. Curentul liberal, 391. Curentul de dreapta, 392. Apariţia presei, 392. Curentul religios românesc, 394.

Cap. 6. *Organizarea şi administraţia Basarabiei după reformele sociale mari* *395*

Guvernatorii. Administraţia, 395. Zemstva în Basarabia, 399.

Adăugiri *404*

ALEXANDRU V. BOLDUR
Profesor de Istoria Românilor
la Universitatea din Iaşi

BASARABIA ROMÂNEASCĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE NAŢIONALĂ «A. D. XENOPOL» — IAŞI

BIBLIOTECA INSTITUTULUI
No. 1.

OSTAŞILOR ROMÂNI

pentru avântul eroic şi marea lor jertfă întru desrobirea Basarabiei închină lucrarea de faţă

AUTORUL.

IN LOC DE PREFAŢĂ

Fiecare carte, ca şi omul, îşi are soarta sa. Această lucrare a fost zămâslită cu mult înainte de începutul actualului războiu, ca volumul al IV-lea din «Istoria Basarabiei».

Părţile a doua şi a treia ale lucrării de faţă, care formează nucleul de bază şi determină întreaga ei economie, trebuiau să figureze în acest volum, fiind precedate de pagini de istorie socială a Basarabiei. Dar evenimentele, ale căror epocală însemnătate stă în afară de orice îndoială, au scos din nou la **iveală** *aşa zisă «chestiunea» Basarabiei, pe care eram îndreptăţiţi să o credem închisă. Pentru adăptarea lucrării la nouile împrejurări au fost necesare mai multe modificări ale textului şi adăugiri (părţile I şi IV).*

In forma sa actuală lucrarea de faţă este concomitent o continuare firească a lucrării mele «Istoria Basarabiei» şi o contribuţie firească a lucrării mele «Istoria Basarabiei» şi o contribuţie ştiinţifică a parte la problemele vitale ale naţiunii române.

In momentul istoric, când se ţese destinul neamului românesc, ştiinţa istorică română nu poate sta impasibilă faţă de problemele naţionale mari, pe care evenimentele le pun la ordinea zilei.

«Basarabia Românească» este un răspuns, pe care Institutul de istorie naţională A. D. Xenopol din Iaşi, conştient de menirea sa şi răspundere, înţelege să-l dea la chemarea momentului.

Ţin să mulţumesc călduros pentru o serie de clişee, întrebuinţate în această carte, d-lui Pan. Halippa, neobositul semănător al slovei româneşti în Basarabia, fostului meu elev-student preotul Vasile Ţepordei, care a îndeplinit o misiune frumoasă în timpul refugiului, alinând suferinţele refugiaţilor basarabeni, d-lui colonel G. Bacaloglu, director al revistei «Cele Trei Crişuri», şi pentru două fotografii d-lui Gh. Bezviconi.

INTRODUCERE

Cuvântul «Basarabia» trezeşte în sufletul fiecărui Român amintiri istorice de lupte şi de jertfe, cu care timp de mai multe veacuri a fost apărat acest frumos colţ al pământului românesc. Ele au făcut să se nască şi să se simtă o legătură indisolubilă între sufletul românesc şi această mult încercată provincie.

Din punct de vedere geografic Basarabia formează cu Moldova până la Siret o unitate. Pământul dintre Siret şi Nistru este un podiş cu înălţimi până la 300 metri, ajungând pe alocuri chiar la 600 metri. O serie de dealuri merge paralel în direcţia dela Nord-Vest spre Sud-Est. Trecând Prutul ele se ridică până la Soroca, precum şi umple judeţul Lăpuşna. Aici, în acest judeţ, se află vestitul podiş al Tigheciului.

In partea extremă nordică a Basarabiei, în judeţul Hotin, este situată a altă culme de dealuri, venind din Bucovina. Intre ambele aceste serii de dealuri avem depresiunea Bălţilor. La extremul Sud se întinde până la Dunăre şi Mare stepa, denumită Bugeac, sau Basarabia propriu zisă, continuare firească a Bărăganului şi a câmpiei pontice.

Din cele mai vechi timpuri munţii şi codrii, mai ales vestiţii codri ai Tigheciului, serveau ca punct de sprijin al locuitorilor împotriva inamicilor. Ii preţuiau Geţii, care după expresiunea lui Pliniu cel Bătrân «ţineau munţii» şi se ascundeau în caz de nevoie în pădure. Ii preţuiau şi Moldovenii, răsăriţi din tulpina geto-daco-romană.

«Pădurea Tigheciului, ne mărturiseşte D. Cantemir, este apărarea cea mai puternică a întregei Moldove, aşezată între Prut şi Bugeac».

In cazuri de primejdie locuitorii se trăgeau în munţi, în păduri şi în alte «locuri tari», unde să se poată apăra ei de vrăjmăşia duşmanilor.

Codrenii Lăpuşnei şi vitejii Orheiului şi Sorocei, prezentau pentru domnitorii Moldovei un adevărat scut de apărare împotriva Tătarilor şi Turcilor. Datorită lor aceşti domnitori au putut menţine şi păstra statului moldovenesc punctele de debuşeu la Dunăre şi Mare: Chilia şi Cetatea Albă, dar în cele din urmă sub presiunea forţei militare covârşitoare au trebuit să le piardă, recunoscând şi suzeranitatea turcească.

Rivalitatea ulterioară turco-ruso-austriacă, ajunsă la apogeu în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, a dus Moldova la un cumplit dezastru politic şi teritorial. I se răpeşte întâiu în 1775 de către Austriaci partea de Nord, Bucovina, pentru ca în scurt timp, peste trei decenii şi ceva, în

1812, să fie răpită de către Ruşi jumătatea răsăriteană a Moldovei până la Prut, partea cea mai roditoare, cea mai fertilă.

Anexarea Basarabiei la Rusia a fost un rezultat al imperialismului rusesc. In dezvoltarea teritorială a statului rusesc găsim o trăsătură, foarte importantă, care o deosebeşte în mod fundamental de desvoltarea teritorială a statului român.

La Români expansiunea etnică preceda trasarea hotarelor politice, ceea ce înseamnă că am avut o desvoltare teritorială naturală, reţinută în limita modestă a nevoilor crescânde ale populaţiei.

Nu aşa a fost la Ruşi, care au atins ţărmul Mării Negre la sfârşitul secolului al XVIII-lea, atunci când nu aveau încă un surplus de populaţie, gata de plasare în nouile locuri. A trebuit să recurgă la împrumut, la elemente alogene, la colonizare cu Greci, Armeni, Sârbi, Bulgari, Polonezi etc. Deci desvoltarea teritorială rusească trădează caracterul ei artificial imperialist, dictat de unele idei preconcepute de dominaţie slavă şi rusească peste tot.

Tocmai acest sistem de colonizare, pe care Ruşii l'au practicat în Sudul Rusiei, în stepa depe malul nordic al Mării Negre, ei l'au extins şi asupra Basarabiei.

Ruşii şi-au propus să realizeze în această provincie două scopuri bine definite: 1) Să facă din majoritatea covârşitoare a populaţiei moldoveneşti a provinciei, în urma unei colonizări continue şi sistematice, o minoritate şi 2) să desnaţionalizeze această populaţie.

Dar această politică regională a dat greş. Guvernele ruseşti nu au reuşit să atingă în Basarabia scopurile dorite. In tot cursul dominaţiunii ruseşti în Basarabia s'a păstrat cultura moldovenească, străină Ruşilor. Basarabia a rămas o puternică fortăreaţă spirituală a românismului, o provincie cu caracter românesc, ca şi înainte de anexare.

Fără păstrarea culturii româneşti, acestei permanenţe reale etnopsihologice româneşti în Basarabia sub dominaţiunea rusească, nu ar fi fost posibilă Unirea Basarabiei cu Regatul României cu toate împrejurările favorabile ale conjuncturii interne ruseşti sau de ordin politic extern.

Această teză merită să fie luată în seamă şi ne-am propus să o demonstrăm.

PARTEA I.

BASARABIA ÎN CADRUL ISTORIEI ROMÂNILOR.

CAPITOLUL 1.

Denumirea Basarabiei.

Provincia ce actualmente poartă numele de Basarabia, în secolele XIV — XIX nu avea nicio denumire specială, făcând parte din principatul Moldovei. Numai o mică parte din ea, Sudul, cu oraşele Chilia şi Cetatea-Albă, se numea Ţara Basarabească, deoarece înainte de a fi trecut definitiv la Moldova această fâşie de pământ a aparţinut principatului Munteniei, condus de dinastia Basarabilor.

Deci pe litoralul Mării Negre numele «Basarabia» nu era, decât o amintire istorică.

In procesul de formare a statelor române şi Muntenia şi Moldova îşi arătau interes pentru a îngloba în cuprinsul lor malul Mării Negre. Marea însemna comerţ cu cele mai îndepărtate ţări. Marea deschidea orizont şi pentru circulaţia bunurilor culturale.

De aceea Moldova, după înfiinţarea sa, se lărgeşte spre Sud şi Est cu o rapiditate uimitoare. Principele moldovean Bogdan probabil a atins Nistrul până la cursul lui mijlociu, între Hotin şi Soroca[1]. Litoralul Mării Negre era ocupat în acest timp de Muntenia, iar Cetatea-Albă, situată la limanul Nistrului, se afla în stăpânirea Tătarilor.

La sfârşitul secolului al XIV-lea Roman Voevod a atins ţărmul Mării, după cum se vede din titlul, pe care îl întrebuinţa: «Marele singur Stăpânitorul Domn Io Roman Voevod al Ţării Moldovei dela munţi până la ţărmul Mării (1392)[2].

Domnitorul Alexandru cel Bun (1400—1432), organizatorul statului moldovenesc, ajunge să stăpânească un teritoriu întins dela Ceremuş şi Hotin până la limanul Nistrului şi Mare. Chiar dela începutul domniei sale el are în cuprinsul posesiunilor sale Cetatea-Albă, iar după ce moare principele muntean Mircea cel Bătrân ocupă şi Chilia[3].

Prin urmare ambele porturi, care au jucat în comerţul medieval un rol foarte important, făceau parte din statul moldovenesc. Alexandru cel Bun întăreşte Cetatea-Albă pentru a o face să reziste împotriva Turcilor. La aceste lucrări au fost ocupaţi 12.000 de oameni şi ele au durat o lună. Intrucât şi Polonezii şi Lituanienii au fost deopotrivă interesaţi ca Cetatea-Albă să nu cadă în mâna

---

1 C.C. *Giurescu: Istoria Românilor.* Bucureşti 1938, p. 393
2 Ibidem, p. 445.
3 Ibidem, p. 490—491.

Turcilor, Alexandru a fost ajutat de ei. Marele principe al Lituaniei Vitold a trimis pe guvernatorul Podoliei Guedigold să-i dea ajutor[1]. Incercările principelui Dan al II-lea de a recuceri Chilia pentru Muntenia (în 1429 şi 1430) nu dau rezultate[2].

Şi astfel Sudul provinciei, de care ne ocupăm, rămâne în cuprinsul Moldovei, păstrându-şi denumirea veche muntenească dinastică de Basarabia.

Dar ceea ce este şi mai interesant, actuala Basarabie în cuprinsul statului moldovenesc nici macar nu prezenta o unitate administrativă a parte. E suficient să răsfoim lucrarea lui Dimitrie Cantemir, scrisă la începutul secolului al XVIII-lea, pentru ca să ne convingem că această provincie, din punct de vedere administrativ, nu era singulară, ci ea se afla strâns unită cu restul teritoriului moldovenesc[3].

Moldova veche se împărţea în trei părţi: 1) Ţara de jos, 2) Ţara de sus, şi 3) Basarabia, şi număra 23 ţinuturi.

Prima parte cuprindea următoarele 12 ţinuturi: 1) Iaşi (pe ambele maluri ale Prutului), 2) Cârligătura (pe ambele maluri ale aceluiaşi râu), 3) Roman, 4) Vaslui, 5) Tutova, 6) Tecuci, 7) Putna, 8) Covurlui, 9) Fălciu (o parte din el se afla pe malul stâng al Prutului), 10) Lăpuşna, 11) Orheiu, 12) Soroca.

Ţara de sus cuprindea 7 ţinuturi: 1) Hotin, 2) Dorohoi, 3) Hârlău, 4) Cernăuţi, 5) Suceava, 6) Neamţ şi 7) Bacău.

In sfârşit partea de Sud a Moldovei, denumită Basarabia, cuprindea: 1) Bugeacul, unde se aşezaseră cu vremea şi Tătari, şi ţinuturile 2) Cetatea-Albă, 3) Chilia şi 4) Ismail.

Din această împărţire vedem că Prutul nu se socotea hotar administrativ, că trei judeţe din actuala Basarabie (Lăpuşna, Orheiu, Soroca), aparţineau ţării de jos, unele părţi ale provinciei erau unite cu ţinuturile din dreapta Prutului, un judeţ (Hotin) aparţinea Ţării de sus şi, în sfârşit, Sudul, Basarabia, prezenta a treia parte a ţării Moldovei

Către sfârşitul secolului al XV-lea, «căzând cetăţile Cetatea-Albă şi Chilia cu împrejurimile lor sub stăpânirea Turcilor şi mai târziu Tighina, au rămas domnitorului numai 19 judeţe (ţinuturi) şi nici acestea întregi».

In această stare se afla teritoriul moldovenesc, situat între râurile Nistru şi Prut, când în urma războiului ruso-turc din 1806—1812, el a trebuit să treacă la Ruşi. Poate Ruşii i-ar fi păstrat numele de «moldovenesc», corespunzător cu originea lui istorică moldovenească, dacă un simplu hazard nu le-ar fi sugerat ideea de a aplica întregei provincii denumirea de «Basarabia».

La 24 August 1807 Ruşii au încheiat cu Turcii la Slobozia un armistiţiu, însă între timp s'au răsgândit să-l execute sub pretext

---

1 *N. Iorga: Chilia şi Cetatea-Albă*, p. 83, şi *Memorii ale Societăţii de istorie şi antichităţi din Odesa*, voi. III, p. 433 ş. u.

2 *C. C. Giurescu, Ibidem, p. 498.*

3 *D. Cantemir: Descrierea Moldovei*, trad. Ch. Adamescu, p. 11-24.

Cetatea Hotin, vedere parţială

că în textul înţelegerii au fost introduse şi unele condiţii, ce de obiceiu nu figurează în asemenea cazuri (înapoierea vaselor şi a prăzii militare) şi sunt ofensatoare pentru onoarea armatei ruse. Printre altele în acest armistiţiu se prevedea obligaţia Rusiei de a evacua principatele române, în afară de Basarabia. Şi pentru a-şi păstra în stăpânire cel puţin teritoriul dintre Prut şi Nistru, Ruşii, imediat după armistiţiu, au început să numească provincia ocupată de ei, în întregime, «Basarabia», folosind acel nume, pe care îl avea înainte numai Sudul provinciei[1].

Astfel, teritoriul moldovenesc cuprins între râurile Prut şi Nistru, a fost botezat de Ruşi cu un nume deşi vechi după provenienţă, dar nou după tendinţă. Numele «Basarabia», ce se află acum în uzul general, ascunde în parte un adevăr istoric cu privire la această provincie şi pune înaintea fiecărui cercetător obiectiv sarcina de a prezenta întâiu de toate lămuriri cu privire la originea numelui ei.

S'ar părea că aici ne-am putea opri. Din moment ce Basarabia a făcut parte din statul moldovenesc mai mult de patru secole şi jumătate şi nu a avut altă istorie, decât o istorie în cuprinsul acestui stat, ce alte argumente istorice mai sunt necesare pentru a afirma caracterul românesc al acestei provincii?

Şi cu toate acestea simţim nevoia de a adăuga la rândurile precedente şi răspunsuri la unele afirmaţiuni, pe care le auzim din buzele duşmanilor tezei româneşti.

Astfel, de exemplu, unii afirmă că Ruşii au luat Basarabia nu dela Moldoveni, ci dela Turci, deoarece teritoriul anexat aparţinea atunci Turciei şi nu Moldovei şi în cetăţile Basarabiei se aflau garnizoane turceşti. Cu alte cuvinte se invoacă punctul de vedere formal, litera tratatului ruso-turc de anexare. Aceasta ne impune

1 *Leon Casso: Rusia la Dunăre şi formarea regiunii basarabene*, Moscova, 1913.

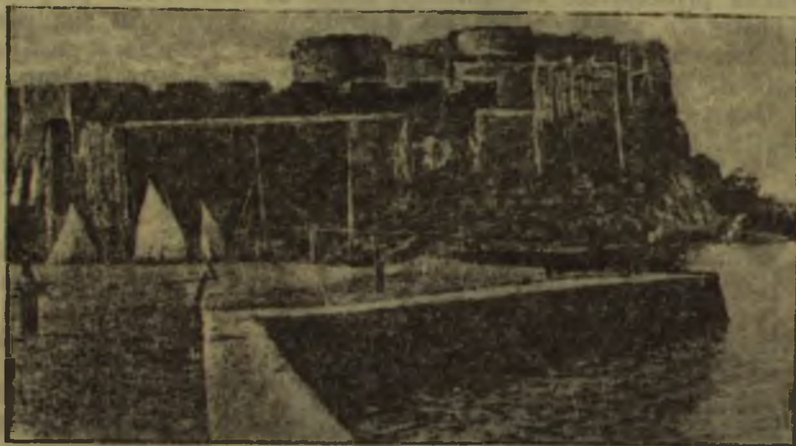
o scurtă examinare a caracterului raporturilor turco-româneşti, şi în special turco-moldoveneşti.

Pe de altă parte se mai afirmă de unii autori ruşi că Basarabia în momentul anexării era o regiune pustie şi numai Ruşii au adus-o într'o stare de populare şi de înflorire. Se cere prin urmare şi un răspuns la această afirmaţiune.

CAPITOLUL 2.

Raporturile moldo-turceşti.

Dela sfârşitul secolului al XIV-lea în istoria Românilor începe o epocă a războaielor împotriva Turcilor, care durează o sută de ani[1]. Serbia a fost prima ţară creştină, ce a căzut sub Musulmani. Ţarul Bulgariei Şişman a fost nevoit să renunţe la luptă şi să se închine lor. Dar profitând de un războiu, pe care îl făceau Turcii în Asia, Bulgarii şi Sârbii se răscoală. Intre Sârbi, ajutaţi de armatele creştine, şi Turci se dă la Cossovo în 1389 o luptă mare, în care creştinii suferă înfrângere. Regele Serbiei Lazăr moare pe câmpul de luptă. Soarta Bulgariei şi Serbiei a fost de atunci pecet-

Cetatea Albă, vedere generală.

1 Pentru acest capitol v.: *A. D. Xenopol: Istoria Românilor*, Buc., 1929, vol. III—V; *N. Iorga: Istoria Românilor*, Buc., 1937, vol III—V; *C. C. Giurescu*, Ibidem; *M. Kogălniceanu: Cronicile României*, Buc., 1872—1874, vol. I—III; *M. Costăchescu: Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, Iaşi, I—II, 1931—1932; *I. Bogdan: Documentele lui Ştefan cel Mare*, Buc. I—II; *A. Boldur: Contribuţii la studiul istoriei Românilor.* Istoria Basarabiei, vol. I. (Epocile vechi, până la sec. XVII). Chişinău, 1937.

Sultanul Mahomed al II-lea

luită. Nu se ştie precis, dar se bănuieşte, că în această luptă au luat parte şi Românii. In tot cazul primejdia turcească s'a instalat la Dunăre, gata să treacă pe partea ei stângă. Această stare de permanentă ameninţare impune principelui muntean, Mircea cel Bătrân, lupte înverşunate împotriva Turcilor. El luptă împotriva sultanului Baiazid Fulgerul în 1394 la Rovine, bate pe Turci la Turnu Măgurele (Nicopolul Mic) şi, în sfârşit, în 1396 la Nicopole împreună cu alţi creştini se războieşte din nou cu oastea sultanului turcesc.

Această atitudine războinică şi vitează a lui Mircea cel Bătrân faţă de Turci fereşte pe cellalt principat român, Moldova, de invaziunea Turcilor şi face ca Moldova să se bucure încă de pace până la jumătatea sec. XV.

Puţin mai târziu în luptă împotriva Turcilor, apărându-şi Transilvania şi Ungaria, se angajează Ion Huniade Corvin, un principe român de origine.

In timpul lui cade sub Turci, conduşi de sultanul Mahomed al II-lea Constantinopolul. Impăratul bizantin Constantin Dragases moare în fruntea apărătorilor oraşului. Căderea capitalei Bizanţului marchează începutul marilor ofensive turceşti la Dunăre. In 1456 Turcii pornesc în expansiunea lor mai departe cu intenţia de a subjuga Ungaria. La Belgrad se dă o mare bătălie între ei şi Ion Corvin. Biruinţa lui a fost deplină. Ungaria de astă dată a fost salvată de jugul turcesc. Dealtfel nu pentru mult timp. După lupta dela Mohaci din 1526 Ungaria cade în mâna Turcilor. Ţările române, fiind foarte apropiate de Turci şi expuse mai mult, decât oricare altele, pericolului turcesc, au trebuit să se apere împotriva lor şi cu sabia în mână nu numai odată să oprească înaintarea hordelor musulmane. Vlad Ţepeş în Muntenia şi Ştefan cel Mare în Moldova au dus mai multe războaie împotriva Turcilor.

In 1475 la Podul Inalt pe Racovăţ, la Vaslui, Ştefan a obţinut cea mai strălucită biruinţă asupra Musulmanilor. In aşteptarea unei mari incursiuni din partea lor, Ştefan a trimis solii la diferiţi principi creştini, cerând ajutor împotriva păgânilor şi arătând că Moldova e «poarta creştinătăţii» şi că dacă ea ar fi pierdută, ar fi ameninţată toată lumea creştinească[1].

Ne primind ajutor, Ştefan în 1476 din nou luptă cu Turcii la Războieni (la Valea Albă).

In 1478 el trimite la Veneţieni pentru ajutor pe Ioan Ţamblac,

1 *Ioan Bogdan*. Ibidem, vol. II p, 319—322.

care le face cunoscut că Turcii vor veni în curând pentru a cuceri Chilia şi Cetatea-Albă, că aceste două ţinuturi «sunt Moldova toată şi Moldova cu aceste două ţinuturi este un zid pentru Ungaria şi Polonia».

Chiar şi mai mult: «Dacă aceste două cetăţi vor fi păstrate, va fi cu putinţă ca Turcii să piardă şi Caffa şi Chersonesul»[1], de păstrarea cărora în stare de independenţă erau interesaţi Veneţienii.

In 1484 sultanul Baiazid II, urmaşul lui Mahomed al II-lea, atacă pe Moldoveni şi reuşeşte să ocupe Chilia (la 14 Iulie) şi Cetatea-Albă (la 4 August[2]). Comunicând Raguzanilor această izbândă, sultanul numeşte Ghilia «cheie şi poartă la toată ţara Moldovei şi Ungariei şi a ţării dela Dunăre», iar Cetatea-Albă este caracterizată ca «cheie şi poartă pentru toată Polonia, Rusia, Tătaria şi toată Marea Neagră».

In curând după acest eveniment Tătarii încep a se stabili în părţile sudice ale Basarabiei, întâiu în mod ocazional, iar apoi tot mai temeinic. Tătarii «Bialogrodensis» se află stabiliţi în Basarabia încă din 1510.

După moartea lui Ştefan cel Mare nu mai era posibil ca Moldova să-şi mai păstreze independenţa politică. Ea cade sub suzeranitatea turcească şi este nevoită să plătească Turcilor un tribut anual.

Nu are importanţă, dacă vasalitatea s'a bazat pe tratate (capitulaţii) sau, după cum cred unii istorici români aceste tratate nu au existat în realitate, fiind plăsmuite mai târziu[3]. Din însuşi caracterul raporturilor ţărilor române cu Turcia în decursul secolelor se vede absolut clar că avem de a face cu o **vasalitate** tipică, care conţine pe de o parte obligaţia de supunere suzeranului, însoţită de plata tributului, şi pe de altă parte obligaţia suzeranului de a apăra ţara supusă-vasală.

Această afirmaţiune cere şi unele rezerve. Istoria raporturilor moldo-turceşti nu se desvoltă pe o linie dreaptă şi nu întotdeauna era paşnică. Mulţi domnitori români viteji încercau norocul armelor. E suficient să pomenim aici pe Mihai Viteazul, care a repurtat succese pentru timpul său neobişnuit de mari şi a reuşit să unească sub domnia sa Muntenia, Transilvania şi Moldova, pe Petru Rareş, pe Ioan Vodă cel Cumplit, care la Roşcani lângă Cahul a luptat împotriva Turcilor şi Tătarilor şi a căzut victima trădării boereşti ş. a.

Intrucât pretenţiunile turceşti faţă de Moldova erau deseori prea exagerate şi sărăceau poporul, populaţia ei din când în când se

---

1 *I. Bogdan. Ibidem*, p. 342—351.

2 *N. Iorga: Istoria Românilor*, Buc., 1937, vol. IV, p. 210 ş. u.

3 *C. Giurescu: Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, Buc., 1908, şi *N. Iorga*, pentru Ţara Românească: *Genealogia Cantacuzinilor*, vol. I, p. 68, nota 3, şi p. 495. Deasemenea, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, vol. II, p. 76—77. Tratatele cu Turcia ale lui Bogdan din 1511 şi ale lui Petru Rareş din 1529, în *M. Mitilineu: Colecţiune de tratate şi convenţiunile României*, Buc., 1874, p. 35—36, 51—52.

revolta[1]. In a doua jumătate a secolului al XVI-lea pe timpul lui Petre Şchiopul apar unul după altul pretendenţi la domnie, anume fraţii Nicoară, Alexandru şi Constantin Potcoavă, susţinuţi de ţărănimea iobagă şi de Cazaci, se ridică şi Petru, un fiu al lui Lăpuşneanu. Impotriva lui Iancu Sasu se ridică boierii lăpuşneni, care şi-au ales ca domn pe Ioan Lungul. Revolta a fost potolită. In timpul domniei despotice a lui Aron Vodă Tiranul, răbdarea populaţiei ajungând la sfârşit, boierii orheieni şi soroceni s'au răsculat în frunte cu Ionaşcu, care a fost ales principe şi numit Bogdan. La râul Reut se produce lupta între Aron şi domnişor, care este prins. I se taie nasul şi el este călugărit. In secolul al XVII-lea, în 1671, vedem o revoltă a boierilor lăpuşneni, orheieni şi soroceni, în frunte cu Mihalcea Hâncu, Apostol Durac şi Constantin. Ei au reuşit să alunge din scaunul Moldovei pe principele Gheorghe Ducă, s'au instituit în «chivernisitori» ai Moldovei, însă, ne putând căpăta bunăvoinţa Turcilor, mişcarea a eşuat.

Prin urmare s'a creat oarecum o dilemă: sau luptau domnii moldoveni împotriva Turcilor sau dacă nu se făcea aceasta, începea să lupte populaţia împotriva domnilor pentru înlăturarea lor.

Se înţelege că şi Turcii deseori nu respectau sensul mai mult sau mai puţin normal al suzeranităţii. Pe lângă urcarea crescândă a tributului, Turcilor se datoreşte şi o altă măsură în detrimentul statului vasal. E vorba de instituirea raialelor. In secolul al XVI-lea la supunere generală a principatelor se mai adaugă şi separarea unor localităţi din teritoriul românesc pentru a fi luate în administraţia directă a Turciei, fără intermediul domnitorilor şi al administraţiei româneşti. In astfel de administraţii se aflau unele cetăţi de margine, cu regiunile în jurul lor, şi ele căpătau o denumire de «raia», cuvântul ce însemna la Turci «supus». In raiale Turcii îşi ţineau garnizoane militare.

Primul început al acestui sistem a fost pus de Turci încă pe timpul lui Dan al II-lea în Muntenia. In 1428 au fost luate dela Munteni pentru raiale cetăţile dela Dunăre: Turnu şi Giurgiu. Dar sistemul capătă o extensiune mai ales în secolul al XVI-lea, când în raia se transformă Brăila pe timpul lui Radu Paisie (1538—1545). In domnia lui Petru Rareş, în 1538, devine raia şi Tighina. Tighinei i se schimbă numele în Bender, adică turceşte «poartă», sau după alte păreri «oras, port comercial».

In 1595 raialele au fost sporite cu încă una: raiaua Ismailului.

Intre Tighina şi raialele de Sud au fost aşezaţi Tătarii (Bugeacul tătăresc) pentru ca ei în orice moment să poată fi de folos Turcilor.

In 1622 la raiaua Ismailului a fost alipit şi unghiul dintre Prut, Dunăre şi limanul Cahulului. Astfel limitele raialelor ajungeau aproape până la Vadul-lui-Isaac pe Prut.

Ultima raia a fost instituită în 1711 la Hotin. La această raia se trec 100 de sate şi trei târguri: Lipcani, Briceni şi Suliţa Nouă. Apariţia acestei ultime raiale turceşti se datoreşte înfrângerii lui

1 *A. Boldur.* Ibidem, p. 186 ş. u., p. 278 ş. u.

Biserica sf. Dimitrie din Orhei, construită de Vasile Lupu.

Petru cel Mare, care a întreprins un războiu împotriva Turcilor, însă a fost înconjurat cu armata lui de Turci şi abia a scăpat să nu fie luat de ei prizonier.

Nereuşita încercării lui Petru cel Mare înrăutăţeşte existenţa politică a principatelor. Domnii acum, ca regulă, nu mai sunt aleşi de boierii Moldovei şi Munteniei, ci numiţi de Poarta dintre Grecii bogaţi ce locuiau în cartierul Fanar din Constantinopole, de unde vine şi denumirea noului regim de «domnia Fanarioţilor». Această nouă situaţie, desigur, calcă principiile normale ale regimului de vasalitate, stabilit dintre Moldova şi Turcia în timpurile anterioare.

Pe de altă parte şi practica turcească de a-şi lua în administrare directă unele bucăţi din teritoriul ţărilor vasale, în special ale Moldovei, deasemenea contrazicea principiile unui sistem mai mult sau mai puţin normal de suzeranitate şi vasalitate.

In secolul al XVIII-lea ţările române nu se mai pot împotrivi Turcilor şi îşi leagă speranţele de eliberare pe de o parte de Austria, pe de altă parte de Rusia ortodoxă.

Concurenţa dintre Rusia şi Austria în Balcani, ponderată într'o măsură oarecare de Prusia, dar complicată din când în când de amestecul altor puteri europene (Franţa, Anglia) cu interesele lor speciale, determină mersul general al evenimentelor balcanice din acest secol. In rândurile ce urmează o să vedem că conjunctura diplomatică, creată de aceste raporturi, duce la răpirea Basarabiei, conform tratatului încheiat între Turci şi Ruşi la Bucureşti în 1812.

Acum, după ce am arătat în linii generale caracterul raporturilor moldo-turceşti şi principiile lor de bază, să ne întoarcem la întrebarea, dela care am pornit: era oare pământul Basarabiei în momentul anexării lui un pământ turcesc sau moldovenesc şi prin urmare dela cine a fost luat el de Ruşi: dela Turci sau dela Moldoveni?

Supunându-se Turciei pe bază de vasalitate, Moldova şi-a păstrat teritoriul său şi unitatea sa politică de stat faţă de statul suzeran, conform cu raporturile obişnuite ale vasalităţii statelor într'un «Staaten-Staat», după cum fusese Poarta Otomană.

Transformarea parţială de către Turci a unor bucăţi din acest pământ, mai precis a cetăţilor Basarabiei dela margine cu regiunile din jurul lor, în regiuni, administrate de Turci direct, fără intermediul guvernului moldovenesc, nu schimbă caracteristica generală a raporturilor moldoveneşti de vasalitate. Această transformare se motiva de cât mai bună apărare a vasalului, chiar dacă nu era în interesul lui.

Dar chestiunea e şi mai clară în fond. Intrebuinţând un cuvânt acum la modă şi plin de sens, regiunea Basarabiei prezenta pentru Moldova în tot cursul istoriei ei un spaţiu vital pentru desvoltarea poporului românesc. Şi, desigur, Ruşia răpea în 1812 Basarabia nu dela Turci, pentru care ea prezenta un interes redus financiar şi militar (tributul şi apărarea hotarelor), ci dela Moldoveni, pentru care ea era aproape o jumătate a ţării întregi şi încă partea cea mai fertilă.

Şi pentru ca ideea să fie nu numai înţeleasă, dar şi simţită, socotim nimerit să recurgem la o comparaţie din istoria rusă[1].

Corespunzător cu situaţia lor geografică, şi Ruşii au suferit o stare de vasalitate timp de aproape două secole şi jumătate. Dela faimoasa luptă dela Calca (actualul Caleţ lângă Mariupol) din 1223 şi până la 1480, anul descompunerei Hordei de Aur, Ruşii (în sens general al cuvântului, inclusiv Ucrainenii) au fost vasali Tătarilor şi multe suferinţi au îndurat din partea lor.

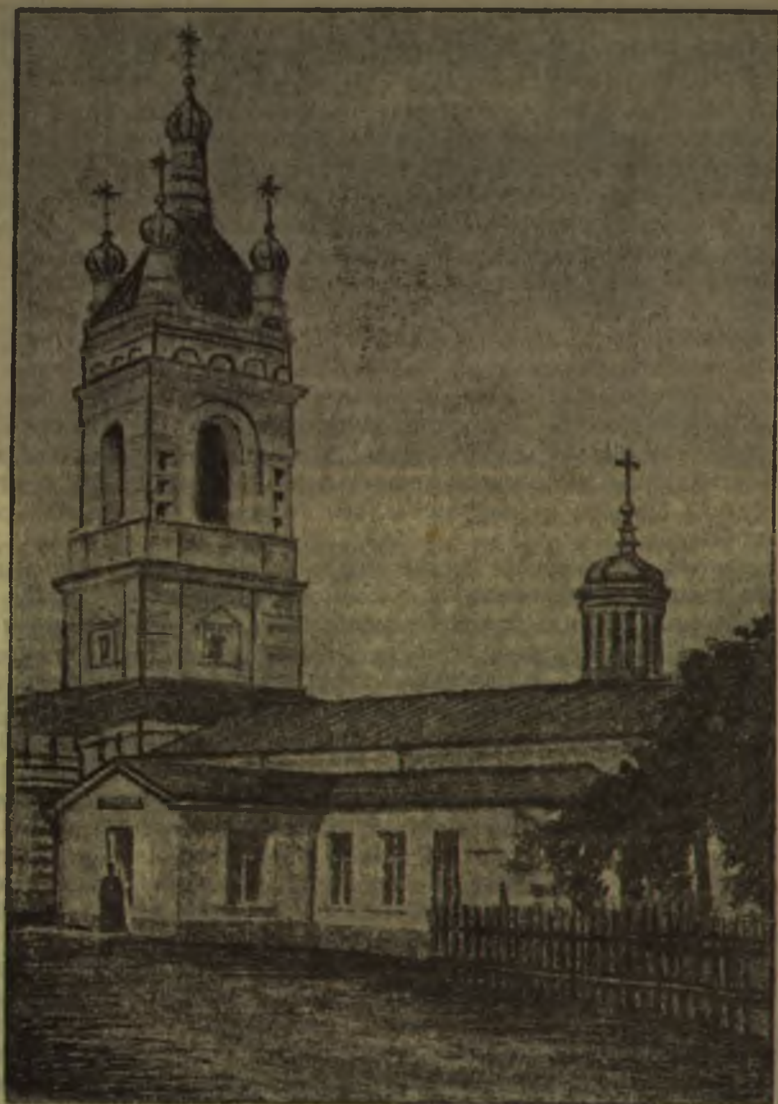
Imaginea unui principe ca Daniil din Galiciu, care a fost nevoit să meargă la curtea tătărească, să se închine hanului păgân şi soţiei lui, şi cu groază se aştepta să-i fie cerută şi închinarea tufei, doar era gata bucuros să bea lapte de iapă («cumâs»), este suficientă pentru a ne convinge că această vasalitate nu era uşoară[2]. Nu mai vorbim de plata tributului şi de abuzuri tătăreşti.

Şi iată să ne închipuim, ce ar fi fost dacă Tătarii s'ar fi înţeles cu vreo ţară vecină Ruşilor, de exemplu cu Polonia, cedându-i jumătate dintr'un principat rusesc, conform unui tratat, încheiat după toate formele procedurei internaţionale de atunci? Ce ar fi spus Ruşii? Cu acelaşi sânge rece ar fi susţinut ei că această jumătate e luată dela Tătari, deci Ruşii au încercat să aibă vreun drept asupra ei, sau din contra ar fi încercat să dovedească că Tătarii erau numai suzerani, iar de fapt teritoriul aparţinea Ruşilor? Nu ne îndoim că tocmai aceasta a două teză ar fi fost susţinută cu toată convingerea şi cu toată tăria.

Prin urmare în afară de dreptul scris, pur formal, şi tratate internaţionale, există noţiunea dreptăţii, baza adevărată a fiecărui

1 *N. Costomarov. Istoria rusă în biografii ale principalelor personalităţi*, vol. I, S.-Petersburg, 1911, p. 163—166.

2 *N. Costomarov.* Ibidem, p. 85-86.

Biserica Sf. Nicolae din Chilia Nouă, zidită de Vasile Lupu.

drept adevărat şi a fiecărui tratat internaţional trainic, nu efemer, «ein richtiges Recht», după cum ar spune Germanii.

Tratatul ruso-turc din 1812, prin care a fost răpită Basarabia, a desconsiderat dreptul la vieaţă a poporului românesc, reducându-i spaţiul vital, şi este un rezultat al egoismului rusesc, fiind lipsit de orice dreptate.

Biserica de lemn din Sculenii Vechi (jud. Bălți), ziolită în anul 1822.

Aşezările omeneşti în Basarabia moldovenească.

Regiunea orientală a Moldovei, ce poartă astăzi numele de Basarabia, era bine populată chiar la începutul secolului al XVI-lea. In documentele interne (mai ales urice din timpul lui Ştefan cel Mare) se pomenesc foarte multe sate cu denumiri curat moldoveneşti[1].

Iată, de exemplu, în partea mijlocie a Basarabiei sunt pomenite satele: Unchiteşti (1483), Cunicia (1456), Şestaci (1494), Rezina (1495, mai târziu ajunge să fie proprietatea neamului lui Tăut Logofătul, şi apoi trece la Huhulea şi urmaşii lui), Cinişeuţi (1495), Vadul Jorei (1475), Mărzeşti (1470), Târzieni (1447), Hirova (1495), Pocşeşti (1500), Voinova (1436), Vărzăreşti (1420), Măşcăuţi (1453), Izbeşti (1453), Vulcăneşti (1443), Grozeşti (1479), Bujor (1489), Leuşeni (1442), Călmăţui (1490), Boghiceni (1489), Paşcani (1495), Ciopleni (1493), Mereni (1475), Răzeni (1485), Telişţea (1443), Gangura (1485), ş. a.

Mai jos de Tighina pe malul Nistrului şi la Prut găsim pomenite satele: Chiţcani (1456), Leonta (1447), Zărneşti (1494), Roşa (1502) şi de sigur existau Purcari, Olăneşti, Palanca ş. a.

In partea de Nord a provinciei existau satele: Zabriceni (1479), Brânzeni (1490), Lipnic (1470), Clocuşna (1447), Şirouţi (1453), Hiloveţ (1552), Gvozdauţi (1503), Belosauţi (1447), Ojevo (1447), Coleşeuţi (1447), Rucşin (1456) ş. a.

Şi mai mult se impoporează provincia după Ştefan cel Mare[2].

La 1517 lui Luca Arbore, portarul de Suceava, se dă Soloneţul împreună cu Cosacevţii, Trincinţii, Strijacovţii, cu condiţia să slujească la Soroca. Şarpe-Postelnicul are Puhacenii şi Şerpenii.

In 1527 pe timpul lui Petru Rareş se pomeneşte Chigheciu la râul Ialpug, şi puţin mai târziu Curclucenii Lăpuşnei. In 1552 se pomeneşte Bilăuţii din Hotin, moştenirea lui Bilău, Rovacăuţii şi Tomeştii Grecenilor.

In 1559 mânăstirea Căpriana, înfiinţată de Stefan cel Mare, avea satele Lozău, Preajolteni, Oneşti, Sadova, Băliceni, Luceni, Vorniceni, Dumeni, Glavaşeni, Bisericani, Purcanii-de-jos. In 1596 se pomeneşte un sat domnesc pe râul Ialpug, Bărboşii. Tot atunci Răzvan cumpără dela neamurile Puica şi Grecul satul Puicenii pe Răut. Draghici Bogza Logofătul, prins de Tătari la 1574, are satul Stăpâneştii pe Cahul.

Şi e interesant că elementul românesc era atât de puternic în

---

1 Harta Basarabiei la începutul secolului al XVI-lea, întocmită pe baza documentelor, publicate de *M. Costăchescu* (Documente moldoveneşti inainte de Ştefan cel Mare, vol. I-II, Documente moldoveneşti dela Ştefan cel Mare, 1933) şi *Ioan Bogdan* (Documentele lui Ştefan cel Mare, vol. I-II), v. la *A. Boldur: Contribuţii la studiul istoriei Românilor.* Istoria Basarabiei, vol. I, p. 307.

2 *N. Iorga: Basarabia Noastră*, Vălenii-de-Munte, 1912, p. 28 ş. u.

Catedrala din Chişinău.

regiunea Basarabiei, încât chiar după transformarea Tighinei în raiaua Benderului în 1538, begui de Bender scrie pe la 1580 starostelui polonez de Raşcov româneşte[1].

Tot aspectul vieţii româneşti de aci îl simţim şi în descrierea călătoriei francezului François Pavie, baron de Fourquèvaux, făcută de el în 1585. In această descriere autorul vorbeşte de locuitorii regiunii, îmbrăcaţi în piei de oaie şi la picioare, în loc de încălţăminte, alte piei sau muşchiu sau scoarţă de copaci, legate şi strânse dedesupt şi de asupra cu sfoară». In drum pe lângă Hotin autorul întâlnea «câte douăzeci, treizeci de care şi pe fiecare din ele câte o fată ce se întorcea de la târgul din apropiere: toate foarte frumoase, deşi fără meşteşug, cu flori în păr, ca să arăte că sunt de măritat», călătorul «cumpăra dela ele în treacăt lapte, prepeliţe — ce se zic în limba lor aşa — şi ouă».

---

1 *N. Iorga,* Ibidem, p. 42.

Călăuza lui cu nume de Octavian, care îndeplinea pe lângă baronul rolul de tălmaciu, ştia slavoneşte puţintel[1].

La sfârşitul secolului al XVI-lea vedem pomenite în documente istorice seliştea Andreicăuţii, sau Bozovinţii, şi Varticenii, ambele sate proprietatea lui Vartic, Vistearcă, Levenţi, Precăuţi, Perhăuţi dela Nistru, Ploscăuţii, Ruginţi pe Ciuhur şi Golăeşti (ambele proprietatea boerului Golăe) Burnăreşti.

Secolul al XVII-lea este atât de abundent în denumiri de sate în documentele moldoveneşti, încât ar fi greu să le înşiri toate. Voiu da numai câteva exemple. Familia Stroici avea Grozenţi în ţinutul Hotinului, Volcineţul Sorocăi, Tiliţa, Albeşti pe Soloneţ, Bălăneşti, Ionăşeşti pe Răut. Movileştii aveau în regiunea dintre Prut şi Nistru întinse moşii, anume satele: Nelipouţii Hotinului, Iurcenii în Soroca, Stănileştii Hotinului, Coteleva, Sancăuţi, Mărgeninţii, Şişcăuţii zis şi Novo-Seliţa, Sublinţi la Soroca, Năpădova şi multe altele.

Miron Costin avea satele: Sancăuţii, Ruşinţii la Hotin, Crăncăuţii, Ghipicica, Cotujenii, Zmunţenii, Scobircenii, Oprişenii, Vaslăuţii, Sudarsa, Brazcăuţii, Coşelniţa, Buzenii, Bărbova, Căcăcenii, Bărbuşcanii la Soroca, Mâncăuţii, Vepreuca, Tirobcenii, Cucuieţii, Mărculeştii, Rogojenii pe Răut, Davida la Orheiu.

De asemenea şi mulţi alţi boieri moldoveni aveau în stăpânire sate din această parte a statului, de exemplu, Prajescul, Ureche cronicarul, Donici, Ciogolea, Bucioc, Sturdza, Buhuş, Dabija-Vodă, Cogălniceanu, Cantacuzino.

Judeţele Orheiu, Lăpuşna şi Soroca erau pline de boieri mici, răzeşi, stăpânitori de sate în devălmăşie.

Un mare avânt în desvoltare iau oraşele basarabene în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea[2]. Acum se întemeiază o mulţime de târguri.

Oraşul Bălţi, care ca aşezare omenească este creat de Moldoveni, a fost ars de Tătari la finele secolului al XV-lea şi restabilit din nou de Moldoveni. Denumirea lui înseamnă locuri mlăştinoase[3].

In Nordul Basarabiei satul Atachi, situat în faţa oraşului Moghilău, devine târg, pentru trafic pe linia Sculeni — Nistru.

Deasemenea tot în acest timp apar târgurile Briceni şi Vadu-Raşcov, primul între Prut şi Nistru şi al doilea la Nistru.

La o distanţă de 30 kilometri de Hotin apare târgul Lipcani. El s'a desvoltat graţie legăturii, pe care o făcea între Hotin, Iaşi şi Botoşani. Aici stăteau oamenii, ieşiţi din Lituania, pe care Mol-

---

1 Ibidem, p. 47-50.

2 Ibidem, p. 70 ş. u.

3 *Gh. Ghibănescu: Slobozia Bălţilor.* Ispisoace şi Zapise, vol. VI 2, p. 1 şi *P. Cruşevan: Basarabia,* Moscova, 1903, p. 223; *A. Zaşciuc. Materiale pentru geografia şi statistica Rusiei.* Oblastea Basarabiei; S.-Petersb., 1862, vol. II, p. 156, respinge părerea că cuvântul Bălţi ar fi rusesc (dela «belăi», alb) şi afirmă cu dreptate originea moldovenească a cuvântului.

Catedrala din Chişinău cu ambele ei clopotniţe.

dovenii îi numeau Lipcani[1]. Ei făceau negoţ, dealtfel erau îndeletniciţi în toate, făcând unele servicii şi statului.

Un târg foarte mare era şi Faleştii, care în 1792 aparţinea familiei Balş.

Toate aceste târguri, cu oarecare excepţie pentru Lipcani, la începutul existenţei lor, erau populate de Moldoveni, deoarece găsim indicaţiuni despre populaţia lor moldovenească la autorii ruşi. Chiar sub dominaţiunea rusească, după scurgerea unui timp îndelungat, ele şi-au păstrat caracterul moldovenesc, după cum pentru majoritatea covârşitoare a acestor târguri ne informează un autor rus, căpitanul A. Zaşciuc[2].

1 *A. Zaşciuc*, Ibidem, vol. II, p. 191.
2 Ibidem, p. 188-196.

Despre oraşele întemeiate mai de mult, ştim că la Orheiu străzile erau «podite» ca la Iaşi, Hotinul la 1653 era păzit de stegari iuzbaşi, Lăpuşna, despre care avem pomenire în documente la 1470 şi 1489, acum la 1680 este păzită de Cârstian Căpitanul ş.a.

Satul cu numele Chişinău în domnia lui Istrati Dabija se transformă în târg[1].

Un document din domnia lui Duca Vodă din 2 Maiu 1666 pomeneşte de «târgoveţii Chişinăului»[2]. In secolul următor acest târg devine foarte populat, are o hală de piatră, vreo trei sute de case bune, biserici, prăvălii etc. Populaţia lui se compune din Moldoveni şi în mică parte din Armeni şi Evrei[3]. Târgul Chişinău e un târg, situat pe pământul mânăstirei Sf. Vineri şi Bălica din Iaşi. Insă dependenţa lui de mânăstire este încontinuu contestată de locuitorii lui.

In afară de târgurile amintite apar în Basarabia o serie de alte târguri ce înviorează vieaţa întregei provincii: în apropiere de Chişinău-Călăraşi, populat de Moldovenii slujitori, Hânceşti, numit aşa după numele vestitului revoluţionar Mihalcea Hâncu dela sfârşitul secolului al XVII-lea, Criuleni la Nistru şi Sculeni la Prut pentru a face legătură între Moldova centrală şi Dubosarii şi Balta pe cealaltă parte a Nistrului. Sculenii aparţineau moşieresei Roznovanu[4].

Mai ales ca un punct comercial important se prezintă Teleneşti, întemeiat la 20 Decemvrie 1796 de către Alexandru Ion Calimah[5].

In Sudul Basarabiei vedem: târgul Căuşanii, care probabil a fost întemeiat de Moldoveni, însă utilizat ulterior de Tătari, tot timpul cât au stat Tătarii în Bugeac; târgul Reni, care în vechime se numea de Moldoveni Tomarova şi despre care Dimitrie Cantemir ne spune că garnizoana acestei localităţi, era compusă din Moldoveni[6], târgul Leova — pe malul Prutului a luat fiinţă la începutul secolului al XVII-lea.

Din cele de mai sus rezultă că regiunea orientală a Moldovei a fost foarte bine populată şi a trăit în cuprinsul acestui stat cea mai intensă vieaţă românească. Deci părerea despre pustietatea Basarabiei şi că ar fi populat-o ulterior Ruşii, nu este decât o legendă, pusă în circulaţie de răuvoitorii statului român, pentru a înduce lumea neştiitoare în eroare.

---

1 Foarte mult timp sub dominaţiunea rusească partea de sus a oraşului Chişinău purta numele de mahalaua rusească. *A. Zaşciuc*, Ibidem, p. 98.

2 *Operele Comisiunii guberniale a arhivelor basarabene*, Chişinău, 1902, vol. II, p. 237.

3 *Fon-Raan: Jurnalul războiului în Moldova şi Valahia în 1787—1790*. Chişinău, 1892, p. 51.

4 *A. Zaşciuc* Ibidem.

5 *M. Costăchescu: Satul şi târgul Teleneşti din ţinutul Orheiului*, Iaşi, 1930, p. 30.

6 *D. Cantemir: Descrierea Moldovei*, p. 22: Timarova, corect Tomarova.

La aceasta mai putem adăuga că Basarabia era şi o regiune bogată. Din «Socoteala pentru gostină a oilor din Moldova» din 1591 se vede că deşi Basarabia, ca provincie mărginaşă, suferea mult de pe urma deselor năvăliri ale Tătarilor şi Cazacilor, totuşi populaţia ei rămânea destul de înstărită. Ţinuturile basarabene au dat visteriei: Hotin — 5.901 de oi , Orheiu — 4.376, Lăpuşna — 2.840, Chigheciul — 5.000 şi Soroca — 5.000[1], pe când celelalte ţinuturi din Moldova dădeau mai puţin, de exemplu Bârladul abia 1.500, Bacăul mai puţin de 3.000 etc.

Şi tocmai această regiune, atât de vitală pentru Moldova, se răpeşte de Ruşi în 1812, ca o urmare firească a politicei de expansiune rusească imperialistă în Balcani.

CAPITOLUL 4.

Imperialismul rusesc în Balcani şi pierderea Basarabiei.

Raporturile ruso-române în secolul XVII ne depăşesc ideea unui protectorat rusesc asupra principatelor române, cu respectarea independenţei şi tuturor drepturilor lor. Nu se prea deosebesc de ele înţelegerea lui Petru cel Mare cu Constantin Brâncoveanu, domn al Munteniei, şi tratatul încheiat în 1711 cu Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei. Moldova urma să-şi păstreze hotarele sale până la Nistru, inclusiv Bugeacul, însă era obligată să dea Ruşior ajutor şi aprovizionare în războiul lor împotriva Turcilor. Războiul ruso-turc din 1711 a adus lui Petru cel Mare o mare înfrângere. El abia a scăpat să nu fie capturat de Turci. D. Cantemir cu toată familia sa şi cu mulţi boieri a fost nevoit să se refugieze în Rusia.

Imperialiştii ruşi ţarişti nu-şi ascund desamăgirea faţă de această întorsătură a războiului. Iată ce scrie un istoric al armatei ruse, Kersnovschi:

«Expediţia la Prut — este un războiu al posibilităţilor scăpate. Dacă Petru ar fi consimţit la propunerea sultanului, hotarul Rusiei ar fi fost trasat atunci la Dunăre. Ar fi fost realizat visul lui Sviatoslav... *Moldova şi Valahia, intrând în compunerea imperiului (rusesc), s'ar fi asimilat în timp de 200 ani cu desăvârşire, şi noi nu am fi avut o Românie duşmană.* Nu ar fi fost nevoie de a vărsa torente de sânge la Oceacov, Ismail, Rusciuc, Silistra, şi de a purta cinci războae în timp de 100 ani. Bulgaria şi Sârbia ar fi fost eliberate cu o sută de ani mai de vreme... Suvorov n'ar fi atacat Ismailul, ci Adrianopolul, iar Kutuzov ar fi dictat pacea Porţii *nu la Bucureşti (care ar fi fost atunci un oraş rus gubernial)*, ci la Ţarigrad. Toată istoria Rusiei s'ar fi dezvoltat altfel»[2].

---

1 *E. Hurmuzaki: Documente*, vol. XI, p. 224-226 şi 228—229.

2 *A. A. Kersnovschi: Istoria armatei ruse.* Ediţia ziarului «Ţarschii Vestnic» (Monitorul Ţaresc), partea I (1706—1814), Belgrad, 1933, p. 37-38.

Sinceritatea aceasta a unui autor rus emigrant este pentru noi, Românii, foarte preţioasă. Alţii o ascund sub masa sentimentelor idealiste şi desinteresate.

La succesorii lui Petru I ideea expansiunii ruseşti spre Sud se întăreşte. In războiul ruso-turc din 1735—1739, cel puţin la sfârşitul lui, Ruşii au obţinut succese. La începutul lunei Septemvrie 1739 generalul rus Münich a ocupat Moldova şi la 5 Septemvrie a reuşit să încheie cu stările sociale ale Moldovei un tratat de supuşenie, în care se prevedea un fel de închinare vasală Rusiei cu păstrarea unei oarecari independenţe interne a Moldovei, dar şi cu poveri financiare şi naturale[1]. Se bănuia că Münich visează postul de domn al Moldovei[2].

Prin tratatul dela Belgrad din 1739, care a pus capăt acestui războiu, Rusia şi Turcia şi-au păstrat vechile hotare[3].

Adevărata expansiune rusească în Balcani începe în domnia Împărătesei Ecaterina a II-a. Dela jumătatea secolului al XVIII-lea şi până la jumătatea secolului al XIX-lea Rusia duce în Balcani o politică de cuceriri într'un stil mare. Două războaie, pe care le-a avut Ecaterina cu Turcii (1768—1774 şi 1787—1791), i-au adus mărirea prestigiului şi cuceriri[4].

In cursul primului războiu, Ruşii au ocupat Hotinul, Iaşii şi Bucureştii. Moldovenii şi Muntenii au depus jurământ împărătesei.

Care au fost intenţiile ei, se vede din condiţiunile păcii, comunicate confidenţial lui Frederic al II-lea. Printre altele Rusia cerea *a se lăsa în stăpânirea ei principatele dunărene*, ca recompensă pentru cheltuielile războiului, pe un timp în care s'ar putea acoperi aceste cheltuieli din veniturile Moldovei şi Munteniei. Impărăteasa ar putea renunţa la recompensa bănească, dacă Poarta ar recunoaşte independenţa principatelor, şi hotarul între Poartă şi principate ar deveni Dunărea.

Anexarea principatelor la Ruşia a întâmpinat opoziţia Austriei.

Pacea a fost încheiată la Kuciuk-Kainardji, un sat în apropiere de Silistra la 10 (21) Iulie 1774[5]. Reprezentantul Rusiei la Poartă a căpătat dreptul de a vorbi în folosul principatelor române. In afară de unele avantajii pentru Moldova şi Muntenia, s'a prevăzut

---

1 *Colecţia completă a legilor imperiului rusesc*, Nr. 7891. A. D. *Xenopol: Istoria Românilor*, Buc., 1929, vol. IX, p. 61.

2 *Colecţia Societăţii istorice ruse împărăteşti*, vol. 86, p. 450, din rapoartele ambasadorului francez Chetardy, citat de *A. Cociubinschi: Graf Andrei Ivanovici Osterman şi partajul Turciei.* Din istoria chestiunii orientale. Războiul a cinci ani (1735—1739), Odesa, 1899, p. 486, nota.

3 *Mihordea: Contribuţii la istoria păcii din Belgrad*, 1739, Craiova, 1935: *Colecţia completă a legilor imperiului rusesc*, 28 Dec. 1739, Nr. 7982; *A. Cociubinschi*, Ibidem.

4 *E. Laloy: Les plans de Catherine II sur la conquête de Constantinople, Paris, 1913; M. N. Bogdanovici: Expediţiile lui Rumianţev, Potiomkin şi Suvorov în Turcia, S.-Petersb., 1852; Z. Petrov: Al doilea războiu turcesc în domnia împărătesei Ecaterina II S.-Petersb., 1888, I—II.*

5 *Colecţia completă a legilor imp. rusesc*, 10 Iulie 1774, No. 14.164.

Antioh Cantemir, fiul lui Dimitrie Cantemir, poet, deschizător de drumuri în literatura rusească (1709—1744).

dreptul lor de a avea reprezentanți de drept internațional pe lângă Poartă.

Dar ceea ce este și mai important, Rusia capătă dreptul de protecție a religiei ortodoxe în Turcia. Acest drept îi servește apoi de pretext pentru intervenții sistematice în afacerile interne ale Turciei.

De acum înainte Rușia urmărește în peninsula balcanică două scopuri principale[1]:

---

1 *S. Gigarev. Politica rusă în chestiunea orientală*, Moscova, 1896, I—II; *Djuvara: Cent projets de partage de la Turquie*, Paris. 1914; *N. Iorga: Histoire des relations russo-roumaines*, Iași, 1917.

1. Să pună stăpânire pe strâmtorile Bosfor şi Dardanele şi pe Constantinopolul şi

2. Să facă cuceriri teritoriale. Statele române, devenind dela 1792 vecine cu Rusia, sunt expuse în primul rând agresiunii ruseşti.

După acest prim succes mare, Ecaterina nutreşte planuri de reforme radicale în Balcani. Ea se gândeşte la împărţirea Turciei pentru a restaura imperiul grecesc de odinioară. In fruntea acestui imperiu era desemnat să stea nepotul împărătesei Constantin. Dacă distrugerea Turciei s'ar arăta imposibilă, ar putea *să fie creat din Moldova şi Muntenia un stat mai mic, neatârnat, Dacia. In fruntea lui era pregătit să stea însuşi favoritul ei principele Potiomkin*[1].

Al doilea războiu s'a terminat cu pacea dela Iaşi, din 1791. Crimeia, din cauza căreia a izbucnit războiul, a rămas Ruşilor. Hotarul Rusiei se mută la Nistru şi astfel Ruşii devin vecini cu Moldova[2].

Succesorul Ecaterinei Pavel se gândea la *anexarea pentru Ruşi a «României, Bulgariei şi Moldovei»*, conform planului lui Rastopcin, însă el a fost asasinat înainte de a fi păşit la realizarea planului[3].

Impăratul Alexandru I exercită o influenţă la curtea turcească şi când ea i se pare insuficientă, duce la încordare relaţiile cu Turcia. Izbucneşte un războiu de 6 ani (1806—1812), care se termină cu sfâşierea Moldovei. Din trupul ei se rupe Basarabia.

Acest războiu cu rezultatul lui trist pentru Români nu era, decât o consecinţă firească a luptelor diplomatice şi militare ruso-franceze. Pierderea Basarabiei în folosul Rusiei stă în umbra lui Napoleon I[4].

Ruşii propuneau lui Napoleon împărţirea Turciei, urmând ca Ruşia să primească din moştenirea turcească Moldova, Muntenia, Bulgaria, «poate» Serbia, Constantinopolul, Bosforul şi Dardanelele, iar Franţa să-şi anexeze Moreea, Egiptul, Albania, Siria şi o parte din Bosnia.

Napoleon nu era dispus să accepte acest proiect[5]. Intrevederea între cei doi împăraţi Alexandru I şi Napoleon I dela Tilsit din 1807 nu dă rezultate definitive. Totuşi la întrevederea dela Erfurt din 1808, Napoleon a consimţit la încorporarea în Rusia a Finlandei, Moldovei şi Munteniei, iar Alexandru a recunoscut pe fratele lui Napoleon ca rege spaniol.

---

1 Er. Martens: Colecţia tratatelor, vol. II, p. 133—134; *A. D. Xenopol: Istoria Românilor*, vol. IX, p. 206 ş. u.

2 *Colecţia completă a legilor imp. rusesc*, Nr. 17.008.

3 *S. Gigarev*, Ibidem, vol. I. 251—252.

4 *M. N. Bogdanovici: Istoria domniei împăratului Alexandru I, S.-Petersb., I—VI, 1869—1871; Albert Vandal: Napoleon et Alexandre I*, Paris, I—III, 1891—1896, trad. rusă, S.-Petersb., 1910—1913; *N. C. Şilder: Imp. Alexandru I, vieaţa lui şi domnia*, I—IV, ediţia a 2-a, S.-Petersb., 1904; *S. M. Soloviev: Imp. Alexandru I*. Politica. Diplomaţia. S.-Petersb., 1877; L. A. Casso: Rusia la Dunăre, Moscova, 1913; *A. Boldur: Contribuţii la studiul istoriei Românilor*. Istoria Basarabiei, vol. III. Sub dominaţiunea rusească, p. 25—36.

5 *Vandal*. Ibidem, vol. I, cap. VIII, în trad. rusească, p. 286—310.

Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei.

Ruşii se grăbesc să-şi realizeze dorinţa. *La 15 Aprilie 1810 ei notifică încorporarea principatelor dunărene, iar principele Prozorovschi avea pregătit şi un proiect de organizarea lor administrativă*, în care se prevedea divizarea lor *în patru gubernii*, după modelul rusesc[1].

Dar neînţelegerile ruso-franceze au început să se accentueze. In 1811 ambele părţi se pregătesc pentru războiu. In asemenea împrejurări trebuia să fie grăbită pacea cu Turcia. Programul rusesc

1 *L. Casso.* Ibidem, p. 68.

Ecaterina Smaranda Cantemir, fiica lui Dimitrie Vodă Cantemir.

era imposibil de realizat. De aceea pacea se încheie cu anexarea unei părţi a Moldovei până la linia râului Prut[1].

Istoricul rus M. Pocrovschi afirmă că războiul ruso-turc din 1806—1812 s'a terminat pentru Ruşi «aproape cu nimic[2]. Desigur pentru Rusia cu imensa ei întindere, acest teritoriu prezenta o importanţă secundară, însă pentru Moldova el era aproape jumătatea statului întreg şi încă partea cea mai fertilă şi cea mai bogată.

Astfel a fost nedreptăţit un popor, ce îşi punea speranţa de eliberare în puterea creştină a Rusiei.

Dacă ordinea revoluţionară, realizată de Napoleon în Europa, s'ar fi menţinut pe baza înţelegerii ruso-franceze, Anglia ar fi fost zdrobită, iar principatele române ar fi fost anexate la Rusia în

1 *Colecţia completă a legilor imp. rusesc*, 16 (28) Mai 1812, Nr. 25.110; *G. Martens: Nouveau recueil des traites*, vol. III, p. 379.

2 *M. N. Pocrovschi: Politica externă a Ruşiei în primele decenii ale secolului al XIX-lea.* Istoria Rusiei în sec. XIX, ediţia Granat, vol. II, p. 546, precum şi *Diplomaţia şi războaie ale Rusiei ţariste în secolul al XIX-lea*, Moscova, 1924, p. 3—106.

întregime, pentru ca în viitor ele să repete, mutatis mutandis, soarta unei Polonii sau a Finlandei.

Insă Desfăşurarea evenimentelor, dictată de logica intereselor interne şi externe ale fiecărui stat mare din acel timp, a dus la alte rezultate, decât cele plănuite, şi Moldova a pierdut teritoriul dintre Prut şi Nistru în folosul Rusiei, după cum puţin mai înainte în 1775 a pierdut Bucovina în folosul Austriei.

Sensul evenimentului istoric din 1812, este absolut clar. In acele timpuri, când se anexa Basarabia la Rusia, nu se ţinea cont de principiul naţionalităţilor. Diplomaţii se jucau cu teritorii ca în joc de cărţi.

Cu anexarea Basarabiei n'a încetat acţiunea de expansiune rusească în Balcani.

In 1826 printr'o convenţie semnată între reprezentanţii Turciei şi Rusiei la Cetatea-Albă (Akkerman), Ruşii îşi deschid posibilitatea directă de amestec în numirea şi destituirea domnitorilor.

In 1827—1829, în timpul lui Nicolae I, are loc un nou războiu ruso-turc, care deasemenea urmărea scopul distrugerii Turciei. Tratatul de pace dela Adrianopole din 1829, trece Rusiei gurile Dunării cu insulele, formate de braţele fluviului, precum îi recunoaşte şi dreptul de ocupaţie a principatelor pe timp de 10 ani[1].

Tratatul deschide pentru principate o eră nouă de libertate economică, deoarece şi sensul lui general era asigurarea libertăţii comerţului rusesc şi internaţional pe Marea Neagră. Dela el însă porneşte în principate şi o eră de administraţie rusească, pe baza Regulamentului Organic, elaborat în principate şi revizuit la Petersburg.

In 1848, anul revoluţiei în Muntenia, Rusia în înţelegere cu Turcia, o înăbuşe cu forţa sa armată şi înrăutăţeşte condiţiunile existenţei politice a principatelor, transformându-se în apărătoarea jugului turcesc.

Incurajat de succesele politicei sale, socotindu-se atotputernic în Europa şi subestimând forţa statelor apusene, Nicolae I se angajează în cearta între catolici şi ortodocşi din cauza cheilor templului Bithleem, şi nu mai poate opri alcătuirea coaliţiei duşmane din Turcia, Anglia, Franţa şi ulterior Piemontul. Planul lui, pe care l-a destăinuit lordului G. H. Seymoor, era transformarea principatelor române, Serbiei şi Bulgariei în, state neatârnate sub protectoratul Rusiei. Angliei, ca compensaţie, oferea Egiptul şi Creta[2]. Chestiunea Constantinopolului rămânea în suspensie. Impăratul i-a declarat că nu va permite Angliei sau unei alte puteri să ocupe Constantinopolul şi că nu-l va ocupa şi dânsul, în calitate de proprietar. E altceva, în calitate de «păzitor», dacă împrejurările îl vor sili să ocupe acest oraş provizoriu.

A început un războiu al coaliţiei împotriva Rusiei. Aliaţii au

---

1 *S. Gigarev*, Ibidem, vol. I, p. 407

2 *Djuvara*, Ibidem, p. 395—399; *D. A. Sturdza, Gh. Petrescu, D. C. Sturdza: Acte şi documente*, Buc., 1889, vol. II, p. 33.

asediat cetatea Sebastopolul. La 27 August 1855 ea a fost luată de Francezi. Fără a termina războiul, sub impresia insucceselor ruse militare şi diplomatice, împăratul Nicolae I moare subit şi succesorul lui Alexandru II cere pacea.

Planul lui Palmerston era împărţirea teritoriilor de margine ale Rusiei. Moldova şi Valahia cu gurile Dunării erau sortite să treacă la Austria. Au biruit însă vederile lui Napoleon al III-lea.

Prin tratatul dela Paris, din Martie 1856, statele învingătoare obligă Rusia la retrocedarea Sudului Basarabiei către Moldova, protectoratul creştinilor din Turcia va reveni marilor puteri, nu Rusiei numai, şi flota de războiu rusă din Marea Neagră e desfiinţată[1].

Cu transformarea principatelor române într'un organism unitar politic, speranţele ruse de acaparare a teritoriului românesc în întregime se spulberă.

Rămânea însă deschisă pentru Ruşi chestiunea părţii de Sud a Basarabiei, a cărei retrocedare o socoteau desonorantă pentru orgoliul rusesc şi aşteptau numai o conjunctură internaţională prielnică pentru a o răpi din nou.

In 1871, în timpul războiului franco-german, practicând amiciţia cu Prusia, împăratul Alexandru al II-lea a denunţat tratatul dela Paris în ce priveşte dispoziţiile lui cu privire la neutralizarea Mării Negre, interzicerea Ruşilor de a avea flotă de războiu şi regimul strâmtorilor, ceea ce a provocat proteste energice din partea Angliei şi Austriei. Conform formulei engleze, a fost convocată o conferinţă internaţională «fără o concluzie anticipată». Numai graţie bunăvoinţei Turciei, Ruşii au căpătat ridicarea măsurilor de restrângere a drepturilor ruseşti în Marea Neagră.

Dar în legătură cu aceasta a început să plutească în aer şi ideea înapoierei Sudului Basarabiei. Principalul teoretician oficial al curentului slavofil în Rusia N. Danilevschi în programul său de politică externă prevedea înapoierea Sudului Basarabiei statului rusesc[2].

Această dorinţă a putut să fie realizată de Ruşi puţin mai târziu, în timpul războiului ruso-turc din 1877—1878. Prilejul pentru aceasta s'a ivit în 1874 odată cu revoluţia Bosniei împotriva Turciei. In anul următor revoluţia s'a extins şi asupra Herzogovinei. Tratative diplomatice şi conferinţe internaţionale nu duc la rezultate, din cauza împotrivirii Turciei.

Sub presiunea opiniei publice ruse, inspirată de slavofili, împăratul Alexandru al II-lea declară Turciei războiu.

Pentru a asigura inacţiunea Austriei, la întrevederea împăraţilor

---

1 *M. N. Pocrovschi: Războiul din Crimeia.* Istoria Rusiei în sec. al XIX-lea, ed. Granat, vol. III, p. 1—68 şi *Diplomaţia şi războaie ale Rusiei ţariste,* p. 106—179; *A. M. Zaioncicovschi: Războiul oriental din 1853—1856 în legătură cu conjunctura politică contimporană.* S.-Petersb., 1908; Vicomte *De Guichen: La guerre de Crimee (1853—1856) et l'attitude des Paissances europeennes,* Paris, 1936.

2 *M. N. Pocrovschi: Chestiunea orientală.* Dela Pacea dela Paris până la Congresul dela Berlin (1856—1878). Istoria Rusiei, ibidem, vol. VI, p. 14.

Cetatea Albă la 1790.

Cetatea Ismail, atacată de către trupele rusești în 1790.

Franz-Ioseph şi Alexandru al II-lea la Reichstadt din 15 Ianuarie 1877, s'a convenit ca Austria în caz de biruinţă a Ruşilor asupra Turciei, să ocupe Bosnia şi Nerzogovina. Pe de altă parte pentru a obţine consimţământul României la trecerea trupelor ruse peste teritoriul românesc, după tratative îndelungate, a fost încheiată la 4 Aprilie 1877 o convenţie ruso-română cu privire la trecerea armatei ruse prin România, prin care se garanta integritatea teritoriului românesc. Guvernul român privea acest războiu, ca un moment prielnic pentru a câştiga neatârnarea politică.

Reprezentantul României la Petersburg generalul Ion Ghica oferea guvernului rusesc şi ajutorul militar român, însă oferta de colaborare a fost respinsă. A doua încercare în acelaşi sens, făcută de principele Carol la Ploeşti direct ţarului, a fost lăsată fără răspuns.

Dar a început războiul şi abia atunci s'a văzut de Ruşi, cât de necesar le este ajutorul românesc. Armata rusească se afla într'un adevărat haos, pe când la Români domnea cea mai perfectă

Intrevederea dela Tilsit din 1807 a celor trei împăraţi: Alexandru I, Friedrih Wilhelm III al Prusiei şi Napoleon I.

ordine. Insăşi autorii ruşi, făcând comparaţie între ambele armate, simt ruşine pentru stările din armata rusească[1].

O serie de insuccese în faţa Plevnei cu pierderi considerabile de oameni, pun armata rusă în greu impas. Ţarul şi marele duce Nicolae Nicolaevici cer asistenţa militară a României.

«Acum, după expresiunea istoricului M. Pocrovschi asupra acestei armate române se puneau aproape toate speranţele»[2].

Principele Carol a acceptat colaborarea şi a fost numit comandant al oştirilor comune ruso-române dela Plevna.

Cu căderea Plevnei armata turcească s'a demoralizat. Era uşor acum Ruşilor să facă războiu Turcilor şi fără Români. Armata română şi-a fixat un alt obiectiv, iar Ruşii, continuând înaintarea lor în Balcani, au ocupat Adrianopol şi manifestau intenţia să cucerească neapărat Constantinopolul, dar au fost opriţi de Anglia.

La 19 Februarie 1878 la San Stefano au fost încheiate între Ruşi şi Turci preliminariile păcii, care tindea să creeze o Bulgarie mare, cu o întindere cât o jumătate a peninsulei balcanice. Bulgaria mare era menită să joace un rol de bastiment rusesc în Balcani sau un avantpost în expansiunea rusească spre Constantinopole şi strâmtori.

Ceea ce este şi mai interesant, prin art. 8 din acest tratat preliminar se prevedea dreptul armatei ruse de ocupaţie din Bulgaria de a păstra comunicaţia cu Rusia: *pe uscat prin România* şi pe mare prin Varna şi Burgos.

In afară de aceasta se proiecta luarea dela România a *părţii de Sud a Basarabiei* în schimbul Dobrogei.

Românii nu au fost admişi să participe la încheierea acestei păci.

Oraşul Sebastopol.

1 *M. Gazencampf: Jurnalul meu* (1877—1878). S.-Petersb., 1908, p. 115, 122, 136.

2 *M. N. Pocrovschi*, Ibidem, p. 51.

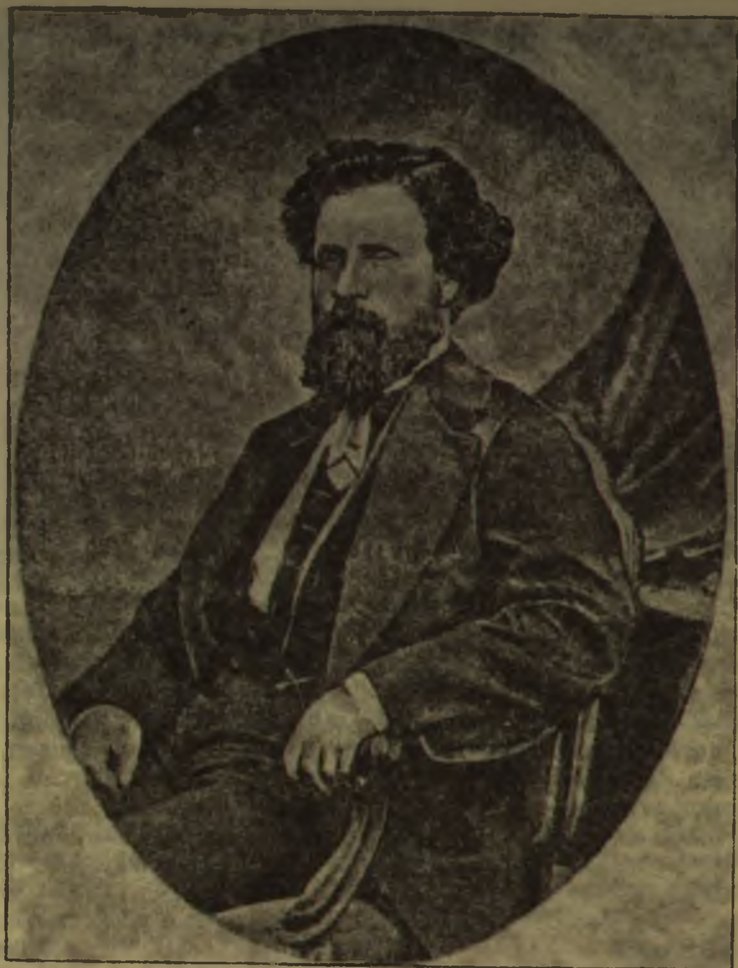
Principele Carol I.

Ei prin I. C. Brătianu şi M. Kogălniceanu au prezentat puterilor semnatare ale tratatului dela Paris din 1856 proteste repetate.

In urma nemulţumirii, ce exista în sânul marilor puteri şi mai ales a Angliei, a fost convocat în 1878 congresul dela Berlin, care, supunând revizuirii pacea dela San-Stefano, a redus mult din planurile ruseşti în Balcani.

In această vreme de încordare a raporturilor româno-ruse, nu a lipsit nici ameninţarea din partea armatei ruseşti.

Concesiuni importante, făcute Angliei şi Austro-Ungariei, au dus la încheierea tratatului dela Berlin, prin care marile puteri

I. C. Brătianu.

de pe o parte luau Romånilor Sudul Basarabiei, iar pe de altă parte le dădeau Dobrogea[1].

Romånia nu a consimţit la această răpire nouă şi congresul a înregistrat protestul Romåniei contra răpirii Basarabiei de Sud.

Astfel s'a terminat ultimul războiu ruso-turc, purtat sub semnul ideologiei slavofile de eliberare a popoarelor creştine de sub jugul turcesc, dar de fapt îndreptat spre cucerirea strâmtorilor şi Constantinopolului şi spre răpirea Sudului Basarabiei.

Şi-a mai adus aminte Rusia despre strâmtori şi Constantinopole

1 *G Martens: Nouveau recueil des traites*, 2-me Serie, t. III, p. 276 şi 149: congresul dela Berlin, protocoalele şi tratatul; *G. I. Brătianu; Le probleme de frontieres russo-roumaines pendant la Guerre de 1877—1878 et au Congres de Berlin*, Buc., 1928; *G. I. Brătianu; Bismark şi Ion Brătianu*, Buc., 1936.

în 1915, în timpul războiului mondial, dar odată cu izbucnirea revoluţiei ruseşti şi părăsirea câmpurilor de luptă de către armata rusească, ea a trebuit să renunţe pentru moment la visurile ei imperialiste pentru ca apoi succesoarea ei, Uniunea Sovietică, să pună şi mai brusc problema într'o conjunctură internaţională nouă din 1940.

Istoria diplomatică a expansiunei ruseşti în Balcani ne permite să facem următoarele concluzii:

1. Politica rusească în Balcani cu privire la Români dela ideea protectoratului asupra principatelor trece în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea la ideea anexării lor, dictată de egoismul naţional rusesc.

2. In urma unor acţiuni războinice anti-turceşti, Rusia reuşeşte să capete protectoratul rusesc asupra popoarelor ortodoxe din Turcia, inclusiv poporul român (1774) şi să răpească Basarabia (1812). Acest protectorat încetează în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fiind înlocuit cu protectoratul colectiv al puterilor semnatare ale păcii dela Paris din 1856. Dar Basarabia continuă să rămână sub dominaţiunea rusească, ca o mărturie vie istorică a intenţiunilor imperialiste ruse, cu privire la principatele române.

3. Dacă politica rusească în Balcani ar fi vrut să fie într'adevăr idealistă şi eliberatoare, ea ar fi trebuit să tindă la restabilirea independenţei Moldovei şi la desfiinţarea raialelor în favoarea acestei ţări şi nu la răpirea teritoriului ei. Urmărind interesele sale proprii şi nimic altceva, Rusia se îmbracă însă într'o haină ideologică de înalt altruism în favoarea popoarelor creştine, dar dacă interesele dictează, acest altruism e şi în favoarea Turciei contra popoarelor creştine.

4. Rusia a ocupat milităreşte ţările române de mai multe ori: în 1739 — Moldova, în 1769—1774 ambele principate, în 1788—1792 Moldova, în 1806—1812, 1828—1834 şi 1853—1854 ambele principate. De fiecare dată ocupaţia se răsfrângea foarte greu asupra vieţii economice a statelor române şi sărăcea populaţia. Nu numai odată reprezentanţii ei au cerut curţii împărăteşti «milă».

5. Primejdiile pentru naţiunea română din partea Ruşilor în acţiunea lor în Balcani erau foarte mari. Aceasta mai ales se poate afirma cu privire la secolul al XVII-lea şi la prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Iată cum apreciază aceste primejdii un istoric român, Radu Rosetti. Dacă între 1770 şi 1774, scrie el, s'ar fi întrebat Sârbii, Bulgarii sau Grecii, oricare din neamurile creştine zăcând sub groaznicul arbitrar al Turcilor, dacă primesc să schimbe stăpânirea sultanului pentru aceea a împărătesei ortodoxe, nu încape nici cea mai mică îndoială că ele ar fi primit cu însufleţire această schimbare care le închezeşluia viaţa, libertatea, averea şi cinstea celor ce le erau scumpi. *Astăzi ne îngrozim când ne gândim că o asemenea eventualitate ar fi fost cu putinţă*"[1].

---

1 *Originea şi transformările clasei stăpânitoare în Moldova,* Buc., 1906, p. 61.

Comisiunea ruso-română pentru aducerea la îndeplinire a hotărîrilor Congresului dela Berlin.

Sus: D. G. Vera, D. Poteca, Romanenco şi Polianov.
Jos: G. Liciu, Col. Dona, N. Catargi, Gen.-Maior Schebeco, guvernator al Basarabiei, Gen. de Hahn, Tabarovschi, Gen. Dombrovschi, Ivanov.

6. Astfel pentru conştiinţa naţională română revenirea Basarabiei la patria independentă a tuturor Românilor a fost şi este o chestiune de liberă desvoltare naţională, de eliberare a teritoriului românesc de sub orice jug, şi în primul rând de sub jugul cel mai recent şi pretenţios, de sub jugul rusesc. Vechea Turcie nu mai este, transformându-se într'un stat nou şi modern, care ştie ce înseamnă principiul naţionalităţilor şi libertatea altor popoare.

Nu mai există acum nici vechea Rusie. In locul Rusiei de ieri există aşa zisă federaţia republicelor, sau Uniunea republicelor sovietice socialiste. In acest conglomerat de republici Rusia este «numai o republică de Nord, republica Velicoruşilor», care nu are atingere de hotarele Basarabiei. Ar fi fost cu totul normal ca şi U. R. S. S., un stat nou, vecin cu România, să fi respectat toate drepturile ei, inclusiv dreptul ei, dictat de istorie, asupra Basarabiei.

PARTEA II.

BASARABIA SUB DOMINAŢIUNEA RUSEASCĂ ŞI MANIFESTĂRILE ROMÂNEŞTI ÎN VIEAŢA PROVINCIEI.

CAPITOLUL 5.

Manifestările româneşti în vieaţa Basarabiei (1812—1918), în general.

Dacă provincia dintre Prut şi Nistru ar fi fost slavă şi cu atât mai mult rusească, fără îndoială, într'o sută de ani, ea ar fi fost complect nivelată. Nu ai fi putut găsi, după scurgerea acestui termen, nici o urmă românească în vieaţa ei zilnică, şi ea nu s'ar fi deosebit cu nimic de celelalte gubernii ruse.

Realitatea ne dovedeşte contrariul. O sută de ani nu au putut schimba radical aceasta provincie. Cu toate succesele în direcţia rusificării şi colonizării, *ea îşi păstra caracterul său specific moldovenesc. Deosebirea între această provincie şi guberniile ruse rămâne fundamentală până la sfârşitul dominaţiunii ruseşti.*

Caracterul românesc se păstrează în orientarea şi mentalitatea claselor sociale din Basarabia, în cultura şi limba poporului, în vieaţa bisericească ortodoxă, şi în dreptul public şi privat al provinciei.

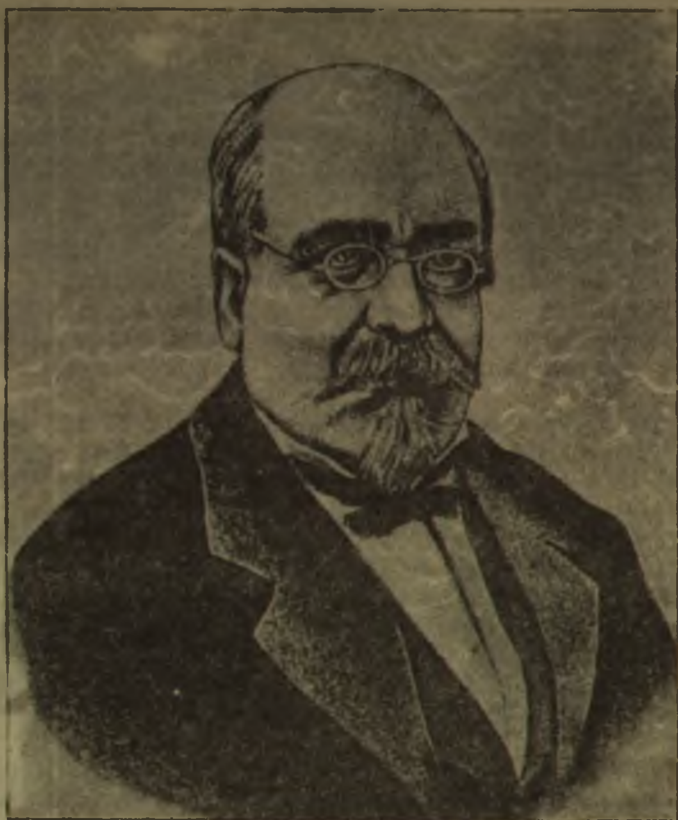
Nobilimea mult timp îşi păstrează mentalitatea românească, până când este pur şi simplu majorată de elementele ruseşti, în parte venite, cu calitatea de nobili gata din interiorul Rusiei, şi în parte, căpătând această calitate prin serviciul în Basarabia, în timpul rusesc. Cu toate acestea un curent cultural moldovenesc îl vedem existând până la sfârşitul dominaţiunii ruse.

Ţărănimea din contra şi-a păstrat completamente caracterul său etnic românesc. Cu toată colonizarea Basarabiei, ea se prezenta permanent ca majoritatea considerabilă a populaţiei şi ca un element de frunte, ce imprimă o notă naţională specifică. Pe când cărturarii şi-au însuşit cultura rusească, ţărănimea rămânea refractară culturii şi limbii ruseşti. In ţărănime circulau cărţi vechi şi noui româneşti, mai ales cu conţinut religios, şi ea nu cetea de loc cărţi ruseşti.

Limba română se menţine în uzul oficial până la jumătatea secolului trecut. Dar şi după aceasta vedem insistenţe, uneori încununate de succes, ce se depun pe lângă autorităţi, de a-i recunoaşte o sferă oarecare de întrebuinţare.

Multe figuri reprezentative ale provinciei luptă pentru cultura poporului, dacă nu sunt nevoite să fugă de persecuţiile poliţieneşti.

Biserica în mod constant întrebuinţează limba poporului, pentru a fi apropiată de el. A trebuit să fie adus la Chişinău, în 1908, un episcop rusificator Serafim pentru ca în foarte scurt timp să

Mihail Kogălniceanu.

se vadă, la ce dezastru poate aduce o politică bisericească nechibzuită (mişcarea inochentistă printre Moldoveni).

In sfârşit, Rusia, anexând Basarabia, a păstrat, în vederea particularităţilor locale, dreptul public moldovenesc, a publicat legi, recunoscând autonomia acestei provincii, şi numai foarte târziu a reuşit să-l înlocuiască cu dreptul public rusesc, iar în ce priveşte dreptul privat, el a supravieţuit tuturor vicisitudinilor istorice, păstrându-se până la 1928, când s'a introdus codul civil român.

Toate acestea ne îndreptăţesc să afirmăm că Basarabia şi sub dominaţiunea rusească, a rămas, ca şi înainte, moldovenească, românească, că spoiala rusească nu a fost decât de suprafaţă. Este perfect valabilă pentru toată perioada vieţii Basarabiei sub Ruşi constatarea, făcută în 1831 de către călătorul german Dr. Zucker, că în interiorul Rusiei Basarabia se numeşte câte odată *«Italia rusească»*; «aceasta n'o împiedică să fie privită *aproape ca străină»*[1].

---

1 *Dr. Zucker*, *Basarabia*, trad. de d-na *Maria Pelivan*, Chişinău, 1932, pag. 10.

CAPITOLUL 6.

Nobilimea şi rolul ei în provincie.

Nobilimea Basarabiei mult timp nutrea un fel de repulsie faţă de funcţionărimea rusă din Basarabia[1]. Exista în această provincie, aproximativ până la eşecul revoltei poloneze împotriva Ruşilor din 1863, o atmosferă naţională, o rezistenţă în apărarea intereselor populaţiei moldoveneşti. Nobilimea continua să reprezinte provincia, ca fragment din corpul statului moldovenesc.

Firul atitudinii de rezistenţă a nobilimii se stabileşte uşor pe baza izvoarelor ruseşti. Iată fapte, care legându-se unul de altul, ne dau o imagine bună a mentalităţii naţionale a provinciei în secolul trecut.

Incă nu amuţise bubuitul tunurilor ruse, încă se simţeau la fiecare pas urmările războiului, când nobilimea Basarabiei a fost nevoită să se apere împotriva prejudecăţii falşe cum că Moldovenii nu ar avea legi.

Un funcţionar rus zelos generalul Harting în 1814 stăruia la centru, la Petersburg, ca în provincia Basarabiei să fie introduse legile şi instituţiile ruse, iar nobilimea moldovenească să fie supusă pedepselor corporale. Nobilimea prin intermediul mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, s'a plâns însuşi împăratului[2]. Biruinţa a fost de partea nobilimii. Impăratul a ordonat ca nobilimea să fie lăsată în pace, iar Basarabia să-şi păstreze toate caracteristicile ei.

In 1819 se iscă o ceartă răsunătoare între generalul Bahmetiev, guvernatorul plenipotenţiar al Basarabiei, şi reprezentanţii nobilimii din organul de conducere autonomă a provinciei — Sfatul Suprem. Din cauza unei propuneri cu privire la ordinea şedinţelor Sfatului, reprezentanţii nobilimii, şi-au arătat nemulţumirea profundă. După părerea lor acceptarea propunerii generalului Bahmetiev ar însemna: «negarea fidelităţii basarabenilor», «insulta adusă naţiunii» şi «lipsa de ambiţie şi de cinste».

In acelaşi an se întâmplă şi un alt caz interesant la Cetatea Albă, foarte caracteristic pentru mentalitatea nobilimii de atunci. La Tribunalul ţinutal din acest oraş doi membri din trei, câţi erau în completul judecăţii, Machedon şi Grecul, au refuzat categoric să vorbească în limba rusă, să semneze procesele-verbale şi să

---

1 Cu privire la nobilimea Basarabiei în trecutul acestei provincii, v. următoarele lucrări: *A. Krupenschi: Scurtă schiţă asupra nobilimii basarabene.* S.-Peters., 1912; *G. Bezviconi: Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru,* Buc., 1940 şi *Românismul fruntaşilor moldoveni dintre Prut şi Nistru sub stăpânirea străină,* în «Revista Fundaţiilor Regale», 1941, Nr. 8—9, p. 486—513. Diferite spiţe genealogice şi caracteristici ale boierilor din Basarabia, vezi în revista *«Din trecutul nostru»* (dir. Gh. Bezviconi); *A. Boldur; Contribuţii la studiul istoriei Românilor.* Istoria Basarabiei, vol. III. Sub dominaţiunea rusească (Politica. Ideologia. Administraţia), Chişinău, 1940, capit. 2, 3 şi 5.

2 *A. Boldur: Autonomia Basarabiei,* Chişinău, p. 23 ş. u.

Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni,
exarh al Sf. Sinod în Moldova, Valahia şi Basarabia în anii 1808—1812
şi organizator al eparhiei Chişinăului şi Hersonului în 1812—1821.

facă cercetări în limba rusă. Bine înţeles aceşti membri au fost puşi în disponibilitate[1]. Dar observaţi ce curaj trebuia să aibă ei, împotrivindu-se întrebuinţării limbii statului!

Anii 1823—1826 sunt descrişi cu multe amănunte în «Memoriile» lui Vighel, fost vice-guvernator al Basarabiei[2]. Despre nobilimea de atunci Vighel scrie: «Nimeni din nobilii moldoveni nu ştia limba rusă şi nu avea curiozitatea să vadă Moscova sau Petersburgul. Din spusele lor se poate deduce că ei consideră Nordul nostru ca o ţară sălbatecă... Nobilii se socoteau conducători ai poporului şi ţineau mult la naţionalitatea lor»[3]. «Alexandru Sturdza nu-şi ascundea dorinţa de a vedea Moldova şi Muntenia un regat independent, adăugit cu Basarabia, Bucovina şi Transilvania»[4]. In curând în sânul nobilimii s'a stârnit o ură nemaipomenită din cauza unui memoriu, alcătuit de Vighel şi prezentat guvernatorului plenipotenţiar contele Voronţov la Odesa[5]. Prin acest memoriu Vighel defăima societatea moldovenească a Chişinăului şi cerea introducerea în Basarabia a legilor ruse.

Aflând despre aceasta, boierii moldoveni au cumpărat dela un funcţionar, în mod secret, o copie depe acest memoriu, pe preţul de 4.000 lei, şi imediat ce au luat cunoştinţă de conţinutul memoriului, au adresat guvernatorului plenipotenţiar rugămintea de îndepărtarea lui Vighel din provincie «ca vrăjmaş al poporului moldovenesc». Ura împotriva lui Vighel a atins culmea. Moldovenii au declarat guvernatorului că în cazul venirii lui Vighel la şedinţa Sfatului Suprem ei cu toţi o vor părăsi. Vighel mărturiseşte că împotriva lui era «întreaga naţiune».

Vighel a fost boicotat aproape de toţi, în afară de cinovnicii ruşi. Aceasta nu l-a împiedicat pe contele Voronţov să numească acest om indezirabil şi urît de nobilimea Basarabiei în postul de vice-guvernator. Numirea s'a făcut în 1825 cu deplină discreţie. Cu decretul de numire într'un plic închis Vighel a sosit din Odesa la Chişinău, şi, când membrii Sfatului Suprem erau toţi adunaţi, el s'a prezentat pe neaşteptate la şedinţă. S'a produs o lovitură de teatru.

Totuşi Vighel nu a putut sta în această funcţiune mai mult de 6 luni şi a plecat. Astfel s'a terminat lupta între nobilime şi Vighel, luptă în care nobilii moldoveni au arătat o solidaritate admirabilă.

Spiritul de nemulţumire creştea tot mai mult. Treptat autonomia Basarabiei se anihilează. Cea mai mare lovitură i-a fost dată în 1825, când Sfatului Suprem i s'a ridicat dreptul de a judeca fără apel.

---

1 Ibidem, p. 62—63.
2 *F. F. Vighel: Memorii*, 1865, partea VI.
3 Ibidem, p. 98 şi 144.
4 Ibidem, pa. 193—194.
5 Ibidem, p. 140 şi urm. şi *Observaţiuni asupra stării contemporane a Basarabiei*. «Russchii Arhiv», 1893, Nr. 1, p. 1—36. Comp. şi *A. Boldur; Contribuţii*, vol. III, Chişinău, 1940, p. 211.

Alexandru Sturdza.

Nimeni din nobilii moldoveni, în acest timp, nu se interesa de Rusia[1]. Viena era obiectul intereselor lor, iar dela 1830 — Parisul[2].

In 1826 s'a pus la ordinea zilei chestiunea alegerii delegaţiei nobilimii pentru a prezenta împăratului doleanţele provinciei. Din cauze necunoscute, delegaţia aleasă de nobilime, nu s'a mai prezentat împăratului.

Ştim însă ce chestiuni, în afară de autonomia judecătorească a provinciei, preocupau atunci nobilimea, deoarece în scurt timp după aceasta (în 1829) locţiitorul mareşalului nobilimii, bazându-se pe faptul că mulţi din locuitorii Basarabiei nu ştiu încă limba rusă, cere guvernatorului plenipotenţiar să fie permis populaţiei a înainta cereri în limba moldovenească şi hotărîrile să se publice în ambele limbi. Guvernatorul a încuviinţat această cerere[3].

Dintr'o scrisoare a lui Voronţov din anul următor la adresa

1 *F. F. Vighel: Memorii,* partea VI, p. 98.

2 *I. P. Liprandi,* în «Letopis gosudarstvennago literaturnago muzeea. Puşchin», Moscova, 1938, p. 559 ş. u.

3 *L. T. Boga: Lupta pentru limba românească şi ideea unirii la Românii din Basarabia după 1812.* Chişinău, 1932, p. 17—18.

nobilimii aflăm că nobilimea de fapt cerea ceva mai mult[1]. Ea dorea ca toate afacerile în provincie să se instruiască numai în limba moldovenească. Voronţov răspunde că nu se poate admite aceasta, însă pentru a satisface întrucâtva dorinţa nobilimii, a cerut la centru ca populaţia Basarabiei să aibă dreptul de a prezenta cererile, explicaţiile şi actele scrise în limba moldovenească, deasemenea să se încheie în această limbă contracte şi diferite înţelegeri.

Pe de altă parte nobilimea mai cerea revenire la legile şi obiceiurile vechi naţionale. Voronţov scrie că toate legile basarabene sunt concentrate la cancelaria împărătească pentru examinare şi e nevoie să fie aşteptat rezultatul lucrărilor.

In sfârşit, după 6 ani, în 1836, s'a reglementat întrebuinţarea limbii moldoveneşti, pentru o perioadă de tranziţie de 7 ani, adică până la anul 1843. Cu expirarea acestui termen chiar şi petiţiile nu puteau fi prezentate, decât în limba rusă[2].

Cu toate acestea însă şi după terminarea perioadei de tranziţie scriitorul polonez Kraszewsky, care a vizitat oraşul Chişinău în acea vreme, a constatat că «populaţia dominantă, precum şi limba pe străzi erau moldoveneşti»[3]. Nu încape îndoială că acest caracter al oraşului se datoreşte mentalităţii naţionale şi purtării demne a nobilimii, care de fapt conducea societatea.

In 1838 boierii basarabeni: «Un Bals, cel mai bogat proprietar basarabean, un Sturdza, o Catincă Ghică, după mărturia călătorului Kohl, primesc gazete din Iaşi, pe care le citesc slobod, ca unele ce n'aveau nici o nuanţă de politică în ele»[4].

In timpul acesta şi mai târziu nobilimea îşi păstrează caracterul său etnic. Ştim că în 1839 în Chişinău se aflau, după ştirile oficiale, «boieri moldoveni cu devotament pentru naţie», în 1848 se proiecta editarea la Chişinău a gazetei «Românul», iar în anii 1862—1863 exista «partidul boierilor, care cu ocazia revoltei în Polonia visa să restabilească naţia moldovenească în Basarabia, în vederea apropierii împrejurărilor, care ar da naţiei dreptul de a cere unirea cu Moldova»[5].

Făceau parte din el: fraţii Cotruţa, Alexandru şi Carol, fraţii Casso, fraţii Cristi, Ioan şi Constantin, Cazimir Constantin şi fiul lui, student.

Despre unul din aceşti visători a apărut în 1926 la Chişinău o broşură sub iniţialele N. G.[6], intitulată «Bessarabscaia starina. Nicolai Stepanovici Casso». Autorul povesteşte că acest «filozof din Chişcăreni» (1839—1904), care dispreţuia foarte mult biurocraţia rusă, după rebeliunea poloneză din 1863, intenţiona să ridice Basa-

---

1 *A. Krupenschi*, Ibidem, p. 36—37.
2 *Colecţia completă a legilor*, 15 Iunie 1836, Nr. 9298.
3 *S. S. Kraszewsky: Wospominenia Odessy, Jedessanu, Budzacu*, Vilno, 1846.
4 *N. Iorga: Istoria Românilor prin călători*, Buc. 1929, vol. III, p. 177—178.
5 *L. T. Boga*, ibidem, p. 30—31.
6 Se afirmă că e Nicolae Gafencu.

Niculae Casso.

F. Vighel.

rabia împotriva Ruşilor. Casso a înfiinţat la Chişcăreni o şcoală profesională, unde predarea obiectelor se făcea în limba română, însă după o scurtă existenţă de doi ani, şcoala a fost închisă de autorităţile ruse.

Cu prilejul evenimentelor din Polonia, nobilimea Basarabiei plănuia să prezinte împăratului o adresă cu asigurări de fidelitate. Opoziţia nobililor moldoveni a luat o atitudine ostilă acestor planuri. Bine înţeles această atitudine îndrăzneaţă era influenţată de răscoala poloneză.

Se vede că această atitudine de împotrivire pasivă a nobilimii moldoveneşti a fost foarte serioasă, deoarece a fost nevoie de o contrabalansare a acestei mişcări. Un oarecare Ion Ciorescu scoate de sub tipar o broşură sub titlul «Glasul Românilor de Basarabia» (Chişinău, 1864), în care pronunţându-se pentru Ruşi, face o ieşire împotriva guvernului român, învinuindu-l că a susţinut pe ascuns revolta poloneză etc. Curând după această dată, cu accentuarea reacţiei în statul rusesc, firul mişcării naţionale în înţelesul politic al cuvântului în sânul nobilimii basarabene se întrerupe.

Curentul cultural se menţine şi mai departe atât înainte de izbucnire a revoluţiei din 1905, datorită influenţei unor boieri, ca de exemplu, Alexandru Matei Cotruţa[1], Vasilie Stroescu, Constantin Cazimir, Petre Gheorghe Leonard ş. a. cât şi mai ales după revoluţia din 1905, când se cere reînfiinţarea şcoalei moldoveneşti în Basarabia (de Pavel Dicescu în 1906, printr'un raport, adresat ministrului de interne), se organizează o societate de cultură moldovenească, se scoate un ziar moldovenesc «Basarabia», căruia îi urmează şi alte ziare şi reviste româneşti.

Incetarea mişcării politice în sânul nobilimii se explică prin

1 *Ion Pelivan. Alexandru Matei Cotruţa.* Schiţă biografică, Bucureşti, 1942, şi in rev. «Vieaţa Basarabiei», 1940, pag. *555* ş. u.

schimbarea componenţei ei. In primele timpuri s'au strecurat în sânul nobilimii multe elemente aventuriere, venite din Austria şi Polonia cu acte străine, sau falşe[1], apoi vin mulţi nobili din guberniile ruse, o bună parte din nobili capătă calitatea de nobil prin serviciul în Basarabia, şi astfel nobilimea provenită din Moldova, este majorată de celelalte elemente, devine o minoritate.

Ce s'a produs în sânul nobilimii basarabene, se poate stabili printr'o comparaţie a două liste a nobililor, prima din 1818, întocmită după 6 ani de anexie, şi cealaltă din 1912, anul centenarului răpirii Basarabiei.

Elemente de comparaţie, ne dă următorul tablou:

Timpul, la care se referă dobândirea calităţii de nobil	PROVENIENŢA								TOTAL în Basarabia	
	din Moldova		din Basarabia		din Rusia		din alte ţări			
	1818	1912	1818	1912	1818	1912	1818	1912	1918	1912
Sec. XVI—XVIII	51	73	2	17	—	45	—	3	53	138
Anii 1801—1812	28	39	1	14	—	19	—	—	29	72
Anii 1813—1912	15	25	3	167	—	65	—	1	18	258
Fără indicaţie	45	—	—	—	—	—	—	—	45	—
În total	139	137	6	198	—	129	—	4	145	468

Constatăm, deci, că în 1912 numărul total al familiilor nobililor a crescut dela 145 până la 468. Componenţa naţională se schimbă radical. Pe când în 1818 aproape întreaga nobilime, cel puţin 95%, era de provenienţă moldovenească, în 1912 cel mai mare număr aparţinea nobililor, care au căpătat calitatea lor de nobili prin îndeplinirea funcţiunilor de stat în Basarabia — 198 persoane. Al doilea loc revine nobilimii de provenienţă din Moldova — 137 persoane. Pe al treilea loc se află nobilii ruşi veniţi din Rusia — 129 persoane. Un număr neînsemnat de 4 persoane aparţine veneticilor din alte ţări: Polonia, Muntenia şi Olanda.

Cu alte cuvinte la centenarul anexării Basarabiei la Ruşi nobilimea se repartiza în trei categorii mari:

1. crescuţi şi deveniţi nobili prin serviciul în Basarabia — 42%.
2. proveniţi din Moldova — 30%.
3. proveniţi din Rusia — 27%.

Deci aproape o jumătate din cifra toatală a nobililor basarabeni

1 *A. Zaşciuc.* Ibidem, vol. I, p. 452.

fusese o nobilime de slujbaşi ai Basarabiei şi mai mult de un sfert — nobilimea curat rusă, aproape atât cât şi din Moldova.

Aşa dar, 69% din nobilimea Basarabiei, mai mult de două treimi erau neprovenite din Moldova.

Indiferent de faptul, dacă la această componenţă a nobilimii a contribuit politica guvernului rusesc sau ea a fost numai un rezultat independent de voinţa şi intenţiile lui, un rezultat explicabil prin legile ruse despre dobândirea calităţii de nobil, înţelegem, deci nobilimea Basarabiei în grosul ei, ca regulă generală, a început să fie supusă statului rusesc, şi nu a pornit vreo mişcare naţională moldovenească puternică.

CAPITOLUL 7.

Ţărănimea tradiţionalistă.

Cu totul astfel se prezintă ţărănimea. Nu te puteai aştepta la vreo mişcare în sânul ei. Ea nu se socotea reprezentanta societăţii moldoveneşti basarabene şi se ocupa permanent de procurarea existenţei sale zilnice. Că la început ea nu se simţea bine sub dominaţiunea rusească, avem dovadă în desele fugi şi emigrări în massă peste Prut. A trebuit din partea autorităţilor ruseşti o încercare de a opri exodul prin convingere şi printr'o schimbare a metodelor de guvernare. Un autor rus bine informat scrie: «Lipsa de supraveghere bună asupra activităţii persoanelor, cărora a fost încredinţată paza bunei stări a populaţiei din oblastea, lipsa sistemului în legiferare şi tot răul ce a provenit din aceste cauze, foarte repede au fost simţite de clasa socială inferioară, cea mai numeroasă. Poporul se întorcea în hotarele turceşti cu aceeaşi iuţeală, cu care puţin mai înainte tindea să vină sub adăpostul Rusiei uniconfesionale»[1].

Adăptându-se în sfârşit la sistemul rusesc administrativ, ţărănimea totuşi nu s'a putut adapta la cultura rusească. Ea nu cetea ziarele şi revistele ruseşti, cu greu frecventa şcoalele ruse şi, ieşind din şcoală, foarte repede se întorcea la analfabetism. Toţi, ce au lucrat pe tărâmul instrucţiei populare, recunosc unanim că «Moldovenii cu mare greutate îşi însuşeau alfabetul rusesc. Şcoala rusească n'a avut succes în Basarabia»[2].

Ne putem întreba, ce hrană sufletească aveau ei sub dominaţiunea rusească? La aceasta ne răspunde circulaţia cărţilor româneşti vechi în popor, care ne dovedeşte că poporul ţinea cu perseverenţă la cartea românească şi o prefera celei ruseşti[3].

In afară de aceasta şi lucrarea lui David despre tipăriturile

---

1 *A. Zaşciuc*, Ibidem, vol. II, pag. 2.

2 *Iu. A. Kviatcovscaia* şi *M. P. Raşcovici. Memorii*, 1937, pag. 198.

3 *P. Constantinescu-Iaşi. Circulaţia vechilor cărţi româneşti în Basarabia sub Ruşi.* Chişinău, 1929.

românești în Basarabia, vine să ne confirme, în modul cel mai convingător, că spiritul românesc s'a păstrat viu în țărănime. Cu toată desconsiderarea națiunii românești din partea Rușilor în această provincie, în răstimpul dela 1812 și până la 1880, autorul a găsit nu mai puțin de 116 tipărituri românești, iar socotind tot timpul dominațiunii rusești, nu mai puțin de 230, mai ales în domeniul folclorului și literaturii religioase. Cărțile aveau răspândire în straturile largi ale poporului și satisfăceau setea lui permanentă de slova românească[1].

Cercetări noui în acest domeniu, făcute de preotul Paul Mihailovici, ne măresc totalul tipăriturilor românești în Basarabia, până la peste 1.000 de denumiri (480 de numere catalogate)[2].

Aceasta prezintă cea mai bună dovadă a continuității spiritului românesc în provincie. Și ceea ce este și mai interesant, limba acestor tipărituri este curată românească, fără neologisme.

Aproximativ până la reforme sociale mari, sau mai precis până la reacția ce a urmat după aceste reforme și aproximativ până la decada a șapte inclusiv, cărțile românești se tipăreau în Basarabia nestingherit. Cele mai multe din ele se referă la nevoile religioase și ale cultului ortodox. Se tipăresc: Liturghia, Mineea, Psaltirea, Molitvenic, Evanghelia, Tipiconul, etc. Totodată apar cărți de pre-

O casă țărănească,
din Sfânta Vineri, mahalaua Chișinăului.

1 *Al. David. Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă*, vol. I (1812—1880). Chișinău, 1935.

2 *Paul Mihailovici. Tipărituri românești în Basarabia dela 1812 până la 1918.* Ed. Acad. Rom., 1941. V. deasemenea de același autor: *Tipăriturile românești în Basarabia* (1812—1818) în «Revista Fundațiilor Regale», 1941, No. 8—9, pag. 596—601.

dici, regulamente, instrucţii, manifeste, bucovne şi cărţile de limba română de I. Doncev.

Timpul 1870—1905 este o epocă de decădere, iar după revoluţia rusă din 1905 începe din nou apariţia revistelor, broşurelor, foilor etc.

Autorii şi editorii acestor cărţi se recrutează din diferite straturi sociale, începând cu clerici şi boieri şi terminând cu studenţi şi mocani.

Iată, prin urmare, care a fost hrana sufletească a poporului. Ne având instrucţia moldovenească organizată de stat, după cum se face aceasta în statele cu adevărat civilizate, el apela la religie şi biserică în primul rând şi apoi se mulţumea cu bucoavne, ziare, reviste şi broşuri ocazionale, în afară de sigur de cărţi vechi moldoveneşti, care, paralel cu cele noui, mai circulau în provincie, până la deteriorare a lor completă din cauza uzajului.

Ţărănimea şi-a păstrat cu toată sfinţenia tradiţiile folclorice. Autorul rus Zaşciuc le-a arătat în scurt în cartea sa preţioasă asupra Basarabiei[1]. Dacă vom compara ceea ce a scris dânsul cu cercetări noui în acest domeniu, făcute de Institutul de cercetări sociale al României, filiala Basarabiei, în 1937—1938, va trebui să constatăm că trecutul în cea mai mare parte s'a păstrat până azi. Şi acum găsim cântece bătrâneşti (balade), cântece haiduceşti, colinde de felicitare.

Până acuma s'a păstrat «jocul», care nu se aseamănă nici cu un dans rusesc sau ucrainean, cântece rituale de nuntă şi ciobăneasca, sau doina, despre care Pavel Cruşevan, un publicist de seamă, reacţionar basarabean din timpul dominaţiunii ruseşti, a scris câteva rânduri frumoase: «Da, Doina este cântecul fatal al basarabeanului. In doină se aude plânsul acelui păstor, care în fiecare societate este spiritul omenesc. Şi acest păstor deplânge soarta turmei sale pierdute de oi, sau mai exact a turmei sale pierdute de basarabeni»[2].

E interesant că «influenţa rusească asupra cântecului moldovenesc n'a avut timp să se desvolte» şi dimpotrivă vechiul cântec moldovenesc ce a supravieţuit tuturor peripeţiilor vieţii ţărăneşti sub Ruşi, acum este menit să dispară din cauza influenţei puternice exercitate, dela Unire încoace, de cântecele populare din alte provincii româneşti[3].

Românii din Valea Nistrului de Jos păştrează aceleiaşi datini cu ocazia Crăciunului şi Anul Nou, ca şi în trecut (Steaua, Luceafărul, Căluţul cu colinde etc.[4].

---

1 *A. Zaşciuc.* Ibidem, vol. I, pag. 484—494; *P. Cruşevan. Basarabia*, Moscova, 1903, pag. 241—252.

2 *P. Cruşevan*, ibidem, pag. 289.

3 *V. Popovici. Cântecul popular la Copanca.* Buletinul Institutului, Tomul II, Chişinău, 1939, pag. 534—535.

4 *P. V. Ştefănucă. Datinele de Crăciun şi Anul Nou.* Valea Nistrului de Jos, ibidem, pag. 485 ş. u. şi *Cercetări folclorice în Valea Nistrului de Jos.* Anuarul Arhivei de Folclor, IV, 1937.

Episcopul Vladimir Sinicovschi,

conducător al Bisericii din Basarabia în an. 1904—1908, dispus pentru întrebuințarea limbii românești în biserică și pentru păstrarea obiceiurilor locale.

Religia juca în vieaţa ţăranului basarabean un rol foarte important. Legătura sufletească între fiinţa supremă şi popor se făcea prin intermediul bisericei oficiale şi ea a ştiut să-l servească, păstrând tradiţii naţionale şi limba poporului. Mănăstirile erau pentru ţărănime lăcaşuri preferate de rugăciuni.

Inainte de anexarea Basarabiei, se aflau în ea 40 mănăstiri şi schituri. Numărul mare de mănăstiri îşi găseşte explicaţia în respectul poporului faţă de starea de călugăr. Cu introducerea administraţiei ruseşti în Basarabia şi cu utilizarea tuturor pământurilor libere, nu toate mănăstirile puteau să-şi menţină existenţa şi unele din ele au fost desfiinţate. La anul 1862 se aflau în Basarabia 10 mănăstiri şi 8 schituri, care erau situate în judeţul Chişinău, judeţul Orheiu, pe hotarul ce desparte judeţele Orheiu şi Soroca şi pe malul Nistrului. Numai 3 mănăstiri şi 2 schituri se socoteau ruse, deoarece serviciul divin se făcea în ele sau în limba bisericească slavă sau şi cu întrebuinţarea limbii moldoveneşti[1]. In celelalte toate serviciul se făcea numai în limba moldovenească.

Şi iată ce constatăm la sfârşitul dominaţiunii ruseşti în Basarabia. «Mănăstirile — scrie istoricul bisericei din Basarabia N. Popovschi — cu toate neajunsurile lor, cu tot primitivismul credinţei şi al traiului călugăresc, erau pentru popor adăposturi de cele mai curate suflete, de cele mai înalte aspiraţiuni. Şi în împrejurări mai grele, fie de boală, fie de cumpănă în vieaţă, moldovenii basarabeni şi la începutul secolului al XX-lea, ca şi în perioade precedente, alergau la călugării din mănăstiri după rugăciuni şi mângăiere»[2].

Şi mai departe: «Constatăm că vieaţa — cu toate dispoziţiunile, luate de stăpânire în cursul întregului veac al XIX-lea — în aceste locaşuri se schimbă foarte puţin. Călugării basarabeni cedau cu multă greutate sforţărilor ocârmuirii de a-şi însuşi cunoaşterea limbii ruse, de a-i deprinde cu slujba bisericească slavonă... Cu toate curentele nouă a rămas neştirbit contactul călugărilor cu populaţia băştinaşă, care şi ea... a păstrat neschimbată vechea legătură sufletească cu mănăstirile locale».

Insă spre sfârşitul dominaţiunii ruseşti, în 1908, a fost adus în Basarabia episcopul Serafim, un prea zelos episcop rusificător. Limba moldovenească în biserică a început să fie persecutată, şi poporul, pierzând acest mijloc de a înţelege sfânta scriptură şi serviciul divin, s'a înstrăinat şi nu este de loc de mirare că în starea de desamăgire şi de mare măhnire poporul şi-a găsit mângăiere tot la un călugăr moldovean din mănăstirea dela Balta din judeţul Herson, vecină cu Basarabia. In 1909 s'a născut printre Moldoveni o mare mişcare religioasă, aşa zisul inochentism. Acest călugăr a cucerit sufletul poporului moldovenesc. El propovăduia apropierea sfârşitului lumii şi nevoia de a se lepăda de păcate, prin organizarea unui traiu perfect. Inochentie se socotea acela ce

1 *A. Zaşciuc*, ibidem, vol. II, pag. 197—198.
2 *N. Popovschi*. Ibidem, pag. 432—433.

Ieromonahul Inochentie dela Balta, conducător al mişcării religioase moldoveneşti în 1909—1917.

are sarcina să primească pe Hristos, pe care «preoţii l-au călcat în picioare».

Pelerinajul Moldovenilor la Balta, s'a transformat într'o adevărată epidemie. Ţăranii îşi vindeau tot pentru a-l urma pe Inochentie. In apropiere de Lipeţcoe a fost organizat «raiul», o grădină, unde se trăia în obşte, asemănător cu vieaţa primilor creştini. Mişcarea a scăzut numai cu moartea lui Inochentie în 1917[1].

1 Ibidem, pag. 441—456 şi 465—468.

Mişcarea aceasta a săpat până la temelie biserica oficială din Basarabia şi a demonstrat incapacitatea bisericii de a-şi conduce turma, precum şi incapacitatea guvernului rusesc de a conduce Basarabia.

Naţionalitatea românească a continuat să trăiască în ţărănime, unde tradiţia moştenită de veacuri, se păstra cu toată agerimea şi cu toată persistenţa.

Istoria i-a hărăzit nobilimii soarta dispariţiei din arena forţelor sociale ale provinciei. Când a izbucnit revoluţia din 1917, nobilimea Basarabiei, precum de altfel şi nobilimea rusească, s'a arătat complect desorientată, şi prin jocul împrejurărilor a fost distrusă. Locul nobilimii în Basarabia a ocupat cealaltă clasă socială, ţărănimea, dispreţuită, dar rezistentă în ce priveşte sentimentul ei naţional. Ţărănimii se datoreşte unirea Basarabiei cu România, din 1918. Massele populare ţărăneşti din Basarabia, care şi-au păstrat mentalitatea sa naţională, au făcut primul pas temeinic spre reîntregirea neamului românesc.

CAPITOLUL 8.

Limba românească în Basarabia.

După anexarea Basarabiei la Ruşi, a fost asigurată întrebuinţarea limbii româneşti în administraţia provinciei[1]. In legea provizorie din 1812, ce a fost publicată de comandantul armatei dela Dunăre, Ciciagov, despre limbă se vorbeşte foarte vag: «Toate afacerile trebuiesc rezolvate în limbile rusă şi moldovenească» (§ 12). Deşi nu este specificată întrebuinţarea limbii româneşti, ştim din practica judecătorească şi administrativă din acest timp că ea avea atunci o circulaţie cu totul liberă.

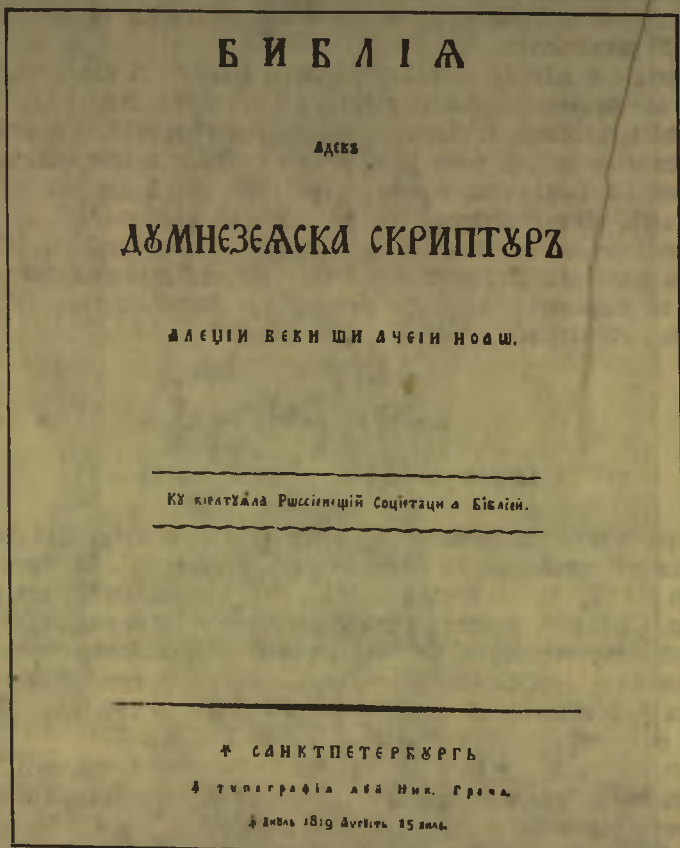
Sarcina de a legifera întrebuinţarea limbii româneşti în administraţie şi-a luat-o legea din 1818, care introduce în Basarabia autonomia administrativă şi judecătorească.

In Sfatul Suprem, organ ce conducea atunci Basarabia, un fel de mic parlament regional cu preponderenţa nobilimii, afacerile se făceau în ambele limbi în chestiuni, unde era interesat şi statul (afacerile penale, de instrucţie şi fiscale) şi într'o singură limbă moldovenească — afacerile litigioase particulare şi de hotărnicii. Iar în guvernul provincial afacerile se făceau în limba rusă şi moldovenească după necesitate.

In ce priveşte judecata, legea face distincţie între afacerile civile şi penale. In litigiile civile atât procedura, cât şi hotărîrea trebuiau să fie exprimate numai în limba moldovenească. In afacerile penale şi de instrucţie această limbă avea următoarea sferă de aplicaţie: 1) Interogarea băştinaşilor moldoveni, se făcea în

1 *A. Boldur. Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812—1828.* Studiu, Chişinău, 1929, pag. 12, 44, 45, 47, 95—96.

limba moldovenească, iar procesul-verbal se dresa în limbile rusă şi moldovenească, 2) hotărîrea se citea justiţiabililor în limba moldovenească, 3) membrii Tribunalului penal, găsind dificultăţi în a-şi expune părerea în limba rusă, aveau dreptul să o scrie în limba lor maternă, moldovenească.

БИБЛІѦ

адекъ

ДȢМНЕЗЕѦСКА СКРИПТȢРЪ

АЛЕЦІИ ВЕКИ ШИ АЧЕІИ НОАШ.

Кȣ кіелтȣ̀ала Россіенещій Социетаци а Біблией.

ꙟ САНКТПЕТЕРБȣРГЬ

ꙟ типографіа лȣ́й Ник. Греча.

ꙟ анȣлъ 1819 Авгȣстъ 15 зиле.

Această atitudine de largă înţelegere a nevoilor provinciei a durat numai până la desfiinţarea autonomiei în 1828. In legea, publicată cu această ocazie, se spune: «Toate afacerile se lucrează în limba rusă, iar în caz de necesitate, cu traducere în limba moldovenească». Astfel întrebuinţarea limbii în administraţie şi judecată aproape a fost scoasă din uz.

Insă populaţia a fost foarte nemulţumită de această restrângere a drepturilor şi de neglijarea completă a intereselor ei.

In 1829 locţiitorul mareşalului nobilimii din Chişinău, cere autorităţilor să fie permis populaţiei a înainta cereri în limba moldovenească şi hotărîrile să se publice în ambele limbi. Aceasta s'a admis. Insă nobilimea privea aceasta numai ca un prim început spre a deschide larg uşa întrebuinţării limbii. Ea cerea ca toate

afacerile în provincie să se facă numai în limba moldovenească[1]. Primind refuz unii din boierii nemulţumiţi au părăsit Basarabia, trecând Prutul pentru a se repatria în Moldova (Başota).

Abia în 1836 a fost publicată o nouă lege specială cu privire la limba în administraţie, şi care purta titlul: «Despre înlesniri pentru locuitorii Basarabiei, care nu ştiu limba rusă»[2]. Aici se prevede că interogarea în afacerile penale şi de instrucţie se face în limba cea mai bine cunoscută acelui căruia i se pun întrebări, iar petiţii şi declaraţii se primesc în limba moldovenească. In afacerile civile, petiţii, declaraţii şi diferite acte se prezintă în limba moldovenească, cu traducere în limba rusă. Contracte se scriu în două limbi paralel (pe verso în limba moldovenească). Măsura aceasta se decretează pe timp de 7 ani, ca termen cu care se absolvă cursul liceelor.

Astfel după 1843 din nou se restrânge întrebuinţarea limbii şi nu mai găsim nici o lege cu privire la această chestiune.

Şi nu numai odată ţăranii basarabeni, au plătit scump şi grav necunoaşterea limbii ruse în procese de judecată şi în afaceri de administraţie.

In ce priveşte şcoala[3], limba moldovenească era la începutul dominaţiunii ruseşti privită ca o limbă paralelă celei oficiale de stat. Cunoaşterea ei se cerea la Seminarul teologic, înfiinţat la 1813, şi în şcoalele primare parohiale.

In şcoalele de instrucţie reciproacă (lancasteriene), înfiinţate în 1824 în Chişinău (învăţător Iacob Hâncu), Bălţi şi Ismail, în 1827 în Bender (Tighina) şi Hotin, predarea se făcea în limba română şi rusească.

In 1828 se înfiinţează şcoalele ţinutale, cu trei clase gimnaziale în Chişinău, Cetatea-Albă (Akkerman), Bălţi, Hotin, Tighina (Bender) şi Ismail. In ele se preda limba română.

In 1833 se deschide la Chişinău liceul regional, în care se predă şi limba română. In 1860 predarea ei capătă un caracter alternativ, alături de limba greacă. In 1863 ambele aceste limbi sunt declarate neobligatorii. Prin regulamentul liceelor din 1864, limba română este scoasă din liceu, însă graţie intervenţiei boierimii moldoveneşti, în anul următor ea este restabilită.

La 9 Februarie 1866 predarea limbii române la liceu se suspendă. In 1867 aceeaşi soartă are limba românească şi la Seminarul teologic.

Ea se mai menţine un timp oarecare în şcoalele ţinutale: în şcoala ţinutală din Hotin până la 1868 şi în celelalte şcoli până la 1871.

Astfel stăteau lucrurile până la revoluţia din 1905, care a pus din nou la ordinea zilei chestiunea limbii moldoveneşti. In ziua de 20 Noemvrie 1905 elevii Seminarului teologic au declarat greva,

1 *A. N. Crupenschi*. Ibidem, pag. 33.
2 *Colecţia completă a legilor*, No. 9298.
3 *A. Zaşciuc*, op. cit., şi *L. T. Boga*. Ibidem, pag. 20—23.

НАЧЕРТАНІЕ ПРАВИЛЪ

ВАЛАХО-МОЛДАВСКОЙ

ГРАММАТИКИ,

составленное

Я. Гинкуловымъ.

Авторъ, или преподаватель Грамматики, есть не законодатель языка, а только собиратель и толкователь его законовъ, которые даются въ началѣ народомъ, а въ послѣдствіи, по установленіи языка, образцовыми писателями

Гречъ.

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

Въ типографіи Императорской Академіи Наукъ.

1840.

revendicând printre altele predarea obligatorie a limbii româneşti în seminar.

In anul următor în urma intervenţiei arhiepiscopului Vladimir, motivată de «trebuinţele locuitorilor moldoveni aflători în Basarabia într'un număr însemnat (83%)» în clasele 5 şi 6 din Seminarul din Chişinău, se introduce predarea limbii moldoveneşti în mod obligatoriu. In 1907 se introduce în aceste clase şi cântarea moldovenească neobligatorie.

In numele Societăţii culturale moldoveneşti, nobilul Pavel Dicescul se adresează în 1905 Zemstvei Guberniale cu o cerere, susţinând dorinţa ei de introducere a limbii române în şcoalele primare. Iar în anul următor tot el, expediază ministrului de interne şi un memoriu cu privire la chestiunea limbii în şcoală.

In gazeta săptămânală românească «Basarabia», ce apărea în anul 1906, ca unul din principalele puncte programatice ale redacţiei

CURSULŬ PRIMITIVŬ

DE

LIMBA RUMÂNÂ,

COMPUSŬ

pentru sholele elementare şi IV classe gimnasiale

de

Ioannŭ Doncevŭ.

НАЧАЛЬНЫЙ КУРСЪ

РУМЫНСКАГО ЯЗЫКА,

СОСТАВЛЕННЫЙ

для низшихъ училищъ и IV классовъ гимназій

И. Д.

KIŞINĔŬ

Tipografie luĭ Akimŭ Popovŭ

1865.

figura introducerea limbii româneşti în şcoala Basarabiei. In 1911 Zemstva Gubernială a Basarabiei a venit la convingerea că predarea în şcoalele primare trebuie să se facă în limba moldovenească.

Cu ocazia centenarului anexării Basarabiei, în ziua de 16 Maiu 1912, în ziarul rusesc democratic din Chişinău, «Vieaţa Basarabiei», într'un articol documentat de fond se cere reintroducere in administraţia, judecata şi şcoala Basarabiei a limbii româneşti, ca un program minimal cultural pentru propăşirea acestei provincii şi ca un prim început în direcţia unei politici naţionale sănătoase[1]. Acest articol a fost scris de mine. Au mai scris şi alţi în această chestiune locală arzătoare.

Guvernul rusesc era împotriva acestei revendicări, până ce a venit revoluţia din 1917. Anul 1917 este plin de diferite hotărîri în sensul necesităţii restabilirii limbii româneşti în şcoală, o ches-

---

1 *A. Boldur. Contribuţii*, vol. III, pag. 175—177.

tiune ce a fost soluţionată în sfârşit, altfel, însă radical, prin actul unirii Basarabiei cu România.

CAPITOLUL 9.

Cultura românească în Basarabia.

Cultura românească s'a menţinut în Basarabia până la sfârşitul dominaţiunii ruseşti. O vedem în permanenţă susţinută de clerul basarabean. Biserica ortodoxă vroia să fie apropiată de popor. El trebuia să fie servit, în cea mai intimă nevoie a lui sufletească, nevoia de a avea legătură cu Dumnezeu, numai în limba, pe care o înţelegea. Şi unica limbă, pe care o înţelegea poporul şi o vorbea, era limba moldovenească. Prin aceasta se explică că preoţimea rămânea fidelă limbii moldoveneşti şi că toată corespondenţa bisericească şi toate actele bisericeşti, inclusiv actele stării civile, se făceau numai în româneşte, stare ce a durat până la 1871, până la venirea în Basarabia a arhiepiscopului Pavel.

Prin aceeaşi cauză se explică şi tipăriturile bisericeşti în limba moldovenească, care nu încetau să fie în circulaţie în Basarabia niciun moment. Tradiţia aceasta porneşte dela mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, care a ştiut să imprime vieţii bisericeşti din timpul său o direcţie naţională. El tipărea diferite cărţi bisericeşti pentru uzul cultului. El a contribuit şi la tipărirea bibliei româneşti, care datorită Societăţii biblice a avut răspândire nu numai în Basarabia, dar şi în vechea Moldovă[1].

E interesant că tipăriturile bisericeşti nu încetează nici sub arhipăstoria episcopilor, care se consideră luptători pentru cauza rusească în Basarabia, după cum este arhiepiscopul Pavel. In 1878 rectorul Seminarului teologic Nifon Bălăşescu din Bucureşti îl roagă să-i trimită 5 exemplare de Triod, «auzind că acum 5 ani în Chişinău, s'au tipărit cărţi bisericeşti în limba română», iar în anul următor cu o rugăminte asemănătoare i se adresează şi librarul din Bucureşti G. Georgescu[2].

In Basarabia în decursul stăpânirii ruseşti apar şi cărţi didactice. Vedem publicate: Bucoavna în 1822, reeditată în 1842 şi 1844, Gramatica lui Margella din 1827, Abecedarul anonim din 1830—1840, Gramatica şi Hristomatia de limba valaho-moldovenească a lui Iacob Hâncu din 1840[3], Bucoavna de I. Doncev din 1861, reeditată în 1863, Cursul primitiv de limba moldovenească de acelaşi autor din 1865, o carte care a pătruns în cercurile largi ale intelectualilor din Basarabia şi era cetită până la 1905, când

---

1 *N. Popovschi. Istoria bisericei din Basarabia.* Chişinău, 1935, pag. 90—94. Am reprodus mai sus (pag. 81) coperta Biblici.

2 *Preot Paul Mihailovici. Fapte trecute şi basarabeni uitaţi (1799—1918). Chişinău, 1928, pag. 49—52.*

3 V. coperta acestei cărţi la pag. 83.

ꙟВЪЦЪТУРЙ

КАТИХИЗИЧЕЩЙ,

ВОРБИТЕ

ДЕ ПРОТОІЕРЕУЛ І. СКВОРЦОВ

ꙟ СОБОРУЛ СФИНТЕЙ СОФІЕЙ ꙟ КІЕВ.

Сау тълмъчит де пе лимба Руссаскъ пе чѣ Молдовенѣскъ де Протоіереул Ніколай Данилевскій.

КИШИНЪУ.

ꙟ Типографіа Касій Архіерещй

1866.

este înlocuită cu altele. Aceluiaşi autor se datoreşte un Abecedar român din 1865. La sfârşitul secolului al XIX-lea, apar mai multe cărţi didactice ale lui Gh. Codreanu: în 1897 — Abecedar, în 1899 un Dicţionar scurt pentru convorbiri ruso-moldoveneşti, în 1904 — un Abecedar nou şi în 1906 — Proverbe moldoveneşti. In 1908 apare la Chişinău «Pilde şi poveţe, întâia carte moldovenească de cetire» de Rejep şi după aceasta mai multe cărţi româneşti de C. Popescu, arhimandritul Gurie, preotul Ciachir ş. a.

Intre 1844 şi 1861 cărţile se tipăreau la Petersburg, iar înainte de această dată şi după ea la Chişinău, cu excepţia gramaticei lui Margella din 1827, publicată tot la Petersburg.

Apariţia neîncetată a cărţilor didactice era provocată, desigur, de nevoile practice ale populaţiei şi ne dovedeşte continuitatea tradiţiei româneşti în această provincie.

Basarabia a avut şi scriitori[1].

---

1 *P. V. Haneş. Scriitorii basarabeni*, epoca 1790—1850, şi *Scriitorii basarabeni*, epoca 1850—1940, Buc. 1942. Deasemenea: *Scriitorii basarabeni contemporani*, revista «Vieaţa Basarabiei», 1940, 9—10, pag. 79—85; *G. Bezviconi. Cărturarii basarabeni*, Rev. «Vieaţa Basarabiei», 1940, pag. 97 ş. u. *Gh. Cardaş. Poeţii şi prozatorii Basarabiei*. Ant. şi St. («Bibl. p. toii»).

Alecu Rusu

Mulţi dintre ei s'au ridicat până la culmile unei adevărate conştiinţi româneşti. Astfel, de exemplu, Alexandru Sturdza avea un plan politic vast al unirii tuturor Românilor, C. Stamati era un adevărat patriot român, Al. Russo visa o Românie întregită între Tisa şi Nistru, înglobând în cuprinsul ei Basarabia, Bucovina, Transilvania şi Banatul şi socotea fericiţi pe succesorii săi, care vor putea contribui la realizarea acestui vis frumos, un poet ţăran Tudose Roman scria că «sub a ţarului domnie am trăit ca vai de noi, în nespusă sărăcie, asupriţi, flămânzi şi goi», scriitorul, istoricul şi lingvistul B. P. Hasdeu, care se socotea «Român din Basarabia»[1], ura Rusia, asupritoare a Basarabiei, şi vorbea despre ţarul ei ca de «papa dela Neva», poetul Al. Mateevici a lăsat cea mai frumoasă caracteristică a limbii româneşti, un adevărat imn, închinat ei, etc. etc.

Merită o atenţie din partea noastră şi un început de ziaristică românească în Basarabia[2].

Până la sfârşitul secolului al XIX-lea această provincie nu a avut ziare. Am în vedere ziaristica particulară şi nu oficială, care era reprezentată printr'un Buletin gubernial «Bessarabschia Oblastnăia Vedomosti» (dela 1854) şi Buletin eparhial «Bessarabschia eparhialnăia Vedomosti» (dela 1867). Acesta din urmă apărea în limba rusă şi în traducere română din cauză că «nu toţi clericii pricepeau limba rusă» până la 1871, când partea românească a buletinului a fost suprimată de autorităţi.

Se fac câteva încercări de a crea o presă românească. Incă la 1848 unii boeri din Basarabia doreau să editeze la Chişinău un ziar sub titlul «Românul», şi o cerere corespunzătoare a fost înaintată, prin tipograful Achim Popov, guvernului rusesc. El însă a refuzat să dea autorizaţie.

---

1 Pe coperta lucrării lui Ditz, care aparţinea lui B. P. Hasdeu şi este actualmente proprietatea d-lui prof. Cardaş, se află autograful scriitorului: «B. P. Hasdeu Român din Basarabia» (vol. I) şi acelaşi autograf în limba rusească vedem pe coperta volumului II al acestei cărţi.

2 *A. Boldur*. Ibidem, pag. 192—193, şi *Presa Românească în Basarabia*, ziarul «Gazeta Basarabiei», 25 Decembrie 1937.

In 1856—1865 se discuta chestiunea scoaterii la Chişinău a unei reviste în limba română şi paralel rusă[1].

Constantin Stamati.

Chestiunea a pornit dela un memoriu, prezentat de Ioan Dabija însărcinatului cu afacerile armatei ruse de Sud, generalului-aghiotant Kotzebue, la 28 Martie 1856. Autorul constată că acei ce guvernează principatele române urmăresc nimicirea legăturilor între Moldo-Valahia şi Rusia, recurg la compromiterea religiei ortodoxe şi lasă ca moşiile să treacă în mâna străinilor. Autorul propune: 1) a admite pe Moldovenii din Basarabia, care au făcut ştudii la academiile spirituale din Rusia, să ocupe posturile de profesori ai seminarelor în principate, 2) a primi pe Moldo-Valahi în şcoalele spirituale ruseşti, 3) a înfiinţa în principate o Bancă funciară cu capitalul mixt rusesc şi moldo-valah etc.

In al doilea memoriu, prezentat de aceeaşi persoană, la 12 Februarie 1858, guvernatorului civil din Basarabia Fanton de Verrayon se propune: a scoate în principate o revistă sau un ziar pentru a contrabalansa, dacă nu a combate, curentul ostil Rusiei, şi în afară de aceasta a scoate la Chişinău o revistă în limba moldovenească, prin stăruinţă a înşişi basarabenilor.

Guvernatorul, fiind la Petersburg, a înmânat memoriul din urmă ministrului de instrucţiune publică şi a apărat ideea scoaterei la Chişinău a unei reviste în limba moldovenească şi rusă spre a slăbi influenţa revistelor Moldovei şi Valahiei. Guvernatorul adăuga că a luat contact cu eventualii colaboratori ai acestei reviste C. Stamati, Al. Cotruţa, A. Haşdeu (Ghijdeu), I. Dabija ş. a., dispuşi a contribui la realizarea revistei. Controlul articolelor cu conţinut spiritual şi bisericesc ar putea să fie făcut de arhiereul local sau rectorul seminarului, iar cu cenzurarea revistei ar putea să fie însărcinat I. Dabija. Pentru tipărirea revistei era nevoie de un ajutor bănesc în sumă de 3.000 ruble anual, în primii trei ani.

Totodată se arată temeiul, scopul şi mijloacele de realizare a acestei reviste.

Denumirea revistei ar fi *«Steluţa Prutului»*, denumire ce ar

---

1 *Arhiva guvernatorului general din Odesa*, biroul secret. *Dosarul* despre publicarea la Chişinău a unei reviste proiectate în limba rusă şi moldovenească, 1858, Nr. 8 (terminat în 1865).

deschide posibilitatea de participare şi unor colaboratori din Moldova, printre care «desigur va figura episcopul Filaret Scriban».

Scopul revistei este: a apăra religia ortodoxă, a răspândi adevărul în raporturile moldo-valahe şi ruse şi a servi un intermediar literar dintre ambele aceste naţionalităţi uniconfesionale.

Cu privire la mijloacele revistei s'a arătat că, lipsind literele româneşti în tipografia lui Popov, unica din Chişinău, ele ar trebui să fie importate din străinătate, că e nevoie de un corector român, că pentru propagandă un număr de exemplare trebuie să fie răspândit în principate gratuit, că e nevoie de ajutor material etc.

Chestiunea, fiind trimisă curatorului regiunii şcolare din Odesa, Pirogov şi guvernatorului general contele A. G. Strogonov spre studiere, a provocat din partea lor un răspuns defavorabil. Primul la 12 Martie 1858, No. 774, răspunde că e mult mai bine să se dea atenţie educaţiei clerului basarabean, care nu se bucură de popularitate în straturile culte ale Basarabiei, că revista ar putea să aibă un succes numai, dacă ar aduna în jurul său talente, iar o revistă slabă sau fără culoare ar provoca o polemică, surâsuri, suspiciuni de participare la revistă a guvernului, ceea ce nu ar putea opri răspândirea ideilor dăunătoare Rusiei şi mai mult ar strica, decât ar aduce folos. Al doilea, în răspunsul său din 21 Martie 1858, cu No. 455, din Odesa, a fost şi mai hotărît, exprimând mirarea sa cum guvernatorul Basarabiei crede să reuşească să mai facă, în afara de conducerea administraţiei Basarabiei, care îi răpeşte tot timpul şi redactarea revistei. Chestiunea, fiind supusă împăratului, s'a aprobat părerea guvernatorului general.

Dabija însă nu se linişteşte, adresând scrisori şi aducând în discuţie unele argumente noui: 1) nevoia de a răspunde la calomniile din principate la adresa Rusiei, 2) răspândirea ziarelor moldoveneşti în Basarabia (în 1861 4 abonaţi la Chişinău, 2 la Bălţi, 2 la Hotin), 3) faptul că numai basarabenii nu şi-au arătat sentimentele de fidelitate împărăţiei ruse cu ocazia revoltei poloneze (oare nu ascultă ei vocile de dincolo de Prut?!).

Printr'altele la una din scrisorile lui Dabija a fost anexată în extras o corespondenţă din Chişinău, înserată în ziarul bucureştean «Dachia» (Dacia) din 24 Martie 1861, şi răspuns la această corespondenţă, publicat în ziarul «Peterburgschie Vedomosti» (No. 201 a aceluiaşi an). Corespondentul din Chişinău scrie că «primind «Dachia», a suspinat. «Aceasta e tot ce putem face noi cei doi, trei, care avem cunoştinţa originii noastre. Vechii boieri nu mai sunt cu noi, părăsindu-ne cum berbecii părăsesc oile. Cei doi, trei, care mai vorbesc moldoveneşte, şi ei s'au risipit ca pătrinichile». Răspunsul la această corespondenţă e semnat de Ivan Cerescu. Intrucât în scrisoarea lui Dabija se spune că el a avut intenţie să răspundă din când în când ziarelor româneşti, dar s'a mărginit numai cu publicarea răspunsului în No. 201 din «Petersburgschie Vedomosti», rezultă că autorul acestui răspuns este Dabija, deci

Castelul Iulia Hasdeu.

Cerescu este sau pseudonimul sau mai degrabă al doilea nume al lui.

Deasemenea corectura depe copia articolului, precum şi semnătura «Ivan Cerescu», aparţin scrisului lui Ion Dabija.

Ideea principală a răspunsului e că Moldovenii din Basarabia cunosc originea lor, vorbesc româneşte, trăiesc pe pământul lor foarte bine, că în instituţiile de judecată iau parte aleşii Moldovenilor, că mulţi boieri, de exemplu Sturdza, Hâncu, Catargi, generalul Dabija, care în 1831 s'a ocupat cu formarea miliţiei moldoveneşti, ş. a., au ajuns la trepte înalte în administraţia Rusiei.

Noul guvernator al Basarabiei, baronul Velio, la care au ajuns scrisorile lui Dabija şi dela care se cerea din nou avizul, s'a pronunţat împotriva proiectului lui Dabija. El propunea din partea sa înfiinţarea unui periodic pentru însăşi Basarabia, nu şi pentru principate, cu un caracter real, pentru a vorbi populaţiei de trecutul ei, sistemul de gospodărie, credit, legi etc., ca o întreprindere particulară, dar ajutată printr'un număr de abonamente obligatorii şi o alocaţie de bani din venitul mânăstirilor închinate. In ce priveşte această alocaţie, Velio arată că ieromonahul Teofan, împuternicit al mânăstirilor moldoveneşti, şi-a luat un angajament formal să înfiinţeze, după primirea moşiilor Copanca şi Chiţcani, din judeţul Tighina, în afară de şcoli, şi o revistă ruso-moldovenească cu un conţinut moral-religios, că Teofan nu se gândeşte să execute obligaţiile sale, iar Ministerul rus de Externe a oprit orice amestecul autorităţilor ruseşti în afacerile lui Teofan.

Printr'o scrisoare din 5 Iulie 1864 Dabija aduce la cunoştinţa guvernatorului Basarabiei dorinţa arhiereului Filaret Scriban de a

Bogdan Petriceicu Hasdeu.

colabora la o eventuală revistă moldovenească din Basarabia. Se anexează în traducere rusească scrisoarea lui Scriban din 25 Iunie 1864. Filaret Scriban consimte să colaboreze la o revistă condusă de o persoană ca Cerescu, roagă să-i se aducă la cunoştinţă, dacă administraţia Basarabiei consimte, pentru a trimite din partea sa un program al ziarului proiectat, care să fie capabil a influenţa şi asupra Românilor şi asupra politicei orientale în general. Arătându-se gata să fie corespondent şi colaborator al ziarului basarabean, roagă să se pună în vedere biroului poştal local ca curierii să fie foarte precauţi la aducerea şi primirea scrisorilor dela dânsul. Apoi Scriban se miră dece Rusia nu vrea să folosească la Constantinopole protocolul (procesul-verbal) XIII al conferinţei dela Paris cu privire la mânăstirile închinate, unde se dispune ca o parte din veniturile mânăstirilor să fie întrebuinţate pentru susţinerea clerului românesc.

«Dacă Rusia, continuă autorul, nu va folosi acest prilej pentru a cere îndeplinirea acestui protocol, Franţa cu iezuţii ei va triumfa şi Rusia singură îşi va creea o a două Polonie la Dunăre».

«In timpul contelui Nesselrode, la noi se vindeau catedrele mitropoliţilor şi episcopilor eparhiali... Eu, foarte des, prin decedatul Alexandru Sturdza, care locuia la Odessa, aduceam la cunoştinţa Sfântului Sinod despre toate. Dacă aş fi fost crezut şi ascultat, armatele pravoslavnice în războiul trecut nu ar fi găsit în Muntenia fântâni otrăvite». Cere ca conţinutul scrisorii să fie transmis la Petersburg. Termină exprimând credinţa că mântuirea ortodoxiei şi popoarelor ortodoxe în Orient depinde de Rusia şi de deslegarea chestiunei mânăstirilor închinate şi pentru a fi crezut la Petersburg citează cuvintele-răspuns, dat de către principele Cuza la întrebarea sultanului cu privire la înarmarea principatelor: «Pentru a da Majestăţii Voastre o avantgardă bine pregătită».

Pe raportul prezentat Cancelariei Guvernatorului General, cu privire la scrisoarea lui Dabija (şi scrisoarea lui Scriban în anexă), găsim câteva adnotări pe margine, făcute probabil de guvernatorul general: 1) ediţia ziarului la Chişinău e absurdă, dat fiind că acolo e lipsa de oameni culţi, 2) există oare acea forţă, care ar fi în stare să convingă pe ţăranii Basarabiei că în principate s'a procedat rău, făcându-se împroprietărire, iar la noi e mai bine, nedându-li-se pământul?

Cu toate acestea Dabija primeşte din partea guvernatorului general răspunsul că, având în vedere scrisoarea lui Filaret Scriban, el e gata să ceară autorizaţie pentru scoaterea de către Dabija pe socoteala lui proprie a unei reviste. Dabija îi prezentă un foarte scurt program al revistei «Basarabia» sau «Glasul Românilor Basarabeni».

Preotul Mateevici.

Ministerul de Externe era pentru scoaterea unei asemenea reviste.

Dar la 8 Octomvrie 1864 (Nr. 756) guvernatorul Basarabiei Antonovici din nou se pronunţă împotriva revistei, apărând ideea baronului Velio, despre un ziar, consacrat nevoilor reale ale poporului din provincie, care este exploatat de posesori, de Evrei şi de unii avocaţi improvizaţi.

In ultima sa scrisoare, trimisă din Ismail la 29 Decemvrie 1864, Dabija desvoltă vechea temă a revistei, referindu-se la unele fenomene din vieaţa principatelor, se plânge că a început acţiunea sa încă în 1849 şi, bazându-se pe sentimentele bune faţă de dânsul din partea generalului Kotzebue, care l'a îndemnat să urmeze armatele ruse, el în 1854 a părăsit ţara, a ajuns acum să plictisească pe unii cu memoriile sale, şi nu e numit nici măcar ispravnic de Orheiu, că în sfârşit pentru a nu da loc la bănuieli el, dacă ar înceta să mai fie funcţionar pe lângă şeful oblastei Basarabiei, ar putea camufla provenienţa banilor guvernului sau ai mănăstirilor închinate, puse la dispoziţia revistei, etc. Nici această ultimă scrisoare nu a dat vre'un rezultat pozitiv.

Să nu avem însă impresia că numai un Român, venit din principatele române, manifesta interesul faţă de o revistă. Nu mai puţin erau frământaţi de ideea scrisului românesc în Basarabia şi basarabenii.

La 27 Iunie 1862 moşierul basarabean Constantin Cristi a cerut guvernatorului Basarabiei Fanton de Verrayon autorizaţie pentru deschiderea tipografiei cu o litografie sub firma «Tipografia moldovenească»[1]. Fără a aştepta această autorizaţie, el şi-a cumpărat tipografie, care a şi sosit la Chişinău. Poliţia i-a aplicat sechestru provizoriu. Cristi s'a plâns ministrului de interne Valuev, care,

1 *Arhiva guvernatorului general din Odesa. Dosarul Nr. 83 din 1862:* «Cu privire la plângerea moşierului Cristi, împotriva interzicerii de a deschide o tipografie moldovenească».

cerând relaţii guvernatorului general din Odesa, a aflat că în Chişinău în 1861 existau trei tipografii particulare, din care una s'a închis, alta era pe cale să se închidă din lipsa de comenzi, şi mai erau două tipografii oficiale. Deci nu era nevoie de o tipografie nouă.

In afară de acest motiv de inutilitate guvernatorul a mai comunicat ministrului de interne şi guvernatorului general şi motive mult mai esenţiale.

In raportul său secret el scrie următoarele:

«Tipografia, după cât se pare, are menirea să tipărească abecedare şi broşure ieftine în limba moldovenească pentru popor. Aceasta nu ar fi încă prea important, deşi ar duce la înlocuirea cunoaşterei limbii ruse, atât de necesare poporului în raporturile lui cu instituţii, cu cea a limbii moldoveneşti. Dar dacă se va lua în seamă că d. Cristi face parte din numărul acelor «moldovanofili», care visează o Românie unită şi contopită, nu se poate garanta că din tipografia lui, pe lângă cărţi de folos, nu vor ieşi şi acelea, care nu corespund cu vederile guvernului nostru cu privire la populaţia moldovenească a Basarabiei».

C. Cristi a primit un refuz categoric şi definitiv.

Din alte surse aflăm că Casso (nu se precizează care anume) şi Constantin Cristi au cerut guvernatorului Basarabiei autorizaţie de a scoate o revistă. Cererea le-a fost respinsă[1]. Dar în legătură cu aceasta un denunţ secret (cu patru cruci în loc de semnătură) anunţă pe guvernatorul general din Odesa despre atitudinea suspectă a nobilimii, care se abţine de a prezenta monarhului o adresă cu ocazia revoltei poloneze împotriva Ruşilor din 1863. Corespondentul secret informează că de prima dată ideea unirii Basarabiei cu Moldova s'a născut în Basarabia curând după terminarea războiului din 1856, în urma svonurilor eronate că guvernul rusesc consimte la cedarea Basarabiei. Acest svon şi-a găsit un sprijin în faptul că reforma judecătorilor de instrucţie şi a poliţiei, realizată în Rusia şi necesară în măsura egală şi Basarabiei, nu se ştie de ce nu s'a extins asupra acestei provincii. De aci s'a dedus că se proiectează unirea Basarabiei cu principatele dunărene.

Fiind întrebat de guvernatorul general Kotzebue, cu privire la această comunicare, guvernatorul Basarabiei baronul Velio îl linişteşte. In raportul lui cetim următoarele:

«Partidul, care mult compătimeşte naţionalitatea moldovenească, cu bună dreptate există în Basarabia, dar se compune în cea mai mare parte din visători tineri, numărul cărora e foarte redus pentru ca să facă opoziţie oamenilor, mai mult sau mai puţin dispuşi pentru guvernul rusesc. Fraţii Cotruţa, mai ales secretarul nobilimii, Alexandru, aparţin într'adevăr acestui partid; doi fraţi Casso deasemenea; însă aceştia din urmă s'au manifestat până în prezent

---

1 *Arhiva guvernatorului general din Odesa.* (secret). Dosarul 1863, No. 36: Despre partidul Moldovenilor basarabeni, care ar fi făcut opoziţie prezentării adresei cu ocazia evenimentelor poloneze.

Episcopul Arsenie Stadnițchi.

numai prin opere umanitare, de exemplu, înființări de școli, spitale în moșiile lor, adică binefaceri țăranilor *moldoveni* săraci. In ce privește pe frații Cristi, ei nu pot fi învinuiți de părtinire în favoarea tendințelor moldovenești. Cel mai mic, Constantin, e adevărat, este sedus de liberalism, după cum în general sunt seduși de această concepție oamenii insuficient de practici; însă cel mai în vârstă Ioan (Ivan), care posedă, în afară de minte sănătoasă teoretică, încă în mare parte și o minte practică, poate să fie numit mai degrabă adversar, decât luptător al curentului românesc. El a dovedit aceasta în timpul ultimelor alegeri, când împotriva majorității a arătat energic inutilitatea introducerii în instanțele judecătorești basarabene a limbii moldovenești. In general, acest așa zis partid tânăr, în prezent nu este primejdios și în afară de convorbiri între ei, mai mult sau mai puțin iritante, nu se manifestă prin nimic osebit». Semnat: baronul Velio și Zozulin, șeful cancelariei.

I s'au trimis guvernatorului Basarabiei mulțumiri pentru comunicarea știrilor liniștitoare.

E interesant că în anul revoltei poloneze şi un alt moşier, Gheorghe Gore, a încercat norocul cu cererea autorizaţiei pentru scoaterea unui ziar. Dar deasemenea fără succes.

Peste doi ani, în 1865, boierul naţionalist Nicolae Casso avea intenţie să aducă la Chişinău o tipografie românească, ce o cumpărase la Paris. Guvernul rusesc şi de data aceasta a refuzat să autorize deschiderea tipografiei[1].

Am înşirat o serie de planuri, proiecte şi cereri cu privire la publicarea unui ziar sau a unei reviste moldoveneşti sau la deschiderea tipografiei moldoveneşti la Chişinău.

Cu o consecvenţă dură guvernul rusesc respingea orice încercare de a tulbura liniştea provincială. Nu voia să admită nici cea mai mică slăbiciune, nicio concesiune faţă de izbucnirile românismului basarabean. Toate ideile generoase ale unei generaţii, care influenţată de evenimentele timpului (înfrângerea Rusiei din 1856, unirea principatelor 1859, reforma agrară din Rusia 1861, revolta poloneză 1863, reforma agrară din România 1864) căuta să menţină nestinsă flacăra românismului în Basarabia, se izbeau de rezistenţa guvernului rusesc, ca de o stâncă de granit. El nu a cedat.

Unora din Ruşi li se părea aceasta prea puţin. Principele Obolenschi a propus să se schimbe însuşi numele Basarabia, deoarece «însăşi denumirea aminteşte o altă patrie, are o însemnătate mare politică, născând visuri separatiste»[2].

El propunea ca Basarabia să se numească «gubernia Alexandrovscaia, sau, după exemplul guberniei Ecaterinoslavscaia, Alexandroslavscaia» şi să se introducă în provincie serviciul militar în formă de strajă hotarnică.

Guvernatorul general răspunde Ministerului de Interne cu privire la aceste propuneri, că «nu crede comod ca paza hotarului să fie încredinţată înşişi Moldovenilor», că schimbarea numelui nu schimbă fondul, că e nevoie de reforme şi mai ales de construirea căilor ferate, căci «lipsa lor provoacă nemulţumirea basarabenilor». «E nevoie de aceasta cu atât mai mult, cu cât *în ultimii ani* a început să fie observat între ei, deşi într'un grad mic, *spiritul patriotismului românesc».*

Iată deci o mărturisire, care ne serveşte de dovadă că în acel timp ideea românească încă trăia vie şi căuta să se manifeste în cultura provinciei.

Primul ziar românesc apare în Basarabia în 1884 sub titlul «Mesagerul Basarabiei», scos de Riabcic şi Drumaşcu, probabil de scurtă durată. Spre regret nu s'a păstrat până în timpurile noastre nici o urmă a acestei prime încercări de publicistică românească în Basarabia.

E interesant că numai după această încercare românească apar

---

1 *T. E. Torouţiu. Studii şi documente literare.* Buc., 1932, vol. III, pag. 348.

2 *Arhiva guvernatorului general din Odesa. Dosarul 1865 Nr. 122.* Memoriul Principelui Obolenschi cu privire la schimbarea numelui Basarabia şi introducerea serviciului militar în această provincie.

primele ziare ruseşti: Bessarabschii Vestnic (1889—1897) şi apoi «Bessarabeţ (1897), editat şi condus de Pavel Cruşevan, un ziarist de dreapta rusească. La 1903 apare ziarul democratic rusesc «Bessarabscaia Jizni» (Vieaţa Basarabiei).

Revoluţia din 1905 naşte o serie de publicaţii româneşti. In 1906 şi 1907 apare ziarul săptămânal românesc «Basarabia», tipărit cu literele alfabetului rusesc. Programul ziarului se rezumă în următoarele puncte: 1) Trezirea conştiinţei poporului românesc din Basarabia; 2) Şcoală în limba moldovenească şi întrebuinţarea ei în biserică şi administraţie; 3) Participarea Moldovenilor din Basarabia la vieaţa politică a Rusiei şi 4) Autonomia provincială în forma de «divan moldovenesc ca în anul 1918, sub Alexandru I».

Ioan N. Halippa.

Directorul ei a fost avocatul E. Gavriliţa, iar secretarul Alexie Nour. Ziarul a existat mai puţin de un an, neputând suporta dificultăţile poştale, create pentru răspândirea ziarului de poliţia rusă în Basarabia.

După «Basarabia» în 1907 urmează o serie de alte gazete săptămânale. In 1908 începe să apară în limba românească o revistă bisericească «Luminătorul» (s'a păstrat până în zilele noastre). In 1913 apare «Glasul Basarabiei», gazeta naţională, editată de Gr, Constantinescu, a existat un an şi ceva.

In 1913, cu concursul marelui naţionalist basarabean nobilul Vasile Stroescu, apare revista «Cuvânt Moldovenesc», condusă de Nicolae Alexandri, Pan. Halippa şi Simeon Murafă. Revista se consacră cunoştinţelor din domeniul literaturii, istoriei, moralei şi economiei politice, fără vreun program de revendicări politice. In 1914 la revistă se adaogă şi o gazetă săptămânală cu aceeaşi denumire.

Acest modest început de ziaristică şi publicistică românească în provincie, răspundea unei nevoi imperioase a populaţiei, şi mai ales a ţărănimii, care, după cum am arătat mai sus, nu era deprinsă nici cu cartea rusă şi nici cu ziarul rusesc.

Dar ceea ce este şi mai interesant: găsim supravieţuirea simpatiilor naţionale şi păstrarea culturii naţionale şi în domeniul

teatrului, folclorului muzical şi muzicei în general. Folclorul muzical s'a menţinut neatins în tot timpul dominaţiunii ruseşti[1]. Dar şi publicul cult din oraşe şi-a păstrat deprinderile şi gusturile teatrale şi muzicale, cu caracter naţional. Ele s'au manifestat constant, în ciuda tuturor eforturilor oficiale de rusificare a provinciei, şi le putem demonstra în tot decursul a doua jumătăţi a secolului trecut până la războiul mondial[2].

Chişinăul a fost vizitat de către artiştii români, care delectau publicul, dornic de muzică şi reprezentaţii teatrale în limba românească[3].

Totodată se tipăresc la Chişinău şi în Rusia (pentru Basarabia) multe compoziţii muzicale, utilizând teme naţionale moldoveneşti. După revoluţia din 1905 apar şi unele încercări de teatru şi muzică naţională ale amatorilor basarabeni.

Ori unde s'ar afla basarabeanul, sufletul lui vibrează la sunetele muzicei naţionale româneşti. Iată ce scrie un recenzent teatral în ziarul «Bessarabeţ» din Chişinău, cu prilejul unei serate, organizate la Odessa în 1899 de studenţii moldoveni din Basarabia: «La primele sunete ale muzicei naţionale, sângele natal a vorbit şi tot publicul a năvălit spre estradă... Dansurile naţionale au fost executate de studenţi şi la cererea publicului au fost repetate. Orchestra românească a cântat bucăţi naţionale»[4].

De asemenea şi în arta populară a provinciei vedem semne vădite ale particularităţii ei. Iată ce ne spune despre covoarele moldoveneşti din Basarabia un specialist în materie, publicând albumul acestor covoare în anul centenarului răpirii Basarabiei[5].

«Ţesutul scoarţelor în Basarabia, care există din timpuri imemorabile, scrie P. Gore, n'a avut niciodată caracterul unei industrii de speculă... Scoarţele se dădeau ca zestre fetelor, împodobeau şi mobilau interiorul caselor ţărăneşti, trecând din generaţie în generaţie... Scoarţele noastre moldoveneşti seamănă foarte mult cu cele italieneşti în privinţa motivelor; nu rareori întâlneşti la scoarţele noastre şi motive curat romane».

In sfârşit mai trebuie să semnalăm şi faptul că dela sfârşitul secolului trecut au început să apară multe scrieri asupra istoriei Basarabiei, care rupeau cu tendinţa rusească de falsificare a istoriei acestei provincii, tendinţa, bine pronunţată în scrierile anterioare ale lui Batiuşcov şi A. Nacco. Lucrările noui contribuiau puternic la trezirea conştiinţii naţionale româneşti în sânul intelectualilor basarabeni.

Mai ales doi autori s'au distins în această direcţie: Aucsentie

1 *Vasile Popovici. Din folclorul muzical al Românilor de peste Nistru.* Buc. 1942, cu o bibliografie abundentă şi pentru folclorul muzical al Basarabiei.

2 *A. Boldur. Muzica în Basarabia.* Schiţă istorică. Extras din vol. «Muzica Românească de azi», Buc., 1940.

3 Ibidem, pag. 20—21.

4 Ziarul *«Bessarabeţ»*, Chişinău, Februarie 1899, No. 41.

5 *P. Gore. Albumul covoarelor basarabene,* Chişinău, 1912, introducere.

Gheorghe Stadniţcki şi Ioan Nicolae Halippa. Primul, fiul unui preot din eparhia Chişinăului şi fost elev al Seminarului teologic din Chişinău, după ce şi-a luat diplomele de magistru (1895) şi doctor în teologie (1904), s'a călugărit în 1895, sub numele de Arsenie, şi a devenit apoi episcop, arhiepiscop şi rector al Academiei spirituale din Moscova.

Lucrarea lui despre «Gavril Bănulescu-Bodoni, exzarh moldo-valah (1808—1812) şi mitropolit al Chişinăului (1813—1821)», apărută în 1894, a produs o mare impresie în rândul intelectualilor basarabeni. Ea le-a descoperit lucruri cu totul nebănuite din primele timpuri după anexarea Basarabiei de către Ruşi, lupta Moldovenilor pentru autonomia provinciei etc.

Interesul pentru trecutul Basarabiei a fost trezit şi a dat roade însemnate.

Pe urmele lui Stadniţchi a păşit Ion N. Halippa[1], fost elev al Seminarului teologic din Chişinău, care, după ce a obţinut la Kiev titlul de magistru în teologie şi a venit să facă serviciul în Basarabia lui natală, a cercetat arhivele Basarabiei, a organizat comisiunea ştiinţifică a arhivelor basarabene, în calitate de secretar al acestei comisiuni, a scos la iveală trei volume de opere cu importante documente din istoria Basarabiei (printr'altele recensământul proprietăţilor agricole din 1817) şi a publicat o seamă de lucrări, luminând unele chestiuni din trecutul basarabean. Soarta i-a fost nemiloasă, fiind ucis de bolşevici.

Toate aceste manifestări din diferite domenii: istoria bisericei, cărţi didactice, literatură, presa şi publicistica, teatrul şi muzica, precum şi circulaţia cărţilor în popor, folclorul ţărănesc naţional, şi arta poporană, pe care le-am arătat, descriind tradiţionalismul ţărănimii, şi limba românească în administraţia şi şcoala Basarabiei, ne dovedesc că cultura românească s'a păstrat în Basarabia în tot timpul dominaţiunii ruseşti. Dacă această cultură nu a avut un caracter prea activ, ea a fost suficientă pentru a menţine în massele populare basarabene conştiinţa existenţei sale osebite de cea a Ruşilor, pentru ca la sunetul goarnei revoluţionare din 1917, la vestea eliberării, poporul român din Basarabia să-şi revină complet la o conştiinţă naţională perfectă, la o conştiinţă a originei, a fraternităţii de rasă, de limbă şi de istorie cu toţi Românii de pretutindeni.

---

1 *Gh. Bezviconi. Istoricul Basarabiei — Ion Halippa.* Rev. «Vieaţa Basarabiei», 1942, No. 2—3.

CAPITOLUL 10.

Particularitatea Dreptului public în Basarabia.

Insuşi guvernul rusesc a recunoscut caracterul juridic specific moldovenesc al provinciei dintre Prut şi Nistru, respectându-l în primele sale legi cu privire la ea[1].

Puţin mai târziu, guvernul rusesc s'a gândit să introducă în Basarabia o organizaţie administrativă, care ar satisface populaţia provinciei, dar în acelaşi timp ar fi şi o reformă de apropiere de Rusia. In 1818, se înfiinţează un parlament specific local, «Sfatul Suprem» («Inaltul Sfat»), cu o compunere mixtă (6 deputaţi ai nobilimii şi 5 funcţionari superiori), un guvern deasemenea mixt, dar cu o preponderenţă a funcţionarilor în frunte cu guvernator şi tribunalele cu elemente alese de nobilime[2].

Având în vedere că Sfatul Suprem judeca toate litigiile fără apel şi soluţiona absolut toate afacerile administrative, rolul ce juca el în provincie era foarte important. Aceasta nu putea să placă funcţionarilor ruşi. A început o luptă, care fiind susţinută de contele Voronţov, guvernator general, s'a terminat cu desfiinţarea în 1828 a autonomiei provinciei.

Totuşi acest administrator atotputernic, care s'a bucurat de încrederea ţarului Nicolae I trei decenii de-a-rândul nu a îndrăznit să desfiinţeze Sfatul Suprem completamente. Se mai păstra o umbră a trecutului, «Sfatul Oblastei», un organ compus dintr'un număr de funcţionari, numiţi de guvern[3].

Astfel într'o formă nouă, care de fapt ascundea trecutul moldovenesc al provinciei, acest organ administrativ se menţine până la 1873, când a fost desfiinţat, iar Basarabia a fost denumită gubernie[4].

In dreptul public rusesc vechiu noţiunile de oblastie şi gubernie se deosebeau foarte mult. Gubernia este un mod obişnuit de administrare internă rusească, pe când oblastea, unde ea s'a mai păstrat, de exemplu, în Caucaz, Cubani, Transcaspia, Turchestan, Siberia, etc., vorbea de un trecut special al teritoriului, de caracterul lui etnic străin.

După desfiinţarea Sfatului Oblastei se păşeşte şi la o altă reducere a drepturilor Basarabiei. In 1874 populaţia ei pierde privilegiul de a nu face serviciul în armată, de care s'a bucurat dela data răpirii provinciei, mai mult de 6 decenii.

Dacă dela organizarea administrativă a provinciei trecem la

1 *A. Boldur. Autonomia Basarabiei*, Chişinău, 1929. *L. Casso. Rusia la Dunăre*, Moscova, 1913, pag. 198—199. La baza acestui capitol, precum şi a celui ce urmează, stă conferinţa, rostită de autor la postul de radio Bucureşti în ziua de 6 Septemvrie 1941, sub titlul: *«Particularitatea juridică naţională a Basarabiei sub dominaţiunea rusească»*.

2 *Colecţia completă a legilor ruse*, No. 27,357.

3 Ibidem, No. 1.384.

4 Ibidem, No. 52.721.

stările ei sociale, facem aceeaşi constatare despre rezistenţa Basarabiei în tradiţiile ei sociale şi în obiceiuri.

Fireşte sistemul rusesc de stări sociale îi era completamente străin. Unde s'a mai auzit în Rusia de măzăli, sau de ruptaşi (oameni, care aveau înţelegere cu fiscul sub numele de «rupta») sau de răzeşi?! Cu mare greutate abia în 1847 măzălii şi ruptaşii au fost asimilaţi cu «odnodvorţii ruşi», care pe vremuri erau nobili mici, păzitori ai hotarelor ruse împotriva Tatarilor, şi în a doua jumătate a secolului al XVII-lea au devenit ţarani[1]. Pentru măzăli şi ruptaşi această situaţie nouă era de fapt o reducere în poziţia lor socială.

Răzeşii, care erau în trecut boieri mici, au început să fie socotiţi ţarani conform legii din 1868 despre ţărani.

Chiar şi boierii moldoveni erau boieri şi nu nobili în sensul nobilimii dintr'un stat cu un regim absolutist. Abia în 1845 s'a putut face echivalarea definitivă a rangurilor boiereşti moldoveneşti cu calităţile ruseşti de nobili.

In sfârşit nici ţăranii moldoveni nu erau ţărani în sensul ţăranilor ruşi. In comparaţie cu Rusia aerul social al Basarabiei era pătruns de spiritul relativ al libertăţii. Moşierii ruşi preferau să aducă din Rusia în Basarabia pe ţăranii ruşi şerbi, mai comozi, mai supuşi, decât ţăranii români. De aceea reforma ţărănească rusă din 1861 nu s'a putut aplica în Basarabia imediat în spiritul şi în litera ei. Moşierii basarabeni, folosind această împrejurare, au tărăgănat reforma agrară în Basarabia, dar au fost siliţi de spiritul de nelinişte din provincie să o aplice peste şapte ani.

Chiar şi după promulgarea legii în 1868 ţărănimea rămânea nemulţumită, deoarece se păstra şi mai departe prestarea muncii moşierului, dijma etc. În toate cazurile, unde ţăranii, conform înţelegerii anterioare cu moşierii, îşi îndeplineau obligaţiile în natură. Aceasta a provocat o adevărată mişcare ţărănească în Basarabia. Aflând că se aşteaptă o vizită a împăratului în Basarabia, ţăranii trimit pe împuterniciţii lor la Tighina, unde urma să se oprească împăratul. Dar el şi-a amânat vizita şi delegaţii nu i-au putut prezenta cererea cu expunerea suferinţelor lor. La 20 Septemvrie 1869 ei trimit petiţia respectivă guvernatorului general din Odesa, arătând că moşierii îi asupresc prin stoarcerea de dări, dijme, plata pentru pământ, zilele de muncă etc., încât ei suferă, ca şi iobagii din trecut. «Excelenţă, exclama ei, daţi atenţie lacrimilor care se varsă şi noaptea şi ziua, eliberaţi-ne de dări moşierilor, daţi-ne loturi pentru a plăti Statului şi nu moşierilor, care se călăuzesc de arbitrariul lor»[2].

1 *Colecţia completă a legilor ruse,* 1847, *A. Zaşciuc,* ibidem, vol. I, pag. 192—193.

N. P. Pavlov-Silvanschi. Opere, vol. I. Dregătorii domneşti, St. Petersburg, 1909, pag. 221—222.

2 *Arhiva guvernatorului general din Odesa. Dosarul Nr. 183* din 1869, cu plângeri ţărăneşti.

Petiţia e semnată de reprezentanţii a 134 sate din volostele: Edineţ, Lipcani, Romancăuţi, Săcureni, Briceni, Ocolin, Copăceani, Climouţi, Arion, Foleşti, Bolotin. Printre nume figurează Bandanac, Palatariu, Chişca, Cocian, Papuşoi, Rusu, Margină ş. a. m. d.

O altă petiţie a fost trimisă din volostea Chelmeni (16 sate), Novoseliţa (15 sate) etc.

Ţărănimea s'a potolit numai după luarea măsurilor spre satisfacerea lor.

In ce priveşte stăruinţa guvernului rusesc de a asimila vieaţa Basarabiei cu cea a guberniilor ruse interne, din istoria universală a dreptului ştim că puterea legii are de mai multe ori limite foarte restrânse. Toate silinţele legiuitorului de a reforma vieaţa după gustul său nu dau rezultate. Mediul social se împotriveşte. Aici e locul să vorbim şi de cazul Basarabiei.

Unul din guvernatorii cuminţi ai Basarabiei, guvernator prin anii 1903—1904, principele Urusov, ne mărturiseşte în memoriile sale că răzeşii Basarabiei nu vroiau în ruptul capului să se amestece cu ţărani şi îşi păstrau conştiinţa originii lor nobile vechi[1]. Deasemenea şi măzălii până la sfârşitul dominaţiunii ruseşti vorbeau cu mândrie de trecutul lor şi se simţeau nobili.

E foarte interesant că în 1912 cu ocazia aniversării anexării Basarabiei, în timpul festivităţilor din Chişinău, s'a prezentat ţarului Nicolae al II-lea o delegaţie a ţăranilor basarabeni, care rugau să fie puşi în situaţia măzălilor. Impăratul a fost foarte mirat la auzul cuvântului «măzăl» şi a cerut explicaţii. Totodată guvernul a ordonat să fie adunate spre cercetare documentele dela măzăli, care atunci, după lege, nu mai trebuiau să existe ca măzăli. Mai departe de aceasta nu s'a mers şi chestiunea a rămas fără urmare[2].

Din această expunere sumară se vede că guvernul rusesc nu a fost în stare să schimbe realmente structura socială a provinciei, parţial până la ultimele decenii ale secolului trecut şi în multe cazuri chiar până la sfârşitul dominaţiunii ruseşti. *Materia socială, care a fost turnată odată în tradiţii şi obiceiurile moldoveneşti, nu se mai supunea normalizării juridice ruse.*

Dar unde vedem un adevărat fiasco, un eşec hotărît şi lamentabil al politicei ruseşti în Basarabia, este domeniul dreptului privat moldovenesc, inclusiv şi cel agrar civil, păstrat ca o moştenire scumpă strămoşească.

---

1 Principele *S. D. Urusov. Memorii ale guvernatorului.* Oraşul Chişinău în 1903—1904. Moscova, 1907, pag. 211 ş. u.

2 *Th. Holban. Ecouri din trecutul nostru social.* «Arhiva», Iaşi, 1929, Nr. 1.

CAPITOLUL 11.

Rezistenţa conştiinţei juridice naţionale (dreptul privat românesc).

Legile locale basarabene subt Ruşi sunt un preţios diamant istoric, o dovadă excelentă a provenienţei naţionale româneşti şi a caracterului etnic al provinciei[1].

Despărţită de trupul Moldovei mai mult de 100 de ani, Basarabia şi-a păstrat dreptul civil moldovenesc, inclusiv şi cel agrar, ca o moştenire părintească.

O parte din cultura străină Ruşilor — dreptul românesc vechiu, înţelegând prin aceasta obiceiul pământului şi recepţia judecătorească a dreptului bizantin, a supravieţuit în Basarabia sub Ruşi tuturor vicisitudinilor vremii.

Acest obicei al pământului şi-a menţinut situaţia sa în Basarabia, cu toate că în această provincie după anexarea ei la Rusia, cu adevărat cuvânt au năvălit legile ruse şi în primii 10—20 de ani se ducea o luptă în deajuns de înverşunată[2].

Explicaţia acestei rezistenţe a dreptului, o găsim în faptul că guvernul rusesc stăruia să câştige simpatiile populaţiei basarabene, dorind să facă din Basarabia un centru de atracţie pentru vecini.

Pe de altă parte a jucat un rol important în acest proces istoric de conservare şi adaptare a dreptului românesc în Basarabia şi mentalitatea boierului şi ţăranului moldovean: ei doreau constant să se judece după obiceiurile pământului şi legile vechi. Guvernul rus nu a putut neglija această particularitate a provinciei noui, cu atât mai mult că însăşi păstrarea dreptului civil nu atingea de fel ordinea publică.

Istoria dreptului local basarabean subt Ruşi[3] începe chiar dela primul act de administrare a Basarabiei — Regulamentul provizoriu din 1812, în care se declară: «Populaţia Basarabiei îşi păstrează legile ei» (§ 6.).

Prin această dispoziţie a legii provincia nou alipită şi-a păstrat în întregime structura sa juridică civilă.

Puterea legilor civile moldoveneşti a rămas intactă şi în una din cele mai importante legi asupra Basarabiei — Aşezământul organizării oblastei Basarabia din 1818.

In acest act cu privire la păstrarea dreptului anterior se spunea: «In procedura civilă, întrebuinţarea limbii moldoveneşti, se confirmă pentru asigurarea dreptului, privilegiilor şi legilor locale, acordate

---

1 Mai amănunţit: *A. Boldur: Dreptul local al Basarabiei.* Schiţă de istorie, Chişinău, 1932, pag. 1—26, extras din rev. «Vieaţa Basarabiei», 1932, 10.

2 *A. Boldur. Autonomia Basarabiei,* pag. 17—32, 72—76 ş. a.

3 Istoria dreptului local basarabean de vr'o câteva ori a fost expusă în hotărîrile Senatului Rusesc, însă pe scurt şi în cele mai dese cazuri greşit complectamente sau în unele privinţi. Merită atenţie hotărîrea Senatului în afacerea Condraţki, *Grossman. Legile locale ale Basarabiei,* St. Petersburg, 1904, pag. XIII—XVI.

cu înalta milă pentru totdeauna oblastei Basarabia. Din această cauză Tribunalul regional civil în afaceri litigioase ale persoanelor particulare, se va conduce de drepturile şi obiceiurile moldoveneşti». In afacerile, unde în calitate de reclamant sau pârât figurează statul (fiscul), se aplică dreptul rusesc[1].

Care anume sunt aceste legi, Sfatul Suprem al Basarabiei a lămurit în instrucţiunile sale, date Tribunalului regional civil, în Septemvrie 1818. In primul rând prin ele se înţeleg obiceiurile Moldovei, ca legi ferme. In lipsa obiceiurilor, trebuie să se călăuzească de Bazilicale. In ceea ce priveşte cartea lui Harmenopulo şi altele, ele nu sunt altceva, decât extrase din obiceiurile Moldovei şi Bazilicale. De aceea nu s-ar comite greşeală, dacă ar juca de călăuză şi cartea lui Harmenopulo[2].

La 3 August 1825 i s'a ridicat Sfatului Suprem al Basarabiei funcţia judecătorească. Hotărîrile Tribunalului regional civil se înaintau la apel către Departamentul II al Senatului din Petersburg. La rezolvarea afacerilor, Senatul a trebuit să se conducă de legile şi obiceiurile locale ale oblastei Basarabia[3]. Deoarece Senatul nu cunoştea aceste legi şi obiceiuri, el a cerut guvernatorului plenipotenţiar din Odesa să-i comunice informaţii cu privire la ele şi a primit dela Sfatul Suprem prin guvernator răspunsul că în provincie sunt în vigoare următoarele legi: 1) Cartea lui Harmenopulo, care cuprinde numai extrase scurte din legile generale vechi şi cele noi, editate atât la Roma, cât şi la Ţarigrad[4], 2) Cartea editată în 1814 de unul din cei mai de seamă boeri, Donici, care şi ea este un extras pe scurt din dreptul roman cu unele schimbări în favoarea obiceiurilor locale, confirmate de hotărîrile domneşti, 3) Aşezământul organizării oblastei Basarabia din 1818 şi 4) Gramota (Hrisovul) gospodarului Mavrocordat din 28 Decemvrie 1785[5] cu privire la diferite materii, dar mai ales la pământul răzeşilor. Referitor la deciziunile locale ale gospodarilor Moldovei, s'a comunicat că nu există o colecţie a lor sistematică, deoarece aceste deciziuni se pronunţaseră în afacerile civile şi se găsesc în mâini ale persoanelor particulare.

Toate aceste cărţi de legi au fost traduse în limba rusă şi cu ordinul Senatului din 1831 au fost trimise instanţelor judecătoreşti cu obligaţia de a se călăuzi de ele în procese[6]. Intrucât însă juriştii ruşi au fost educaţi în spiritul legilor scrise, aceste cărţi

---

1 *Autonomia Basarabiei*, pag. 44 ş. u.

2 *Memorii ale Societăţii de istorie şi antichităţi din Odesa*, vol. XXII, pag. 180. *L. Casso. Dreptul bizantin în Basarabia*, Moscova, 1907, pag. 37.

3 *Colecţia completă a legilor*, No. 30.439.

4 *A. N. Egunov. Legile civile ale Basarabiei*. S.-Petersburg, 1884, pag. 226. Constantin Armenopulo era un cunoscător de legi şi judecător la Tesalonic, prin veacul al XVI. Cartea lui a fost introdusă în practica judecăţilor în Grecia, în mod oficial, în 1830.

5 Ibidem, pag. 227.

6 Ibidem, pag. 230. *O. Pergament. Despre aplicarea legilor locale*. S.-Petersb., 1905, pag. 10.

au început să fie socotite ca unicul izvor al dreptului civil basarabean, ceea ce a şi fost decretat printr'un ucaz împărătesc la 1847[1]. Oricum ar fi, chiar şi cu această interpretare a dreptului civil basarabean, *guvernul rusesc recunoştea că Basarabia, din punct de vedere juridic, are o structură a sa proprie şi o respecta, păstrând particularităţile juridice provinciale, moştenite din vremea, când Basarabia era una cu Moldova.* E interesant că Regulamentul din 1828, prin care se desfiinţa autonomia, nu a avut curajul să înlăture puterea dreptului civil local[2].

Leon Casso, profesor universitar, jurist basarabean

In sistemul de aplicare a legilor se introduceau numai următoarele două modificări: 1. se delimita teritorial aplicarea dreptului civil moldovenesc, exceptând două judeţe Ismail şi Akkerman, în cari afacerile trebuiau să se hotărască conform legilor civile ruse şi 2. pe tot restul teritoriului Basarabiei legile civile ruse le introduceau ca un izvor subsidiar al dreptului, în cazuri de insuficienţă a legilor locale.

In afară de aceasta în unele cazuri guvernul rus înlocuia dispoziţiunile dreptului local cu normele dreptului rusesc (astfel a fost introdusă în Basarabia prescripţia de 10 ani).

La începutul secolului al XX-lea, sub influenţa practicei judecătoreşti din Odessa, unde exista instanţa de apel pentru Tribunalul din Chişinău, şi datorită lucrărilor lui O. Pergament, avocat din Odessa, şi lui Leon Casso, basarabean de origine, profesor universitar[3], Senatul a revenit la o interpretare justă a dreptului local. Schimbările s'au produs în două direcţii: Senatul a recunoscut din nou puterea dreptului bizantin (hotărîrea din 1900 Nr. 72) şi a obiceiurilor pământului, dând dispoziţii pentru verificarea existenţei lor (hotărîrea din 1909 Nr. 35), şi pe de altă parte a oprit pătrunderea prea bruscă în Basarabia a legilor ruse (decizia din 1909 No. 9).

Senatul recomandă în cazuri de nedumeriri, contraziceri şi lipsuri în legile locale, a se baza pe sensul general al legilor locale basarabene (şi nu ruse).

Dreptul civil local românesc a supravieţuit dominaţiunii ruseşti în Basarabia, rămânând în vigoare până la 1 Iunie 1928, când din motivul desăvârşirii unităţii naţionale române codul civil al

---

1 *Colecţia completă a legilor*, 1847, Nr. 21.794.

2 *A. Boldur. Autonomia Basarabiei*, pag. 96.

3 *O. Pergament. Dota în dreptul local basarabean*, Odesa, 1901. *Despre aplicarea legilor locale* ale lui Harmenopulo şi Donici, S.-Pet., 1905; *Chestiuni controversate ale dreptului basarabean*, 1905. *Leon Casso. Dreptul bizantin în Basarabia*, Moscova, 1905, şi trad. românească a d-l Şt. Berechet.

României, a fost extins şi asupra Basarabiei. Au rămas în vigoare în provincie numai câteva dispoziţii vechi, ca, de exemplu, dreptul de moştenire al soţului supravieţuitor, ca superior normelor codului civil român.

CAPITOLUL 12.

Colonizarea Basarabiei.

Inainte de anexarea Basarabiei la Ruşi, populaţia provinciei în majoritatea ei covârşitoare era moldovenească, românească.

Avem o statistică sumară din anul 1808, care ne dă o cifră totală a populaţiei Moldovei — 960.000. Turci erau în Bugeac 80.000 şi la Hotin — 20.000. Armeni erau în Bugeac — 30.000, în restul Moldovei 40.000. Evrei erau în Bugeac — 10.000, în restul Moldovei — 60.000. Restul de 720.000 cade pe seama locuitorilor de credinţă ortodoxă, de sigur aproape exclusiv Moldoveni, din care 20.000 în Bugeac şi restul în celelalte părţi ale Moldovei[1].

Dacă Ruşii sau Rutenii s'ar fi aflat pe pământul Moldovei într'un număr considerabil, ei ar fi figurat în aceste date statistice alături de Turci, Armeni şi Evrei.

La Nord, în judeţul Hotin, odată cu stabilirea raialei turceşti au început să vină Rutenii din Galiţia şi Podolia, regiuni vecine cu Hotin, adăugându-se la unele elemente mai vechi din această parte. Cu toate acestea recensământul rusesc din 1816—1817 dovedeşte că elementul românesc în acest judeţ era cu mult mai numeros în comparaţie cu elementele străine şi că o bună parte din aceste elemente s'a aşezat nu prea mult înainte de ocupaţia rusească din 1806. Aşezându-se printre Moldoveni, ei şi-au însuşit nume moldoveneşti de profesiune «văcar», «păslar», «morar», «pitar» etc.[2].

Odată cu Rutenii veneau să se aşeze în judeţul Hotin şi Românii.

Şi la Sud, în Bugeac, sau «Basarabia» propriu zisă, elementul rural mult timp erau numai Moldovenii. Turcii preferau târgurile, iar Tătarii aveau aşezările lor speciale nomade: Ediciculi, Edissan, şi Oran-oglu (în jud. Akkerman), Orumbet-oglu în judeţul Cahul şi în sfârşit Ismail-Canessi pe lângă Dunăre[3].

Prin veacul al XVIII-lea, în timpul războaielor ruso-turce, încep a se aşeza aduşi de Ruşi Cazacii zaporojeni şi Bulgari din Rumelia. Odată cu Bulgarii erau aduşi de peste Dunăre şi Români. Aceste strămutări de populaţie creştină din dreapta Dunării în Basarabia şi mai departe în Ucraina de Sud constituiau o tactică specială

---

1 *Teodor Holban. Documente româneşti din arhivele franceze.* (1801—1812), Buc. 1939, pag. 48. Credem că statistica se referă la timpul înainte de 1806, anul ocupaţiei ruseşti a principatelor, deoarece prevede în Basarabia un număr considerabil de Turci, ceea ce pentru anul 1808 nu e verosimil.

2 *Basarabia.* Monografie, Chişinău, 1926, pag. 62.

3 *A Zaşciuc,* vol. I, pag. 146.

rusească faţă de Turcia şi totodată erau menite să întărească stăpânirea Ruşilor în aceste regiuni.

Ruşii erau foarte puţini la număr. Recensământul rusesc din 1816—1817 ne dă în Sudul Basarabiei 880 case ruseşti, bărbaţi — 1.351 şi femei — 757, în total — 2.108 suflete ruse.

Prin secolul al XVIII-lea numărul Tătarilor în Bugeac s'a redus foarte simţitor. In 1759 a fost trecută de Ruşi în Crimeia horda Ediciculi. In 1770 au ieşit din Bugeac, trecând în Crimeia, hordele Edisan şi celelalte din regiunea Akkerman, astfel că la începutul războiului ruso-turc în 1806, nu rămâneau în Bugeac decât aproximativ vre-o 5 000 de Tătari[1].

Se înţelege dela sine că din momentul ocupaţiei ruse a Basarabiei, în 1806, majoritatea covârşitoare a populaţiei turceşti a început să se retragă în Turcia.

Tocmai această parte a Basarabiei, Bugeacul, golit de Tătari şi Turci, a devenit locul preferat de colonizare în această provincie. Practica de colonizare a fost cunoscută Ruşilor cu mult înainte de anexarea Basarabiei. Rusia o aplica în părţile sale sudice.

Colonizarea Sudului Rusiei a început în secolul al XVIII-lea în timpul împărătesei Ana Ivanovna (1730—1740), Elisaveta (1741—1761), a continuat în domnia Ecaterinei a II-a (1762—1796) şi a împăratului Pavel şi mai ales a luat proporţii în domnia împăratului Alexandru I (1801—1825).

Impărăteasa Ecaterina printr'un manifest din 1763 a promis tuturor persoanelor ce vor veni să se aşeze în Sudul Rusiei, aşa zisă «Rusia Nouă», unele avantagii. A început emigrarea coloniştilor din Balcani, mai ales a Slavilor de Sud[2]. In afară de aceasta se practicau şi transferări în masă a populaţiei creştine din Nordul Balcanilor în urma fiecărui război ruso-turc.

Astfel locurile puştii se ocupau treptat, de Sârbi, Cehi şi alţi Slavi de Sud şi de Vest, de Germani şi de Evreii din Belorusia.

Când în 1812 Basarabia a fost anexată de Rusia, guvernul rusesc avea gata pentru această provincie un sistem de colonizare ce-l practica în Sudul Rusiei. Insă în aceste locuri noui sistemul de colonizare nu putea să fie aplicat în întregime: o bună parte a provinciei aparţinea moşierilor şi nu se putea face colonizarea pe pământurile lor fără deposedare. Pe de altă parte în Sudul Basarabiei stăteau încă Tătarii în fostele raiale turceşti.

Din punct de vedere al proprietăţii asupra solului, Basarabia poate fi divizată în două părţi bine distincte: 1) partea de Sud, denumită Bugeac şi 2) restul provinciei. Prima a trecut în întregime în proprietatea Statului. Ea cuprinde ţinuturile Tighina (Bender), Cetatea-Albă (Akkerman) şi o parte din ţinutul Ismail[3]. La catagrafia militară, ce s'a făcut de Ruşi în Basarabia, părţile acestea

---

1 Ibidem.

2 *A. Cornilov. Curs de istoria Rusiei în sec. XIX*, partea I, Moscova, 1912, pag. 127—128.

3 *Colecţia completă a legilor.* 17 Oct. 1849, Nr. 23.578.

cuprind un teritoriu de 1.575.596 desiatine. Celelalte ţinuturi erau în proprietatea moşierilor particulari. Incă în 1811 cu ocazia unor pretenţiuni din partea persoanelor particulare asupra pământului, după porunca împăratului, a fost anunţat că «voinţa monarhului este ca toate moşiile turceşti să treacă în posesiunea statului, iar dacă după încheierea păcii cu Turcia provincia aceasta va rămânea sub Rusia, se vor examina drepturile pretendenţilor şi, constatându-se întemeiate, se va da satisfacţie».

Iată cum caracterizează politica guvernului rusesc în domeniul dreptului de proprietate funciară atât înainte de anexarea Basarabiei, cât şi imediat după această dată, autorul A. Nacco, favorabil Ruşilor[1].

In Basarabia, scrie el, «în afară de aşa zisă Moldova de peste Prut (ţinuturile de mijloc), se mai aflau două posesiuni: raiaua Hotinului şi Bugeacul, ce au trecut în administraţia Statului, după cucerirea cetăţilor Hotin, Bender, Akkerman, Chilia şi după retragerea Turcilor peste Dunăre. In Bugeac mai duceau vieaţa nomadă resturile Tatarilor cunoscutei horde akkermanene, şi de aceea înainte de a proceda la introducerea în aceste locuri a oricărei ordini publice, era necesar de a le curăţi de aceşti răpitori. Kuşnicov, a început prin a obţine înaltă autorizaţie la mutarea Tatarilor din Bugeac, iar când ei au fost trecuţi cu toată averea lor mobiliară la «Molocinăia Vodî», din gubernia Tavricescaia, el a împărţit stepele rămase după ei în cinci ţinuturi, anume: Bender, Akkerman, Greceni, Hotarniceni şi Tomarova. Ţinuturile acestea împreună cu raiaua Hotinului au fost supuse administraţiei comune a divanului moldovenesc, cu numirea în ele a ispravnicilor moldoveneşti pe aceleaşi baze ca şi în principate. Populaţia raialelor Hotinului şi Bugeacului, cu plecarea Turcilor şi Tatarilor, se compunea dintr'un număr foarte mic de agricultori, cari locuiau până atunci în selişti printre Turci şi aulele tătăreşti... Conform raportului lui Kuşnicov, împăratul Alexandru a ordonat să fie recunoscut dreptul de proprietate asupra moşiilor ţinutului Hotin în favoarea foştilor proprietari conform cu hrisoavele vechi moldoveneşti. In urma acestei măsuri aproape o jumătate din moşiile acestui ţinut a trecut în posesiunea familiilor moldoveneşti Sturdza, Cantacuzino, Rosset, Ghica, ş. a. După terminarea războiului şi cealaltă jumătate a moşiilor ţinutului Hotin a trecut în posesiunea persoanelor particulare pe aceleaşi baze, şi acum, cu excepţia a două sau trei otcine ale statului şi ale oraşului Hotin, tot ţinutul prezintă proprietatea privată».

Din acest citat se constată că în toate judeţele Basarabiei guvernul rusesc a numit ispravnici moldoveni, deoarece ţinea cont de tradiţia istorică şi compunerea etnică a populaţiei. In afară de aceasta, recunoscând dreptul de proprietate a moşierilor moldoveni în judeţul Hotin, guvernul rusesc demonstra făţiş dorinţa sa de a

---

1 *A. Nacco. Schiţa administraţiei civile în Basarabia, Moldova şi Valahia* în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812. Memorii ale Societăţii de istorie şi antichităţi din Odesa, vol. XI, 1850, Nr. 280, 281.

repara nedreptatea comisă Moldovenilor de către Turci, şi poate greşeala lui Petru cel Mare.

Este deci clar că colonizarea nu putea să se facă, decât în partea de Sud a Basarabiei, în Bugeac. Guvernul rusesc a început să-l populeze cu Nemţi, Bulgari, Ucraineni, Francezi elveţieni. Alte naţionalităţi au fost admise să se aşeze în oraşe sau unde îşi vor putea găsi o adaptare respectivă. Ele sunt următoarele: Greci, Armeni şi Evrei. Grecii au ocupat cele mai rentabile posturi în comerţ şi finanţe, şi au început să arendeze moşiile mănăstirilor închinate, exploatând ţărănimea. Evreii au acaparat comerţul. In sfârşit în Nordul Basarabiei, după cum am arătat, au venit să se aşeze Rutenii, adăogându-se la puţinele elemente rutene aflate aci din trecut, precum şi un mic număr de Polonezi.

Iată câteva date cu privire la colonizarea succesivă a provinciei[1].

Nemţii de prima dată apar în Basarabia în 1814, mutându-se aci din ducatul Varşoviei, într'un număr de 1.743 familii, aproape toate luterane, în afară de 121 familii de confesiune romano-catolică. Ei au întemeiat 7 colonii. Colonizarea a continuat:

în 1816 — s'au întemeiat 4 colonii,

în 1817 — o colonie a Nemţilor din Germania,

în 1833 — o colonie a nemţilor din regatul Würtemberg,

în 1834 — o nouă colonie din acelaş regat,

în 1834 — o colonie a Nemţilor din ţaratul polonez şi apoi câte o colonie nouă în 1836, 1839, 1842.

Bulgarii au început să se aşeze în Basarabia, într'un număr mai mare, dela începutul secolului al XIX-lea. Ukrainenii apar în Sudul Basarabiei în timpul dominaţiunii ruseşti, ca arendaşi ai pământului cu desiatina, de unde şi denumirea lor de «desiatinşciki». In afară de aceasta din guberniile interne ruse fugeau Ukraineni, precum şi Velicoruşi, şi pentru a nu fi urmăriţi îşi însuşiau numele şi pronumele basarabenilor morţi. Astfel populaţia judeţelor creştea, în afară de calea naturală şi pe calea aceasta artificială[2]. Işi găseau salvare şi adăpost în Basarabia de Sud şi sectanţii ruşi.

Colonizarea Sudului Basarabiei a schimbat raportul numeric dintre diferite naţionalităţi, aşezate în această provincie. Moldovenii, care la început formau partea covârşitoare a populaţiei, se reduc în proporţie cu restul populaţiei.

La începutul dominaţiunii ruseşti elementele alogene erau între 10.000 şi 20.000 de capete, pe care primele date statistice le pomenesc separat «pentru alte naţionalităţi». In tot cazul dacă celelalte naţionalităţi ar fi prezentat un număr mai mare, ele ar fi fost arătate special[3].

La 1861—1878 Moldovenii formează 75% sau 67,4 %. Nu putem

---

1 *A. Zaşciuc*, ibidem, vol. I, pag. 145—180.

2 Ibidem, vol. I, pag. 182.

3 *Z. Arbore. Basarabia în sec. XIX*. Buc. 1898, pag. 91—99, crede că în Basarabia înainte de anexare nu puteau să fie nemoldoveni mai mult de 25 sau 30 mii de suflete, mai puţin de 10%.

stabili care din aceste cifre este justă, deoarece unii autori ne dau prima cifră[1], alții a doua[2].

La sfârșitul secolului al XIX-lea cifra Moldovenilor în Basarabia se coboară până la 47 %, după datele oficiale, sau aproximativ la 52 %, după cum cred că trebuie să fie îndreptat[3], iar după recensământul din 1939 se urcă până la 56,2 %.

Dau mai jos un tablou comparativ al numărului naționalităților, în diferite epoci și după diferite izvoare, în cifre absolute și în %%[4].

In masse compacte Moldovenii trăiesc în părțile de mijloc ale provinciei. La Sud și în partea de Nord ei sunt amestecați cu diferite alte naționalități, pomenite mai sus[5].

Și e de mare mirare că Rușii cu toată stăruința lor seculară de a coloniza această regiune de margine nu au putut obține, decât rezultate foarte modeste, mai mult în județele de Nord și de Sud. In județul Hotin, conform recensământului rusesc din 1897, Rușii împreună cu Rutenii, aveau o majoritate absolută, anume 59,55 % (Rutenii separat 53 %), față de 23,87 % de Români și de 16,58 % de celelalte naționalități. In județul Cetatea-Albă (Akkerman) Rușii și Ucrainenii aveau o majoritate de 36,36 % (Ucrainenii separat numai 23%) față de 16,38% de Români și 47,26 % de alte naționalități, luate la un loc.

In două județe Românii aveau o majoritate relativă: în Tighina (Bender), 45,14 % față de 20,35 % de Ruși și Ucraineni, și în Ismail 39,09 % față de 32,08 % de Ruși și Ucraineni.

In celelalte județe (Soroca, Bălți, Orheiu, Chișinău) Românii

---

1 *A. Zașciuc.* Ibid., pag. 151, 450. *Soroca. Geografia Basarabiei,* aprobată de Minister pentru școalele secundare și primare. 1878, pag. 80.

2 *N. N. Oberucev. Colecția datelor militare statistice,* 1871, pag. 93—95.

3 *A. Boldur. La Bessarabie,* pag. 140.

4 *A. Zașciuc,* op. cit., vol. II, pag. 180.

N. N. Oberucev, op. cit. (cont. bibl. la pag. 121).

5 *Anuarul Statistic al Rusiei, 1912,* ediția Comitetului central statistic S.-Petersb., 1912, pag. 63.

Recensământul general al populației României, vol. II, Buc., 1938, planșele L, LI, LII.

L. S. Berg. Populația Basarabiei, componența etnică și numărul, Petrograd, 1923, în colecția «Lucrările pentru studiul componenței etnice a populației Rusiei».

Lucrarea lui Berg este o încercare de a corecta datele statistice sătești ale Basarabiei din 1897 pe baza informațiilor, culese de N. V. Butovici în 1907 dela învățători. Din punct de vedere românesc această încercare de a reabilita recensământul rusesc din 1897 nu merită nicio considerație. Datele lucrării pe provincie aproape repetă cele ale acestui recensământ, iar pe cât nu repetă, nu se știe ce crezare ele pot să inspire. Vezi mențiuni critice cu privire la această lucrare la d. *P. Caraman. «Românitatea Basarabiei,* văzută de știința oficială sovietică», extras din rev. «Insemnări Ieșene», anul V (1940), No. 11, pag. 26.

1) In raportul deputatului Farges, depus în numele comisiunii afacerilor străine spre aprobarea camerei deputaților a Franței la 7 Iulie 1922 cetim:

«La plupart — et les atlas classiques allemandes d'avant guerre sont de ce nombre — sont d'accord pour reconnaître aux Moldaves une majorite absolue d'au moins 60 p. 100 et plus probablement de 70 p. 100».

Naţionalităţi	1861 A. Zaşciuc		1871 N. N. Oberucev		1897 Date oficiale ruse (recensământ)		1930 Date oficiale române (recensământ)	
	Mii	%	Mii	%	Mii	%	Mii	%
Moldoveni	600	66,4	692,0	67,4	920,9	47,58	1.610,7 (Români)	56,2
Ruteni	120	13						
Ucraineni	6	0,5	162,2	15.8	382,1	19,75	314,2	11,
Velicoruşi	20	2,6			155,7	8.05	351,9 (Ruşi)	12,3
Bulgari	48	5,2	25,6	2,5	103,2	5,33	163,7	5,7
Nemţi	24	2,6	33,5	3.5	60,2	3,11	81,1	2,8
Evrei	78,7	8,6	93,5	9,1	228,1	11,79	204,8	7,2
Ceilalţi (Ţigani, Găgăuzi, Greci, Armeni, Polonezi, ş. a.)	9,8	1,1	17,1	1,7	81,2	4,39	138,0	4,8
In total	906,5	100,0	1.023,9	100,0	1.931,4	100,0	2.864,4	100,0

aveau o preponderenţă absolută, dela 62 % şi până la 77 %, faţă de procentajul dela 8% şi până la 20 % al Ruşilor şi Ucrainenilor.

In afară de fenomenul numeric merită atenţie şi modificări ale numelor româneşti de familie, impuse uneori de autorităţi, alteori de nevoia adaptării la mediul rusesc.

Astfel au devenit:

Anastasiu = Anastasiev, Andronache = Andronachevici, Bădărău = Bodarev, Barbul = Barbo, Cantacuzino = Cantacuzen, Ciobanu = Ceban, Ciolan = Celan, Ciohodar = Ciuhudari, Feodosiu = Feodosiev, Grecu = Greculov, Gusti = Gustea, Hâncu = Hinculov şi Ghincu, Izmană = Izman, Nacu = Nacco şi Naculov, Talpă = Talpov, etc.

Pop. Basar. pe neamuri, recens. român. din 1930 (în mii[1]):

	Români	Ruşi	Ucraineni Ruteni	Bulgari	Germani	Evrei	Găgăuzi	Ţigani	Totalul
Basarabia (total)	1.611	352	314	164	81	205	98	14	2.864
Bălţi	271	47	2[illegible]	—	1	32	—	2	387
Cahul	101	15	—	29	9	4	35	1	197
Cetatea-Albă	63	59	70	71	56	11	8	2	341
Hotin	137	53	163	—	—	36	—	—	392
Ismail	72	67	10	43	1	6	16	—	226
Lăpuşna	326	30	3	—	3	50	—	3	420
Orheiu	244	11	2	—		19	—	2	279
Soroca	233	26	26	—	—	29	—	1	316
Tighina	164	45	9	20	11	17	39	1	307

1 *Dr. Sabin Mănuilă. Studiu etnografic asupra populaţiei României*, Buc., 1940, pag. 34—35.

Aceste cifre, absolute, fiind raportate la totalurile populației Basarabiei și fiecărui județ, dau următoarele procente[1].

Desigur datele statistice din 1897 acum sunt foarte învechite,

	Români	Ruși	Ruteni Ucraineni	Bulgari	Germani	Evrei	Găgăuzi	Țigani
Basarabia (total)	56,2	12,3	11,0	5,7	2,8	7,2	3,4	0,5
Bălți	70,1	12,0	7,6	—	0,4	8,2	—	0,5
Cahul	51,2	7,5	0,3	14,5	4,4	2,3	17,9	0,7
Cetatea Albă	18,5	17,3	20,5	20,9	16,3	3,3	2,3	0,5
Hotin	35,0	13,6	41,6	—	—	9,2	—	0,2
Ismail	31,9	29,7	4,7	19,2	0,4	2,8	6,9	0,2
Lăpușna	77,8	7,1	0,7	0,2	0,7	11,9	—	0,7
Orheiu	87,3	3,8	0,9	—	—	6,8	—	0,7
Soroca	73,6	8,1	8,2	—	0,1	9,2	—	0,3
Tighina	53,4	14,7	3,0	6,4	3,4	5,5	12.8	0,4

dar le putem totuși socoti caracteristice pentru eșecul complet al politicei rusești de rusificare și alogenizare a acestei provincii.

In ce privește starea numerică actuală a populației Basarabiei, înainte de răpirea ei de către Ruși în 1940, ea se prezintă după datele Institutului Central Statistic din România astfel: au fost la 29 Decemv. 1930 în Basarabia 2.864.402 de locuitori, la 31 Dec. 1939 populația probabilă era de 3.191.016, adică avem o creștere de 11,4 %. Procentul creșterei pe naționalități este: la Români de 13,0 %, la Ruși 9,5 %, la Ucraineni și Ruteni 10,3 %, la Bulgari 13,3 % etc.[2].

Procentul Rutenilor în Basarabia nu este cel mai mare în comparație cu celelalte localități din țară, populate de ei. După recensământul românesc din 1930, pe toată întinderea țării romă-

1 Ibidem, pag. 46—47.
2 *Dr. Sabin Manuilă*. Op. cit., pag. 95—102.

neşti au fost 582.115 Ruteni şi Ucraineni şi în repartizarea populaţiei pe neamuri procentul lor este numai de 3,2 %[1].

Acelaşi rezultat aproximativ obţinem şi după datele limbii materne. Totalul pe ţară se ridică până la 641.845. Nici într'un judeţ însă Rutenii şi Ucrainenii nu ating jumătatea de populaţie, în

In Bucovina pe judeţe	Locuitori	In %%
Câmpulung	6.362	6,7
Cernăuţi	136.380	44,5
Rădăuţi	13.916	8,7
Storojineţ	77.382	45,5
Suceava	2.090	1,7
In total	236.130	27,7
In Basarabia	314.211	11,0
In Crişana-Maramureş	23.569	1,7
In România	582.115	3,2

afară de Storojineţ, unde ei, după limba maternă, au 50,5 %.

Numai dacă luăm unităţi teritoriale mai mici, decât judeţe, de exemplu plăşi, găsim în unele părţi de margine a ţării, puţinele plăşi, unde Ucrainenii au şi o majoritate absolută.

Ar fi imposibil să ceri unui stat, mai ales ca cel românesc, care a trecut în cursul istoriei sale prin cele mai grele încercări, un conţinut etnic absolut omogen.

Există diferite atitudini faţă de realităţi etnografice. Respectul faţă de ele creşte în proporţie cu gradul vechimii lor. O realitate recentă nu ne obligă la respect şi poate să fie schimbată, mai ales dacă împrejurările istorice, în care s'a produs, sunt respinse de sentimentul omenesc al dreptăţii.

Este bine stabilit faptul că populaţia ucraineană, ruteană şi rusă din cuprinsul României este o provenienţă recentă[2].

---

1 *Ibidem*, pag. 34. Datele pentru Basarabia pe judeţe vezi mai sus.

2 *Ion Nistor. Problema ucraineană în lumina istoriei*, Cernăuţi, 1934, pag. 65 ş. u., precum şi *Românii şi Rutenii în Bucovina*, Bucureşti, 1915. *Der nationale Kampf in der Bucovina*, Bucureşti, 1918.

Iobăgia în Polonia era cu mult mai aspră, decât în Moldova, mai ales după anul desfiinţării în această din urmă a veciniei în 1749. Această situaţie dispunea pe mulţi Ruteni din Galiţia şi Polonia să fugă spre hotarul Moldovei şi în împrejurări favorabile, trecând graniţa, să se stabilească la periferiile Moldovei. Bejenarii ucraineni veneau din diferite părţi ale Galiţiei, Volăniei şi Podoliei. Din actele oficiale se constată că ei se refugiau din Brody, Brzezani, Zaleszczyki, Sokal, Kolomea, Tysmenica, Sniatin, Halici. Bejenarii se aşezau în Nordul Bucovinei şi Basarabiei, în care mai intensiv au populat judeţul Hotin. Procesul de imigrare în Moldova s'a mărit mai ales după războiul ruso-turc din 1768—1774 şi răpirea Bucovinei de către Austria.

In întreaga Basarabie la jumătatea secolului trecut, după cum am văzut după cele mai energice sforţări de colonizare, făcute de guvernul rusesc, nu se aflau Ucraineni şi Ruteni, decât 126.000, sau 13,5 %.

In special în Sudul Basarabiei, în Bugeac, unde în momentul anexării Ucrainenii lipseau completamente, populaţia ucraineană de mai târziu se datoreşte afluxului, ce a urmat după războiul ruso-turc din 1806—1812, şi mai ales politicei de colonizare.

Cu toate acestea în 1827, după 15 ani de colonizare, populaţia se repartiza după naţionalităţi, astfel[1].

Velicoruşi	8.029
Ruşi de rit vechiu	2.564
Maloruşi	21.295
Moldoveni	37.859
Bulgari	25.679
Nemţi	6.407
Polonezi	3.224
Evrei	2.669
Alţi	4.996
In total	112.722

Deci proporţia numerică era următoarea: Moldovenii — 33 %, Bulgarii — 22 %, Ucrainenii — 18 % şi Velicoruşii — 7 %.

Este, prin urmare, cu totul clar, că Ucrainenii s'au înfiltrat în Basarabia graţie războaielor ruso-turce şi mai ales datorită politicei guvernului rusesc de colonizare.

Dar conştiinţa românească şi-a pronunţat de mult sentinţa hotărîtă şi categorică asupra războaielor ruse-turce din jumătatea secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Ele sunt nişte acte de silnicie faţă de poporul român, dictate de imperialismul rusesc în Balcani. Anexările Bucovinei şi Basarabiei sunt răpiri de teritorii. Deci nu pot, decât să fie respinse, şi orice urme, orice produse ale acestei acţiuni ruseşti pe pământul românesc, în special şi în primul rând aşezarea Ucrainenilor şi Ruşilor.

1 *Budjac. Descrierea Statistică.* Akkerman (Cetatea-Albă), 1827, pag. 45.

PARTEA III.

RESTABILIREA SUVERANITĂŢII ROMÂNEŞTI ÎN BASARABIA.

CAPITOLUL 13.

Revoluţia naţională în Basarabia în 1917—1918 şi Unirea.

La 27 Martie 1918 st. vechi, a avut loc marele act istoric în vieaţa naţiunii româneşti: unirea Basarabiei cu România[1]. Acest act s'a săvârşit în împrejurări de fapt şi psihologice foarte complicate. Pe de o parte revoluţia rusească, pe de altă parte victoria puterilor centrale, pe de o parte mişcarea naţională din Basarabia, de altă parte tendinţa firească a Regatului Român spre unire cu Basarabia, toate acestea au înfluenţat asupra mersului evenimentelor din Basarabia şi au condiţionat rezultatul.

Basarabia prima din toate teritoriile răpite României, s'a unit cu ea. In acelaşi an, participă la procesul de unire şi celelalte părţi ale trupului şi spiritului naţional românesc. Apare pe şcena istorică România Mare.

Propaganda bolşevică rusească, asociată cu propaganda emigranţilor ruşi, a susţinut mereu părerea că Basarabia a fost acaparată de Românii din Vechiul Regat.

E o calomnie, pe care noi o respingem, demonstrând faptele. Cel mai bun răspuns la acest semn de rea voinţă din partea Sovietelor va fi expunerea obiectivă a evenimentului Unirii.

Inainte de a se termina războiul izbucneşte în Martie 1917 revoluţia rusă. Ea lansează idei şi lozinci noui, dintre care de un deosebit succes în rândul popoarelor, încorporate în statul rusesc, s'a bucurat lozinca autodeterminării popoarelor[2].

Revoluţia rusă prin organele ei de conducere: guvernul provizoriu şi congresul Sovietelor, a recunoscut toată puterea principiului libertăţii naţionalităţilor.

Dar şi mai târziu în Octomvrie 1917, când revoluţia rusă a fost acaparată de extrema stângă comunistă, principiul naţionalităţilor şi-a căpătat o nouă afirmaţiune şi extindere. Guvernul sovietic la 2 (15) Noemvrie 1917, publică declaraţia drepturilor popoarelor Rusiei. Declaraţia este semnată de Stalin şi Lenin.

Ea recunoaşte egalitatea şi suveranitatea popoarelor Rusiei şi dreptul popoarelor Rusiei la autodeterminare liberă până la separaţiune şi formare de state independente[3].

Cu toate că ideea libertăţii popoarelor stă în contrazicere cu

1 La baza acestui capitol stă cuvântarea, rostită de autor în aula Universităţii din Iaşi în ziua de 27 Martie 1943...

2 *V. L. Lvov-Rogacevschi. Socialiştii despre momentul actual.* Materialele revoluţiei, Moscova, 1917, pag. 16, 191—192 şi 207.

3 *Monitorul Comitetului Central Executiv* din 3 Noemvrie 1917, Nr. 215.

doctrina marxistă centralizatoare, Lenin a adoptat-o cu mult înainte de revoluţia rusă, anume în 1913.

Aflându-se la Cracovia, el a precizat programul social-democraţilor în domeniul chestiunii naţionalităţilor, adăugându-i dreptul de autodeterminare până la separaţiune[1]. Ideea putea să fie primejdioasă pentru unitatea Rusiei, dar îi era mai scumpă reuşita doborârii autocraţiei ţariste. Prin urmare ambele curente ale ideologiei revoluţionare ruse, atât curentul moderat dela începutul revoluţiei, cât şi cel extremist comunist din Octomvrie 1917, au recunoscut dreptul naţionalităţilor de a dispune de soarta lor.

In chip cu totul conform psihologiei acestei revoluţii a început mişcarea naţională moldovenească din Basarabia, o mişcare paralelă celorlalte mişcări naţionale din alte provincii: Ucraina, Georgia etc.

In primele momente timidă, fără a rupe legătura cu Rusia, dar treptat mai insistentă, ea în sfârşit ajunge la proclamarea Unirii Basarabiei cu România, ca urmare logică a întregului trecut istoric al acestei provincii.

Mişcarea naţională din Basarabia a trecut prin următoarele faze:

1) La 25 Octomvrie 1917 congresul ostaşilor moldoveni, compus din 989 delegaţi (ofiţeri şi soldaţi), proclamă autonomia teritorială politică a Basarabiei, motivând acest act prin consideraţiunile de cultură naţională proprie, trecutul istoric al Basarabiei şi principiul libertăţii popoarelor de a dispune de soarta lor. La 21 Noemvrie 1917 se întruneşte parlamentul revoluţionar al Basarabiei sub denumirea de «Sfatul Ţării».

2) La 2 Decemvrie 1917 Sfatul Ţării proclamă Basarabia republică moldovenească democratică, legată cu Rusia ca Stat federativ şi alege un organ executiv, Consiliul Directorilor Generali. In urma dezordinelor şi anarhiei, ce începea să se răspândească pe pământul provinciei, precum şi a cererii de ajutor militar, adresate guvernului român de către Directori, în Basarabia intră la 13 Ianuarie 1918 armata română. Ea nu are de scop, decât restabilirea ordinei sociale şi asigurarea aprovizionării armatelor române. Basarabia forma atunci dosul armatelor române şi ruse, ce luau parte la războiul mondial.

3) La 24 Ianuarie 1918 Sfatul Ţării proclamă Basarabia republică indepedentă. Legătura cu Rusia era ruptă de mult graţie faptului obiectiv că între Rusia şi Basarabia se afla Ucraina independentă. In afară de aceasta a făcut progres şi conştiinţa naţională. Populaţia a început să înţeleagă că trecutul Basarabiei îi indică alt loc, decât în compunerea Rusiei, fie unitară, fie federală.

4) La 27 Martie 1918, se realizează unirea Basarabiei cu România. Sfatul Ţării pune unele condiţiuni cu privire la regimul politic, social şi administrativ, ce trebuie să fie păstrat în această provincie după unire.

Acceptarea hotărîrii Sfatului Ţării de către preşedintele Consiliului de Miniştri al Regatului Român, Al. Marghiloman, în şedinţa

1 *P. Miliucov. Chestiunea naţională*, Praha, 1925, pag. 177.

Clădirea Sfatului Țării, unde s'a votat unirea.

Sfatului Țării din această zi, promulgarea actului Unirii de către Regele României Ferdinand I, în aceeaşi zi şi ratificarea Unirii de către Constituanta Română la 20 Decemvrie 1919, — desăvârşesc actul Unirii, în ce priveşte forța lui internă politică.

Unirea a fost o încoronare a unei mişcări naționalițste, benevole, idealiste şi desinteresate. Armata română s'a ținut în limitele însărcinărilor cu caracter polițist. Dealtfel condițiunile, puse de Sfatul Țării în actul Unirii, prezintă cea mai bună dovadă a unui «contract benevol».

Pentru a arăta mai amănunțit cum în mod psihologic a fost posibilă Unirea Basarabiei cu Regatul Român, e necesar să lămuresc câteva chestiuni cu privire la mediul social şi ideologic, în care a

crescut generaţia ei şi forţele mişcării revoluţionare basarabene din 1917—1918[1].

Generaţia basarabeană a Unirii se educa în spiritul slujirii poporului. Incă înainte de a intra la universitate mulţi tineri aveau posibilitatea să capete instrucţiunea extraşcolară în cercurile revoluţionare. Din momentul intrării la universitate, frecventarea acestor cercuri se accentua. Rolul preponderent în chestiunea educaţiei politice a generaţiei noui îl aveau două concepţii social-politice: una marxistă, social-democratică şi alta poporanistă, social-revoluţionară. Acei ce erau mai apropiaţi de oraşe, de clasa muncitorească, de meseriaşi (în special tineretul evreesc), au fost, ca regulă generală, social-democraţi. Acei, ce într'un fel sau altul erau legaţi de sate, au fost social-revoluţionari, sau ţărănişti.

Rădăcina acestui din urmă curent în Rusia se afla în psihologia nobilimii luminate, care a ajuns la concluzia că buna sa situaţiune este legată istoriceşte de robia ţăranului, că nobilul este îndatorat ţăranului, că din această cauză îi incumbă datoria de a lumina pe ţăran, de a-l ridica împotriva nedreptăţii seculare. Din această psihologie a luat naştere teoria lui Lavrov despre «personalitatea cugetătoare în mod critic», expusă de el principial în ale sale «Scrisori istorice», şi teoria despre progres a lui Mihailovski, expusă de el într'o serie de lucrări în majoritatea lor polemice. Pe aceste teorii, îmbrăcate într'un spirit înalt de moralitate, s'au educat multe generaţii intelectuale[2].

Prin această şcoală politică a trecut C. Stere, a trecut şi o serie de alţi oameni politici ai Basarabiei.

Intelectualitatea de provenienţă orăşenească era în majoritatea ei rusă, venită de aiurea sau se recruta din elementele minorităţilor naţionale, în special din Evrei: n'avea deci nicio legătură cu satele şi cu populaţia autochtonă.

Clasa intelectuală de provenienţă sătească era românească, era legată cu satul basarabean şi era cu atât mai pătrunsă de ideea naţională, cu cât ideologia ei socială era mai puţin radicală. In majoritatea cazurilor aceşti intelectuali se educau în Seminarul Teologic din Chişinău, unde găseau un mediu prielnic pentru păstrarea şi cultivarea sentimentului lor de dragoste pentru cultura naţională.

Acesta a fost în trăsături generale mediul social, deasupra

---

1 In lucrările, consacrate revoluţiei basarabene, există diferite păreri cu privire la factorii, care au determinat Unirea. *D. P. Cazacu* insistă asupra însemnătăţii armatei şi oamenilor Regatului (Stere, Marghiloman). *«Moldova dintre Prut şi Nistru»*, pag. 272, 278 ş. a. *D. Onisifor Ghibu* dă preponderenţă propagandei ardelene *«Dela Basarabia rusească la Basarabia românească»*, Cluj, 1926, pag. CXIII, CXXII, CXLVIII. In sfârşit, d. *I. Nistor* se pronunţă în favoarea însemnătăţii înainte de toate a basarabenilor. *«Istoria Basarabiei»*, Cernăuţi, 1923, pag. 422. In realitate fenomenul Unirii este rezultatul tuturor factorilor revoluţionari coexistenţi simultan. Nici unul din ei, luaţi separat, nu ar fi produs rezultatul final, pozitiv.

2 *A. Boldur. Contribuţii.*, vol. III, pag. 180 ş. u.

căruia s'a descărcat un trăsnet: începutul revoluției din 1917, la Petrograd[1].

Osia în jurul căreia se mişca întreaga revoluție, era reforma agrară. Cine putea şi trebuia să o înfăptuiască în Basarabia? Evident, intelectualitatea legată de țărani. Social-democrații în general şi bolşevicii în special, precum şi partidul social-revoluționarilor ruşi, nu aveau cu satele basarabene nici o legătură.

Incepură însă să iasă atunci din toate colțurile provinciei foştii elevi ai seminarului teologic, ziariştii, învățătorii, cooperatorii, studenții, agronomii, agricultorii, preoții. Nu aveau ei prea multă îndemânare în activitatea socială şi politică. Dar revoluția i-a pus să lucreze. S'a început lupta pentru câştigarea satului basarabean şi organizarea lui. Elementele vii şi energice s'au divizat în două organizații: 1) în partidul moldovenesc național, şi consiliul țărănesc, iar în timpul formării Sfatului Țării în blocul moldovenesc şi 2) în aşa zisă fracție țărănească.

Ambele organizații se compuneau din oameni, devotați la fel intereselor săteşti şi se distingeau numai prin gradul diferit de radicalism social.

Aceste două organizații au format atunci centrul naționalist al vieții sociale a provinciei; blocul a fost «centrul drept», iar fracția «centrul stâng». Partizanii celui dintâiu au fost «național-democrați», iar ai celui de al doilea «național-radicali». Notez în treacăt că toți socialiştii revoluționari din fracția țărănească au fost social-revoluționari recenți, care s'au manifestat abia atunci, după începutul revoluției.

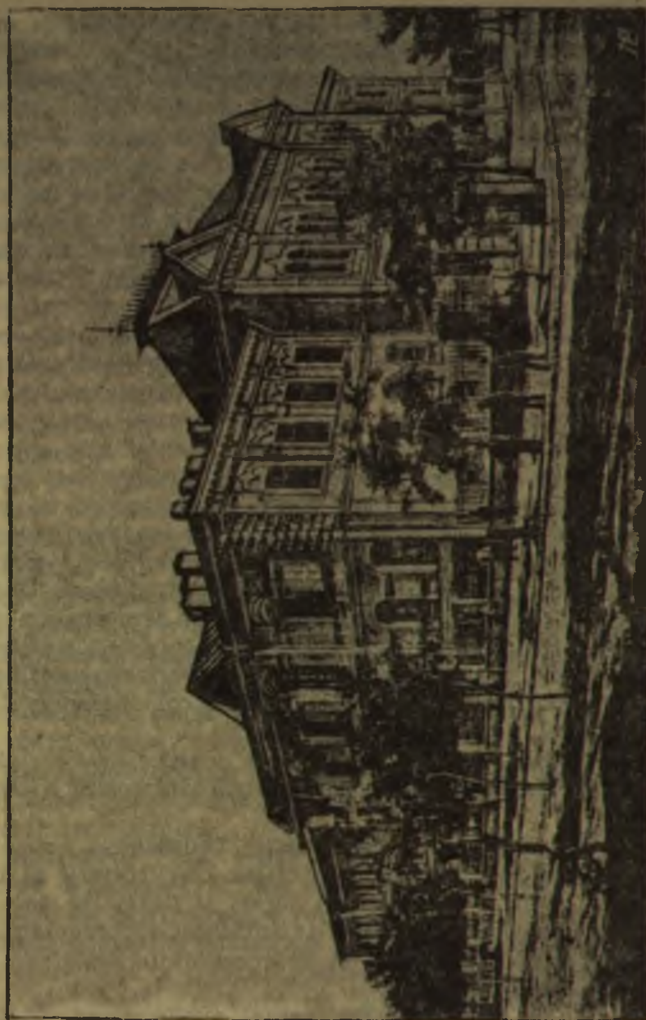
Aceste grupări, constituind centrul mişcării sociale din Basarabia, îşi aveau la stânga pe social-democrați şi social-revoluționari, de tip orăşenesc, pe care îi urmau reprezentanții minorităților, la extrema stângă pe bolşevici, iar la dreapta pe proprietarii mari cu d. Pan. Sinadino în cap, primii care au cerut la Iaşi Unirea.

Acestea sunt curentele principale din acea vreme. După manifestările lor pe arena vieții publice ele pot fi înşirate, după cum radicalismul lor social scădea şi naționalismul lor creştea, în modul următor: 1) Bolşevicii, 2) Partidul social-democrat, inclusiv «Bundul» evreesc, şi partidul social-revoluționarilor. 3) Centrul stâng (fracția țărănească, sau radical-democratică. 4) Centrul drept (blocul național moldovenesc). 5) Proprietarii mari.

In Sfatul Țării centrul avea două treimi din numărul total al deputaților, şi anume blocul național moldovenesc — 47 % şi fracția țărănească — 20 %. Restul de 33% revenea celorlalte grupări (în

---

1 In dorința de a fi cât mai obiectiv în expunerea mea din acest capitol, am evitat să precizez rolul, jucat în procesul de realizare a Uniunii de către persoane, care şi astăzi activează pe tărâmul politic, social sau cultural. Istoria Unirii e prea recentă încă pentru ca să fie posibile aprecieri perfect imparțiale cu privire la persoane.

SEMINARUL TEOLOGIC DIN CHIŞINĂU (FACULTATEA DE TEOLOGIE DELA 1927).

partea lor covărşitoare social-democraţilor şi social-revoluţionarilor) şi proprietarilor[1].

Această repartizare numerică pe plan politic a fost un rezultat al luptelor atăt parlamentare, căt şi mai ales extraparlamentare[2]

Odată ce în ziua de 2 Decemvrie 1917 a fost proclamată «repu-

---

1 *Dr. P. Cazacu, Moldova dintre Prut şi Nistru*, pag. 250.

2 La întocmirea Sfatului Ţării a fost luată de bază următoarea schemă: 1. Congresul militar moldovenesc trebuia să dea 44 deputaţi, 2. Sovietul ţăranilor moldoveni — 30 deputaţi, 3. Administraţia oraşelor şi zemstvelor — 21 deputaţi, 4. Partidele — 10 deputaţi, 5. Cooperativele, Sindicatele şi Societăţi — 16 deputaţi şi 6. Minorităţile — 29 deputaţi, în total 150 deputaţi.

Dr. P. Cazacu, Ibidem, pag. 233.

blica democratică moldovenească», ea însemna putere şi mijloace pentru aplicarea acesteia, armata şi finanţe.

Republica îşi avea miliţia (jandarmeria) şi un început de armată (cohorte), se administra pe baza legilor existente, îşi avea finanţele sale şi au apărut chiar primele simptome ale recunoaşterii internaţionale, ce avea să vie.

Situaţia însă era foarte grea. Organizarea puterii se făcea încet, cu dibuiri şi cu piedici de tot felul, datorită pe de o parte armatei ruseşti în descompunere, pe de altă parte bolşevicilor, care deveneau tot mai ameninţători în urma succeselor partidului lor în centrul Rusiei.

Armata română, căreia Basarabia îi constituia spatele, avea un interes absolut de a garanta aci o ordine stabilă. Pentru ea aceasta era o «necesitate militară» în deplin înţeles al cuvântului. Tulburarea ordinei nu putea să fie tolerată de ea câtuşi de puţin, căci aceasta ar fi însemnat o ameninţare a existenţei sale proprii[1].

Acţiunea la rândul său a provocat o contra-acţiune.

Incercările directorilor de a normaliza vieaţa, de a introduce ordine şi linişte, au întâlnit o rezistenţă din partea bolşevicilor. Aceştia au început să-şi lărgească sferele de influenţă şi îşi concentrau cetele la Chişinău. A doua jumătate a lunei Decembrie 1917 trece în sforţări disperate ale directorilor de a domina situaţia.

După ziua de 28 Decembrie începe încercarea sistematică a bolşevicilor, de-a acapara puterea. Telegramele insistente ale directoratului către generalul Şcerbaciov şi către comandamentul român din Iaşi nu aduc roade.

In fine în ziua de 6 Ianuarie 1918 soseşte la Chişinău dela Kiev un corp de foşti prizonieri ardeleni. Ceata sosită e desarmată de bolşevici.

Devenind stăpâni pe situaţie, aceştia îndrăznesc acum să provoace deschis guvernul basarabean: ei cer ca directorii să fie traşi la răspundere. Acesta este cel mai serios şi dramatic moment din revoluţia basarabeană. Faţă în faţă se întâlnesc reprezentanţii proletariatului orăşănesc, bolşevicii, şi reprezentanţii ţărănimii basarabene, deputaţii «centrului».

Abia acuma, în fine, comandamentul român decide să trimeată în republica tânără ajutor pentru restabilirea ordinei.

In ziua de 13 Ianuarie 1918 armatele române sub conducerea generalului Broşteanu s'au apropiat de Chişinău şi l'au ocupat.

Generalul a arătat scopul unic al sosirii sale, aprovizionarea armatei şi paza ordinei, şi apoi a precizat: «Nici un guvern fără forţa organizată nu poate realiza problemele ce cad asupra lui. Numai forţa poate crea vieaţă liniştită de stat. Creaţi-vă vieaţa dvs. cum credeţi, şi nimeni nu se va amesteca în ea. In organizarea ei, noi nu vă vom împiedica»[2].

Promisiunea a fost ţinută. Exceptându-se primele zile, când

---

1 *A. Boldur*, *«La Bessarabie»*, pag. 171—172.
2 *P. Cazacu*, ibidem. p. 271—272.

din întâmplare, fie din cauza necunoaşterii de către comandament a condiţiunilor înconjurătoare, fie din lipsa de tact personal a victimelor înseşi, au suferit şi unele persoane nevinovate, armata şi-a îndeplinit îndatorirea de intronarea ordinei.

Armata română a deschis câmpul pentru discuţii liniştite, pentru organizare. Prin înlăturarea bolşevicilor s'a nimicit fermentul fierberii, ameninţării permanente a ordinei.

Datorită acestui fapt, Sfatul Ţării învinge frica de anarhie şi de devastare a Basarabiei, frică impusă de stânga.

Rămâne încă frica de dreapta, frica pierderii celor cucerite prin revoluţie, teama că armata română va aduce un spirit antirevoluţionar, adică o împotrivire speranţelor ţărănimii de a căpăta pământ şi libertate.

Proclamarea independenţei din 24 Ianuarie 1918 reflectează aceste sentimente.

După proclamarea independenţei, republica moldovenească continuă să se ocupe de organizare. In sufletele conducătorilor ei apare însă teama că armata română, îndeplinindu-şi misiunea, va pleca peste Prut.

Acest sentiment putea să fie învins numai prin organizarea armatei proprii. Dar tocmai aici începe acel proces tainic al istoriei, care întotdeauna rămâne necunoscut până la sfârşit. Chiar şi la unii basarabeni, cu un sentiment naţional mai slab dezvoltat, s'a născut ideea: de ce să organizăm armata proprie, dacă armata ce stă la paza ordinei actuale, adică armata venită de peste Prut, este armata *noastră*. In momentul legării de fire invizibile între armată şi societatea politică a fost făcut cel mai serios pas psihologic spre realizarea Unirii.

In Februarie 1918, între generalul Averescu şi reprezentantul Sovietelor Racowsky se duceau tratative cu privire la părăsirea Basarabiei de către armata română[1].

Pentru populaţia Basarabiei, care nu cunoştea planurile comandamentului, când s'a făcut posibilă plecarea armatelor, acestea au devenit «ale noastre». Oare nu tot aşa se întâmplă şi în vieaţa particulară: importanţa unui amic se preţuieşte mai mult deseori atunci, când se iveşte primejdia de a-l pierde.

Pe de altă parte a început să joace un rol important şi propaganda intelectualităţii româneşti, din vechiul Regat şi din Ardeal.

In acelaşi timp au venit zile grele pentru România: în urma distrugerii frontului de către revoluţia rusă, ea a fost nevoită să intre cu Germanii în tratative de armistiţiu şi apoi de pace. In ziua de 5 Martie, st. nou, pacea este semnată la Buftea.

In acest timp, din diferite colţuri ale Basarabiei încep a veni cereri, adresate Sfatului Ţării, şi rugăminţi, adresate la Iaşi, pentru Unire.

Iată câteva din ele mai importante: 16 şi 24 Ianuarie 1918 — apelurile comitetelor studenţeşti române, 2 Martie — cererea repre-

1 *A. Boldur, La Bessarabie*, pag. 381—385.

zentanţilor ţărănimii din judeţul Bălţi către adunarea Zemstvei din acel judeţ, 3 Martie — hotărîrea adunării Zemstvei ţinutale şi a marilor proprietari din judeţul Bălţi, 6 Martie — memoriul cu cerere de unire, înaintat de către delegaţia Uniunii proprietarilor agricoli din Basarabia regelui Ferdinand I în audienţă din această zi, 13 Martie — moţiunea Adunării Zemstvei, în unire cu proprietarii jud. Soroca, moţiunea Zemstvei din Orheiu etc.

In sânul guvernului român — generalul Averescu demisionase la 18 Martie şi în locul lui fusese numit Al. Marghiloman — ia naştere o idee firească şi justă: dacă este bine de a amâna şi mai departe rezolvarea problemei coapte: a Unirii Basarabiei? Semnele de simpatie din partea populaţiei basarabene, faţă de România, au fost mai mult decât suficiente. Era nevoie numai de a învinge definitiv teama Basarabiei de a pierde cuceririle revoluţiei.

Nimeni nu putea să îndeplinească această misiune mai bine, decât C. Stere. Un revoluţionar basarabean vechiu, educat în aceeaşi atmosferă a curentului poporanist rusesc, ca şi majoritatea intelectualilor Basarabiei[1], aruncaţi de valurile revoluţiei în roluri de conducători ai acestei provincii, cine dacă nu dânsul va găsi calea spre inima moldoveanului basarabean? Intr'adevăr C. Stere a ştiut să convingă pe cei puţinii ce mai şovăiau, arătându-le că Basarabia nu numai că nu-şi va pierde cuceririle revoluţionare, dar unindu-se cu Regatul Român, îl va ajuta să-şi realizeze şi el reforma agrară şi reorganizarea regimului social-politic. Aceasta a fost esenţa argumentaţiei lui Stere[2]. Şi pentru a realiza aceasta, este suficient de a vota Unirea cu unele condiţiuni, care prevăd asigurate particularităţile şi drepturile locale. In faţa acestei concepţii era imposibil de rezistat.

Ceea ce se credea că se află în primejdie, se transforma în idealul întregei naţiuni române.

Zilele din 24, 25 şi 26 Martie st. vechiu, în Chişinău, trec în discuţii şi convorbiri. Sfatul Ţării în secţiuni decide chestiunea în mod afirmativ.

După aceasta a fost cu totul clar că şi în întregul său Sfatul Ţării va vota Unirea. La şedinţa Sfatul Ţării, fixată ad hoc la 27 Martie, a sosit preşedintele Consiliului de Miniştri Marghiloman. Actul Unirii a fost acceptat în mod solemn.

Tot ce se petrece în urmă în Basarabia, poate fi socotit ca o afacere internă a României întregite.

Prin urmare în cursul unui scurt interval de timp, vreo 5 luni, caleidoscopul evenimentelor oţeleşte sentimentul naţional şi voinţa naţională, *transformând ideea slujirii poporului în ideea slujirii naţiunii. Principiul naţionalităţii a învins furtuna socială, recunoscându-i cerinţele.* Revoluţia a intrat în albia sa firească: s'a terminat.

---

1 *G. Bezviconi. Aminitiri din Basarabia.* Din jurnalul lui Zozulin, 1883—1891, Buc., 1940, extras din «Convorbiri Literare», 1940, No. VI.

2 *D. Ghibu.* Op. cit., pag. CLXXII.

Astfel se prezintă mecanica forţelor, care au jucat un rol oarecare în mişcarea naţională şi socială din Basarabia. Toate elementele acestei mişcări: centrul politic, armata română, propaganda românească, expresiunile extraparlamentare de simpatie faţă de România, evenimentele războiului mondial, meritele personale ale unor cetăţeni — au fost deopotrivă de necesare pentru a ajunge la rezultat. Toate acestea luate la un loc formează o unitate complexă, totalitatea acţiunilor condiţionate reciproc.

Actul Unirii, pe care adversarii lui nu-l pot explica, recurgând la denaturări ale sensului evenimentelor şi văzând în tot mersul şi desvoltarea lor numai ascuţişul baionetei române, cercetat în mod obiectiv, apare acum după un interval de timp ca un act al înţelepciunii istorice.

Ţărănimea Basarabiei, reprezentând interesele întregei provincii, s'a opus în mod hotărît încercărilor comuniste de a înghiţi acest colţ al pământului românesc. La votul ei s'au asociat *aproape toate curentele* obşteşti ale provinciei.

Unirea duce naţionalitatea română spre renaştere şi spre organizarea unui stat nou al tuturor Românilor, visat de cei mai buni reprezentanţi ai gândirii politice româneşti.

CAPITOLULI 14.

Succesele administrării româneşti în Basarabia.

Basarabia în cuprinsul Statului român s'a bucurat de toate binefacerile unui regim politic şi social liber[1].

Asupra Basarabiei a fost extinsă legislaţia românească: legile de organizare a justiţiei, legile penale, codul civil, procedura civilă, legile cu privire la schimbarea numelui, căsătoriile, codul comercial etc.

Pe tot întinsul provinciei au fost organizate consilii comunale alese, care aveau în competenţa lor edilitatea şi asistenţa socială.

In domeniul bisericei locuitorii şi-au căpătat puterea de a asculta serviciul divin în limba lor proprie. In loc de una singură au fost create trei eparhii: Chişinău, Cetatea-Albă — Ismail şi Hotin — Bălţi şi astfel administraţia bisericească s'a apropiat de parohieni. Cu acelaşi scop au fost înfiinţate multe parohii noui. Datorită efortului preasfinţitului episcop Visarion Puiu, ulterior mitropolit al Bucovinei, şi energiei clerului de subordine, a fost construită la Bălţi o catedrală nouă.

Clerul a căpătat siguranţa în ce priveşte starea sa materială,

---

1 Datele sunt împrumutate, în cea mai mare parte, din: *Ion I. Nistor. Basarabia sub gospodăria românească,* Buc. 1941. *P. Cazacu. Zece ani dela unire.* Moldova dintre Prut şi Nistru, 1918—1928, Buc., 1928, şi dări de seamă ale prefecturei jud. Lăpuşna şi ale primăriei Chişinău de sub primariatul lui Ion Costin, publicate înainte de 1940.

Şcoala primară dela Vorniceni.
Una din numeroasele realizări româneşti în satele Basarabiei.

salarizarea lui fiind luată pe seama Statului, iar populaţia a fost respectiv uşurată prin desfiinţarea taxelor de trebi.

Cultura poporului a progresat mult datorită naţionalizării şcoalei. Pe când sub stăpânirea rusească în Basarabia moldovenească nu a existat nici o şcoală primară românească şi 1084 şcoli primare ruseşti, sub regimul politic românesc s'a produs o adevărată revoluţie culturală: numărul şcolilor, învăţătorilor şi şcolarilor creşte necontenit. Iată ritmul acestei creşteri:

Anul şcolar	Numărul şcoalelor	Numărul învăţătorilor	Numărul copiilor inscrişi
1920—1921	1.747	2.746	136.172
1923—1924	2.041	3.927	203.627
1932—1933	2.508	6.273	356.651
Ian. 1939	2.718	7.581	346.747

Frecvenţa şcolilor în curs elementar atinge 80%.

Au fost înfiinţate şi şcoli pentru copii mici, care la începutul anului 1939 erau în număr de 457.

A luat un mare avânt şi combaterea analfabetismului. Pe când în 1897 ştiau să scrie şi să citească abia 15,6% de locuitori, în 1930 numărul lor a crescut până la 29,9%, adică aproape s'a dublat.

Pentru pregătirea corpului didactic s'au înfiinţat două şcoale normale. S'au înfiinţat deasemenea 12 şcoale elementare de meserii şi 13 gimnazii şi licee industriale, lăsând cu mult în urmă numărul de 4 şcoale profesionale, pe care le aveau Ruşii în Basarabia.

In 1940 existau în Basarabia 17 licee de băieţi, 9 licee de fete şi 24 gimnazii şi şcoli medii.

Inainte de Unire în Basarabia nu exista nici o şcoală superioară. Şi se ştie câte dificultăţi întâmpina ideea învăţământului superior în Basarabia. A trebuit să se ocupe de această chestiune Zemstva guvernială, care insista pe lângă guvernul rus să se înfiinţeze un Institut Superior de Agricultură, deşi propriu-zis înfiinţarea lui depăşea cadrul preocupărilor obişnuite ale zemstvelor[1].

Guvernul român a înfiinţat două facultăţi: Facultatea de Teologie, opera d-lui Ministru al Culturii Ioan Petrovici, şi Facultatea de Agronomie, înfiinţată datorită mai ales stăruinţelor d-lui Anton Crihan, fost subsecretar de stat.

La Chişinău a fost înfiinţată o Şcoală de Arte Frumoase, o Pinacotecă, un Conservator Municipal de Muzică un post de radiodifuziune şi a fost pus începutul unui teatru Naţional, care trebuia să capete cu terminarea clădirii noului teatru naţional un temeiu solid.

Tot la Chişinău a fost înjghebată o Bibliotecă Centrală, care, conform legii depozitului legal, primea tot ce se publica în ţară. Din 1921 funcţiona tot la Chişinău şi o Universitate populară (sub conducerea d-lui Pan. Halippa).

S'au ridicat monumente, care au împodobit oraşele basarabene: la Chişinău monument al lui Ştefan cel Mare, sculptat de A. Plămădeala, monument al regelui Ferdinand I, la Orheiu statuia lui Vasile Vodă Lupu.

Dacă dela domeniul culturii trecem la domeniul economiei naţionale, vedem că succesele realizate aici, în timpul gospodăriei româneşti în Basarabia, sunt tot atât de considerabile. A progresat cultura grâului graţie unor măsuri de protecţie şi a scăzut producţia mijlocie la porumb şi orz, s'au făcut încercări reuşite de a intensifica producţia culturilor industriale (inul, cânepa, bumbacul). A progresat şi cultura tutunului. Pe când în 1913 suprafaţa cultivată era de 1.692 hectare, mărindu-se în 1916 până la 3.280 hectare sub regimul românesc, în 1926, a atins cifra de 13.495 ha.[2].

O grijă deosebită a fost acordată de guvernele române viticulturii şi horticulturii din Basarabia. Strugurii şi merele aduceau un venit frumos populaţiei, care le vindea nu numai pe pieţele interne, ci şi le exporta. In 1928—1937 prin gara Tighina s'a exportat până la aproape un miliard de lei. Cea mai vestită localitate din regiunea Tighinei a fost Copanca, denumită «California românească», care

---

1 *Darea de seamă — raport al Delegaţiei Guberniale pentru a 44-a Adunare Gubernială Zemstvială* cu privire la tipul Institutului Superior de Agricultură, proiectat. Chişinău, 1913.

2 *P. Cazacu*, op. cit., pag. 68.

producea anual câteva mii de vagoane de fructe[1]. La Călăraşi, jud. Lăpuşna, se cultivau nuci şi prune, pentru care existau acolo şi uscătorii.

O altă sursă de venit prezenta creşterea vitelor, numărul cărora a crescut simţitor.

La Mare, la limanul Nistrului şi la lacuri din Bugeac au fost organizate numeroase pescării.

Cea mai mare realizare în domeniul agricol prezintă însă reforma agrară, care a corespuns necesităţilor sociale ale momentului. Au fost expropriate şi trecute la Stat 1.488.613 hectare de pământ. Terenul expropriat a fost repartizat la un număr de 1.676 sate, la 357.015 săteni agricultori, care au primit loturi de până la 25 hectare. Numai o mică parte de 18,6 % (340.532 hect.) din cantitatea întreagă a suprafeţei expropriate a rămas în posesiunea vechilor proprietari, care şi ei au devenit proprietari relativ mici, până la 100 hectare fiecare. Pentru a uşura buna desvoltare a agriculturii a fost realizată conversiunea datoriilor agricole. Ele s'au redus la jumătate, adică dela 3 1/2 miliarde de lei până la suma de 1.751 milioane de lei, a cărei plată a fost eşalonată pe timp de 17 ani.

In domeniul industriei au luat o desvoltare mai însemnată: morile, fabricele de zahăr, uleiu, alcool, bere, fermentarea tutunului şi de textile.

Ne putem da seama de desvoltarea industrială a Basarabiei după creşterea capitalului societăţilor anonime bancare, industriale şi comerciale din Basarabia. Iată câteva date cu privire la această chestiune (capitalul în lei).

Anii	Societăţile bancare şi alte instituţii de credit	Societăţile industriale	Societăţile comerciale
1919	309.479	1.500.000	—
1924	45.045.000	59.486.792	2.000.000
1929	281.174.200	46.477.367	8.060.000
1934	214.072.498	55.050.000	13.360.000
1937	247.173.000	54.583.000	18.500.000

Incurajarea industriei şi comerţului se afla în mâna Băncii Naţionale, care acorda în Basarabia anual credite foarte însemnate.

In privinţa drumurilor Basarabia sub regimul rusesc era o provincie foarte înapoiată. Când înainte de războiu zemstvele Basarabiei au manifestat o intenţie de a porni o campanie de construcţie

1 *T. Al. Ştirbu. Copanca — California României.* Rev. «Viaţa Basarabiei», 1938, Nr. 1—2.

rutieră, ele au trimis pe reprezentanţii lor să se informeze şi să ia exemplul în Regatul României. In timpul războiului mondial reţeaua de căi ferate şi şosele, în multe porţiuni ale ei, s'a deteriorat. Guvernul român a păşit la realizări. Linia ferată Ungheni — Bălţi, care era construită în grabă pentru nevoile războiului, a fost consolidată (pe o lungime de 85 km.). Lucrări de consolidare s'au făcut şi pe celelalte linii. S'a construit în timpul românesc linia ferată Revaca — Căinari, care a scurtat distanţa dintre Chişinău şi Sudul provinciei cu 61 km. Linia aceasta are şi un tunel în lungime de 689 metri.

Parcul locomotivelor şi vagoanelor a fost mărit şi bine înzestrat. In loc de 29 locomotive din 1919, au început să circule 130 locomotive. S'au redus foarte simţitor orele de parcurgere a distanţelor. In 1919 dela Chişinău şi până la Ungheni circula un singur tren. In 1940 pe linia Chişinău — Bucureşti circula 5 perechi de trenuri, între care şi rapide.

Inainte de Unire existau în Basarabia şosele în lungime de aproximativ 200.000 km. Guvernul român a urmărit un plan de construcţie a şoselelor, având în vedere în primul rând efectuarea legăturii între centrele mai importante din Basarabia şi Vechiul Regat. Astfel a fost construită o şosea în lungime de 84 km., din care 60 km. şosea completamente nouă, către Chişinău şi Huşi prin Hânceşti şi Prut. Apoi s'a avut în vedere şi realizarea legăturii între capitalele de judeţe fără cale ferată cu gări mai apropiate prin şosele (Chişinău — Zloţi, Hotin — Cernăuţi, Soroca — Floreşti, Bolgrad — Ismail). In sfârşit s'a lucrat mult şi la construcţia reţelelor de şosele naţionale, judeţene şi comunale.

S'au construit multe poduri de beton armat şi de lemn pentru a lega Basarabia cu Moldova şi alte poduri mai mici.

In total lungimea şoselelor pietruite şi pavate este astăzi de 1.106.535 km.

Pentru intensificarea legăturilor telefonice cu ţară şi străinătate a fost construită o centrală telefonică la Chişinău şi s'a trecut la telefonul automat.

In conformitate cu sistemul de protecţie a muncii, existent în România, au fost extinse şi asupra Basarabiei legile muncitoreşti. Au fost organizate oficii de plasare, comisiile de muncă în porturi, dela 1933 a început să funcţioneze judecătoria de muncă la Chişinău, iar dela 1939 şi la Bălţi, au fost deschise şcoalele de ucenici în capitala provinciei şi în mai multe oraşe judeţene. La Chişinău a fost construit un cămin de ucenici pentru 100 de paturi şi pus în funcţiune încă în 1929.

Sănătatea publică a prezentat un obiect de grijă deosebită a guvernului român. S'au creat spitalele noui la Hotin şi Tighina, sanatoriul de tuberculoşi la Vorniceni şi sanatoriul de tuberculoză osoasă la Bugaz, amenajat după toate cerinţele ştiinţei medicale moderne. Multă atenţie s'a dat combaterii paludismului şi tifosului exantematic. Se poate spune, după cum cu dreptate afirmă d.

I. Nistor, că «în Basarabia organizarea sanitară în întregul ei este o creaţie a guvernului românesc»[1].

Din datele de mai sus se evidenţiază cât de rodnică a fost administrarea românească în Basarabia. Ea a adus populaţiei acestei provincii pace şi linişte după anii zbuciumaţi ai războiului mondial, după anii de lupte revoluţionare, şi i-a asigurat o bună desvoltare culturală şi economică. Putem socoti ca o adevărată crimă faţă de interesele populaţiei basarabene întreruperea continuităţii guvernării româneşti în Basarabia, pe care au comis-o bolşevicii ruşi la 28 Iunie 1940.

CAPITOLUL 15.

Recunoaşterea diplomatică a Basarabiei româneşti.

Incă în timpul războiului mondial s'a pus pentru conştiinţa naţională românească la ordinea zilei chestiunea Basarabiei.

Din corespondenţa diplomatică se poate vedea, cât de însemnat rol juca chestiunea Basarabiei în mersul tratativelor ruso-române şi româno-aliate.

Austria promitea României în 1914, în schimbul ajutorului armat, «toute la Bessarabie avec Odessa»[2].

România se menţinea în poziţie de neutralitate, indispunând foarte mult opinia publică a ţărilor aliate. Ambasadorul rusesc din Franţa Izvolski comunica guvernului său la 29 Septemvrie (12 Oct.) 1915, că «journaux influents declarent que pour sauver la situation et attirer la Roumanie, la Russie doit sacrifier une partie de la Bessarabie»[3].

Dar, peste 20 zile, şi Austria cu Germania, îşi reînnoiesc propunerile, promiţând României un împrumut fabulos şi Basarabia[4].

Un ansamblu de diferite considerente a determinat România să intre în războiu de partea aliaţilor, preferând întâiu rezolvirea în favoarea sa a chestiunei Transilvaniei şi Bucovinei.

După realizarea Unirii Basarabiei cu Regatul României, încep tratativele diplomatice pentru recunoaşterea ei de către statele comunităţii internaţionale şi de către Rusia Sovietică.

Resentimentele Evreilor faţă de România, apetiturile trusturilor, care hotărau în spatele prezidentului Wilson[5], presiunea emigranţilor ruşi la Paris, toate acestea au făcut să întârzie recunoaşterea diplomatică a Basarabiei româneşti.

1 *I. Nistor.* Op. cit., pag. 31.

2 *Documents diplomatiques secrets russes. 1914*–1917. D'apres les archives du Ministere des Affaires etrangeres a Petrograd, Paris, Payot, 1928, pag. 178.

3 Ibidem, pag. 199—200.

4 Ibidem, pag. 200—201.

5 *Gh. Brătianu. Acţiunea politică şi militară a României în 1919 în lumina corespondenţei diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu,* Buc., 1939, pag. 65 şi 81.
Seton-Watson. Histoire des Roumains, Paris, 1937, pag. 606.

Venind la 1 Dec. 1919 la cârma ţării, d. Al. Vaida Voevod s'a decis să clarifice la Paris definitiv chestiunea Basarabiei şi totodată a făcut încercarea de a se înţelege cu Rusia Sovietică.

Trimisul guvernului român d. N. Ciotori discuta la Copenhaga chestiunea Basarabiei cu d. Litvinov. In urma discuţiilor s'a recunoscut de delegatul Sovietelor dreptul Basarabiei la unire şi obligaţiunea statului rusesc de a restitui tezaurul român, expediat spre păstrare la Moscova în timpul războiului mondial. Rămânea numai să se obţină pentru aceasta o aprobare dela Moscova.

Cu mare greutate abia la 3 Martie 1920 se obţine de către d. Al. Vaida-Voevod din partea Consiliului Suprem al Aliaţilor o recunoaştere oficială a alipirii Basarabiei la România[1].

La scrisoarea lui Lloyd George, adresată d-lui Vaida Voevod, prin care se aduce la cunoştinţă această recunoaştere, este anexată hotărîrea Consiliului Suprem. In această hotărîre după ce se motivează starea chestiunii basarabene în sfera diplomatică, principalele puteri aliate se pronunţă în favoarea reunirii Basarabiei cu România. Din conţinutul acestui act se vede că *hotărîrea Consiliului Suprem este o hotărîre definitivă,* şi că este bazată pe punctul de vedere geografic şi etnografic al acestei regiuni, precum şi pe argumentele istorice şi economice. Se prevede şi încheierea unui tratat cu privire la această recunoaştere[2].

In aceeaşi zi de 3 Martie a sosit şi telegrama lui Cicerin, din 24 Februarie, în care se afirma că «toate diferendele între cele două ţări se pot aplana pe cale de negociaţiuni paşnice şi toate chestiunile teritoriale se pot rezolvi în mod amical». Comisarul poporului se adresează guvernului român cu o propunere formală de a începe tratative de pace, rugând să se indice locul şi timpul pentru întâlnirea reprezentanţilor celor două state. D. Vaida-Voevod a consimţit la această propunere, dar pe neaşteptate a căzut dela guvern (13 Martie 1920), iar curând după aceasta, la 26 Aprilie 1920, a început războiul polono-rus, care a împiedicat întâlnirea delegaţilor şi discuţii în jurul chestiunii basarabene[3].

Hotărîrea Consiliului Suprem determină încheierea convenţiei internaţionale în chestia Basarabiei, ce a avut loc la Paris, la 28

---

1 *V. V. Tilea. Acţiunea diplomatică a României.* Nov. 1919 — Martie 1920. Sibiu, 1925, pag. 101—103.

2 Ibidem, pag. 219—221 (anexa IV).

3 In presa ungurească din 1927 au apărut unele destăinuiri cu privire la originea acestui războiu. După ce Franţa n'a reuşit să mobilizeze România împotriva Rusiei, ea ar fi stăruit să asocieze Ungaria cu Polonia pentru a ataca Rusia. Ungaria trebuia să pună la dispoziţia Poloniei 100.000 de oameni, primind ca recompensă 12 oraşe importante, luate de la Români. M. Paleologue a negat exactitatea acestor informaţii. *V. Louis Fischer: Les Soviets dans les affaires mondiales,* traduit de l'anglais par Baron et Nizan, Paris, 1933, p. 224—226. Autorul susţine teza adversarilor Unirii, deşi probabil posedă cunoştinţe geografice foarte vagi. De câte ori vorbeşte de Basarabia, ca un teritoriu sovietic irident, o numeşte «Alsacia-Lorrena Niprului» şi nu a Nistrului.

Octombrie 1920, între reprezentanţii Angliei, Franţei, Italiei şi Japoniei, de o parte şi ai României de altă parte[1].

Plecând dela consideraţiuni de ordin geografic, etnografic, istoric şi economic şi bazându-se pe faptul că populaţia Basarabiei şi-a manifestat dorinţa de a vedea Basarabia reunită cu România, tratatul recunoaşte suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei.

Tratatul se ocupă apoi de soluţionarea chestiunilor ce derivă din această recunoaştere: trasarea liniei de frontieră, drepturile minorităţilor, normele pentru obţinerea naţionalităţii române, dispoziţiuni cu privire la gura Dunării, zisă Chilia, aplicarea la Nistru a normelor prevăzute în tratatul cu Germania din 28 Iunie 1919, pentru fluviul Elba, datoria publică rusă, şi în sfârşit ratificările.

Incheierea acestui tratat a provocat o mare nemulţumire din partea Sovietelor. Rusia sovietică şi Ucraina sovietică au declarat printr'o notă specială, că ele nu recunosc nici o validitate a unui act privitor la Basarabia, încheiat fără participarea lor[2].

Ratificarea acestui tratat a întârziat. Marea Britanie l'a ratificat odată cu România, la 19 Maiu 1922, Franţa la 11 Maiu 1924, Italia la 7 Martie 1927[3].

Convenţia a rămas neratificată numai de Japonia. Cunoaştem motivul, care a îndemnat-o să se abţină. In 1925, înţelegându-se cu Uniunea Sovietelor în privinţa insulei Sahalin, Japonia printr'un acord secret şi-a luat angajamentul de a nu ratifica tratatul despre Basarabia[4].

In urma lipsei de ratificare completă, se naşte chestiunea despre puterea acestui tratat. In lucrarea mea «La Bessarabie» am afirmat că necesitatea ratificării priveşte numai consecinţele, ce derivă din recunoaşterea suveranităţii române asupra Basarabiei[5].

Insă recunoaşterea este un act, care nu are neapărată nevoie de a fi înglobată într'un text de tratat. E suficientă manifestarea voinţii de orice natură.

D. Tomaso Tittoni, senator italian, într'un articol publicat în revista «La Nuova Antologia» mi-a obiectat[6] că noi nu trebue să distingem acolo, unde nu distinge legea, respectiv tratatul, uitând

---

1 *Dictionnaire diplomatique* sous la direction de *M. Frangulis*, Paris, vol. I, pag. 326—329.

A. Boldur. La Bessarabie et les relations russo-roumaines. Paris, 1927, pag. 193—203.

2 *L'Ukraine Sovietiste*. Recueil des documents officiels d'apres les livres rouges Ukrainiens. Berlin, 1922, pag. 49—106.

3 *Louis Fischer. Les Soviets dans les affaires mondiales*, trad. de l'anglais, Paris, 1933, pag. 458.

Tomaso Tittoni. La Bessarabie (articolul în «Dictionnaire diplomatique», vol. I). *Dictionnaire diplomatique*, vol. II, pag. 600.

4 *P. Milioukow. La politique exterieure des Soviets*, Paris, 1934, p. 235.

5 Pag. 195 ş. u.

6 Acest articol a fost tradus în «Convorbiri Literare», 1927, Maiu-August, sub titlul *«Basarabia, România şi Italia»*, pag. 35.

însă că tratatul din 28 Octomvrie 1920 în această privință nu face altceva, decât să repete hotărîrea Consiliului Suprem din 3 Martie 1920, deci conține o teză, recunoscută de guvernele aliate, cu 8 luni înainte de încheierea tratatului.

CAPITOLUL 16.

Ințelegerea sovieto-română și tratatele de neagresiune.

Tratativele dintre România și Soviete când lâncezesc, când renasc, însă nu duc la rezolvarea definitivă a chestiunii.

După Copenhaga a urmat în 1921 Varșovia și în 1924 Viena, ca etape, prin care au trecut aceste tentative de tratări fără succes.

In ședința din 28 Martie a conferinței ruso-române din Viena, reprezentanții Sovietelor au declarat că nu se bazează pe drepturile istorice ale guvernului țarist asupra Basarabiei, dar în contrazicere cu aceasta Sovietele au folosit conferința ca o tribună de propagandă și ca un prilej bun pentru a cere plebiscit, recurgând astfel la o idee inutilă și provocatoare de agitație și neliniște.

Se înțelege dela sine că delegația română nu putea, decât să respingă hotărît această propunere.

In același an, după nereușita dela Viena, Sovietele se hotăresc a organiza un fel de «Piemont» sovietic pentru Basarabia, o iridentă basarabeană, un punct de atracție, pe partea stângă a Nistrului: republică autonomă moldovenească socialistă sovietică în cuprinsul Ucrainei Sovietice.

Această republică prezintă o fâșie de pământ dealungul Nistrului, având o formă de triunghiu cu baza la Nistru. Ea avea o întindere de 210 kilometri lungime și de 95 kilometri lățime, în total o suprafață de 7.516 kilometri pătrați[1]. Acest teritoriu a fost format din unele părți ale județelor Odesa, Ananiev, Tiraspol, Balta și Tulcin. O statistică exactă a locuitorilor nu există. După recensământul sovietic din 1920 (foarte defectuos) republica are o populație de 545.000 locuitori[2]. Un autor sovietic, ce s'a interesat de această chestiune, afirmă că Românii formează 60 la sută din întreaga populație a acestei republici, ceeace ar însemna că numărul lor se ridica atunci până la 327.000 de suflete[3]. Din orașele acestei republici Ribnița are 48.748 locuitori, din care 25.387 Moldoveni, Dubosari — 57.371 locuitori, din care 33.000 Moldoveni, Tiraspol

---

1 *M. N. Bociacer. Moldova.* Moscova, 1926, pag. 5.

2 *N. P. Smochină. Les Moldaves de Russie Sovietique depuis son origine iusqu'a nos jours.* Revista «Moldova Nouă», 1935, Nr. 1, pag. 82.

3 *V. Dembo. Moldova Sovietică și problema Basarabiei,* Moscova, 1925, pag. 11 și *Chestiunea Basarabiei,* articol din «Enciclopedia Mare Sovietică», vol. VI, 1927 (cu o bibliografie, în cea mai mare parte sovietică), pag. 26—38.

— 80.000 locuitori, în întregime moldovenesc, Ananie — 43.545 locuitori, din care 24.249 Moldoveni[1].

Politica Sovietică nu şi-a atins scopul dorit[2]. Pusă sub ordinele unor Evrei şi Ruşi, această republică nu numai că nu putea să atragă pe Moldovenii din Basarabia, dar îi influenţa în sens contrar, creând o adevărată repulsie pentru tot ce este sovietic şi comunist. Pentru România ea avea şi o altă însemnătate: înfiinţarea acestei republici conţinea în mod indirect o recunoaştere sovietică a caracterului moldovenesc şi românesc al Basarabiei.

Ion I. C. Brătianu în Senat, răspunzând la o întrebare a spus: «Noi, Românii, nu ne putem îngrijora, ci din contra ne putem bucura că un stat vecin a recunoscut că în revendicările noastre teritoriale, nu am mers atât de departe, cât s'ar fi cuvenit. Vijeliile societăţii, ca şi acelea ale atmosferei, sunt trecătoare. Timpurile normale vor reveni şi este un fapt preţios, care s'a creat pentru desvoltarea statului şi neamului nostru, recunoaşterea acestui adevăr, prin înfiinţarea unui stat moldovenesc la fruntăriile noastre de Est»[3].

Din teama de atac din partea statelor europene, Uniunea Sovietică a început să încheie tratate bilaterale de neagresiune atât cu vecinii săi, cât şi cu celelalte ţări[4]. Sovietele aveau nevoie de răgaz pentru înarmare prin realizarea planului de industrializare şi deci vroiau să aibă siguranţa hotarelor. După tratatul Briand-Kellog de veşnică pace, sau mai precis de interzicere a războiului, din 27 August 1928, *Sovietele au intensificat politica lor de pace. Astfel a fost semnat în 1929 la Moscova aşa zisul «pact Litvinov»*, care repetă conţinutul tratatului Briand-Kellog[5].

In anul 1931 pacifismul sovietic face progrese noui. Pe de o parte izbânda naţional-socialistă în Germania, ostilă Sovietelor, şi pe de altă parte, posibilitatea unui conflict armat al sovietelor cu Japonia, silesc Sovietele să se apropie de politica externă franceză şi de aliaţii republicei franceze.

Sovietele, chiar din momentul primei lor ieşiri pe arena internaţională, se bazau constant pe oarecare prietenie cu Germania. O preţuiau din două puncte de vedere. Intâiu de toate fără consimţământul şi, poate, participarea directă a acestui stat, nu era posibilă nici intervenţia militară europeană în contra Sovietelor, nici blocarea lor economică. In afară de aceasta, Germania era utilă băneşte, deschizând Sovietelor pe piaţa germană credite considerabile, garantate de Stat.

---

1 *I. Nistor. Vechimea aşezărilor româneşti dincolo de Nistru*, Bucureşti, 1939, pag. 19.

2 Revista *«Transnistria»*, Cluj (dir. *I. Zaftur)*, 1935.

3 *G. Popa-Lisseanu. Basarabia.* Buc., 1924, pag. 61.

4 *A. Boldur. Problema pactului de neagresiune sovieto-român.* Chişinău, 1933, pag. 3 ş. u.

5 *Dictionnaire diplomatique*, vol. II, pag. 1054. *Monitorul Oficial al României*, 27 Martie 1929, No. 70.

Din partea sa şi Germania se simţea nevoită să stea în strânsă colaborare internaţională cu Sovietele. Păstrarea tratatului dela Rapallo şi fidelitatea principiului anunţat încă de Regele Prusiei Frederic al II-lea la sfârşitul veacului al XVIII-lea de a «cultiva amiciţia cu aceşti barbari», caracterizează evoluţia politicei externe a Germaniei postbelice.

Cu apariţia naţional-socialismului a devenit posibilă răspândirea în Germania a unui curent nou, îndreptat împotriva Sovietelor.

O reacţie împotriva lui din partea Rusiei era iminentă. Pentru o politică nouă, Statul sovietic avea nevoie de un om mai elastic decât Cicerin, la conducerea afacerilor externe. In anul 1930, în postul de comisar al poporului se numeşte Litvinov, care duce o politică de apropiere de Franţa şi de toate guvernele care, într'un fel sau altul, erau legate de politica externă franceză.

Sub imboldul, dat de guvernul francez, şi România duce tratative de apropiere de Soviete[1] şi astfel se ajunge la încheierea la Londra a pactelor de neagresiune din 3 şi 4 Iulie 1933.

S'a întâmplat aceasta astfel:

La conferinţa internaţională de reducere a armamentului, d. Litvinov şi delegaţia Belgiei au făcut propuneri pentru definirea agresorului[2]. Intrucât propunerea lui Litvinov era mai amănunţită şi încerca să dea o definiţie de fond, ea a fost supusă examinării atente de către Comitetul de Securitate. In numele acestui Comitet d. Politis a prezentat la Geneva un proiect de rezoluţie sau mai precis un raport, în ziua de 24 Maiu 1933[3].

Tocmai acest raport în partea lui, care vorbeşte de definirea agresorului, a fost socotit de reprezentanţii politicei externe a Sovietelor potrivit pentru a forma o bază a pactelor de neagresiune multilaterale.

La Londra, în ziua de 3 şi 4 Iulie 1933, (cu 12 zile înainte de «Pacte a Quatre»), se semnează două convenţii. Ambele au la baza lor raportul lui Politis.

Prima convenţie din 3 Iulie, este semnată de U. R. S. S. de

---

1 *A. Boldur. Problema pactului de neagresiune Sovieto-Român.* Extras din rev. «Vieaţa Basarabiei», 1933, Nr. 1—2.

2 *Jean Diamandesco. Le probleme de l'agression* dans le droit international public actuel, Paris, 1936, pag. 141 et s.

3 *Coference pour la reduction et la limitation des armements.* Documents, vol. II. Geneve, 1935. Rapport du Comite pour les questions de Securite. Rapporteur M. N. Politis, pag. 679—685.

o parte şi Afganistan, Estonia, Letonia, Persia, Polonia, România şi Turcia de altă parte[1].

La 5 Iunie a fost semnată o convenţie identică între U. R. S. S. şi Lituania. Rămânea deci în afară de acest pact regional din toţi vecinii Sovietelor în Europa numai Finlanda. Dar şi ea printr'o declaraţie, remisă Sovietelor la 22 Iulie a aceluiaşi an, s'a raliat la acest pact[2].

A doua convenţie a fost încheiată la 4 Iulie 1933 între Uniunea Sovietică şi 4 state: Turcia, România, Jugoslavia şi Cehoslovacia. Prin acest tratat s'a făcut legătura între Uniunea Sovietică şi Mică Antantă. Această convenţie, aşa zizul «Pact oriental» («Le pacte de l'Est.»), având un caracter general, este deschisă pentru adeziunea oricărei ţări din lume[3].

Conţinutul acestor convenţiuni este aproape identic. Mici deosebiri nu privesc fondul.

Insemnătatea pactelor constă în definirea agresorului.

Părţile contractante se înţeleg a pune în vigoare definiţia agresiunei «aşa cum ea a fost explicată în raportul Comitetului pentru chestiunile de securitate, din 24 Mai 1933 («rapport Politis»)».

Prin urmare *acest raport este recunoscut ca parte integrantă din tratat.* Prin el se dă o definiţie clară a agresiunei şi numai pentru a demonstra câteva cazuri posibile de agresiune se preciza că:

«Va fi recunoscut ca agresor într'un conflict internaţional Statul, care primul va comite» anumite acte de ostilitate, printre care este pomenită şi «invasia militară, chiar fără declarare de război, pe teritoriul unui alt Stat».

Se mai adaugă că «niciun act de agresiune nu va putea să fie justificat nici prin situaţia internă a Statului, nici prin conduita lui internaţională».

Pentru România un deosebit interes prezintă punctul *b,* cu pri-

---

1 *La Societe des Nations.* Recueil des Traites, vol. CXLVII, 1934, Nr. 1, 2, 3, 4, pag. 68—75. Nr. 3391. Enregistre le 29 Mars 1934. V. aussi: *Schwartz. A. Les systemes pour la paix et le protocole de Londres des 3 et 4 Juillet 1933* sur la definition de l'agresseur. These, Portiers, 1934. *Siber M. A. propos des conventions signees a Londres le 3 Juillet 1933.* «Rev. Gen. Dr. Int. Publique». *Iv de la Briere. Un nouveau progres* sur la route de droit: la definition de l'agresseur. «L'Esprit International», Paris, Oct. 1933, Nr. 28, pag. 616—625.

J. Diamandesco. Le probleme de l'agression, p. 136—137.

J. Diamandesco. Câteva consideraţiuni privitoare la pactele de neagresiune, extras din volumul omagial, Prof. G. Meitani. Buc. 1936.

Le Fur. Les conventions de Londres 1933 et la definition de l'aggresseur. «Rev. Dr. Int. et Sociences diplom.» Ceneve, 1933, Nr. 3.

G. Scelle. L'agresion et la legitime defense dans les rapports internationaux. Bulletin de la «Conciliatiou Internationale», Nr. 5—7, 1936, pag. 395.

G. Sofronie. La position internationale de la Roumanie, Buc., 1938, pag. 105.

A. Boldur. Statutul internaţional al Basarabiei. Chişinău, 1938, pag. 15—18.

2 *J. Diamandesco. Le probleme,* pag. 143.

3 *S. D. N. Recueil des Traites.* Vol. CXLVIII, 1934, pag. 211—219. Nr. 3.414. Enregistre le 26 Avril 1934.

vire la chestiunea invaziei, şi explicaţiile, ce se aduc acestei noţiuni în raportul lui Politis.

In acest raport cetim:

«L'acte d'invasion constitue essentiellement un acte d'agression, independamment de toute declaration de guerre. Par territoire, il faut ici entendre le territoire sur lequel un Etat exerce en fait son autorie»[1].

Şi întrucât România îşi exercita asupra Basarabiei autoritatea sa încă din 1918, este clar că Uniunea Sovietică şi-a luat obligaţia să nu admită agresiune asupra Basarabiei.

Cercetătorii din diferite ţări constată că convenţiile din 1933 fac să dispară toate controversele juridice cu privire la integritatea teritorială a statelor semnatare şi că Sovietele au renunţat să-şi revendice Basarabia pe calea de război sau agresiune de orice fel ar fi.

Iată câteva din aceste păreri.

Georges Scelle, un eminent profesor de drept internaţional, scrie[2].

«Pentru ca să fie o agresiune nu e necesar ca competinţa teritorială a unui Stat-victimă să fie indiscutabilă. E suficient ca puterea guvernamentală să se extindă de fapt asupra unui teritoriu determinat. Noi vedem aci reapărută noţiunea exact descrisă cu privire la articolul 10 din Pactul[3] de către celebrul jurist italian Scialoja, noţiunea «de protection posesoire». «Les Russes, termină autorul, *ont desormais reconnu qu'une violation de la frontiere bessarabienne constituerait une agression».*

Cu cele spuse de acest reprezentant al ştiinţei dreptului internaţional se potrivesc şi două interpretări, făcute de însuşi autorul raportului din 24 Mai 1933 d. Politis.

Răspunzând la Geneva la o întrebare a delegatului spaniol M. de Madariaga, d. Politis dă următoarea interpretare a determinării teritoriului, asupra căruia nu se admite invaziunea.

«Cette phrase n'a pas pour but de legitimer une ocupation illegale, mais uniquement de protejer, contre toute action de force, une possession paisible, alor même que les titres juridiques sur lequels elle se fonde pourraient etre d'eventure contestes»[4].

Aici nu e vorba de cazul Basarabiei. Se dă o interpretare generală. Şi pentru ca să vedem, că ea nu este în desacord cu părerea d-lui Scelle, e suficient să arătăm aici şi a doua interpretare, a d-lui Politis, pe care a dat-o d-sa în «Encyclopedie balkanique permanente» (I, 20—21) şi în care atinge în special situaţia Basarabiei şi raporturile dintre Soviete şi România.

---

1 *Documents de la Conference,* Ibidem, p. 681, Nr. 23.

2 *Georges Scelle. L'agression et la legitime defence* dans les raports internationaux. Bulletin, Nr. 5—7, 1936, de la «Conciliation Internationale», pag. 395.

3 Pactul Societăţii Naţiunilor.

4 69 seance. Commis. Gen. du 29 Mai 1933, citată după. *J. Diamandesco. Le probleme,* pag. 147—148.

El scrie: «Les protocoles de Londres marquent le debut d'un changement radical dans la politique exterieure de la Russie Sovietique, qui abandonne ainsi son ancienne attitude offensive pour l'adapter aux nouvelles realisations de la politique internationale; ils suppriment en quelque sorte les difficultes territoriales qui pouvaient exister entre la Russie et la Roumanie»[1].

Le Fur, comentând convenţiile din 1933, constată că ele îmbunătăţesc raporturile sovieto-române, fac să dispară «toute controverse juridique quant a l'integrite territoriale des Etats signataires», şi că s'a recurs la termenul «de fait» pentru *«a mettre fin a toute discussion juridique sur l'origine ou la legitimite de la possesion»*[2].

Soluţionarea litigiului român, chiar într'o formă indirectă, a provocat o vie satisfacţie în cercurile internaţionale, dornice de pace. Le domina acelaşi motiv, care pe mulţi autori a dispus să admită prescripţia ca mijloc de achiziţie a teritoriului, anume: stabilitatea ordinei internaţionale[3]. In cazul Basarabiei erau întrunite toate condiţiunile unei achiziţiuni pe bază de prescripţiune[4].

Posesiunea românească a Basarabiei în timp de mai mult de 22 ani, stătea sub semnul suveranităţii româneşti, era paşnică, neîntreruptă, publică şi, ceea ce era şi mai important, avea asentimentul populaţiei, exprimat printr'un organ reprezentativ al provinciei (Sfatul Ţării).

In afară de aceasta Basarabia după unire, alături de celelalte provincii româneşti, îşi trimitea deputaţi şi senatori în parlamentul ţării şi astfel colabora la întocmirea legilor şi la controlul administraţiei. Nici odată din partea lor nu s'a auzit un singur protest împotriva suveranităţii româneşti în Basarabia. Deci prin reprezentanţii săi legali provincia s'a pronunţat în nenumărate rânduri pentru unire.

Iar statul vecin, ce se socotea interesat, Uniunea Sovietelor *s'a obligat să respecte în veci graniţele româneşti pe linia râului Nistru.*

A urmat apoi restabilirea raporturilor normale diplomatice între Uniunea Sovietică şi România şi chiar intrarea Sovietelor în Societatea Naţiunilor.

Restabilirea acestor relaţiuni s'a făcut printr'un schimb de scri-

---

1 *Eduard Drianlt. La question d'Orient*, 1918—1937. La paix de la Mediterranee. Paris, 1938, pag. 309.

2 *Le Fur*, ibidem. In acelaşi sens şi autorii români: *G. Sofronie* în *«Determinarea agresorului»*, extras din «Pandectele Române», 1934, No. 1, pag. 24, şi în *«La Position internationale de la Roumanie*, Buc., 1938, pag. 105, precum şi *J. Diamandesco*, ibidem, pag. 148.

3 *P. Fauchille. Traite de droit international public, t. I, 2-me partie, Paris, 1925, pag. 757 şi 759—761.*

Jean Spiropoulos. Traite theorique et pratique et droit international public. Paris, 1933, pag. 178.

Louis Le Fur. Precis de droit international public, Paris, 1933, pag. 369—370 et 48—49.

4 Posesiunea trebue să fie: 1) a titre de souverain, 2) paisible et non interrompue, 3) public şi 4) coule en un laps de temps.

sori la data de 9 Iunie 1934, la Geneva, între ministrul de externe Titulescu şi comisarul poporului Litvinov.

Tot la aceeaşi dată Titulescu şi Litvinov au schimbat şi o notă de text identic, prin care se afirma că pentru desfăşurarea în chip normal a apropierii dintre ambele ţări, se confirmă din nou înţelegerea ce a existat între ele.

In notă se precizează:

«Le deux Gouvernements de nos deux pays se garantissent mutuellement le plein et entier respect de la souiveraincte de chacun de nos Etats et l'abstention de teute mmixtion directe ou indirecte dans les affaires interieures et dans le developpement de chacun d'eux, et notamment de toute agitation, propagande, et de toute espece d'intervention ou bien de soutien de celles ci».

Prin urmare înainte de 1940 situaţia Basarabiei se baza din punct de vedere juridic pe:

1. voinţa populaţiei Basarabiei de a trăi în compunerea statului naţional românesc.

2. voinţa României de a avea această provincie în compunerea teritoriului său.

3. voinţa, principial exprimată în 1917, a guvernului sovietic de a socoti liber de legătură cu statul rusesc ori care popor din cuprinsul vechei Rusii ţariste, precum şi pe dreptul de autodeterminare a naţionalităţilor, recunoscut de guvernele revoluţiei ruse, anterioare Sovietelor.

4. angajamentul formal al Sovietelor de a respecta integritatea teritorială a României, înţelegând prin teritoriul românesc şi cel al Basarabiei, şi de a se abţine pentru totdeauna de orice agresiune în această direcţie.

Ce mai rămânea atunci?

O simplă psihologie la mijloc din partea Sovietelor, care, dat fiind legăturile paşnice între România şi Uniunea Sovietelor, urma să fie înlăturată.

Prin convenţiile din 1933 Sovietele au creat Basarabiei o situaţie, prin care «posesiunea» se transformă inevitabil în «drept», starea de fapt se îmbracă în forme legitime juridice.

Acestei faze noui, paşnice şi clare, în raporturile sovieto-române, a fost dată de către Uniunea Sovietică în 1940 o lovitură, printr'un act neaşteptat de agresiune împotriva României, fără nici o bază serioasă de justificare.

In lumina evenimentelor, pe care le trăim, mai e oare posibil să credem în sinceritatea pacifismului sovietic?! Nu e oare logic să-l socotim o prefăcătorie, o utilizare a convenţionalismului internaţional cu scopuri diametral opuse sentimentului de ordine şi pace, o mascaradă jucată în cadrele Societăţii Naţiunilor pentru a înşela sau slăbi vigilenţa guvernelor europene?!

PARTEA IV.

RĂPIREA BASARABIEI DE CĂTRE UNIUNEA SOVIETELOR.

CAPITOLUL 17.

O nouă poziţie internaţională a Sovietelor şi răpirea Basarabiei.

In vara anului 1939, Uniunea Sovietică face în politica sa externă o nouă curbă, încheind la 23 August un tratat de neagresiune cu Germania pe o durată de 10 ani.

Dar între România şi Soviete nu a intervenit niciun act nou. Ambele state rămâneau pe poziţiile lor de vecinătate paşnică şi de respect.

In completă disonanţă cu aceasta a sunat cuvântarea, ţinută de comisarul poporului la externe d. Molotov în şedinţa comună a Sovietului Uniunii şi a Sovietului Naţionalităţilor la Moscova, în ziua de 29 Martie 1940, care într'o examinare a raporturilor diplomatice a U. R. S. S. cu Statele străine a atins şi raporturile ei cu România, în special chestiunea Basarabiei.

D. Molotov a declarat că *U. R. S. S. nu are cu România un pact de neagresiune.* «Aceasta se explică prin existenţa unei chestiuni litigioase nerezolvate, aceea a Basarabiei, a cărei anexare de către România nu a fost niciodată recunoscută de Uniunea Sovietică, cu toate că aceasta nu a pus niciodată chestiunea înapoierii Basarabiei pe calea militară». In concluzie raportorul a afirmat totuşi că *nu există nici un motiv de agravare a relaţiunilor sovieto-române.*

Afirmaţia categorică a conducătorului politicei externe a Sovietelor că nu există între U. R. S. S. şi România un pact de neagresiune a surprins opinia publică a României. Tratatele dela Londra din 3 şi 4 Iulie 1933 stăteau dovadă vie despre contrariul. Ele interzic orice agresiune. Nici o consideraţiune de ordin politic, militar, economic sau oricare altul nu o poate justifica. Nu are importanţă că unele din state, ce au semnat aceste tratate (Polonia, tratatul din 3 Iulie şi Ceho-Slovacia tratatul din 4 Iulie), au fost desfiinţate ulterior prin forţa acţiunilor militare împotriva lor din partea celui de al treilea Reich.

Conform articolelor de ratificare a acestor tratate se consideră suficientă depunerea ratificaţiilor de către două din părţile contractante, pentru ca aceste tratate să intre imediat în vigoare. Pentru fiecare din statele semnatare tratatele intră în vigoare pe măsură ce ele depun instrumentele lor de ratificare.

Graţie menţiunii despre intrarea în vigoare a tratatului pentru fiecare stat, ce se asociază, *aceste tratate multilaterale devin echivalente unui număr de tratate bilaterale între fiecare pereche de state participante.*

Prin urmare nu exista nici un dubiu asupra valabilităţii acestor tratate, precum şi asupra faptului că ele, nefiind denunţate, continuau şi mai departe să normalizeze raporturile dintre U. R. S. S. şi România.

Cu toate acestea în ciuda evidenţei drepturilor româneşti asupra provinciei, abia după trei luni dela data sus pomenitei cuvântări, Uniunea Sovietelor adresează României în noaptea de 26 spre 27 Iunie 1940 cu totul pe neaşteptate un ultimatum cu cererea înapoierii Basarabiei cu «orice preţ» sub falsul motiv că ea ar fi populată de Ucraineni, şi odată cu aceasta cere şi cedarea părţii nordice a Bucovinei, ca mijloc de despăgubire pentru dominaţiunea de 22 ani a României în Basarabia.

Mişeleşte, pândind momentul de strâmtorare externă a României, comunismul rusesc ne a răpit din nou Basarabia, Basarabia voevozilor Moldovei, acel colţ al pământului românesc, unde fiece piatră vorbeşte de trecutul lui.

România a fost nevoită să evacueze Basarabia.

E proaspăt încă sentimentul de ofensă, pe care l'a simţit opinia publică a României, aflând conţinutul notei sovietice.

Evenimentele ulterioare au arătat că ocuparea sovietică a Basarabiei era numai o mică parte dintr'un plan mult mai vast.

Vizitând Berlinul înainte de a fi intrat Uniunea Sovietică în războiu, comisarul de externe Molotov s'a interesat, dacă garanţia germană pentru hotarele ciuntite ale României este valabilă şi în cazul unui atac sovietic împotriva României şi a primit un răspuns afirmativ. Cu această ocazie au fost scoase la iveală şi alte planuri de cuceriri excepţional de mari în Balcani şi în strâmtori. Este o reeditare a imperialismului rusesc de odinioară.

Primejdia era mare.

Era imposibil să fie tolerată mai departe această exemplară desconsiderare a mândriei altor popoare, această religie a forţei comuniste împotriva sentimentelor lor naţionale. Aici e originea participării României la războiul împotriva Sovietelor.

Basarabia a fost recucerită şi realipită statului român.

Spre regret la retragerea trupelor sovietice din Basarabia bolşevicii au distrus clădiri, monumente, rezerve de aprovizionare, semănând pretutindeni foc, pârjol şi ruine[1]. Străzi întregi din oraşul Chişinău sunt acum pline de ruine, multe devastări s'au făcut deasemenea la Bălţi, Orheiu, Lipcani, Hânceşti şi alte oraşe.

---

1 Dovezi elocvente vezi în cartea publicată în 1942 de Guvernământul Basarabiei, sub titlul *«Basarabia desrobită»*

Mulţi oameni paşnici au fost ridicaţi şi duşi cu forţă în Siberia şi Rusia, alţii au fost ucişi şi cadavrele lor în descompunere au fost găsite în subsolul consulatului italian din Chişinău, la Cetatea-Albă, Bălţi şi alte localităţi. Nu există în oraşele Basarabiei o familie, în care să nu fie un membru al ei ridicat sau ucis. Bisericile au rămas profanate prin transformare în cluburi, săli de gimnastică, teatre etc.

Ne aflăm la o răspântie istorică. Dar suntem ferm convinşi că în destinele omenirii îşi manifestă prezenţa legea dreptăţii imanente. Nu poate birui definitiv răul. Aceasta ne face să credem că România va primi o răsplată dreaptă a suferinţelor ei supraomeneşti. Basarabia este şi va rămâne pururi românească.

INDICE BIBLIOGRAFIC

De mult se simte nevoia unui indice al lucrărilor cu privire la Basarabia. Indicele bibliografice existente nu satisfac această nevoie. Lucrarea lui P. Draganov «Bessarabiana», Chişinău, 1912, conţine numai cărţi apărute înainte de 1912 în limba rusă, şi pe lângă că nu este completă mai abundă în greşeli de date. Cealaltă lucrare a lui A. David, «Bibliografia lucrărilor privitoare la Basarabia, apărute dela 1918 încoace», Chişinău, 1933, deasemenea nu este completă, şi dela apariţia ei au trecut 10 ani.

Dar un indice de bibliografie basarabeană complet ar cuprinde un volum întreg sau, poate, nu unul. De aceea mi-am limitat sarcina, călăuzindu-mă de următoarele criterii: 1) din cărţi ruseşti au fost trecute în indice numai acelea, pe care le socot absolut necesare pentru a cunoaşte atitudinea autorilor ruşi sau părerile lor tendenţioase, uneori chiar pătimaşe; restul poate fi găsit uşor în cartea lui Draganov; 2) din lucrările româneşti a fost trecut în indice tot ce este mai important şi necesar atât pentru orientarea generală, cât şi pentru studiul trecutului şi prezentului acestei provincii; 3) dar nu au intrat în indice operele scriitorilor basarabeni, pentru care informaţiile respective pot fi găsite la Adamescu, Gh. Cardaş, Bezviconi ş. a., şi lucrările care tratează Basarabia în cadrul statului moldovenesc, ca parte integrantă a teritoriului românesc, deci lucrări de istorie românească în general, lucrări cu privire la chestiunea Orientului apropiat şi imperialismul rusesc, la istoria universală din epoca anilor de criză 1812, 1856, 1878 etc. Pentru aceasta din urmă bibliografie se poate adresa lucrării mele «Istoria Basarabiei», vol. III, şi lucrărilor de istorie românească şi universală în general.

In textul indicelui se întrebuinţează următoarele prescurtări:

Academia Română (publicaţii)	A. R.
Anuarul Arhivei de Folclor	A. A.F.
Arhiva, revista, Iaşi	A.
Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială. Bucureşti	A. S. R. S.
Arhivele Basarabiei, Chişinău	A. B.
Buletin de la Section Historique	B. S. H.
Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice	B. C. M. I.
Buletinul Soc. Reg. Române de Geografie	B. G.

Convorbiri Literate, revista, Bucureşti	C. L.
Cercetări Istorice, revista, Iaşi	C. I.
Cetatea Moldovei, revista, Iaşi	C. M.
Cuvânt Moldovenesc, ziar, Chişinău	Cuv. M.
Jurnal Ministerstva Narodnago Prosveşcenia, S.-Petersburg	J. M. N. P.
Insemnări Ieşene, revista, Iaşi	Î. I.
Luminătorul, revista, Chişinău	L.
Minuvşie Godî, revista, S.-Petersburg	M. G.
Revista Arhivelor, Bucureşti,	R. A.
Revista Fundaţiilor Regale	R. F. R.
Revista Istorică, Bucureşti,	R. I.
Rev. «Lucrările Soc. de Geografie D. Cantemir»	R. D. C.
Revista pentru Istorie, Arheologie şi Filologie	R. I. A. F.
Revista Societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Basarabia	R. I. A. B.
Russchii Arhiv	Russ. A.
Viaţa Basarabiei, rev., Chişinău—Bucureşti	V. B.
Viaţa Românească, rev., Iaşi	V. R.
Zapischi Odesscago obşcestva Istorii i Drevnostei	Z. Od. Ob.

Pentru locul apariţiei sunt admise următoarele prescurtări:

Bucureşti	Buc.
Cernăuţi	C.
Cetatea-Albă	C. A.
Chişinău	Ch.
Kiev	K.
Moscova	M.
Odesa	O.
Paris	P.
S.-Petersburg	S.-P.
Vălenii de Munte	V. M.
Varşovia	Varş.

In sfârşit, cuvântul «Basarabia», sau ruseşte «Bessarabia», se întrebuinţează cu iniţiala «B».

E. Adamov. Bessarabschii Vopros i russco-rumânschiia otnoşeniia, trad. în «Le Monde Slave», P., 1928, Nr. 1 şi răspunsul lui N. Iorga, ibid., 1928.
A. Afanasiev-Ciujbinschi. Poezdca v iujnuiu Rossiiu, II S.-P., 1863.
L. N. Alexandri. B. i bessarabschii vopros. M., f. a.
E. Alistar. Fizionomia Sfatului Ţării, V. B., 1933, Nr. 4—5.
Gh. Andronachi. Albumul B. în jurul Unirii. Gh., 1933
I. Andrieşescu. Bucovina şi B. în lumina arheologici. Măn. Neamţu, f. a.
Aniversarea de 50 ani a Zemstvei Chişinău (1869—1919). Ch., 1919.
Z. Arbore. B. în secolul al XIX-lea. Buc., 1898.
Z. Arbore. Liberarea B., Buc., 1915.
Z. Arbore. Dicţionarul Geografic al B., Buc., 1904.

Arhivele Basarabiei. Revista de istorie şi geografie. Ch., an. 1929—1936.
Gr. Avachian. Ocerc istorii akkermanschih armian do XIX veca. C. A. 1922.
Gr. Avachian. Trei monete ale regilor armeni, găsite la Cetatea-Albă. Bul. S. Numizm. R., 1924, Nr. 49—50.
Gr. Avachian. Arhivele ruseşti din Cetatea-Albă R. A., 1925, Nr. 2.
Gr. Avachian. Cetatea-Albă în sec. al XIX-lea. A. B. 1930, Nr. 4.
Gr. Avachian. Ştiri nouă din Tiras. I—II, Buc., 1925, 1927.
Gr. Bezviconi. Revista «Din trecutul nostru», Ch. Principalele articole: Armenii în B., 1934. Boierii Stamati, 1934—1935. Navigaţia basarabeană şi creatorul ei, 1934. Contribuţii la istoria boierimii basarabene, 1935. Din vremea lui A. S. Sturdza, 1936. Pavel Gore, 1937. Manucbei, 1938. Sârbii în B., 1939. Patruzeci de ani din viaţa B., 1939. Familia Krupenschi, 1939.
Gh. Bezviconi. Cărturarii basarabeni. Ch., 1940, şi V. B., 1940, 2—3.
Gh. Bezviconi. Prinţul Constantin Moruzi, V. M., 1940 şi R. I., 4—6,
Gh. Bezviconi. Amintiri din 1883—1891. Buc., 1940 şi C. L., Nr. 6.
Gh. Bezviconi. Doi junimişti din B., Buc., 1941, şi C. L., 11—12.
Gh. Bezviconi. Din viaţa instituţiilor B., de altă dată. V. B., 1941, Nr. 11—12.
Gh. Bezviconi. Mânăstirea Japca, jud. Soroca. Buc., 1942.
Gh. Bezviconi. Istoricul B. Ion Halippa V. B., 1942, Nr. 2—3.
Gh. Bezviconi. Oficialităţile B. în 1823—1833 V. B., 1942, Nr. 5—6.
Gh. Bezviconi. Articole în C. M., 1942: Costache Negruzzi, scriitor basarabean, Nr. 2—3; Legăturile familiale ale lui A. C. Cuza cu B., Nr. 5; Scriitorul Leon Donici, Nr. 6; Prinţul Const. Moruzi Nr. 7; Romancierul D. Moruzi, Nr. 9.
Gh. Bezviconi. Costache Stamati, familia şi contemporanii săi, pref. A. Gorovei, Iaşi, 1942.
Gh. Bezviconi. Zamfir Ralli-Arbore. «Anal. Mold.», Iaşi, 1943.
Gh. Bezviconi. Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru, Buc., vol. I, 1940, vol. II, 1943.
Gh. Bezviconi şi S. Neaga. Associations secretes en B. au debut du XIX siecle. «Din trecutul nostru», 1939, Maiu-Julie.
A. Babel. La Bessarabie, Etude hist., ethn. et econ., P. 1926.
N. Bâhovschii. Economiceschii crizis v B., S.-P., 1898.
Basarabia. Monografie (colecţie de articole). Ch., 1926.
Basarabia şi Bucovina. Omagiu Mareşalului I. Antonescu. R. F. R., 1941, Nr. 8—9.
P. Batiuşcov. Bessarabiia. S.-P., 1892.
L. Berg. Bessarabiia. Strana. Liudi. Hoziaistvo. Petrograd, 1918.
L. Berg. Naselenie Bessarabii. Petrograd, 1923.
Şt. Berechet. Documente slave privitoare la B. în tipărituri ruseşti. R. A, 1926, Nr. 3.
Şt. Berechet, P. S. Visarion Puiu, C. Tomescu şi St. Ciobanu. Documente din B., Ch., 1928.
L. Boga. Documente basarabene. v. I—XVI. Ch., 1928—1933.
L. Boga. Paza marginii, Ch., 1932.
L. Boga. Lupta pentru limba românească şi ideia Unirii la Românii din, B. după 1812, Ch., 1932.
Dam. Bogdan. Basarabeanul P. Sârcu. Ar. R., Buc., 1942, v. VIII.
I. Bogdan. Inscripţiile dela Cetatea-Albă, Buc., 1908.
I. Bogdan. Documentul Răzenilor din 1484 şi organizarea armatei moldovene în sec. XV. Buc., 1908.
D. Bogos. La răspântie. Moldova de la Nistru în anii 1917—1918. Ch., 1924.
A. Boldur. La Bessarabie et les relations russo-roumaines. La question bessarabienne et le droit international. Ed. J. Gamber. Paris, 1927. Premiul «Fundaţiei Regele Ferdinand I».
A. Boldur. Unirea. Analiza psihologică a evenimentelor. 1918—1828. Ch., 1928.
A. Boldur. Autonomia B. sub stăpânirea rusească în 1812—1828. Studiu, Ch., 1929.
A. Boldur. Bessarabschii vopros. Ch., 1930.

A. Boldur. Problema pactului de neagresiune sovieto-român. V. B., 1933, Nr. 1, 2.
A. Boldur. Soarta istorică a nobilimii din B,, Cuvântare, ţinută la deschiderea cursurilor Facultăţii de Teologie în ziua de 8 Noemvrie 1934. Ch., 1935.
A. Boldur. Arabescuri revoluţionare. Amintiri şi reflexii din epoca revoluţiei ruse (fragment). V. B., 1935, Nr. 3.
A. Boldur. Publicistica românească, «Gazeta B.» 1937, 25 Dec., anexa.
A. Boldur. Imperialismul rusesc în Balcani. Ch., 1937.
A. Boldur. Statutul internaţional al B., V. B., 1938, Nr. 4—5.
A. Boldur. Contribuţii la studiul.Istoriei Românilor. Istoria B. Vol. I. Epocile vechi (până la sec. XVII), Ch., 1937. Vol. III Sub dominaţiunea rusească. Ideologia. Politica. Administraţia. Ch., 1940.
A. Boldur. Muzica în B. Schiţă istorică. Buc., 1940.
Gh. I. Brătianu. Contributions a l'historie de Cetatea-Alba au XIII et XIV-e siecles. B. S. H., t. XIII, 1927.
Gh. I. Brătianu. Le probleme des frontieres russo-roumaines pendant la guerre de 1877—1878 et au Congres de Berlin. Buc., 1928.
Gh. I. Brătianu. Recherches sur Vicina et Cetatea-Alba. Buc. 1935.
Gh. I. Brătianu. La Roumanie et l'U. R. S. S. Buc., 1936.
Gh. I. Brătianu. Bismark şi Ion. C. Brătianu. Buc., 1936.
Gh. I. Brătianu. Acţiunea politică şi militară a României în 1919 în lumina corespondenţei lui I. C. Brătianu. Buc., 1939.
J. Bromberg. Toponymical and historical miscellanies on medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia. «Byzantion», tome XII (1937), pag. 151—180, 459—475; tome XIII (1938), pag. 9—71.
S. R. Bucovscki — L. V. Stamerov. Mestnâe zaconî Bessarabii. O., 1908.
T. Bulat. Divanul Moldovei şi Bulgarii din B., A. B. 1929, Nr. 2.
T. Bulat. Moldova dintre Prut şi Nistru după harta geografului francez J. B. d'Anvile. A. B., 1929, Nr. 5.
T. Bulat. Diviziunea proprietăţii rurale în ţinutul Hotinului după desfiinţarea raielei. A. B., 1930, Nr. 4.
T. Bulat. Din istoricul transhumanţei româneşti în B., A. B. 1933, Nr. 4.
T. Bulat. Hotinul — străveche stăpânire românească. A. B., 1933. Nr. 2.
Buletinul Anuar al Comisiunii Monumentelor Istorice. Secţia B., Ch., vol. I-III.
Buletinul Institutului Social Român, Secţia B., vol. I—II.
V. Butovici. Materialî dlia etnograficescoi cartî Bessarabscoi gubernii, Chiev, 1916.
P. Caraman. Românitatea B. văzută de ştiinţă oficială sovietică. I. E. 1940, Nr. 11.
Gh. Cardaş. Poeţii şi prozatorii B. până la Unire (1812—1918). Cu indicaţiuni bibliografice. «Bibi. p. toţi», Buc., f. a.
L. Casso. Rossiia na Dunae i obrazovanie Bessarabscoi oblasti. S.-P., 1913. Trad. de d. Şt. Berechet: «Rusia la Dunăre».
L. Casso. Petru Manega, un codificator uitat al B., traducere de Şt. Berechet. Buc., 1923.
L. Casso. Vizantiiscoe pravo v B. M., 1907.
P. Cazacu. O sută pe ani de robie, 1912
P. Cazacu. Moldova dintre Prut şi Nistru, 1812—1918. Iaşi, f. a.
P. Cazacu. Notes sur la Bessarabie. Buc., 1926.
P. Cazacu. Zece ani dela Unire, 1918—1928, Buc., 1928.
P. Cazacu. Pagini din istoria Unirii B., V. B., 1933, Nr. 4—5.
P. Cazacu. Câteva date din istoria B., Buc., 1925.
P. Cazacu. La verita storica sulla questione della B., Buc., 1926.
P. Cazacu. The trouth about the question of B., Buc., 1926.
Preot M. Ceachir. Din istoria găgăuzilor din B., V. B., 1933—1936.
M. Chabade. La Besarabie et le droit de libre disposition des peuples Berne, 1919.
St. Ciobanu. Cultura românească în B. sub stăpânirea rusă. Ch., 1923.
St. Ciobanu. Chişinăul. Ch., 1925.
Cirezvâciainoe eparhialnoe sobranie. Chişinevscoi eparhii 1917 g., Ch., 1917.
A. Ciulcu. Din viaţa şi activitatea lui Vas. Stroescu. V. B., 1940, Nr. 1.
Ch. Clark. Besarabia, Russia and Roumania on the Black Sea. New-Iork, 1927.

A. Ciulcu. Din viaţa şi activitatea lui Vas. Stroescu. V. B., 1940, Nr. 1.
Ch. Clark. Besarabia, Russia and Roumania on the Black Sea. New-Iork, 1927.
N. V. Coban. Un scriitor necunoscut. G. Creţu — Creţescu V. B., 1941, Nr. 6—7.
P. Codiţă. Românitatea districtului Hotin în decursul istoriei, V. B., 1941, Nr. 4, 6—7, 8.
P. Constantinescu-Iaşi. Circulaţia vechilor cărţi româneşti în B. sub Ruşi. Ch, 1929.
P. Constantinescu-Iaşi. B. arheologică şi artistică. Staţiuni preistorice în B. V. B., 1932, 1, 2.
P. Constantinescu-Iaşi. Movile şi valuri de pământ. Cetăţi de pământ. Cetăţile de piatră. V. B., 1932, 4, 5, 7.
P. Constantinescu-Iaşi. Cetatea-Albă. V. B., 1932, Nr. 9.
P. Constantinescu-Iaşi. Cruci de piatră şi de lemn. Biserici de lemn. V. B., 1932, Nr. 12; 1933, Nr. 3.
P. Constantinescu-Iaşi. Istoricul Buicanilor. V. B., 1935, Nr. 5.
M. Costăchescu. Satul şi târgul Teleneşti din jud. Orheiu, Iaşi, 1930.
A. Coţovschii. Pel'agra v B., Ch., 1910.
A. Cotruţa. O neobhodimosti ustanovleniia pravil ob otnoşeniiah mejdu nanimateliami i rabocimi, po naimu na selschiia rabotî. Ch., f. a.
A. Crăciunescu. Amintiri din revoluţia B. din 1917. V. B., 1941. Nr. 5.
V. Cristi. O pagină inedită din istoria B., V. B., 1933, Nr. 4—5.
A. N. Crupenschii. Cratchii ocerc o bessarabscom dvorianstve. 1812—1912, S.-P., 1912.
P. Cruşevan. B. Spravocinâi sbornic. M., 1903.
A. Culea. Cetăţile moldoveneşti depe Nistru, Buc., 1926. («Cunoşt. Folositoare»).
N. Culiman. Chişinevscaia masonscaia loja. I. M. N. P., 1907, Nr. 10.
P. Cuniţchi. Cratcoe statisticescoe opisanie zadnestrovscoi oblasti. S.-P., 1813.
P. Cuzminschi. Amintirile unui moşneag basarabean. V. B., 1932, Nr. 9, 11, 12; 1934. Nr. 7—8, 9; 1935, 7—8.
I. Cveatcovscaia i M. Raşcovici. Vospominania, Ch., 1937.
C Voprosu ob izmenenii cenzovâh norm dlia uciastia v zemschih izbiratelnîh Sobraniiah i s'ezdah, Ch., f. a.
H. Dascălescu. Revoluţia dela 1917 în B. Lupta Moldovenilor pentru limbă, şcoala şi cultura naţională. Din «Omagiul lui C. Kiriţescu». Ch., 1938.
Al. David. Bibliografia lucrărilor privitoare la B., apărute dela 1918 încoace. Ch., 1933.
M. David. Tipăriturile româneşti în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812—1818). Vol. I. (1814—1880). Ch., 1934.
V. Dembo. Bessarabschii vopros, M., 1924, şi articol în «Bolşaia Sovetscaia enţiclopediia», v. VI., 1927, p. 27—28.
E. Diaconescu. Presa franceză şi chestiunea B. în 1878, C. I., 1928, Nr. 1. Călători străini. Ghillebert de Iannoy. Iaşi, 1940.
E. Diacovici. Belgarite v B. Sofia, 1929.
Doclad Otciot Bessarabscoi gubernscoi Zemscoi Upravî o tipe... vâsşago selscohoziaistvennago Instituta. Ch., 1913.
P. Draganov. Bessarabiana (bibliografia lucrărilor ruseşti). Ch., 1912.
Drăghicesco. La Bessarabie et le droit des peuples., P., 1918.
I. Dragomirescu. Ideile şi faptele lui B. P. Hasdeu. Buc., 1913.
G. M. Dragoş. Argot Basarabian. Iaşi, 1939.
I. I. Dudnicenco. Lucişıe luidi (arhiepiscop Serafim, Krupenschie, Sinadino i dr.). Ch., 1913.
V. Dulamangiu. La population et le langage de Chabag. A. 1939.
E. Dvoicenco. Viaţa şi opera lui C. Stamati. Buc., 1934.
E. Dvoicenco. Inceputurile literare ale lui B. P. Haşdeu. Buc., 1936.
E. Dvoicenco. Alex. Haşdeu şi literatura română populară, V. M., 1936.
A. Egunov. Bessarabscaia guberniia v 1870—1875 g. Ch., 1879.
A. Egunov. Mestnâe grajdanschie zaconî B., S.-P., 1881.
M. Eminescu. Bucovina şi B. Studiu prezentat de I. Creţu. Buc., 1941.
V. Erbiceanu. Naţionalizarea Justiţiei şi unificarea legislativă în B. Buc., 1934.

34 Comanda № 20929

K. Ermolinschi. Sbornic statisticeschih svedenil po Hotinscomu uezdu. M., 1886.
K. Ermolinschi. Obzor Hotinscago uezda v selscohoziaistvennom otnoşenii za 1887 g., M., 1888.
P. Fală. Cugetările unui luptător moldovean în timpul revoluţiei ruseşti, din 1917, Măn. Neamţ, 1926.
Figuri contemporane din B. (dicţionar biografic). Ch., 1939.
C. Filipescu şi E. N. Giurgea. B. Consideraţiuni generale, agricole, economice şi statistice. Ch., 1919.
I. Frăţiman. Istoria Mitropoliei Prailaviei, Studiu. Ch., 1923.
I. Friptu. Din trecutul oraşului Comrat. V. B., 1942, N. 10—11.
Ion Frunză. Bessarabien. Rumänische Rechte und Leistungen. Buc., 1941.
E. Gane. Procesul răzăşilor din Cobâlca, ţinutul Orheiului, cu I. Millo. V. B., 1935, Nr. 10—12.
A. Gauvain. La question de Bassarabie. «Le Monde Slave», 1925, N. 8.
V. E. Ghenzul. Polveca creditnoi operaţii B. 1874—1924. Ch., 1924.
C. Georgescu-Vrancea. Boierimea basarabeană şi pacea dela Bucureşti din anul 1812. A. B., 1934, Nr. 2.
C. Georgescu-Vrancea. Condiţiunea juridică a răzăşilor din B. «Cuvântul Dreptăţii», 1921, Nr. 6 şi 8.
Gh. Ghibănescu. Cobâlele, istoricul unui stat din Basarabia, Iaşi, 1914.
Gh. Ghibănescu. Slobozia Bălţilor. Iaşi.
O. Ghibu. Dela B. rusească la B. românească. Cluj, 1926.
O. Ghibu Cum s'a făcut Unirea Basarabiei. Sibiu, 1925.
O. Ghibu. Cu gândul la Basarabia. Arad., 1926.
O. Ghibu. B. în statistica Universităţii din Iaşi. Buc., 1932.
P. Gore. Istoricescaia Zapisca ob odnodvorţah (mazâlah). Ch., 1908.
P. Gore. Plebiscitul în B. Braşov, 1919.
P. Gore. Autoadministrarea şi Zemsvoul. Ch., 1920.
P. Gore. Răzeşii. V. R., 1920.
P. Gore. Anexarea B. (în monogr. B.). Ch., 1926.
A. Gorovei. Contribuţii la biogr. lui C. Stamati. A. R., Seria II, 1931, t. V.
Ioan Halippa. În Trudî Bessarabscoi gubernscoi arhivnoi Comissii, vol. I—III. Ch., 1900, 1902, 1907.
Pan. Halippa. Basarabia, Iaşi, 1912.
Pan. Halippa. Ion Pelivan. Viaţa şi activitatea. V. B., 1936, Nr. 7—8.
Pan. Halippa. Amintiri despre Murafa. V. B., 1938, 12.
Pan. Halippa. In slujba scrisului românesc din B., V. B., 1939, Nr. 2—3.
Pan. Halippa. Autonomia B. dela începutul secolului trecut. V. B., 1940. Nr. 9—10.
Pan. Halippa. B. noastră, V. B., 1941, Nr. 4.
Pan. Halippa. Nistrul în literatura română. V. B., 1941, Nr. 8.
P. Haneş. Basarabia. Autonomia, neatârnarea şi unirea cu România. Buc., 1919.
P. Haneş. Scriitorii basarabeni (până la 1850). Buc., 1920.
P. Haneş. Scriitorii basarabeni 1850—1940. Buc., 1942.
B. P. Hasdeu. Scrieri literare, morale şi politice, v. I—II. Ed. M. Eliade, Buc., 1937.
Th. Holban. Ruşii din România. V. B., 1934, Nr. 11.
Th. Holban. Din viaţa bulgarilor basarabeni. V. B., 1935, Nr. 5.
Th. Holban. Numărul Bulgarilor din B., V. B., 1937. Nr. 11—12.
Tr. Ichim. Alecu Russo. V. R., f. a.
Ion Inculeţ. Cum a fost votată Unirea. V. B., 1933, Nr. 4—5.
T. Ionco. Autonomija Basarabiej şi republika demokratiky federativy rusasky, Kişineu, 1917.
T. Ionco. Kyt pemynt va privi fiekare ceran şi cum ar trebuj sy se ymparty pemyntul Basarabiej. Kişineu, 1917.
N. Iorga. Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii-Albe. Buc., 1900.
N. Iorga. Luarea B. şi Moruzeştii. A. R., S. III, vol. XXXII, Buc., 1910.
N. Iorga. Boieri şi Răzeşi în Bucovina şi B. Buc., 1912.
N. Iorga. Pagini despre B. de astăzi. V. M., 1912.

N. Iorga. B. noastră. V. M., 1912.
N. Iorga. Problema basarabeană şi problema Unirii Principatelor la 1855—1859. A. R., 1941.
N. Iorga. Histoire des relations russo-roumaines. Iassy, 1917
N. Iorga. Continuitatea spiritului romanesc în B., Buc. 1918.
N. Iorga. La verite sur le passe et le present dela Bassarabie, Buc.-P., 1922.
N. Iorga. Lucruri noui despre Chilia şi Cetatea-Albă, A. R., t. V, 1925.
N. Iorga. Informaţiuni germane despre România şi B. pe la 1870 (e vorba de R. Kulemann) A. B., S. III, t. VII, Buc., 1927.
N. Iorga. Ange Bally. Un ouvrage d'il a un siecle sur ia B., comme pays Moldave V. M., 1940.
I. S. Ivanov. Sbornic statei o necotorâh sobâtiiah v sovremennoi jizni Bolgar. Ed. 2. Ch., 1900.
Istoricul şi activitatea Zemstvelor în B. (1869—1919). Ch., 1920.
Istoricul liceului Nr. 2 de băeţi. Ch., 1922.
Cal. Istrati. Despre Cetatea Hotinului. A. R., Mem. Secţ. Ştiinţif. t. XXXVI. Buc., 1912.
Cal. Istrati. Prin satul Hajdăilor, Ch., 1925.
Iubileinîi Sbornic goroda Chişiniova. Ch., 1912.
Jurnalî c'esda deputatov. Chişinevscoi eparhii za 1905 g. Ch., 1905.
A. Kidel. La Curtea ţarilor Rusiei: Contesa Roxadra Edling-Sturdza, V. B., 1934. Nr. 3.
A. Kidel. Masonii şi decabriştii din B., V. R. 1934, Nr. 15—16.
A. Kidel. Consideraţiuni asupra bibliografiei social-economice basarabene. Ch., 1935.
Al. Kidel. Zamfir Arbure. Ch. 1936.
I. G. Kohl. Reisen in Sudurussland, I—III, Dresden und Leipzig, 1846, 1847
J. J. Kraszewsky. Wospomnenia Odessy, Jedysanu, Budzacu, w roku 1843, I—III, Vilno, 1845—1846.
A. Kroupensky et A. Schmidt. B. et Roumanie., 1919.
A. Kroupensky et A. Schmidt. Le parlement de B. 1917—1918. P., 1919.
A. Kroupensky et A. Schmidt. L'occupation rumaine en B., ed. 2, P.
A. Lăpedatu. Un scriitor basarabean necunoscut – Dimitrie Balica Comisul. C. L. XLVI, 1912.
A. Lăpedatu. Gravuri şi vederi din Cetatea-Albă şi câteva consideraţiuni C. M. I, an. VI, 1913.
A. Lăpedatu. Cetatea Sorocii C. M. I., v. XII, 1914.
A. Lăpedatu. Desfacerea proprietăţii moldovene de peste Prut după pierderea B., 1812—1814. R. I. A. F., v. XVI, 1915–1922.
A. Lăpedatu. B. la conferinţa de pace dela Paris. V. B. 1943. Nr. 1.
B. Lăzareanu. B. P. Hasdeu. Umorul, farsele şi poezia lui Buc. 1927.
B. Lempert. Materialî c razreşeniu agrarnago voprosa v B. Ch., 1906
P. Leonard. Nescolco slov o zemstve voobşce i Bassarabscom v osobenosti. O., 1871.
Le Probleme bessarabien. Memorandumul emigranţilor basarabeni (e vorba de aşa zişi «emigranţi»). P., 1927.
Dr. I. Lepşi. Muzeul naţional de Istorie Naturală din Ch., V. B. 1934, Nr. 1.
Iosif Lepşi. Un călător german în 1840 prin B., V. B., 1941. Nr. 6—7.
A. Lion. Hronica umstvennago i nravstvennago razvitia Chişinevschih evreev (1773—1890)..., I—IV. Ch., 1891—92.
Pr. N. Laşcov. Oblastnoi liţei, vposledstvii gubernschii Nr. 1, 1833—1908. Chişinău, 1908.
Pr. N. Laşcov. B. c stoletiiu prisoedineniia c Rosii 1812—1912. Ch., 1912.
Pr. N. Laşcov. O sută de ani de la trecerea B. către Russia. 1812—1912. Chişinău, 1912.
P. A. Lotoţchii. Istoria Chişinevscoi Duhovnoi Seminarii. Ch., 1913.
B. Malski. Oiăneşti. C. A., 1939.
A. I. Manov. Potecloto na gagauzite, I—II Varna, 1939, trad. de *N. Batzaria,* Buc., 1940 (ed. «Universul»).
R. Marent. Cu moş Ion Codreanu despre Const. Stere. V. B., 1939, Nr. 4.

R. Marent. Mihai Eminescu şi B., V. B., 1939, Nr. 11—12.
R. Marent. Ion Creangă şi B., V. B., 1940, Nr. 7-8.
Al. Marghiloman. Reintrarea B. în sânul patriei-mame. Discurs la 9 Apr. 1924, Buc.
L. Marian. Hasdeu şi Tolstoi, V. B., 1932, Nr. 1.
L. Marian. Inceputurile publicisticei româneşti în B., V. B., 1932, Nr. 2.
L. Marian. Hasdeu şi Alexandri, V. B., 1932, Nr. 5.
L. Marian. Data şi locul naşterii lui B. P. Hasdeu. «Junimea Literară», 1928, Nr. 1—3.
L. Marian. B. P. Haşdeu. Schiţa biografică şi bibliografică. Buc., 1928.
L. Marian, Alexandru Haşdeu şi Academia Română, A. R., Buc., 1932.
I. Mateiu. Renaşterea B. Pagini de luptă pentru unitatea naţională. Buc., 1921.
Claudia Mihăilescu. Opera lui B. P. Hasdeu (bibliografia). R. A., 1942, v. I.
Pr. Mihailovici. Fapte trecute şi basarabeni uitaţi. Ch., 1938.
Pr. P. Mihailovici. Răspândirea tipăriturilor româneşti din B. în a doua jumătate a veacului XIX-lea. L., 1938, Nr. 11.
Pr. P. Mihailovici. Legături cărturăreşti dintre mitropolia Moldovei şi mănăstirea Noul-Neamţ. L., 1939, Nr. 5—6.
Pr. P. Mihailovici. Documente din B., A. B., 1930, Nr. 2; 1935, Nr. 2.
Pr. P. Mihailovici. Tipăriturile româneşti în B., Buc., 1940.
Mihailovschii-Danilevschii. Opisanie tureţcoi voinî... s 1806 po 1812 g., I—II, S.-Pet., 1843.
V. Mihordea. Carol al XII-lea la Tighina. A. R., 1943.
P. Milioukov. The Case for Bessarabia. London, 1919.
D. Mincev. Bulgarii din B. de Sud. Din rev. «Din trecutul nostru». Ch., 1938.
N. K. Moghilianschii. Gheograficeschii ocerc B., Ch., 1910.
N. K. Moghilianschii. Materialî dlia ucazatelia literaturî po B., Ch., 1912.
N. Moghilianschi. Materialî dlia gheografii i statistichi B., Ch., 1913.
V. Moisiu. Ştiri din B. de astăzi. Buc., 1915.
N. Moroşan. Alexandru Donici. V. B., 1936, Nr. 11—12.
N. Moroşan. Un popor neolitic din Basarabia, Ch., 1937.
N. Moroşan. Semn ieroglific dintr'un curgan din B. Ch., 1938.
N. Moroşan. O fibulă particulară germanică din epoca imperialo-romană găsită în B. Ch., 1935.
V. A. Moşcov. Gagauzî Benderscago uezda. «Étnograficescoe obozrenie», 1900.
V. A. Moşcov. Narecia bessarabschih gagauzov. S.-P., 1904.
Alexei Nacco. Istoria B. s drevneişih vremen. I—II, O., 1873.
Alexei Nacco. Ocerc grajdanscago upravlenia v B., Moldavii i Valahii v 1806—1812. Z. Od. Ob. t. XI. O. 1879.
Gh. Năstase. B. la conferinţa de pace, A. S. R. S., 1920, Iaşi.
Gh. Nastase. Slavii în sec. al XVII-lea la Orhei? A. B. 1931, Nr. 2.
Gh. Nastase. Hotarul lui Halil Paşa şi cele 2 Ceasuri. B. G., vol. L, 1931. şi V. B., 1933, Nr. 4, 5, 6.
Gh. Nastase. Peuce B. G., vol. LI, 1932.
Gh. Nastase. Gurile Dunării şi B., V. B., 1932, Nr. 3.
Gh. Nastase. Ungurii din Moldova la 1646 după Codex Bandinus. A. B., 1934, Nr. 4, 1935, Nr. 1.
Gh. Nastase. Bugeacul în antichitate. B. G., 1936, vol. LV.
Gh. Nastase. Valurile lui Traian din B., B. G. vol. LV. 1936.
Gh. Nastase. Centum monticule (Suta de Movile). R. D. C., 1937.
Gh. Nastase. Descrierea statistică a Bugeacului şi autorul ei. V. B., 1937, Nr. 5—6.
Gh. Nastase. Ţinutul Sorocii. V. B., 1942, Nr. 3—4.
Ev. Negovschi. Românii şi urmaşii lor în Rusia şi Ucraina. V. B., 1937. Nr. 3—4, 5—6, 11—12.
I. Negrescu. Influenţele slave asupra fabulei româneşti în literatura cultă. Ch., 1925.
I. Negrescu. Figuri culturale din trecutul B. (din «B», monogr.). Ch., 1926.
I. Negrescu. Studii şi comunicări istorico-literare. Ch., 1927.
I. Negrescu. Alexandru Sturdza, V. B., 1932, Nr. 1 şi 4; 1933, Nr. 1.

I. Negrescu. Vasile Alexandri şi Basarabia. V. B., 1940, Nr. 9—10.
P. A. Nesterovschii. Bessarabschie rusinî. Varş., 1905.
P. A. Nesterovschi. Materialî po etnografii Bessarabschih Rusinov. K., 1905.
P. A. Nesterovschi. Na severe Bessarabii, Warş., 1910.
I. Nicola. Cântece populare româneşti din B. 1940.
P. Nicorescu. Scavi e scoperte a Tyras. Roma, 1924.
P. Nicorescu. Cetatea-Albă. Craiova, 1931.
P. Nicorescu. Garnizoana romană în Sudul B., A. R., S. III, t. XIX, Buc., 1937.
I. Nistor. Populaţia B., A. S. R. S., 1919, Nr. 1.
I. Nistor. Istoria B., Ch., 1923.
I. Nistor. Răsunetul războiului din 1877 in Bucovina şi Basarabia. Buc., 1927.
I. Nistor. La Bessarabie et la Bucovine. A. R., 1937.
I. Nistor. B. sub gospodărie românească A. R., S. III, t. XXIV, B., 1941.
A. Oatul. Amintiri despre Pământenia basarabeană dela Dorpat. V. B., 1943, Nr. 2.
J. Okhotnikov et N. Batschinsky. La Bessarabie et la paix europeenne. Preface de E. Lafont. (O carte de calomnii, numeroase denaturări şi ură). P., 1927.
G. Olszewski. Basarabia văzută de cronicari şi artişti străini.
D. Onciul. Cuvântul de deschidere a cursului de Istoria Rom. în 26 Apr. 1918, Buc., 1918.
Opisanie prazdnovania stoletia Chişinevscoi Duhovnoi Seminarii, Ch., 1913.
T. Păduraru. Insemnări din timpul Unirii. V. B., 1937, Nr. 5—6.
A. Palmieri. La B. e la diplomazia dei Soviety. Roma, 1925.
T. Pamfil. Ţinutul Hotinului la 1817. Ch., 1920.
Gen. Sc. Panaitescu. Valurile lui Traian din B., Buc., 1926.
Gh. Pântea. Rolul organizaţiilor militare moldoveneşti în actul Unirii. Ed. 2. Ch., 1932.
A. Papadopol-Calimachi. Amjilohie Hotiniul. R. I. A. F., 1885, Vol. V.
C. Parfeniev. Po voprosu ob Eparhialnom banche i nujdah Chişinevscoi eparhii. Ch., 1916.
I. Parhomovici. Cratchii ocerc jizni i deiatelnosti vâsocopreosviaşennago Serafima. Ch., 1613.
I. Parhomovici. Duhovno-ucebnâia zavedenia Chişinevscoi eparhii, 1813—1913, Ch., 1913.
I. Parhomovici. Episcopii Basarabiei. R. I. A. B. (v. XVII, 1927, v. XVIII, 1928 ş. a.).
I. Pelivan. Le Mouvement et l'accroissement de la population en Bessarabie, P., 1919.
I. Pelivan. L'union de la Bessarabie a la mere-patrie, la Roumanie, P., 1919.
I. Pelivan. La Bessarabie sous le regime russe, 1812—1918. P., 1919.
I. Pelivan. Les droits des Roumains sur la Bessarabie au point de vue historique, ethnique et le l'autodetermination, P., 1920.
I. Pelivan. La Chronologie de la Bessarabie, P., 1920.
I. Pelivan. Originea mişcării naţ.-moldoveneşti din B. din an. 1905—1906. C. M., 1931, Nr. 48.
I. Pelivan. Figuri basarabene din trecut. Cel dintâiu renegat. M. Gr. Krupenschi... A. B., 1938, Nr. 1—4.
I. Pelivan. Lămurirea unei mistificări istorice V. B., 1938, Nr. 3.
I. Pelivan. Basarabia sub oblăduirea moscovită. V. B., 1938, Nr. 6—7.
I. Pelivan. A. M. Cotruţa. V. B., 1940, Nr. 9—10.
I. Pelivan. Ion Inculeţ şi conferinţa de pace dela Paris. V. B., 1940, Nr. 11—12.
I. Pelivan. Ştefan Gh. Usinevici. V. B., 1941, Nr. 8.
I. Pelivan. Nicolae Ştefan Casso. V. B., 1942, Nr. 5—6.
I. Pelivan. Amintiri dela Paris. V. B., 1943, Nr. 3—4.
O. Pergament. Spornâe voprosî besarabscago prava. S.-P., 1905.
O. Pergament. O primenenii zaconov Armenopulo i Donicia, S.-P., 1905.
A. I. Petrov. Russchie v Rumînii i na Dunae v 1853—1854 g. «Russcaia Starina», 1888, t. LIX; 1889, t. LX.

Gh. Popa-Lisseanu. B., privire istorică, Buc., 1924.
Andrei Popovici. The political Status of Bessarabia. With an introduction by James Brown Scott. Waschington, 1931.
C. Popovici. Les imperialistes russes et la B., P., 1923.
N. Popovschi. Mişcarea dela Balta, sau inochentismul în B. Ch., 1926.
N. Popovschi. Istoria bisericei din Basarabia în veacul al XIX-lea sub Ruşi, Ch., 1931.
N. Popovschi. Rolul religiei în viaţa poporului român din Basarabia. V. B., 1941, Nr. 11—12.
N. Popovschi. Din negura trecutului. V. B., 1942, 1943.
F. S. Porucic. Gheologhiia B. Ch., 1916.
T. Porucic. Coloniile eline şi cultura elina în B., V. B., 1935, Nr. 7—8, 9, 10.
T. Porucic. Originea luzilor, V. B., 1935, Nr. 11—12.
T. Porucic. Cultura antică în părţile noastre. V. B., 1936, Nr. 5—6, 9, 10.
T. Porucic. Contribuţiuni nouă pentru istoria evoluţiei naţionalismului între Prut şi Nistru. V. B., 1937, Nr. 7—8.
T. Porucic. Lămurirea unei mistificări istorice. V. B., 1938, Nr. 10.
S. Potoţchii. Inzov Ivan Nichitici. Tighina, 1904.
Arh. V. Puia. Mânăstirile din Basarabia, Ch., 1919.
M. V. Purişchevici. Materialî o zemliah Bessarabscoi gubernii, preclonennîh sviatîm mestam na Vostoche, v. I—IV, Ch., 1908—1910.
Raan. O voine pri zavoevanii Moldavii i Bessarabli v 1787—1790. Ch., 1892.
H. Racovschi. România i Bessarabia, M., 1926.
Andrei Rădulescu. Juristul Andronache Donici. A. B., S. III, t. XI. Buc., 1930.
Andrei Rădulescu. Dreptul românesc în B., A. R., 1943.
Rev. «Viaţa Basarabiei». Număr închinat lui Bogdan. P. Hasdeu. 1937, Nr. 8.
Rev. «Viaţa Basarabiei». Număr închinat D-lui Ion Pelivan cu ocazia jubileului a 60 ani de vieaţă şi 35 ani de activitate naţional-obştească, 1936, Nr. 7—8.
R. Rosetti. Arhiva senatorilor din Chişinău şi ocupaţia rusească dela 1806—1812, A. R., I—IV, Buc., 1909.
Gener. V. Rudeanu. Rusia şi unitatea noastră naţională. V. B. 1942, Nr. 8—9.
Sărbătoarea B. Deschiderea celui dintâi Sfat al Ţării în ziua de 21 Noemvrie 1917. Ch., 1917.
A. Sava. Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei. Buc., 1937.
A. Sava. Crâmpeie din viaţa Basarabiei sub Ruşi (1812—1830) V. B., 1933, Nr. 11, 12, 1934, Nr. 7—8.
A. Sava. Documente orheiene. I. Mânăstirea Hârbovăţ. R. I. A. B., vol. XXVI, Chişinău, 1934.
A. Sava. Ctitori basarabeni. A. B., 1934, Nr. 2.
A. Sava. Din istoria problemei agrare în Basarabia. A. B., 1935, Nr. 3—4.
A. Sava. O moşie Kogălnicenească: Coluneştii din ţinutul Lăpusnei. Arh. Rom., Buc., 1942.
A. Scalcovschi. Bolgarschiia colonii v Bessarabii i Novorosii. Od., 1848.
P. Şcegolev. Iz istorii puşchinscoi masonscoi loji. M. G., 1908, Nr. 5—6.
Gen. M. Schina. B. pe marginea Unirii, Buc., 1938.
V. P. Semenov Tian-Şanschii. Polnoe gheograficescoe opisanie Rossii vol. XIV. S.-Petersburg., 1910.
V. I. Semevschi. Chişinevscaia masonscaia loja. M. G., 1908. Martie.
M. Şimanovschi. O rezeşah i rezeşscom vladenii. O., 1898.
P. V. Sinadino. Creditul în Basarabia, Ch., 1929.
I. Simionescu. Foci fosile din Sarmatecul dela Chişinău, A. R., S. III, t. III, 1925.
N. L. Şiriaev. Istoriceschie pamiatnichi russcago perioda istorii Novorosii i Bessarabii. O., 1884.
Sistematiceschii Ucazateli statei Chişinevschih Eparhialnîh Vedomostei, 1905—1912. Ch., 1913.
V. Slăvescu. Economistul. B. P. Hasdeu. Buc., 1943.
M. B. Sluţchi. V scorbnîe dni. Chişinevschii pogrom 1903 goda. Ch., 1930.

M. B. Sluţchi. Za tri cetverti veca. Moi vospominania. Ch., 1927.
N. Smochină. Basarabia şi Transnistria. V. B., 1938, Nr. 4—5.
Spisoc naselennîh mest Bessarabscoi gubernii (mai multe ediţii).
A. Smadniţchi. Amfilohie, episcop Hotinschii, Ch., 1891.
A. Smadniţchi. Gavriil Bănulescu Bodoni. Ch., 1894.
A. E. Ştanghe. Istoricescaia zapisca o crestianscoi reforme v Bessarab. gubernii. Ch., 1911.
Statisticescoe opisanie Bessarabii sobstvenno tac nazâvaemoi, ili Bugjaca. Akkerman, 1894.
Statisticeschii Ejegodnic Rossii. 1912, S.-P., 1913.
P. Ştefănuca. Folclor din jud. Lăpuşna. A. A. F., 1933.
P. Ştefănuca. Pentru un muzeu etnografic al B. A. B., 1933, Nr. 4.
P. Ştefănuca. Contribuţie la bibliografia studiilor şi culegerilor de folclor privitoare la Românii din Basarabia şi popoarele conlocuitoare publicate în ruseşte. A. A. F., III, 1935.
P. Ştefănuca. Cercetări folclorice în valea Nistrului de jos, Buc., 1937 şi în A. A. F.
C. şi T. Stoica. B. pământ românesc. Culegeri de date şi docum., Ch., 1924.
Prot. I. Stoicov. Istoricul învăţământului primar bisericesc în Basarabia sub dominaţia rusă (1812—1917). Ch., 1933.
C. A. Stoide. Un episod din domnia lui Gh. Duca. Răscoala lui Hâncu şi Durac. A., 1937.
D. Strungaru. Din graiul basarabean. A., 1936, Nr. 3—4.
V. Sucevan. Cratchii istoriceschii ocerc Chişinevscago eparhialnago jenscago ucilişcia za 50 let... (1864—1914). Ch., 1915.
P. Sviniin. Opisanie Bessarabscoi oblasti. Z. Od. Ob., vol. VI.
G. Tataresco. Bessarabie et Moscou. Buc., 1926.
Gh. Tătărescu. Evacuarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord. Craiova, 1940.
C. Teodorescu. Moldova şi B. 1807—1817. V. B., 1933, Nr. 2, 4, 5, 6, 7, 10.
V. Ţepordei. Alexie Mateevici. V. B., 1934. Nr. 9—12.
V. Ţepordei. Alexie Mateevici. V. B., 1937, Nr. 7—8.
V. Tilea. Acţiunea diplomatică a României în 1919—1920. Sibiu, 1925.
I. Titorov. Bolgarite v Bessarabia, Sofia, 1905.
T. Tittoni. B., România şi Italia, Buc., 1927.
N. Titulescu. Roumania and B. «Nineteenth Centyry», London, 1924.
C. Tomescu. Catagrafia Basarabiei (ţin. Hotinului şi Sorocei). R. I. A. B., v. XVIII, Ch., 1928.
C. Tomescu. Acte dela mânăstirea Curchi. A. B., 1929, Nr. 3.
C. Tomescu. Infiinţarea eparhiei Chişinăului şi Hotinului. A. B., 1929, Nr. 3.
C. Tomescu. Catagrafia Basarabiei la 1820 (Ţin. Orheiului). Ch., 1930.
E. Torgaşev. Producţia şi comerţul de cereale în Basarabia sub Ruşi. V. B., 1932, Nr. 6, 7.
F. Trandafilo. B. terra di dolore, Buc., 1941.
Trei ani de gospodărie municipală. 1934—1936. Ed. Primăriei Chişinău sub primariatul lui I. Costin, Ch., 1937.
Trudî Bessarabscoi gubernscoi arhivnoi Comisii, cu îngrijirea lui I. N. Halippa. Vol. I—III. Ch., 1900, 1902, 1907.
Trudî Bessarabscago ţercovnago istorico-arheologhicescago obşcestva. Ch., 1908.
D. Uhlig. Die Bessarabische Frage. Breslau, 1926.
Unirea Basarabiei. Studii şi documente de St. Ciobanu. Ed. «Aşezământul». I. I. C. Brătianu. Buc., 1929.
Unirea Basarabiei. Fapte şi documente. Ed. «Adevărul», Buc., 1928.
Principe S. D. Urusov. Zapischi gubernatora. Chişinev, 1903—1904. M., 1907.
C. Vasilcoiu. Ce trebuie să ştim despre Basarabia. C. L., 1940, Nr. 7—12.
P. Vataman. Din istoricul Sorocei. V. B., 1937, Nr. 9.
A. Veltman. Nacertanie drevnei istorii Bessarabii. M., 1828.
A. Veltman. Vospominanie o Bessarabii, 1818—1824. S.-P.
F. Vighel. Vospominania, M., 1865.

F. Vighel. Zametchi o nâneşnem sostoianii B., M., 1892, R. A. 1893, N. 1.
G. Vrabie. Muzeul Regional al Basarabiei din Chişinău. Ch., 1939.
Radu Vulpe. Arheologia B., C. M., 1941, Oct.
A. Zaşciuc. Materiali dlia gheografii i statistichi Rossii. Bessarabscaia oblast v. I—II, S.-P., 1862.
Zapisca (istoricescaia) po sluciaiu 25-letia Chişinevscago realnago ucilişcia (1873—1898), O., 1899.
Zapischi Bessarabscago Statisticescago Comiteta, public. de A. N. Egunov Vol. I—III, Ch., 1864, 1867, 1868.
Zapischi Imperatorscago Odesscago Obşcestva Istorii i drevnostei, multe volume, dela 1839, O.
Gh. Zauşchevici. Din trecutul Cetăţii Albe. C. A., 1935.
S. Zotta. Paul Gore, Ch., 1928.
S. Zotta. Spiţa neamului Hâjdeu. Arhiva genealogică, 1913, VII-IX.
I. H. Zucker. Bessarabien, Bemerkungen und Gedanken, bei Gelegenheit eines mehrjährigen Aufenthaltes in diesem Lande. Francfurt-Main, 1834.
Dr. Zucker. Basarabia 1834. Trad. de d-na Maria Pelivan. Ch., 1932.

Completare.

P. N, Andreev. Sredne-bessarabscaia jeleznaia doroga, ot Chişineva cerez Orgheev do Belţ. K., 1938.
D. Bantâş-Kamenschii. Puteşestvie v Moldavii, Valahiiu i Serbiiu. M., 1810.
Basarabia desrobită, ed. Guvernăm Basarab, 1942.
P. Brunn. La Bouche de Kilia du Danube. O.
P. Brunn. L'ile des Tyragetes. O.
P. Brunn. Les noms de la viile d'Akkermane, O., 1852.
P. I. Brun. Notices sur la Topographie ancienne de la nouvelle Russie et de la B., O. 1857.
F. Brun. Cernomorie, I—II, O., 1880.
A. Demidov. Puteşestvie v Iujnuiu Rossiu i Krâm cerez Vengriu, Valahiu i Moldaviu, soverşennoe v 1837 g., M., 1853.
K. E. Franzos. Aus Halb—Asien, Kulturbilder aus Galizien, der Bukowina, Suedrussland un Rumanien, v. I—II, Leipzig, 1876.
V. Grigorovici. Zapischi anticvara o poezdche ego na Kalcu i Kalmius, v Korsunscuiu Zemliu i na iujnâia poberejiia Dnepra i Dnestra, O., 1874.
X. Hommair de Hell. Les Steppes de la mer Caspienne, le Cauease, la Crimee et la Russie Meridionale, I—III, Paris, 1843—1844.
V. V. Ianovschi. C voprosu o crestianschih arendah. Ch., 1905.
V. Kelsiev. Galicina i Moldavia S.-Pet., 1868.
A. Klaus. Naşi colonii. S.-Pet., 1869.
A. A. Kociubinschi. Tura (Tyras)—Belgorod—Akkerman i ego novaia lapidarnaia nadpis ot 1454 g. O., 1901.
E. Koltovscoi. Bessarabschii Bugaz. Ch., 1911.
A. Kulemann. Skizzen aus Bessarabien, Aus Monatschrift «Unsere Zeit», Leipzig. 1867.
V. Kurdinavschi. Leghendî v B., O., 1905.
V. V. Latâşev. Pontica, S.-Pet., 1909.
O. M. Lerner. Evrei v Novorossiiscom crae. O., 1901.
A. P. Liprandi. Cac ostanovit mirnoe zavoevonie naşih ocrain i nemeţchii vopros., K., 1890.
L. M. Melicset-Becov. Armianschiia drevnosti v Akkermane. Tiflis, 1911.
V. A. Moşcov. Schifî i ih soplemennichi Frachiiţi. Warş. 1896.
V. A. Moşcov. Tureţchiia plemena na Balcanscom poluostrove., S.-Pet., 1904.
N. Ochinşevici. Lesa B., O., 1909.
S. V. Petrovschi. Erarh Gavriil Banulesco-Bodoni i ego ucebno-administrativnaia deiatelnosti, O., 1896.

N. P. Puzârevschii. Materialî dlia opisaniia russchih rec. I, Dnestr., S.-Pet., 1902.
N. A. Rabinovici. Polojenie evreev v vossoedinennom uçiastche B., O., 1880.
V. Iu. Rumel. Materialî dlea opisaniia russchih commerceschih portov. Vol. XXIII: ustie rechi Dnestra i Dnestrovschii liman. S.-Pet., 1898.
A. Şerban. Evreischiia arendi v B., Ch., 1905.
M. V. Şimanovschi. O rezeşah. Po dannîm iz arhiva bâvşago Novorossiiscago general-gubernatora, O., 1899.
P. P. Soroca. Gheografia Bessarabscoi gubernii, Ch., 1878.
V. Stoica. Bessarabia. New-York, 1919.
V. Şturm. O lesah B. «Lesnoi Jurnal», 1896, Nr. 3.
P. Sumarokov. Puteşestvie po vsemu Krâmu i B. v 1799., M., 1800.
C. Teodorescu. Regimul vamal din Moldova şi B., V. B., 1932, Nr. 11.
N. D. Zabotchin. Mirnoe Zavoevanie nemţami iujnoi B., Akkerman.
A. A. Veliţîn. Nemţî v Rossii. S.-Pet., 1893.

ADĂUGIRI ŞI INDREPTĂRI

La pag. 456. La întocmirea tabloului comparativ al schimbărilor, ce s'au produs în componenţa etnică a nobilimii basarabene într'o perioadă de aproximativ o sută de ani, nu am putut folosi lucrarea d-lui Gh. Bezviconi, «Boierimea dintre Prut şi Nistru», vol. II, Buc., 1943, care a apărut după ce coala respectivă a fost tipărită. Informaţiile listelor publicate de d-sa pentru anii 1812—1821 şi 1821—1918 nu coincid cu cele ale listelor folosite de mine, din 1818 şi 1912, atât din cauza deosebirii de timp, pe care îl cuprind, cât şi din cauza unor completări in lucrarea d-lui Bezviconi.

E interesant totuşi de remarcat că cercetarea componenţei etnice a nobilimii basarabene după aceste două liste noui, dă rezultate foarte apropiate de cele stabilite de mine. Iată, ca dovadă, câteva cifre, pe care le-am scos pentru comparaţie din ambele perechi de liste (vechi şi noui):

La pag. 502, nota, rândul 3—4 de jos: în loc de «Uniunii» să se citească «Unirii».

Familii	După anexare				Peste o sută de ani			
	Lista din 1818		Lista Bezviconi 1812-1821		Lista Krupenschi 1912		Lista Bezviconi 1821–1918	
	No.	%%	No.	%%	No.	%%	No.	%%
Române	135	93	247	89	137	29	162	34
Străine	10	7	28	11	331	71	305	66
In total	145	100	275	100	468	100	467	100

La pag. 525-526, de luat în seamă pentru litera B că ordinea autorilor nu este strictă.

TABLA MATERIILOR

PAG.

In loc de prefață 413
Introducere 414

PARTEA I.

Basarabia în cadrul istoriei Românilor

Cap. 1. *Denumirea Basarabiei* 416
Cap. 2. *Raporturile moldovo-turcești* 420
Cap. 3. *Așezările omenești în Basarabia moldovenească* . . 428
Cap. 4. *Imperialismul rusesc în Balcani și pierderea Basarabiei* 433

PARTEA II.

Basarabia sub dominațiunea rusească și manifestările românești în vieața provinciei.

Cap. 5. *Manifestările românești în vieața Basarabiei în general* 448
Cap. 6. *Nobilimea și rolul ei în provincie* 450
Cap. 7. *Țărănimea tradiționalistă* 457
Cap. 8. *Limba românească în Basarabia* 463
Cap. 9. *Cultura românească în Basarabia* 468
Cap. 10. *Particularitatea dreptului public în Basarabia* . . 482
Cap. 11. *Rezistența conștiinței juridice naționale (dreptul privat românesc)* 485

Cap. 12. *Colonizarea Basarabiei* 488

PARTEA III.

Restabilirea suveranităţii româneşti în Basarabia.

Cap. 13. *Revoluţia naţională în Basarabia în 1917—1918 şi Unirea* 498
Cap. 14. *Succesele administrării româneşti în Basarabia* . . 507
Cap. 15. *Recunoaşterea diplomatică a Basarabiei româneşti* 512
Cap. 16. *Înţelegerea sovieto-română şi tratatele de neagresiune* 515

PARTEA IV.

Răpirea Basarabiei de către Uniunea Sovietelor.

Cap. 17. *O nouă poziţie internaţională a Sovietelor şi răpirea Basarabiei* 522
Indice bibliografic 525
Adăugiri şi îndreptări 538

BIBLIOTECA INSTITUTULUI

No. 1. A. V. Boldur. *Basarabia Românească*, Buc., 1943.
No. 2. A. V. Boldur. *Românii şi strămoşii lor în istoria Transnistriei*, Iaşi, 1943.

DE ACELAŞI AUTOR:

1. *La Bessarabie et les relations russo-roumaines*. La question bessarabienne et le droit international. Paris, ed. J. Gamber, 1927, 410 pag. Premiul «Fundaţiei Regele Ferdinand I».
2. *Autonomia Basarabiei* sub stăpânirea rusească în 1812—1828. Chişinău, 1929, 106 pag.
3. *Contribuţii la studiul istoriei Românilor*. Istoria Basarabiei.

   Vol. I. Epocile vechi (până la Sec. XVII), Chişinău, 1937, 324 pag.

   Vol. III. Sub dominaţiunea rusească (1812—1912). Politica. Ideologia. Administraţia, Chişinău, 1940, 214 pag., ş. a.

ALEXANDRU V. BOLDUR
- schiţă biografică -

Istoricul Alexandru V. Boldur s-a născut la Chişinău la 25 februarie 1886, din părinţi româno-moldoveni. Mama era coborîtoare de la Mihalcea Hâncu, boier rebel de la sfârşitul secolului al XVII-lea.

La vîrsta de 11 ani a fost dat la «Şcoala spirituală» (eparhială) din Chişinău, după care a intrat elev la Seminarul Teologic din acelaşi oraş, pe care l-a absolvit în 1906. La aceste şcoli, limba de predare era rusa, pe care elevul Boldur şi-a însuşit-o ca pe o limbă străină. În acelaşi an s-a înscris la Facultatea de drept a Universităţii din Sankt Petersburg, pe care a absolvit-o în 1910, susţinut fiind cu o bursă de boierul basarabean E. Răşcanu, din Bălţi.

În anul 1911 a fost numit asistent la Facultatea de drept a Universităţii din Sankt Petersburg, iar în 1916 a devenit membru în corpul profesoral cu titlul de docent.

În anul 1918 a trecut în Crimeea, la Institutul juridic superior din oraşul Sevastopol.

În anul 1922 şi-a stabilit domiciliul la Moscova, unde a fost angajat la Comisariatul Poporului pentru comerţ exterior, în funcţia de consilier juridic.

În calitate de român basarabean, conjunctura politică fiind favorabilă, s-a repatriat în România în 1924.

Despre perioada care a urmat, viitorul istoric notează într-o schiță autobiografică:

«Preocupat încă din tinerețe de soarta locurilor mele natale, al căror trecut l-am studiat din izvoare rusești, m-am decis în anul 1925, îndată ce am căpătat libertate de mișcare, să plec la Paris, pentru a întreprinde cercetări în problema drepturilor istorice ale Basarabiei ca parte integrantă a pămîntului românesc. Cu materialele pe care le aveam dinainte și cu cele culese aici timp de doi ani din diverse arhive și biblioteci, am publicat în 1927 volumul LA BESSARABIE ET LES RELATIONS RUSSO-ROUMAINES. *La question bessarabienne et le droit international*».

După întoarcerea în țară, reintră în învățămîntul superior, continuînd în paralel cu activitatea didactică cercetările în domeniul istoriei românilor, în deosebi la frontierele de răsărit ale ariei de formare și de dezvoltare a poporului român, consemnînd rezultatele în numeroase studii, publicate sau rămase în manuscris.

În 1947, s-a pensionat din funcția de profesor la Universitatea din Iași, iar odată cu ofensiva masivă a regimului comunist împotriva instituțiilor tradiționale științifice și cu politica de falsificare a istoriei, în 1948 a demisionat din postul de director al Institutului de Istorie națională «A. D. Xenopol» din capitala Moldovei.

Și-a păstrat capacitatea de muncă și de creație pînă la o vîrstă înaintată, la aproape o sută de ani continînd să-și perfecteze vechile lucrări și să proiecteze noi studii. A încetat din viață în 1982.

Listă selectivă de lucrări:

ISTORIA RELAȚIILOR POLITICE RUSO-ROMÂNE ȘI ISTORICUL BASARABIEI, Chișinău, 1928, 56 p.
UNIREA, Chișinău, 1928, 16 p.
BESSARABSKII VOPROS (Problema basarabeană), Chișinău, 1930.
SOARTA ISTORICĂ A NOBILIMII DIN BASARABIA, Chișinău, 1935, 24 p.
IMPERIALISMUL RUSESC ÎN BALCANI. SCHIȚĂ DE ISTORIE, Chișinău, 1937, 32 p.
ISTORIA TRANSNISTRIEI, Odessa, 1942, 40 p.
ROMÂNII ȘI STRĂMOȘII LOR ÎN ISTORIA TRANSNISTRIEI, Iași, 1943, 80 p.
MOLDOVA ÎNTRE KIEV ȘI HALICI. Comunicare prezentată la Institutul de istorie «N. Iorga» din București, într-o ședință închisă, la 20 octombrie 1964.
IMPERIALISMUL ȘI ROMÂNIA (în mss).